

DUE DATE SLIP**GOVT. COLLEGE, LIBRARY**

KOTA (Raj.)

Students can retain library books only for two weeks at the most.

BORROWER'S No.	DUE DATE	SIGNATURE

॥ श्री ॥

विद्याभवन संस्कृत ग्रन्थमाला

५४
१३५

कौमुदी-

कथाकलोलिनी

(पाणिनीयलौकिकव्याकरणसमापनीया)

रचयिता—

रामशरणशास्त्री एम्० ए०

मुरादाबादस्थ के० जी० के० कालेजसंस्कृतप्रोपाध्यायोज्यशश्व

सम्पादक —

ग्रन्थकर्तुरात्मजो लब्धस्वर्णपदक

गयाचरणत्रिपाठी एम्० ए०

चौरवम्बा विद्याभवन, वाराणसी-१

प्रकाशक : चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी

मुद्रक : विद्याविलास प्रेस, वाराणसी

संस्करण : अश्वि, वि ६१ संवत्, २०१७

मूल्य

(सर्वाधिकार सुरक्षित)

The Chowkhamba Vidya Bhawan,
Chowk, Varanasi.

(INDIA)

1961

P ho : 2076

प्रातःस्मरणीयाना

गुरुवर्याणा

पुण्यस्मृतौ

.

शुद्ध्यशुद्धिपत्रम्

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१६	१६	मयि तत्	मया तस्मिन्	१४०	२०	गोयुग	युगल
२३	६	अत्र स्वमया इत्यस्य अग्रे	स मया इत्यपि योजनीयम्	१४१	१८	सदिग्धि	सदिग्ध
३५	१७	जगदग्निम्	जमदग्निम्	१७२	१६	तस्थान	तरस्थान
३६	३	वलयीकृत	वलयी कृत	१७६	१५	सुग	युग
"	१६	इवमुक्त	एवमुक्त	१९२	२०	राज्ये	राज्य
३९	१०	तदीय	तदीय	२०४	१०	अजागोधन	अजागर्धन
४४	१८	यथातावोत्तरा	यथातथ्योत्तरा	२१२	१२	विसूचिका	विपूचिका
६५	२२	युक्तम्	युक्ताम	२५७	११	न सोऽपरा- धभाक्	सोऽपराधभाक्
८६	२	किमार्जवे	किं सार्जवे	२६७	१६	निर्णयस्व	निर्णयतु
९५	११	विद्यातितान्त	विद्योतितान्त	२६८	२	निदा	निन्दा
१०२	१५	सामकीन	सामकीन	२८२	१८	गणिताम- रमाक	गणिताना मरमाक
"	२१	समीप्य	सामीप्य	२९१	२०	अहमहमिहा	अहमिहा
१०५	२०	सेर्मा	सेर्म	२९४	१३	तिर्निष्ट	निर्दिष्ट
१०८	१	वचनीयो	वचनीया	२९७	२२	इतीहासस स्तुतस्य	इतीहास स्तुतस्य
११२	१०	रभसा	रभसात्	२९८	३	मत्वा इत्य स्याग्रे	स (अष्टावक्र) इत्यपियोऽयम्
११७	१७	अगद्विप्यति	अगद्विप्यति				
११८	८	ध्रुवन्ती	ध्रुवती				
१२२	२०	प्राणिति	प्राणति				
१२५	२४	क्वितुर	क्वितुर	३१६	२०	सच्छुल	यच्छुल
१३८	६	त्वप्युपेते	त्वय्युपेते	३३७	२८	समुदोरज	समुदोरज
१३९	२६	सप्याया विध र्धे धा)	अधिकरण- विचाले च	३३९	२०	मानसस्य	मानस्य
				"	२६	कर्णया	कर्णया

विषयानुक्रमः

पूर्वाङ्ग—

पृष्ठ-सङ्ख्या

१ सधनिर्देशे प्रथम कल्लोल	१
२ कारकनिर्देशे द्वितीय कल्लोल	१९
३ समास स्त्रीप्रत्ययनिर्देशे तृतीय कल्लोल	५४
४ समास तद्धितनिर्देशे चतुर्थ कल्लोल	७१
५ तद्धितद्विरुक्तनिर्देशे पञ्चम कल्लोल	१६०

पश्चात्—

६ गणनिर्देशे षष्ठ कल्लोल	१९५
७ प्रक्रियानिर्देशे सप्तम कल्लोल	२३५
८ कण्ठवादिनिर्देशे अष्टम कल्लोल	२६१
९ पद वाच्य लकारार्थनिर्देशे नवम कल्लोल	२६४
१० प्रकीर्णकनिर्देशे दशम कल्लोल	२८८
११ कृदन्तनिर्देशे एकादश कल्लोल	२९७
(क) समर्पणम्	३५०
(ख) शब्दार्थ एव टिप्पणियों	३५१

कौमुदी- कथाकल्लोलिनी

[पूर्वार्द्धभागः]

अथ सन्धिनिर्देशात्मकः प्रथमः कल्लोलः

नत्वा गुरुन् गणेशादीन् कल्लोलिन्यां मुदे विदाम् ।

व्याकृत्यब्धिसुसद्रत्नसञ्चयोऽत्र विधीयते ॥

वररुचिवृत्तान्तः

अस्ति विविधकिञ्चरगन्धर्वविद्याधरनिपेवितपादः 'स्वौन्नत्यगौरवाधरीकृता-
परधराधरः धराधरेन्द्रः सिद्धगणगणनीयमहिम्बान् हिम्बान् । समारूढातिमाहा-
त्म्यपदवीको यश्चाखिलजगज्जनन्या भवान्यापि निजजनकभावेनाधितः । कैलाशा-
स्यश्च तदीयोत्तरसानुः । हितकाम्पया इव यो जनानां योजनानां सहस्राणि समा-
क्रम्य तिष्ठन्^१ निजनैसर्गिकधवल्लिना हसतीव निर्मथितोदधिसमुद्भूतमुधानवास-
शैत्यं मन्दरममन्दम् । अधिवसति च तमखिलचराचरगुरर्गिरीन्द्रजाजानिः ।

एकदा स्तुतिभिः सन्तोषितः शिवः समुत्पन्नविस्त्रम्भामग्वां हेरम्बस्यावदत्,
'किं ते प्रियमाचरामीति' । एतद् आकर्ण्यतिरम्यकथाशुभ्रूपासम्प्रेर्यमाणमानसा
सा साप्रहमनुनायितवती भगवन्तं सुध्रुपास्यं^२ भवं काञ्चिकथां कथयितुम्^३ ।
शर्वाण्या मनोऽसुरञ्जयितुञ्च सर्वगतः शर्वो नातिविस्तृतां तां कथामेकामभिधातुमे-
वमारभत—

एकदा ब्रह्मा^४ मन्वरिध्व मामीक्षितुं महीमटन्ती हिम्बत्पादमूलम् आगत-
वन्तौ,^५ दृष्टवन्तौ च तत्रैकं महाज्वालालिङ्गम् । तस्यान्तम् अवालुलोकायिषुः^६ एको-
ऽधस्ताद्^७ अपरश्च उपरिष्टाद्^८ अगमत् । किन्तु अलङ्घान्तौ तौ तपोभिर्मां सन्तो-

१. वृद्धिरेधि । २. लटः शतृशानचाद्यप्रथमासमानाधिकरणे । ३. इको यणचि ।
४. तुमुन्णुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् । ५. सर्वत्र शाकल्यस्य । ६. कक्कवत्
निष्ठा; निष्ठा । ७. सनाशंसभिश्च उः । ८. विकृशब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यो
दिग्देशकालेष्वस्तातिः; अस्ताति च । ९. उपयुंपरिष्टात् ।

पितवन्ताविद्याविभूतेन मया 'कोऽपि वरो त्रियताम्' इत्युक्तयोस्तयोर्ब्रह्मा स्व-
पुत्ररूपेण मा प्राप्नुमभ्यर्थितवानित्यत्यारूढ्या स निन्दार्पात्रमनभ्यर्हितश्च
सजात । घात्रशास्तु 'अहं तव वरिवस्यापर स्याम्' इत्येव मामयाचत् । अतो
विष्णुरूप्या शक्तिमतो मे शक्ति सर्वत्र पूज्यते । त्वञ्च मदीया भूतपूर्वजाया । इत्थ
भवेनोक्ता भवानी कथमेतदिति पुनस्त पर्यष्टच्छत् । शङ्करश्च दाचार्यैणीरूपेणो-
त्पन्नायास्तस्या प्राग्जन्मकथया दृष्टतावमाननानिमित्तकतत्तनुत्याग तस्या
स्मारितवान् । तच्चाकर्ण्य नातिशयमुदमापन्ना भवानी पूर्वोक्तकथाभ्याजेन प्रतार्य-
माणाञ्चामान मन्यमानामनभिप्रशंसितोदितकथाद्वयतां तां पुनरपि पञ्चवक्त्रो
वक्तुमारभत विद्याधराणा कथाम् । किन्तु यावदेव स कथा वक्तुमुद्युजे तावदेव
देवदेवमहादेवगणोत्तमो गण पुष्पदन्तस्तत्कथाशुभ्रूपोसमासक्तमना नन्दिना
प्रतिषिद्धोऽपि^१ अन्त प्रवेष्टुम्, योगवशादलचित्तस्तत्र प्रविश्य विद्याधरसप्तकापूर्वच
रितमाकर्णितवान् । गृहञ्चागत्य रहस्यमेतदखिल निजजायायै जयायै समुद्रादित-
वान् । तस्याञ्च तत्सर्वं शिवासमक्षमभिदधत्या नह्य्यपूर्व^२ किञ्चिद्वर्णित स्वया,
एतत्तु सर्वं पुष्पदन्तजाया जयापि जानाति' इति शिवा शिवायाक्रुष्यत् । तत प्रणि-
धानेन सर्वमाकलय्य योगवशात्पुष्पदन्तेन सर्वमेतच्छ्रुत्वा निजजायायैयुद्धादितम्
इत्युमामुमाधवो बोधयामास । एतेन चात्यर्थमभिक्रुद्धा धराधरेन्द्रजा तत्कृते विश्वं
कुर्वाण मात्स्यवन्त पुष्पदन्तञ्च 'मर्त्यो भवतां भवन्तौ' इति शशाप । जयया सह
पार्वतीपादयो पतितौ तौ शापाद् विमुक्त्यर्थं मित्यमुक्तौ यत्कुबेरस्य शापात् पिशाचता
गत सुप्रतीकारणयच्चमिदानीं काणभूत्याख्यया विन्ध्याटव्या स्थितमवलोच्य स्वजातिं
स्मरन् यदा तस्मै कथामिमामभिधास्यति तदा पुष्पदन्तो विगतशापो^३ भविष्यति,

१ दीर्घादाचार्याणाम् । २ निष्ठा, वचिस्वपियजादीना किति । ३, वा
नामधेयस्य वृद्धसञ्जावक्तव्यति वृद्धसञ्जायाम् 'उदीर्चा वृद्धादगोत्रात्' इत्यपर्यार्थके
फिनि 'गोत्र च चरणे सह' इति गोत्रलक्षणजातिस्वात् ङीप् । ४ त्रिप्रभृतिषु
शाकटायनस्य । ५ श्रोतुमिच्छेति विग्रहे सन्नन्ताच्छ्रुधातो 'अप्रत्ययात्'
इति स्त्रीत्वे अप्रत्यये टाप् । ६ विधूधातोरुदित्वास्वरतिसूतीति वेट्-
कत्वेन 'अस्य विभाषा' इतीडमाव, एकाचोबशोभप०, शला जशशशि, उपसर्गात्
सुनोति० इति षत्वम् । ७ समानकर्तृकयो पूर्वकाले, समासेऽतन्पूर्वे षवो ल्यप्,
अनुदात्तोपदेश०, ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् । ८ अचो रहाभ्यां द्वे । ९ एचोऽय-
वायाव । १० स्त्रिया क्तिन्, अनिदितां हल उपधाया क्ङिति । ११ भावे ।

एवं काणभूतेस्तां कथां यदा माख्यवान् श्रोष्यति तदा काणभूतौ. मुक्ते तत्कथां प्रख्याप्य माख्यवान् विमुक्तशापो भविष्यतीति विश्वाप्य मौनमाकलितवत्यां पार्वत्यां पूर्वोक्तगणद्वयी विद्युदिव दृष्टनष्टा बभूव ।

व्यतीते च कालेऽथैकदा सद्यहृदया गौरी शङ्करमनुयुक्तवती 'हे देव, मया शप्ताभ्यां ताभ्यां प्रमथवराभ्यां जनुपा कतमं भूभागमलङ्कृत्य स्वावदातगुणैर्निज-कर्मपट औयत' ? एतद्वाक्यं स हे प्रिये, कौशाभ्यां महानगरां वररुचिनामा पुष्पदन्तः, सुप्रतिष्ठास्ये नगरे गुणाख्यनामा माख्यवाँश्चोत्पन्न इत्युदतीतरत् ।

एवं दत्तशापाया अपि सततानुवृत्तभृत्यावमाननविभावनानुभूयमानतापायाः पार्वत्याः कैलाशशैलतटकल्पितकल्पवल्लीलीलागृहेषु मनोऽनुरजयञ्छैम्भुधि-रमुवास ।

ततः शर्वाणीशसः पुष्पदन्तो भुवि घृतजन्मा नाग्ना वररुचिः किन्तु कात्यायनाभिधोपलब्धविश्रुतिः, अर्घीती सर्वासु विद्यासु, समर्चिती निजेष्टदेवेषु, स्वकीयाचलाभ्यासेन शास्त्रनिधिं^१ निर्मथ्य ज्ञानरत्ने गृहीती, निगृहीतीन्द्रिय-ग्रामेषु, कदाचिद्विन्ध्यवासिनीदर्शनार्थमाजगाम । तच्छ्रुत्वा^२ प्रसन्ना देवी स्वमा-देशेन तमेकदा काणभूतिमन्वेष्टुं विन्ध्याटवीं प्रजिघास । स च व्याघ्रभल्लूकादि-विविधश्वापदसङ्कुलायां निस्तोयशुष्कपत्रकाण्डप्रकाण्डदुर्मैबहुलायामटभ्यामटाव्या-परवशः समुन्नतं न्यप्रोधतरुमेकमपश्यत् । निकषा च तं तरुं विशाचशतपरिभूतं विशालशालसन्निभवर्माणं विशाचं काणभूतिमवलोक्य कृततपादोपसङ्ग्रहणः क्षणमुपविशन् 'सदाचारोऽपि भवान् कथमिमां योनिम् आपन्नवान्' इति तम-पृच्छत् । तच्छ्रुत्वा काणभूतिर्निजगाद-भगवन्, वेदिं नाहं किमपि, तथाप्युज्ज-

१. धातोस्तत्रिमित्तस्थैवेति नियमेनात्र वेजः कर्मणि लडि, यगात्मनेपदे, यजादित्वात्सप्रसारणे, आडजादीनामित्यादि आटश्चेति वृद्धिरित्यौकारो न यादिप्रत्ययनिमित्तकः, अतो न 'वान्तो यि प्रत्यये' इत्यस्य प्रवृत्तिः । २. शि तुक्, स्तोः श्नुनाश्चु, शश्छोऽटि, फ्ररो फ्ररि सवर्णे । ३. उपसर्गे घोः किः । ४. 'अदन्तरोरुपसर्गवद्वृत्तिः' इति अत्पूर्वकात् धाधातोः 'आतक्षोपसर्गे' इत्यङ् ततश्चाप् । ५. श्रुपः कः । ६. श्रुभ्यां मः ।

यिन्यामीशानेन श्मशाने यन्मया श्रुत तदह र्वा प्रवचिम । श्रव्य^१ तत्त्वयाऽ-
वश्यधौष्यम् ।

एकदा कपालश्मशानप्रियताविषयकजिज्ञासापरवशया शिवया सम्पृष्टोऽति
दृष्टो भवो भवानीमुवाच—‘पुरा कल्पचये^२ जाते जगदिद् जलमयमजायत ।
मया च तत्र तदा स्वकीयोह विभिद्य रक्तबिन्दुर्निपातित । स चाण्डतामभजत् ।
द्वैधीभूताच्च तस्माद्भिरगच्छद्देक पुमान्, ततोऽन्येऽपि प्रजापतय, अन्याश्चापि
प्रजा^३ जाता इति^४ ऽप्येष्टस्तेषु ‘पितामहपदवीं गतो विश्व विश्वमसृजत् ।
किन्तु सकलचराचरसर्जनेनातिदृष्टस्स सजात इति तस्य भूर्दानिमहमच्छैरसम् ।
तदनुतापतप्त कपालपाणि श्मशानप्रियश्चाहमभवम् ।

एतदाकर्ण्य स पुष्पदन्त कियता कालेनास्मानुपैष्यतीति वक्तुमनुनाध्य-
मानो भवो भवान्या पुनरपि मामुद्दिश्यैवमभिधातुमारभत—दृश्यमानोऽय
पिशाचो वैश्रवणानुचरो यद्वोऽस्ति स्थूलशिरोनामकरद्वोमित्रम् । सुहृत्सगरया
च पापाचारपरायणोऽय धर्नदेन विन्ध्याटव्या पैशाचीं योनिमाप्तुमादिष्ट । दीर्घ-
जह्नाख्येन तदैतद्भ्रात्राऽतिविनीतभावेनानुनाध्यमानो धनाधिपस्तच्छ्वापावधिं
पुष्पदन्तमुखकथाकर्णनम्, ज्ञापान्मर्यतामवाप्ताय भाल्यवते तदनुवर्णनञ्च निर्दि-
देश । इत्थमिहागतस्य मे पुष्पदन्तागमावधिं^५ ऽक्षय्यशापदोष । वररुचये^६ इत्थ
मुक्त्वा तूर्णोभूते काणभूतौ तच्छणमेव जातस्वजातिस्मृति सुप्तोत्थित इव ‘स
एवाह पुष्पदन्तो मत्तश्च ता कथा शृणु’ एवमाम-ऽय तां विस्तृतकथां कथयामास ।
सा^७ ऽनाकर्ण्य परमानन्दमाविन्दमान काणभूतिरुवाच—‘देव, साक्षाद्गुद्राव

१ अचो यत्, सार्वधातुकार्द्धधातुकयो, धातोस्तन्निमित्तस्यैवेति सहकारेण
‘वान्तो यि प्रत्यये’ । २ ओरावश्यके इति ण्यत् मयूरव्यसकादिवात्समास
तत ‘छम्पेदवश्यम कृत्ये, तुम् काममनसोरपि । समो चाहिततयो, मासस्य
पचियुद्धजो’ इति नियमेन अवश्यम् इत्यस्य मलोप । ३ प्रच्छधातो क्ते ‘च्छो
शृदनुनासिकेचे ति शत्वे ‘घश्चभ्रस्जे’ति पत्वे घुरवम् । ४ एर्च् । ५ सख्याया
विधार्थं धा, द्विऽयोश्च धमुज् ततश्चिच्च । ६ उपसर्गे च सज्ञायाम् । ७ भति-
शायने तमविष्टनी, ज्य च, प्रकृत्यैकाच् । ८ मातृपितृभ्या पितरि ढामहच् ।
९ आतोऽनुपसर्गे क । १० क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे । ११ एचोऽयवायाव ।
१२ ‘अचोरहाभ्या द्वे’ इति णस्य द्वित्वे ‘हलो यमा यमी’ति तल्लोप ।

तारस्त्वम् । नान्य कश्चिद् ऋते त्वद् वेत्तीमा कथाम् । स्वरूपयाऽधुना मुक्तशापोऽह
सञ्जात इति मादृशोऽसङ्गोऽप्य^१ न चेन्ननुप प्रभृति निषोदन्त^२ हे पुष्पदन्त, वर्ण-
यित्वा भूयोऽपि मां पवित्रय । एव प्रैणतेन तेनाभ्यर्थितो वररुचिराजन्मवृत्तान्त
त सकल सविस्तरंमभिधातुमेवमुपाक्रमत—

आसीत् कौशाम्ब्यामग्निशिखाऽपरनामा सोमदत्ताख्यो धमुदत्ताजानिर्विप्र ।
शापवशाच्च तस्या जातावुत्पन्नाया भूतपूर्वैर्पिकन्याया शापवशाद्दह तस्मात्तस्या
प्राभूवम् । शैशव^३ एव च पञ्चत्वमापन्ने पितरि माता मे मामवर्द्धयत् । एकदा च
वासतेऽयामाश्रयाभिकांक्षिणौ दवीयोऽध्वधूलिधूसरितौ द्वौ विप्रावैस्मद्गृह
माश्रयताम् । तिष्ठतोश्च तयोस्तत्रैक^४ समागच्छता जातु मुरजध्वनिना समुप
जातमज्जनकस्मृतिर्जननी मामकीना हे सुत, तव पितु सुहृदेष नन्दो नटो
नृपतीति सगद्गदमगदत् । तच्छ्रुत्वाऽहमम्बामवदम् 'ब्रजामि जननि, नृयमेतदृष्टि
लक्ष्यीकर्तुम् । यदैवाह तत उपैष्यामि^५ तदैव त्वयापि सपाठ तत्सर्वं स्वप्रौढ्या^६
दर्शयिष्यते । एतन्मद्बचनमाकर्ण्य विस्मयमापन्नौ तौ विप्रावभ्यधत्त धात्री^७,
पुत्री, नात्रास्ते विचिक्रिसालेशोऽपि, सकृदाकर्णित यतो हि बालोऽय सर्वं हृदि
धारयति । एतदाकर्ण्य परीक्षणार्थं ताभ्यां प्रातिशाह्य मेऽपठयत । मया चाक्षर
शस्तदन्वगद्यत । ततस्ताभ्या सह तत्र गत्वा नाट्यञ्चावलोक्य गृहमागत्य
मातुरग्रे समग्रमध्यप्रोऽहमदर्शयम् । सकृच्छ्रुतैर्धरं मामेवमालोक्य तयोर्विप्रयोरेको
व्याडिनामा प्रणम्य मन्मातरमब्रवीत् यद्वेत्तसारये पुरे देवस्वामि-करम्मकनामानौ,
परस्परसञ्जातातिप्रेमाणौ आतरावभूताम् । तयोरेकस्यायमिन्द्रदत्तस्तमय । अप-
रस्य चाह व्याडि । यदैवाह समुत्पन्न पिता मे विपन्न इति तच्छ्लोकविदीर्णहृदय
इन्द्रदत्तपिता तमनुसरन्निव परेतपतिपालितपुरीषान्योऽभवत् । येन चारमज्जनन्योर्हृ-
दय शुचास्फुटितमिति सत्यपि पित्राद्यर्जितविभवे विद्याभिरुध्^८ आवा तपसा रकन्द-

१ ऋहलोर्ण्यत्, पुगन्तलघूपधस्य चेति गुण । २ आद्गुण । ३ प्रपू
र्वकाञ्चम्धातो क्ते उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्वेति णत्वे अनुदात्तोपदेश० इति
मलोप । ४ ऋदोरप् । ५ उरण् रपर । ६ लोप शाकल्यस्य, पूर्वभादिम् ।
७. ऋदोऽयवावाव । ८ श्रुद्धिरेचि । ९ एत्वेञ्चसूत्रम् । १०. प्राद्दोशोऽप्ये-
वैष्येषु । ११ ण्वुल्लृचौ, ऋच्चेभ्यो ङीप् । १२ नन्दिप्रहिपचादिभ्यो ल्युगिन्त्यच,
धरतीति धर श्रुतस्य धर श्रुतधरस्तम् । १३ ईदूदेदिद्वचन प्रगृह्यम्, प्लुत
प्रगृह्या अचि नित्यम् ।

सन्तोषयितुं वनमभिप्रातिष्ठावहि, तत्र च तपस्यन्तावावामादिशस्वप्ने प्रभुर्यञ्ज-
न्दभूपतिपालितपाटलिकपुरं प्राप्यताम् । तत्रास्ते वर्षाक्षयो विप्रो यस्माच्च कृत्स्नां
विद्यां युवामवाप्स्यथ' इति । इत्थमादिष्ठावावां तत्पुरं प्रयातौ किन्तु वर्षान्वेषण-
तत्परावावामस्तीर्हैको मूर्खो वर्षो विप्रः इति तत्रत्या न्यगदन् । दोलायमानमानसौ
चावां तरङ्गमुपेत्य किञ्चिद्दूरमविधुरस्थित्यपि विधुरस्थिति, विशालमपि विशा-
लम्, अभीकमपि जीर्णवलभीकम्, विच्छायमपि अविच्छायम्, अहीनमपि हृदिपा
हीनम्, अनिर्जरमपि भित्तिविश्लेषजर्जरम्, शरणमपि अशरणाशरणम्, र्क्षपितबहु-
वर्षमप्येकवर्षम्, वर्षगृहमपरथाव । अभ्यन्तरे चैकस्मिन् प्रदेशे ध्यानावस्थितं
वर्षमवलोक्य 'विशीर्णमलिनाम्बरां धूसरक्षाम'^{१०}-शरीरां गुणरागागतां विप्रहि-
णीमिव दुर्यातिं तद्गृहिणीमुपागत्य विहितातिथ्यसक्तियायै च तस्यै प्रणति-
पुरस्सर'^{११} निजवृत्तान्तं ध्रुतपूर्वतत्पतिमौर्ख्यञ्च न्यवेदयाव । श्रुत्वा चैतत्सर्वं सा
साध्वी वक्तुमेवमारभत—

अस्मिन्नगरे शङ्करस्वामिनामा कश्चिदासीद् ^{१२}दरिद्रद् देवद्रवद्^{१३} द्विजः । मम
भर्ता (वर्षः) उपवर्षश्चास्तां तत्पुत्रौ । तयोरथम् (मम भर्ता) वर्षः आसीत्सम-
वाप्तपैतृकदारिद्र्यद्रविणः । वर्षावरोपवर्षश्च^{१४} दारिद्र्यदारिद्र्यः । अतः स स्व-

१. अविद्यमाना विधुरस्य विधुराणां वा स्थितिर्यत्रतथाभूतमपि विधुरस्य
विधुराणां वा स्थितिर्यत्रैति विरोधः, विधुरा विपन्ना स्थितिर्यस्येति परि-
हारः । २. विगता शाला यस्य तथाभूतमपि विस्तृतम् । ३. अविद्यमाना भी-
यस्मिन् । ४. विगता छाया सौन्दर्यमाच्छादनं वा यस्मात्तथाभूतमपि अविद्यमाना
धीनां पक्षिणाम् अश्वानां वा छाया पंक्तिः, रक्षणं वा यत्रैति विरोधपरिहारः ।
५. अहीनम् अपरिहितम्, अहीनां सर्पाणाम् इना ईश्वरा वा यत्र । ६. अविद्य-
माना निर्जरा देवा यत्र । ७. गृहमपि अशरणानां गृहरहितानां कृते शरणदाना-
समर्थम् । ८. बहुवर्षम् अतिप्राचीनम्, अन्यत्र च वर्षनामकपुरुषम् । ९. दृघातोः
क्ते 'श्रुत इद्घातोः' रपरः, 'वोरुपधाया दीर्घ इकः' इत्यधिकारे 'हलि चे'ति दीर्घः,
णत्वम् । १०. चायोमः । ११. 'पुरोग्रतोऽग्नेषु सत्तैः' इति सृधातोष्ट. । १२. जञि-
त्यादयः षट्, नाभ्यस्ताच्छतुः । १३. विष्वग्देवयोश्च देरद्वयञ्जतावप्रत्यये ।
१४. वर्षेण अवरः कनीयान् इति वर्षावरः, 'अवरस्योपसंरूपानम्' इति समासः ।

भार्या गृहपरिरक्षणे न्ययोजयत । एकदा च योषिद्धि प्रदत्तं गृहपिष्टरचितं गुह्य
मादायायमायाद्गृहम् । दानादानेन हि जीवनेयात्रा परपिण्डालस्त्वेन कुरिसत कर्म
मन्वानयाऽनया मे यात्रा^१ तद्दस्मा एव वर्षपूर्वाय^२ वर्षाय सदक्षिणमदायि ।
तदादाय गृहमागतोऽथ भृश मया निर्भरिसितोऽयन्तमन्तर्मन्युना सिद्धमनारतपसा
मगदन्त स्कन्दमाराधितवान् । तेन चातितुष्टेन सर्वा विद्या अस्मै प्रकाशयोक्तम्-
'श्रुतधर विप्र प्राप्यैतास्व प्रकाशयेरिति' । गृहमागतोऽथ सर्वं तन्मद्यमुक्तवान् ।
तदाप्रभृति जपन् ध्यायँश्च तिष्ठति । अतो युवा श्रुतधर कञ्चिद् विप्रमन्विष्यानयत
चेद् युवयोरसशय^३ साध्य^४ सिध्यत् ।

वर्षपत्नीत एतच्छ्रुत्वा प्रचुर धन तस्यै प्रदाय नगराद्दहिरावा निर्गतवन्तौ,
श्रुतधरविप्रान्द्रेपणतत्परौश्रान्तौ चावामद्य भवत्या भवनमागतवन्तौ, अयञ्ज
तव सूनु सकृच्छ्रुतधर इत्येन विद्याद्विणोपलब्धये नौ दातु दयसे चेत् प्रार्णवावा
ते भवाव । व्याडेवंचनमेतदाकर्ण्य निजगाद मामकीनातिदीना जननी 'सय सर्वं,
विश्वसिमि चैतदहमपि, यतो हि पुत्रस्यास्य जन्मकाले जातयाऽशरीरिण्या वाचाऽहमेव
विज्ञापिता यद् बाले, बालोऽथ श्रुतधरो नाम्ना वररुचिर्वर्षाद्विद्यामवाप्स्यति
व्याकरण च लोके प्रतिष्ठापयिष्यतीति । विबृद्धेऽधुनाऽस्मिन् बालके क्व स वर्षो
पाध्यायो भवेदिति नक्तं दिव चिन्तयन्त्यहमद्य युष्मन्मुखादखिल विज्ञाय नितरा
पर्यंतुष्यम् । अत स्वकीयभ्रातरमिम युवा नयतम् । नात्र काचित् क्षति एव
मामकीनमातृवचनमाकर्ण्य हर्षनिर्भरमानसौ तौ तत्र ता क्षपा क्षणोपम क्षपयिवा
व्याडिनोपनीय वेदार्हाहित कथञ्चिद्बहद्बवापया तथाऽभ्यनुज्ञात मामादाय
वर्षस्य गुरोर्गृह तावुर्पाच्छिनवन्तौ । सोऽपि च स्कन्दप्रसादमिव विप्रहिण
मामाकलयमानोऽन्वेद्युरस्माक पुर पवित्रभूमिपरिकल्पितासनोपविष्टो दिव्यधा
गिरा 'ॐ' इत्येवोदचरत् । तत्क्षणमेव च तस्य साक्षात् सरहस्या सर्वे वेदा
समुपस्थिता । ताश्चाध्यापयितु सोऽस्मान् प्रावर्तत । तत्र सकृच्छ्रुत मया, द्वि-श्रुत
व्याडिना, त्रि-श्रुतम् इन्द्रदत्तन च गृहीतम् । एवमध्ययनाध्यापनदिव्यध्वनि

१ भक्ष्येण मिथ्रीकरणम् । २ देवरपत्न्याः । ३ वर्षेण पूर्वं, पूर्वं जात
तस्मै, पूर्वसदृशसमोनार्थेति समासे 'तृतीया समासे' इति सर्वनामताऽभावः ।
४ परच् । ५ ऋहलोर्ण्यत् । ६ 'प्रवत्सतरकन्बले'ति वृद्धिः । ७ उपसर्गा
इति धातौ ।

माकर्ण्य सद्यः समुल्लसितान्तर्विस्मयो विप्रयगंस्तत्रत्योऽत्याहृत्य तमवलोकयितुं
मागत्य स्तुत्य सशिष्य^१ मनीषिणं^२ वर्षं प्रणामैरर्चतिस्म । प्रमैदपरवशा उपवर्षश्च
किन्तु न तत्र किमपि चित्रमित्यचिन्तयत् । पाटलिपुत्रलोकस्तु कृतसकलकलसकल-
समुत्सवोमासमास्त । राजा नन्दोऽपि च गिरिनन्दिनीनन्दनवरप्रभावमेवमवलोक्य
भृश सन्तुष्ट सादर वर्षस्य सदन वसुभिः समपूरयत् ।

एवमेकाद्येण मनसा सर्वं शृण्वति कागभूतौ तस्मिन् वने वररुचिस्त पुनरित्य-
मब्रवीत्—एकदा स्वाध्यायकर्मणि समाप्ते सति सम्पादिताह्निककृत्यो वर्षोपाख्या
योऽस्माभिः पृष्ट 'एवविधमेतत्पाटलिपुत्रनगरं कथं लक्ष्मीसरस्वत्यो चेत्रं सजा
तमिति' हे गुरो कृपयाऽभिधीयताम् एतच्छ्रुत्वा स इमा कथामवर्णयत्—

गङ्गाद्वारे पवित्रैकनखलतीर्थं भार्यया सह तपस्यत कस्यचिर्हाशिणात्-
द्विजस्य तत्रैव पुत्राख्यं समजायन्त । समयानुक्रमेण भूसुरे तस्मिन् सभार्ये
स्वर्षति तस्मिन् विद्याध्ययनेऽप्युया राजगृहमुपाजग्मु । तत्र चाधीतविद्यास्ते
दैव्यदुःखिता स्कन्ददर्शनार्थं दक्षिणापथमुपेतु । तत्र चार्णवतटे वर्तमानायां
चिञ्चिनीनामकनगर्यां भोजिकाभिधस्य कस्यचिद्विप्रस्यसदने न्यवसन् । तस्य
तिष्ठस्तुता आसन् । अनन्यसन्तान स विप्रस्ता एभ्यस्त्रिभ्यो दत्त्वा सर्वां निज
सम्पत्तिञ्चैभ्यः समर्प्यं सभार्यो विरहितैर्हिकचिन्तासन्तानवितानस्तपश्चर्यार्थं
गगातटमशिक्षियत् । अथ तेष्वेव शशुरवेशमनि निवसत्स्ववर्षहर्तुं महान् दुर्भिक्षो
जात इति त्रयो^{११}ऽपि ते साध्वीरपि स्ववधूस्तत्रैव परित्यज्य जग्मु । ताश्च स्वपितृ
मित्रस्य यज्ञदत्तस्य सदनमाश्रित्य क्लिष्टवृत्तयोऽपि स्वधवान् ध्यायन्त्यस्तस्थु ।
तासां मध्यमा तदानीमासीदन्तर्वलीति यथासमयं सा सूनुमसूत । तस्मिन्श्चान्यो-
न्यस्त्रेहस्तासां शनैः शनैरवर्धत । एकदा^{१२} गन्धेन्द्रमास्त्रं गच्छन्ती शम्भुना सह
शाम्भवी शिशु तमवलोक्य सदया शम्भुमवदत्—देवेहि^{१३}, पश्याभंकेऽस्मिन्नेतास्ति-
स्रोऽपि वर्षो बद्धबुद्धयो यदयमस्मान् जीवयदिति त्वं तथा कुरु येनायमासामाश्रयः

१, २, ३ एतिस्तुशास्वृहज्जुप क्यप् । ४ शकन्धादिषु पररूप वाच्यम् ।
५ प्रमदसम्प्रदायै हर्षे । ६ अकर्मकदातुभिर्षोणे इति द्वितीया । ७ पुत्र-
सजायाम् । ८ मलाजशोऽन्ते । ९ अक सवर्षे दीर्घ । १० 'अथे प्रहो वर्ष-
प्रतिबन्धे' इति वैभाषिकघनभावे 'प्रहवृदनिश्चिगमश्चे'त्यप् । ११ एव पदान्ता
दति । १२ इन्द्रे च । १३ श्रीमालोक्ष । १४ परच् ।

स्यात् । एवमुक्तं शम्भु शम्भवीं सविष्णुमममभणत्—'अवश्यमहमिममनुग्रही-
प्यामि, यतो हि सभार्येणाहममुना प्रारजन्मग्याराधित इत्यय भोगार्थमेव भुवि
समुत्पन्न । महेन्द्रवर्मणश्च भूपते पाटलीनामतनुजैतजाया भविष्यति ।' एव-
मुक्त्वा सतीशरारितश्च स्वप्ने सूचयामास—'युष्माकमस्य पुत्रकस्य पुत्रक इति
नाम, सुतैप्रबुद्धस्य चास्य क्षीर्पांते सुवर्णलक्ष्मनुदिनमुपलब्ध भविष्यति,
यथाकालमयमवनिपतिश्च भविष्यताति' । सुप्तोत्थिते च तस्मिन् शिशौ साध्यस्ता
सुवर्णलक्ष्म समुपलभ्य सातिशय प्रासीदन् । सुवर्णेन च तेनाचिरेण प्रबृद्धकोष
पुत्रको भूपो बभूव ।

एकदा यज्ञदत्तो रहसि पुत्रकमुवाच, 'राजन् ! तव वितरो दुर्मिच्छपीडिता
इता कापीतोऽत सदा दातव्य द्रविण द्विजैभ्यो येन ते तत्र ऋद्धि दानशालिता
च निशम्यात्रायान्तु । एतद्विषयेऽह ब्रह्मदत्तकथा स्वामेका कथयामि, तामाकर्णय-
पुरा वाराणस्यामामासीद् ब्रह्मदत्ताभिधो नृप । स चैकदा निशि गगने गच्छद्द्वस
शतसमावृत भास्वरस्वर्णसङ्काशम्, अकाण्डसितपयोदपरिवेष्टितविद्यु-पुञ्जमिव
हसयुगलमपरयत् । तद्दर्शनेन^१ तथा तदवलोकनोत्कण्ठा राज्ञो बबुधे यत्स
राजकीयसौख्येभ्योऽपि विरक्तो मन्त्रिभिश्च सम्मन्यैकमतिर्रमणीय सरो विरचय
तत्रागमनार्थं प्राणिनामभयमददात् । कालेनान्यै तिर्यग्भि^२ सह तद्वसद्व्यमपि
तत्रागादिति तस्य सौवर्णे वपुषि नृप कारणमपृच्छत् । राज्ञ प्रश्नमाकर्ण्य व्यक्त-
वाक्^३ सा हसद्वधीत्यमवोचत् यत् 'पुरा आवा काकावास्व । एकस्मिन् मन्दिरे
वत्सवर्षं युद्ध्यमानौ द्रोणिकान्तरे पतित्वा विपन्नावित्यस्मिन् जन्मनि जातिस्मरौ
हेममयहसावभवाव ।' एतच्छ्रुत्वा राजा परा कोटिं सन्तोषदधावाप ।

अतश्च त्वमपि दानेन स्वपितृनवाप्त्यसि' इत्युक्तो यज्ञदत्तेन पुत्रकस्तथैवा-
करोत् । तत्प्रदानवातांमाकर्ण्य ते ब्राह्मणास्तत्रागता स्वपत्नीर्वहुलक्ष्मीं च लेभिरे ।

१. स्वप्नातो के वचिस्वपीति सम्प्रसारणम् । २. श्रत्यक् । ३. ऋयो
होऽन्यतरस्याम् । ४. स्थेशभासपिसकसो वरच् । ५. ह्युट् च इति भावे ह्युट्,
युधोरनाकौ । ६. सभ्यत्तभ्यानीयर । ७. तिरसस्तिर्यलोपे ८. सख्याया
अवयवे तयप्, द्वित्रिभ्यां तयस्यायञ्वा, यस्येति च । ९. किञ्चिप्रञ्जा
यतरनुकटप्रुञ्जश्रीणा दीर्घोऽसम्प्रसारणश्च ।

किन्तु दृष्टनष्टार्पदोऽपि दुष्टा स्वभाव न परित्यजन्तीति राज्यमभिलापुकास्ते पुत्रक जिघासत्रो विन्ध्यवासिनीदर्शनव्याजेन त तद्देवालयमानिन्यु । तत्र देवी गर्भगृहान्तरे घातकान् नियुज्य पूर्वमेकाकी त्व देवीदर्शनार्थमन्तर व्रज इति तमाचरत्यु । विश्वासादन्त प्रविष्ट स हन्तुमुद्यतान् घातुकान् आलोक्य स्ववध हेतु नान् पप्रच्छ । ते चोदतीतरन् यद्न दत्त्वाऽत्र तव व्यापादनार्थं स्वल्पि तृभिर्नियुक्ता वयमिति । एतदाकर्ण्य स तेभ्यो बहुमूल्य स्वरत्नालङ्करण दत्त्वा मुक्तोऽनुदाटितरहस्यो द्वारा-न्तरतो वहिनिर्ययौ । घातकैश्च पुत्रको व्यापादित इति ब्राह्मणा मृपोदितौ । किं तु घातकप्रदत्तप्रतिज्ञानधना स्वगृह प्रतिनिवृत्ता राज्यार्थिनस्ते द्विजा मन्त्रिभिर्ज्ञाता हताश्च ।

अत्रान्तरे स पुत्रक स्वपितृदुष्टविरक्तचेता विन्ध्यकान्तार प्रविवेश । तत्र च पत्यन्तन् बाहूबाहवि युद्ध कुर्वाणौ द्वौ पुरुषाववलोक्य कौ युवाम्' इति पप्रच्छ । तावपि 'भगवन्, मयासुरसुतावावाम्, इद भोजनम्, एषा यष्टि, पादुके एते चैतदस्मत्पितृधनम् । धृतेतत्पादुको जनो नमर्धरो भवति । यष्ट्या च यङ्गिष्यते तस्सर्वं मस्य सम्पद्यते । भाजनं चैतद्' १ यथेच्छ भोजन वितरतीत्येतेषां कृते आवयोर्युद्धम् इत्युचतु । पुत्रकेणोक्तम् स्वल्पस्यैतावतो निमित्त भवतोयुद्धं सांप्रतमसांप्रतम् । एतदर्थमसवय पणो यद् धावन् यो बलाधिको भवेत्स एवैतस्सर्वमादद्यात् । तयोर्भूर्खपोरेवमस्त्विति प्रतिपन्नयो पुत्रको धृतपादुक समुपात्तयष्टिभाजनश्चोदपतत् । व्योममार्गेण च क्षणमात्रेणैव द्विर्घृष्टांमाकर्षिकाख्या नगरीमवाप्य नभसोऽवततार । तत्र च जीर्णे एकस्या वर्षायस्या' २ योषितो गृहेऽलक्षितो न्यवसत् । तदप्यवहारेण चातिप्रीता वृद्धा पुत्रकमेकदाऽकथयत्, 'पुत्र, त्वदनुरूपा भार्या नास्ति इति मदीया चिन्ता वर्तते । इह पाटलीनाम धेया राज्ञ कन्या रत्नमिवान्तपुरेऽभिरक्ष्यते' । एतद्वृद्धावचनमाकर्ण्य सा

१ सम्पदादिभ्य द्विवक्तव्य । २ लपपतपदस्थेति उकञि नलोकाव्य येति षष्ठीनिषेध । ३ हन्तेस्सन्नन्तात् 'सनाशसभिच उ' । ४ 'शुल्लुचौ' इति शुबुलि 'हनस्तोऽविष्णुलो' । ५ 'लपपतपदस्याभुवृषहन्' इति उकञि 'हनस्तोऽविष्णुलो' इति नस्य नकारः । ६ यदयस्यो न्ते, यत्वादिभ्यामसप्रसा रणम् । ७ ईदूदेद्विचचन प्रगृह्यम् 'स्रतप्रगृह्या अचि नित्यम्' । ८ चरेष्ट । ९ तोलि । १० इच्छा 'इति' सूत्रेण निष्पन्ने इच्छाशब्देऽप्ययीभाव । ११ अतिशयेन दूराम् । १२ अतिशयेन वृद्धाया ।

कुण्डकमेकमकारयत् । तत्कजललिप्ताश्च चत्वारश्चैलखण्डा विहिताः, एका स्थूलाय-
ताकृतिसवहिरगला मञ्जूपा चापि निर्मापिता ।

अथ वसन्तोत्सवावसरवासतेय्या आदिमे यामे महाह्रवेपः कुमारसचिवः
समागमत् । अलक्षितप्रवेशमुपकोशा तमत्रवीद् यन्नाहमकृतस्नानं त्वां स्पृशा-
मीत्यभ्यन्तरं प्रविश्य सम्पादितस्नानो भव । स च मूढस्तदङ्गीकुर्वन्नन्धतमसाच्छै-
न्धाभ्यन्तरगृहं चेटीभिः प्रवेशितस्तत्रात्तान्तर्बन्धाभरणोऽन्तर्वाससः कृते प्रदत्तैक-
चैलखण्डः, आशिरःपादमङ्गेभ्यद्भङ्गभङ्ग्या विलेपिततत्तैलकजलो विहितः ।
प्रत्यङ्गमस्य मर्दयन्त्यो यावच्छेटयोऽतिष्ठंस्तावद् द्वितीये प्रहरेऽसौ पुरोधा अप्यु-
पागमत् । चेत्यश्च 'वररुचेः सुहृत्कश्चिपुरोहितः समागत इति त्वमिह प्रविश' इत्युक्त्वा
परिहितचतुरङ्गुलकजलमलिनमलमल्लकर्मोत्रं तं कुमारसचिवं मञ्जूपायां
निक्षिप्य बहिस्तामर्गलेनाबध्नन् । एवमेव स्नानमिषेणाभ्यन्तरगृहं नीतः पुरो-
हितोऽपि हतवस्त्रादिश्चैलखण्डधरस्तैलकजलमर्दनैश्चेटीभिर्विमोहितस्तृतीये प्रहरे
दण्डाधिपतौ समायाते सहसा रहस्योद्भेदभयभीताभिरिव विप्रलब्धो यथापूर्वं
मञ्जूपायां निक्षिप्तो मञ्जूपा च सार्गलीकृता । ततो दण्डार्थिपोऽपि स्नानोप-
धिनान्तरगृहं प्रवेश्य परिधापितचैलखण्डैककर्पटो यदा तैलकजलाभ्यङ्गसुखमनु-
भवन्नासीत्तदैव तुरीये यामे स वगिगपि तत्र समागच्छदिति दण्डार्थिपोऽपि
तद्भयं प्रदर्श्य चेटीभिर्मञ्जूपायां निक्षिप्तो बहिरर्गलञ्च प्रदत्तम् ।

एवं त्रयोऽपि तेऽन्धतमसावासाम्यासोद्यता इव लब्धपरस्परस्पर्शा अपि
नान्वोन्यमालपन् । अथोपकोशा सदनेऽत्र दीपं प्रज्वाल्य तं वगिजञ्च तत्रैव प्रवेश्य
'मङ्गत्रां प्रैत्तं यद्भनं तद्देही'त्यगदत् । वगिगपि च शून्यं तद्गृहमालोक्य 'तव
भर्त्रा यद्भनं स्थापितं सर्वमवितथं तदहं प्रदास्यामी'ति प्रत्यजानात् । सा चापि

१. ङो ह्रस्वादवि ङमुणित्यम् । २. आङ्मागेथेति तुकि चुत्वम् । ३. चतस्रः
अङ्गुलयः प्रमाणमस्येति तद्वितार्थे समासः, 'तत्पुरुषस्याहुलेः संख्याव्ययादेः'
इति समासान्तोऽच्, ततः 'प्रमाणे द्वयसञ्ज्ञि'ति विहितस्य मात्रचः 'द्विगो-
नित्यमि'ति लुक् । ४. मात्रशब्दस्यात्रावधारणमर्थः 'मात्रं कारस्वर्णोऽवधारणे' एवं
च मलमल्लकमेवेत्यस्वपदविग्रहे मयूरव्यंसकादिश्वात्समासः । ५. आतश्चोपसर्गं ।
६. उपसर्गो घोः किः । ७. अच उपसर्गात्तः ।

त्वया निश्चिन्तेन स्थातुंभ्यम् । अहञ्चाजं तव शरीरान्तर्निवासिनी सरस्वती तव
दु खं द्रष्टुं न पारयामि' एवमुक्त्वाऽन्तर्दधौ ।

प्रबुद्धोऽह तस्वप्नसञ्जातास्यो दयितासदनासन्नवालरसाळतरोरधो गत्वाऽ-
लिष्टम् । तसखीमुखेन च यौवनानन्ददानदक्षिणायौस्तत्रोपकोशया मन्त्रिवन्ध
नमनङ्गविजृम्भणमश्रुणवम् । ततस्ता तस्या सखीमहमेवमव्रमम्, यद् गुरुभिर-
दत्तां ता स्वीकर्तुं कथमहमुत्सहेयेत्येतद्यथा सम्पद्येत तथा कृत्वा स्वसखीं माञ्च
समुज्जीवय । इत्थमभिहिता सा गत्वा तन्मातरमखिलमवदत् । सा चापि
तच्छणमेव स्वभर्तारमवगतसर्वसमाचारमकरोत् । तच्च तेन तद्मजेन वर्षेणापि
चाभिनन्दितमिति समुपलब्धवर्षाचार्यनिदेशेन व्याडिनौ कौशाम्बीं गत्वा नीताया
मम मातरि, उपकोशापितृभ्यां यथाविधि सम्पादिते चावयोर्विवाहेऽहं तत्र जायया
जनन्या च सह चिर समुख न्दवसम् ।

अतिक्रान्तेषु चैव कतिपयवर्षेषु वर्षस्य शिष्याणामन्यतमो जडबुद्धितमो
नाम्ना पाणिनिरेकश्चात्रोऽभवत् । शुश्रूपापरिक्रिष्ट^६ स वर्षभामानुजातो विद्या-
कामस्तपस्तप्तु द्विमनगमगमत् । तत्र तीव्रतपस्तोषितशशिदोखरसमवाससर्व-
विद्यामुखनवव्याकरणस्तत्त आगत्य मामेव चादायाह्वयत् । प्रबुद्धे चावयोर्विवादे
वासरसप्तकं समाप्तिमापत् । अष्टमेऽह्नि मया पराजिते पाणिनी समनन्तरमेव
नभ स्थस्याणुकृतमहाघोरदुङ्कारेण न सर्वं तदैन्द्रव्याकरणं भुवि प्रनर्तम् । पाणिनिना
पराभूताश्च वय सर्वे तदैव मूर्खाभूता इति निर्विण्णोऽह^७ स्वगृहस्थित्तंहिरण्य-
गुप्तस्य हस्ते निजस्वं समर्प्य तच्चाखिलमुपकोशामाभाष्य निराहारस्तपोभिरशङ्कर-
मारिराधयिषु परिण्यक्तजायादिमोहमाय द्विमालयमायम् । पतिव्रतोपकोशा च
नियमव्रता निर्जगृहेऽनुदिन मम श्रेयोऽभिलषन्ती, रागाया स्नान्ती^८ समतिष्ठत् ।

१. तस्यसख्यानीयर । २ नमिकम्पिस्म्यजःकमहिसदीपो र । ३. व्य-
वस्थाभावात्पूर्वपरावरेति सर्वनामताया अभाव । ४ स्तो रचुना रचु ।
५ व्यडस्यापत्य व्याडि (अत इज्) स्वागतादीनाञ्चैयैजागमाभाव ।
६ 'अश्वभ्रजे'ति शस्य पत्ये 'ष्टुना ष्टु' । ७ तस्य पूरणे षट्, नान्तादसह्यादे
मंट् । ८ तसो पान्तरस्य । ९ निरपूर्वकाद्धिवातो क्, 'रदाभ्यामि'त्युभयत्र
नख्ये णखम्, ष्टुरवञ्च । १०. तिष्ठते के 'द्यतिस्यतिमास्यामित्तिकिति' ।
११ गेहे क । १२ आच्छीनद्योर्नुम् ।

• एकदा मधौ व्रतनियमजन्यतनिमानमातन्वतीं तनुं विभ्राणां चामामप्य-
भिरामां प्रतिपच्चन्द्रलेखाभिव दर्शकलोचनानन्ददायिनीं तां स्नातुं गंगां गच्छन्तीं
निरीचय राजपुरोधाः, दण्डाधिपतिः, कुमारसचिवश्चैते कश्चनः पञ्चशरशर-
शरव्यतामुपजग्मुः । सा चापि तस्मिन्नहनि घ्नान्ती कथमपि चिरायते स्मेति ततः
सायमागच्छन्तीं तां भार्गो कुमारसचिवः साप्रहमप्रहीत् । प्रत्युत्पन्नमतिश्च सैन-
मित्यमत्रवीत्—'यथास्य स्वमेतत्सर्वं ममाप्यभिप्रतम् । किन्तु साकुलजया प्रोषित-
भर्तुकया च मया सह अस्मिन्स्थाने किमपि कर्तुमस्थाने । अतस्त्वया मधू-
रसव्यासकलोकाया रात्रेराद्यप्रहरे ध्रुवं मद्गृहे समागन्तव्यम् ।' एवं कृतसन्धा
कामान्वेन च तेन परित्यक्ता यावदेव किञ्चिद्दूरं गता तावत्पुरोधसा सा निरुद्धा ।
किन्तु तस्मा अपि तस्या एव रात्रेर्द्वितीयीके^१ प्रहरे समागन्तुं संकृतं परिकल्प्य
यथाकथञ्चिदात्मानं मोचयित्वा प्रचलिता । ततोऽपि च किञ्चिदप्रेऽञ्चन्त्यां दण्डा-
धिपस्तां न्यरुगदिति तृतीयस्मै^२ तस्मै अपि त्रियामायास्तार्तीयीके^३ प्रहरे तत्रा-
गन्तुं संकृतं विधाय दैवात्ततोऽपि च निमुञ्च्य वेपमानतनुयष्टिगृहमागत्य कर्तव्यो-
चितं सर्वं स्वचेटीभ्यो निरदिशत् । प्रवासस्थे भर्तारि कुंलीनयोषितो मरणं
श्रेयो^४ न पुनारूपैकपञ्चातिलोक्लोचनापातपात्रतेति सञ्चिन्त्यन्ती, स्मरन्ती
च मम संयोगसमयं, निशं तां निर्निद्राहारा निनाय ।

समुदिते च भगवति अहर्पती^५ ब्राह्मणपूजार्थं किञ्चिद्वनमानेतुं सा चेटी
हिरण्यगुप्तस्य गृहं प्रेषितवती । स च षण्णिक् तामागत्यैकान्ते, कान्ते मां भजस्व
तदैव त्वद्भर्तृनिचिसं धनं दास्यामीत्यप्रवीत् । पृतदाकर्ण्य तं षण्णिकं साऽसाष्टिक-
धनदानानिच्छुकं निर्धार्य तमपि तस्यामेव रात्रौ^६ तुरीये यामे समागन्तुमस-
संकेतदिति निर्गते तस्मिंश्चेटीभिः सा^७ शैलेयादिसंयुक्तेन तैलमिश्रितकजलेनापूरितं

१. 'करणाधिकरणयोश्चे'ति करणे वृष्ट् । २. 'त्रौ' च इति कोः कदादेशः ।
३. 'नचे'ति ध्रुवागमे 'खरि चे'ति चन्वम् । ४. द्वेस्तीयः, तीयादीकक् स्वार्थे
वाच्यः, किति च । ५. तीयस्य द्विस्तु वा । ६. त्रेः संप्रसारणं च, तीयादीकक्
स्वार्थे वाच्यः, किति च । ७. 'कुलास्त्रः' इति स्वप्रत्यये तस्य 'आयनेयीन्'
इति ईनादेशः । ८. हशि च । ९. रोरि, द्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः । १०. अहरा-
दीनां पत्यादिषु वा रेफः । ११. चतुरस्रपतावाद्यचरलोपश्च । १२. 'शिलाया
दः' इत्यत्र शिलाया इति योगविभागाद् ठञ् ।

कुण्डकमेकमकारयत् । तत्कज्जललिप्ताश्च चत्वारश्चैलखण्डा विहिताः, एका स्तूलाय-
ताकृतिसबहिरगंला मञ्जूपा चापि निर्मापिता ।

अथ वसन्तोत्सवावसरवासतेय्या आदिमे यामे महाह्वेपः कुमारसचिवः
समागमत् । अलक्षितप्रवेशमुपकोशा तमववीद् यन्नाहमकृतस्नानं त्वां स्पृशा-
मौत्थम्यन्तरं प्रविश्य सम्पादितस्नानो भव । स च मूढस्तदङ्गीकुर्वन्नन्यतमसाच्छै-
न्नाभ्यन्तरगृहं चेटीभिः प्रवेशितस्तत्रात्तान्तर्वस्त्राभरणोऽन्तर्वाससः कृते प्रदत्तैक-
चैलखण्डः, आशिरःपादमङ्गेष्वभ्यङ्गभङ्ग्या विलेपिततत्तैलकज्जलो विहितः ।
प्रत्यङ्गमस्य मर्दयन्त्यो यावच्चेदधोऽतिष्ठंस्तावद् द्वितीये प्रहरेऽसौ पुरोधा अप्यु-
पागमत् । चेत्थश्च 'वररुचेः सुहृत्कश्चिपुरोहितः समागत इति त्वमिह प्रविश'
इत्युक्त्वा परिहितचतुरैङ्गुलकज्जलमलिनमलमल्लकर्मात्रं तं कुमारसचिवं मञ्जूपायां
निक्षिप्य बहिस्तामर्गलेनावपन्नम् । एवमेव स्नानमिषेणाभ्यन्तरगृहं नीतः पुरो-
हितोऽपि हतवस्त्रादिश्चैलखण्डधरस्तैलकज्जलमर्दनैश्चेटीभिर्विमोहितस्तृतीये प्रहरे
दण्डाधिपतौ समायाते सहसा रहस्योद्भेदभयभीताभिरिव विप्रलब्धो यथापूर्वं
मञ्जूपायां निक्षिप्तो मञ्जूपा च सार्गलीकृता । ततो दण्डार्थिपोऽपि स्नानोप-
धिनान्तरगृहं प्रवेश्य परिधापितचैलखण्डैककर्पटो यदा तैलकज्जलाभ्यङ्गसुखमनु-
भवन्नासीत्तदैव तुरीये यामे स वणिगपि तत्र समागच्छदिति दण्डाधिपोऽपि
तद्भयं प्रदर्श्य चेटीभिर्मञ्जूपायां निक्षिप्तो बहिरगंलञ्च प्रदत्तम् ।

एवं त्रयोऽपि तेऽन्धतमसावासाभ्यासोद्यता इव लब्धपरस्परस्पर्शा अपि
नान्योन्यमालपन् । अथोपकोशा सद्नेऽत्र दीपं प्रज्वाल्य तं वणिजश्च तत्रैव प्रवेश्य
'मद्भर्त्रा प्रैत्त यद्भनं तद्देही'त्यगदत् । वणिगपि च शून्यं तद्गृहमालोक्य 'तव
भर्त्रा यद्भनं स्थापितं सर्वमवितथं तद्दहं प्रदास्यामी'ति प्रत्यजानात् । सा चापि

१. ङमो हस्तादचि ङमुणित्यम् । २. आङ्माणेश्चेति तुकि चुत्वम् । ३. चतस्रः
अङ्गुलयः प्रमाणमस्येति तद्धितार्थे समासः, 'तत्पुरुपस्याङ्गुलेः संख्याव्ययादे'
इति समासान्तोऽच्, ततः 'प्रमाणे द्वयसञ्जि'ति विहितस्य मात्रचः 'द्विगो-
नित्यमि'ति लुक् । ४. मात्रशब्दस्यात्रावधारणमर्थः 'मात्रं कारस्म्येऽवधारणे' एवं
च मलमल्लकमेवेत्यस्वपदविग्रहे मयूरस्यंसकादित्वात्समासः । ५. आतश्चोपसर्गे ।
६. उपसर्गे घोः किः । ७. अच उपसर्गात्तः ।

मञ्जूपां ध्रावयन्ती 'भो' देवा हिरण्यगुप्तस्यैतद्वचः शृणुत' एतदुक्त्वा निर्वापित-
प्रदीपगोहेऽन्यवरस्तानाम्यज्ञापदेशेनापादमस्तकं तैलकजलाभ्यक्तं तं कृत्वा निशा-
वसाने 'निर्गच्छेदानीम्, त्रियामा हि विगतयामा' हरयुक्त्वाऽनिच्छन्तमपि
चन्द्रार्धं दावा कर्णप्रौहं निरसारयत् । एवं कौपीनमात्रवसनः, कज्जललिप्तवदनः,
परिबुद्धिः कौलेयकैः^१ परिव्रियमाणः, नेममग्नः पदे पदे स्खलन्नशान्ते स निशा-
न्तमापत् । तत्र तां मयीं चालयतो दासजनस्यापि सम्मुखीनो भवितुं नाशकत् ।

उपकोशा च प्रातश्चेटिकानुगता नन्दालयमासाद्य हिरण्यगुप्तो वणिक् मम
भर्त्रा ग्यासीकृतं धनमारमसात्कुम्भिच्छतीति विज्ञापितवती । अतस्तत्र राज्या-
धिकारिभिराकारितो 'देव, न किञ्चिन्मात्रम् अप्यस्या मद्गोहे वर्तत' इति सोऽक-
थयत् । तदाकर्ण्योपकोशाऽवादात्—'मदीयो भर्ता गृहदेवता मञ्जूपायां निक्षिप्य
विदेशं गतः । तासामग्रे चायं किञ्चिद्वेलेन विनापि मम धनं दातुमङ्गीकृतवान् ।
न विश्वासश्चेन्मञ्जूषामिहानाट्य देवताः प्रष्टव्याः ।' एतदाकर्ण्य नन्दाज्ञापित-
बहुजनैः अभ्यु^२त्याप्य धानीतायां मञ्जूपायाम् उपकोशाऽगादीत्—'देवताः, यद्नेन
वणिजोदितं तस्मत्प्रमुक्त्वा निजावासं यात; नो चेदहं कस्मैचित् सर्वा वो ददामि;
सदस्यस्मिन्नुद्घाटयामि वे'ति ।^३ तच्छ्रुत्वा भीतमीतास्ते त्रयो मञ्जूपापिहिताः^४,
'सत्यमेतत्; अस्मत्समक्षमनेन धनमङ्गीकृत'मित्यूचु । एतेन निरुत्तरो वणिक् सर्वं
तद्वनं प्रत्यर्पयितुं प्रथमपद्यत । अतिकृतूहलाक्रान्तमनसा राज्ञा चान्यर्थितोपकोशा
सदसि स्फोटितार्गलां मञ्जूपा समुदजीघटत् । ततस्त्रयस्ते तम.पिण्डसन्निभाः पुरुषा
निर्गता ये च मन्त्रिभिर्भृता नन्देन च कृच्छ्रात्प्रथमिज्ञाताः क्षणं सर्वानपि किञ्चित्तान्
सदस्यान् व्यस्मापयन् । अथ कौतुकात्सर्वैः पृष्टोपकोशा प्रथमतस्तेभ्यः सर्वमुप-
वर्णयन्ती तत्रत्याखिलसभासदां प्रशंसाभाजनमभवत् । पारदारिकाश्च^५ ते
त्रयोऽप्यपहतसर्वस्वा देशास्त्रिवांसिताः । सन्ना^६जा नन्देन चाभिनन्दितचरितो-

१. ससञ्जपो रु', भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशि, हलि सर्वेषाम् । २. समासत्तौ
इति णमुलि, तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम् । ३. शालीनकौपीने अष्टाकार्ययोः ।
४. कुलकुचिप्रीवाभ्यः श्वास्यलंकारेषु इति ङकञ् । ५. अर्धनग्नः । ६. यथामुल-
संमुखस्य दर्शनः स्त्रः । ७. यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा । ८. प्रथये भाषायां
नित्यम् । ९. षुल्लुचौ । १०. देवात्तल्, तलन्तं क्षियाम् । ११. उदः
स्यास्तम्भोः पूर्वस्य । १२. शरछोऽटि, खरि च । १३. वष्टि भागुरिरहोपमवाप्यो-
रुपसर्गयोः, दधातेर्हिः । १४. गच्छती परदारादिभ्यः । १५. सो राजि समः कौ ।

पकोशा कोशादपरिमितं धनं प्रदाप्य प्रेषिता ससन्तोषं जोषं स्वसदनमसदत् ।
वर्षोपवर्षोपवि च तत्सकलमाकलय्य निरतिशयं तामभिनन्दितवन्तौ । सर्वे
तत्पुरवासिनश्च ^१स्मेरमुखाः ^२संवृत्ताः ।

अत्रान्तरे हिमाद्रौ तीव्रतरं तपरस्तप्ला मयाऽऽराधितेन देवेन महादेवेन मे
पाणिनीयं शास्त्रं प्रकाशितम् । तदनुगृहीतेन चैव मया तत्पूर्णाकृतम् । ततः
प्रतिनिवृत्तेन शशिमौलिप्रसादामृतपानाज्ञाताध्वक्लमेन निजसदनं चासादि ।
कृतगुरुमातृचरणाभिनन्दनेन धृतोपकोशाद्भुतवृत्तान्तेन च परमा कोटिरानन्द-
स्यान्वभावि ।

अथ मन्मुखात् तन्नवसंस्कृतव्याकरणं शुश्रूषोर्वर्षस्य कृते पाण्मातुरेण ^३सर्वं
प्राकार्यं नीतम् ।

ततोऽतिनिर्यन्धपराभ्यां व्याडोन्द्रदत्ताभ्यां दक्षिणार्थं विज्ञप्तो गुरुर्वर्षः स्वर्ण-
निष्ककोटिर्मे ^४देयेत्यवोचत् । अद्वीकृततद्गुरुवचनौ तौ नैतावद्वनमन्यस्मादुपलब्धुं
शक्यम् इति लक्ष्मीपुंस्त्वंप्राप्तवनवतिकोटीश्वराज्ञदाद् गुरुदक्षिणां याचितु मया
सहाचलताम् । अवोचताञ्च तौ 'प्रागुपकोशा तेन धर्ममगिनीत्वेन स्वीकृतेति स
तव धर्मश्यालकोऽतस्वदगुणैरवश्य तस्मादेतावद्वनं प्राप्तुं शक्यते' इति
भगवैर्दिल्लिन्धि भावयोः प्रतिज्ञाबन्धनमेतदिति । स्वीकृते च मयि तत्, त्रयोऽपि
सतीर्थ्यां वयमयोध्यास्थं नन्दकटकमगच्छाम । किन्तु प्राप्तमात्रेषु चास्मासु तत्र
राजा पञ्चत्वमवापेति तद्विपादेन राष्ट्रे महान् कोलाहलो जातः । एवंभूते व्यतिकरे
योगसिद्धिमानिन्द्रदत्तोऽभ्यधत्त यद्रतासोरस्य भूपस्य शरीरमह प्रविशामि ।
वररुचिरस्त्वर्थी मामकीन इत्यहं तस्मायर्भोष्टं काक्षनं दास्यामि । व्याडिश्च देव-
गृहे मम प्रत्यागमावधि याचन्मदीयदेहमभिरक्षतु ।

सर्वमेतस्त्रिरीकृत्य, नन्दशवान्तःसमाविष्टे इन्द्रदत्ते, प्रत्युज्जीवति च
भूपतौ, राष्ट्रे महानुरसवोऽजायत । शून्ये देवगृहे चेन्द्रदत्तस्य शरीरमभिरक्षति
व्याडौ, राजकुलमहमगमम् । प्रविश्य च स्वरतीत्युच्चार्यं मया स ^५योगनन्दो

१. नमिकम्पिस्म्यजसू० इति रः । २. 'मोऽनुस्वारः' इति समो मस्यानुस्वारे
'वा पदान्तस्ये'ति चैकलिपिकोऽनुनासिको चकारः, परसवर्णः । ३. समः सुटि,
अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा । ४. मातुरसंख्यासम्भद्रपूर्वायाः । ५. ईच्छति ।
६. शकिसहोश्च । ७. पुमः स्वप्यम्परे । ८. नरल्लव्यप्रशान् । ९. एतत्तदोः
सुलोपोऽकोरनञ् समासे हलि ।

गुरुदक्षिणा^१ हेमकोटिं याचित इति तेन सत्यनन्दस्य मन्त्री शकटाल 'सुवर्णं कोटिमस्मै दापय' इति समादिष्ट । किन्तु प्रातिभशक्तिपम्पसो मन्त्री शकटालो मृतस्योज्जीवनसमकालमेवार्थिनमागतमवलोक्यावष्टतसर्वतत्त्वो नन्दस्य तनयो बाल इति चिन्तयन्नन्दस्य बहुशत्रुवैलराज्यमभिरक्षितु तथाभूतमपि नन्दस्य देहमभिरक्षितु निश्चिन्वानस्तस्मिन्मेव सर्वान् शवानदीदहत् । तन्मध्ये धारैरुपलब्धमिन्द्रदत्तकलेवरमपि—तद्रक्षक व्याडिमपसार्य—दाहितवान् । अत्रान्तरेऽर्थिने हेमकोटिसमर्पणाय त्वरमाण राजानमाह—'देव, इदानीं सर्वोऽपि परिजन उरसवासक्तस्वान्त इयय क्षण प्रतीक्षताम् । तदनन्तर कौतस्कुत कौत्स्वान् उपहारान् वाञ्छतीति पृष्ट्वा भवदाज्ञया सर्वं सम्पादयिष्यते ।'

एतानन्तर च योगनन्दमागत्य, 'देव, सद्यपि भवाह्वे रक्षितरि, योग स्थितोऽनुकातजीवो द्विजोऽनाथशव इति बलाह्व' इति व्याडिना अग्रहण्य मुदोपितम् । देहदाहानन्तर निर्गत्य स महामतिरशकटाल सुवर्णशतमर्पितवान् । किन्तु योगनन्दो रहसि सशोको व्याडिमवदत्—'विप्रोऽप्यहमिदानीं शतस्वमापन्न^२ इति स्थायियपि धीर्नेदानीं यशस्कान्वतो^३ मम सन्तोषायोपकल्पते ।' एतदाकर्ण्य व्याडिस्तमाश्वासयाभापत्—'शकटालेनाधुना त्व परिज्ञातोऽसीति महामन्त्री ह्ययमचिरात्त्वा यथेच्छ विनाशयितु, पूर्वानन्दनन्देन चन्द्रगुप्त भूपञ्च विधातुमलमिति मुख्यामाय वररुचिं नियोजय, येन दिव्यानुभावतद्बुद्धिपुरंस्कृत राज्य निप्रत्यु^४ह सुस्थिर स्यात् ।'

एवमुक्त्वा गुरुदक्षिणां दातु गते व्याडौ तदैव योगनन्देन मन्त्रिपदे नियुक्तोऽह तमेवमवदम्—'विगतब्राह्मण्यस्यापि ते शकटाले पदस्थिते राज्य सुस्थिर

१ मन्त्रि गुप्तभाषणे इत्यस्मात् घातो 'नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ह्युणिग्न्यच' इति प्रत्यादिस्वाणिनि । २ 'अन्वेभ्योऽपि इश्यते' इति बलच् । ३ 'कस्कादिषु च' । ४ 'कानाम्नेडिते', सम्पुकार्ना सो वक्तव्य' । ५ 'वा शरि' । ६ स्थाधातो प्रत्यादिस्वाणिनि, 'भातो युक् चिण्कृतो', ऋत्तेभ्यो ङीप् । ७ किन्वाचि प्रच्छ्यायेति क्विपि दीर्घं । ८ 'पाशकल्पककाम्यध्विति वाच्यम्' इति सहकारेण 'सोऽपदादौ इति स । ९ 'नन्दिग्रहीति नन्द्यादिस्वास्त्यु', 'युवारनाकौ' । १० 'पुरोऽव्ययम्' इति गतिसज्ञायां 'नमस्पुरसोर्गत्यो' इति स । ११ 'इदुदुपधस्य चाऽप्रत्ययस्य' ।

न मन्ये, तस्मादय जीवितद्विजदाहदोपीति तिरस्कृत्य युक्तया विनाश नेयं । एव मयोपदिष्टो योगनन्द शकटाल मध्येऽन्धान्धु सतसुतशत निक्षिप्य सक्तूनां पयस्पाशस्य चैकैक शराव समुत्तस्य तस्य कृतेऽन्तर्न्यदीधपत् । एव स्वकीयम् अधस्पदम् भवलोक्ष्य शकटाल पुत्रानुवाद, 'सुता, एतद्भोज्यं पर्यद्भव्येणैकोऽपि कृच्छ्राजीवेत्, धहूनां तु कथैव केत्येक एव सजलानमून् सक्तून् न प्रत्यहमद्याद्यात् यश्च समर्थ सन् योगनन्दस्य वैर प्रतिकुर्वीत ।'

एतदाकर्ण्य पुत्रास्तमद्भुवन्—'तात्, नास्मिन् कर्मण्यतिभैवकान् कोऽप्य स्माश्विति सविपानिव सविपान् सक्तूनिमान् पिबन्नामान एव धारय ।' तन्नि शम्य शकटालस्तै शारावसक्तुवारिभि एक एव सकृद्दृष्टिमहोऽकरोत् । एवमन्धान्धुनिपतितस्य तस्य पश्यत एव सुतशते निरसुता गते स एव केवलो जीवितोऽवाशिनट् ।

इत्यञ्च निष्कण्टक योगनन्दसाम्राज्ये बद्धमूले, अहरहं तस्मृदौ च जायमानायां, गुरुप्रदत्तदक्षिणो व्याडिस्तत्राययौ । त च तथाभूतबद्धमूलसाम्राज्यमवलोकयति प्रसन्न, योगनन्देन तेन तद्राज्ये विविधभोगान् भोक्तु भृशमभ्यर्थितोऽपि, ससारा सारता तत्त्वेन जानानस्तत्कालमेव तपस्तप्पुमनुवनमभिप्रतस्थे । योगनन्दश्चाय सकलसैन्यसयुक्तो मत्सहित स्वराजनगर पाटलिपुत्रमगमत् । अहमपि च तत्र योगनन्दस्य मन्त्रित्व ११ धूर्पतित्वे नियुक्त उपकोशया परिचर्यमाणो जनन्या गुरुणा च साक चिरमवसम् । साक्षात्सरस्वती च सर्वेषु कार्येषु मत्साहाय्य व्यदधात् ।

इति कथाकल्लोलिन्या सन्धिनिर्देशात्मक प्रथम कल्लोल समाप्त ।

१ 'तिरसोऽन्यतरस्याम्' । २ 'अचो यत्' । ३ पाशकल्पेति स कुशितस्य पयस इति भाव । ४ 'अथ शिरसी पदे' । ५ 'भोज्य भक्ष्ये' । ६ 'ईद्यति' । ७ भवन्तमतिक्रान्तोऽतिभवकान् । ८ विषम्, जलञ्च, तेन सविपानित्यस्य सजलान् विषयुक्तौश्चे यर्थ, 'तयायुक्त चानीप्सितम्' इति कर्मत्वम् । ९ 'तत्रोद् धृतममत्रेभ्य' इत्यञ् । १० रोऽसुपि । ११ 'अहरादीनां पत्यादिषु वा रेफ' ।

कारकनिर्देशात्मको द्वितीयः कल्लोलः

वररुचिरेयमुपवर्ण्य पुनः काणभूतिमबोधत्—‘इत्थं व्यतीतेषु केषुचिद्वरसरेषु वामाकामाद्यतिदृप्तसमुत्पन्नो योगनन्दः, समुपेक्षितस्वसहयोगी,’ निजपरिजन-परिदाही,^१ परमोन्माधी च सज्जातः । एवमुच्छृङ्खलं तमवलोक्याहमचिन्तयम् यन्मयि स्थिते विरुद्धमाचिचरिषिष्यैश्चपि न शक्यतालः स्वमनोरथं पूरयितुमल-मितीर्दानीं स उद्धर्तव्ये इति तमुद्दिधीर्षु राजानमहमभ्यर्ष्यान्धान्घोस्तमुदधरम् । नीतिकुशलः शक्यतालोऽपि च पुना राज्ञो मन्त्रित्वमवाप्य वररुचौ स्थितेऽयं योग-नन्दोऽज्जटयः इति सञ्चिन्तयन् वैतसीं वृत्तिमाधिरय मदिच्छानुकूलं राज-कार्याण्यकरोत् ।

एकदा नगराद्गहिर्निर्गतो राजा मध्येगङ्गमुद्रैः समुदञ्चन्तं संलिष्टपञ्चाङ्गुलि-हस्तैम् अपश्यत् । किमेतदिति मां पृच्छति भूभृति, तस्यामेव दिश्यहं स्वकीये द्वे अङ्गुल्यावदर्शयम् । एतेन तिरोभूते हस्तेऽतिविस्मयमापन्नेन च भूपेन पुनस्तदयं-मनुयुक्तोऽहं तमेतदभवम्—संरिल्प्यत्पञ्चाङ्गुलिहस्तोऽयं निरदिशद् यत्पञ्चभिर्मि-लितैरिह न किमप्यसाध्यं वर्तते’, अहं च तदङ्गुलिद्वयं दर्शयन्नेतत्प्रत्युदतीतरं यदैकचित्थेन वर्तमानाभ्यां द्वाभ्यामेव संसारेऽस्मिन् सर्वं सम्पादयितुं शक्यते । ममैतद् गूढविज्ञानमवधार्य भूपोऽयथं प्रासीदच्छक्यतालश्च दुर्जयां मदीयां बुद्धि-मवधार्य नितरां व्यधीदत् ।

एकदा कश्चिद् ब्राह्मणातिथिर्योगनन्दस्य प्रासादद्वारमुपागच्छत् । तत्र “मुहुतं-मवस्थितश्च किञ्चिदुपलिप्सयेव अनुप्रासादवातायनम् उदग्राधीत् । तच्च वातायना-प्रात्परयन्ती स्वपत्नीमवलोक्य तन्मात्रेणैव च तमतिथिम् अभिक्रुष्यन्नृपतिर्हन्तु-

१-२. ‘सग्नचानुरूपेति’ विष्णुन् । ३. चरतेरसन्नन्तात् लुटः सद्वा । ४. दानी-ञ्चेतीदमो दानीम् । ५. हरतेरस्तव्यत् । ६. उदकशब्दस्य परस्मै-ह्रद्युदघादेशोऽञ्चो-पोऽनः । ७. ‘कर्तुरीप्सिततमं कर्म’, ‘कर्मणि द्वितीया’ । ८. ‘अकथितचेति’ पञ्चम्याः द्वितीया । ९. ईषद्दुःसुषु—इति खल् । १०. अकर्मकधातुयोगे काले द्वितीया । ११. ‘अनुर्लक्षणे’, ‘कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया’ ।

मादिदेश । तस्मिंश्च द्विजे बध्यभूमिं नीयमाने विपणिस्थापितो निरसुरस्येको
 'विसारिणोऽहसत् । तद्दासहेतुचिन्तासन्तानेन मया स्मृतैकान्तोपस्थिता सरस्वती
 तन्मत्स्यहासहेतुश्रवणार्थं तत्रत्यतालतरोः पृष्ठेऽलङ्घितः स्थातुं मामादिशत् ।
 तथा कुर्वन्नहं रात्रौ तत्र घालपुत्रैः सहागतां राक्षसीमेकामपश्यम् । सा च भोज्य
 याचमानान् स्वधालानवादीत् 'प्रातरतरां विप्रमांसमहं वो दातास्मि । अद्य तु
 तं हृष्ट्वा मृतोऽपि मत्स्योऽहसदिति न स व्यापादितः । किमर्थञ्च स तिमिरहसदिति
 सुतैः परिपृष्ट्वा राक्षसी समवोचत्—'स्त्रीरूपधारिभिः अन्तःपुरमधितिष्ठन्नि- नरैः
 सर्वासु राजस्त्रीषु परिष्यावित्तचारिणीषु अपि सञ्चारिण्यम्' अभिनिविशमान
 वराक्रोड्यमनेनानेनै। नृपतिना विप्रो व्यापाद्यते इति तिमिरहसत् । राक्षस्या
 एतद्वचः श्रुत्वा सत आगत्य प्रातरह राजानं विज्ञापिततत्तिमिहासहेतुमकरवम् ।
 राज्ञा चापि सर्वं तत्सत्यमवाप्य बहु सम्मानितोऽहं विप्रश्च बधाञ्जिमोचितः ।

अन्यदा तत्र कश्चिच्चित्रकारोऽतिकुशल आगमत् । स च पटे योगनन्दं देवी-
 चैवमचिचित्रत् यद्वाक्चेष्टारहितं सजीवमिव तच्चित्रमलक्ष्यतेत्यतिसन्नुष्टेन राज्ञा
 चित्रकारः पुष्कलेन धनेन सन्तोषित , चित्रपटश्च स स्वावासगृहे भित्तौ संयोजितः ।

संयोगवशादेकदाऽऽवासगृहं प्रविष्टेन मया चित्रगता सम्पूर्णलक्षणा
 महादेवी समवलोकितेति लक्षणान्तरसम्बन्धात्प्रातिभवलेनाभ्यूह्य तस्या मेखला-
 स्थानं तिलेन चिह्नयित्वाऽपाकृतज्ञैयूनिरपासरम् । किन्तु गृहं प्रविष्टेन योगनन्देन
 तच्चिह्नमवलोक्यानुयुक्तेन परिजनेन तत्तिलकचिह्नकोऽहं विज्ञापितः । तत्राकर्ण्य
 राजा व्यचिन्तयद् यद् गुप्तप्रदेशस्थं तिलकममु न मद्यतिरिक्तोऽभ्यः कश्चिद्वेत्तीति
 वररुचेरस्य ज्ञानं तत्प्रयोजकमयशस्करमन्तःपुरदूषणं पिशुनयति । अत एवैने-
 मान्तःपुरस्त्रीवेशधारिणो नराः अवलोकिताः । एतद्विचिन्त्य क्रुधाऽभिज्वलम्
 योगनन्दो रहसि शकटालं समाहूय समादिशत्—'देवीदूषको वररुचिस्त्वया-

१. 'विसारिणो मत्स्ये', 'इतप्यनपरये' । २. 'अधिशीङ्स्थासा कर्म' । ३. चरि-
 त्तस्य भाव इति व्यञ्जि विष्वान्डीपि हलस्तद्धितस्येति यलोपः । ४. 'अभि-
 निविशश्च' । ५. जल्पमिचेति षाकन् । ६. अविद्यमानम् एनः पार्यं यस्मिन् ,
 निरपराध इति भाव । ७. 'कर्मण्यण्' । ८. 'अता कृकमिकंस०' इति स ।
 ९. 'द्वितीयाटीस्त्वेन' ।

वर्ष्यः' इति । तदाज्ञां स्वीकृत्य बहिर्निरसृतः शकटालोऽचिन्तयद् यद् दिव्यबुद्धि-
प्रभावस्य वररुचेः चाण्डालान् बधं कारयितुम् अहमशक्तः । ममापदुद्धर्ता विप्रश्चा-
यमिति तद्रक्षणमेव श्रेयः । एवं कृतनिश्चयः शकटालो मामागत्य राज्ञो धधान्त-
नकारणक्रोधमबोधयत् । ततो राजा न मामभिकुप्येदिति मया कश्चिदन्यो
निहन्यते त्वञ्च भद्रगोहेऽवच्छन्नस्तिष्ठेत्सुक्तवन्तं तथैव कुर्वन्तश्च तमहमबोधम्—
त्वमेवैको मन्त्री यो मां नाजिघांसत् । राक्षससुहृद्दहं नापि च केनापि घाल्यैः ।
ध्यातमात्र एव च क्षणे राक्षसरस समागत्य विश्वमात्रं प्रसितुमलम् । एतदाकर्ण्य
तं राक्षसं दिग्दृष्ट्वा मन्त्रिणा ध्यानसमकालमेवोपरिस्थितं तं राक्षसमहमदर्शये, येन
सोऽतिविस्मितो भीतश्च सञ्जातः । अन्तर्हिते च राक्षसे शकटालो मामन्वयुङ्क्त 'कथमयं
राक्षसस्तव सञ्जः सञ्जातः' इति । अहं तमेवमवदं, यत्पुरा नगररक्षार्थमनुनिशं
पर्यटयैकैको नगराधिपोऽस्यैषीत् । तदाकर्ण्य योगमन्देन नगराधिपस्त्वेऽभिनि-
वेशितेन मया भ्रमञ्चरैको राक्षसोऽदर्शितः । तेन च का नारी 'नयनाभिरामा नगरेऽ-
स्मिन्निभात्यते' इत्यनुयुक्तेन मया 'मूर्ख! यैव यस्याभिमता सैव तस्य कृते नयना-
भिरामा' इति निगदितः । स च अहो, एकेनैवोत्तरेणाहं त्वया जित इति स्मृतमात्र
एव खां सन्निधास्ये इति प्रत्यजानात् । इत्थं मित्रत्वमवाप्य मदीयापरसहाये
तस्मिन् राक्षसे निर्गते शकटालेनाभ्यर्धितोऽहं ध्यानमात्रेणैवोपरिस्थितां गङ्गाकां
तमदर्शयम् । स्तुतिभिः सन्तोषितायां तस्यामपि च तिरोहितायां शकटालो
मत्सहायोऽभवत् ।

एकदा च स क्षिप्रं मामवलोक्यावदत्—'सर्वज्ञेनापि त्वया किमर्थमेवं दूनेन
चेतसा स्थीयते । अविचारकारिणो हि राजानो न विरादेव प्रकृतिमायान्ति ।
बहूनि चात्र प्रमाणानि, अतः कालेनावश्यमेव स त्वाम् स्मरिष्यतीति त्वमत्रैव
प्रच्छन्नो मम गृहमाधिवस । एतदाकर्ण्याहं तस्यैव गृहे प्रच्छन्नस्तिष्ठन्नुभावसरं
प्रतीक्षमाणोऽनेहसमनैयम् ।

१. 'हनो वा यद्बधश्च वक्तव्यः' । २. 'द्विकोरन्यतरस्याम्' । ३. हन्तेर्ण्यति
पृथ्वी, हो हन्तेरिति कुत्से, 'हनस्तोऽचिण्णलोः' । ४. 'अभिवादिदशोरात्मनेपदे वेति
वाच्यम्' । ५. गंगाशब्दास्वार्थेकनि 'केष्ण' इति ह्रस्वानन्तरम् अभाषितपुंस्काच्चेति
साहचर्येण आदाघार्याणाम्-इत्यात्वम् । ६. स्वाद्य ओदित इति गणपाठ-
साहचर्येण ओदितश्चेति नरवम् । ७. 'उपान्वन्वाह्वस' ।

एकस्मिन्नवसरे तस्य योगनन्दस्य सुतो हिरण्यगुप्तो मृगयार्थं वनमगमत् । इतस्ततो मृगयां कुर्वतः स्वानुचरैः परित्यक्तस्य वने^१ चोपवसतस्तस्य धासरो श्यत्यगात् । अतस्तां क्षपां क्षपयितुं स एकं वृक्षमारौघीत् । क्षणादेव चारुक्षत् तमेववृक्षमृक्ष एको हर्यक्षभीतः । तं तरुमारूढ राजपुत्रं च भीतमवलोक्य मनुष्य-भाषया 'मा भैषीः सुहृत्वं मदीयः' इत्यभयमददात्, एतेन विस्त्रब्धो राजपुत्रं तं तरुमध्यशयिष्ठ । ऋक्षस्तु तं वृक्षमधिवसन् जाग्रदेव तस्थौ । एतस्मिन्नन्तरे तत्र समागतो हर्यक्षो मानुषमधः क्षेप्तुमृक्षमाचक्षे । तज्ज्ञादाय ततो गन्तुञ्च प्रतिजज्ञे । किन्तु ऋक्षोऽवदघ्नाहं मित्रमेवं धातयामीति । ततः स्वदारक्रमेण ऋक्षे प्रसुप्ते जाग्रतं राजपुत्रं हर्यक्षो ऋक्षमधः क्षेप्तुमचक्षत् । राजपुत्रश्च भयात् सिंहं प्रसादयितुमृक्षमधः क्षेप्तुं प्रायसत् । किन्तु देवात्प्रबुद्धो ऋक्षो नाधो न्यपतत् ; अपि तु 'मित्रदोहिन्, धिक्^२ त्वाम्, हा विश्वासघातिनम्, गच्छ, उन्मत्तो भव'इति तस्मै शशाप । राजपुत्रः स्वगृहमागतः प्रातरेवोन्मत्तश्च संजातः । तं सहसा तथोन्मत्त-मालोक्य योगनन्दोऽत्यर्थं व्यपीदद्ग्रीवञ्च यद्दररुचिं श्यापादयता भया न समीचीनमाचरितम् । निःसहायमिव जगन्मां तेन विना प्रतिभाति । इदानीं स यदि जीवेदखिलं जानीयात् । एतदाकर्ण्य बुद्धिविशालः शकटालः वररुचि-प्रकाशनेनोभयतः स्वगौरवमत्रगत्य 'राजन्, विषद्यालमद्यापि वररुचिः प्राणिति' इति विशापितवान् । तदाकर्ण्य तदा राजाज्ञया तदन्तिकमानीतोऽहं सरस्वती-प्रसादेन तस्य राजकुमारस्य मित्रभृत्त्वमुदजीघटम् । स्वया कथमित्थमवगत-मिति पृच्छति भूभृति, अहमवोचम् 'प्रज्ञावन्तोऽन्तरेणापि प्रत्यक्षसाधारण-सामग्रीम् सर्वमनुमानेन लक्षणैश्च ज्ञातुं शक्नुवन्ति । यथा मया महिष्यास्तिलको ज्ञातस्तथैवेदमपि सर्वमवगतम् । एतच्छ्रुत्वा वैलक्ष्यावनतमस्तकस्य राज्ञः साकृतिमनादस्य तत्परिशुद्धिमेव बहुमन्यमानोऽहं स्वागारमागाम् । तत्रागतं मामुपवर्षो न्यगदद् यत्त्वां राज्ञा धातितं निशम्योपकोशा स्वशरीरमर्षिसाकृत-वती । तद्बहुःखानभ्राशनिपातं सोढुमशक्त्वायास्तन्मानुश्च शुचा हृदयमस्फुटत् । समा-

१. 'अभ्युक्त्यर्थस्य न' । २. 'अधिशोऽस्यासां कर्म' । ३, ४. विद्योगे हायोगे च द्वितीया । ५. प्रतियोगे द्वितीया । ६. 'अलंखलवोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा' । ७. 'अन्तराऽन्तरेण युक्ते' । ८. 'विभाषा सातिकात्स्न्ये', 'सात्पदाधो.' । ९. सह-धातोः तुमुनि, 'सहिवहोरोदवर्णस्य' ।

कर्णितैतज्जननीजायोदतोऽहमन्तरा दिव भूमिञ्च न कमप्यात्मीयमवगच्छन्मूर्च्छितोऽस्मिन्गोऽपि वातरुणो^१ द्रुम इव द्रुतमपतमवन्त्याम् । ततो वर्षेणागत्यजगतोऽनित्यतामेवैका सत्यता बोधयित्राह कथञ्चिद् धारितघृतिशिङ्गाखिलमायानिवन्धनधन्धनोऽपरिर्मार्गदु खविरक्तहृदय प्रशमैकमात्रसहायस्तपोवनमशिथियम् ।

गच्छस्वहरसु तपोवने तस्मिन्प्रयोध्यात समायात कश्चिद्विप्र इत्येकदोषलब्धो मन्त्रिवसति समया योगनन्दस्य वार्तामनुयुक्त इत्यमवोचत्—‘योगनन्दस्य सकाशात् स्वयि गते लब्धावकाश शकटालो युक्त्या तद्बोधोपाय चिन्तयस्तेन सह चिरमवसत् । एकदा च स पथि हिति स्तनन्त चाणक्यनामान धातृणमपश्यत् । किमर्थमेतत् करोषीति पृष्टश्चाणक्य ‘अनेन दर्शने मदीय पादो विद्म, अहमेनमत समूल नाशयिष्यामि’ इत्यवदत् । एतदाकर्ण्य मन्त्री शकटालो नाहमेव क्रूराप्रहेऽतीर्मेक कमप्यन्य नन्दविनाशाय साधनभूत प्राप्स्यामीत्यवधार्याभाषणसम्बन्धेन त चाणक्यनामान च परिज्ञाय उक्तवान्—‘विप्र, नन्दस्य गृहे त्रयोदशीश्राद्धाहेऽह त्वर्या सुस्वादुभोज्यान्नमादयिष्यामि । तत्र सर्वत प्रथम भुक्तस्य तव स्वर्णमुद्रालक्ष दक्षिणा भविष्यति । ख ताव मद्गृहमेहि ।’ एव मुक्त्वा स्वगृहमानीतश्चाणक्य श्राद्धाहे नन्द प्रदर्शितो धुर्युंपाविष्ट । किन्तु कश्चिसुबन्धुनामाऽन्यो ब्राह्मणस्तत्र धुर्युंपाविविचदिति शकटालेन तथा कर्तुं विज्ञप्तो भूपतिर्धुरि तमुपावीविशत् । चाणक्य चोपगत्य भयावनत शकटाल ‘भगवन् ! नाहमेतस्यैपराधक, अपितु राजाज्ञयैवैव सजातम्’ इति समभाषत । एतेनामन्द नन्द प्रति क्रुद्धश्चाणक्योऽवल्लिखमान इवापादभस्तक क्रोधशिखिशिखया, शिखा च शिर्षकांमुमुञ्चसिधारासगन्धं सन्धामिमाभाषवन्ध, ‘यासह

१ अन्तरायोगे द्वितीया । २ रुजोमद्ने इत्यस्मात् के ओदितश्चति नत्वम् । ३ मृजेर्विभाषा इति क्यबभावे ‘ऋहलोर्ण्यत्’, ‘चजो कुधिण्यतो’, ततो ‘मृजे वृद्धि’ । ४ समययोगे द्वितीया । ५ इममतिक्रान्तम् इति विप्रहे अग्ययसर्वं नास्नामकच् प्राक्टे । ६ स्वया इत्यत्र गतिवद्धीयादिना द्वितीया आदिस्वार्शोर्न इत्यनेन वार्यते । ७ ण्वुल्लृचाविति कालसामान्ये ण्वुल् तेनात्र तद्योगे पद्यो ओदनस्यपाचक इतिवत् । भविष्यति गम्यादय इयधिकारे विहितस्य तुमुण्वुलाविति ण्वुलो योगे तु अक्रेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोरिति पद्योनिषेध । ८ प्रययस्थादिति वम् । ९ असिधारातुल्याम् (अतिभयानकामिति भाव)

भिरैवाहोभिरवर्यं विनारयो मया बन्दः । तदैव च विहितावमानप्रत्यपकृतिना कृतिना मया शिखा बन्धनीया' इत्युक्त्वा राज्यगृहाङ्गणात्तरङ्गणाधिरंगात् । एवं निर्गतञ्च तमलक्षितरूपेण शकटालस्त्वभवनेऽतिष्ठिषत् । तत्र एव च रथीयी चाणक्यो मन्त्रिणः साहाय्येन समुपलब्धोपकरणः साधितकृत्याप्रयुक्त्वा सप्तमेऽहनि ध्रुतदाहऽवरनिमित्तकयोगनन्दमृत्युः समुत्तीर्णसन्धासिन्धुस्त-
ज्ञातः । शकटालञ्च योगनन्दनन्दनं परेतपुरीप्रैष्यं विधाय पूर्वनन्दनन्दनं चन्द्रगुप्तं च राज्येऽभिषिष्य धियाऽपरामरगुरुमिव चाणक्यं तन्मन्त्रित्वेनाभ्यर्थयन्ना नियुज्य सुसम्पादितवैरप्रतिक्रियया कृतकृत्यमात्मानं मन्यमानोऽपि श्लानः सुत-
ष्टुचा घनवनमविशत् ।

एवमायोध्यिकमुक्त्वाद्दवगतयोगनन्दवृत्तोऽचलायामप्यस्यां चलं सर्वमा-
लोच्य निर्विण्णोऽहं विन्ध्यवासिनीदृशंनार्थमिहायातः, तत्प्रसत्या चोपलब्ध-
स्वसाक्षात्कृत्या समुपजातस्वजातिज्ञानः, समुपलब्धदिव्यविज्ञानः, समुप-
वर्णितमहाकथः श्रीगैशापोऽहं देहमिममुज्जिज्ञिषामि । त्वं तु परित्यक्तभाषा-
त्रयस्य शिष्ययुक्तद्विजगुणाढ्यस्यागमनं प्रतीक्षमाणः, साग्रतमिहैव तिष्ठ ।
सोऽप्यहमिव देव्या शप्तो मर्यात्वमुपागतो मापक्षपाती मात्स्यवाङ्मामा शणः ।
एषा चोमेशोक्ता बृहत्कथा तस्मै स्वयाऽवर्यं कथनीया । तदवधिरेव चयुवयोः शापः ।

एवं काणभूतये वररुचिर्निवेद्य स्वतनुतित्यक्षया पुण्यं बदरिकाश्रममाश्रयितु-
मभिप्रतस्थे । तत्र च गतोऽतिभवत्या शरण्यां श्यम्बिकां शरणमुपगत्य प्रकटि-
तनिजमूर्त्त्यास्तस्या उपदेशानुसारं स्वधारणासमुत्थापितयोगाग्निना तपसा कृशं
प्रियंमपि पार्थिवं देहं भस्मसात् कृत्वा दिव्यां मतिमवाप । स्वाभीष्टगुणाढ्य-
समागमोत्कः काणभूतिश्च कालं प्रतीक्षमाणस्तत्रैव तस्यौ ।

इति वररुचिवृत्तान्तः

१. प्रद्यादित्वाणिनिस्ततो युक् । २. 'संयोगादेरातोधातोर्थण्वतः' । ३. चि-
धातोः गत्यर्थार्कर्मकेति कर्त्तरि क्ते, 'निष्ठायामन्यदर्थे' इति दीर्घे 'क्षियो दीर्घात्'
इति नत्वम् । ४, ५. 'इगुपधज्ञाप्तीकिरः कः' ।

गुणाढ्यवृत्तान्तः

व्यतीतेषु कतिपयदिवसेषु मर्त्यवपुर्मास्त्रियवान् गुणाढ्य इति नाम्नोपलब्ध-
ख्यातिः सातवाहनभूपतिं सेविष्या प्रज्ञोऽपि राज्ञोऽग्रे प्रतिज्ञया परित्यक्तप्राकृत-
संस्कृतदेशभापोऽसिसुगर्लः इतस्ततो विचरन् विन्ध्यवासिनीं देशकं आयातस्तदा-
देशेन तत्रैव विन्ध्याटव्यां काणभूतिं द्रष्टुमाजगाम । तत्र च काणभूतिसमव-
लोकनसमकालमेव स्मृतनिजजातिः पैशाच्या गिरा निजनाम श्रावयित्वा
काणभूतिमिदमवदत्—सखे, पुष्पदन्तादाकर्णितां दिव्यां कथामाशु मा भाष्य,
येन द्वावपि विमुक्तशापौ स्यावेति । तदाकर्ण्यातिहृष्टः काणभूतिरुवाच—
प्रभो, भवदनुज्ञातोऽहमवश्यं तां कथां कथयिष्यामि । किन्तु कृपया पूर्वमात्मीयं
चरितमाजन्म मां श्रावयित्वा विगतकौतूहलं कुरु । एवं तेनाभ्यर्थितो गुणाढ्यो
वक्तुमेवमुपाक्रमत—

‘प्रतिष्ठानेऽस्ति सुप्रतिष्ठनामकं नगरमेकम् । तत्र सोमशर्माह्यो ब्राह्मणो
न्यवसत् । वत्सगुल्मकनामानौ तस्य द्वौ पुत्रौ, श्रुतार्थाभिषेका कन्या चेरथं
सन्ततिन्नयमासीत् । दुर्भाग्यवशात् कन्यां द्विहोयनीमेव भूलोके परित्यज्य
सोमशर्मा सपत्नीकः स्वरगमदिति तत्पुत्रौ गृहे स्वसारमनुपालयन्तावतिष्ठताम् ।
व्यतीतेषु दिवसेषु चिरंण्टी श्रुतार्था सहसा सगर्भभवत् इति तत्र पुरुषान्तराभा-
वादन्योन्यावतुं शंका सोदर्ययोः स्वान्ते समुदपद्यत । श्रुतार्था च एवंभूते व्यतिकरे
तावभापत—भ्रातरौ, पाररपरिकपापशंकयैवालम् । रहस्यमस्याहमुद्घाटयामि ।
इतः स्नातृमितां मामवलोक्य मदनाक्रान्तो नागराजस्य वासुकेर्भर्तुं पुत्रः कीर्तिसे-
नाह्वयः स्वपरिचयप्रदानपूर्वकं गान्धर्वेण विधिना मामुपायच्छतेति विप्रवर्णमं न्व-
वसितोऽयं मे गर्भः । एतदाकर्ण्य किमत्र प्रमाणमित्यनुयुक्तया श्रुतार्थया रहस्यनु-
स्मृतो नागकुमारकस्तत्क्षणं तत्रोपस्थाय वत्सगुल्मकावेवमभापत—शापभ्रष्टेयं वरा-

१, २. ‘आतश्चोपसर्गे’ । ३. ‘जल्पति प्रभृतीनामुपसंख्यानाम्’ ४. ‘भविष्यति
गम्यादय’ इत्यधिकारे ‘तुमुन्बुलौ क्रियायां क्रियार्थाया’ मिति ण्वुलि ‘अकेनोर्भविष्य-
दाधमण्ययोरिति’ षष्ठीनिषेधः । ५. ‘दामहायनान्ताच्चेति’ ङीप् । ६. ‘वयस्यचरम
इति वाच्यम्’ । ७. ‘अनुर्लभ्यते’, ‘कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया’ । ८. इण् परत्वेन
कस्कादित्वात्पः । ९. ‘उपाद्यमः स्वकरणे’ । १०. ‘तृतीयायै’ ।

प्सरा भवतोर्भगिनी, उपैनामन्या नार्यः, शापपरिभ्रष्टौ च युवाम् । अस्याः पुत्रप्रसव-
समकालमेव भवतां शापविमुक्तिः । एवमुक्त्वाऽन्तर्हिते तस्मिन् स्तोत्रैरेव दिवसैः
श्रुतार्थां मामसूत । तच्छणमन्तरिक्षादुदभूदियं घाणी यद्भवच्छापविमुक्तिंकारो
गणावतारोऽयं जातः । अन्वेनं मर्याः, गुणाढ्यो नाम ब्राह्मणोऽप्यम्, भूलोके
जनं जनमभि कीर्तिरस्य प्रसरिष्यति इति । किञ्चित्कालानन्तरमेव मे माता
मातुलौ च स्त्रीणपापाः पञ्चत्वं प्राप्ताः । किन्तु षालोऽप्यहं स्वं शुचेऽसमर्प्यं स्वावष्ट-
भेनैतस्ततः पर्यटन् सर्वा विद्याः परिसमाप्य स्वदेशमायातः प्रसिद्धिमगमम् ।

एकस्मिन्समयेऽहं सशिष्यः प्रतिष्ठितं नगरं प्रविश्य तत्रस्थानो परापराणां
पौराणां विविधा वार्ताः समाकर्णयन्, प्रतिपदं तत्कृतकौतुकानि चावलोक्य-
न्निन्द्रसदनसदृशं राजप्रसादमासादयम् । तत्र च शिष्यैर्निर्दिश्यमानवरमाऽन्तः
समाविष्टोऽहमास्थानस्थितममरैः सर्वतः परिवारितं वासवमिव शर्ववर्मप्रभृतिभिः
स्वमन्त्रिभिः परिवृतं रत्नसिंहासनमासीनं राजानं सातवाहनमपश्यम् । तत्र
राज्ञे विहितस्वस्तिकारं विष्टरोपविष्टं मां स्तुतिपूर्वकं शर्ववर्मादयः 'देव, अयमेव
जाद्विषयातः, सर्वानवद्यविद्याविद्योतितान्तःकरणः, विविधगुणगणाढ्यो गुणाढ्यः'
इति राज्ञा पर्यचीचयन् । राजा चापि निजमन्त्रिभिः सुस्तुतं मामाकर्ण्यति-
प्रीतः सत्कृत्य निजमन्त्रिभ्ये न्ययूयुजत । अहमपि च कृतदारपरिग्रहस्तत्र
शिष्यानभ्यापयन् सातवाहन-राजकार्याणि चानुचिन्तयन् समुखं न्यवसम् ।
एतदाकर्ण्य सातवाहननामकरणकौतूहलाक्रान्तमनाः सुमनाः काणभूतिस्तन्ना-
मकरणहेतुं गुणाढ्यमपृच्छत् । यदाकर्ण्यं गुणाढ्य एवं तस्य तत्कौतूहलमपनेतुं प्रारभत-

'अभवदेको धीनेभ्यो धनद इव धर्नदो, गोदः, कम्बलदश्च प्राज्यराज्यो-
ऽयं न्यान् नृपतीदृषो नाम्ना धीपकर्णिः । तस्य प्रेषसी भार्या शक्तिमती
रतान्तोद्यानसुखा जातु सर्पेण दष्टा नष्टा । पञ्चत्वमवासायाञ्च तस्यां मासौनु-

१. 'उपोऽधिके च' इति हीने कर्मप्रवचनीयता । २. 'कर्मण्यण्' । ३. 'अवेतृस्त्रोर्घञ्' ।
४. हीनेऽनोः कर्मप्रवचनीयत्वम् । ५. 'अभिरभागे' इति धीप्सायां कर्मप्रवचनीयता ।
६. 'पितृव्यमातुल्य' इति सूत्रे 'मातुर्तुल्य' । ७. परे चापरे चेति द्वन्द्वे 'द्वन्द्वे च'
इत्यनेन सर्वनामताऽभावः । ८. 'ईदास' इति ज्ञानच आकारस्येत्वम् ।
९. 'सु' पूजायाम् । १०. 'आतश्चोपसर्गे' । ११. 'अतिरतिमणौ च' । १२.
अकर्मकधातुयोगे कालवाचकाद् द्वितीया ।

द्विमो^१ दीपकर्णिरपुत्रोऽपि विधुर एव धुर राज्यभारस्य विवक्षन् शैर्षायुष्को
 ब्रह्मचारी न पुनरद्वाहमचिन्तयत् । एकदा राज्याहंपुत्रासद्भावोद्विप्रमानस राजान
 भगवान् शशिशेखर स्वप्ने समादिदेश—'अटस्थामटन् त्व कुमारकमेकमवलोक-
 यिष्यसि । तमादाय गृहमागच्छे । स ते पुत्रो भविष्यति' । प्रबुद्धो राजा
 स्वप्न स्मरन्नतिप्रहृष्टस्तमनेहस सम्प्रतीक्षमाणोऽतिष्ठत् । एकदाऽऽखेगकृष्टोऽ
 टस्थामुपमहीध्रं^२ दधीयसीं पद्मोमवगाहमानो मध्याह्ने एकस्य पद्मसरसस्तीरे
 तपनतेजस सिंहारूढ पञ्चषवर्षं बालकमेकमपरयत् । स्मृतस्वप्नेन तेन नृपेर्णा-
 वतारितबालक एकेनैव च शरेण व्यापादित सिंह सद्य पुरुषत्व प्रपद्य राजान
 सम्बोध्वावाच धनदस्य सखा सातसज्ञो यज्ञोऽहम् । पुरा व्योमधर स्रान्तीं
 मुनिकन्यामालोक्य सञ्जातमन्मयोन्मथित मानसोऽह सार्द्धिध्यमुपगतस्तस्वी
 कृतिपूर्वक गान्धर्वेण विधिना ता पर्यणयम् । अवबुद्धैतदुदन्तास्तद्गान्धवा भावयो
 स्वेच्छाचारमिममसहमाना 'पापौ, स्वेच्छाचारौ सिंहौ स्ताम्' इत्यशपन्त ।
 मुनयश्च पुत्रप्रसवकाल तस्या, तदनन्तर स्वच्छराघातपर्यन्त च मम, शापावधि
 व्यदधु । अथ कालेन सिंहयोनिमापन्नयोरावयोर्दारकेऽस्मिन् जाते साशु स्वासु-
 भिर्ययुऽयतेत्यन्यसिंहौस्तेन्यसवर्धितमिम प्रकृत्या^३ महासत्व सुत मद्यत् एव
 गृहाण । अह तव बाणाहतो विमुक्तो यथाप्राप्तगतिं सुखेन^४ यामि । एवमुक्त्वाऽ
 न्तर्हिते सातनाग्नि तरिमन् गुह्यके, तस्य बालकस्य^५ अर्धाद्यचर सप्रसादमासा-
 दितनिजप्रासादो दीपकर्णि सातेनोदतया बालकस्य तस्य 'सातवाहन' इति
 नाम कृत्वा कालेन च तमेव राज्येऽभिषिच्यारण्यमाश्रयत् । सातवाहनश्च सार्व
 भौमो भूपति सन्वृत्त ।

एवमुपशमितसातवाहननामविषयककाणभूतिजिज्ञासो गुणाख्य प्रकृतमनु-

- १ ओविजीभयचलनयो इत्यस्मात् 'श्रीदितो निष्ठायाम्', 'ओदितश्च' ।
२. शैषायु ब्रह्मचर्यमस्येति 'तदस्य ब्रह्मचर्यम्' इति टजि वृद्धौ 'इसुसुक्तान्तास्क' ।
३. 'स्वपो नन्' । ४ 'मूलविमुजादिभ्य क'स्ततोऽन्ययीभाव । ५ पञ्च वा पद्मेति
 सख्ययाऽन्ययेति बहुव्रीहौ, ङचि पञ्चपाणा वर्षाणा भूत इति 'तमधीष्टोभृतोभृतो
 भावीति' प्रकरणे 'वर्षाङ्गु चेति' विहितस्य खस्य टञो वा 'चित्तवति नित्यम्'-
 इति लुक् । ६, ७ 'कर्तृकरणयोस्तृतीया' । ८ 'चतुर्वर्गादीनामुपसङ्ख्यानम्'
 इति प्यञ् । ९ 'शरीरावयवाद्यत्' । १०, ११ 'प्रकृत्यादिभ्य' उपसख्यानम् ।
 १२ 'भिन्नासेनादायेषु च' ।

सृष्ट्याप्रे वक्तुमेवमारभत—‘स च सातवाहन एकदा वसन्तोऽसवसमये नन्दनेऽ-
मरपतिरिव निजारामे रामा दीव्यन् गाहमानजनतापहारिणि वारिणि रमणीये
जलक्रीडां कर्तुं तत्रत्यवापीमवतीर्णः तत्र ध्यायुचिकायामत्यायताक्षीणां कर-
वारिभिरभितः सिच्यमानो वारणो वशासु इव क्रीडापरवशासु तासु नखद्युति-
वलङ्गमग्भः सिञ्चैस्तदभिपिक्तिमसहमानया शिरीषसुकुमाराङ्गया स्वकीयान्यतम-
महिष्योक्तः, ‘देव, मोदकैर्मां ताडयेति’ । तदाकर्ण्य प्रिया मे मोदकैस्ताड्यमाना-
मात्मानमिच्छतीति बुद्ध्या नृपतिर्द्रुतं वचनं करेण बहुमोदकानानाययत् । ताना-
लोक्य विहस्य साऽभापत्—राजन्नत्र जलान्तरे कोऽवसरो मोदकानाम् ? उदकैर्मां
मा सिञ्च इत्येवमुक्तस्त्वं माशब्दोदकशब्दयोः सन्धि प्रकरणञ्च नावगच्छसीर्ये-
तावान् मूर्खः । परजनमेज्योऽपि शब्दशास्त्रविदा तथैवं पराजितो राजा सवीडः
परित्यक्तजलक्रीडः, जातावमानः, परित्यक्तकार्यान्तरावधानस्तत्क्षणं निजावास-
मविशत् । तत्र च परित्यक्ताहारविहारः, विवर्जिताखिलव्याहारः, विरहितकुशो-
शयशयनीयः पाण्डित्यं मृत्युं वा शरणं करवाणीति कृतमना न मनागपि शान्ति-
मुपजगाम । अकरमाद्य राजस्तथाविधामभूतपूर्वावस्थामवलोक्य सम्भ्रान्ते
सर्वस्मिन् परिजनक्रमे क्रमेणाहं शर्व्वर्मा च तत्सर्व्वमवगतवन्तावित्यस्मदाहूत-
पृष्टेन हंसाख्येन राजचेटकेनावधि यद्गाश्यवमानानुतापजन्यमन्युनाऽनिशं दन्दद्व-
मानमानसो नृपो न निशि नेत्रे निद्रया निमीलति । एतदाकर्ण्यान्योन्यमालो-
च्याहं शर्व्वर्मा च सर्वावरुद्धप्रवेशमपि सातवाहनवासवेरम कथमपि प्राविशाव ।
निकटोपविष्टेन च मया तदस्वस्थावस्थाहेतुमनुयुक्तो नृपोऽविकलसकलेन्द्रियोऽपि
वाचा विकल इवानुत्तरयन्नेव मौनेन मुनिरिव तथैव तूष्णीकामास्त । किन्तु तत्रश-
र्व्वर्माणि ‘देव, शर्यानेन मयाऽद्य दृष्टं यन्नभसोऽम्बुजमेकं च्युतम् । तच्च दिव्येन
केनचित् कुमारेण विकसितम् । तस्मान्निर्गता धवलाम्बरैका दिव्या स्त्री तत्क्षणमेव
भवन्मुखं प्रविष्टा । इत्थं स्वप्नैर्गहं प्रतुद्दः मन्ये, सा स्त्री साक्षात्सरस्वती देवस्य
वदनं प्रविष्टेति’ । इत्थं निवेदितनिजस्वप्ने, भग्नमौनमुद्गः सातवाहनः साकृतं
मामवदत्—‘प्रियानेन शिञ्जमाणः पुमान् कियता कालेन पाण्डित्यमभिगच्छतीति
त्वयाऽहं वाच्यः । यतो हि तेन विनैया सम्पन्न रमणी रमणीगणयुक्तस्यापि मे

१. दिवः कर्म चेति करणसंज्ञापवादात्कर्मत्वम् । २. ‘कृत्रो हेतुताच्छ्रीत्यानु-
लोभ्येषु’ इति करोतेष्टः । ३. ‘एजेः खश्’ । ४. ‘येनाङ्गविकारः’ । ५. ‘इत्थंभूतलक्षणे’ ।
६. लटः शतृज्ञानचाविति ज्ञानच् । ७. ‘स्वपितृपोर्नजिङ्’ । ८. ‘यजयाचेति नङ्’ ।

सम्पन्नकर्मनीयरमणीव विरक्तस्येति । काष्ठस्याभरणानीव विभवा न मे मूर्खस्य शोभासर्वज्ञिन । एतदाकर्ण्य तस्य राज्ञो वैदुष्यासादनो ऋच्छ्या सत्ता नानोऽहमवदम् 'देव अभ्यासेन सर्वं सिध्यतीत्यल चिन्तया । यत्नेनोद्गन्धिं पुष्पस्य निलतैर्लमिव मूर्खातिमूर्खोऽप्युपल धर्वदुष्यस्योपैस्कुहते । व्याकरण हि सर्वविद्यानां मुक्तम् । तच्च नरैर्द्वादशभिर्वर्षैरभ्यस्यते । किन्त्वह एवा तद्वर्ष षट्केनैव शिक्षयिष्यामि । एतदाकर्णितशर्ववर्मा, सहसा सेर्ष्यमभापत सुखो चित्तो जन कथमेतच्चिरमेव बलेश कुर्यात् इति हे देव, त्वामह मासपत्रेन शिक्षयिष्यामि तद् व्याकरणमिति । एतेनासम्भाष्यमानेनारम्भानमुच्चैर्ह्य प्रदर्शयन्तं रुपाऽह तमवोचम्—यदि मासपत्रेण त्वया देव शिक्षित क्रियेत तदा सस्कृत, प्राकृत, देशभाषाञ्चेति मनुष्यसम्भव भाषात्रय मया सद्य परित्यक्त स्यात् । शर्ववर्मा चैतदाकर्ण्यावदन्न चेदहमेव कुर्याम्, द्वादशाब्दान् यावत्तव पादुके शिरसा बह्वस्ते वशर्वदत्ता कुर्याम् । एवमन्योऽन्य निर्भस्त्रैर्निर्गतशोराशयोहभयत सिद्धिं भव्या राजा समुपलब्धाश्वासन स्वासने समशसत् । शर्ववर्मा च ता सुदुस्तरा प्रतिष्ठा तित्तीर्षुं सानुशय सर्वं स्वस्त्रियै शसित्वा सकृदे चारिमन् स्कन्देन विनाऽन्या गतिमपश्यन् तस्या एव त्रियामाया पञ्चार्द्धे भागे प्रस्रियत स्कन्दप्रस्रियाद्विषया वातैकभक्ष्य, कृतमौन शरीरनिरपेक्षेण^१ तपसा सन्तीपितान् कुमारार्थेऽपिसत्वरमुपलभ्यागतश्चिन्तितोपस्थिता सर्वा विद्या राज्ञे प्रदत्तवा निति नियतैरेवं^२ होभिर्भूप सर्वशास्त्रपारङ्ग^३मो बभूव ।

इत्थ राज्ञोऽखिलविद्यालाभ समाकर्ण्य सर्वं तदीय राष्ट्रमानन्दमन्दमन्दमविन्दत, राजा च 'गुरुरिति' राजाहंरत्नराशिभिरर्चिवा शर्ववर्मणोऽनुनर्मदाकूलविनिवेशित भरुकच्छविपयराजधानीम्, मोदकैरित्याद्यभिहितवत्यै विद्यागमप्रेरणावमानेन तन्मौह्यमपसारितवत्यै तद्राश्यै सर्वसपत्नीषु प्रार्थनीञ्च प्रीत्या प्रायच्छत् ।

१ 'सज्ञोऽन्यतरस्या कर्मणि' । २ गन्धमानापिक्रिया कारकविभक्तौ प्रयोक्तिका । ३ गन्धस्वेदुरपूतसुसुरभिम्प' । ४ 'स्नेहे तैलच्' । ५ 'कृञ् प्रतियले' । ६ 'अपवर्गेतृतीया' । ७ 'क्त्वाश्' । ८ 'प्रियवशो वद् खच्' । ९ 'ईपद्दु सुपु०' इति खल् । १० अपरश्चासावर्धश्चेति विग्रहे पूर्वापरेति समासे 'अपरस्यार्धे पञ्चभावो वक्तव्य' इत्यपरस्य पश्चादेत । ११ हेतौ, तृतीया । १२ 'अपवगे तृतीया' । १३ 'गमे सुपि वाच्य' इति खच् । १४ प्रधानस्य भाव इति व्यञ्जन्तत्वेन विरवान् ङीप् 'हलस्तद्धितस्येति' यलोप ।

सर्वस्मिन्नेव सजातेऽवलम्बितमौने मयि च द्वितीयस्मिन्नहनि राजान्तिक प्रात
रित्वनि, कश्चिद्द्विज स्वयंकृतश्लोकमेकमपठत् । यद्वाकर्ण्य राजा सम्यक् सस्कृतया
गिरैकैकं मन्त्रं स्पष्टमन्वाचष्ट येन च तत्रस्था सर्वे जना प्रमुदिता सजाता ।
तदनन्तर राजा सविनय पृष्ट शर्ववर्मा स्वस्मिन् कृत देवानुग्रहप्रकारमेव सवि
स्तरमुपवर्णितवान्—‘देव, इत इतोऽह हीनाहार, सयतव्याहार, परित्यक्त
बन्धुबान्धवजायाकौयादिमाय, तीव्रतप कृशकान्तकाय, नि सशोऽश्वनि
धरण्यामेकत्र न्यपतम् । तदा जाने, कश्चिच्छक्तिहरत पुमानेत्य मामेव विस्पष्ट-
माचष्ट ‘पुत्र, उत्तिष्ठाभीष्ट सर्वं ते सम्परस्यते’, इति । तेनाह तदा सुधाधारा-
सारसक्त इवानुभूताशनायोदन्य इवाभवम् । तदनन्तर देवस्य सामीप्य
प्राप्य भवस्यासक्तचेतसे स्नात्वा गर्भगृहं प्रविष्टाय मे प्रभुणा स्कन्देन दर्शनं दत्तम् ।
मुखं च मदीय साक्षात्सरस्वती प्रविष्टा । अथ भगवान् पद्मानन पद्भिराननै
‘सिद्धो वर्णसमाप्नाय’ इति सूत्रमुदैरयत् ।

तदाकर्ण्य मानवसुलभचापलेन मयाम्पूह्योत्तर सूत्रमुदितमिति देवो मामेव-
मब्रवीत्—यत्स्वयं चेत्स्व नावदिप्य शास्त्रमेतत्पाणिनीयोपमर्दकमभविष्यत् ।
अधुना चैतस्वत्पतन्त्राकारात्त्राह्यम्, मद्वाहनस्य कलापस्य च नाम्ना कलापक-
मिति प्रसिद्धिं यास्यति । एवमभिनव लघुशब्दशास्त्र प्रकाश्य स भूयो मामभाषत
यद् युष्मदीयो राजा पूर्वस्मिन्नहनि भरद्वाजमुनिशिष्यो महातपा कृष्णनामा
मुनिरासीत् । तुल्याभिलाषा मुनिकन्यकामेकामालोक्याकरमात्कन्दर्पशरशरव्यतां
गत स मुनिभिः शसोऽधुनाऽवतीर्णः । तस्य देवी भवितु स मुनिकन्यकाप्यव-
तीर्णा । इत्थमृष्यवतारो नृपतिरयं सातवाहनस्त्वयि दृष्टे स्वदिच्छयैवावाप्तसर्वं
विद्यो भविष्यति । एवमुक्त्वाऽन्तर्हिते देवे, गृहीतदेवलतण्डुलबलोऽहं बहिरागच्छम् ।
अल्पमात्रा अपि भक्षिता बुभुक्षावाक्चानस्ते च तण्डुला मया मार्गेऽनुदिनं भुज्य
माना अपि तावन्त एवेति चिन्त्रीयमाणचेता क्रमेणाहमिहायात् ।

१. ‘अन्वेभ्योऽपि इश्यन्ते’ इति कनिपि ‘ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्’ । २ ‘स्वयं
क्तेनेति’ समास । ३ ‘एक बहुव्रीहिवत्’ । ४ जहाते क्ते ‘युमास्थागापाजहा
त्तिसोहली’तीत्वे भोदितश्चेति नरवच्च । ५ निवासचितिशरीरेति घञि कुवम् ।
६ ‘अनुनासिकस्य किञ्चलो क्ङिति’ इत्युपधादीर्घः । ७ ‘आतश्चोपसर्गे’ ।
८. चतुर्वर्णांदिवात् घ्यञ् । ९ ‘चतुर्थी सम्प्रदाने’ । १० ‘अन्वेभ्योऽपि इश्यन्ते’
इति भोणृधातोर्बनिपि, ‘विड्वनोरनुनासिकस्यात्’, भवादेशः ।

एव स्ववृत्तान्तमुक्त्वा विरतवचसि शर्ववर्मणि, हर्षोत्कर्षाकृष्टस्वान्त सात-
वाहन सिद्धासुरदतिष्ठत् । तद्दृष्टिवर्द्धवाभ्रदुपजातवैलचय कृतमौनोऽह व्यवहार-
बहिष्कृतस्ततो गच्छन्ननिच्छन्नमपि भूपतिं सातवाहन प्रणामेनैवामन्य शिष्यद्वया-
नुगतो नगरात्तरमात्रिणस्य कृततपोद्गढीयोनिश्चयो विन्ध्यवासिनीदर्शनार्थमायात-
स्तरस्वप्नोपदेशेन स्वदृष्टया भीषणामिमा विन्ध्याटवीं प्रविष्टो बहूनामभीर्षा
पिशाचानामन्योन्यालापान् दूरादाकर्णयमिति मयेयमा ममौनमोक्षसाधनभूता
पिशाचभाषाऽभ्यस्ता । तेभ्य एव च त्वामुज्जयिनीगतमाकर्ण्य भवतेऽद्याध्वयन्न
न्यवसम् । भवन्तञ्चाद्यावलोक्य चतुर्था भूतभाषया सम्पादितस्व स्वागतेन मया
स्वजाति स्मृतेर्येतस्मिन्नन्मन्येतदन्तो मदुदन्त ।

एतदाकर्ण्य काणभूतिर्गुणाक्षमुवाच—‘आम्, उज्जयिन्या भूतिवर्माह्यो
मदीय सखा वसंतै । त द्रष्टुमेव तत्र गत , तरमाद्वगतात्मशापमोक्षसाधनभूत-
स्वदागमनोऽहमिहायात इति तुभ्य रोचमाना ता पुष्पदन्तोदिता कथां कथयामि ।
एवमुक्त्वा स सप्तकथामयीं दिव्या कथा कथयामास । ताश्च पैशाच्या भाषया
सप्तभिवर्षेर्गुणाक्षो लक्षसप्तश्लोकै ‘मैना विद्याधरा हार्षुरिति’ धारणयाऽटव्या
मध्यभावादात्मशोणितेन लिलेख । गुणाक्षनैवमुपनिबद्धा महाकथा इष्टैव मुक्तशाप
काणभूति ‘भगवन्नमि शापमोक्ष स्व मह्यमधारय’ इति प्रदर्शितविनयो निजा
गतिमगमत् । तत्सहचारिणस्तत्रस्या अन्येऽपि पिशाचास्ता दिव्या कथामाकर्ण्य
दिवमुपजग्मु । तदनन्तरमिय दिव्योमेशोक्तवृहत्कथा भुवि कथ प्रतिष्ठापनीया,
कोवाऽस्यै स्पृहयालु , न को वास्यायैस्सृयिष्यति कस्मै वा तावदिमा समर्पये इति
विन्तयन् महाकविर्गुणाक्ष स्वपुस्तक दत्त्वा गुणदेव नन्दिदेवाभिधस्वशिष्यौ
तदानोन्तनकाश्रसिकस्य सातवाहनस्यान्तिक प्रेषयामास । स्वय च प्रतिष्ठान-
पुराद्बहि कृतसङ्केत उघाभे तस्थौ । तौ च शिष्यौ तत्र गत्वा गुणाक्ष कृति-
रेषेति कथयित्वा पुस्तक सातवाहनायादर्शयताम् । किन्तु स तदाकृती तौ शिष्यौ
पिशाचभाषोपनिबद्धा शोणिताक्षरविन्यस्ता ता बृहत्कथाञ्चावलोक्य विद्वन्मानी

- १ दृष्टिरेव बडवा तस्या भ्रशते ‘किप् च’ इति ब्रश्भ्रस्त्रेति परवे जरवम् ।
२ ‘क्रियया यमभिप्रैति सोऽपि सम्प्रदानम्’ । ३ ‘दृश्यार्थाना प्रीयमाण’ ।
४ ‘धारेरुत्तमर्ण’ । ५ स्पृहेराप्पित । ५ ‘ब्रुधदुहेर्प्यास्यार्थाना य प्रति कोप’ ।
६ आत्मान विद्वास मन्दते इति ‘आममाने खश्च’ इति णिनि , वसुसुध्व-
स्वनद्बुहां द इति सस्य दस्वे तस्यानुनासिकत्वम् ।

निजलक्ष्मीमदोन्मत्तोऽवहेलया परावर्तयदिति द्वावपि शिष्यौ परावर्त्य गुणाढ्याय यथावृत्तमवर्णयताम् ।

तदाकर्णार्तिखिन्नो गुणाढ्यः तत्पञ्जेनैवमवज्ञातः सशिष्यो नातिदवीयसि विविकारण्यरग्यभूमिभागे विहिताग्निकुण्डः तत्राग्न्यावेकैकं पत्रं वाचयित्वा भृगपक्षिणः श्राव^१ श्रावं स्वशिष्याभ्यामभीगिसतां श्लोकलक्षोपनिबद्धां नरवाहन-दत्तकथामेकामवशेष्यावशिष्टं प्रन्थरत्नमाशुशुद्धणौ प्रचिक्षेप । तमेवं दिव्यां कथां पठन्तं दहन्तं च तत्रत्या निखिला अप्यारण्यकाः सारङ्गवराहमहिषादयः परित्यक्त-नृणाहाराः बद्धमण्डलाः पथ्यंवारयन् ।

अत्रान्तरे स राजा सातवाहनोऽस्वस्थो जातः । तदस्वस्थताहेतुश्च वैद्यैः शुष्कमांसोपयोगो निरणाथि । तन्निमित्तमाक्षिप्ताः सूदास्तथाविधमांसदायिनो^२ तदुत्तरदायित्वेऽतिष्ठिपन् पृष्टाश्च लुब्धकास्ततो नेदीयसि गिरौ पत्रमेकैकं पठित्वाऽग्नौ चिपतो द्विजस्य कथां श्रोतृणामखिलवनौकसां स्ववृत्त्यर्थमन्यत्र गमनाभावेन निराहारखाच्छुष्कमांसत्वं सम्पन्नमिति ध्याजहुः । तद्भुत्वा तान् व्याधाननुगत्य स्वयं सातवाहनस्तत्र गतो जटाभिः समाकीर्णं सथाप्यभृगमप्यगं गुणाढ्यमपरयत् । नमस्कृत्य च तं तदखिलवृत्ताग्तं महीपतिर्ज्ञातुमाचकांच । सोऽपि च ज्ञानी मूलतः सर्वं भूतभाषया तमाचक्ष्याविति गणावतारं तं ज्ञात्वा पादानताय नृपाय हरमुखोद्गतामवशिष्टां तां कथां तस्माद्याचमानाय दत्त्वा स्वशिष्यौ च तद्द्व्याख्यानृष्वे नियुज्य नृपमामन्व्य योगशक्तिपरित्यक्ततनुर्गुणाढ्यः शापनिर्मुक्तो दिव्यं निजपदमवाप ।

सातवाहनश्च नरवाहनदत्तमर्थी तां बृहत्कथामादाय निजनगरमागतस्तत्र-गुणाढ्यशिष्यगुणदेव-नन्दिदेव साहाय्येन-कैलासे शम्भुमुखात्पुष्पदन्तम्, वररुची-भूताच्च तस्माद् भूतले काणभूतिम्, काणभूतेश्च गुणाढ्यम्, गुणाढ्याच्च परम्परया प्राप्तामामानम्-तद्विद्याधराद्भुतकथां तत्पूर्वजवर्णनानुक्रमेणैशमाकल्याणकार-

इति गुणाढ्यवृत्तान्तः

१. निःशवीप्सयो. । २. सुप्यजातौ गिनिस्ताच्छीक्ष्ये ।

उदयन-कथा

(उत्पत्ति)

अस्ति वत्सेषु कौशाब्बी नाम नगरी, तस्या पाण्डवान्वयसम्भवो विष्णुमती-
पत्नीक शतानीको नाम राजाऽभूत् । तेन, पत्न्या सह विस्रब्धव्याहार विहारै-
र्यापितास्वपि बह्वीषु निट्^१सु, न पुत्रमुखावलोकनसौभाग्यमलम्भीति सुता
सन्नादखेदखिन्नचेता एकदा विमलदि^२वि, शारदे^३ऽहि, स्वजवेन^४ गहमन्तमप्यधरी-
कुर्वन्तमर्थन्तमारुह्य, परनिरासनपरशरासनवरकर, परन्त^५प, समन्तत शकुन्तर-
वनिरन्तरदिगन्तरमल्लिमृगकुलशरप्यमरण्य मृगयार्थं गत, शाण्डिल्यमुनिना
सह परिचयमलभत । आभाषणप्रसङ्गेन च मुनिर्भूपते पुत्राभावजन्यदशाया
दयालु कौशाब्बीमागत्य पुत्रेष्टियाजिनैस्तस्य पत्नी मन्त्रपूत चर्हं प्राशयदिति
यथासमयमन्तर्वन्ती शतानीकपत्नी, अर्भ^६हुरशुभयुताविकासमये समये,
सहस्रानीकसञ्चक सूनु सुपुत्रे । शतानीकरतेनामिता मुद्रमादधानोऽतिक्रान्त-
शैशवस्य विविधशास्त्रोपशास्त्राकृपारपारदर्शन सहस्रानीकस्य राजकृ^७त्वा
निश्चिन्तो बभूव ।

एवमतिक्रामसु दिवसेषु, सम्प्रवृत्तेऽसुरैर्निर्जंसा सङ्ग्रामे शतानीकाय तुरा-
साहा साहाय्येच्छया विसृष्टो मातलि समापयाविति नृपतिर्मन्त्रिमुख्यस्य युगन्ध
रायस्य सेनापतिप्रधानस्य सुप्रतीकाभिधानस्य चाभिभावकत्वे समर्पितस्वसूनुसा
म्राज्यशासनोऽपरपाकशासनो यथा, करदृत्तपरासनशरासन, सूरम^८न्यान् असुरान्
सग्रामे सहस्रं सत्वर मातलिना सहामरावतीमाजगाम । तत्र च सहस्राक्षप्रत्यक्ष
मेव धरानुरापाट्, सायु^९गीन शतानीक, उत्पतरकबन्धवन्पुरे समरे सहस्रशोऽसु
रान् तस्साहाय्यसहितानहितान् यमदष्टादींश्च यमदष्टाऽतिथीन् विधाय, सहयु^{१०}त्वा^{११},
स्वयमपि महापवा^{१२}धनीन सँच्चकृते । मातल्यानीतवीतासुदेह प्रियतममवलोक्य

१ 'ड सि धुट्' । २ 'उत्तरपदत्वे चापदादिविधौ प्रतिषेध' अत 'दिव
उत्' ह्ययुत्वाभाव । ३. 'ऋदोरप्' । ४ 'द्विपत्परयोस्तापे', 'खचि ह्रस्व' ।
५ 'करणे यज' । ६ गतिबुद्धीत्यादिना कर्मत्वम् । ७ 'भञ्जभासभिदो घुरच्',
'चजो कुविण्यतो' । ८ 'दशे कनिप्' । ९ 'राजनि युधिष्ठज' । १० 'आत्म-
माने खश्' । ११ 'प्रतिजनादिभ्य खज्' । १२ 'सहेच' इति कनिप् ।

मौन स बाल चत्रियोचितैरखिलसस्कारै ससृज्य सर्वाभिर्विद्याभिधनुर्वेदादिभिश्च
जमदग्निना रघनीयत् । मृगावती च वरसस्नेहास्वकराकृष्टसहस्रानीकनामाङ्कित
कटकैः तस्यकरो बलयीकृत ।

एकदाऽऽखेटके उदयनोऽटव्या शबरगृहीत सुन्दर सर्पमेकमवलोक्य तस्मिन्
दयालुस्तन्मुक्त्यर्थं शबरमभिहितवान् किन्तु सोऽवादीत्—प्रभो, एष सर्प
मदीया जीविका । विपन्नपूर्वपद्मो न मया मन्त्रौषधिवलाद् अबष्टद्योऽयमटव्यासु
पलब्ध । इमं खेलायन्नेवाह वर्ते । एतदाकर्ण्य त्र्यागी उदयनस्त जननीवद्
कटक तस्मै शबराय दत्त्वा पन्नग तममोचयत् ।

गृहीतकटके च गते शबरोऽतिप्रीत पन्नग उदयनमुवाच—‘महात्मन्, अह
धामुकेर्ज्यायान् धाता वसुनेमिर्नाम, त्वमिमा म सरञ्चिता धीणा गृहाण, एव
तेनोक्त आत्तवीणोऽतिप्रीण उदयन स्वमातरमागात् । इत स शबरश्चोदयन
प्रदत्त रात्रनामाङ्कित कटक विपणौ विक्रीणानो रात्रपुरपैनिगृह्येनैसममानीत,
‘कुतस्वयैष कटक उपलब्ध’ इति राजा सहस्रानीकेन सद्गुण पृष्ट शबरस्तदा
गमप्रकार सविस्तर वर्णयामास, तदानीमेव दिव्यया वाण्या ‘राजन्नधुना स ते
पाप क्षीण, जमदग्न्याश्रमे त्वदीया जाया मृगावतीदानीं पुत्रवती वर्तते’
इवमुक्त सहस्रानीक समुपलब्ध प्रियजायाजातोदन्तोऽनुभूतातिमुक्त, प्रियतमा
वासिसमुक्त, त शबरमेव पुरसृयापरेद्युहदयाचलमनुप्रतस्थ ।

अथ समतिक्रान्तद्वीषोऽव्वनऽनुभूयमानातिश्रान्तये दिने तस्मिन्नेकरिभन्
कासारतटे कृत्वसतये, भूर्पतये साय सेवासलम्न सगतकाभिध कथक काञ्चन
मनोविनोदिनी कथा कथयितुम् प्रतिशृण्वन्नवादीत् ‘देव, अलमत्यनुतापेन, भासन्न
एव ते देव्या सगम । सयोगवियोगसूत्रसम्बद्धा हि प्राणिन इत्येतत्सम्बन्धा
कथामेका शृणु—

एव भ्रुवाणाय सगतकायानुगृणन् नृपतिविस्तरेणेमा कथा श्रोतुमचहितमना

१ पृथघातो ज्ञानचि आने मुक् । २ पन्न पतित गच्छतीति विग्रहे
‘सर्वत्रपन्नयोरपसहयानम्’ इति ङ । ३ सगृचानुरुधेति विष्णुन् । ४ त्वा
दिभ्य इति नत्वे, णत्वम् । ५ इनस्य समेति विग्रहे ‘सभाराजाऽमनुष्यपूर्वा
इति नपुसकत्वम् । ६ ‘प्रत्याह्भ्या श्रुव पूर्वस्य कर्ता’ इति चतुर्थी ।
७ ‘अनुप्रतिगृणश्च’ ।

बभूव— आसीत् पुरा माल्वे यज्ञसोमारयो विप्र । तस्य कालनेमि विगतभयना-
मानौ द्वावतिजनप्रियौ पुत्राखुस्पन्नौ, पितरि^१ मृते तौ तीर्णशैशवौ भ्रातरौ विद्यावासि
कामनया पाटलिपुत्रक प्रययतु । तत्र समुपात्तविद्ययोस्तयोस्तदुपाध्यायस्य
देवशर्मण सुताभ्या परिणीतयोश्च तयो कालनेमिरितरास्तत्रत्यान् धनाढ्यानव
लोक्येर्ष्यापर कृतवतोऽप्युत्तमेराहवनीपद्रव्यैर्लक्ष्मीमियाप, सन्तुष्टा च सा
साक्षात्समभाषत—‘त्वमनल्प धन सार्वभौम पुत्रश्च समवाप्स्यसि, किन्त्वमपं
कलुषितामवृत्तिर्हि श्रियं^३ त्वमहौपीरिति चौरसदृशो वधोऽन्ते ते भविष्यति’,
एवमुक्त्वा श्री^२रन्तरधात् ।

कालक्रमेण कालनेमिरप्यपरिमितधन समुत्पन्नसूनुश्चसजात, पुत्रस्य च श्रीव
राध्यासिमाकलय्य श्रियै^४ श्लाघमान कालनेमिस्तस्य श्रीदत्त इति नाम चक्रे । क्रमा
द्यौवनमवतीर्णं श्रीदत्तो, विप्र सन्नप्यस्त्रेषु, बाहुयुद्धेषु, चाप्रतिम पृथिव्या सँवृत्त ।
कालनेमेभ्रतुविगतभयस्य च भार्या भुजङ्गदृष्टा नष्टेति तीर्थार्थं स देशान्तरमियाय,
कालनेमिपुत्रस्य श्रीदत्तस्य च तदानींतनगुणज्ञभूपतेर्वल्लभशक्ते पुत्रेण विक्रम-
शक्तिना मैत्री समजायत, किन्त्वतितरस्वितया, तस्याभिमानिवेन दुर्योधन-
भीमयोरिवानयो सहवास शैशवे समवर्तत, अनन्तरश्च विप्रस्यास्य वज्रमुष्टि
बाहुशालिनामानौ द्वाववन्तिजौ चत्रियौ मित्रतापन्नौ, अधान्येऽपि गुणग्राहिणो
दाक्षिणात्या मन्त्रिपुत्राश्चास्य मैत्रीमापन्ना ।

एकस्मिन् प्रार्थुषिके^५ दने श्रीदत्त सराजपुत्र सान्यमित्रश्च विहर्तुं जाह्नवी-
तटमात् । तत्र राजपुत्रभृत्यास्त राजसुत स्वनृप चक्रुरिति श्रीदत्तोऽपि तत्काल
निजमित्रै राजा कल्पित, पृतेन सजातरोषो राजपुत्र आहवाय तमाशु प्रवीर
विप्रवीरम् आजुहाव । किन्तु श्रीदत्तेन बाहुयुद्धे राजपुत्रो निर्जित इति प्रकारान्तरेण
सभृत्यो राजपुत्रस्तमजिघासत् । राजपुत्रस्यैतदभिप्रायं ज्ञात्वा शङ्कित श्रीदत्त
समित्रस्तस्मिपादपासरन् मध्ये गङ्गाजलौघन हियमाणा काचित् स्त्रियमवलोक्य
जलात्तामुद्दिधीर्षुर्बाहुशालिप्रभृतीन् पटपि स्वसखान् तत्रैव स्थापयित्वा तरङ्गिणी-

१ ‘यस्य च भावेन भावलक्षणम्’ । २ ‘यत्र कर्मण करण सज्ञा सम्प्रदानस्य
च कर्म सज्ञा’ । ३ ‘त्रियया यमभिप्रैति सोऽपि सम्प्रदानम्’ । ४ ‘किन्त्वचिप्रच्छया-
येति श्रिघातो क्तिप्, दीर्घश्च । ५ ‘श्लाघहुड्स्थाशपाङ्गीप्स्यमान’ श्रिय स्तुवलि-
त्यर्थ । ६ ‘प्रार्थुषट्’ ।

साक्षिको^१ मार्गे विश्राम कुर्वन्तस्मान्मृगावतीमाच्छिद्यधमारोह्य सत्वरमिवैरो-
 बभूव। श्रीदत्तस्तमनुसरन् साज्ञा कार्यस्य सिद्धिद्विद्वानाकल्प्य 'चोर। चोरै'॥ अलमह
 तुभ्यमिति कस्तृणाय मन्यमानोऽह त्वामेव हन्मीत्युक्त्वा पादैकगुल्फेन तमा
 गृह्णानो भ्रामयित्वा पापाणे चैकस्मिन्निति सन्नूर्णयन्नन्वेपा परेषामधिका
 दिशि दिशि कार्दिशीकता दिदेश। समुपात्ततःसस्तिश्च मृगावत्यां सह पुरस्ससार।
 किन्तु नातिद्विष्टमार्गगमनानन्तरमेव व्रणित पतितोऽश्वोऽसून् विजहौ।
 एतस्मिन्नेवावसरे मृगावती उदन्याज्न्यातिकष्टपीडिताऽभवदिति श्रीदत्तस्ता
 तत्रैव परित्यज्य प्रतिपद् पय पर्यन्वेपणपरोऽपि नाऽऽसाय सलिल समवाप।
 अस्तमिते च भगवति गभस्तिमति समवाप्तसलिलोऽपि परावर्तमानो मार्गं
 परिभ्रष्टोऽऽभ्यामटाट्यापर एव क्षपिततरक्षप प्रातस्तत्रागतो मृगावतीविरहित
 तस्स्थानमवलोक्य भूमिस्थापितनिजखड्गमृगाङ्कस्तामितस्ततोऽवलोकयितु तस्मे
 क्रमाहरोह। एतस्मिन्नेव काले तैनेव पथा गच्छन्नेक शवरस्तस्य त खड्गमुपाद-
 दाविति तमवलोक्य वृक्षादवरूढ श्रीदत्तस्तस्मान्मृगावतीवृत्तान्तमपृच्छत्। शव
 रोऽवादीत् यस्मा मम पुरे वर्तते, त्वमेभिर्मम सार्थिभिस्तत्पुराय गच्छ। अह
 तत्रैवागत्य तव खड्गमिम दास्यामीति। एतदाकर्ण्य तत्र गत श्रीदत्तोऽध्व-
 परिश्रान्त्या क्षण निददौ। सुसोत्थितश्च स निगडितपादमारमानमुपलभ्याति-
 चिन्तापरवशस्तत्रागतया मोचनिकानामकृभुजिष्ययाऽभिहितो यदिहागच्छता
 स्वया न समोचीनमाधरितमिति। कार्यपरवशोऽनार्य स शवर श्रीचण्डनाम-
 कोऽद्य बहिर्गत। आगमनसमकालमेव स ते देहेन देव्यै बलिमुपहरिष्यति।
 एतद्व्यमेव त्वमिह विन्ध्याटवीत समानीत। अस्तीदानीमेक एव तव मोक्षो
 पायो यत्न सुन्दरीनामधेयायाश्चदवलोकनमदनचिह्नोपज्ञेयायास्तच्छवरसुताया
 आकाङ्क्षा पूरये। एतदाकर्ण्य मुमुक्षुकोद्देश्य श्रीदत्तश्चेटीकथनमेव तत्कालोचित

- १ सस्तिनाचरतीत्यर्थे 'चरति' इत्यनेन ठक्। २ 'इण् नशजिसर्तिभ्य ऋप्'।
 ३ वाक्यादेरामन्त्रितस्येति मत्सने द्वित्वम्। ४ नम स्वस्तिस्वाहेति चतुर्थी।
 ५ 'तृणे च जातौ' इति को कदादेशे 'मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाऽप्राणिषु' इति
 चतुर्थी। ६ मयूरव्यसकादिस्वात् सिद्धिः। ७ 'सहयुक्तेऽप्रधाने'। ८ गत्यर्थ-
 कर्मणीति चतुर्थी। ९ 'चिन्तितपूजिकपिकुम्बिचर्चश्च' इत्यङ्।

मन्यमानो गान्धर्वेण विधिना तां हस्तेकृत्य प्रतिनिश च तथा सह रममाण
सरनेहमनेहसमं यवाहयत् ।

अथ कालेनान्त सत्त्वा सुन्दरी प्रकाशिताखिलतत्त्वां स्वमातरं कृत्वा जानातु
प्रेमपरायत्तया तया श्रीदत्तं मोचितवती । ततश्चिप्रं निर्गमनार्थं च निर्दिशन्ती तज्ज
ननी, निर्गमनसमये 'न त्वया सुन्दरी विस्मृतिपथातिथीकरणीयेति' तमबोधत् ।
श्रीदत्तोऽपि च मदीयं खड्गस्तव पित्रा गृहीत इति सुन्दरीमुक्त्वा तस्मात् प्रस्थितो
मृगावतीं मृगयमाण पुनरपि स्वाश्रान्तिमनिश्चासस्थलमवाप । तत्र चागच्छन्त
मेकं व्याधं प्रदत्तमृगावतीपरिचयस्वयैवभूताभिजाता काञ्चित्तारी समवलोकि
ता भवेदित्यपृच्छत् । व्याधोऽवादीत्- 'आम्, तामहं जानामि, श्वापदचौरादिभ्यो
भीतीकाङ्किनी साऽस्मास्थानात् स्वपुरं नीता । किन्तु युवकशत्रुकाकीर्णमेतत्पुरं
मेवभूताया युवते कृतेऽसुरक्षितमित्यवगच्छता मयोपमथुरं नागस्थलनामक
ग्रामे धर्मादप्रमाद्यतो विश्वदत्तनामकस्यविरविप्रस्य गृहे निक्षेपरूपेण स्थापिता
वर्तते । तदाकर्ण्यं नागस्थलमागतो विश्वदत्तयाचितनिजपत्नीकं श्रीदत्तो विश्व
दत्तेनाभिहितो यन्मया सा राज्ञः शूरसेनस्य मन्त्रिपुरोहितगृहे निवासितेति
त्वमिदंवाच्यं तिष्ठ प्रातस्तत्रा तत्र गताऽसीति समाकर्ण्यं श्रीदत्तस्तत्र क्षपिततत्त
मित्स्व स्वप्रियापर्यन्वेपणपरिश्रमादपराजयमानं प्रातर्मथुरामाययौ । तत्र नगरा
द्वहिरेकस्यां वाप्या दीर्घाश्वमलिनमालिन्यापचिकीर्षया सिन्धुसुरवतीर्णश्रौरनिवे
शितमञ्जलवद्द्वारं वस्त्रमेकमलभत । तच्चाद्यालक्षिततद्द्वारं प्रियां दिदृच्छ
श्रीदत्तं मथुरां प्रविवेश । तत्र नगररक्षितमिस्तद्द्वारप्रत्यभिज्ञानपूर्वकहारावाप्या
चौरोऽयमिदं यवष्टभ्यं नगराधिपसमीपमानीतो बधायदिष्ट । परेष्वपि पश्चात् प्रहृत
डिण्डिमं वष्यभूमिं नीयमानं तं राजमार्गं मृगावत्यवलोक्य मन्त्रिमुख्यमारुप्य
यद्य मे भर्ता वष्यभूमिं नीयते । एतदाकर्ण्यं राजानं विश्वाप्यं वधकांश्च तद्द्वारं
त्रिवार्यं स मन्त्री श्रीदत्तमा मगृह्णमानयत् । पारस्परिकसलापप्रसंगेन सजाते
च पारस्परिकपरिचये, श्रीदत्तं स्वपितृयपाद्योरपत्तत् । अवर्णयन्वाखिलमुदन्तम् ।
सोऽपि चाबोधत् 'पुत्र, मा भैषी, ममैका यत्तिणी सिद्धा । सा मद्यं सहस्रपञ्चक

१ 'नित्यं हस्तेपाणादुपयमने' । २ 'अपादाने पञ्चमी' । ३ भीमार्याना
भयहेतु । ४ 'जुगुप्साविरामप्रमादाथानामुपसर्त्यानम्' । ५ 'परानेरसोट' ।
६ 'वारणार्यानामीप्सित' ।

मशानाम्, कोटिसप्तकश्च स्वर्णस्यादादित्यपुत्रस्य मे तद् क्षेत्रोपयोग यास्यतीति सर्वं तत्तवैव । एतदुक्त्वा स श्रीदत्ताय तत्रियां मृगावतीं दशैकान्ते तमेवमवो-
चत् । अस्य राज्ञ शूरसेनस्य सुताऽवन्तिदेशे नेतभ्या, तदाज्ञया तत्र देया चेत्ये
तेनैवापदेशेनैनां नीत्वा तुभ्य दास्यामीति तदनुगे बले सम्प्राप्ते, मयि च तत्र
वर्तमाने, धिया समादिष्टमचिरेणैव त्वं राज्यमवाप्स्यसीति । कृतैतन्निश्चयौ तौ
पितृभ्यभ्रातृपुत्रौ शूरसेनसुतामादाय तत प्रस्थितौ । मार्गे विन्ध्याटव्याम
कस्माच्चौरशबरसेनया महत्या शरवर्षिण्याऽवरुद्धावित्युभयत शस्त्रसम्पाते सम्प्र
पृत्ते, विहतान्यसैन्य प्रहारमूर्च्छितस्तस्करापहृतसर्वस्व, श्रीदत्त शबरपर्षी
नीत । तत्र च भीषणे चण्डिकासन्नन्युपहाराय समानीत त देवीदर्शनार्थमागता
समुता तत्पत्नीपतिसुता सुन्दरी समपश्यत् । तत्र परिचितनिजपतिका सा
सर्वान् दस्यूनपवार्य परमानन्दतुन्दिनी त निजसदनमनयत् । तत्र तर्ष्नाकरोष्णा-
नन्यसन्तते दिवं गच्छतो निजपितु समवाप्त सराज्य स्वोपतेय तदीय मृगाङ्ग
खण्डेति तत्रैव परिणीतसूरसेनसुत कालनेमिसुत (श्रीदत्त) तन्नगरनरेश
समपद्यत । अथ च प्रैष्य प्रेष्य समाहूतौ बिम्बकिसूरसेनावपि ससेनी तत्रायाताव
वबुद्धसम्बन्धौ परमानन्दमविन्देताम् । ताभ्यां श्वशुराभ्या सहितेनैव च श्रीदत्तेन
जनकवधजन्यमन्युहुताशनोऽपि विक्रमशक्त्याहुत्या सन्तर्पित । एवमुत्तीर्णसकल
वियोगव्यसनार्णव श्रीदत्तोऽब्धिवलया मेदिनीमवाप्य मृगावत्यासह भुव बुभुर्जैः ।

इत्थ धीरधारया अपारयाऽऽत्मशक्त्या समुत्तीर्णव्यसनाकूपारा कल्याणतट
भोजोभवन्तीति तत्रापि च परश्वो वावश्य देवीसङ्गमसम्भव ।

सगतकमुखादेवमाकर्णितकथो नृप सहस्रानीको दयितासयोगसमुत्सुको
नीतनिश प्रातरेव प्रिया प्रति प्रस्थितस्तस्मात् स्थानाद् योजनानि वर्तमान
जमदग्नेराश्रम कतिपयैरेव प्रयाणकैरवाप । तत्र त मुनिं प्रणम्य स्वीकृतत-कृता
तिथ्य भासने समुपाविशत् । मुनिरपि च तस्मै राज्ञे सतनया तत्पर्षीं मृगावतीं

१ अविद्यमानपुत्रस्य (नि स-ततेरिति भाव) । २ 'एवेवानियोगे' इति पररूपम् ।
३ 'तुन्दादिभ्य इलच्चे'त्यत्रचकारादिनिस्ततो षीप् । ४ 'दयेत्रा च' तदधीनमकरोदिति
भाव । ५ 'पच्यतिषिवसतिस्वपतेर्डञ्' । ६ 'भुजोऽमवने' इत्यात्मनेपदनियमाद्रक्षणार्थे
परस्मैपदम् । ७ 'अनुपसर्गाङ्घ्रिभ्यविन्दधारिपारि'-इत्यादिना श । ८ 'भजो
पिव' । ९ 'यतश्चाप्यकालनिर्माण तत्र पञ्चमी', 'तद्युक्तादभवन प्रथमा सप्तम्यौ' ।

समर्पयामासेति शापावप्रहविदीर्णभयहृदयस्थल सयोगानन्दामृतधारासारेण पङ्किलस्वमापेदे ।

अन्वेष्टु राजा सहस्रान्तिको जमदग्निमामन्व्य सजायाजातस्तस्मादाश्रमाः प्ररिपत क्रमात्कौशाग्नीमवाप्य स्वमन्त्रिपुत्रवसन्तकरुमण्वद्योगन्धरायणसहायके स्वयवीय सूनाबुदयने न्यस्तभारो वर्षासि सचिवप्रियतमासहायो महाप्रस्थानाय द्रुत हिमगिरिमशिथियत् ।

इत्थमवासवःसराज्पोदयनो, यौगन्धरायणादिविधस्तसमस्तमन्त्रिवर्गविन्य स्तराज्यभारो, मृगयाया, विशेषेण हस्तिवन्धने, वसुनेमिप्रदत्तघोषवतीवीणा वादने वा समयमतिवाहयन् 'न मे कुलानुरूपा भार्या वासवदत्तया सह वतते, एका वासवदत्तारया चण्डमहासेनमुतोऽजयिन्या विवाह वर्तते कथं सा प्राप्येति' चिन्तातुरोऽभवत् । तत्र चण्डमहासेनश्चापि मद्बहुहितुरनुरूपं कापि कोऽपि मर्त्ताऽत्र भुवि नावलोक्यते, एकश्चास्त्युदयननामकं स तु मे विपत्त इति कथं स मे वरयो जामाता च भवेदिति विचारपरायणोऽभवत् । एव विचिन्तयँश्चण्डमहासेनश्चण्डी मन्दिरमागत्याभ्यर्चितचण्डीकं 'राजस्रोतस्तत्र चाञ्जितमचिरेण सम्पत्स्यत' इत्यंशरीरिणीं वाचमश्रौषीत् । एतेन सुसन्तुष्टो नृपतिर्निजसदनमागत्य मन्त्रिबुद्धदत्त-प्रदत्तपरामृष्टिमनुस्यूय पूर्वं सामैव कार्यसाफल्यमाकलयन् कल्प एवानल्पचतुरिमज्जपाकं प्रैपमेकमुदयनं प्रति प्रहिण्वसैदम्पर्यमादिदेश—'दूत, मद्बचनादुदयनो वाच्यो यन्मदीया पुत्री गान्धर्वे तव शिष्या बुभूषुरिति स्नेहश्चेदस्मासु ते स्यादस्मत्सदनमासायेहैव सा शिष्येति' । प्रैष्यश्च स्वकर्णदेशाध्वनीनीकृततन्निदेशं कौशाग्नीमनुप्राप्योदयनमवगतचण्डमहासेनसन्देशमकरोत् । समाकर्णिताशिष्टजनोचिततद्बुधोऽनुभूतावमाननो वसराजश्च 'स्वपुत्री मच्छिष्यताम् अभिलाषुका चेद्द्वैहैव प्रहेतव्या सेति प्रतिसमादिशन्नपि तं कौशाग्नीमानिनीपुश्चण्डसेनमभिप्रेषयितुम् यौगन्धरायणेन समं सममन्त्रयत् । परं तच्छुभेच्छुनाऽमुनाऽशुना महाराज, नैतस्मात्प्रतप्तं, महाप्रभाववान् हि चण्डमहासेन, राजन्वती चोऽजयिनी तेनैव नैतस्वते । तद्गतं किञ्चिदुपवर्ष्यमानं मया श्रुतिपथमवतार्यताम् इति तदभिधिप्रेषयिष्यामि विप्रेषयिषुगाऽवाचि—

१ 'ल्पतपद'—इत्यादिना उक्तं, 'न लोकाव्ययनिष्ठति' पृष्ठीनिषेधः ।

अस्ति मुधाधवलितप्रासादा. प्रस्फुरद्भास्वरपताकाभिरुपहसन्तीवामरावती-
मुज्जयिनी नाम नगरी । तत्र शाश्वत्य राजा महासेनोराजसेनि । स चायमेकदा
न मेऽनुरूप खड्गो नापि च कुलोद्भवा भार्येतिचिन्ताकुलश्चण्डिकामन्दिरमागत्य
निराहारश्चिरं चण्डिकामाराधयन्नुत्कृत्योत्कृत्य स्वकव्येण हृद्यवाहनमयष्ट । तेनाति
प्रीता देवी कौषायानी खड्गमेकमस्मै ददती समुवाच—‘पुत्र प्रीताऽस्मि ते, गृहा
णेममसिमस्यसेरस्य साहाय्येन परापराजोयस्त्वम् । किञ्च, अचिरादेव त्वं त्रैलोक्य
सुन्दरीमङ्गारकासुरसुतामङ्गारवतीं भार्यामवाप्स्यसि । यतो हि त्वया स्वकव्येण
वनरूपमतीव चण्ड कर्मकृतमित्यद्य प्रभृति चण्डमहासेन इत्याख्याञ्जयास्यसीति ।
एवमुक्त्वा प्रदत्तखड्गा देवी समतिरस्यत् । राजा च निजप्रासादमासाद्य
तखड्गप्रभावेणैरावतकवपस्वकीयनडागिरिगजसाहाय्येन च समुख निवसेद्गु
पाथ्यायेभ्यो विविधशास्त्रोपदेशानाददानोऽध्वरत ।

एकदा स मृगयायै वन गतोऽकाण्डपिण्डितं नैश तम इव दिवा, घोरघोण
घोगिनमेकमञ्जिलक्ष्मीचकार । प्रखरतरशरैराहतोऽपि शूकरोऽनवाप्तैर्म एव
पलायमानो विलमेकमविशत् । समुत्सृष्टस्यन्दनो जयसेननन्दनोऽपि गृहीत
शरासन शूकरमनुसरन् सुपिरान्तरं प्रविश्य नगरवरमेकमपश्यत् । तदन्तर्दा
र्धिकातटे सविस्मय निषेदंश्चातिमुन्दरीं कन्यकामेकाञ्चावालोकत । सा च राजान
मालोक्य प्रेमरसासारवर्षिणा चक्षुषा स्तपयन्तीव सदनितकमागत्य, ‘कस्मात्
कस्मात् कुत आयात’ इत्यादि प्रश्नानन्तरमचासयथातावोत्तरा विमुक्तधैर्यं रोदितु
मारभत । रोदनहेतुमनुयुक्ता च साऽब्रवीत्—योऽयं वराहोऽत्र प्रविष्ट सोऽङ्गार
काभिधो वैश्य । अहञ्चास्माञ्जाताऽङ्गारवतीनामा कन्या । अथ हि शापदोषा
द्राक्षसीभूतो वज्रमयो महासुरस्वृष्णाश्रमात् इति भवन्त प्राप्तमपि परित्यज्य
परित्यक्तवराहरूपं क्षणं शय्याया विश्राम्यति । सुप्तोत्थिते चास्मिन्न ते श्रेय
इति निश्चप्रचमनुचिन्तयन्त्या मेऽन्त सन्तापकथिता प्राणा वाप्यविन्दुरूपेण
गलन्ति । श्रुतैतद्गङ्गारवतीवचनो राजा, स्नेहस्ते मयि चेत्प्रबुद्धस्य तस्याग्रे त्व

१ ‘यजे कर्मण करणसज्ञा सम्प्रदानस्य च कर्मसंज्ञेतिवाच्यम्’ । २ ‘सर्वत्र
लोहितादिकतन्त्रेभ्य’ । ३ ‘श्राव्यातोपयोगे’ । ४ ‘ऊपसुपिसुष्कमधोर’, ‘मधूर
व्यसकादयश्च’ । ५ ‘जनिकर्तुं प्रकृति’ । ६ ‘त्यग्लोपे कर्मण्यधिकरणे च
(शय्यायामुपविश्येति भाव) ।

रदिहि । रोदनहेतुमनुयुञ्जानं च तं 'केनापि त्वयि व्यापादिते का मे गतिर्भवेत्' इति रोदनहेतुञ्च तं वद । एवमुक्त्वा साऽमुरीयणी यथानिर्दिष्टमुच्चरन्ती पित्रा प्रत्युदतारि पुत्रि मामिके', सर्वं हि मामकीनं शरीरं दम्भोलिघटितम् एकञ्च वामकरे झिद्रं तच्चापि चापेन रक्ष्यते । एवं स्वसुतामाश्वासयतो दैत्यस्य सर्वं भेदं तत्रैव तस्माभिलीनो नृपः समाकर्णयामास ।

तदनन्तरं स दैत्य उरथाय स्नातः कृतमौनो भगवन्तं हरं पूजयितुं प्रवृत्ते । एतस्मिन्नेवान्तरे समावृष्टशरासनेन नृपेण तत्रोपेत्य स दैत्यः रणायाहूयमानः समुत्क्षिप्तवामहस्तस्त चणं प्रतीक्षितुमसंकेतदिति समवासधनुर्विद्याविशारदिभ्रा राज्ञा तस्मिन्नेव मर्मस्थले पृषत्केनैकेन हतो धोरं रात्रं कुर्बन्निरमुरवन्त्यां न्यपसत् । राजा चापि सममद्गारवत्योज्जयिनीभागत्य परिणीय च तां तत्र तस्यां पालक-गोपालकनामानौ द्वौ पुत्रौ समुत्पादयामास । ततस्तेन तुष्टस्तुरापाट् स्वप्नेऽवो-चत् यत् मःप्रसादादनन्यसदृशीं त्वमेकां सुतां समवाप्स्यसीति कालेनोत्पन्नायां तस्यां श्योमवाणी तस्याः प्रभविष्यन्तं सुतं रतिपत्यवतारं विद्याधराधिपमाद्यु चा-सुसूचत् । एतेनातितुष्टो राजा स्वप्ने वासवेन दत्ततया स्वप्नवासवदत्तेति तत्तनयानाम चकार । रतेः^१ प्रति सा चाद्य तद्गृहे मन्यन्तौत्प्राग् रत्नाकरे वर्तमाना कमलेव विण्णवे प्रदेयत्वेन तिष्ठति ।

एवंविधप्रभावश्चण्डसेनो न सारस्येन पर्यलौकिकदर्शकेर्जयः किन्तु स वीरबाहे तां तुभ्यं दिस्सति निजकौलीन्यस्य गौरवाद्बद्धोऽमूल्यकन्यारत्नेन त्वां लोभयितु तच्छिष्यभ्याजेन तत्राकारयति चेति ।

इत्थमाकर्णितवासवदत्तोदयनोदयनः सपदि तदाहतहृदयोऽपि निजमहा-कुलीनपथाज्ञ स्तोकात्^१ प्रभ्यचलत् ।

इतो दूतमुखधृतवर्सेशप्रतिश्रुतप्रतिर्वाचिक्त्रश्चण्डमहासेनः कन्याप्रेषणे स्वला-

१. 'भामुरेक्षसख्यानम्' इति प्ले पित्रात् ङीप् । २. 'मामकनरक्यो-रसख्यानम्' । ३. 'अन्तर्धा येनादर्शनमिच्छति' । ४. वर्णहृदादिभ्यः प्यञ्जे यत्र चादिमनिच् । ५. 'भुव-प्रभव' । ६. 'प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयो-', 'प्रतिनिधिप्रति दाने च यस्मात्' । ७. 'अन्यारादितरते' । ८. 'अपपरी वर्जने', 'पञ्चम्यपाह्-परिभि' । ९. 'उपसर्गस्य' घञ्घमनुष्ये बहुलम्' । १०. 'विभाषा गुणोऽस्त्रियाम्' । ११. 'करणे च स्तोकात्प' । १२. 'वाचो व्याहृताध्यायाम्' इति स्वार्थे ङ्क् ।

ध्वम् ऋते वत्सेशात् स्वकन्याविषयाभिलाषापूर्कानुकूलवरान्तरमपरयन् उदयनं
 प्राध्वं कृत्य तत्रानयनमेव च कर्मणमाकलयन् विहितस्वमन्त्रिपरामर्शो निज-
 हरितनडागिरिसदृशम् दारुयन्त्रमयं महाभूतं करिणमेकं कारयित्वा विन्ध्याटभ्यां
 तमतिष्ठिपत् । अन्तःप्रच्छन्नसैन्यं विन्ध्याटभ्यां च दारुमययन्त्रबलेनेतस्ततः सञ्चरन्तं
 गजमालोक्य तद्बन्धनरसासक्तोदयनोपजीविनः सस्वरमागत्य देव, विन्ध्य-
 वनादाराद् भ्रमद्भिरस्माभिरेको जङ्गमोऽचल इव मित्तङ्गमोऽपूर्वोऽवलोकित इति
 म्याजहुः । समाङ्गितचारुचारचर्चो विचारदृगपि तदानीमविचारदृगिव देवो
 वासराजः सुवर्णलक्ष्णे तांश्चारान् सन्तोष्य 'नडागिरिप्रतिमहं तं लभेय चेच्छण्ड-
 सेनो ध्रुवमस्मद्भ्रशम्बदां स्वीकुर्यात्' इति तत्प्राप्तिचिन्तापर एव तां निशा-
 मनैपीत् । प्रातश्च गजलिप्तयाऽनालोडितमन्त्रिगालोडितः ससैन्यः पुरस्कृततत्प-
 थकचरो बहिनर्गराजिर्गत्यागत्य च विन्ध्याटवीमिभक्षोभाशङ्क्या दूरापसारित-
 सकलसैनिकः, घोषवतीं वीणां दधञ्चारमात्रसहायो विवेश विविधानोकहलता-
 गुह्यादिविस्तीर्णामरण्यानीम् । तत्रोपवीर्णञ्चैकाकी तद्गजबन्धनविचाराशान्त-
 स्वान्तः संध्याध्वान्तवशादपरिलक्षितमायागजो गीतरसाभिभूतेनोत्कीर्णतालेनोपे-
 त्योपेत्य विचलता च कृत्रिमगजेन तत्सहायैः पृथक् कृत्वा षण्डमहासेनसाम्राज्य-
 सीमायाः सुदूरमाकृष्टोऽकस्मात्तत्र यन्त्रमयाद् गजान्नि.सूर्य सन्नद्धैः पुरुषैः परिवारितः
 सप्ताकृष्टासिरप्रस्थानसर्षपि पश्चादागत्यान्यैः सैन्यैर्निगृहीतश्चण्डसेनान्तिकमा-
 नीयत । षण्डमहासेनोऽपि चावगतैतद्बुदन्तो, निर्जयुक्तोः सुहितः, सतां^{१०} गत-

१. 'इगन्ताच्च लघुपूर्वात्' । २. अन्यारादितरते० । ३. 'प्राध्वं बन्धने'
 (प्राध्वमित्येतदव्ययं बन्धनेनानुकूलयेवर्तते) । ४. 'तद्युक्ताकर्मणोऽण्'
 इति स्वार्थे अण्, वाचिकं श्रुत्वा क्रियमाणं कर्मैत्यर्थः । ५. अन्यारादितरते० ।
 ६. गमश्चेति खच् । ७. 'चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचचर्चश्च' इति युचोऽपवादोऽङ् ।
 ८. चिन्तिपूजि० । ९. गालोडितं वाचां विमर्शः । १०. तत्र कुशलः पथः
 इति युन् । ११. 'अपपरिवहिरञ्चवः पञ्चम्ये'ति समासविधानसामर्थ्यात् 'बहियोगे
 पञ्चमी । १२. वीणयोपगायन् । १३. 'पृथग्विनानरनाभिस्तृतीयाऽन्यतरस्याम्' ।
 १४. 'दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च । १५. 'कर्तृकरणाद्वास्वर्थे' इति गणसूत्रेण असि-
 नाहन्तीति विग्रहे णिधि, शत् । १६. पूरणगुणसुहितार्थेति समासनिषेधः ।
 १७. 'पष्टी शेवे' ।

मनुसरन्नङ्गगत्योऽङ्गोद्य च विनीतवचन, कृतवत्सराजादरादरो, वत्सेशेन^१ समम् प्राविशदुज्जयिनीम् ।

इतस्तदाजवाहद्वा. पौरा लक्ष्मि^२ वदमिव वत्सेशमाकर्ण्य प्राणपणेनापि तन्मोचनकृतनिश्चया. समवेत्य राजद्वारं समागत्य केन हेतुना^३ वत्सेशो निगृहीत इति कोलाहलं कुर्वाणा नितरामद्भ्यन् । किन्तु चण्डमहासेनो न मया वत्सेशो हन्तभ्योऽपि तु सन्धातव्य इति तान् समाश्रास्य तत्क्षणमेव स्वसुतां वासवदत्तां तस्मै गान्धर्वशिष्याया हेतोः समार्पयत् । उवाच च वत्सेशम्—‘शिष्यमाणो गन्धर्वविद्यां त्वमेनका मे न का भूतिं समवाप्स्यसीति मा वृथा विपादं कृथाः । उदयमोऽपि च तदेव तत्कालोचित मन्यमान. शिष्यत्वेन वासवदत्तां स्वीकृत्य तां तद्गतत्तणो गापयन्, स्वसमयं यापयन्, तदवलोकनोपजातस्नेहो, विस्मृत-चण्डसेनकृतमभ्युज्जन्यमन्युः, प्रार्सादमुत्तरेण तस्य^४ निकटमेव निर्मापितगान्धर्व-शालंमध्युवास । वासदत्ताऽपि च तत् परिचर्यापरायणा गन्धर्वविद्याया^५ ज्ञानस्ये शाना विस्मृतान्यव्यापारा वीणावादनकलाया विशेषेण नाथते स्म ।

इतो वत्सराजातुचरेषु परावृत्त्य कौशाम्बीमायातेषु सर्वं तदनुरागपरायणं तद्राष्ट्रं स्वप्रभुं वद बुद्ध्वाऽतिक्रुद्ध सचण्डमहासेनं^६ स्योज्जयिन्यामुज्जासनं वत्सेश-स्योज्जसनं चैव स्वप्राणानौ सत्पणनमाकलयति स्म । किन्तु माऽमूल्याना प्रीणानां दीव्यत, मा च स्वतनूना मास्यसृञ्जि च ह्यागस्य वपाया मेदसो^७ यथा चञ्चन्द्र-हासाहवाहावाय प्रेप्यतेति बहुकृत्स्नस्य क्षणस्य मुवाणेन रमण्वता सर्वे तद्रा-

१. ‘अच्छगात्यर्षवदेषु’ । २. ‘सहयुक्तेऽप्रधाने’ । ३. ‘अकर्तृयुगे पद्ममी’ ।
४. ‘सर्वनाम्नस्तृतीया च’ । ५. हेतुशब्दप्रयोगे ‘पृथोहेतुप्रयोगे’ इत्यनेन पृथी ।
६. ‘अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक्टे’ । ७. ‘त्वे च’ इति टापो ह्रस्वः । ८. ‘एनपा द्वितीया’ । ९. ‘दूरान्तिकार्थे पठयन्वतरस्याम्’ । १०. विभाषा सेनेतिनपुंसकत्वे ‘उपान्वभ्याङ्क्षत्’ । ११. ‘ज्ञोऽविदर्शस्य करणे’ । १२. ‘अधोगर्भददेशाकर्मणि’ ।
१३. ‘आशिपि नाथ’ । १४. जासिनिग्रहण० (जसु हिसाया सुरादि, जसु मोषणे दिवादिश्चैर्युभयोरत्र क्रमशः प्रयोगः) । १५. ‘व्यवृत्तपणो समर्षयो’ ।
१६. ‘दिवस्तदर्शस्य’ । १७. ‘प्रेप्यत्रुषोर्हविषो देवतासम्प्रदाने (अत्र वपामेदसो-हविर्विशेषवाचकत्वेन पृथी, मासासृक्शब्दयोश्च तथात्वाभावाद् द्वितीया ।
१८. ‘कृत्वोऽर्थप्रयोगे कालेऽधिकरणे’ ।

द्विधा चोभान्यवार्यन्त । धीरो यौगन्धरायणश्चानुरक्तमेव राष्ट्रमवलोक्य भवतु भवता स्थितिरिहैव, यूय हि राष्ट्रस्य रक्षितार । वसन्तकद्वितीयोऽह स्वया प्रज्ञया वत्सेश मोचयित्वा नि सशय कौशाम्बीमानेता । नास्याश्चर्यो वत्सेशस्य निर्मोको मयका । विभिरसायां हि सजातायां प्राकारस्य, कस्यचिन्निर गडस्य वाऽवलोक्यते तदानीमेव मे तस्य भेदिका । विचित्रा च मे दर्शनस्य शक्तिरिति ब्रुवाणो यौगन्धरायणो रुमर्षतो मतो बुद्ध पूजितथ, सध्रीचा वसन्तकेन कौशाम्ब्या निर्गत्य स्वप्रज्ञामिव सन्वाढ्याम् स्वनीतिमिव दुर्गमा विन्ध्यादर्वी प्रविवेश । तत्र चाधोऽधोलतागहनवनवृक्षां गच्छन्नितिपन्नितस्ततो इष्टिं प्रति ष्कश" वसन्तक विविधारण्यरूपादिविषये इदं वातप्रम्यामांसितम्, एतद् गवयाना शयितम्, तच्च गवा गतमेव निर्दिशन् विन्ध्यैकदेशवासिनो वत्सेशस्य तद्वृत्तिमविदुप सञ्जप पुलिन्दाख्यस्य पुलिन्दाधिपतेर्गृहमागत सर्वश्च तमभिधाय तेनैव च प्रथा समागमिष्यन्त वत्सेश रिरक्षिपुस्तत्र बहून् सज्जान् अरीन्" वातु कान् नियुज्जयोजयिन्त्या नरमासाश्चर" नि शङ्ककङ्ककुलसकुलम्, अर्धदग्धचिताचक्र सिमसिमोयमानवसाविस्त्रविकटकटम्, भान्त्रतन्नुप्रोतकपालडोकिनीकलितप्रालभ्यम्, महाकालश्मशान प्राप्तवान् । तत्र च वत्सेश" द्विषत तदपहारर्वस्य च जिष्णोरस्य दर्शनात् प्रीतो योगेश्वरारयो ब्रह्मराजसस्समासेदिवान्, उवाच चैन

१ 'कर्तृकर्मणो कृति' । २ 'वृजकाभ्या वर्तरि' इति समासनिषेधः ।
 ३ 'गुणकर्मणि वेद्यते ४ उभयप्राप्तौ कर्मणि' इति पष्ठी तस्याश्च 'कर्मणि च' इति समासनिषेध । ५, ६ 'स्त्रीप्रत्यययोरकाकारयोर्नाय नियम'
 ७ 'शेषे विभाषा । ८ मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेति वर्तमाने क्ते 'क्तस्य च वर्तमाने' इति पष्ठी तस्याश्च 'क्तेन च पूजायाम्' इति समासनिषेध । ९ 'विगुप र्यादिषु त्रिषु' इति द्वितीया । १० 'प्रतिष्कशश्च कशे' । ११ 'अधिकरणवाचि नथ इति पष्ठी, 'अधिकरणवाचिनाचेति' समासनिषेध । १२ न लोकाव्ययेति पष्ठीनिषेध । १३ 'सृधस्यद् वमरच्' । १४ सिमसिम इति शब्द कुर्वत्या वसया मेदसा, विस्त्र आमगन्धि, विकट भीषण, कट शव, यत्र 'अव्यक्ता मुकरणे दाचि बहुल द्वे भवत' इति द्विष्ये 'लोहितादिडाग्भ्य वयप्', तत 'वा वयप्' इत्यात्मनेपदे शानच् । १५ 'खलादिभ्य हनिर्वांस्य । १६ द्विष शतुर्वा । १७ 'शेषे पष्ठी', न लोकेत्यस्य कारकपष्ठया एव निषेधात् ।

'वसेश रचार्यमुञ्जयिनी' गामिना स्वया नून रूपपरिवृत्तिर्विधेयेति' । तदुपदि-
ष्टया यौगन्धरायण सद्य एव परिवर्तितस्वरूप कुञ्ज, खलति, पलित, सुहोऽ
वैटीटश्चैवमतिहाससञ्जनन सवृत्त । तयैव च युक्त्या तेन वसन्तकोऽपि सिरा
नद्रपृथुदरस्तुन्दिभ, दन्तुर, प्रैजुर्विप्रश्च विहित ।

एवं रूपपरिवर्तनपूर्वकमुञ्जयिनीं प्रविश्यादौ यौगन्धरायणो वसन्तकमेव
राजकुलद्वारम् प्रैययत् । स्वयं च विशिष्टेर्न सहश स्वानुरूप नृत्यन् गायन् यत्नि-
त्तरतत प्रयोजनं मे सिष्यात्, श सुखञ्च वसेशस्य भूयादित्येव ध्यायन् कौतुका
वलोकनपटुभिर्दुभि परिवृत्तो राजगृहमाययौ । तत्र राजावरोधाना कृतकौतुक
कर्णाकर्णि वासवदत्ताया स्वश्रवसोरतिथित्वमानीत, चेटिका प्रेष्य सरवर सगीत-
शाले समाहूत प्रविश्य च तत्र गृहीती च्छन्नवेशे, कार्यसाधने^१ साधुर्यौगन्ध-
रायणो षड वसराजमवलोक्य विगलद्वाप्य सकेतेनैव तस्मै स्वपरिचय ददञ्जित
युक्तिचलाद् राजैव केवलेन इश्यमान सान्त पुरपरिजनवासवदत्ताचञ्चुरलक्षित
'वामुकोऽकस्मादस्मादुन्मत्तो गत'—इति वदन्ती स्वावरोधवनिता विस्मयोद-
^२न्वति न्यमञ्जयत् ।

उदयनश्च कौतुकमेतदवलोक्य सर्वमेतद्यौगन्धरायणयोगबलकृतमेव इत्य
वधार्य वासवदत्ता सवयस्या सरस्वतीवरिवस्यां कर्तुं विससर्ज । इधमवाप्तावसरो
यौगन्धरायणो वसेश्वराय निगडमञ्जनयोगान्, वीणातत्रीनियोजितान् वासव-
दत्तावशीकरणयोगैश्च समर्पयन् द्वारि स्थित परिवर्तितवेष वसन्तक स्वस्यान्तिके^३
स्थापयितुञ्च विज्ञाप्य इदानीं तिष्ठ, विलम्भमापातायाञ्च वासवदत्ताया यदह
वदयामि तत्रया कर्तव्यम् । एवमुक्त्वा सत्यपि^४ वसेशविप्रयोगनिबन्धनदु ख
बन्धने मञ्जु तरमाञ्जिर्ययी ।

स्वल्पकालानन्तरमवसायितसपर्यां वासवदत्ता सङ्गीतशालामनुप्राविशत् ।

१ 'अकेनोर्भविष्यदाधमर्ग्ययो' इति षष्ठीनिषेध । २ 'क्लिन्नस्य चिल्पिह
श्रास्य चक्षुषी,' 'सुल् च' । ३ नते नासिकाया सज्ञाया टीट् च० । ४ 'तुन्दिबलि-
वटेर्भ' । ५ 'दन्त उद्धत उरच्' । ६ 'प्रसम्या जानुनोर्जु' । ७ 'वेप्रोवक्तव्य' ।
८. 'तुल्यापरस्तुलोपमाभ्या तृतीया च' । ९, १० चतुर्थी चाशिष्यायुष्य० ।
११ 'साध्वसाधुप्रयोगे च' । १२ 'उदन्वानुदधौ च', ततोऽधिकरणे 'सप्तम्यधिकरणे
च' इति सप्तमी । १३ दूरान्तिकार्थे षष्ठी० । १४ 'यस्य च भावेन भावलक्षणम्' ।

ताञ्च वत्सेशोऽवदत् अन्तरस्मिन् द्वारि तिष्ठत्येको विप्र । सोऽस्मिन् सरस्वतीपूजने दक्षिणार्थं प्रवेशयताम् । तदाकर्ण्य तया घृतविरूपाकृतिर्वसन्तकस्तत्रानाद्यत । स च वत्सेशमवलोक्य शुचा नोऽमनीश्वरो रोदितुमारेभ इति रहस्यसरक्षणार्थमुदयनस्तमुवाच ब्रह्मन् मा रोदी त्वमिदंयायुक्तो मत्सेवायां ममान्तिक तिष्ठ, त्वहि नृणां श्रेष्ठो ब्राह्मण, अह हि तव सर्वं वैरूप्य निवारयामि इति । सोऽपि च देव, मह्यंस्ते प्रसादो भविष्यताति त प्रति निजगाद । किञ्चिच्छणानन्तर तथाभूत वसन्तकमवलोक्य वत्सेश स्मेरमुखो बभूवेति परिकलिती तद्भावे वसन्तकोऽद्भुतविरूपाननविकृतो मूर्तिर्मन्दास्यरसादपि हासकतरोऽधिकाधिक हसन् वासवदत्तामपि च हासयन्नतिशय तोपयामास । तत का त्वं कारिं कारिका क्रियां कृतिं वा जानासीत्यनुयुक्तो वसन्तको देवि, शिक्षाविषये त्वह गणि, गणिका गणनामपि न वसि । सन्नपि द्विज पात्रेसमित इति पाचिं पाचिकाम् पचा पक्तिमपि न जानामि तथापि कथाप्रियोऽहमुत्तमकार्यिकं इति ध्रुवन् कथाश्रवणे उत्सुक्या तत्कथन व्यापारित काश्चित् कथा अहमुखे, काश्चिच्च सायाह्नि, एवम हरह ध्रावयितुमनुज्ञातो विविधाभि हास्यवैचि-यसरसाभिरुपज्ञातो निजकथाभिरधिवत्सेशहृदये वासवदत्तायाञ्चानुरजयस्तत्र तौ, तस्थौ ।

अथ शनै शनैर्वत्सेशे^१ प्रसिता वासवदत्ता गाढ सञ्जाव बबन्धेति यौगन्ध-
रायणस्तत्रागत्य वसन्तकसर्मन् रहसि त व्यजिज्ञपत् 'राजन्, स्वकार्यसाधकाना
पटुरय चण्डमहासेनो मायया बद्ध्वा त्वामिहानाद्य ससम्मान सुता च दत्त्वा
भवन्त मुमुच्यतीति स्वयमेता हत्वा गच्छाम । एव दत्तस्यास्य प्रतीकार कुर्वता
मस्माक लाघवमपि न स्यात् । तत्रोपायश्चायम् यदनेन वासवदत्तायै करेणुकैका
भद्रवती नास्ती प्रदत्ता । सा च न नदागिरिमतिरिष्यान्येन दन्तिनाऽनुगन्तु

१ 'अन्तर बहिर्योगोपसव्यानयो' इति बहिर्योगे सर्वनामता । २ 'स्वामी श्वराधिपतिः' । ३ 'आयुक्तकुशलाभ्या चासेवायाम्' । ४ 'यतश्च निर्धारणम्' इति पट्टी 'न निर्धारणे' इति समासनिषेध । ५ 'इष्टादिभ्यश्च इतीति', 'क्तस्यनिपयस्य कर्मण्युपसरयानम्' । ६ पञ्चमीविभक्ते' । ७ 'विभाषारयानपरिश्रयोरिञ्च' । ८ कथाया साधुरिति 'कथादिभ्यष्टक्' । ९, १० 'प्रसितोत्सुराभ्या तृतीया च' । ११ 'अवयवीभावे शरत्प्रभृतिभ्य' इत्यत्र 'प्रतिपरिसमनुभ्योऽच्ण' इति टच् । १२. 'यतश्च निर्धारणम्' ।

शत्रया । सोऽपि च तामवलोक्य युद्धपराङ्मुखो जायते मया च तस्या महामात्र
आपाङ्क सोत्कोचीकृत्यानुकूलकीकृत इति ता करेणुका वासवदत्तया सहारुह्य
नक्त गुप्त सायुधेन स्वया इतोऽपयातव्यम् । अहमितो मार्गरक्षार्थं तव सख्यु
पुलिन्दस्य पार्श्वमुपसर्पामि एवमुक्त्वा यौगन्धरायणो जगाम ।

वत्सराजश्चैतत्सर्वं यौगन्धरायणोक्त वासवदत्तायै शशस । तथेतिप्रतिपन्नायाञ्च
तस्यामुपात्तनिजवीणो वसन्तकसहितो गृहीतवासवदत्तोपनीतप्रहरण, यौगन्ध
रायणप्रत्तयोगसाधनस्रसितनिगडबन्धन, करेणुकामारुह्य, स्वरहस्यधारिण्या
काञ्चनमालया तत्सख्या सह वासवदत्ताञ्चाप्यारोह्य, परिरक्षिताया अपि च सिम
र्या सीमाया, यथास्थान स्थितेषु च सिमकेषु यामिकेषु, प्राकाररचकतालभटवी
रघाहुनामकयामिकविशसनपूर्वक मत्तभिन्नप्राकारवत्सना हस्तिपकपञ्चमा रात्रा
बुज्जयिनीतो निरन्नाजात् । बुभितेभ्यश्चतुररक्षिभ्यो हतवासवदत्त वत्सराज पला
यित्तमवबुध्य, चण्डमहासेनो निजसूनु गोपालकाख्य नडागिरिमधिरुह्य तदैव
तदनुपदिक्तो भवितुमादिदेश किन्तु किञ्चिद्दूरमनुसरन् बाणैरुप्यमानश्च गोपालक
परावर्तिष्येति विस्त्रब्ध वत्सेन पुरोऽतन् त्रिपष्टि योजनेभ्यै भैष्माह्वयद्युविध्या
टवीमवाप । किन्तु तत्रोपगिरैमुद्व्यन्त्या करेणवा भवताण एव सवासवदत्ते
वत्सेनो, कणेहृत्य पय पानानन्तर कुञ्जरी सा निर्जरीभूतशरीरा स्वरादरोह ।
वासवदत्तया सदाधातिविषण्णो वत्सेनो, गगनचारिण्या वाण्याऽभिहितो, यद्वाजन्,
प्राग्जन्मनि मायावती नामाहमवशीभूर्ताऽपि विद्याधरवशीभूताऽगोवशीभूता
शापवशीभूतेह जनुपि वशीभूता । त्वामद्यैवमुपकृत्य निजा गतिमापन्ना भवि
ष्यन्त तव पुत्रमप्युपकरिष्यामि । इय त्वदीया भाया वासवदत्ताऽपि न

१ अनुकूल वर्तते इति विग्रहे 'त-प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलम्' इति टकि
स्त्रि । २ ३ पृष्ठीचानादरे । ४ अनुपद धावतीतिविग्रहे माथोत्तरपदपदव्यनुपद
धावति' इति टक् । ५-६ सप्तमीपञ्चम्यौ कारकमध्य (कर्तृकर्मशाक्योमध्य इमौ
देशकालौ) । ७ 'गिरेश्चसेनकस्य । ८ उदकमिच्छतीति विग्रह 'अशनायोद्व्यधनाया
बुभुक्षापिपासागर्षेषु' इतिक्वच-ताच्छतुर्धाप् । ९ 'कणेमनसीश्रद्धाप्रतीघात' ।
१० वशाशब्दस्य व-ध्या, स्त्री, हस्तिनी चेतिनयोऽर्था अत्र निहितास्तेन अवशीभूता
भवन्त्या विद्याधरपत्नी अहम् इन्द्रियपारवश्येन शाप प्राप्ता इह जन्मनि करिणी
जातेर्यथं ।

मानुष्यपितृ भूमाववतीर्णा दैव्या । एवमाकर्ण्यं प्रहृष्टो वत्सेशो वसन्तकोक्तसन्देशो
विन्ध्यसानुसद्ग द्रुत निजसुहृद् पुलिन्दकमात्मागमनमधिगमयितुमग्रे वसन्तक
प्रेष्य, दयिताद्वितीय पादचारी यावदेव तदभिमुखमेखितुमना बभूव तावदेव
रुहैर्विपचै^१ पारिपन्थिकै^२ पूर्वपचै^३ सिद्धान्तमिव युद्धाय पर्यमियत् । शरासन
सहायो वत्सेशस्तदानीं, साहसिकाना तेषा पञ्चोत्तरशत वासवदत्ताया समञ्च
मेवात्ताययत् । एतस्मिन्नेव काले वसन्तकपुरस्सर सयौगन्धरायण तत्सुहृदपु
लन्दकोऽप्यायात् इति दृश्यन्-वास्त्रिबार्थं प्रणिपातपूर्वकं सदयित्त त निजपत्नी
मनैषीत् । एवमुपर्यंकापद्यौचतागुष्ठया दर्भपाटितपादया वासवदत्ताया सह तत्र
गत्वा निवसन्त वत्सेश प्रायौगन्धरायणेन दूत सम्प्रथ्य सूचित सक्टक
सेनापती रुम्णवान् आयादिति त कटक प्रविश्योजयनीवार्ताजिज्ञासापरो
विन्ध्याटवीभुवमधितष्टौ वत्साधीश ।

द्वित्रदिनाभ्यन्तर एव यौगन्धरायणसुहृदेको वणिगुज्जयिन्या समागत्य
सूचितवान्, देव, चण्डमहासेनेनातिप्रीतेन त्वदन्तिक प्रतीहार प्रेषित । स
चागच्छन् पश्चात्तिष्ठति । अहञ्चेह देव विज्ञापयितु प्रच्छन्न समायात् । एतदा
वर्ण्यातिहृष्टेन वत्सेशेनावगताखिलोदन्तीकृता वासवदत्ताऽपि सातिशय जहर्ष
वसन्तकेन कथ्यमाना, भर्तृभक्तिविविधनीविविधा कथाश्चाकर्णयमाना निजपितृ
प्रहितप्रैष्यञ्च प्रतीक्षमाणा, वत्सेश्वरैकतानमानसा, वल्लीपल्लवतल्लजनिजवल्लभसुहृ
द्विल्लपल्लीं^४ समया समयाचकार^५ ।

अचिरादेव च तत्र चण्डमहासेनरूप्येण प्रैष्येण प्रणामपूर्वकं वत्सेश इत्य-
मुक्त देव, देवश्चण्डसेनो भाव ककार्यमभिनन्दन् मन्मुखेनेत्थ सन्दिशति यद्
वासवदत्तामेव हरता भवता^६ समीचीनमाचरितम् । तदर्धमेव च स्वमिह मयाऽऽ

१ 'मनोजातावन्यतौ पुक् च इत्यञन्तत्वात् टिड्ढेतिङीप्, जाति
लक्षणा वा ङीप् । २ देवस्थापत्य दैव्या (देवाद्यञ्जौ इति यञ प्राग्दीव्यतीयत्वेना
पर्याधिकारस्थत्वाभावाच्च यञश्च' इति ङीप् प्रवृत्तिः) । ३ 'परिपन्थञ्च तिष्ठति'
इति ठक् (चौर) । ४ 'उपाधिभ्या इकञ्जासञ्जारुढयो' इति त्यकनि 'यक
नश्च निषेध' । ५ 'विधत्पधनुषा, 'पशत्यतदर्थे' । ६ समया शब्दयोगे अभित
परित इति द्वितीया । ७ 'समयाच्च यापनायाम्' । ८ चण्डमहासेनादागतेन
(हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्या रूप्य) । ९ 'विभाषाञ्चरेदिक् छियाम्' इति खे
'सम सभि' इति सम्भादेश ।

सीरानीत किंतु सवताय तुभ्य प्रदत्ता वासवदत्ताऽस्मात्त प्रीणीयादिति विशङ्कि-
भिरस्माभिर्न तथाकृतम् । इदानीं वैवाहिकविधिसम्पादनार्थं मत्सुतो गोपाल-
कोऽचिरेणैव समागमिष्यतीति ।

एतत्सर्वं वत्सेशमारुषाय प्रैष्य स वामवदत्तायायपि सर्वं निवेदितवान् । एते-
नानन्दित सोऽतिनन्दितया चण्डसेननन्दिन्या कौशाम्बीं विवन्निपुर्गोपालकागमन-
प्रतीक्षणार्थं सश्वशुरप्रैष्यनिजसुहृद् पुलिन्दक तत्र सस्थाप्य, प्रातरेव परेद्युरपरि-
मितनिजवलयपरिवृतो, मनुजपरिवृढो, वत्सेशो, देव्या वासवदत्ताया सह स्वपुरीं
प्रति प्रतस्थे । पञ्चपरैव च दिनैर्माणोऽसुकोन्मुखजनाम्, विक्चकुवलयनिचयोपची-
यमानमेचकमरीचिमलिम्लुचेन पौरनारीलोचनरोचिषा क्वचित् राजपथाम्, कौशा-
म्बीमागत्य सेवासमागतनृपाकीर्णं भागधोद्वीतमद्भल, राजगृह प्रविवेश ।

अचिरादेव च वासवदत्ताभ्राता तत्रायात सप्रतीहारपुलिन्दको गोपालक
इति सविधि निर्वर्तितविवाहौ बधूवरौ स्वावासयेरम विवशतु । व सराजविवाहो-
त्सवमुपलक्ष्यप्रहितदूताहूता समागताश्च प्राद्युणिका सरमण्वद्यौगन्धरायणसकृता
स्वस्वावास गता । रुमण्वद्यौगन्धरायणवसन्तकादयोऽपि च राजकुलपरिजना
वस्त्राङ्गरागाभरणप्रामश्रौमैर्वत्सेशेन विशेषेण सम्मानिता ।

एव सुसम्पन्ने शुभोद्वाहे कतिपयदिवसान् तत्र स्थित्वा वत्सेशमापृच्छ्य
स्वगृहं गन्ती गोपालकोऽप्युज्ज्विनीमभिप्रतस्थे । ततो रुमण्वद्यौगन्ध-
रायणञ्च मन्त्रिभ्यः, एवमन्यानपि यथायथ तत्तदुचितपदैषु अधिकृत्याधिकौशाम्न्या
वत्सेशो नवोढवासवदत्ताविलासासक्तैः कमानस उवास ।

॥ इति कौमुदीकथाकल्लोलिन्या कारकनिर्देशात्मको द्वितीय कल्लोल ॥

१ श्वशुरस्याय श्वशुरादागतो वैश्यन् । २ 'प्रभौ परिवृढः' । ३ समूहै ।
४ 'गमेरिनि' इत्यौणादिक इति 'गम्यादीनामुपसत्प्यानम्' इति समास ।
५ विभाषा कृति इत्यधे कर्मप्रवचनीयत्वम् । ६ अधिरीश्वरे इति कर्मप्रवचनीयत्वे
'यस्मादधिक यस्य चेश्वरवचन तत्र सप्तमी' ।

समास-स्त्रीप्रत्ययनिर्देशात्मकस्तृतीयः कल्लोलः

एवमधिवीशांश्चि राज्यं कुर्वति वत्सेशे, सर्वत्र सुसज्जनविद्वज्जनम्, दुर्दुर्जन-
 प्रजापीडनकम् इति ब्राह्मणानां निर्विघ्नं, साक्षरं, सर्साङ्गं वेदोपनिषच्छास्त्राद्यभ्यय-
 नम्, चावलोक्यते स्म किन्वेतेनैव सन्तुष्टम्,
 मृगयार्थमुद्यनस्य लावाणक- अजिगीपुम्, वासवदत्ता-मद्य-मृगयाऽऽसक्तमा-
 गमनं, तत्र वासवदत्तादाह- नसमवलोक्य तस्य मुख्यामात्यो यौगन्धरायण
 प्रवादः पद्मावत्या एकदा सेनापतिं रुमण्वन्तमेवमुवाच 'वत्सेशो
 सह विवाहश्च हि पाण्डवानामन्वयजातः । सर्वमेदिनी-
 राज्यमेतद्वंश्यंरूप्यम् । किन्वविजिगीपेणै-
 तेन सर्वं परित्यक्तमिति कौशाम्बीमतिरिच्य सर्वमरयारिभिर्गृहीतम् । अतोऽ-
 स्माभिर्यावच्छक्योर्पायं स्वबुद्ध्या राजहिताय तथा प्रयसनीयं यथा यथासम्भवमयं
 परम्परीर्णमंखिलं राज्यं पुनरासादयेत् । एवं कृते एवास्माकं मन्त्रित्वसाफल्यम्,
 स्वाभिभक्तिप्रदर्शनञ्च । अत्रैको मगधेश्वरः प्रद्योत एवास्माकं शत्रुः । अतो वासव-
 दत्तां स्वबुद्ध्या प्रच्छन्नं स्थापयित्वा "शर्वथां तदावासञ्जेन्धनौषधग्ज्वाला-
 मालावलीढं विधाय 'देवी दग्धेति' सर्वत्र निगद्देलिमम् । नान्येनौषधिकेन मग-
 धाधिपः पद्मावतीरूपं स्वैक्यकारणं वत्सेश्वराय दास्यति । एतदर्थं पूर्वं प्रार्थितः
 स उक्तवान् यद्वत्सेशो वासवदत्तायां सातिशयमासक्त इति चक्षुपस्तांरकामिव
 प्रेष्टां प्राणाधिकां स्वपुत्रैकां नाहं तस्मै दातुं समीहे । सत्याञ्च वासवदत्तायां वत्से-
 शोऽपि नान्यां परिनेप्यतीति तद्दग्धनाख्याताबुदयनेन परिणीतायां पद्मावत्यां

१-६. 'अव्ययं विभक्तो'त्यादिनाऽऽरथीभावसमासः । ७. पितृपितामहा-
 द्युत्पादकप्रथमो वंशस्तत्र भवो वंश्यः (दिगादिभ्यो यत्) ततः 'तत आगत'
 इत्यधिकारे 'हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां रूप्यः' इति रूप्यप्रत्ययः । ८. 'यावद्व-
 धारणे' । ९. यथार्थेऽन्यथीभावः । १०. परौश्च परतर्षाञ्जानुभवतीति विप्रहे परो-
 वरपरम्परे' ति खः । ११. 'वनोरत्ने'ति ङीप्, रक्षान्तादेशः । १२. उपाय एव
 औषधिकः 'विनयादिभ्यष्टक्' 'उपायो ह्रस्वत्वञ्जेति' ह्रस्वश्च । १३. 'क्षिपकादीनाञ्च' ।
 १४. 'तारका ज्योतिवि' । १५. 'सूतकापुत्रिके'ति ङीप् इङ्गणस्य पञ्चेऽकारः ।

सम्बन्धी मगधेश्वरोऽस्माकं सर्वथा सहायकः स्यात् । तस्माद्वाच्येन च पूर्वं प्राचीं^१ ततः क्रमशश्चान्या दिशो विजित्वाखिलं भुवं वत्सेश्वरस्य वशतामानयाम । उद्योगपरेषु चास्मासु वत्सेशोऽवश्यं सार्वभौमो भवेदिनि दिव्यया वाचो-
चरितचरम् । अतो नास्मिन्नुद्योगसाफल्ये सन्देहप्रति वर्तते ।

अपडक्षीणोऽस्मिन् विमर्शे, यौगन्धरायणादेतदाकर्ण्य पद्मावतीहेतोः करि-
प्येमाने चास्मिन् साहसे सदिहानो रमणवान् उवाच—‘अभीष्टवनिताविप्र-
योगार्तिर्विवेकशालिनमपि दुःखाकरोतीति वासवदत्तावियोगदुःखार्पणो नृप-
तिर्न कथमहि सुखं प्राप्तश्चेत्कर्तव्यमार्गं नीमा-वस्तास्तद्दुःखदुःखिताश्च वयं न
निजयुक्तिफलानां मुहिता- स्वामेति नीतिनिर्णयणेनापि भयता यथमस्मिन् सौर्व-
स्त्य निश्चीयते । एतदाकर्ण्य यौगन्धरायणो रावणोऽद्भुतये सीतावियोगस्य^२
सोदारं राममुदाहृत्य विजिगीषेर्नृपस्य कार्यवशात्कलेशसहिष्णुतां प्रमाणीकृतवान्
किन्तु दिव्यावतारस्य रामस्य सर्वं संहृत्वेऽपि मनुष्याणां विषये पुनरपि सन्दिहानं
रमणवन्तं धैर्यजलधिर्धामान् यौगन्धरायणो वत्सेशमुद्दिधीर्षुं । पुनरवाच यद्विजि-
गीषोदासीनानि तु बहूनि बहूञ्चि च राजकुलानि विनष्टानि किन्तु विजिगीषूणां
कृते सर्वदैतादृशि राजनीतिकार्याणि सम्भोभुवति—उज्जयिन्यामेकदा पुण्यसेना-
^३भिधानीयकः कश्चिन्नृप आसीत् । स कदाचिदेकेन बलिना नृपेणाभियुक्त इति
धीरास्तन्मन्त्रिणो दुर्जयं प्रबलतमं तमरिमध्यात्ममैवधार्यं राजा स्वर्गत इति
मिथ्याप्रवादं सर्वतः प्रसारयन्तो राजानञ्च बहीराजभयनं सद्गोप्य राजाहं
विधिना कञ्चिदन्यं शवं दग्ध्वा अराजकानामस्माकं भवानेव नृपतिर्भवत्विति

१. ‘उदितश्च’ । २. ‘भूतपूर्वचरत्’ । ३. ‘सुप्रतिना मात्रार्थे’ ।
४. अविद्यमानानि पडक्षीणि यस्मिन्निति निग्रहे ‘अपडक्षाशितंरल-
मि’ति खः (द्वाभ्यामेवकृते इत्यर्थं) । ५. ‘सौ सत्,’ ‘लटः सद्वा’ ।
६, ७, ८. द्वितीयाभितातीतेति समास । ९. ‘पूरणगुणमुद्दितार्थे’ति पष्ठी-
समासनिषेधः । १०. नीत्या निपुण इति निग्रहे ‘पूर्वसदृशसमोनार्थे’ति समासः ।
११. स्वस्तिभावः इति निग्रहे ‘गुणवचनप्राहणादिभ्यः कर्मणि चे’ति व्यञ्जि
स्वस्तिशब्दस्य द्वारादिषु पाठाद् ‘द्वारादीनाञ्चे’त्यैच् । १२. ‘तृजकाभ्या कर्तरि’ इति
समासनिषेधः । १३. ‘पू सर्वयोर्दारिसहोः’ इति खच् । १४. ‘योपधाद् गुरुपोत्तमा-
द्बुञ्’ । १५. आत्मनोत्पद्ययीभावे ‘अनश्चे’ति टचि ‘नस्तद्धिते’ इति टिलोपः ।

दूये^१ नियुक्तेन पुरुषेण तमरिं सन्दिदिष्टु सन्तुष्टेन निर्भयेन च तेन राज्ञा मिलिता
 अन्त कूटभावा ससै-या मन्त्रिणस्तत्कटक निजसैन्यमिन्न कृत्वा निजनैपुण्यैत्रात
 पुण्यसेन प्रकारय त शत्रुमग्नश्चिति देवीदाहप्रवादेनोपज्ञावतीविवाहाद् घृष्या वप
 कार्यं कुर्मश्चेन्नासाफल्यभयम् । निश्चितमतेर्योगन्धरायणस्य निश्चितमित्यमवगप
 रमण्वान् जगाद् यदेतश्चिप्रच चेत्तदा वासवदत्ताया भ्रातर सम्मन्यैतसर्वं
 विधीयताम् । इत्थ ताभ्या द्वाभ्या परस्परमन्त्रणापूर्वकमाकारितो गोपालको
 वेदितात्मचिकीर्षितीकृतस्तरकालकर्णकटुकामपि शुभोदकां तन्मन्त्रणा स्वस्वस्यै
 सुप्राय अनुमेने । किन्तु देवी दग्धामवगत्यासन् विजिहासु कथमवनीयोऽ
 धनीपतिरिति विचारसदुपायादिसामग्रीकस्यापि तन्मन्त्रणस्य मुख्याद्भूता
 सर्षिका^२ तद्विनिपातप्रतिक्रियाऽप्यवरय विमर्शनीयेति सम्मतिमान् रमण्वान्
 समालोचिताशेषकार्येण यौगन्धरायणेनोक्तो यज्ञात्र विचिक्रिसालेशोऽपि यत्रे
 यस्या वासवदत्ताया शोकेनातिमात्र तपन्न मुहूर्तसुखमवाप्स्यति वत्सेश किन्व
 दग्धा देवी जीर्वका भवेदिति मन्वानोऽवरय कथंचिद्वैर्यमवाप्स्यति, किञ्च,
 उत्तमान्वयो नृपतिराशु पद्मावत्या सह परिणीतोऽचिरेणैव देव्या सगतो भविष्य
 तीत्येतत्सर्वं विनिश्चित्य त्रयोऽपि ते देव्या वत्सेशेन चानुमगध लावाणक गन्तु
 तत्राखेटव्याजेन नृपतिमसन्निधाप्य देवीं वासवदत्ता पद्मावतीगृहे निक्षिप्य
 स्वचिकीर्षित साधयितु च रात्रौ मन्त्रयित्वाऽपरेद्युर्वत्सेशमूचु —‘देव, निश्चा
 पदीकृता मृगययेहस्त्रिकी^३ भूमय इति लावाणक गतानामस्माकमतिशयमनुरजन
 स्यात् । अनिर्वचनीय हि तत्रत्य रामणीय^४ कम् । वर्तन्ते च यत्र निविडा^५ नद्वल्लाश्च^६
 सुरग्या^७ आखेटभूमय, शोभनाश्च तत्र शाङ्गुली^८ प्रदेशा, किन्तु बहुपदातिहस्यथ

१ दूतस्य भाव कर्म वेतिविग्रहे ‘दूतवणिग्भ्याञ्चेति य । २ ‘कर्तुं
 करणे कृता बहुलम् । ३ ‘आङ् मर्यादावचने’, ‘पञ्चम्यपारूपरिभि । ४ ‘पञ्चमी
 भयेन । ५ ‘न षट्स्वस्तादिभ्य । ६ सर्वा एवेति विग्रहे ‘अव्ययसर्वनाम्ना
 मि’ङि इवाग्रेऽकचि ‘प्रत्ययभ्यादिती’इम् । ७ ‘अ-अन्तस्वोशे चोति समास’
 ८ ‘जीवतिभवतिभ्यामाशिपि चो’ति वुनोऽकादेशे ‘आशिपि वुनश्च ने’तीत्वा
 भाव । ९ ‘अनुर्यसमया’ । १० अव्ययात्पि, कनि ‘त्यक्त्यपोथ’ इतीत्वम् ।
 ११ ‘योपधाद्गुरुपोत्तमाद्बुज्’ । १२ नेर्विडविरोसचौ । १३ ‘नदशादाङ्द्वल्च’ ।
 १४ ‘वोरदुपधात्’ । १५ ‘नदशादाङ्द्वल्च’ ।

रथकव्यानैकव्यान्मगधेश्वरस्तःसर्वं वाधते इति तदूतये^१ऽनुभूतये च विनोदानन्द
स्यावश्यमस्माभिस्तत्र गमेलिमम्, पृतदाकर्ण्यक्षेटकीडैकलालसेन वत्सेशेन
स्वीकृतौ दत्ताया, परिकल्पिते च गमनलभ्रेऽऽस्माद्भरिकाथापारायणप्रवीणो वीणो
ज्ञावितमधुरगगनगुणप्रसारणविशारदो नारदोऽटन्नितस्ततस्तत्राजगाम तथा अनु
सम्पादितविधिवत्सपर्यायातिप्रह्लाव नृपाय पारिजातमर्यां सज्ज दत्त्वा विद्याधराधिप
कामदेवाशपुत्र शुभरिंकायायार्यिकौत्यायाशसनुवाच—‘देव, युधिष्ठिरादयस्ते
पूर्वजा मम सुहृद आसन्निति तत्प्री याऽहमिहायात । अचिरेणैव त्वमाप्स्यसि
महतीमृद्धिं किन्तु कश्चि काल सुखान्तं दुःखं ते भविष्यति, तथापि न कर्तव्या
धीर, धैर्यावधीरणा, न चाप्यमाद्गर्लिकं कर्तुं स्वदेहस्याध्यवसेलिमम् । गरिभिर्ग
महामहिमवतो हिमवत सदत्तस्य भवाद्दत्तस्य महत्यामपि विपत्त्या वैयात्येन
भवितव्यम्’ इत्युक्त्वा भद्रिसूचनविशारदे नारदे दिग्मुद्गते सम्भावितचिकीर्षित-
स्विकसिद्धय प्रयत्नपरा यौगन्धरायणादय पूर्वोक्तयुक्त्वा ससेनापरिच्छद,
हेपितहयम्, करटिगमनभारविधिस्थलाधरीकृताधरम्, रथकर्कट्याऽटोठ्या सच्
र्णितधराधरम्, समवाप्स्यमानाञ्च मन्त्रिचिकीर्षितसिद्धिमिव समूर्च्छताऽनेकजाघ-
घोपेणाभिव्यक्तीकुर्वन्त वत्सेश सवासवदत्त लावाणकमानिन्यु । नातिद्वीयसी
च यत्रत्याऽऽधी, ^२स्वरूपैराट्याङ्करीणी शरणीकृतबहुहरिणी, रमणीयतरु^३णीन
त-मनोहृत्तं प्रावर्तत ।

एकस्मिन् दिने मृगयार्थं गते वत्सेशे, गोपालकसमन्वितो यौगन्धरायण

- १ ‘ऊतियूति०’ इत्यादिना साधु । २ ‘केलिमर उपसत्स्थानम्’ ।
३ गगनगुण शब्द । ४ स्त्रीप्रत्ययाकाराभावात् ‘उदीचमात् स्थाने०’
इति वैकल्पिकेचाप्रवृत्तौ ‘प्रत्ययस्यादि’ति नित्यमिध्वम् । ५ आर्याशब्दात्
स्वार्थं के, ‘केऽग’ इति टापो ह्रस्वे ‘उदीचामात् स्थाने यकपूर्वाया’ इति
वैकल्पिकमित्त्वम् । ६ ‘प्रयोजनम्’ इति टञ् । ७ ‘प्रत्ययस्यादि ती वम्,
भास्मीयसिद्धय इत्यर्थ । ८ रथाना समूह इति विग्रहे खलगोरथादिति
सहकारेण ‘इनित्रकट्यचश्चेति रथशब्दात् कट्यच्, ततष्टाप् । ९ ‘परि-
चर्यापरिसर्यामृगयाऽऽटोठ्यानामुपसत्स्थानम्’ । १० निजप्राकृतिकरूपै, पशुभिश्च ।
११ ‘आढ्यसुभगरयूलेति रयुन्, ‘नञ्जनैकागति डीप् । १२ ‘नञ्जन’
इति डीप् ।

रत्नैरहसे घासवदत्ताया सामीप्यमासाद्य तद्भ्राता प्रबोधितैचरी तामवगत
कर्तव्यामकरोदिति कार्यस्य तस्य बलप्रवियोगक्षेश्चाधिवेऽपि स्वस्वामि
समुत्तिनीपया भर्तृभक्तकुलाङ्गनाुरूप साऽवमन्यत । ततो महामतिर्मन्त्री
रूपपरिवर्तनयोगेन ता ब्राह्मणिरूपाम्, वसन्तकञ्च बटुकरूपिण काणम्, आत्मा
नञ्च रथविराहाह्वणाकृतिं विधाय, प्रति मगधान् अभिप्रतस्थे ।

इतो निर्गतेषु च तेषु रुमण्वास्तदावासमाशुशुचिनाशु सुसन्दीप्य, हा ।
हा ॥ वसन्तकयुता देवी घासवदत्ता दग्धेत्यघोषयत् । किञ्चि कालानन्तरञ्च
शनै शनै शान्तेत्याशुशुचिना, तत्रत्यजनक्रन्दन चिराय मानवहृदयमतिशय
सन्तापयामास । यौगन्धरायणस्तु वासवदत्ता पुरस्कृत्य वसन्तकेन च सह
मगधाधिपपुर प्राप्योद्यानगतां पद्मावतीं, तद्रक्षकमुखेन भर्तृदारिके, भवद्दिदृचया
कश्चिद् ब्राह्मणबालिकाकाणवटुसहितो ब्राह्मण इह प्रविविधुह्वानद्वारि तिष्ठ
तीति सूचयन्, राजकन्यया निजनिवृत्तमाकारित पृष्टञ्च, 'ब्राह्मण, केय ते
बाला ? किमर्थञ्च त्वमिहायात' ? इति । तच्चाकर्ण्य स वाचमित्यमुयापयामास-
देवि, ह्यमावन्तिकाभिधा मम सुता । भर्ता चास्या व्यसनी, चिरंटीमपि स्वव
धूर्तीमिमां परित्यज्य कापि गत इति गावेतस्तमन्विष्य यावदिहानयामि तावदिय
तव हस्ते रक्षार्थं निक्षिप्यते । अय काणवटुरस्या भ्रातापीहैव स्थास्यति येनासा
वस्मद्वियुक्तैकाकिनि^१ र्वदु ख नानुभवेत् । स्वीकृतायाञ्चात्रभव यैतस्यां ममाभ्यर्थ
नाया सीमिसिद्ध ममोद्देश्य स्यात् । एतदाकर्ण्य तथेति प्रतिपन्नवचस पद्मावती
मामन्य विचारलक्ष्णो मन्त्री लघूभूतमुहूर्ताकृतो यथाव्यवसितमनुष्ठातु निजनी
डोड्यनोद्यताण्डजकुलक्रियमाणतरुमधुररवे, आदिवस गोचरमभिसञ्चर्य पालित
पशुपरित्यज्यमानदवे, धरणीगीर्वाणगणसम्पाद्यमानसायन्तनाभिपवे, 'आयतीगवे'^२,
लावानकमुपानक् ।

इतो वासवदत्तासम्पर्कसमकालमेवातिप्रीता पद्मावती कृततत्कालोचितसङ्कृत्या
सकाणवटुकया वासवदत्तया सहोद्यानाज्जिजभवनमागता सर्वथा तत्सुखे सावहिता

१ 'अन्ववतप्ताद्रहस' । २ प्रबोधिता भूतपूर्वा, 'भूतपूर्वचरट' 'तसिलादि
ध्वाकृ चसुच', 'टिड्ढे ति ङीप् । ३ 'प्रशस्ताब्राह्मणी'ति प्रशसायां रूपपि 'घरूप
कल्पे'ति ङीपो इत्स्व । ४ 'लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्य' । ५, ६ 'वयस्यचरम
इति वाच्यम्' । ७ 'त्वे च' । ८ 'सामि' इति समास (सामीत्येतदव्ययमर्धशब्द
पर्याय) । ९ 'पूर्वसदृशसमोनायें ति समास । १० तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च ।

धमूष । तत्र स्थिताया वासवदत्तायाः कल्पनातीतेन सौकुमार्येण शयनासन-
शरीरसौष्टवसौरभादिना च आत्मसदृशीं तामवलोकयन्ती निश्चिन्वती च ताम-
दृष्टप्रेरणयाऽमरपुरपतिताम् इव, त्रिलोकीविजिहीर्षया यथाकाममवनीमवती-
र्णामिव, हस्तस्पर्शमात्रश्लेषाम्, अनुपमेयाम्, शिष्टविशिष्टोपचारैरुवाचरत् ।

एकदा पद्मावतीप्रसाधनप्रसङ्गे वासवदत्ताकृतौ वत्सेशक्षिप्तपूर्वावग्लानमा-
लातिलकावलोक्य पद्मावतीं तस्या माता पप्रच्छ 'केनेनो विहिताविति' तदनु-
तन्मुखाज्जिजमन्दिरस्थितामावग्निकानामधेयाम् ब्राह्मणसुतां तत्कारिणीं ज्ञात्वा
'या ईदृशी सर्वगुणसम्पन्ना न सा मनुषी कदापि भवितुमर्हति' एवं तामुपह्वरे
व्याहृत्य ततोऽप्यधिकसम्मानपूर्वकं तद्व्यवहरणम् आदिदेश । इत्थं तदादेशानु-
सारं सस्कृता वासवदत्ता पद्मावतीगृहे सुरक्षिताऽवर्तत । तत्र च तिष्ठन्त्यास्तस्या
न कस्मादप्यकस्माद् धर्षकैर्भीतिः, नापि च अपसर्दभयम् । विप्रकृष्टाद् आगतामपि
स्वहृदयार्थ्याशाद् आगतां सद्विचारसन्ततिमिवामग्नयत् पद्मावतीत्यनल्पकल्पना-
पोढं सुखमनुभवन्ती सा निशीथपद्मिनीव निजप्रियतमोदयनसंयोग-सुप्रात-सुदि-
नाहं^{११} प्रतीक्षमाणा तस्यौ ।

अत्रान्तरेऽतिदूरभूमियु मृगयां कृत्वा सायाहे लावाणकमायातो वत्सेशो भस्मी
भूतं स्वावासमवलोक्य तत्र स्वसन्तर्कां वासवदत्तां मन्त्रिभ्यो दग्धां चाकर्ण्यं

१. द्वितीयाधितातीते'ति समासः । २. 'समानान्ययोश्चेति वक्तव्यम्' इति
दशोः कञि 'दग्दशवतुषु' इति समानस्य सादेशे कञन्तत्वात् टिड्ढाणमि'ति ङीप्,
ततः 'पूर्वसदृशसमोनार्थे'ति समासः । ३. 'पूर्वकालैकमवर्जरत्' इत्यादिना
समासः । ४. 'मनोजर्जातावश्यतौपुक् च'ति निष्पन्नान्मनुष्यशब्दात् 'योपधप्रति-
पेधे ह्यगवयसुक्यमनुष्ये'ति वार्तिकसद्वकारेण जातिलक्षणे ङीपि 'हृलस्तद्वित्तस्य'
इति यलोपः । ५-६. 'पञ्चमी भयेन, भयमीतभीतिभीभिरिति वाच्यम्' ।
७-८. 'स्तोकात्तिक्दूरार्थे'ति समासे 'पञ्चम्या' स्तोकादिभ्य' इति पञ्चम्या अलुक् ।
९. 'अपेतापोढे'ति समासः । १०. शोभनं प्रातरस्येति विग्रहे 'सुप्रातसुरवेत्या'दि-
नाऽचप्रत्ययान्तो निपातितः । ११. सुदिनं पुण्यञ्च तदेवाहः इति विग्रहे प्रशस्तवाच-
कसुदिनशब्देन कर्मधारये 'राजाहः सखिभ्यष्टच्', 'अहोऽह एतेभ्य' इति प्राते
'उत्तमैकाभ्याश्चेति निषेधे 'अहृष्टखोरेवे'ति नियमेन 'नस्तद्विते' इति टिलोपे
'राप्राहाहा पुंसो'ति धाधिरवा 'पुण्यसुदिनाभ्यामहः क्लीबतोष्टे'ति नपुंसकरत्म् ।

निश्चेतनोभूत्वा भूमावपतत् । अदहच्च तस्य देह दहन इव दारु, दारुणो दयितादाह सम्वाद । अणादुपलब्धसञ्ज्ञश्च हा । प्रियतमे, व मामशरण त्यक्त्वा गता । पृहि ! पृहि ॥ इत्युच्चैरचान् बिलिखिताम् इव दिक्षु विदिष्ट च उत्कीर्णाम् इव चक्षुषि, निखातामिव हृदये, वासवदत्तामाह्वयमानो मोहाविष्टचेतसाऽतिकरुण विलपँस्तद्वियोगज्वालाजालावलीढ प्राणपरित्यागप्रवणो बभूव । किन्तु तदानीमेव स्वविषये स्मृतनारदवचन , स्मृततपस्विनिर्देशश्च शुभोदकं तर्कयँस्तद्वियोग स्वल्पशोकगोपालकमनतिदु खित यौगन्धरायणञ्चावलोक्ष्य सम्भावितवासवदत्ताजीवितो मन्त्रिनीतिभाविदेवीसमागमो मन्त्रिभिर्बोध्यमानो धैर्यं दधे ।

इतो लावाणकस्थेभ्यश्चारेभ्यो मगधराजो विदितसर्ववृत्तो वृत्त इति कालज्ञोऽसौ स्वसुता पद्मावतीं यौगन्धरायणादिमन्त्रिभि प्रार्थितचरिं वरसेशस्य जीवनसहचरिं चिकीर्षुं स्वेप्सित यौगन्धरायणाय सन्दिदेश । सोऽपि च तत्सन्दिष्ट सर्वमुररीकृत्य तत सप्तमेऽहनि निर्धारितोद्गाहलम्बोऽह्वाय मगधराजाय प्रतिदूत प्रजिघाय । दूतमुखाच्च सम्वादनकमाकर्ण्य स्वसुतान्नेहनजिविभवानुरूपसयोजितोद्गाहसम्भारो नृपाणां षष्ठो मगधेश्वरस्तत्तद्देशस्थितान् सर्वास्त्रिजसम्बन्धिन सुहृदश्च निमन्त्रयितुसादिन प्रैषयत् । व सेशोऽपि तथैवाकरोदिति निश्चितोद्गाहदिवसे वरत समायातानां नैषध्यानाम्, भावस्थानाम्, पाण्डुर्वाणाम्, पीराणां, पाञ्चालानाम्, कन्यातश्वायातानाम्, मारुधानाम्, वाहानाम्, सकुयकुञ्जैरङ्गमेलकाधीर्यं बृहण्हेपणादिविचोभितेतररर्ष्यां, वाल्मीकि-पाण्डुकर्मवलिद्वैप्यं वैयाघ्ररथ्याऽऽश्वरथ

१ 'पृष्टीत्यनेन समास । २ 'न निर्धारणे' । ३ पृष्टया व्याधय' इत्यनेन वरत कन्यातश्चोभयत्र पृष्टयन्तात्तसि वरस्य कन्यायाश्च पञ्चत इत्यर्थ । ४ कुरुनादिभ्यो ण्य । ५ 'वृद्धेः कोसलाजादान्म्यद्' इतीदन्तस्वादपत्ये न्यद् । ६ 'पाण्डोर्द्वयं' । ७. 'पूरोरण् वक्तव्य' । ८ पचालानां राजेति विग्रहे 'अत्रियसमान शब्दादिति' वार्तिकेन 'अष्टुद्वादपि बहुवचनविषयात्' इति बुज वाधित्वा अञ् । ९-१०. 'अन्मगधे'ति राजन्यपत्ये वा अण् । ११. कुञ्जो हस्तिहनुः सोऽस्त्यस्मिन्निति 'रप्रकरणे सप्तसप्तकुञ्जेभ्य उपसत्प्यानम्' इति र । १२ अश्वाना समूह इति विग्रहे 'केशाश्वाम्या यञ्ज्वावन्यतरस्याम्' । १३. 'तद्गहतिरधयुगप्रासङ्गम्' । १४ परिवृतो रथः । १५ 'पाण्डुकम्बलादिनि' । १६. 'द्वैपवैयाघ्रादञ्', रथाना समूह इत्यर्थे 'सलगोरथात्' इति य । १७ 'पनपूर्वादञ्' ।

रथ्याङ्गीर्णरथ्या, भेरीशशरंमृदङ्गपणववेणुकरतालादिवाद्यग्रपरिजनादिचरणश-
तसङ्घोभचलितञ्चितितला, विचित्राभिरपि सचित्राभि पताकाभि प्रतिभवनमु-
द्गासंमाना, समाना दिवा, दिवारात्र सम्पाद्यमानानेकसमुत्सवा, महाजनसम्म-
दाऽभून्मगधाधिपराजयौती । अथ प्राप्ते शुभयौ लग्न, यथायथ स्थितेषु च
शुभप्रहेषु, गायसु सुतरा गायकेषु नृत्यन्तीषु च पौरपुर-ध्रौषु आमुक्तकौतुकाम्,
सयौतकाम्, विश्राणितबहुसूर्योभोज्यभुजिष्याम्, स्वविभूष्यनुरूप महाहालङ्का
रैरलकृत्य मगधेश्वरप्रदत्ताम्, पद्मावतीम्-सम्पाद्यमानतद्विवाहाया दिव्यावमलान
मालातिलकौ दृष्ट्वा वासवदत्तावियुक्तोऽपि पुनस्तदुपलब्ध्याशातन्तुसमवनद्रहदयो
वत्सेश-याणौकृत्यापि न तत्वाज हृदयात् क्षणमपि तत्रालक्षितस्थिताम्
वासवदत्ताम् ।

अथ विवाहानन्तर मगधेश्वरेण श्राणा सपाव-पेटक-शूर्चिका कुण्डलिनी फाण्ट
रसगोलक त्रिकोणक मोदकै, यवागूशकुलीघृतचौरिकचौरिण्डरिकापूपपपैटै, शु-
क्तासुततेमनै, रामठजीरकादिविविधाभिघार्यप्राजयाऽयसुगन्धितद्रव्याभिघारित
सहरिद्रशतपुष्पैलाकुस्तुम्बुरुमरिचलवङ्गुतुवरिकामापमूर्त्यमुस्तकचणकसतीनक-
सूपै, उग्रगन्धाराजकणिकासोपरकरकरवेह्वरटोलमहाफलाससलापालकवास्तुक-
कोशातकीमूलिकाकर्काहविग्विकावृन्ताकालुप्रभृत्यनेकशकै, स्वादिष्टभिरसाकर-
पट्टिकादधिषटकादिविविधवर्णनातीतपङ्कसव्यञ्जनै, विविधैरातवफलैरन्यैश्च त-
त्कालोपलब्धानातवफलै, द्राक्षादाडिमादिरसैश्च यथाकाल स्वादुर्दुर्गर मूलकोपद^१
शब्द सुसम्पादितेऽखिलैःश्रीतपिबतप्रोतिभोजनादौ चतुरो यौगन्धरायणो मन्त्रभि-
^{१३}दाभिया 'वत्सेशोऽद्यैवास्माद्यास्यतीति' मगधेशमुत्तवा क-यास्त्रेहपाशवद्गादपि

१ 'रथाद्यत्' । २. उपपूर्वकाद्गासपातो ज्ञानधि 'लाभ्रयमनुबन्धकार्यं
नादेशानामि ति लट्टिखेऽपिङीवभावे टाप् । ३ राजाधीयतेऽस्यामिति
'करणाधिकरणयोश्चे ति ह्युट्टि त्रिवात् ङीप् । ४ 'सूतयुवत्याम्' इति ष्यङ्,
'यदश्राप्' । ५ 'भोजक्षत्रिय' । ६ 'नित्य हस्ते पाणानुपयमने' ।
७ 'कुस्तुम्बुरुणि जाति' । ८ 'मूलमस्याबर्हि', मूलमाबर्हि येषां ते मूल्या मुद्रा ।
९ 'अज्ञेन व्यञ्जनम्' । १०. 'स्वादुमि णमुल्' 'अर्मैवाव्ययन' । ११ 'उपदशस्तु
तीयाम्', 'तृतीयाप्रभृतीन्वन्यतरस्याम्' । १२ 'आत्त्यातमात्त्यातेन क्रियासा-
तत्ये । १३ 'पिन्निदादिभ्योऽङ्' ।

तस्मात्कथञ्चिदुदधितानुमतिः सवत्सेशः पद्मावतीं यदुपानमारोह्य त्वरमाणो बभूव
सह सपरिच्छदागन्तुकराजन्यो लावाणकमुपेत्य परेष्वपि समागतप्राणिकान्
सबहुमानं सत्कृत्य विसर्जितवान् ।

इतः सैन्धवस्य पृष्ठतः कृतरूपविवर्तं वसन्तकं पुरस्कृत्य वासवदत्ताऽपि पद्मा-
वतीपिनृगृहाञ्जिर्गता लावाणकमासाद्य सार्याहे गोपालकगृहं प्रविवेश । तत्र
प्रदर्शितानवसादरं सोदरं निजभ्रातरं साक्षात्कृत्य कण्ठे गृहीत्वा रुदत्या वाष्प-
श्याकुललोचनायाश्च तस्याः वत्सेशविरलेपदुःखं व्यपोढुमागत्य यावदेव
सरमण्वरको यौगन्धरायणः प्रयतते तावदेव पद्मावती सकाशात्प्राप्ता महत्तरास्ता-
मूचुः—‘देवि, भस्मास्विवह समायातेषु राजभवनमपहायावन्तिकेहायाता राज-
पुत्रस्य गोपालकस्य गृहे वर्तते । एतदाकर्ण्य किञ्चित्साशङ्का पद्मावती तौस्तत्र
प्रहिण्वती वत्सेशस्याग्रे एवं सन्दिष्टवती—‘भावन्तिके, खं हि मे निचेप इति
नापरत्र कुत्रापि स्थातुं ते प्रयोजनम् । अतो यन्नाहमस्मि तत्रैव त्वयाऽऽगन्तव्यम् ।’

एतदाकर्ण्य प्रयातेषु तेषु ‘केनेमौमालातिलकौ कृतौ’ इति जिज्ञासापरं
रहसि राजानं पद्मावती प्रायुवाच ‘मद्वेहे विप्रेणैकेन न्यस्ता यैषाऽऽवन्तिकाऽभिधा,
तस्याः प्रथमशिवमेतदिति श्रुत्वाैव वत्सेशो नूनं सा वासवदत्तैव भवेदिति
चिन्तयन् महत्तरसनाथितद्वारमन्त-स्थदेवीगोपालकमन्त्रिद्वयवसन्तकं गोपालक-
गृहं प्रविश्य निजविरलेपपाण्डुरैर्गात्रौ चामणामां चान्द्रमसमूर्तिमिव वासवदत्तां
ददर्श । पारस्परिकसाक्षात्कृतिसमनन्तरमेव च शोकविकलेन्द्रियावुभौ शोकदीनौ
चिरं रुहदतुः । दम्पत्योश्च तथाभूतामवरधामवलोक्य यौगन्धरायणोऽपि वाष्पा-
कुलितनेत्रोऽवरुदकण्ठश्च संजात इतोत्थं सर्वतः प्रवृत्ते कोलाहलेऽतिश्याकुला
पद्मावत्यपि तत्रैवाजगाम । व्यतिकरञ्च सर्वमिममाकर्ण्य तुरयावस्थायाः पद्मावत्याः
प्रैत्यक्षं भृशमाक्रोशन्ती वासवदत्ता भर्तुदुःखदार्धिःन्या मे जीवितेन किं प्रयोजन-
मित्याश्मानं न्यक्कुर्व्वती सातिशयमन्तस्तापमाप ।

१. प्यन्तादञ्जतेःक्रे, ‘यस्य विभाषा’, ‘अञ्जोऽनपादाने’ इत्युभयोरप्रवृत्तिः ।
२. ‘आदरानादरयो- सदसती’ । ३. ‘पुरोऽग्नयम्’ इति गतिरथे ‘कुगति-
भादयः’ । ४. अहः सायः इति विप्रहे ‘संरथाविसाये’ति ज्ञापकादेकदेशि-
समासः । ५. ‘साक्षात्प्रमृतीनि च’ । ६. पाण्डुशब्दात् ‘नगपांशुपाण्डु-
भ्यश्चेति’ रः ततः गान्धर्वदेनवहुमीहौ ‘अंगगात्रकण्ठेभ्यो वक्तव्यम्’ इति ङीष् ।
७. ‘प्रतिपरिसमनुभ्योऽक्ष्णः’ । ८. ‘ऋन्नेभ्यो ङीष्’ ।

एवमात्मनिन्दापरवशां वासवदत्तामालोक्य 'मगधेशसुतालाभेन तव साम्राज्यलाभ' इत्यभिकाचिणा मया सर्वमेतत्कृतमिति सर्वथाहमेवात्रापराध्यामि न देवीति वरसेश विद्यास्य देव्या वात्तवदत्ताया शुद्धतामात्मनो नि स्वार्थराज्यभक्तिञ्च प्रमाणयितुमाचम्य प्राहमुखोपविष्टो यौगन्धरायण उवाच—'यद्यह राजशुभेच्छु, समुत्कृष्टबुद्धिमती देवी वासवदत्ता च शुद्धिमती तदा हे लोकपाला, सर्वमेतद् युष्माभिरुचेल्लिमम् । येन युष्माक वाचमुपनिपत्कृत्य राजा सर्वथा विश्वासपरो भवेत् । अन्यथाद्यैवाहमा मतनुमतनृप्सणि तनूनपाति पातयित्वा भरमसात्करोमि । एवलोकपालान् स्वार्थराजशुभैषणयो मध्येकृत्योक्तवचसि राजभक्तिपरायणे यौगन्धरायणे निर्बचनेकृत्य स्थिते सति, समुदभूद् दिव्या वीगेवम्—राजन्, धन्यस्वम्, यस्यैव भूतो मत्री यौगन्धरायण, जीवनसहचरी च यस्यैवभूता सर्वथा विशुद्धा निर्दोषा चेति ।

एतदाकर्ण्य गोपालकसहितो वरसेशो 'मन्त्रिन्, धन्यस्वम् य एव स्वनीति शक्त्या यथावसामुपाजेकृत्य पद्मावतीमनुनेतु मगधान् शतस्तत्रापरिगणिताशिता नशितो यथेष्ट कारिकाकृत्य मामुपकर्तुं वासवदत्ताया आरमनश्च चरित्रमेवमुदात्त प्रदक्षितवान्' एव यौगन्धरायणाचरित सर्वं प्रशंसन् गोपालकगृहाद् वासवदत्ता मात्मावासमानाद्य मूर्तिमतीभ्या रतिनिवृत्तिभ्यामिव वासवदत्तापद्मावतीभ्या सहाकुतोभयो^{१०} लावाणके परमोरसवेनोवास ।

अन्येषु स्नानानन्तर तन्त्रकृतान्तवाशुकसुधो वरसेश सम्पादितभोजनादि

१ वच्धातो केलिमरि सम्प्रसारणम् । २ 'जीविकोपनिषदावोपम्ये' । ३ 'मध्ये पदे निवचने च' । ४ वाचलियम्येत्यर्थ । ५ 'किञ्चची'ति क्विप् दीर्घे सम्प्रसारणञ्च । ६ पश्चादिषु चरडिति पाठात् ङीपि सहेन समास । ७ 'उपात्तेऽन्वान (हुर्बलस्य बलमाधायेत्यर्थ) । ८ नशितञ्च अनशितञ्चेति 'क्तेन नञ्वि शिष्टनानञ्' इति तत्पुरूपसमासेऽपरिगणितशब्देन बहुव्रीहि । ९ कारिकाशब्दस्योपसङ्ख्यानम् । १० नास्ति कुतोभय यस्येति मयूरव्यसकादित्वात्समास । ११ 'त प्रादचिरापहते' इति वन्, तन्तूना विकार इति विग्रहे 'ओरञ्' इत्यञ्, एव सुष्ठु वस्ते इति सुव, धातुस्वाद्भवसन्तेतिदीर्घाभावस्ततस्तत्रकृतान्तवाशुकस्य सुव इति समास ।

दैनिकः यो वासवदत्तापज्ञावतीभ्यां सह विविक्ते पानलीलासक्तो गोपालकम्,
 रुम्प्वन्तम्, यौगन्धरायण वसन्तकञ्चाह्वय विभिन्ना वि-
 कौशाम्बीपरावर्तनम् अग्निभणी कथा कथयन् यौगन्धरायणेनोक्त, देव,
 पयुर्हितैपितैव सपत्नीलक्षणम्, न तु प्रियकारिख
 मात्रम् । एव राज्यकार्यभारैकचिन्तन राजच्छन्दानुरोधनञ्चोपजीविलक्षणमिति
 शत्रुरूपेण मगधराजेन सह सन्धिसयया पृथिवीविजयहेतुना चापैशजीविकैरस्मा
 भिरित्य प्रायासि अतो हे देव, भावरकभवरयनुभूतासद्यवियुक्तिर्देवी न कथमप्य
 पराभ्यति, सा तु भवन्त पूर्णतयोपाकारिणः । एतदाकर्ण्य व सेश, मन्त्रिन्
 भावक सर्वं चातुर्यमह जाने । देव्या शीलौदार्येण चारित्र्येण च नाहमस्य परि
 चितोऽस्मि तथापि भवदनुरागमनसा प्रणयाधिक्येन वा किञ्चिदसमञ्जसमुक्त
 मर्षणीयम् । एव प्रायैरालापैस्तद्दिन वासवदत्तया सहैव नीतवान् ।

परद्यवि मगधेशेन प्रेषितो दूत समागत्य वःसेशमेवविज्ञापितवान् यत्स्वदीय
 मन्त्रिभिर्वयं वञ्चिता । किन्तु स्वयाऽधुनैव विधेय येन पञ्चावतीविषयकशोकेना-
 स्माक जीवन शोकमय न भवेत् । वरसेशश्चैतदाकर्ण्य त दूत पञ्चावतीपार्श्व
 प्रेषितवान् । सापि चातिनम्रतया दूत स्वसन्निधावाकार्य तस्मात्स्वपित्रोरनामय
 पृच्छन्तीतेन सर्वथा तत्रत्य वार्तमभिहिता—'पुत्रि|याजेनचास्माञ्जीतायास्तेपति
 मन्यासक्तमनुचिन्तयन्नह नैकदिवमनुतपामि' एवमुक्तपितृसन्देश सन्देशहरञ्चोवाच
 पञ्चावती 'भद्र, तातोऽम्हा च मद्वाचा वाच्यौ यन्नकोऽपि विषयोऽनुतापस्य । आर्य-
 पुत्रो हि मयि सातिशय दयोदय, वासवदत्ता अपि मयि स्वस्वसरीवसातिशय-
 सस्नेहेतिलेशमात्रेणापि शोकेनालम् । एव प्रतिसन्दिश्य सत्कृते दूते मगधान् प्रति
 निवर्तितेऽन्तिकप्राप्तो वसन्तको विभिन्नकथाभिर्वासवदत्तापज्ञावतीमनोऽनुरञ्जयन्
 'युवामुभे शापच्युते पूर्वजन्मभगिन्याविवस्मिन्नपि जन्मनि युवयोरन्योन्यहित
 कृद्दृष्टय वर्तते एव विज्ञापितवान् । येन सपत्नीस्वनिबन्धन तत्पारस्परिकेभ्यो
 लेशमप्यदर्शनता मयन् सर्वथा तयोर्विशुद्धभावव्यवहार पारस्परिकप्रेमोपचिते
 कारणता ययौ । विगतेषु च कतिपयदिवसेषु प्राप्तपञ्चावतीसन्देशवचनेनाति

१. प्राप्तापजे च द्वितीयया' इति समासे 'परवह्निग द्वन्द्वतत्पुरुषयो' इति
 प्राप्ता परवह्निगता 'द्विगुप्रप्तापञ्चालपूर्वगतिसमासेषु प्रतिषेधो वाच्य' इति निपि
 ष्यते । २ 'वृत्तेश्च' इति ण । ३ 'अचतुरविचतुर-' इत्यादिना साधु ।

गुष्टो मगधेश्वरो वासवदत्ता प्रति सर्वथा सन्तोष प्रकटीकृतवान् । तथैव चण्डमहा-
सेनोऽपि पद्मावती प्रति निरतिशयं स्वकीय स्नेहभाव दूतमुखेनाभिग्यक्तवान् ।
एवं शश्याद्भयसन्तोषप्रवर्द्धितप्रमोदो वस्त्रेशो यौगन्धरायणपरामृष्टयाऽन्येद्युर्जरा-
जीर्णदेहमपि महाबलसम्पन्नम्, मार्गधमप्यविगीतप्रशरितम्, पद्मावतीपितरमा
मग्न्य विविधान्यदुर्लभवसुधान्यसमेधितवसुधान् मगधान् परित्यज्य वर्णकौप्रा
वारितघ्नकर्णिकौवर्णिकौस्तूयमानमृडानीम्, कश्चिदुदुपाष्यायैऽप्याप्यमानकैटीबहु-
चीम्, इतरत्र पौरपुरन्धीयर्गाश्वास्यमानाशिश्वीम्, अतिरतिरूपाङ्गनोपहस्य
मानवृषाकपायीम्, स्वीयपातिमत्यशीलशैत्यशम्यमानां प्रांयीम्, सामाजिकनियम-
निरूपणविदुषितैरीशरीक्रियमाणमनैः योम्, अकाण्डामपि सद्द्विकौण्डाम्, विल-
सद्बहुपुरुषामपि ^१सद्द्विपुरुषाम्, स वृषलीमप्य^२वृषलीम्, ^३गोपीमप्यश्वपालिकां,

१. मागधोवन्दीति विरोध, मगधे भव मगधानां राजानमिति वा विरोधपरिहारः ।
२. वर्णक्या प्रावारविशेषेण प्रावारिता तथा घृताकर्णिका कर्णालकार यथा एव भूता
या वर्णिका स्तोत्रकर्त्री तथा स्तूयमाना मृडानी यस्यां ताम्, 'वर्णकातान्तवे' ।
३. कर्णललाटारकनलकारे । ४. स्तोत्रकर्त्री । ५. 'इन्द्रवहनभवशर्व'-इत्यादिना
होप् आनुगागमश्च । ६. या तु स्वयमेवाप्यापिका तत्र वा हीप् । ७. शाखाभ्ये-
त्वाधित्वेन जातिलक्षणा हीप् । ८. न वर्तते शिश्वस्य इति विप्रदे 'सख्यशि-
श्वीति भाषायाम् । ९, १०. 'वृषाकप्यमि'-इत्यादिना उदात्त ऐकारो हीप् च ।
११. विदुषीशब्दात्तरपि 'उगितश्चे'ति वैकल्पिकह्रस्व । १२ 'मनो रौ वे'ति
वैकल्पिकैकार । १३. न काण्डो दुर्घटना यस्यामपि सद्द्विकाण्डामिति विरोध
'का ङान्तात्त्वेने इति हीपो निषेधे द्विकाण्डया चेत्रभक्त्या सहितामिति परिहारः ।
१४. बहुपुरुषामपि द्विपुरुषामिति विरोध 'पुरुषाप्रमाणेऽन्यतरस्याम् इति
वैकल्पिकहीनभावे द्विपुरुषया परिख्यया युक्तमिति परिहारः । १५ 'जातेर-
स्त्रीविषयादयोपवात्' वृष घर्मं लान्ति गृह्णन्तीति वृषला धार्मिकास्तेषा
स्त्रियो वृषव्यस्ताभिर्युक्तामपि अविद्यमाना वृषव्यो वृषलपत्न्यो यत्रेति विरो-
धपरिहारौ । १६. 'पुथोगादाहशायाम्' तथा 'पालकान्तास्त्रे'ति उदाहरणपक्षे
विरोधः, या पातीति' गोपूर्वकात् पिबते के जातिलक्षणा हीप्, एव पालयतीति
पालिका अश्चानां पालिका तथोक्ता ताम्, गवां रक्षिका अश्चानामपि पालिकेति
विरोधपरिहारः ।

सवामोर्हभार्यामप्यवामोरुभार्याम्, देवमौतृकामपि मानुषपितृकाम्, ^३सशिषा-
मप्यशर्वाणीम्, वर्तमानगौरीमप्यभ्यर्च्यमानकालीम्, विद्यमानसुनासिकामप्य-
नासिकाम्, सस्फुर्दीमपि पङ्गुम्, सदाक्षीमप्यदाक्षीम्, सङ्कर्षवर्षामपि चासङ्क-
हुवर्षवर्षाम्, मन्दुरावद्बहुमुखरश्चङ्कलकपिस्तम्बेरमवनायुदेश्यवाहाम्, गृह-
पालितैणीर्गुरंखर्ज्यमानर्कणंजाहाम्, ^१शतक्रीतीभिर्घटोष्नीभिर्नङ्वा ^{११}हीभी-
राजमहि ^{१५}बीभिः, प्रजा ^{१६}भिरजामिस्तथा देवमण्यादिगुणैक्रीताभिर्बह्वीभिः ^{१७}

१. 'संहिताशकलक्षणवामादेशचे'त्युडि वामोरुः, तथा भूता भार्या येषां ते वामोरुभार्याः 'स्त्रियाः पुम्बद्धाधिते'त्यत्र अनूङ् इति निषेधेन पुम्बद्धावा-
भावः, तैः सहितामपि अविद्यमाना वामाः कुटिलाः उरुभार्याः बहुभार्याः यत्र
तामिति विरोधपरिहारौ । २. बृहस्पतुज्जीविनीमपि मानुषाणाम् मानुषावा (मनो-
जातावप्यतौ पुक् च) पितरो यत्रेति विरोधपरिहारः । ३. कक्ष्याणयुक्तामपि
पार्वतीभिन्नम् । ४. गौर्यां गौरवर्णस्त्रियः (पितृौरादिभ्यश्च) काली ('जानपद-
कुण्डे'ति ङीष्) गौरी कालीति विरोधः गौरवर्णस्त्रीदेवीवाचककालीशब्दाभ्यां परि-
हार्यः । ५. सुनासिकेश्च 'नासिकोदरीष्टजङ्घे'ति वैकल्पिको ङीप्, अनासिके-
श्च 'सहनञ्चिद्यमानपूर्वाच्चे'ति निषेधः, स च विरोधः, अविद्यमाना आसिका
अकर्मण्योपवेशो यस्यामिति व्युत्पत्त्या परिहार्यः । ६. शोभनाः पादाः यासाम्
'संख्यासुपूर्वस्ये'ति समासान्ते लोपे 'पादोऽन्यतरस्याम्' इति वैभाषिको ङीप्
ततः भवात् 'पादः पत्' इति पदादेशे जसि सुपद्य, ततः सत्यः सुपद्यो
यस्यां किन्तु स्वयं पङ्गुम् (नगरीम्) 'पङ्गोश्च' इत्युङ् । ७. दक्षस्य भावः
कर्म वेति व्यञ्जि पितृवान्डीपि 'हलस्तद्धितस्ये'ति यलोपः, तथा युक्तामपि
दाक्षी (इतो मनुष्यजातेः) भिन्नम् । ८. सन्तो बहवोऽर्षवर्षाः श्रेष्ठाः स्वामिनो
वैश्याश्च यत्र (अर्षः स्वामिवैश्वयोः) तथा असत्योऽविद्यमाना बहुवर्षवर्षा
अप्रतिबन्धेन स्वपतीन् वरीतुं योग्याः श्रेष्ठाः कन्यका यत्र ९ 'तत्पुरपे कृति-
बहुलम्' १०. मृगी । ११. तस्य पाकमूले-इति जाहृच् । १२. 'क्रीतात्करणपूर्वादि'
१३. 'ऊपसोऽनङ्', 'बहुमीहेरूपसो ङीप् । १४. 'आमनुङ्बुद्धः स्त्रिया वा' । १५.
महिषाणां स्त्रीभिः राजपत्नीभिर्वा । १६. प्रकृष्टेन जायन्ते इति प्रजाः, न जायन्ते
इत्यजाः इति विरोधः ('उपसर्गे च संज्ञायाम्', 'अन्येष्वपि दृश्यते' इति च
जनेर्देः) अजाभिर्बर्करीभिरिति परिहारः । १७. 'क्रीतात्करणपूर्वादि'ति ङीप्
काचित्कावाद्न न ङीप् । १८. 'बह्वादिभ्यश्च' ।

कल्याणक्रोडाभि द्विक्रमेलकाभि सदागतिस्समुखीभिरप्यपरपतिपराङ्मु-
खीभिः, सदानभोगमयीभिरिव "हयीभिर्युक्ताम्, कौशाम्बीमनुप्रतरथे । कतिपर्यैरेव
चाहोमिर्वसराजो दयितायुतोऽयुतोच्छ्रितरक्तपताकाम्, दूरस्थापितमङ्गलोर्द्धकुम्भाम्,
आनन्दसलापपरपुरजनकोलाहलचहुलाम्, उशीरचन्दनद्रवसक्तिपिच्छिलरथ्याम्,
राजधानीम् "अश्वपङ्कवसमूढरथमारूढो वामाङ्गविभूषितदयित, वसन्तकादि
निजहितैपिसहित, पौरकन्याविकीर्यमाणलाजापुष्पप्रकरैरवकीर्यमाण सविविध-
वाद्यघोष मागधजनोच्चरदालोक, समन्तात्सभ्रयक्सामन्तलोक, राजधानीं
प्रविवेश ।

यत्र च प्रसाधितनागानिभक्रवरी^१ यथेच्छ^२ शोणा^३, रोहिणा, नीला^४,
कल्माषीं वा शाटीं परिदधाना क्षैणी^५ मृदा, मृद्वीकानीकाशवाचा वस्सेसदयिता
प्रेमसौजन्य^६ खहमालपति । यत्रत्या हि नरपुङ्गवा महिषीवहर्भा अपि वृषो-

१ 'न क्रोडादिबहुव' । २ द्वाभ्याम् क्रमेलकाभ्या क्रीताभि, तेन
क्रीतमिति विहितस्यार्ह्ययुक्तं अर्घ्यपूर्वाद्द्विगोरिति लुकि अपरिमाणविस्ता-
चितेति ङीपो निषेधः । ३ सदा सर्वदा गतिसमुखीभिः भयवा सदागते
र्वायो समुखीभिः, सती भागति सदागतिस्तरसमुखीभिर्वा, सती 'समी-
चीना या आसमन्तात्तरस्तरसमुखीभिर्वेति विग्रह, अपरेषा पतीनाम्
रक्षकाणाम् अपरासा पतीना वा पराङ्मुखीभिः (दिक्पूर्वपदाङ्गात्) ।
४ दानभोगप्राचुर्ययुक्ताभि सदा न भोगमयीभिः, नभसि गच्छतीति
नभोगो वायु, सदा नभोगमयीभिर्वायुनिर्मिताभिरिव तीव्रजवाभिः, दानञ्च
भोगश्च तप्राचुर्यसहिताभिरिति वा । ५ 'योपघप्रतिषेधे ह्यगवयेति सहकारेण
जातिलक्षणा ङीप् । ६ 'एकहलादौ पूरयितव्येऽभ्यतरस्याम् । ७ 'पिच्छादिलच्',
रथेभ्यो हिता रथ्या खलयवमापतिलेति सूत्रे चाघत् टाप् । ८ षट्त्वे षङ्गवच्
९, १० 'जानपदकुण्डेति साउ । ११ 'शोणात्प्राचाम्' । १२ 'वर्णादनुदात्तात्तोप-
धात्तो न' । १३ नील्या रक्षा शाटीम् । १४ अन्यतो ङीप् । १५ तस्य समूह
इति समूहार्थस्य धान्याना भवने क्षेत्रे खञ् इत्यन्तर्गतवात् 'स्त्रीपुसाभ्या
नञ्स्नञौ भवनादि'ति सामूहिके नञि, वृद्धौ, नञ्स्नाजति ङीप् । १६ बोतो
गुणवचनात् । १७ 'खहसयोगोपधाञ् (खह पतिं वरा कन्या) । १८ महिषा अपि
वृषभोरुपादिन इति विरोधः, राजदेवीप्रिया अपि धर्मपरायणा इति परिहारः ।

त्यादिनः । या च नगरी प्रातिभेन^१ ब्रह्मसूत्रेण, उपनिषदा गोष्ठ्या, गीतया गीत्या, सुवर्णमयेनालङ्कारेण, प्रकृष्टेनच्छन्दानुरोधेन प्रसादकेन गुणेन, हास्येन च रसेन, सुमधुरया भाषया, आन्वीक्षिकीभिः प्रस्थानत्रयीमयीभिरिव साहित्य-विग्रहिणीभिरप्यविग्रहिणीभिः, ^२अज्ञतनयाभिरप्यनजातनयाभिः, ^३निर्जंतायुत-नयाभिरिति 'द्वयहीन' 'मासीनद्विसमीनतनयाभिः, ^४युवतिभिर्जरतीभिः, युव-जरतीभिः कुमारभिः^५, सप्रतीहारीभिर्ना^६ 'रोमिश्रोपजहासेव' ^७'विश्वामित्रकृत्रि-^८मत्रिविष्टपम् ।

यत्र पुंगवा एव ^९'गेहेर्नदिनः, निक्षेप्यपदार्था एव पात्रे समिताः न नरपुङ्गवाः, उदयनैकनाथायाम् सुधाधवलितकलितसादायाम्, ^{१०}'द्विभ्रभूमप्रासादायाम् बहुवा-रिर्कैयाञ्च यस्यां, मैहावैयाकरणाः न मध्यवैयाकरणा नापि च वैयाकरणसूच्यो वैयाकरणकाः, पुराणमीमांसकां न मीमांसकैर्दुर्दृष्टाः निरवच्छिन्नावच्छेदकावच्छि-

१. प्रतिभोत्पन्नज्ञानेन ब्रह्मणः सूत्रेण सूक्ष्मचर्चया, समीपस्थया गोष्ठ्या, हाटकालंकारेण (सच्छब्दालङ्कारेण वा) सदाशयानुरोधेन, आन्वीक्षिकीभिः सूक्ष्मदर्शनाभिः, ब्रह्मसूत्रोपनिषद्गीतामयीभिः, साहित्यशरीरधारिणीभिः अपि विग्रह (कलह) रहिताभिः । २. अज्ञानाम् वर्कराणाम् तनयाभिरपि अन-जानाम् अजाभिन्नानां तनयाभिरिति विरोधः, अजाः अनुत्पन्नास्तनया यासां तथाभूताभिरपि न अजातः नयो नीतिर्थासां ताभिर्नययुक्ताभिरिति भावः । ३. निर्गता जरायास्तन्नामकरास्यस्या अयुतनयाः असंख्याका नीतयो याभ्यः (छलच्छिद्रादिरहिताभिरिति भावः) निर्गता जरायुभ्यो गर्भाशयेभ्यः तनयाः यासाम् । ४. 'राभ्यहःसम्बरसाञ्च । ५. 'मासाद्वयसि यस्त्रयौ' । ६. 'द्विगोर्वा' । ७. 'यूनस्तिः' । ८. 'युवाखलतिपलितवलिनजरतीभिः' । ९. 'वयसि प्रयमे' । १०. 'नृनरयोर्द्विश्च । ११. 'सित्रे चर्षी' । १२. 'वस्त्रेर्मन्निष्यम्' । १३. 'पात्रे समितादयश्च' । १४. सपात्रे सम्यक् इताः संस्थापिताः । १५. 'कृ-ष्णोदकपाण्डुसंख्येत्यच्' । १६. 'अनिनस्मन्'-परिभाषया इनः स्त्रियाम् । १७. 'सन्महत्परमोत्तमे'ति समासे 'आन्महत्तः समानाधिकरणजातीययोः' । १८. 'असाग्रतिके' इत्यप्रत्ययनिष्पन्नस्य मध्यशब्दस्य 'पूर्वापरप्रथमवरमे'ति समासः । १९. 'कुत्सितानि कुत्सनैः' । २०. 'अवक्षेपणे कन्' (व्याकरणेन गर्विता इत्यर्थः) । २१. 'पूर्वकालैकसर्वजरदि'त्यादिना समासः । २२. 'कुत्सितानि कुत्सनैः' ।

अतर्कनिर्भिन्नानेकप्रतिवादिशङ्का नव्यनैयायिका न जरजैर्यायिका, प्रदत्तवारथन्धा
 न निर्गण्डवन्धा, प्ररुडनिद्रारुडखट्वा न खट्वाखटा, विहिताविहितविचार
 शालिनो देवब्राह्मणौ न ब्राह्मणत्रुषा, गुरुजनाभीष्टदेवप्रिया न देवाना प्रिया,
 विविधदूणार्त्ताकालिकै-क्षेत्रियांमयागदुर्कारा सद्देवा^{१२} न भिषक्पाशा,^{१३}
^{१४}प्रायश्चित्तभूतबलिसन्तर्पितश्वाहा न तीर्थश्वाशा^{१५}, घटशरावादिविविधमृ-
^{१६}स्त्रासद्गण्डनिर्माणकुशला कुलाला. न आणककुलाला, पादसवाहनादिविधि-
 सेवाऽऽपन्ना सन्नापिता न पार्त्तापिता, सर्वयाज्ञिको नववेदपाठेनांश्च प्राप्त
 जीविका^{१७} विद्वांसो निजवंशानुरूपानुसृतकृष्याश्च भृत्या । न केवल कौशाम्बी-
 सिद्धा^{१८} अपि तु विश्वप्रसिद्धा दानशौण्डा । याञ्च विविधराजैर्कायं कर्तुंकां पुरीं
 प्रविशति दर्शनीयतमाभार्ये वरसेने हर्म्यस्थमनोरमरामाननशतैर्देवीद्वयमुखविजि-
 तविधोस्सेवासमागतसैन्धैरिव समपूरि समन्ताद्धम । गवाक्षजालाप्रलम्पचमल-
 लोचनैश्चानिमेवक्षणमीक्षमाणा काश्चित्तु विकसिताम्भोजसर शङ्कामुदपीपदन् । नव-
 वधूदर्शकानां कासाश्चिद् सम्भ्रमच्छिन्नहारमुक्ताकणारतसद्दृष्टदयहर्षवाग्पाशुसी-

१. 'पूर्वकालैकसर्वजरत्०' । २. 'सिद्धशुष्कपक्वघैश्चेति समासे 'नेन्सिद्धव
 प्नातिषु च' इति सप्तम्या नालुक् । ३ 'ब-घे च विभाषा' । ४ 'खट्वा क्षेपे ।
 ५ देवाना पूजका ब्राह्मणा इति विप्रदे 'याजकादिभिश्च' इति समासानन्तरं शाकपा-
 र्थिवादिसमासे मध्यमपदलोप । ६. प्रुधातो पचाद्यधि वच्यादेशगुणाभावनिपा-
 तनेन निष्पन्नस्य भुवशब्दस्य चेलडादित्वाद् घृत्तिविषये कुरसनवाचित्वेन 'कुरिस
 तानिकुरसनै' इति समास । ७ देवाना प्रिय इति च मूर्छे । ८. 'दुरोदाशनाश'-
 इति वार्तिकेन साधु । ९. प्रकृष्ट' काल' अस्येति कालिक' प्रकृष्टे ठञ्' । दौर्धकाल-
 चिकित्स्य इति भाव । १० 'क्षेत्रियच् परक्षेत्रे चिकित्स्य' । ११. 'कारे सत्यागदस्य'
 १२. सन्महत्परमोत्तमेति समास । १३. 'याप्ये पाशप्' । १४. अहनि अहनि,
 प्रायहम्, ततः कालाठञ्, ततो वक्ष्यन्ततत्पुरुषस्य श्वाङ्चान्नेन यहुत्रीहि' ।
 १५ 'प्लाञ्छेण क्षेपे' । १६ सन्नौ प्रशसायाम् । १७, १८. 'पापाणके कुत्सिते ।
 १९, २०. 'पूर्वकालैकसर्वजरत्०' । २१. 'प्राप्तापन्ने च द्वितीयया' । २२. 'सिद्ध-
 शुष्कपक्वघैश्च' 'नेन्सिद्धवपनातिषु च' । २३. 'सप्तमी शौण्डै' । २४ 'नघृतश्च' ।
 २५ दर्शनीयतमा भार्या यस्येति तमपि 'तसिलादिष्वाकृत्वमुच', तत 'द्विया-
 पुवदि'ति पुवद्भाव ।

करा इवाबभुः । क्रमशश्चैवं जनतानुभूतामन्दानन्दोत्सवं वहति द्वारि, पौरपुर-
न्धीणां नीरग्निगतवाचैः कटाचैः सौन्दर्यवञ्चिततापिच्छैः, पिच्छातपत्रायमाणघ-
वलातपत्रः, सुहृद्दुर्हृद्दुर्दयेषु सौहृद्व्यं हृत्स्य एकपद एवोत्पादयन् संपादिता-
शेषमङ्गलाचारं निजमन्दिरमाविवेश । अणादेव च तद्गणितभूपालमौलिमङ्ग-
लोपायनैरपरि इति सम्मानिताखिलराजलोको वरसराजोऽश्रोतपियतोद्धरो त्सूजादि-
क्रियाकलापैर्दिनशेषं निःशेषं चकार ।

इति कौमुदी-कथाकल्लोलिन्यां समासस्त्रीप्रत्ययनिर्देशात्मकस्तृतीयः कल्लोलः ।

-
१. 'सुहृद्दुर्हृदौ मित्रामित्रयोः' । २. सुहृदयस्य भावः कर्म वेति विग्रहे
इयमि 'वा शोकस्यङ्गोरोषु' । ३. 'हृदयस्य हृत्तेष्वयदण्लासेषु' (हृत्कम्पनम्) ।
४. 'आख्यातमाख्यातेन क्रियासात्तर्ये' ।

समास-तद्धितनिर्देशात्मकश्चतुर्थः कल्लोलः

द्वितीयस्मिन् दिने सुधर्मनिवमेनसंभगपचच्छायगतस्य नृपस्य द्वारि
समागतो ब्राह्मण एकोऽब्रह्मण्यमुद्धोपयन्नाह—देव, विविधपशुशरैरेऽरण्ये पापैर्गो-
पालकैरकारणमेव मरुत्त्रस्य पादच्छेदो विहित । एतदा
उदयनस्य राजसिंहा कर्णं द्विन्नान^६ गोपालकानाहूय राजा द्विजव्यथाकर
सनारोहणम् व्यतिकर त पप्रच्छेति तेषामन्यतम सविस्तर वर्णयितु
गिरमिधमुत्थापयामास—देव, गोपालका भूत्वा क्रीडता-
मस्माक मध्ये देवसोमाहयो गोपालक 'अह युष्माक राजाऽस्मीति निगदञ्चोऽनु-
ल्लहितशासनोऽनुशास्ति । अद्य तेनैव धर्मना विप्रस्यास्याय तनयस्तमप्रणम्य
गच्छन् एहीड्यागिराऽऽकारितोऽप्यस्मानवधूय हसन्नमे प्रचलित ह्यविनीत त
पादच्छेदेन निप्रहीतु समाश्रुतैर्गोपालकेनास्माभी राजाञ्चोद्धृत्वा चमैर्धाविखाऽस्य
पादच्छेदो विहित । एव गोपालकैर्विज्ञप्तो राजा रहसि धौग-धरायणेनोक्त 'देव नून
निधानादियुक्तेन तस्थानेन भुवेष्टिमम्, यत्प्रभावेण गोपालकोऽप्यवमोष्टे अतोऽ
बिलम्ब तत्र गन्तव्यम् । मन्त्रिणेत्यमुक्तरतद्गोपालकपुरस्सर ससैन्यरतत्र गतो
राजा यावदेव भूमिं परीक्ष्य कर्मिभि खानयति तावदेव शैलाकृतिर्यच्च एकोऽधस्ता
दुत्थायेत्यमाह राजन्, स्वपितामहनिखांत शेषधिमिममङ्गीकुरुष्व एवमुक्त्वा
स्वीकृतवत्सेशविहितसपर्ये यद्येऽन्तहितेऽवटाऽस्तिति तस्मात् समहार्हसिंहासनो

१, २ शोभनो धर्मो यस्य (धर्मादिनिच् क्वलात्) तस्मात् अनवमा
अनिम्नकोटिका या इनसभा (सभाराजाऽमनुष्यपूर्वा) इति नपुसकत्वम्,
तत इनसभमण्डपस्य च्छाया इति विग्रह विभाषा सेनासुराच्छायेति नपु
सकत्वे क्कान्तेन समास । ३ 'खलयवमापतिलवृषप्रहणश्वे'ति यति 'य चाभाव
कर्मणोरिति प्रकृतिभाव । ४ 'तत्र साधु' । ५ प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेत्यस्मदो
मदादेश । ६ द्वौ वा त्रयो वेति विग्रहे 'सरथयाव्ययेति बहुब्राह्मै, 'बहुभ्रीहौ
सख्येये ङजबहुगणात्' इति ङच् । ७ एहि ईड इति यस्या गिरि सा एहीडा
तया, 'एहीडादयोऽन्यपदावै' । ८ 'दिक्शब्देभ्य'—इति अस्तातिप्रत्यये 'अस्ता
तिचे'त्यधरशब्दस्य अधादेश । ९ 'मातृपितृभ्यां पितरि ङामहच' । १० जन
सनक्षनां सन्धूलोरिति दीर्घ ।

महान् निधिराधिरभूत् इतिकारस्य तस्मिन्निधानमहणमणिप्रावकिरणप्रसरै प्रसरि
 ष्यदुदयनप्रद्योतप्रतापद्योतक रौप्याङ्कुरमुखप्रोतमुक्तासन्ततिदन्तुरमशयधिकविस्म
 यस्मेरतारैर्मन्त्रिभिरुद्गीषयमाण सिंहासनञ्च समाददान प्रशासितगोपालको
 वरसेशो निजनगरीमागत्य प्रजाताडितानन्ददुन्दुभिष्वानै सह प्रजाभिर्दरयमान
 तरिसिंहासनमन्तर्निजप्रासादमतिष्ठिषत् । मन्त्रिणोऽपि चैतेन राज्ञ सर्वथाऽऽमुखा
 पातिकक्षयाण ज्ञात्वा निरतिशयोक्त्येन तद्दिनं निन्दु ।

परस्मिन् दिने वरसेशाभिप्राय जिज्ञासुर्यौगम्भरायणस्तमुवाच 'राजन् एत
 ङ्कुलकृमायात् सिंहासनं भवता समासादितमित्येतदारुह्य सनाधीक्रियताम्' ।
 एवमुक्तो वरसेशो विजिताऽऽसमुद्रचित्तिभिर्मदीयपूर्वजैरारूढचरमेतरिसिंहासनं कथ-
 मेकपद एव मयाऽऽरूढताम्' इत्यभिजातानुरूपमकृत्रिमाभिमानपूर्वकमभिदधत्स-
 साधुवाद मन्त्रिणा चैतेन प्रशस्यमान प्राच्यादिदिग्विजयाथोद्योक्तुमवाच ।
 तथापि बहुविधा वाञ्छितकक्षयाणसिद्धयो न हि शम्भुप्रसत्तिमन्तरेण प्राप्या इति
 तदर्थं मे शम्भोरारिग्राहयिषा भवद्भिरनुमन्यतामेवमुक्त्वा मन्त्रिभिरनुमत देवी-
 भि सह तपस्यन्त त्रिरात्रोपोषित भूपमतिसन्तुष्ट शिवोऽपररौत्रे निर्विघ्नं तद्वि-
 जयमन्विगतसर्वविद्याधराधीशपुत्रावाप्तिञ्च समादिशत् । अत शम्भुप्रसादपरीत-
 तप क्लान्तिकमनीय , प्रजाजननमनीय पार्थिवैर्चन्द्र कल्पे साकल्पेनापररात्र-
 इष्ट तपस्यस्वप्न सचिवान् प्रतोपवासक्लान्ते कान्ते पद्मावतीवासवदत्ते च श्राव-
 श्राव तर्पयित्वाऽसव्यप्रपौरा व्रतपारणां व्यदधात् ।

परेषु च यौग धरायणो राजानमागत्यावोचत्—'राजन् धन्यो भवान् भग-
 वान् भवो भूयै यस्यैव प्रसन्न । तदिदानीं शत्रून् विजित्य स्वभुजाजितां
 लक्ष्मीं प्रनष्टमपि धिरभूमिं स्वपूर्वजसम्भृतमिदानीं प्राप्तमच्ययनिधिं सिंहा-
 सनञ्च भजस्वेति ।

इत्थममात्यमुख्येनोक्तो वरसेशरो भयानकसायकनिकायवर्षिणाममर्षिणा दर्पेण
 यवीयसा पापीयसा विसरमुत्सारयितुं दिग्विजयप्रयाणारम्भमादिशत् । सम्पन्ने
 च यात्रासरम्भे श्रेणीभूतेषु च श्रेणीकृतसैनिकेषु विजयाशसिभिर्निमित्तैरतिप्रीत

- १ तिसृणां रात्रीणां समाहारस्त्रिरात्रम् तद्धितार्थे समासे 'अह सर्वैकदेशे'-
 त्यच् । २. अपर रात्रेरिति विग्रहे पूर्वापराधरोत्तरे'ति समासे 'अह सर्वैकदेशे'त्यच् ।
 ३ 'उपमित व्याघ्रादिभि सामान्याप्रयोगे' । ४. 'सुपि स्थ' इति स्थाधातो. के
 'अग्वाग्बभूभि-इति सस्य ष । ५ श्रेण्यादय कृतादिभि' ।

कीर्तिपार्थिव शुभेऽहि गजताश्रीयैपदिक्कधानुकोसिर्कंप्रासिकंपारस्वधिकशौलीक्यां
 घीकादिविविधपरिच्यदसुसजित पूर्व^१ प्राचीविजिगीपयाऽभ्युज्जगाम^२ अभ्यमित्रिणी
^३ वाराणसेय मल्लदत्तम् । जिते च तस्मिन् क्रमेण वायुवृष्टानिवाग्यानपि तत्सहा
 यान् शमयन्नमप-सृष्टून्, उन्मूलयँश्च कौशिकोऽरानग्यान् किरीटन्यान्, वङ्गा
 द्विवेलातटे स्थापितनिजविजयस्तम्भो भूपतिकुँडेर करदीकृन्वान् कलिङ्गान्
 अवनमय^४ महेन्द्राभिभवानीतैरिव समवेतैर्गजै इभ्युर्वैतिमिथ्व विग्यारण्यानीं
 जिवाऽवाचीं दिश ययौ, तत्रत्यपर्वतीयैर्शत्रून् सम्मर्दयन् कावेरीमुल्लङ्घमानश्चो
 ल्लेश्वरकीर्तिं चुलुकीकृत्य प्रमदामिव नर्मदां नर्मदामुत्तीर्थं विगर्तरीचान्तरभयेन
 चण्डसेनेन स^५ कृत उज्जयिनीं प्रविवेश, तत्र च वासवदत्तया, पद्मावत्या च समा-
 गतोऽतिप्रीणश्चण्डसेनोऽनुभूतामन्दानन्दोऽभूदित्यतिप्रीतियुक्तो वरसेश काश्चि
 द्विशास्तत्र विभ्रम्य श्वाशुरैसैन्यैरन्वित प्रतीचीं दिश जगाम । तत्र ईषद्रैक
 नेत्रातिवैचाटान् लाटान् अवनमयन्त तमवलोक्य सा भामयमद्विधमुन्मथितु
 मुन्मूलयेदिति सशैत्या भीत्या तद्गजावधूतवनव्याजेनावेपत म-द्रधराधर । इत्य
 भास्वद्विलक्षणोदयनस्तेजस्वी उदयन प्रतीक्ष्यामपि प्रकृष्टमभ्युदय प्राप्नुवन्
 कुबेरतिलकामलकासङ्गसिनीं कैलासहाससुभगामुदीचीं ककुभमभिससार । तत्र

१ कीर्ति प्रिया यस्मै स कीर्तिप्रिय स चासौ पार्थिव इति शाक्यार्थिवादित्वा
 त्समास । २ 'गजसहाभ्याश्चति वक्तव्यम्' । ३ 'केशाभ्या यञ्जावयतरस्याम्' ।
 ४ पादाभ्या चरतीति पदिक् 'पर्पादिभ्यष्टन्,' इके चरतासुपसङ्ख्यानम् इति
 पादस्य पदादेश । ५-७ 'प्रहरणम्' । ८ परश्वधान्ठन् । ९ १० 'शक्तियष्टयो
 रीकक्' । ११ 'उगितश्च' । १२ अमित्रमभिलक्ष्येति विग्रहे 'लभ्येनाभिप्रती आभि
 मुह्ये' इत्यव्ययीभावे 'अभ्यमित्राच्छ च' । १३ 'नद्यादिभ्यो ङक्' । १४ 'रान
 श्वाशुराद्यत्' 'ये चाभावकर्मणो' तत कुसिता राजन्या इति 'किं क्षपे' इत्यनेन
 समास । १५ 'दृ-दारकनागकुचरै पूज्यमानम्' । १६ महौश्वासाविद्, 'सन्मह
 दि'ति समासे 'आन्महतः समानाधिकरणे ति धात्वम् । १७ इमी चासौ युवति
 श्वेत्यत्र 'पोटायुवती त्यादिना समासे पुवत्कर्मधारय ति पुवद्भाव । १८ 'तत्पर्वम
 रुद्रधाम्' इति निष्पन्नात्पर्वतशब्दात् 'पर्वताच्चे ति छ । १९ अन्वो राजा राजा
 न्तरम्, मयूरव्यसकादित्वात्समास । २० श्वशुरस्येमे (तस्येदम्) सेनाया
 समवेता (सेनाया वा इति ष्य) तत उभयो कर्मधारय । २१ 'ईषद्रकृता',
 'ईषद्गुणवचनेनेति वाच्यम्' । २२ 'आलजाचौ बहुभाषिणि' ।

वसराजराजवर्चसम् भसहमानमाहवे चामन श्रोवसीयसैममन्वानमपि प्राती^१
पिक सिन्धुराज स्वकीयतेजोविशेषेण श्रान्वीपिक^२ कुर्वाणस्तत्रस्यान् म्लेच्छानुच्छि
न्नसच्छीलान् सद्यश्चिन्नगलगलच्छोणितच्युरितकौशेयकेण खण्डश कुर्वन् तुरुष्क
तुरगत्रातान् निजविकटकरटिघटाभिर्दलयन् चैश्वत्कमृहृहृस्वकीयकरचालेन च
पारसीकपति शैर्षच्छेर्दिक विधाय शत्रुसैन्यकवोष्णासृङ्निधौ निदधौ ।
हूणहानिकृतश्च तस्य मुखरीकृतदिङ्मुखा कीर्तिरपरा तुङ्गतरङ्गा गङ्गा हव हिमाचले
विचचार । भयस्तिमितविद्विषोऽस्य दम्तिना नदन्तीना च चमूना प्रतीपो नाद
केवल गिरिगह्वरेषु शृश्रुवे ।

इत्थ निजबलजलनिधिवीचीनीचीकृतविविधभूभृङ्गजद्भविजृम्भ, समुम्भ
थितप्रतिपंथिको वस्येशो वसुधां विजित्य मगधभूभृत पद्मावतीपितु पुर
प्राप्य तत्राविज्ञातज्ञाता यासवदत्तामधिकप्रश्रवास्पद मन्वानेन^३ स्वागतिक्केन राज्ञा,
पद्मावतीसहितो नैकधर्मैतिसकृतो निजबलभरेणावनमितातलो छावाणक
जगाम । ततो मन्दरनगायमाननिजबलावलोढितारिभक्रमकरायमाणप्रतिभट
सगराचारपारीणकीर्तिरन्येद्युर्लावार्णकौशाशर्वा प्रतिप्रस्थित सपरिच्छद श्रितीश
स्वामिविजयोत्सवेनोत्पतत्पताकाभुजलताभिर्नृत्यन्तीमिव राजधानीमागत्योच्चैश्चा
रणैरुद्रीयमान, वन्दिभि स्तूयमान, कार्पुर्णपैरीर्ष्यमाण, विर्द्धद्वन्द्वारकैराशी
भिरभ्यर्च्यमान, नरदेवैश्च प्रणम्यमानो निजमन्दिरमाससाद् । तत्र च निवसन्

१ 'पत्यराजभ्या चेति वक्तव्यम्' इत्यच् । २ 'श्रोवसीय श्रेयस ।
३ ४ 'तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलम्' इति ठक् (प्रतीपान्वीपशब्दौ प्रतिकूलानुकूलप-
योयौ) । ५ 'कुलकुक्षिप्रीवाभ्य श्वास्यलकारेषु' इति ङकञ् । ६ 'वधद्वृहतेरुप
सहस्रानम्' इति स्वार्थे कञ् । ७ स्वस्यायमिति विप्रहे गहादित्वाच्छ, 'स्वस्य चे ति
कुक् । ८ 'शीर्षच्छेदाद्यच्' इति ठकि तद्योगे शिरस शीर्षमाव । ९ 'कवशोष्णे' ।
१० पथि पथि इति वीप्सायामव्ययीभावे 'श्रक्पूरब्धू पथामानसे' इति समा
सान्ते 'नस्तद्धिते' इति टिलोपे 'प्रतिपथमेति ठञ्चेति' ठक् । ११ पूर्वमविज्ञाता पश्चाज्ज्ञा-
तेति पूर्वकार्तृत्वर्यजर्दिति समास । १२ 'तद्देहेतिभाशब्दादिभ्य उपसह्यानाम्'
इति सहकारेण 'प्राग्वहतेऽक', 'स्वागतादीनाञ्' इत्यैजभाव । १३ सख्याया विधार्थे
धा, 'एकादो भ्यमुनन्यतरस्याम्' तत सुप्सुपेति समास । १४ 'सह परुत्परारीति'
सिद्धि । १५ 'विभाषा पुरवे' । १६ 'द्वन्द्वारकनागकुजरै पूज्यमानम्' ।

विनम्रेषु राजसु शासनमधिरोष्य तौर्यमङ्गलतारधीररवप्रतिरवै , तम्मन्त्रिमुख्यपरि-
तोषितलोकपालप्रतिदिशप्रदत्तसाधुवादै सह निधानाधिगत कुलोचितं सिंहासन
मारुरोह । वीतलोभश्च सन् वसुधाविजयार्जित च वसुधासवोपम स कृत्य द्विजेभ्यो
वितरन् , साधमन्त्रिर्लालाटिक्रितिपतिमण्डलञ्च कृतमहोरसवोऽकृत कृतार्थम् ।

इत्थ कौशाम्ब्या रुमण्वद्यौगन्धरायणाधिकृतराज्यभार कदाचिर्मादङ्गिकै
रन्पदा क्रौर्कारिकै कदाचिच्च माङ्ङुकिवैविनोधमान , कदाचिद्वासवदत्तयाऽन्यैश्च
स्वानुजीविसभ्यैःसङ्गीतप्राचौर्यैर्विणा वादयन् पद्मावरया च सह कुशलकुशीलव
कुलशीलितविचित्रवादित्रकलशीरवविवशीकृतमना , सङ्गीतक वा सेवमान , समय
मत्यवाहयत् । कदाचिःपर्यैर्ष्यनो विविधविबुधै सह शास्त्रसागरममन्थत् ।
सङ्गद्वपलाशरयामवारबाणो मृहीतधनुर्बाणोऽतिपुष्पबाणोऽश्वोरसमारुह्य निष्कौ
शाम्बिर्भृगान् मृगयमाणोऽसौ कदाचिदारण्यैर्कान् वशमानयमानो मृगयारसमा
स्वादयन्नतिभयानकान् चित्रकान् , वृकान् व्याघ्रकौश्च सपत्रार्करोत् । कदाचिदु
पात्तमल्लो भल्लुकानभल्लत् । अन्यदा चालपुंर्षीणोऽतिमल्लो मल्लशाले मल्लितमल
मल्लकमतल्लिको मल्लकैरवल्लत् ।

एव मुखोपभोगेषु वर्तमान तमेकदाऽऽरथानस्थित समागतो मुनिर्नारद
स्वीकृतातिप्रह्वीभूततस्सम्पादितातिथ्य समुवाच—'वसेधर, सचेपेण ते किञ्चि
द्विवञ्च मामवधेहि—भासीव पुरा पाण्डुनामा त्वदीयपूर्वं
नारदस्य नरवाहन पितामहो महीजा राजा । तस्य कुन्ती माद्री चेति द्वे
दत्तोत्पत्स्युपक्रम भव्ये भार्ये षभूवतु । प्रातिपौष्टिद्वौन्मथितप्रमाथी
स नदीनमेखला महीमहीनो विजित्य जिर्त्सरोऽवमत्य

१ 'सज्ञाया ललाटकुङ्कुट्यौ परयति' । २ 'शिल्पम्' । ३ 'मङ्ङुकर्मभर्रादण
न्यतरस्याम्' । ४ 'सभाया य' । ५ 'प्रादयो गताद्यर्थे प्रथमया' । ६ परिग्लानोऽ-
प्ययनायेति पर्यादयो ग्लानाद्यर्थे चतुर्थ्या' । ७ सञ्जद पलाशश्यामवारबाणेनेति
'अवाद्य ऋष्टाद्यर्थे तृतीयया' । ८ पुष्पबाणमतिक्रान्त इति 'अत्याद्य क्रांताद्यर्थे
द्वितीयया' । ९ अशानामुर इव इति विग्रहे 'अप्राह्यायामुरस' । १० निष्क्रान्त
कौशाम्ब्या इति 'निराद्य क्रान्ताद्यर्थे पञ्चम्या । ११ 'पय्यव्यायन्यायविहारमनुष्य
हस्तिस्थिति वाच्यम्' इति बुञ् । १२ 'सपत्रनिःपत्रादतिव्ययने' । १३ अल्लडक्षा
शितह्रस्वलम् इति ख । १४ मल्लानतिक्रान्त । १५ मनोज्ञत्वाद् बुञ्, अदुरा
तिकादीनाद्येषुभयपदवृद्धि । १६ 'इप्नराजिसतिभ्य कर्प् ।'

देवि, अस्ति विविधै वैतनिकै^१, वस्त्रिकै^२, क्रयिकै^३, विक्रयिकै^४, यथाकाल यथा
समयं यथावरपक क्रयणि सत्यैकुर्चद्भिश्च क्रयविक्रयिकै, आपमित्यैकभ्याव
हारिकै, आपूर्णिकै, लार्णिकै, गान्धिकै^५, कौटिल्यै, भ्राष्ट्रमिन्धै^६, भाषिकै^७,
शीर्षभारिकै^८, वीवधिकै^९, परिपूर्णो बहिनंगैर्युष्टिनिष्ठै^{१०}द्योऽप्यन्तनगरन्युष्टित
शिष्टविशिष्टैर्दृष्टिको मालवदेश । तत्रत्यस्य चाग्निदत्ताभिषद्विजस्य त्रय पुत्रा
उत्पन्ना । मध्यमंस्तेषु जनुर्धान्धो वाह्य एव शमनसदनमसदत् । ज्यायास्तेषु
शङ्करदत्तारय, केनोयोध शान्तिकर । शान्तिकरो बाल एव विद्याभिलाषुकोऽ
कस्मापितुर्गृहान्निर्गतोऽद्यावध्यज्ञातकुत्रत्य । तस्य ज्येष्ठो भ्राता तत्रत्यस्य यज्ञ
दत्तस्य तनूजा मामुपायच्छत । कालेन तस्य वर्षाद्यान् पिता पतिभक्तिनिष्ठया
वर्षिष्ठया निजभार्यया सह स्वर्गत इत्यन्तर्धत्ती^{११} निजपत्नी^{१२} मा विरहय्य तीर्थो
द्देशेन गतो मे भर्ता निजजननीजनकशोकसन्तप्त सरस्वतीपथ पूरे तनुमस्यासीत् ।
तत्सहयायिभिश्चागस्थोदिततदुदन्तीकृताऽह तमनुगन्तुमना अप्यन्त सवेति
तथाकर्तुं नासादय स्वैर्बान्धवैर्सम्मतिमानम् । प्रत्यग्रशोकाभिभूताया अपि मेऽकस्मात्
साम्प्रहारो निवासो दस्युभिरुल्लिखित इति शीलज्जशभिया तिसृभिर्ब्राह्मणीभि सह

१ 'वेतनादिभ्यो जीवति' । २-४ 'वस्त्रक्रयविक्रपाट्टन्' । ५ यथाप्र
तिज्ञम् । ६ 'सत्यादशयथे' । ७ 'अपमित्ययाचिताभ्या कङ्कनौ', इयवहारेण
चरतीति ठकि स्वागतादीनाञ्छेत्यजभावे वृद्धि । ८ 'तदस्य पण्यम्' ।
९ 'लवणाट्टन्' । १० 'तदस्य पण्यम्' । ११ 'ग्रामकौटाभ्याञ्च तच्ण' । कुट्यां
भव कौट स्वतन्त्र सचासौ तच्चा अचि 'नस्तद्धिते' इति टिलोप । १२ 'भ्राष्ट्रा
न्योरिन्धे' । १३ १४ 'भस्त्रादिभ्य ण्' । १५ 'विभाषा विवधात्' ।
१६ १७ नगराद्बहिरिति विग्रहे 'अपपरिबहिरश्चय पञ्चम्ये ति समासस्तत्र न्युष्टि
(निपूर्वकवसते क्तिनि यजादिश्वासप्रसारणे 'शासिवसिघसीना चे ति प)
येषामेवभूता निष्ठया चाण्डालादय (निसो गते' इति त्यपि 'ह्रस्वात्तादौ तद्धिते'
इति प) यत्र । १८ 'वसतिञ्चघोरिट्' । १९ 'अस्ति नास्ति दिष्ट मति ।'
२० 'मध्यान्म' । २१ 'पुसानुजो जनुपान्ध इति च' । २२ युवारूपयो
कनन्यतरस्याम्' । २३ 'अन्तर्वपतिवतोर्नुक्' । २४ 'परयुर्नो यज्ञसयोगे' ।
२५ 'प्रहादिभ्यथेति' स्वाधेऽणि 'ओर्गुण' । २६ वेर्यातलाभमतिमन शारदा
नाम् तथा समो मतिमनसो इति गणसूत्राभ्या वर्णदृढादित्वादिमनिच् ।

समुपात्तस्वल्पवस्त्राऽह तत पलाय्य दवीयसि देशेऽयायाकाम्या मास कृच्छ्रकर्मोप
जोविनीतस्ततो निवसन्ती दीना, कर्णपरम्परया वरसेश श्रुत्वा शरण्यु शीलैक
पायेयोऽऽरमसरक्षणमात्रैकध्वेयाऽहमिहायाता । आस्थानमण्डपगतस्य च राज्ञोऽ
भ्यर्णं गत्वा शरण याचितस्यादेशेन त्वच्चरणान्तिकमासादितवतीत्येष एव मे
वृत्तान्त । आवाल्यामिक्रियाधूमैर्मदीये दशावीपत्पिहले इति पिहलिकानाम्ना
प्रसिद्धाऽहम् । एवमुदितवृत्तान्ता तां देवी वासवदत्ता कुलीनेयमिति मनसि कृत्य
प्रीत्यैव जगाद् ईहं स्थितो वर्तते शान्तिकराभिधोऽस्माक पुरोहितो वैदेशिक ।
स्यात्, स ते देवर ।

एवमुक्त्या युक्त्या शान्तिकरमानाययितु प्रायिता वासवदत्ता प्रतीहारद्वारा
तमाकार्यानुयुक्तपरिज्ञाततदन्वयाभिजनादि अपीय ते प्रजावती ? इत्युक्त्वा त
ता ब्राह्मणीमदीदृशत् । एव तयो परस्पर परिज्ञसौ सजाताया ज्ञातयन्धुविनाश
शान्तिकरो भ्रातृजाया निजनिवासमानीय पितरौ भ्रातरञ्च यथोचितमनुशोष्य
दारकद्वितयान्विता ता भृशमाश्रासयामास । देवी वासवदत्ता चापि तस्या
द्वावपि ज्येष्ठकनिष्ठौ पुत्रौ बहुसम्पत्तिवितरणपूर्वकं क्रमशः शान्तिसोम-वैश्वानर
नामानौ कृत्वा भाविन स्वपुत्रस्य कुलहितौ पुरोहितौ परिकल्पितवती ।

इत्थ तत्र सर्वेषु सगतेषु लब्धविभवेषु च दिनान्यतिवाहयसु शान्तिकरा
दिव्येकदा तत्र स्वकीयै पञ्चभि सुतै सह शरावान् समादायागतामेका कुम्भं
कारीमालोक्य पार्श्वतीया पिहलिका वासवदत्तोवाच—सखि, समालोकय माम् ।
इय हि पुत्राणाम् पात्रम् इति पञ्चास्या पुत्रा । नाद्यापि ममैकोऽप्यत ईदृशी
अपीय न मां दृशो अननुभूतामीर्यसै ततिमुखैतीयशोभासुखोद्भूतसन्तापसन्तप्ता
वर्तते । एवमुक्त्वा पिहलिकाऽबधीत्—देवि, पापभूयिष्ठा प्रेष्ठा प्रजेयम् दरिद्रेष्वेव
भूयसी । युष्मादृतेषु च जनेषु कश्चिदुत्तमपुण्यामैव जन्मिर्कृते इति त्वरयालम् ।
अत्र भवत्यप्यचिरादेवावाप्तोचितसुतसुखा भविष्यतीति ।

१ ब्राह्मणादेराकृतगणत्वात् प्यजि हलस्तद्धितस्यति यलोप' पित्वाङ् ङीप् ततो
नजि अयायाकाभ्या (असम्मनिष्ठा) भौदासीन्येनेति भाव । २ पप्यतिथिवत्
तीतिङ् । ३ 'अभेष्टाविदूयै' । ४ 'ईपदकृता' । ५ अनत्याधान उरसिमनसी ।
६ 'इदमो ह' 'इदम इश' । ७ पुयोगलक्षणा ङीप् । ८ मुखपार्श्वतसोर्लोपश्च' ।
९ 'त्यदादिषु दशोऽमालोचने कञ्,' 'इदकिमोरीशकी' णिङ्ङेति ङीप् । १० आ
सर्वनाम् । ११ 'वृद्धाच्छ' । १२ 'मुखपार्श्वतसोर्लोपश्च' । १३ 'तदर्हति इति ङ्' ।

जनातिदयालुर्हृदयाँलुर्जामृतवाहन कल्पद्रुम गवाऽखिलाभिलामदरिद्रां कर्तुंम
 म्यथितवान् इति स प्रभूतभूतिवृष्ट्याऽखिला प्रजा प्रमोदयामास । किन्तु एतेन
 प्रथितयशस तम्प्रति पुत्रप्रथाबद्धमूलराज्या विकुर्वाणास्तद्गोभ्रजा अभीष्टसिद्धि
 कारककल्पवृक्षमुक्तास्पदं त निष्प्रभावत्वात्सारस्येन जटपमवधार्य शुद्धाय बद्धबुद्धयो
 षभूवुरित्येतदवलोक्य जीमूतवाहनो निजपितरगुवाच—‘शरीरमेतजलजुद्बुदव
 स्रधरम्, श्रियश्च प्रयातदीपत्रिर्वाणावसाना इत्येतत्कृते स एव गोत्रजै सह युष्येत
 थ पेहलौकिकसुखमतिरिच्य नान्यदुत्सुकं, यो वा परदु खदूष्यं, न वा यस्य
 हस्तमलकल्पपाद्मनाद् ऋतेऽन्यदास्या भवेत् । अतो हे तात, न मयैतैर्गोत्रजै सह
 योद्धव्यम् । आसतामेते कृपणा इहैव, मया तु फापीतो वन गमेलिममित्युक्त्वा
 ‘हीनहीनजीनजननीजनक मलयाचलाय चलितमवलोक्य समुच्छूनंशोको
 जीमूतकेतु ‘किं तदा ममापि शुष्कतृणवत्परित्यक्तराज्यस्य, परिपकैवयस्कस्याति-
 चामस्य’ स्थिरयेह प्रयोजनम्, अहमपि त्वामेवानुगच्छामी’ युक्त्वा सभार्यस्तमनु
 वमाज, मलयाचलञ्चावाप्यैकस्मिन्नाश्रमे सिद्धावासमन्ववसिते त्रयोऽपि ते वसतिं
 षक्रु । तत्र च पितृपरिचर्यापर तदाश्रममध्यर्षुषो जीमूतवाहनस्य सिद्धाधिराज
 विश्वावसो सुतो मित्रावसु सुहृत्समपद्यतेति जातु जीमूतवाहनो जन्मा-तरनिज-
 जायां मलयवर्ती तत्कनीयसीं स्वसार रहस्यपर्यदित्यन्योन्यदर्शनेन यूनोरनयो-
 मंनो मनोजशरशरव्यतामगमत् ।

अकस्मादेकस्मिन् दिने स्वयंप्रीतो^{११} मित्रावसु स्वस्वसारमादाय जीमूतवा
 हनमभ्यधात्—‘पृषा कन्या मदीया कनीयसी स्वसा । एनामह तुभ्य दिक्षामी

१ ‘हृदयाच्चालुरन्यतरस्याम्’ । २ तत्र भव ‘अनुशतिकादीनाञ्च’ ३ अप
 ष्यतृतीयेत्यादिना उत्सुके दुक् । ४ दु खेन ध्यायतीति ‘आतश्चोपसर्गे’ इति
 ष्यायते के ‘दुरोदाशनाशदभ्येषूत्तरपदादे ष्ट्वव’ । ५ ‘अषष्ठ्यतृतीये
 ति दुगागम । ६ जहाते क्ते ‘घुमारथेती’वे ‘ओदितश्चेति’ नत्वम् ।
 जीन इत्यत्र च ज्याधातो क्ते ‘प्रह्विज्वे’ति सम्प्रसारणे ‘हल’ इति दीर्घे
 त्वादिवाधत्वम् । ७ उच्छून इत्यत्र ऋयते क्ते यजादिवात्सम्प्रसारणे दीर्घे
 ओदितत्वात्त्वम् । ८ ‘शुप क’ । ९ ‘पचो च । १० ‘त्वायो म ।
 ११ ‘तृतीयार्थे’ इत्यनो कर्मप्रवचनीयता । १२ अधिपूर्वकाद् वसते ‘भाषाया
 सदवसश्रुव’ द्वित्वहलादिशेषसवर्णदीर्घां, ङसि मत्वात् ‘वसो सम्प्रसारणम्’ ।
 १३ ‘स्वयं केन’ ।

तीच्छामिमां मामकीनां माऽन्यथा कृथा ।' एतदाकर्ण्य जीमूतवाहनो जगाद-एषा मदीया पूर्वजन्मजाया, ख च मदीयमभिन्नहृदय जन्मान्तरीय मित्रमित्येतत्सर्वं जातिस्मरोऽहं जानामि । एतेन तत्पूर्वजन्मकथाश्रवणसंज्ञातकोत्तूहलेन मित्रावसु-नाऽऽभ्यर्च्यमानो जीमूतवाहन एव तस्मै खपूर्वजन्मकथा वक्तुमारभत—

पुरा व्योमचरो विद्याधरोऽहं हिमवच्छृङ्गमार्गेणैकदा गच्छन्निव स्थित गौर्यां सह ऋषिभ्यो शिवमपश्यमिति तच्छृङ्गोद्धनकुड्यो रुद्रो मन्युलिङ्गे स्फुलिङ्गैर्दक्षिण मा मर्त्ययोनौ पतितु तत्र विद्याधरीं भार्यामवाप्य स्वसुत तत्पदे नियोज्य स्मृतजातिं पुनर्विद्याधरीं योनिश्चावाप्तुमभिशाशापेति शटित्यहं बलभीतान्ग्या नगर्यां वणिजां कुले वसुदत्ताभिधानो महाधनवणिक्सुत सजात । कालेनावस्ययौवनोऽहं विदु प्रेरणया कृतपरिच्छदे वणिज्यार्थं द्वीपांतरं गत । ततः प्रत्यागच्छन्तमन्ध्याम प्रतिष्केशं मुमुषिषवस्तस्करं हतसर्वस्वं मामावध्य स्वपण्या चण्डिकामग्निरे देवीं पूजयत पुलिन्दकारयस्य निजप्रभोरन्तिकं देश्युपहारार्थं मनयन् । किन्तु माम बलोत्थय सजातदयोदयोऽसौ शबरो बन्धनान्मोचयित्वाऽऽमोपहारेण सपर्यासमा पनमभ्यलपदिति तत्त्वणमेव 'मैव कृथा, प्रसन्नास्मि ते, वृणीष्व वरम्' इत्युक्तो दिव्ययागिरा प्रदृष्ट स वणिग्जगाद-'प्रसन्नाया खयि न कोऽप्यन्यो वैरोऽभ्यर्च्यते तथापि जन्मान्तरेऽप्ययमेव वणिङ् मे मित्रं स्यादित्येतत्तावदस्तु । तदनन्तरमेव-मस्तिवत्युक्त्वा विरताया वाचि प्रत्तसविशेषविंशोऽतिप्रसत्तिचित्तो मदीयं पिता सृष्ट्युमुखापरिच्युतं मामवधार्य महोत्सव कृतवान् । ततः कालेन सार्थावलुण्ठ-नादवष्टभ्य राजाऽऽनायित स एव शबराधिपो महीपतिं विज्ञाप्य स्वर्णलक्ष-प्रदानेन बधनिप्रहान्मया मोचित प्राणदानोपकारार्थं प्रत्युपकृतो गृहमानीय परया प्रीत्या सकृतश्च स्वां पत्नीं प्रति प्रहीयमानस्तदानीं स्वाधिकृतमुक्ताकरत्तूरि-कादि मत्प्रत्युपकारप्राप्त्यर्थं मत्प्रेमपेशलहृदयं स्वावासमगात् । ततश्च मदर्थं सातिशयं मुक्तासारमवाप्तुं धृतधन्वीऽऽरण्यकमौक्तिककरिरित्सीया हिमालयं गतस्तत्र भ्रमन् विकसितसरसिचैकमहासरोऽन्ववसिते देवागारे हरमर्चयितुमाग

१ 'दूतवणिग्भ्याश्च' । २ 'प्रतिष्केशश्च करः'-सहाय पुरोयायी वा प्रतिष्केश स न विद्यते यस्य । ३. 'तद्वृहतो करपत्योश्चोरदेवतयो सुत तपो पथ' । ४. 'ग्रहवृहनिश्चिगमश्चेत्यप्' । ५ 'विज्ञाभोगप्रत्यययो' । ६ 'धनुषोऽनह' । ७. 'राधो हिंसायां सतीस् वाच्य', 'अत्र लोपोऽभ्यासस्य', 'स स्यार्धवातुके,' 'अप्रत्ययात्' । ८ 'सप्तम्या जनेर्ह', 'तत्पुरुषे कृति बहुलम्' ।

तामपरां भवानीमिव सिंहाकृद्धां महाजातीयां कन्यामेकामपश्यत् । तदबलोकन-
समकालमेव विस्मयाक्रान्तमना मनाक् स शबरोऽचिन्तयत्-‘चतुर्युगेऽपि त्रिभुव-
नासम्भावितैतादृशरूपरूपा केयं स्यात् ! यदीयं मौनुषी, कथं सिंहवाहिनी !
यदीयं दिव्या, कथं मारुचैरीषया ! तदयं भ्रमो वा स्वप्नो वेति तथ्यजिज्ञासयाऽ-
हमिमामुपसर्षामि । इमां हि स्वमित्रेण संयोजयितुं शक्नुवतो ममापूर्वोपकृतेः
सुदिनाहं तद्भवेत् ।’ इत्यालोच्य स मे सुहृत्तदन्तिकमुपगतः । एतस्मिन्नन्तरे
सैकत्र तरुच्छायप्रदेशे सिंहाद्वरुह्य तज्जलस्रससरोजान्यवचेतुमारभत । तदन्तिक-
मुपगत्य कृतानतिरपूर्वातिथिप्रीत्या व्याहृतस्वागतवचनया तथा जिज्ञासित
कौतस्त्यादिंश्च शबरः स्वं शर्वाणोचरणैकशरणं शबरं मातङ्गमुक्त्वावाप्तिहेतोस्तत्र
निजागमनं चाचक्ष्णोऽब्रवीत्—‘देवि, भवतीमवलोक्यैर्तद्दृष्टं निजसुहृत्सार्थवाह-
सुतं श्रीमन्तं चसुदन्तं स्मृतिपथमवतारितवान् । स हि रूपेण यौवनेन च त्वमित्रा
द्वितीय इति कन्या सा धन्या यस्याः करो मैत्रोदानदयार्जवनिधिना, धैवाहिक-
विधिना तेन गृह्येत । एषा त्वं तादृशेन न युष्येश्चेद्विधेरेतादृशोत्तमरूपसम्पादन-
विशारदिमां विलाभिर्मौनमावहेत् । इत्थमाकर्णितमर्माविद्वर्चनां क्रन्दर्पमोहमन्त्राक्षरै-
रिवापहृतमानसा सालक्षितैः शरैरभिमारशरैरिव विद्वद्दया क ते सुहृत् ? तं
तावदानीय मया प्रदर्शयस्वेति’ त शबरमुवाच । तदाकर्ण्य कृतार्थमिवारमानं

१. महती प्रकारवती—‘प्रकारवचने जातीयर्’ ततः ‘पुंस्वत्कर्मधारय’—इति
पुंवद्भावे ‘आन्महतःसमानाधिकरणजातीययोरित्याश्वम् । २, ३. चतुर्णां युगानां
त्रयाणां भुवनानां च समाहारः इति विप्रष्टे ‘तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे ‘चेति’
समासे ‘संहयापूर्वो द्विगु-’, ‘स नपुंसकमिति’बाधित्वा ‘अकारान्तोत्तरपदो द्विगुः
स्त्रियामिह’ इति प्राप्ते ‘पात्रायन्तस्थ नेति निविध्यते । ४. ‘प्रशंसायां रूपम् ।
५. ‘मनोजातावभ्ययतौ धुक् चे’त्यजन्ताम्हीप् । ६. अनोरुमाय सरसा जातिसंज्ञयो.’
इति टच् । ७. कुतो भवः कृतस्यस्तस्य भावः । ८. ‘इदमोर्हित्’ । ९. मित्रस्य
भावः इति ध्यजि पिश्वान्छोपि यलोपः । १०, ११. ‘वैर्यातलाभमतिमन शारदा
नाम्’ इति सहकारेण वर्णदृष्टादिस्वादिमनिच्, टेरिति टिलोपः । १२. मर्माणि
विध्यतीति क्विपि ‘नहिष्ठित्वृपिष्यधी’ति पूर्वपददीर्घः । १३. शृवन्धो राहः ।
१४. ‘अभिवादिदशोरामनेपदे वेति वाच्यम् ।

मन्यमान शबर स्वपत्नीं प्राप्य भूरिभारहार्यमुक्तामृगमदादियुक्तोऽस्मद्गृह-
मायातोऽनुलितवन्निकं प्रभूत ताम्प्राभृत मरिचिरे न्यवेदयत् ।

सोऽसंभ्रमतीते तद्दिने रात्रौ रहसि मामवगततत्कन्यादर्शनाशेषवृत्ता-त कुर्वा-
णस्तत्र गन्तु भृशमु मनोभूत मामादाय स शबरेशस्तद्दिशमुद्दिश्यापरिहृश्य
निर्येवाशिशिवयत् । प्रातश्च सशबरेश मां तत क्वापोतमवगत्य ताम्प्रीतिप्रतीतो
मरिचिताऽवलम्बितघृतिस्तस्यौ । तरसिँना तेन चाह शबरेण क्रमात्तुपाराद्धि नीत
इति तस्मिन् सरसि स्नानानन्तर स्वच्छसर सलिल पीत्वा पीलुकुण्ठकमनीयकानने
निर्कुलाकृतस्वादिष्टफलैःशितर्भयपोरात्रयोर्विकीर्णकुसुमास्तरण भृङ्गीसङ्गीतसुन्दर
शुभगन्धवह ज्वलितौपधिदीपक तत्काननमेव निशि विश्रान्त्यै वासवेरमाम्भूत् ।

अन्येषु प्रतिपद् तत्तदुत्कलिकाभृता, तन्मार्गानुधाविना मनसा प्रायुद्धता
इव स्फुरद्दक्षिणचक्षुषा च सूचितागमना इव, सटौलसिंहपृष्ठस्था शरदम्भोधरो-
त्सङ्गसङ्गिनी निशीर्ष्यानांथकलाभिरै-द्वीकला इव तत्रागता सा सुभूर्बिलसद्वि-
स्मयौत्सुक्यसाध्वसाम्या चक्षुर्भ्यां मयाऽवलोकिता । सा चापि सिंहादवतीर्या-
वचितपुष्पा सरसि स्नाता तत्तीरगतहरमर्चयन्निस्म । समापितसपथ्यां च तामु-
पेत्य मत्संछे शबर सप्रणाममात्मानमावेद्य ममानयनसूचनपुरस्सर तत्र मामुप
स्थापयितु तदनुमतिमजिज्ञासत । विदिततदभिप्रायेण च शबरेण तत्र नीत मां
प्रणयपरिपूर्णेन नेत्रेण तिर्यगालोकयन्ती मदनावेशवशगा शबरमभ्यधात्-‘सुहृत्ते
मर्त्यां नाय ना, य दर्शं दर्शं यदीदृशी दशा मे सजाता । नेयमाकृतिर्मर्त्यानाम् ।
अय तु मद्ब्रह्मनाय समागत कोऽपि दिश्य इति निःसाशयिकम्^१ ।’ पतदाकर्ण्यं

१ वरुण हरति वहस्यावहति वेति ‘वह्नद्रव्याभ्या ठन्कनौ’ । २ उत्सवेन
युगपदिति यौगपद्येऽभ्ययीभावे-‘अव्ययीभावे चाकाले’ । ३ ‘अरुर्मनथक्षुधेतो
रहीरजसा लोपश्चेति’चि्वसलोपौ, ‘अस्य च्वा वित्तीत्वम् । ४ ‘अस्मायाने
धास्तो विनि’ । ५ पीलुना फलाना पाक-‘तस्य पाकमूले’-इति कुणप् ।
६ निर्गत कुलमन्तरवयवाना समूहो यस्मादिति बहुमीदौ ‘निःकुला-
न्निष्कोपणे’ इति ङाच् । ७. अतिशयेन स्वादु, ‘अजादागुणवचनादे’वति
सहकारेण ‘अतिशयाने तमविष्टनौ,’ टेरिति टिलोप । ८ ‘आशिते भुव करण
भावयो’ इति खच् । ९. ‘प्राणिस्थादातोलजन्यतरस्थाम्’ । १०. रात्रि ।
११ ‘रागाह सखिभ्यष्टच्’ । १२. ‘आर्मीक्ष्ये णमुल् च’, ‘नित्यवीप्सयो’,
‘कृन्मेजन्त’ इत्यप्यस्यम् । १३. ‘सशयमापन्न’ इति टञ-ताद्बहुमीदि ।

तां प्रत्याययितुं स्वयमहमुक्त्वान्—‘सुन्दरि, सत्यमहं जनुपा वपुया च मनुष्यः । किमार्जवे जने व्याजेन । बलभीवासिनो महाधनाभिधानस्य सार्थवाहस्य महेश्वर-वरार्जितो वसुदत्ताभिधः पुत्रः । अयं च देशान्तरगतेन मया प्राप्तपूर्वः कृच्छ्रैक-बन्धुः शबराधीशो मम सुहृत् । एव च संक्षेपेण मदीयः परिचयः ।’

एवमुक्त्वा विरते मयि लजावनतमुखी साऽप्रचीत्—‘हरमर्चितवतीं मामद्य संतुष्टरिशवस्त्वमे समादिशत्—अः स्वभर्तारमवाप्तासि इति सम्भवति भवान् मे मर्ता, भ्राता चायं भक्तः शश्वरः । एवं वाक्सुधया मामभिपिच्य विरतया तया साकं यथाविधिविवाहाय कृननिश्चयः समित्रोऽहं निजगृहं गन्तुं निश्चयमकार्षम् । ततः संकेतसमाहृतस्त्वैवाहनसिंहा सा सुन्दरी सिंहं तमारोढुं मामभाषतेति तदाग्रहेण निजोऽसन्नगृहीतदयितः सिंहमारुह्य सुहृदा तेन शबरेणानुयातः कृतकृत्यो बलभीं सम्प्राप्तवान् । तत्र सिंहसमारुहं सवल्लभं मामवलोक्य प्रत्युद्धतो मदीयः पिता सहर्षं मृगेन्द्रादवतीर्णं निजपादावनतं च मामवलोक्य सजातविस्मयोऽ-भ्यनन्दत । अद्वितीयसौन्दर्यसौकुमार्यकमनीयां कृतपादाभिबन्द्नाममानुपोचित-प्रभाभिरोचितां ममोचितां भार्यां पश्यन्नमन्दानन्दसन्दोहनिर्भरश्च मन्दिरं प्रवेश्य परिपृष्टाभ्यनन्दितास्मद्बृत्तान्तः शबराधीशसौहादंमभिप्रशंसन् मौहूर्तिकारदेशेन स्वविभवानुरूपमखिलबन्धुभिः सह विवाहमहोत्सवमचीकरत् । समवलोकितार्-स्मद्विवाहो मद्बधूवाहो व्याघ्रः पश्यस्वेव सर्वेषु पुरुषाकृतिः सम्पन्नः । किमेत-दिति सर्वेषु विभ्रान्तेषु दिव्यवसनाभरणः स मां नमश्चेवमप्रधीत्—‘अहं चित्रा-गदो नाम विद्याधरः । इयमपुत्रस्य विगतभार्यकस्य मेमनोवती नाम प्राणाधिक-प्रिया कन्या । सदैनामङ्गे कृत्वा विपिने अमन्नहमेकदा दक्षिणोत्तरोभयतटतपोवनां गंगां प्राप्तवान् । तत्र तपस्विजनसमुदाचारोह्वलनमिया तदीयं दक्षिणतारमुत्तर-तीरञ्च विहाय मध्येगङ्गेन गच्छतोऽकस्मान्मे माला तदम्भसि निपतिता । सा चान्तर्जलस्थितस्य नारादस्य पृष्ठे पतिता ममौदयेनेत्यं सजातमिति बुद्ध्या क्रुदः

१. पूर्वं प्राप्तः प्राप्तपूर्वः ‘सुप्तुपेति’ समासः । २. स्वरया वाहनम्; ‘सर्व-नाम्नो वृत्तिमात्रे पुम्बद्भावः’ । ३. ‘विभाषाकृत्वोः’ इति कृधातोः क्यपि, तुकि, कूरयम्, ततः कृतं कृत्यं येनेति बहुव्रीहौ ‘निष्ठा’ इत्यनेन निष्ठान्तस्य पूर्वनिपातः । ४. ‘स्त्रियाः पुम्बद्भाषित०’, ‘शीषादिभाषा’, ‘आपोऽन्यतरस्याम्’ । ५. ‘त्यदादीनि च’, ‘वृद्धाच्छः’ । ६. ‘दिक्शाब्देभ्यस्तोरस्य तारभावो वा’ । ७. ‘पारेमध्ये षष्ठ्या वा’ ।

स हिमाचले मा सिंहे भवितु पृष्ठे ता सुताञ्च बोधु शपन् अस्या मम सुताया मनुष्येण सहोद्गाहदर्शनं तच्छापमुक्तिं निर्दिष्टवान् । इत्थं तन्मुनिशसोऽहं हिमाचले सिंहे भूत्वा हरपूजापरामेता तनया पृष्ठेन वहन् अद्यावध्यासम् । अनन्तरसम्पन्नश्च शबराधिपोक्तं विदितचरमेव भवतेति तन्मुनिवाणीप्रमाणोऽहमधुना यथेष्टं गच्छामीत्युक्त्वा स विद्याधरो नभोऽभ्युदयतत् । श्लाघ्यसम्बन्धसतुष्टो मदीयं पिता चापि नन्दस्वजनयान्धवै सह बहुकर्तृकं महोत्सव कुर्वाणं सर्वमन्वीराज्यं सद्बहुवर्द्धूर्तहास्तिकं शबराधिपतये प्रादात् ।

एव शबराधिपेन स्वमित्रेण तत्रैव मया सह निवसता दर्शनीयर्तमया मनो वत्या सह सुखिनो मे भूयाननेहाऽहास्त । क्रमेण मनोवत्या समुपन्ने मम तनयेऽतिक्रान्तशैशवे, कृतविद्ये परिणीते च तरिमन्, अवलोकितजीवितफलो बुद्धो मे पिता देहमुञ्जितु सदारो भागीरथी प्रायात् इति पितृशोकार्तस्यापि स्वबान्धवभारितृष्टे समालोडितपरम्परागतपूर्वजकृते याथाकथाचेन स्वगृहभार बोधु प्रतिपन्नस्य मे सत्युत्तरसानन्दा, सुकलत्रमनोरमा, सुहृत्समागमसुखा दिवसा अतिक्रान्ता । कालक्रमेण चावाप्तवर्षीयस्त्व पतितवैम्भ पलितकचकूचं सहसोत्पन्नवैराग्योऽहं कौटुम्बिकभारोद्बह्ननियोजिततनय, मरुनेहापरित्यक्तप्राग्पराज्येन शबराजेन सह कालञ्जर गत आत्मीया वैद्याधरीं योनिं, समाप्तविधिं स्वशार्वाशापञ्च सहसा स्मृतवान् इति मनुतनुजनुप तनुमेतां तित्यञ्च तत्सर्वं भार्यायै मनोवत्यै स्वमित्राय शबराय चास्याय, 'अन्यस्मिन्नपि जन्मनि इमे एव मे भार्यामित्रे स्याताम्' इति हृदि कृत्वा शकर स्मरन् तस्माद्गिरितटाञ्चिपत्य ताभ्यां स्वपत्नीमित्राभ्यां सह शरीरकर्ममुञ्चम् ।

स एवाह जातिरमरो जीमूतवाहन इदानीं विद्याधरकुले समुपन्न । त्वञ्च पञ्चमुखप्रमादाज्जात सिद्धाना राज्ञो विश्वावसो सुतो मित्रावसुर्मे भूतपूर्वं

१ प्रमीयतेऽनयेति कारणे ल्युटि ङीप् प्रमाणी, तन्मुनिवाणी प्रमाणी यस्य 'अप्पूर्णीप्रमाभ्यो' इत्यप् । २ अस्मिन् काले इति विग्रहे हृदमशब्दात् 'अधुना' इत्यनेन अधुनाप्रत्यये 'हृदम इश्' तत्र 'यस्यति च' इतीकारलोप । ३ 'नयृतथ' । ४ 'पौटायुवति' । ५ हस्ताज्जातौ इति हस्तशब्दात्प्रत्यये हनि हस्ती, स्त्रिया ङीप्, हस्तिनीनां समूह इति विग्रहे 'अचित्तहस्तिधेनोऽक', 'भस्यादेतद्धिते', 'नस्तद्धिते' । ६ 'तसिलादिध्वाकृत्यसुच' इति पुम्बन्नाव । ७ पतित दन्त । ८ कुत्सिते । ९ 'दानीञ्च', इदम इश् । १० 'विश्वस्य वसुराटो' ।

सुहृद्बरेन्द्रः । सेविकामार्यस्य मम सा भार्या मगोवती च, बलयवतीनाम्ना ते स्वसा समुत्पन्ना एवमेवा मे भूतपूर्वजाया भावकभगिनी । भवानपि च सदीयं भूतपूर्वं मित्रम् इतीमां परिणीतपूर्वविणो मेऽसाविदानोमवश्यं परिणेतव्या । किन्त्वेतत्सर्वमवगतसर्ववृत्तान्ताभ्यामस्मरिपितृभ्यामेव कृतं स्यादिति तो गत्वा पूर्वं तस्वीकृतिं लभस्वेत्यमुक्तो मित्रावसुस्तस्मिन्पितरावुपगम्य सर्वं तस्मिन्नेदितवान् । समुपलब्धतस्वीकृतिश्चोद्गाहमंगलसमालम्भनानि विरचय्य सिद्धराजपुरस्कृतेन जीमूतवाहनेन सह समिलरिसिद्धसङ्घाते वरगाद्विद्याधरोदपुरे, अद्भुतदुचरचारणे विधिवत्स्वसुरुद्गाहं सम्पादितवान् ।

इत्थं निष्पादितविवाहो जीमूतवाहनो महाहोण विभवेन मलयानी सद्गुरव्ये-
र्वेलावनान्यबलोकयितुमेकदा श्वशुर्येणामितवसुना मित्रावसुना सह गतः हा पुत्र,
इति विश्वोदन्ती मातरं निवर्तयन्तं कञ्चित् यविष्टं परयत्कतिष्ठत् । कस्वम् ?
किमीहसे ? किं च माता ते शोचति ? इत्थं पृष्टः स इत्थं वक्तुमारभत—

पुरा कद्रुर्विनता च द्वे कश्यपभार्ये बभूवतुः । कथाप्रसङ्गेन विवदमान-
योस्तयोराद्या सप्तसप्तिसप्ततीन् श्यामान् अपरा च तान् कर्कान्योन्यदासभावपणे-
नावादीत् । ततो जयार्थिनी द्विरसनजननी कद्रुर्निजारमजैर्नागैरकांशान् विष्कृत्वा
रैर्मलिनान् कारयित्वा तांश्च तथाभूतान् विनतां दर्शयित्वा दृष्ट्वा तां दासी-
चकार । वैनतेय एतद्वगस्यागत्य कद्रुं साक्षात्मातृदासित्वमुक्तिमयाचत । किन्तु
काद्रवेयास्तदानीं सुरारब्धमन्थनक्षीराब्धिबलवर्धुर्घातः तस्मान्मुक्तिं प्रतियन्तु-
मैच्छन्निति ताचर्यः क्षीराब्धिं गत्वा सुधार्थसुररूपं प्रदर्शयामास । अतः प्रीतो
हरिः 'तुष्टोऽस्मि ते, वृणीष्व कञ्चिद् वरम्' इति वैनतेयमभाषत । तदा मातृदा-
स्येन कोपितो वैनतेय 'नागा मे भक्ष्या भवन्तिव' इत्ययाचत । 'तथास्त्विति' इत्युक्तो
हरिणा निजपराक्रमार्जितामृतो गरुडस्तदा स्वारमपञ्चपरिरक्षणदक्षेण तच्च कविपञ्चक-
श्चभुषणोक्तो यत् यथा नामैरियं सुधा न भुज्येत, त्वदीयं कार्यमपि सिष्येत्,
एतदहं करोमि । त्वमेतामादाय तत्र गच्छ, अहञ्जैर्ना तेभ्यः प्रत्याहरिष्यामीति ।

१. 'न बोधया' । २. 'सुसुपा' । ३. 'कर्तृकर्मणोः कृति' इति कृतोने
कर्मणि षष्ठीविधानादत्र तद्धितस्य इतो योगे न षष्ठी । ४. 'राजशशुरायत्' ।
५. 'त्वे च' । ६. 'प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः', 'प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात्'
इति प्रतिदाने सुधायां षष्ठमी ततः 'प्रतियोगे षष्ठ्यास्तसिः' । ७. 'वीभ्यो ढक्'
'किति च' । ८. 'श्रत्यकः', 'भरप देहोपः' ।

एवमुक्ते वैनतेयस्तमेत्युक्त्वा समुपात्तकीलालकलश काद्रवेयानुपेत्य हरिवर-
प्रभावाञ्जीतान् तान् उवाच यदेतदमृत मयाऽऽनीतम् । तच्च ममाग्वां भुक्त्वा
गृह्यताम् । भयञ्चेद्दहमेतदहर्भस्तरं सस्थाप्याम्बाञ्चोन्मोच्य गच्छामि, यूयमितोऽ
मृतमेतस्वीकुरुत । 'तथास्तु' इति उक्तेषु नागेषु, गरुड पवित्रे कुशास्तरे कीलाल
कलशमाधत्त । तेऽपि च तन्मातरं मुमुक्षुरिति दास्यमुक्तया मात्रा सह गते
गरुडे, यावदेव विगतभीता काद्रवेयास्तदमृतमाददते तावदेव स्वशक्तितो
नागान् विमोह्य शक्र कीलालकलश कुशास्तराज्जहारेति पीयूषस्योपि स्यु एत
द्रिया कुशास्तरमेव लेलिह्यमाना विषण्णा नागा पाटितजिह्वा द्विजिह्वता ययु ।
समवाप्तहरिवरस्ताचर्यश्चानुदिन निपत्य तान् भक्षयितुं प्रारभतेति कृत्वा नागलो-
कमेकदैव नष्ट मन्यमानो भुज्जगेश्वरो वासुकि, प्रार्थनापूर्वकमेकैकं नागं तदाहारार्थं
प्रेषयितुं प्रतिज्ञाय, नागलोके तत्प्रवेशं निषिषेध । तथेति प्रतिपद्ये वैनतेये
वासुकिस्तदाहारार्थमनुदिनम् एकैकं नागं प्रेषयितुं प्रारभत । एतेन च क्रमेण
संख्यातीता फणिनो विनाशमफणन् ।

अहञ्च शश्वचूडारयो नागो निजवारक्रमेण नागराजनिदेशतोऽधेमा वर्ध्म-
शिलाप्रायात इति सैद्यो निधनं गमिष्यंती मे शोकेनाग्वा परितपति । एतदा-
कर्ण्यतिदुःखितो जीमूतवाहस्तमभाषत—'अहो अस्थाने वासुकैरेप क्रमो यच्चि-
सत्त्वेनेव स्वहस्तेनैव स्वप्रँजा रिपोरामिषता नीयन्ते । कश्यपापयस्य ताचर्य-
स्यापि अक्षयवतिदेहार्थमित्थकरणं न युज्यते । तदद्य त्वं तावत्प्रसीद,
मा विपीद, गृह्यमितो गत्वा निषीद । अहं स्वाम्भैकं स्वशरीरप्रदानेन रक्षामि ।
एवमाकर्ण्यं शश्वचूडोऽपि धैर्येणेत्यमुवाच, 'भगवन्, शान्तं पापम् । मैव पुनरि-
त्यमभिधया । अहं निजकुलं कलङ्कपङ्किलं कर्तुं नेहे, नेहेयं काचस्येव मम
शरीरस्य कृते मुक्ताकणेरिव भवाहस्य क्षतिर्जातुं युक्ता ।' इत्यमुक्त्वा स साधु-

१. 'सशायाम्' इति कद्रुशब्दादृद्धि 'द्वयत्वं' इत्यपत्यं ढकि 'ञ्चोर्गुण' ।
- २ 'अपि पदार्थसम्भावनाऽन्ववसर्गगर्हासमुच्चयेषु' इत्यनेन अप्रयुज्यमानवि-
न्दुपदार्थद्योतकतायाम् अपि कर्मप्रवचनीयत्वात् 'उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यंचपर'
इति अस्ते सस्य न पत्त्वम् । ३ द्वितीयाधितातीतेति समास । ४ 'हनो वा
यद्भक्षश्च वक्ष्य' । ५ सद्य पठदिति' निपातनासाधु । ६ 'तौ सत्', 'लृट्
सद्वा' । ७ उपसर्गं च सशायाम्' इति ढ ।

जीमूतवाहनं निविध्य क्षणान्तरगामिनीं गरुडागमनवेलाभवगत्य वारिधितीरव-
र्तिनो गोकर्णाख्योमापतिं नमस्कृतुं ययौ । गते च तस्मिन्नन्यतुर्प्रालुर्दंयालुर्जीमूत-
वाहनोऽवसरपरिरक्षणविचक्षणः, क्षणभङ्गुरनिजदेहप्रदानेन तद्व्याणायोपलब्धाव-
सरमात्मानममनुतेति स्वयुक्त्या कार्यापदेशास्त्रिजशशुभ्यं मित्रावसुं गृहं प्रेष्य समा-
सन्नताक्षर्यपक्षानिलेनाहिरिपुमायान्तमवबुध्य वध्यशिलामप्यरुहत् । स्वपक्षच्छा-
याच्छादितान्तरिक्षस्ताक्षर्यंश्च क्षणाक्षिपत्य स्वभक्षणार्थं तमुज्जहार । बृहत्कचवत्कच-
शुभ्रुः, क्षिखरे गिरेरारेभे च परिश्रवदसृग्धारमभ्यवहर्त्तुम् । एतस्मिन्नेव काले
नमस्तलाक्षिपतिता पुष्पवृष्टिः 'किन्वेतदिति' विमृशन्तमशनन्तं तं ताक्षर्यं
व्यस्मापयत् ।

एतावत्यामेव वेलायां कृतगोकर्णनतिरायातः शंखचूडो रुधिरासारसिक्तं
वध्यशिलातलमालोकमागः 'धिङ्माम्, यदर्थं महात्मना तेनात्मा तृणीकृत्य दत्त'
इति दूयमानमानस इतरततो जीमूतवाहनावासीच्छ्रयेक्षमाणस्तद्रक्षारामनु-
ससार । अत्रान्तरे आशीविषामिषाशी गरुडोऽशिकर्मीक्रियमाणमपि जीमूतवाहनं
प्रहृष्टवदनमवलोक्य, परिहृततददनः, सविस्मयमचिन्तयत् 'कश्चिदयमन्य एव
यो भक्षमाणोऽपि मोमुद्यमानोऽवलोक्यते' एवं विमृशन् स ताक्षर्यस्तदानीं निजा-
भीष्टसिद्धयै तथाभूतेनापि जीमूतवाहनेन जगदेकदानवीरेण निजगदे-'पश्चिराज,
ममं शरीरे सत्यपि समांसशोणिते भवदसुहितेऽसुहितोऽपि भवान् कथमकस्मा-
त्स्वभोजनाश्लिष्टः ।' एवमुक्तस्ताक्षर्यस्तमुवाच, 'त्वं तावन्न नागोऽनागोऽनागाः
कस्त्वं भवानिति मां ब्रूहि ।' एतदाकर्ण्य नाग एवाहमस्मीति स्वोदरैर्पूरं भुञ्जानो
यथारब्धं समापयेति यावज्जीमूतवाहनस्तं प्रतिवक्ति तावत्तत्रायातरशङ्खचूडो
दूरात्तमभापत-गरुत्मन्, नैप नागो, भागोऽहं ते भागो बुभुक्षाशान्त्यर्थमिह
प्रेषितः इति मा ते भूद् वभ्रंमा । एतदाकर्ण्य खरोश्वरोऽतीव विभ्रान्तो जीमूत-
वाहनश्च स्वामीष्टासिद्धिखेदसिद्धोऽर्विसोत्कृष्टदृष्टिदृष्टिरुपयत् ।

एवंभूते व्यतिकरेऽन्योन्यसंलापेन विद्याधराधिपं शङ्खचूडभ्रान्त्या भक्षितम-
वगम्य गरुत्मानात्मानमतिपाप्मानं मन्यमानोऽसद्व्यात्मग्लानिस्तत्पापविशुद्धये वह्निं

१. शीतोष्णतृप्रेभ्यस्तदसहने । २. तेन वित्तक्षुण्णपौ । ३. 'चर्मोदरयोः
पूरः' । ४. अमतेर्यद्बुद्बुगन्ताद् अ-प्रत्ययः । ५. विद्घातोः क्ते 'बुद्बुदोन्दे'ति
वैकल्पिको नः । ६. 'असमासवद्भावे पूर्वपदस्य सुपः सुर्वक्तव्यः' ।

प्रविविधुर्जामृतवाहनेनाभिहित — 'पक्षीन्द्र, सद्य चेव पापाङ्घ्रिभेषि नात पर
ख्येमे भुजङ्गा भयथा । पूर्वं भुक्तेषु च तेषु भोगिषु अनुशयो विधेय । एषा एवा
रमात्पापात् यथार्था विशुद्धिर्नान्येति' । भूतानुकम्पिना तेनेत्यमुक्तो गरुत्मान्
गुरूपदेशमिव तद्विदेश हृद्देशे निवेश्यावशिष्टानस्थिशेषानाशीविषान्, क्षताङ्ग-
जीमूतवाहनञ्च प्रथुजीवयितुं प्रजवी' नाक ययौ ।

एतदनन्तर जीमूतवाहनमार्थाभक्तिसन्तुष्टया शौर्या सुधया सिक्तो जीमूत
वाहनोऽधिकतरोद्भूतकान्त्यङ्ग समपद्यत । एव तस्मिन् स्वस्थतामासादितेऽम्ब
राक्षीतममृतं कृत्स्न वेलातटेऽभिवर्ष्य विपन्नान् पन्नगान् सर्वान् प्रथुजीवयामास
गरुड । ततोऽङ्घ्रयेण देहेनामरकीर्त्या च विराजित जीमूतवाहन बन्धुजनोऽभ्य
नन्दत् । गौर्यां हृदाभक्तिस्तद्गौर्यां चाप्यतिहृष्टाऽभूत् । शङ्खचूडोऽपि च तद्विसृष्टो
रसातल प्रविवेश । जीमूतवाहनोऽपि च मलयाचलान्निजनिलय तुहिनशैलतट
गत्वा मित्रावसुना मलयवत्या निजपितृभ्यां च सहितो विद्याधरचक्रवर्तिपदं बुभुजे' ।

इययौगन्धरायणमुखाद् विद्याधरकथामाकर्ण्य गर्भभरोदारदोहदिनी वासव
दत्ता, निरतिशय मोदमाना, मागधी^१ भार्यस्य वत्सेशस्य समीपे वर्तमाना भावि
विद्याधरेन्द्रनिजतनुजविषयकविविधाभिर्वाताभिस्तद्दिनमनैषीत् ।

परस्मिन् दिने सचिवैर्युक्त समीपस्थ वत्सराजमुवाच—'धायंपुत्र, यत
प्रभृति गर्भोऽभ्यमयाष्टतस्तदा प्रभृत्येव तीव्रा तद्रक्षाचिन्ता मा वाधते । अद्य तद्वि-
न्ताक्रान्तैव सुसाह निशि कयाचित् भस्माद्भ्रागसितया, पिशङ्गजटाकलापया,
शूलहस्तया च भूत्याऽनुकम्पासम्पादनपुरस्सरमहमुक्ता, 'पुत्रि गर्भस्य कृते न
खया चिन्ता कार्या । स मयैव दत्त इति मया तस्य रक्षा क्रियते' एवमुक्त्वाऽ-
न्तर्हिताया तन्मूर्त्तावह प्रबुद्धा, तमिस्ता चाप्यरुणकिरणैरपसार्यमाणा, रसातल-
शरणमशिधियत् ।

एवमित्यादिभिरन्वैरपि भविष्यच्चिजतनुजसम्बद्धैरालापैरतिवाद्यमानेषु दिवसेषु,
सर्वेषा मन्त्रिणा शुभलक्षणा, भाविकक्षणासूचका, क्रमेण पुत्रा उत्पन्ना ।
प्रथम तावत् यौगन्धरायणस्य मरुभूतिरिति विश्रुतस्तनयो जात । ततो
रुम्णवती हरिशिख, वसन्तकस्य तपन्तक, निरयोदितारयस्य, इत्येकापरसञ्जस्य

१ 'प्रजोरिनि' । २ भक्तिशब्दस्य प्रियादिषु पाठत् स्त्रिया पुवदित्यस्या
प्रवृत्ति । ३ 'वृद्धिनिमित्तस्य च तद्वित्तस्यारकविकारे' ।

प्रतिहाराधिकारिणो गोमुख इति पुत्रो जात । तेषु च जातेषु महोत्सवे वर्तमाने नभसोऽक्षरीरिणी वागुदपद्यत 'भाविनश्चक्रवर्तिनो वत्सराजसुतस्य मन्त्रिणोऽमी वैरिवशदावाग्रयो भविष्यन्ति' इति ।

अतिक्रामत्सु सख्यातरात्रेर्धुं, समासन्नप्रसवोदया देवी वासवदत्ता, साकंशमी सरचितगवाक्षकम्, पुर-ध्रीपरिष्कृतम्, विचित्रचित्रचित्रितम्, मन्त्रिभिरनेका-
 भिमन्त्रितयत्रतन्नादिसुरचितम्, गर्भरक्षाक्षमम्, दुरित नरवाहनदत्तोत्पत्ति दुर्जयदुर्गमिव दुग्धदूर्वादधिमधुप्राज्याज्यभ्राजितम्, विवि धरत्नदीपप्रभाभासिसम्, एकत सस्थापितविविधायुधम्, प्रसूतिकागृहमध्यास्त । असूत च सा काले तत्र, द्यौर्निर्गच्छदच्छामृतमयधुति कुमुदिनीकान्तमिवैकान्तरमणीय द्वितीय मारमिव कुमारम् । जातेन च येन तत्प्रसूतिकागृह सा-त पुरवासिजननीहृदयेन सह प्राकाशीति प्रसरत्प्रमोदादाभ्यन्तरगृहादागत्य धरसेशाय कुमारोत्पत्तिप्रियनिवेदिने, दिने तस्मिन्, किञ्चिदपि मोहेय स्वैपतेय नादेय दूर्दोश चाऽभूत् । ततोऽ-त पुरमुपेत्यौसुक्याकृष्टचेतसा रक्षाधरायतदल, साम्राज्यलक्ष्मीलीलाभुजमिव धारुचिबुकचञ्चुकम्, धायतललाट, सद्य समुत्पन्नशिशुमवलोक्य वा सत्यरत्नेहेन स्रवतीव सन्नाजि वत्सेशे, नन्दस्वपि च यौग-धराशणादिषु मन्त्रिषु, गगनगीरियमुदीरिताऽश्रूयत—'राजस्य तवात्मज कामाशावतार । नरवाहनदत्तमेनमारयया, सर्वविद्याधरेन्द्रभाविचक्रवर्तिनश्चावेहि' । एवमुक्त्वाविरतायां नभोवाचि, दुग्धुभिष्वानसहितायां सञ्जातायाञ्च त्रिविष्टपात् पुष्पवृष्टाविष्टावासिहृष्टो राजा स्वविभवानुरूप र्बहुशो भोजनम्, अनेकशो वस्त्रादिक, मार्गश सुवर्णं प्रस्थशो धान्य प्रत्यभ्यागतदीनम्, तथा पञ्चनिष्ककिका पञ्चमोदकिकाञ्च प्रतिप्रतिष्ठितप्रज्ञ तत्क्षण वितीर्य मासिकमहोत्सव कर्तुमाज्ञापयामास ।

यज्ञस्वथदिवसेषु चलत्पचे-दोरिवान्वह धर्द्धमानस्य नरवाहनदत्तस्य स्फुरन्मसृणमुग्धनखप्रभाणि द्वित्राणि खचदन्ताङ्कुराणि शृष्ट्वा स्खलद्वाक्यपदानि च

१ 'अह सर्वैकदेशः' इत्यच् । २ 'नखादिभ्यो ढक्' । ३ 'पध्यतिथिवसति-स्वपतेर्हञ्' । ४ न अदेयम् । ५ दु खेन दाश्यते (दीयते) इति 'ईपद्दु सुपु०' इति खल् दुरोदाशनास'-इति उवष्टुत्वे । ६ 'बह्वल्पायात् छस्' । ७-९ 'सत्यैकवचनाच्च वीप्सायाम्' । १० 'दण्डव्यवसर्गयोश्च' । ११ 'पादशतस्य'-इति सूत्रे पादशतप्रहणस्यानर्थकत्वेनान्यत्रापि धुनि, पञ्चमोदकिकाम् ।

निशम्यातितरा तुतीप । अथ मन्त्रिवरा समागत्य शिशवे राजसून विनवेय
गौरवपुषो विष्टतवपुषो हृदयानन्दान् स्वसुतान् समर्पयामासु । इत्थ यौगन्ध-
रायणिर्मरुभूति रीमण्वतो हरिशिख, ऐत्यकिर्गोमुख, वासन्तकिस्तपन्तक
इत्यादयस्तस्य भाविसहचारिण पिङ्गलिकाया यमजौ पुत्रौ चेत्थ महोदयहेतुभूतै
पङ्मिर्गुणैरिव युक्त क्रीडाकलितललिताव्यक्तनर्माभिलाप प्रीतिप्रवणमनसा
नृपाणामङ्गतोऽङ्ग धान्त सबहुमान विराजद्दीरलक्ष्मीविभूमान स्मेराननसरसिज
सप्रमोद परयतो द्वितीयभार्यस्य भार्याद्वितीयस्य वस्सेशस्य, सानन्दा
दिवसा प्यतिजग्मु ।

तञ्जैकदा कश्चिद्विष्य, किरीटी, खड्गी, झैग्वी च पुरुषस्तमागत । भूपालश्च
सम्पादितसःकृतिं, प्रणत च सकौतुक, करत्वं, क्रिञ्जेह ते समागमनेन प्रयोजन-
मित्यभ्यदधात् । सोऽब्रवीत् 'देव, अह मर्त्या भूत्वा शक्ति
शक्तिवेगकथा वेगाहयो विद्याधर सम्पन्न इति प्रभूतारिरह स्वकीयभावि
चक्रवर्तिन भवतस्तनय द्रष्टुमिहायात । एतदाकर्ण्यतिहृष्टो
वस्सेश कथ विद्याधरत्वमवाप्स्यते, कीदृश्विध च तत्, कथ वा त्वया तदवाप्तम्
इत्यपृच्छत् । राजस्तद्वचनमाकर्ण्यतिविनयावनतो विद्याधर शक्तिवेग इत्य
प्रत्युत्तरीतुमारभत—'राजन् विद्याधरपद शङ्कराराधनसाध्यम् । तबानेकविध, किन्तु
मया यथा तदवाप्त तुभ्य तदुदीर्यते ।' एवमुक्त्वा वासवदत्ताया शृण्वन्त्यां स
स्वसम्बद्धा कथा वस्तुमित्यमुपाक्रमत—भासी-पुरोत्तरपूर्वस्या दिशि, भूतलललाम
भूत वर्द्धमानाष्य नगरम् । तत्र बभूव परन्तप परोपकारी नाम नृपति ।
महत्वाभिकाङ्क्षिणस्तस्य कनकप्रभाभिधा महिषी बभूव । रतिरूपोपमर्दनाय इव
धात्रा विनिर्मिता सैका कन्या सुपुत्रे । कालेन शनै शनै वर्द्धमाना सालोक्योचन-
चन्द्रिका 'कनकरेखा' इत्यभिधा दधे । अतिक्रान्तशैशवामतिशयसुन्दरीं ताम-
वलोक्य पितुर्हृदि तदुपयुक्तवरेण सह तदुद्वाहचिन्ता समुदपद्यत । किन्तु तदर्थं
परामृष्टा तत्पत्नी समवोचत्—'कनकरेखाविवाहार्थं देव एव इत्थ चिन्तातुरो

१ बहुशब्दात् पृष्वादिवादिमनिचि 'बहोर्लोपो भू च बह' । २ 'द्वितीय',
'सहापूरण्योश्च' । ३ भार्यासहायस्य । ४ 'तिन सहेति तुल्ययोगे' इत्यत्र
तुल्ययोगस्य प्रायिकत्वात्समासे 'वोपसर्जनस्य' इति सहस्य सादेश ।

५ 'अस्मायामेषासजोविनि' । ६ 'दिङ्नामान्यन्तराले' ।

वर्तते । परम् अथैव 'पुत्रि कदा ते विवाहमहं द्रक्ष्यामी'त्युक्ता सा मामेवमभा-
पत—'अग्न, कन्यैवाहं शोभनास्मि । मा मां कस्मैचिदपि विवाहे देहि । मृता-
मेवान्यथा मामवगच्छ यतो हि वर्ततेऽग्र किञ्चित्कारणम्' । अतोऽनभीष्टविवाहा-
यास्तस्या वरविचारणयालम् ।' राज्ञीमुखादेतदाकर्ण्य सपत्नीकेन कन्यान्तःपुरं
प्राप्तेन भूपतिना विवाहनिषेधहेतुमनुयुक्ता राजात्मजा पितुः पार्श्वे क्षणमवाह्मुखी-
वावाह्मुखो स्थितापि निर्वन्धपरं पितरं प्रत्येवमात्ममौनमुद्रामभनक्—'तात,
साग्रतमनभीप्सितविवाहाया मे विवाहार्थं तातेन न कथमपि चिन्ताऽऽग्रहो वा
विधेयः।' एतदाकर्ण्य स्वप्रतापानलदग्धनिजारी राजा परोपकारी पुनरेवमभापत—
'पुत्रि, बन्धुपराधीना कन्या नानुर्कामीना, जनैर्न्यैव हि जाता जनन्यादिभिः परार्थं
रक्ष्यते । पतिरेव च गतिर्नारीणाम् । अतस्तं विना कन्यायाः पितृसन्ननि स्थितिः
पितृसन्ननीवाशोर्भेनतरा । पितृगृहे ऋतुमर्यां हि कन्यायां, तद्वान्धवा अधोगच्छ-
न्ति । एवमुक्ता कनकरेखा स्वपितरमेवमात्मगतमुदैरयत् 'यद्येवं हे तात, तदा
येन ब्राह्मणेन, क्षत्रियेण वा कनकपुर्याषया नगरी दृष्टा भवेत् तस्मा एवाहं देयौ
नान्यस्मा इत्येतन्मदीयमप्रार्थनीयं न त्वया कथमपि कदर्धनीयम् ।'

एवं तया विवाहप्रसङ्गेऽङ्गीकृते, राजा मनस्यचिन्तयत् नूनमेवा काधिदेवी
मद्रेहेऽवतीर्णा नान्यथैषा बाला भूत्वापि विज्ञातुमेवं शक्नुयात् । एवं विचिन्त्य सुतां
'तथास्तु' इत्युक्त्वासगपादितपूर्वाह्निककृत्यो राजा स्वास्थानगतः सर्वान् स्व-
सम्भानेवमवादीत्—युष्मासु केनचित्कनकपुर्याषया नगरी दृष्टा चेरस मामभिद-
धातु । यतो हि समबलोकितकनकपुरये ब्राह्मणाय, क्षत्रियाय वाऽह्वायाविचारित-
जातिभेदं, स्वकन्यामहं कनकरेखां सयौवराज्यौतकां दिशामि इति । किन्तु
एतदाकर्ण्य ते 'देव, दर्शनं तु दूरेऽपास्ताम्—नास्माभिः कर्णातिथिस्वमप्यनाट्येषा
पुरीति जगद्गुः । अतो राजा प्रतीहारमाकार्यं कृत्वा पुरे पटहघोषणामकारयत्
यद् यः कश्चित् विप्रः क्षत्रिययुवा वा कनकपुरीं नगरीं दृष्टवान् सोऽत्रागत्य मम
तनयां यौवराज्यञ्च स्वीकरोतु । पौरास्तत्पटहघोषणामाकर्ण्य सजातविस्मया केयं
कनकपुरी नाम याऽस्माकं पूर्वजैरप्यदृष्टश्रुतपूर्वैरप्यन्योन्याननदर्शनपूर्वकमगदन् ।
किन्तु शक्तिदेवाभिधस्तत्रत्य एको घृतेन निर्धनीभूतो व्यसनी, स यौवराज्यराज-

१. 'श्रवारपारात्यन्तानुकामं गामी' इति खः । २. जन्मनैव । ३. कन्या ।
४. 'तसिलादिपु०' । ५. 'अथो यत्', 'ईदति' ।

जातावासिसजातोऽकटाभिलाषानासादितस्ववृत्त्यन्यदाशोपाशो नाशोन्मुख इव को
मामदृष्टतन्नगरिं कथयेत् । केन कदा वा सा दृष्टा । कदाचिद्विष्य कुर्वतो मेऽन्ध
चटकन्यायेन राजसुतासमागम सम्पद्येत । एतसञ्चि य नृपतिनैदेशिकानामप्रेऽ
वलोकितकनकपुरिमात्मानमघोषयत् इति प्रतीहारेण स कृतो राजान्तिकमनीयत ।
तत्रापि च निर्भय सँस्तयैव द्रुवन्नाम्नोक्त दृढीकर्तुं राज्ञा कनकरेखान्तिक प्रहित ।
स 'कश्चिद्वया सा नगरी नयनातिथीकृता' इत्यनुयुक्त 'आम् , विद्याभ्यासार्थं
भुव भ्रमता मया सा दृष्टा' इति तामवदत् । केन पथा ख तत्रै ? तत्र यैश्च कथं ते
समागम ? कीदृशी च सेति भूय परिपृच्छ्यमानो विप्र प्रयुवाद्—'अहमितो
हरपुरनगर गत्वा क्रमाद्गुणङ्गं दारार्णोसीञ्चावाप्य तत कतिपयैर्दिवसै पौण्ड्रवर्धन
नगरमतिक्रम्य कनकपुरीं नगरीमगमम् । सा सुकृतिना भोगभूमिरमरावतीवा
तीवरमणीया । तत्र कतिपयदिवसान् निवसन्नधिगतविद्यो विद्य तितान्त करण
कर्णपरम्परया श्रुतचरशोभाविभवामभव कृतवृत्त्यस्तत्साशार्कृत्येति तत्रत्यैर्भद्रप्य
किमिर्विद्वद्भिश्च सहासम् । सहास सर्वथैवमनरूपजल्पितकपोलकल्पित तद्विज्ञ-मान
धूर्तमवगत्य राजपुत्री सा, निजचेटीभिर्बहिर्निसारयत् । पितुरन्तिकमुपडीकित
च 'किमसौ द्विज सयमाह' इति पृष्टा स्पष्टमाचष्ट, 'तात, प्राप्तनिर्क्षिणो' निख
शोस्सारितारातिरपि च भवान् कथमेवमनालोहितयाथातथ्य इव 'वक्तव्यं तथ्य-
मेव न विकथ्यत' इति सद्योऽवद्यगद्यमपि प्रथैत् । किमेतन्नाविदितमत्रभवतो यदि
हानेकाकारा बहूनां धराया धीवरा इव जालोपजीविनस्तैस्तै सूत्रशतैर्निह्ना
जालानि विस्तारयन्त ऋजुवृत्तीन् वरार्कान् प्रसारयन्ति । अन्त्यतमस्तेष्वेव विप्रोऽ-
प्यासीदिति भवन्त विवक्षयिपुरवगततत्फलगुवर्णिगतया मया चेटाभिर्नि सारित
मद्विवाहस्यकृतेऽतो भवतैतावती वरान विधेया, विधेयापि ते स्थितास्मि तावदनु-

१ 'अपठ्यतृतीयास्यस्यान्यस्यति' दुक । २ 'दृढ स्थूलबलयो' ।

३ तत्र भगम । ४ 'यस्य चायाम' । ५ वरश्च तदनश्चेति वरान , ध्रेष्टो

दकम् (भन क्लीब जले शोके—रुद्रभसौ) तस्य अदूरे भवा अदूरभवश्चेत्यण्

वृद्धौ पूर्वपदासञ्ज्ञायामग इति णखे ङीप् । ६ 'साक्षात्प्रभृतीनि च', 'च्यर्थ

इति वाच्यम्' । ७ निर्गतानि त्रिंशत् इति निक्षिणानि सर्पाणि, 'निराद्य धा

न्तायर्थे पञ्चम्या' इति समासे 'सख्यायास्तत्पुरुषस्य वाच्य' इति इच् त्रिंशद्दर्शे

भ्योऽधिकानि इति भाव , तस्य प्राप्तशब्देन बहुमीहि । ८ जल्पमिच्छेति पाकन् ।

९ वहते के सम्प्रसारणे ङत्वलोपदीर्घा ।

दैव ।' जलजाच्या कन्यकया कनकरेखयेत्यमुक्तः परोपकारी तामभ्यभाषत 'जाते, जाते यौवने, न युज्यते जातुचिच्चिरं कन्यकाभावः । लोको हि विशेषेण कुल्य-
जातिकुल्याकलङ्कपङ्कोत्पादक इति गुणमस्सरा दुर्जना अनादीनवमपि जनं नवा-
दीनवं कुर्वन्ति । अतो यदि त्वं मां विशल्पयितुमिच्छसि तदोन्मिषन्नवयौवनया
नयार्जवयुक्तया त्वया, नदुर्जनदुष्प्रवादसौलभ्यकन्यकात्वं चिरमासेवितुं युज्यते ।'

नरपतिनैवं पित्रोक्ता कनकरेखा पुनः स्वप्रतिज्ञां निजपितरं स्मारयन्ती प्रत्यु-
धाच यत् येन विप्रेण चत्रियेण वा कनकपुरी समवलोकिता तमाशु गवेपथ
समर्पय च तस्मै मामिति मयोक्तपूर्वमवधार्यं तदनुकूलं मया स्वीकृतमवधारय ।

इत्थं जातिस्मरां तां कन्यां हृदयपेटिकासुररक्षितनिजनिश्चयमणिमवधार्यं ततः
प्रभृति अनुदिनं नवागन्तुकान् प्रष्टुं स भूमिपतिः प्रारयहिकपटहप्रोद्धोषणामादि-
शस्त्रपि न कमपि समवलोकितकनकपुरीकैमलभत ।

अत्रान्तरे मनसाऽऽज्ञायी स आशिकैपुरोयायी शक्तिदेवो द्विजयुवा नृपकन्या-
वाप्तविमाननातिदूयमानमानसः सुनसोऽपि विख्यैमिवात्मान मन्थमानो नासौ
नृपकन्यका मयाऽऽसादितेति किं मम जीवितेनातो मया प्राणपणेनापि नगरी
नूनमन्वेषणीया सेति प्रतिजानानो वर्धमानपुरादृच्छिणपुरमालम्ब्य प्रतिष्ठमानो
निजयाञ्छामिव गहनायितां विंध्यमहाटर्षीं प्रविष्टस्तत्रैकस्य नीलकाचमणिप्रतिम-
स्वर्पं सरस. उत्तरेण स्थिते आश्रमे वर्ध्यांसं मुनिमेकमपश्यत् । तत्र कृतप्रणतये
मुनये फलपुष्पाद्युपहारीकृत्यावासतत्प्रसादो मुनिना च 'कुतस्यस्त्वं ? कुत्र च
गन्तुमनाः ?' इति पृष्टः 'वर्धमानपुरात्प्रतिज्ञया कनकपुरीप्रेक्षया भगवन्नहमिहा-
यातः । किन्तु फ सा वर्तते इति नाहं वेद । अतो वेत्ति चेत्, अजानन्त मां तन्मा-
र्गमादिशतु भवान्' इत्यगदत् । मुनिश्च तदाकर्ण्यहं 'आश्रमपदेऽस्मिन् निवसतो

१. 'बहुव्रीहौ सकथ्यद्गोः स्वाज्ञात्पच्' । २. 'अपूर्वपदादन्यतरस्यां
यद्धकम्' इति कुलशब्दात् यत् । ३. 'नयूतश्च', 'केऽण' इति प्राप्ते 'न कपि'
इति निषेधः । ४. 'आज्ञायिनि च' । ५. 'तेन दान्यति खनति जयति
जितम्', टक् । ६. 'उपसर्गाच्' इति नासिकाया नसादेशः । ७. 'ह्यश्चे'ति
नासिकायाः ह्यादेशः । ८. शोभना आपः यस्मिन् 'न पूजनात्' इति समासा-
न्तनिषेधः । ९. उत्तरशब्दात् 'एनबन्यतरस्यामदूरेऽपश्चम्या' इत्येनपि तद्योगे
'एनपा' इति योगविभागात् षष्ठी ।

मे वर्षाणामष्टशती व्यतीता न किन्वद्यावध्यस्मरुर्णगोचरीभूता एवभूता कापि नगरी ।' एतेन सातिशय विपादमापन्न त क्रमेणावगततद्विखिलवृत्तान्तोऽतिशान्तो दान्तो मुनिरभापत, 'स्थिरयुवा कल्याणधर्मा च त्व प्रतीयसेऽत यदि ते निश्चयस्तदा मदादेशमचिरमाचर । इतो योजनाना शतत्रययां काम्पित्यनामा विषयस्ततोऽग्रे गिरिस्तरारुप्रस्तत्र दीर्घतपानामको मदीयज्येष्ठो भ्राता वसति, त्व तदन्तिकमुपसर । स जातु जानीयात्तां पुरीम् ।' एतदाकर्ण्य नान्यदास्यस्तत्र व्यतिपापिततन्निशस्तत प्रात समुत्थाय प्रस्थित शक्तिदेवो दु खातिक्रान्तकान्तराशत, काम्पित्यविषयमवाप्योत्तरातिरिमारुरोह । तत्र चाश्रमवतिन दीर्घतपस मुनिं प्रणम्य प्रत्ततदनुजसूर्यंतप परिचयो निजगन्तव्यपुरीपथमजिज्ञासत । किन्तु चित्रीयमाणचेता स मुनिरेतावता वयसा न सा पुरी मया श्रुतपूर्वा घावाद्यामयोरिति ध्रुवाण क्वचिद्वीयसि द्वीपान्तरे सुपर्दांमपि द्विपदामतिगत्या तथा भाव्यम् इति तर्कयन्नेतमुपाय समबोद्धत्—'अस्ति मध्येसमुद्रम् उत्स्थलसञ्जकद्वीपे सत्यप्रताप्यो वसुपतिर्निपादाधिपति । द्वीपद्वीपान्तर यातायात विदधता तेन जातुचित् सा नगरी दृष्टा श्रुता वा स्यात् । अतोऽर्णवोपकण्ठप्रतिष्ठित विटङ्कपुरनामकनगर गत्वा तत केतापि वणिजा सम प्रवहणेनात्माभीष्टसिद्धये तन्निपादासादमासादय ।'

तेन मुनिनेत्यमुच्यमान, उत्कर्षकीतिरष्टहयालु शक्तिदेव तमृषिमामन्य तत प्रचलितोऽन्वह श्लोशान् देशानुल्लङ्घमानोऽर्णवतीरतिरलक विटङ्कपुरमाससाद् । तत्रोत्स्थलद्वीप जिगमिपुणा समुद्रदत्तारूपेन वणिजा सैख्य विधाय तप्रवहणमाख्य पायोधिपयेन प्रतस्थे । किन्ववशिष्टारपदेशे गन्तव्ये विभ्र्नाड् विष्णुलताल लञ्जोलजिह्वो गजंन् पञ्चन्यराजसोऽशङ्कितमुत्तस्थौ । लघून् भावानुन्नमयन्, गुरुं श्रावपातयन् विधेराश्म हव प्रतिकूलवलूल बार्तूलो ववाविति फेनार्यमानेऽधौ तत्प्रवहणमुदञ्चद्वीचीभिरनीचीभि चणमूर्ध्वं, चणञ्चाधो नीयमान चणान्तर एव

१ 'धर्मादिनिच केवलान्' । २ शोभना पादा येषा 'सत्यासुपूर्वस्य' । ३ अत्यादय क्रांताद्यर्थे द्वितीयया । ४ अर्णसो लोपथ । ५ सख्युर्य । ६ 'आजभास'-इत्यादिना क्तिप् । ७ वलादल । ८ वातस्य समूह इति विप्रहे 'वातात्समूहेच' इत्यूल । ९ 'फनाच्चेति वक्तव्यम्' इति सहकारेण 'वापोष्म भ्यामुद्गमने' इति वयद् ।

समभज्यत । भङ्गे च तरिमन् पोते तस्वामी फलकमेकमारुह्य चिराद् वहनान्तर-
मवाप । शक्तिदेवस्तु पत्राधिपतितोऽपरिघृतसर्वाङ्ग एव व्यात्तमुखकन्दरेणैकेन
महाम्भैसिकेनाम्भसि निगीर्णः । स च तिमिङ्गिलगिलस्तत्कालं स्वेच्छयोच्छूलदच्छ-
जलमध्येन चरन्नट्टनियोगादुत्स्थलद्वीपं समया, समयात्, दैवात्तत्र तस्यैव कैव-
र्तपतेः सत्यव्रतस्य 'मैनिकैरगृह्यत चेति महाकायः स कौतुकादाकृष्य निजस्वा-
मिनोऽन्तिकमानीतः । सः कौतूहलेन च तेनापि स्वभृत्यैः पाटितात्तस्मात्पाठी-
नोदरात् जीवन् शक्तिदेवो विनिर्गमितः । तथाभूतं निर्गतं तं विलोक्य सत्यव्रतो
दाशोऽनुभूतापरार्थ्यगर्भवासस्य तस्य तथाभूतशफरोदरशयनाद्भुतवृत्तान्ताक-
र्णनोरसुककर्णोऽभ्यर्णोपस्थितं तमभ्युच्चक्षूबभूवेति समवगततदभिप्रायेण शक्तिदेवे-
नादितैः सर्वस्मिन् तस्मा अभिशंसिते सति, 'अहमेव सत्यदेवः एतदेव च तद्द्वीपम्
किन्तु त्वदभिप्रेता नगरी द्वीपान्तरेष्वपि न श्रुता । तथापि मा गास्त्वं निराश-
ताम्' इति वदता ददताऽस्मायाश्वासनमासनञ्च नेदीयस्यैवैकस्मिन् मठे तच्छय-
नाथं प्रबन्धोऽकारि । तत्र कथाप्रसङ्गतस्तद्देविलेन देवलेन पृष्टः समासतरतस्मै
निजकुलं कूरम् वृत्तान्तञ्चाभिदधौ । तत्सर्वमाकर्ण्य विष्णुदत्तो द्रुतमुद्द्रुत्येनं
वक्षसा परिरभ्य हर्षवाष्पाम्बुघर्घराचरमाचचचे—अहो, दिष्टया त्व मे मातुल-
पुत्रः । अहञ्च बाल एव तत् इहायातः । तस्मात्त्वमिहैवास्व । द्वीपान्तरागच्छ-
द्विगिर्णपरम्परया अचिरादेव तेऽभीष्टसिद्धिर्भविष्यतीत्युक्त्वाऽऽवेदितनिजान्वयो
विष्णुदत्तो, यथोचितैस्तात्कालिकोपचारैस्तमुपाचरत् । शक्तिदेवोऽपि च विदेशे
यन्तुं धन्वदेशोऽमृतनिर्जरमिवासाद्य निजाभीष्टसिद्धिमभ्यर्णवर्तिनीं मन्वान-
क्षियामां तामनैषीत् ।

प्रभाते च तत्र मठस्थितं तं शक्तिदेवं सत्यव्रतो दाशेन्द्रः समुपागत्या-
प्रवीत्—'ब्रह्मन्, त्वदभीष्टसिद्ध्यर्थं मयोपायश्चिन्तितः । मध्येसमुद्रं रत्नकूटाख्यं
द्वीपवरमस्ति । तत्राधिना प्रतिष्ठापितो भगवान् हरिरास्ते । आपादद्युक्क-

१. 'ओदितश्च' इति क्तस्य नः । २. 'अथ उपसर्गात्तः' । ३. 'ओजः सहोऽ-
म्भसा वर्तते' इति टक् । ४. तिमीनां गिलगिल इति विप्रदे 'गिलगिले च' इति
मुम् । ५. 'पक्षिमत्स्यमृगान् हन्ति' इति टक् । ६. 'आथर्षमनित्ये' । ७. 'आया-
दिभ्य उपसंख्यानम्' । ८. 'ऋक्पूरब्धूः पयामानक्षे', 'द्वयन्तरुपसर्गेभ्योऽप ईत्' ।
९. सदाचारिणेत्यर्थः ।

द्वादश्या यात्रोत्सवे तत्र सर्वदीपेभ्यो जनास्तत्पूजायै समायान्ति । तत्रागतेन केनचिज्जातु सा पूजाता भवेदिति तत्तिथे प्रत्यासन्नतया, प्रसन्नतया स्वमेहि, तत्र गच्छाव ।' एव सत्यव्रतेनोक्त शक्तिदेवो गृहीतविष्णुदत्तोपकल्पितगुडधानाशङ्कुलि पाथेय समारूढसत्यव्रतोपस्थापितवहनस्तेनैव साक चारिधिवर्त्मना स्वरित प्रातिष्ठत । गच्छश्च दूरत स महारोहपरिणाह किमपि वस्तुदधौ निरीक्ष्य किमेतदिति सत्यव्रत पप्रच्छ । सोऽवादीत्-एष वटवृक्ष । अस्याधस्तात् वडवा मुखमिति श्रूयतेऽतो परिहार्यैवैत प्रदेश गन्तव्यम् । अन्यथैतदावर्तनिपतिताना मुद्दारो न सम्भवति । सत्यव्रते एव द्रुवत्येवाग्बुवेगत तत्प्रवहण तामेव दिश-सुहिरय गन्तु प्रववृते । एतदालोक्य सत्यव्रत शक्तिदेवमुवाच—ब्रह्मन्, परया करमादावर्ताभिमुख प्रवहत्प्रवहणमेतच्च कथमप्यवरोद्धु शक्यते इति मृत्युमुख इव गमीरावर्तेऽतिदुःखावहे वर्तावहे । एवभूते व्यतिकरे न मे नश्वरशरीर-विन्ताऽपितु कृच्छ्रेणापि परिश्रमेण ते मनोरथो न सिद्ध इत्येव परीर्ताप । अतो यावदहमेतत्प्रवहण चारयामि तावत्त्वमस्य वटकुटस्य शाखामविलम्बेनावल-म्बेधा । कदाचित् एतेन ते जीवरक्षा भवेत् । धीरसत्त्वस्य सत्यव्रतस्यैव जल्पत एव तत्पत्र तरगतारतम्येन तत्तस्तीरमभजदिति साहसिक शक्तिदेव कृतो र्फाल पृथुलामेका तत्सलिलनिधिशाखिशाखामग्रहीत् । परोपकृतिकृतव्रत सत्यव्रतस्तु प्रवहता प्रवहणेन शरीरेण च वडवामुखनिपतित परार्थपरित्यक्त-प्राणोऽभवत् । शक्तिदेवश्च समाभिताम्बिवटशाखिशाखोऽपि सुहृद्दिनाशसमु-द्विभ्रोऽचिन्तयत् 'न मया तावत्सा कनकपुरी दृष्टा । दाशेन्त्रेणापि चापद्येव विरहित इति न केनापि भवावधावस्मिन् भवितव्यता भङ्क्तु शक्यते । तदवस्थानुकूलमित्य-चिन्तयत एव तस्य तत्तस्सकन्ध एव तद्दिन व्यत्यगात् ।

अथ वासरसञ्चरणसञ्जाततापनिनीपयेव समवतरति, पश्चिमसिन्धौ कमलबन्धौ, ध्वान्तेन च निरुप्यमाने दिविपदस्वनि निजपृथुपद्मोद्भूतवातविधूतार्णवोर्मिभि-रभिहन्यमान त तस्माश्रयतामतिप्ररूढबहिर्लोर्मिना पञ्चपातिनामप्यपञ्चपाति

१. भ्राजभास० इति क्विप् । २ गुडेन मिश्रिता धाना 'भक्ष्येण मिश्रीकर-णम्' इति समासे गुडधानाश्च शङ्कुव्यञ्जेति द्वन्द्वे 'जातिरप्राणिनाम्' इत्येकवत्, तत्पाथेय यस्येति बहुव्रीहि । ३. उपसर्गस्य घञीति दीर्घ । ४ ओज सहोऽ-म्भसा वर्तते इति ठक् । ५. अग्नादिपञ्चाङ्गिणम् । ६ 'अन्तर्बहिर्भ्याश्च लोम्न' इत्यप् ।

नाम् तद्दिनचरणस्थानविषये मानवगव्या मिय सलपता तेषा वर्णन पत्रनिच यच्छक्यं स समश्रणोत् । तेन च कश्चिद्द्वीपान्तर, कश्चिद्विरिम्, कश्चिद्दिगन्तर चरितु गत आसीत् इति निरधारयत् । एकश्च वृद्धविहगस्तेषां मध्य एवमभापत यदहमद्य विहक्तुं कनकपुरीमगमम् । अतीवरमणीया सा पुरी पद्मगन्धीनि, विम लंपानि च तत्रत्यानि सरासि, पक्षिपेया पयस्विन्य, विविधभक्ष्यद्रव्यपरिपूर्णा च वसुधा, कल्याणधर्माणो बहुधेयस्य, प्रशस्तभ्रातर, सुप्रबस, सुमेधस सुरां क्ताश्च तत्रत्या जना । सुरार्जायश्च तस्या न गच्छति कोऽप्यर्पयम्, न वदति कोऽप्यनर्थकम्^३, न चाचरत्यर्थकमिति सुप्रोते श्लोऽह तत्र प्रस्थाता । पश्चिगश्च तस्याकस्मिन्सुधासारसदृशवचसा शान्तसन्ताप शक्तिदेवोऽचिन्तयत्, 'दिष्टया सैवास्ति ममाभीष्टा नगरी' । तत्र गन्तुमतोऽयमेव पतत्री पत्रीकर्णीय इति सुतस्य तस्य पृष्ठपदान्तरे शनैन्यलीयत । प्रातस्तदा यथेच्छमितस्ततोऽभ्युत्पतितेष्वन्येषु विहगेषु स विहङ्गे विधिरिव प्रदर्शिताश्चर्यपूर्णपञ्चरातोऽलक्षित शक्तिदेव पृष्टे वहन् निर्विघ्न ता कनकपुरीं पुन चरितुमचिरमवाप । तत्रोद्यानान्तर एकस्मिन् तस्मिन्नुपविष्टे विहङ्गमे, शक्तिदेवस्तत्पृष्ठान्निभृतमवातरत् । अपस्त्य च तस्यान्वात् यावदेव स इतस्ततो भ्राम्यति तावत्पुष्पावचयव्यग्रे द्वे सुदैत्यौ युवत्यौ निरैक्षतेति तदबलोकनविस्मिते ते समुपगम्य 'कोऽय प्रदेश ? के वा भद्रे युवाम्' इत्यपृच्छत् । तदाकर्ण्य विद्याधरास्पद कनकपुर्यारवेय पुरी । एतस्याभास्ते चन्द्रप्रभ हया

१ मानवानां गौ, वाणी इति मानवगव्यी 'गोरतद्धितलुकि' इति टचि' ङीप् । २ चिधातोर्घञि शरारेऽर्थे कुत्वम् । ३ 'उपमानाच्च' । ४ 'ऋक्पूर्वधू पयामानक्षे' । ५ 'कृत्यैरधिकार्यवचने' । ६ 'धर्मादिनिच् केवलात्' । ७ 'ईयसश्च' इति कवभाव, 'ईयसो बहुव्रीहेर्नेति वाच्यम्' इति 'गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य' इत्यनेन हस्याभाय । ८ 'वन्दिते भ्रातु' । ९. 'नित्यमसिच्छप्रजामेधयो' । १०. नञ्दु - सुभ्यो हलिसकष्योरन्यतरस्यामित्यत्र शक्त्योरिति पाठान्तरेण साधु । ११ शोभन राजा यत्रेति विग्रहे 'अन उपधालोपिनोऽन्यतरस्याम्' इति ङीवभावपक्षे 'डाधुभाभ्यामन्यतरस्याम्' इति ङाप् । १२ अपथ नपुंसकम् । १३ 'अर्थान्न' इति नित्य कप् । १४. 'शेषाद्विभाषा' इति वैकल्पिक कप् । १५ सुप्रातसुश्च सुविदेश्यश्चप्रत्ययान्तो निपात । १६ पत्र वाहनम्, तेन वाहनीकरणीय इत्यर्थः । १७ 'वयसि दन्तस्य दत्', तत 'उगितश्च' इति ङीप् ।

विद्याधरी । आवाञ्छोद्यानेऽस्मिन् तदुद्यानपालिके^१ तदर्थं सुमनांस्यवचिनुव इति तमूचतुः । तदाकर्ण्यं तत्स्वामिनीदर्शनार्थमभ्यर्थयमानः शक्तिदेवस्ताभ्यामुद्यानपालिकाभ्यामभ्यन्तरं राजमन्दिरस्य नीयमानस्तत्रत्यप्रतीहारीमुखेन चन्द्रप्रभायै सूचितः । सा चाप्यविलम्बितं तं द्विजं निजनिकटं प्रवेश्य कृताति^२प्य प्रदत्ताविप्रकृष्टविष्टरोपविष्टं सकुतूहलं तज्जन्मभूम्यादिकं मानुषागम्यतद्भूम्यागमनप्रकारज्ञाप्राचीत् । शक्तिदेवोऽपि चात्मदेशजात्यादिनिवेदनपुरस्सरं कनकरेखाक्षय-राजकन्यकाप्राप्तिपणभूतत्तपुरीक्षणप्रकारं सर्वमादितस्तस्यै न्यवेदयत् । समाकर्णिततदखिलोदन्ता, दन्ताच्छ्रप्रभाभासितनिजप्रकोष्ठचतुर्दिगन्ताऽऽगन्तारं प्रति क्षणं किञ्चिद्वयात्वा, सनि.श्वासमेवमवादीक्षिजाननाधरीकृतपूर्णचन्द्रप्रभा, चन्द्रप्रभा, 'सुभग, अहं किञ्चिद्विविचुरस्मि तदवधेहि अस्यस्यां विद्याधरधरायां शशि-खण्डाह्यो विद्याधराधिपतिः । वयं तस्य चतस्रो दुहितरः कमशो जाताः । तासु ज्येष्ठाहं चन्द्रप्रभा, मदनुजा चन्द्ररेखा द्वैतीयोक्ती^३, तदनुजा शशिरेशा तार्तीयोक्ती^४, शशिप्रभा च तुरीया कनिष्ठा । अभ्रातृमृत्यो वयमिह पितुर्गृहे वृद्धि गताः । कन्याव्रतस्थायां मय्येकदा तास्तिस्त्रो मत्स्वसारः सिन्ध्यासवस्सरित्तटमाटन् । तत्र यौवनसुलभचाञ्चल्यारब्धजलकेलयो जलस्थम् उप्रतपोनामकं मुनिं व्यात्युच्चन्त्योऽयति-निर्वन्धिन्त्यस्ता मुनिना मर्त्यलोकेऽसिलाः कुकुमारिका जायस्वम्' इति दाताः । अस्मदीयेन पित्रा तदा, तदाकर्ण्यं तदन्तिकमुपगत्य विविधविनम्रवचनस्तवैः प्रसादितो मुनिस्तासां पृथक् पृथक् यथायथं शापान्तं मर्त्यभावेऽपि दिव्यविज्ञानोपबृंहितजातिस्मरत्वञ्चादिदेश । ततस्तासु तनूस्त्यक्त्वा मर्त्यभूमितासु, पिता सुखसम्पत्तिपराङ्मुखः खेदादस्मदीयो मदीयोत्तराधिकारित्वे नगरीं गरीयसी-मेतामतिसमृद्धिसमेतां परित्यज्य वनमगमत् ।

इह निवसन्तीञ्च मामग्धिका स्वप्ने समादिशत्—'पुत्रि, मानुषस्ते भर्ता भविता । इति हेतोस्तास्तां विद्याधरानवमत्याद्यावध्यहं कन्यकैवावस्थिता । इदानीञ्चामुनाऽश्चर्यमयेन स्वदागमनेन, वपुषा च, वशीकृता तुभ्यमेव समर्पिताऽस्मि

१. पालकान्ताप्त । २. अतियेर्ज्यः । ३. द्वैतीयः, 'तीयादीकृ स्वार्थे वाच्यः', 'नष्स्ननीकृक्' इति ङीप् 'किति च' । ४. त्रिः सम्प्रसारणं च' इति त्रिशब्दात् तोयः, सम्प्रसारणञ्च, ततः तृतीयशब्दारस्वार्थे ईककि ङीप्, वृद्धिः ।

इत्यागामिन्याम् उर्षौर्णमासचतुर्दश्याम् इतो भवत्कृते तातं विज्ञापयितुमृष-
 भाख्यं महागिरिं गमिष्यामि । तत्र हि, तस्यां तिथौ, प्रतिवत्सरं ध्यम्बकमञ्चितु-
 मञ्जन्ति सम्यञ्चसर्वे विद्याधराः । अमुमुर्ईचा तातोऽप्यन्यतम इति तदनुज्ञाम-
 वाप्येहायातां मां त्वं परिणयेयाः । एतदुक्त्वा पञ्चित्रमैरनुत्त्रिमैर्विधिल्लैर्विद्या-
 धरोचितैरन्यैश्च नानाविधैर्भोगैर्यचरिते समुखं च तत्र तिष्ठति शक्तिदेवे, प्राहायां
 निर्दिष्टचतुर्दश्यां, चन्द्रप्रमा शक्तिदेवमुवाच-अहं भवत्कृते साखिलपरिजना पितर-
 मुपसर्पामि, त्वया चेहेकाकिना द्वित्राणि दिनानि तिष्ठना दुःखिना न भुवेळिमम् ।
 मध्यमभूमिश्रास्य प्रासादस्य न कदाप्यारोढव्येति । एवमादिस्य तदीयचित्तानु-
 गतायां गतायां चन्द्रप्रभायामेकाकी शक्तिदेवस्तत्र स्थितो महर्द्धिसमेधितसौन्दर्य-
 स्थानेयु मनो विनोदयन् विद्याधरनिपिद्वामपि जातकौतूहलो मन्दिरस्य मध्यमां
 भूमिकेकदाऽऽरोह । तत्र च स गुप्तौस्त्रीन् रत्नमण्डपान् अवलोक्य समुद्राटिततद्-
 द्वारकमेकं प्रविवेश । तत्र प्रविष्टश्च परिस्तीर्णतूलिके सद्रत्नपर्यङ्के पटावगुण्टिततनुं
 कञ्चिच्छयानमपश्यत् । यावत्स समुत्क्षिप्तपटस्तदन्वीक्षते तावन्मृतां परोपकारित-
 नयां (कनकरेखाम्) अपश्यत् । तामवलोक्य सोऽचिन्तयत्-किनेतदाश्चर्यम् ।
 स्वप्नो वा भ्रमो वा मासकीन एषः? जाग्रदस्मि स्वपिमि वाऽहम् ! यस्याः कृतेऽ-
 हमपरिगणितैतावत्किष्टाङ्किशितप्रवासः सैवेहापगतप्राणाऽप्यमूर्त्तानातिकान्तिस्तत्र
 देने प्राणित्तीति निस्संशयं विधात्रा केनापि हेतुना विततमिन्द्रजालम् । एतत्स-
 च्चिन्तयन् निर्गत्य तावन्यावपि मण्डपौ क्रमात्प्रविश्य स तद्देवान्यकन्यके अप्य
 पश्यत् । ततोऽपि च साश्चर्यो निर्गतः स मन्दिरैकभागे समुपविष्टोऽथस्तादेकस्या
 उत्तमार्वातारवाप्यास्तीरे रत्नपर्यागिमश्वमेकमवलोक्याररुचया तत् पार्श्वमुपगतोऽ-

१. पौर्णमास्याः समीपे इति समीप्यार्थकाव्ययीभावे 'नदीपौर्णमास्याप्रहा-
 यणीभ्यः' इति टच् । २. सम् अञ्जन्तीति विग्रहे 'ऋत्विग्दृक्' इति किनि
 'समः समि' । ३. अमुमञ्जन्तीति विग्रहे किनि 'विष्वग्देवयोश्च डेरद्रपञ्जताव-
 प्रत्यये' 'अदसोऽसेर्दादुदो मः' मुत्यस्यासिद्धत्वाच्च यण् । ४. द्वितः कित्रः,
 'कत्रेर्मन्त्रित्यम्' ५. 'अव्ययीभावे चाकाले' । ६. 'स्वपो नन्' । ७. न
 परिगणितः एतावान् छिष्टाङ्किशितप्रवासो येन सः, 'क्तेन नन्विशिष्टेनान्' ।
 ८. 'संयोगादेरातो घातोऽप्यतः' । ९. द्विवचनान्तत्वात्, प्रकृतिभावः ।
 १०. 'अवे तृद्योर्घञ्' ।

श्वपश्चात्पादाहतरतस्या वाप्यां निपतित । निमग्नश्च तत्र स क्षिप्र वर्धमानपुरे
निजोद्यानदीर्घिकामप्यारससम्भ्रममुन्मशो निजजन्मभूमिवापीजलस्थितमपि चन्द्र-
प्रभा विनाऽतिदीन कुमुदमिवामानमन्वभवत् । एतेन क्षेद वर्धमानपुर । क सा
वैद्याधरी पुरी ॥ नूनमह मन्द्भाग्य केनापि वञ्चितोऽयवा भगवती भवितव्यता
सर्वथा अपरिज्ञेयेत्यादि विचि तथन् वापीमध्यादुत्थाय पितुर्गृहमगात् । तत्र
पित्रा स्वजनैश्चाभिनन्दितागमनस्तिष्ठन्नपरेद्युर्गृहाद् बहिर्निर्गत पुन सपटह
घोष्यमाणम्—

विप्रचत्रियमध्यात्, कनकपुरी येन तत्त्वतो दृष्टा ।

वक्तु स तस्मै तनया, सयौवराज्या ददाति नृप ॥'

इत्यश्रौषीत् । एतदाकर्ण्य स तान् पटहोपघोषकानुपगम्य मया सा पुरी दृष्टेति
पुनर्ब्रुवाणस्तूर्णमभ्यर्णमानातो भूपते, पूर्ववदेव वितथवादी बुद्ध । किन्तु सर्वान्
प्रयाययितुमिदानीं सोऽब्रवीत् 'न मया सा नगरी दृष्टा चेच्छरीरस्य निग्रहेण
पणो वर्तते । अद्य राजपुत्री यथेच्छ मामनुयुक्ताम् ।' तस्मिन्नित्यमुक्ते राजा स्वसुता
तत्रानाययामास । किन्तु दृष्टपूर्वं त विप्रमवलोक्य क्षिप्रम् अयम् पुनरपि किमपि
मिथ्यैवाभिवास्यतीति वदन्तीं ता शक्तिदेवोऽब्रवीत्, 'अहमवितथ वितथ वा
वन्मी'त्येतद्विचारणीयम् । किन्तु राजसुते, कनकपुर्यां पत्यङ्के विगतप्राणाऽपि
प्राणतीह दृश्यसे कौतुकमेतन्मे त्वमपनय । शक्तिदेवेन साभिज्ञानमिथमुक्ता
कनकरेखा पितरमुवाच—'तात, सत्यमेव महात्मा ब्रवीत्यधुना अचिरेणैव तत्र
स्याया मेऽय भर्ता भविता । तत्रत्याश्चान्या अपि मदीयास्तिष्ठ स्वसूरय परिणे
ष्यति । तस्या पुरि विद्याधराधिराज्यञ्चाधिकरिष्यति । अतो मुनिशापादिहोत्प
द्यया मया स्वतनु पुरी च प्रयेष्टव्या । एतदवधिश्चासीन्मदीय शाप इति मानु
ष्येऽपि जातिस्मराधुना सुखनांताऽह निजविद्याधरीपद् प्रतिनिवर्ते ।

एतत्कथनानन्तर परित्यक्तन-वाम-तहितायाञ्च राजकन्याया, राजमन्दिरे
महानाक्रन्द समुदपद्यत । शक्तिदेवोऽपि चोभयतो अष्टमा मान निन्दन्नसम्पू
र्णमनोरथो निरानन्दधू राजभवनाग्निर्गत्य कनकरेखयोक्ता भाविस्वाभीष्टसिद्धि
मनुषिन्तयन्, पुनरपि कनकपुरीं जिगमिषु, स्वपुराग्निर्गत्य, जलनिधिपुलिन
स्थित विटङ्कपुर पुनरवाप । तत्र च सम्मुखमाया त समुद्रदत्तनामान निजपरि

१ जात सुख यस्या इति बहुवीहो जातिकालमुक्तादिभ्य परे निष्ठा
वाच्या' । २ द्वितोऽधुच' ।

नरनाथस्य विन्दुरेखाऽऽख्या कन्याऽस्मि । अकरमाकरमाच्चिदुपगतो ज्वलितलोचनो
 दैव्य तर्पधिना पितुर्गृहान्मामपहृत्येहानीतवान् । स च पुधार्त्त आमिषाशी, दर्पाम-
 र्यावी, मायावी, घृतवराहरूपो बहिर्गतोऽद्यैव केनचिद्द्वारेण शक्त्या विद्ध इह
 प्रविश्य पञ्चवमित इत्यदूषितकौमाराऽह वाराह तच्छर्वं पतित तत्रावलोक्य
 पलायमानेहायाता याताते दृष्टिगोचरताम् । तच्छ्रुत्वा 'मयैव निजाप्रतिहतशक्त्या
 शक्त्या वराहो, वरारोहे, व्यापादितोऽहञ्च शक्तिदेवाख्यो विप्र एव परिघायित
 निजाभिधानीयक 'तर्हि स्वमेव मे भर्ता निर्दिष्ट' इति तयोक्तस्तयैव सह बिल
 द्वारेण निर्गतो निजभवनमासाद्यालौकिकरूपवत्यै तत्सर्वं विन्दुमायै शक्तिव्यवेष्ट
 तच्छ्रुद्धित कुमारी तामिन्दुलेखामिव विन्दुरेखामुदवहत् ।

तत्रैव कृतकार्यस्य द्विभार्यस्य पत्नीपरिजनादिक्रियमाणसेवस्य शक्तिदेवस्य
 द्वितीया पत्नी विन्दुरेखाऽन्तर्बली सञ्जातेति गर्भस्याष्टमे मासे स्वैर समुपेत्य
 विन्दुमती शक्तिदेव स्मारिततद्गार्योदरविपाटनरूपप्रतिज्ञ कुर्वाणा निजप्रणपाल
 नार्थं व्यजिज्ञपत् । प्रतिज्ञापाशबद्ध शक्तिदेव स्नेहपर्याकुलोऽनुत्तरोनिर्गत्य
 विन्दुरेखाऽन्तिकमुपगतस्तत्र विज्ञापितसर्ववृत्तान्तस्तयोक्त 'विन्दुमतीहित
 हित तेऽवरय करणीयम् । माऽत्र वृथा कृथा घृणाम् । न चाप्यस्यां कृतौ वर्तते
 काऽपि नृशसता । इत्येवमभिदधत्या विन्दुरेखाया पापशङ्किते शक्तिदेवे दिवो
 भारतीयमुदभूत्, 'शक्तिदेव, स्वया गर्भोऽयमवश्यमाकृष्यताम् । कण्ठे सुष्टया
 गृहीतोऽसौ ते खड्गो भविष्यति' । एवमाकर्णितदिव्यवाणि, शस्त्रपाणि, शक्ति
 देवस्तस्या पाटितोदर गर्भमाकृष्य करेण कण्ठतोऽग्रहीत् । गृहीतमात्रश्च स तद्
 स्तग खड्ग सञ्जात । विप्रश्च क्षिप्र विद्याधरोऽभूत् । विन्दुरेखा च विद्युदरेखा
 इव तरङ्गमदर्शनतामिता । पतत्सर्वमवलोक्य तथाविध स स्वद्वितीयपत्न्यै-
 न्यवेदयदिति सा तामाह, 'नाथ वय कनकपुरीत शापच्युतास्तिस्र स्वसार ।
 तास्वेका कनकरेखा यस्या शापान्तस्त्वया वर्धमानपुरे दृष्ट । साऽपि स्वपुरीं गता ।
 अहञ्च तासु तृतीया । ममापि शाप कार्श्ये इति मयाऽद्यैव निजनगरी गरीयसी

१ 'उपसर्गे घो कि' । २ आमयस्थोपसख्यान दीर्घश्च । ३ 'प्राण-
 शृजातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ्' । ४ शशमिायत्र 'दाग्नीशस्' इत्यादिना
 झन् तत् प्रहरणादिस्वा सप्तम्या परत्वम् । ५ काल प्राप्तोऽस्येति 'बालाद्यत्' ।

गमेलिमा^१ । तत्रैवास्माक विद्याधरशरीराणि, ज्यापसो भगिनी चन्द्रप्रभा च वर्तन्ते इत्येतस्य प्रभावत कौशेयकस्य प्रभावान्मया सहाशु कनकपुरीं गच्छ । तत्रावगतसर्वोदन्तेन वनस्थेन पित्रार्थिताश्चतस्रोऽप्यस्मान् भार्यात्वेनावाप्य विपुलसम्पाया तस्यां पुर्यामनापद्राज्य कुरु । एवमुक्तस्तथेति स्वीकृत्य विन्दुमाया साहाय्यकेन गगनपथेन कनकपुरीमापन्न शक्तिदेवो मण्डपत्रयदृष्टचरकनकरेखाया स्वात्मभिरनुप्रविष्टास्तिष्ठेऽपि निजप्रिया, तज्जपेष्टामुपरचितमङ्गलामुत्सुकया दृष्टया तत्र वर्तमाना, चतुर्था चन्द्रप्रभा चावलोकिनवान् । तत्र यथानियोगव्यापृतपरिजननिजवनिताभिनन्दितागमनोऽधिवासगृह नीत स चन्द्रप्रभया निजगदे 'सुभग' या स्वया वर्धमानपुरे कनकरेखा राजसुता समवलोकिता सेय मे चन्द्रेखाऽऽरया भगिनी । उरस्थलद्वीपे च या प्रथम स्वया परिणीता दाशाधिपपुत्री विन्दुमती सेय मे शशिरेखाऽरया स्वसा । तदनु या दानवानीता विन्दुरेखा राजसुता ते भार्याऽभूत्सेय शशिप्रभाऽभिधाना ममानुजा । तदिदानीमस्माभि सहारण्यस्था-स्मरिपतुरन्तिकमेहि तेन प्रसाश्चाखिला अस्मान् परिणयस्व ।

एव मुक्त्वा शक्तिदेवोऽनुवनमधिर गत्वा प्रमुदितेन विद्याधरेन्द्रेण प्रदत्तास्ता कन्या यथाविध्युपवस्य समुपलभ्य कनकपुरीप्राज्यराज्यो विद्याधरेन्द्रदत्तेन शक्ति-वेगाल्यन नास्ति विद्याधरेषु प्रसिद्ध सवदि स्वा सर्वा विद्यास्तत्र वितरन् 'अतिप्रभाव भवन्तमन्यो न जेष्यति' युष्मासु वत्सेश्वराद्यश्चक्रवर्तिनिरवाहनदत्त नामा समुदेष्यति । स एव ते भावी विभुरिति तस्यैव एव नति विद्म्या इत्युक्तवता विद्याधरेन्द्रेण स सङ्कृति तपोवनाद्विसर्जित शक्तिवेग स्ववधूमि सह कनकपुरीं प्रविश्य तिष्ठन्नतितामुपलभ्यनिर्घृत्तिर्विद्याधरसम्पत्ति पुत्र पौत्रीण्येतामनयत् ।

इत्थमात्मीयविचित्रचरित्रमुक्त्वा शक्तिवेगो भूयो वत्सेश्वरमुवाच—'हे शशाङ्ककुलभूषण, स एवाहमुत्परस्यमानचक्रवर्तिभावरकसुतचरणयुगलदर्शनलाल-समानसोऽनुद्वेग शक्तिवेग । इत्थ मयेह मनुजेनापि शङ्करप्रसादाद्विद्याधराधिप तिताऽवाप्ता । स चाहमधुना प्रभु दृष्ट्वा निजधाम प्रयामि । (इति शक्तिवेगकथा)

एवमुक्त्वा प्राप्ताभ्यनुज्ञे शक्तिवेगे क्षणादन्तरिक्षमुपतिते देवीभ्या सहित

१ इतिमर उपसहयानम् ।

२ सट्याहा ।

३ अचर्यस्समया' ।

४ 'परोवरपरम्परपुत्रपौत्रमनुभवति' ।

शिशुतनयो वत्सेशो मन्त्रिभि सहानिर्वचनीयो सम्मदमर्या दशामनुबभूव ।
 तथा यथासमयसम्पादिताज्ञप्राशनमर्द्राकरणादिसस्कारो वात्सेश्वरिर्नवाहारद
 चोऽभिवर्द्धमानस्तन्मङ्गलकामनया हरिहरादिदेवपूजापरायणाभ्यां दम्पतीभ्याम्,
 देव्या वासवदत्तया पद्मावत्या चानिश सखेह पात्यमानोऽष्टवत्सैर्रातो गुरुभि
 विनीयमान सहशजेन गुणैरापूर्वमाणेन धनुषा इव वपुषाऽतिशयशोभासम्पन्नो
 मन्त्रिपुत्रै सह रमणीयात्मारामेषु रममाणोऽवर्तत ।

अरिमन्त्रेव काले वितस्तातीरे निवसदनेकदत्तत्वा, रक्षारचितातिसुहृदानेक
 प्राकारकत्वा, वितस्तामन्ववसितप्रासादभित्तिसम्पर्कप्रवहशीलकान्तप्रतिमाश्च
 जलक्रीडदनेकफर्करायमाणतिमिङ्गिला किलासीत्तत्तशि
 कलिगसेनाकथा लाऽभिधान दधाना नगरी । प्राञ्चराज्यप्रथितनिज
 मदनमञ्जुको निष्पन्नैय 'सौन्दर्यविहसिताकाय, राजकार्यावहि
 त्पत्तिश्च सामोदयपरङ्गानिस्तारादत्ताजानि', निजौरसप्रपा
 इव प्रजा पालयिता, ईर्षकृष्णभक्तिरप्यपरिमि
 तशक्यनुरक्ति, आप्यारिकतेजोऽसिरैकृतलौकिकवन्धनलूनिरपि पार्थिवत
 व प्रसराहदियो पादितदुर्हृद्रादिकधूमि^१, मस्करिणा नमस्करिणामूर्रेपि
 द्विपन्निरडकशकरिणा मू^२, तस्यामभूत्कलिङ्गदत्तनामा नृपति । जायया तथा
 सह वर्तमानस्य सुखिनस्तस्य शक्या सह वर्तमानस्य शचीपतेरिव दिधि भुवि
 दिवसा जग्मु । इत्थिदिपे त्रिदिवीकसा प्रवृत्ते ऐद्रमदिके नृयगीतादावेका
 सुरभिदत्ताऽऽप्या वराऽऽसरा नादृश्यतेति सप्रणिधानेन कुम्भारिणा दृष्टा सा केन

१ मद्रा परिवापणे । २ द्वन्द्वे धि । ३ धर्मादिवनियम रात्रत्तादिपु
 परम् । ४ अष्टौ वत्सरा जातस्य यस्येति 'कात्रा परिमाणिना इयनेन
 उत्तरपदन परिमाणिनेति सहस्रतस्तत्पुरुष, ५ गित्तऽगलस्य । ६ नाय
 प्रापक उपाय, नीतिर्वा जाये 'दुन्दोरनुपसग इति ण, द्वितीये भावे घञ् ।
 ७ ज्यानि चय (औणादिकोऽय शब्द किनिनुत्वादिवात्रत्वे सम्प्रसारणापत्ते) ।
 ८ अत्रायदत्तम् । ९ असिरा अश्व शराश्च १० द्वादि वाच्यम् ।
 ११ 'मस्करमस्करिणौ वेणुपरिव्राजकयो । १२ ऊ रश्क । १३ मू वन्धक
 उभयो 'वत्सवत्'-इयादिना सिद्धि । १४ इन्द्रमह प्रयोजनमस्वति 'प्रयो
 चनमि'ति ठञ् । १५ कु धरन्तीति कुम्भा पर्वता, 'मूलविभुजादिभ्य क',
 तेषामरिणा इन्द्रेणेति भाव ।

विद्विद्याधरेण सह रममाणा नन्दनवनेऽवाप्यतेरपतिवेलमन्युना दातमन्युना
मदनान्धे पापे, प्राप्नुया मानुष्य जन्म, प्राप्य चायोनिजा निजा कन्या विहित-
द्विभक्त्याऽऽद्यादि दिवमिमामिति दाता । अत्रान्तरे अतुमती कलिंगदत्तभार्या
तारादत्ता स्वप्ने निनेदर प्रविशन्ती नभोभ्रष्टा ज्वाला ददर्शति सविस्मयोपसि
स्वप्न त स्वभर्त्रे विनिषेद्यन्ती प्रीतेन तेन निजगदे, जगदेकच्छेत्रेऽस्मिन् देवि,
देवादिशापकलापवापिता दिव्या अपि यवजीवा उत्पद्यन्ते । तजाने, गर्भेऽर्भकोऽप्य
कोऽपि देवजातीय । अध कालेन देवी दध्ने दौहृदे दग्भोलिकरशापाद्वि
परिच्युतामप्सरस सुरभिदत्ताम् । प्रासोष्ट च यथासमय स्वरूपोपहसितरति
रुपाम्, अनन्यसदृशीमवन्दा कन्याम् । कलिंगदत्तोऽपि च जाता, जाता ता
तादृशीमवलोक्य, दिव्या त्वासाभ्रायज्ञप्यु क्तपुत्राण्य, शोककन्दानन्दनन्दनयो
सुतासुतयोर्महदतरमनुभवन् तत् कन्याजन्यूपन्नमन्यु कगारि वृद्धेन द्विजन्मनो-
चे—‘राजन् ह्युचाऽम्, पहिकामुष्मिकशिवापोत्पत्ता कन्या राज्यादिसम्पत्ति
लुब्धपुत्रोत्पत्ति सर्वमाऽतिशेते । कुन्तिभोगाद्या कुन्यादिकन्यागुणैरेवैव
रुपाति सुरि गता । सुतादानस्यान्यदान नार्हति षोडशीमपि कलाम् । किञ्च,
भवाद्दशाणा गृह दिव्यानामेव, न तु सामान्यदुण्याना जन्मसम्भवीति शापच्युतैषा
नून काचित् कन्या निन्दा तत्र गृहे समुपलब्धजननिर्पन्ननीसन्तानासद्भाव
सन्तापसहारिणी, चम कारिणी निजकुलरुन देतज्जमना व मनापि सन्तस्यम् ।
कलिंगदत्तो निजगृहवृद्धद्विजन्मनो सुखादेत्दाकुर्य्य कर्णसुखदमतिसतुष्टस्तदानी-
मरगतचित्तासन्ततिरपि दिव्यसुतासन्ततिर्नयनानन्ददायिनी ता कलिंगसेनेति
नाम्नाऽलक्षकार । ता च राजपुत्री विहितमन प्रसादप्रासादे, सेनाविरामनि
सरसामन्तसङ्कुले, उपासकवमि मन्दुरामन्दिरनिवद्धस्त्रिधपोपगोऽर्क्यहर्षद्विपित
राजवह्नभतुरगमे, प्राङ्गोऽसगरगङ्गीडाकुरगविहगमे, अभगागरचिरञ्चितकक्षा
न्तरे, सूक्ष्ममुक्तापररधिततरगरग्यरगरेक्षाराजिराजितागिरे, उत्तुङ्गशृङ्गसगत
मगन्धने, पितृवश्मनि वधमाना हेमन्तशिशिरवसन्तेषु, भविरलगलन्मधु
मञ्जरीपुञ्जपिथरितसरससहस्रारवननिज्जपुञ्जधितपञ्जकल्लरवरमगीय, ऋडो-

१. 'ऋदोरप्' । २ 'अप्रययात्' इति निष्पन्नस्य पुत्रकाम्याशंसस्य उत्क
टापुत्रकाम्या यस्वति बहुव्रीहि । ३ 'चाथ द्वन्द्व' । ४ 'अनुनभ्राणा सना
क्षराणामानुपूर्व्येण' ।

द्यानेऽनेकविधाभि क्रीडाभि विहरन्तीं हरन्तीं पित्रोर्मनासि, केलिसमासत्ता, कदाचिद् व्योमचारिणी मयासुरसुता सोमप्रभाभिधाञ्चिलषयीकृतवतीति किमियमैन्दवीकला, कामविरहिता रतिर्वेति सदिहाना साऽकारण सञ्चिद्धता मनसा निर्जरमानबोरकृष्टया तथा सह जन्मान्तरप्रीतिमनुचिन्तयन्ती वालायास्तस्या स्रासशङ्कयाऽलक्षमुतीयं मनुष्यकन्यकामतल्लिकाभावेन मुनिमानसमोहिनीम्, अनवद्यपाणिपांदाद्यवयवा तामुपससर्प । कलिंगसेनाऽपि भूरिदिव्यभयाभरणा वरणरमणीयरूपां सोमप्रभामवलोक्यैव सञ्जातातिप्रीति, प्रदर्शितादरादरा, ता समुपवेश्यान्वयनामनी मनीषिणी च तस्या अनुयुञ्जाना, विदधाना च नाना-विधानन्यान् सविस्त्रम्भालापान्, विलम्बमपास्य पास्यत एव ते कर्णौ श्रुतिमधुर मरमदीयोदन्तजातम् 'इत्यभिहिता, हितातिप्रेयस्या वयस्यया तदानीं तदीय मखिल परिचयमनवाप्यापि तथा सत्रा सत्रालापैरेव मधुरै परा कोटिं मुदोऽवाप । शय प्रतीचीं ककुभमभिमुखीभूते भगवति भास्वति, सोमप्रभा कलिङ्गसेनाम्, 'सखि चिरमतिष्ठम्' अर्चसायप्रायोदिवस, इत पष्टियोज्ज्या मदीय गृहम्' इत्युक्त्वा व्योमपथेन निजवसतिमुत्पपात । कलिंगसेना च न वेद्यह सखी मदीयासकौ का । दिव्यौका काचिदप्सरा विद्याधरी वा । यतो हि विशेष-स्नेहाहता दिव्या अपि मानुषीभि सन्नतिं यान्ति पृथेकतर्कितोपनतामिमा प्राप्य धन्याऽहम् । प्रातरागता तामवश्य तदन्वयनामनी प्रथ्याग्यहमित्यादि चिन्तयन्ती यामिनीमनैषोत् ।

प्रातश्च कलिंगसेनाविनोदोपपादनचिकार्योपात्तदारुमयानेकमायायन्त्र पुत्तलिकापूर्णकरण्डिका सोमप्रभा, तथैव गगनगत्या तदन्तिकमाययौ । कलिंगसेना-ऽपि च तामालोक्य, विगलदमन्दानन्दात्ता समुत्थाय कण्ठे गृहीत्वा निजपार्श्वसीना च तां विधाय 'सखि, तावकीनाननपूर्ण-दुदर्शनं विना तमोमयीत्रियामाऽऽयामे, शतयामेव मयाऽस्तिवाहितेत्यवश्यमाश्रयो केनचिज्ज-मा-न्तरसम्बन्धेन भवितव्यम् । वेसि चेदवबोधिततत्सम्बन्धा मा कुरु ।' एतदाकर्ण्यस्मिन् विषये प्रकटितनिजा

१ 'अभ्यर्हितव्य' इति निर्जरमानस्य पूर्वलिप्यात् । २ 'द्वन्द्व्यप्राणि तूर्यसेनाज्ञानाम्' । ३ अवपूर्वकारस्यतेर्घञ् । ४ 'सख्यापूर्वो द्विगु,' 'अकारा न्तोन्तरपदो द्विगु क्रियामिष्ट, 'द्विगो' । ५ 'ऋक्पूर्वभू पयामानत्ते' । ६ करोते सन्नन्तादप्रत्यये टाप् ।

विज्ञाना सोमप्रभा प्रणयप्रणतशिरसा रसास्वादनलोलुपया, प्रेमविलम्बपेशलया कलिगसेनया पुनस्तदन्वयनामनी, करण्डिकोपादानहेतुम्, तत्रत्य वस्तुजातं च पृष्टाऽतिदृष्टा, 'यद्येवं सुन्दरि, समुपविश्यतामिहावधीयताम्, श्रूयताञ्च, विस्रब्धम् 'इत्युक्त्वा क्रमादेव वक्तुमारभत—

असित त्रिलोकीविख्यातो मयो नामासुर । स चोत्कृष्टासुरस्वभाव शौरि-
शरणमाश्रित्याभयव लेभ इति दैत्या देवपत्नीय त म वा तस्मै चुक्रुधुरतस्तद्भय-
भीलुंकोऽसौ विन्ध्याद्वी ब्रह्माश्रयंमयमसुरागम्य मायाविवरमन्दिरमेकमरचयदिति
तदीयावावा द्वे दुहितरौ । ज्येष्ठा स्वयप्रभा नाम कुमारी ब्रह्मचारिणी तद्गृह
स्थिता, कनिष्ठा चाह सोमप्रभा नाम कुबेरसूनवे नलकूबराय प्रदत्ता । पित्रा चाह-
मनेकधा मायायन्त्राणि निर्मातुं शिञ्चितेति स्वर्धीत्या तत्पूर्णेय करण्डिका ।
एवमुक्त्वा करण्डिकामुद्घाट्य सा नैकानेककौतुका मायायन्त्रपुत्तलिका कलिङ्ग-
सेनामदर्शयत् । तासु च काचित् कीलिकाहतमात्रेण भूमिं विहाय, सा विहायसा
गत्वा, तदाज्ञानुसारेण सुमन स्रजमादाय द्रुतमाद्रुता । अन्या च तथैव काचित्
पानीयमानीयेदानीमेतदादानीयमिति भाव प्राकटीत् । काचिन्नतं, चकृतं चापराऽ-
परस्या शिरोऽवगुण्ठनेनेत्यादिभिर्महाश्रयै काश्चिकालकलास्ता विनोद्य, सुरचित
स्थापितयन्त्रकरण्डिका सोमप्रभा, समुत्का कलिगसेनामाम्भय, भर्तृपराधीनाऽ-
ध्वनीना विहायसा निजभवनमभजत् ।

कलिगसेना चात्राश्रयं दर्शनसञ्जातातिमुत्, ध्वस्तश्रुत्, अनिर्वर्तिततदहारा
हारा तस्यौ । ता तथाऽवलोक्य रोगशङ्किनी तज्जनन्यानन्दाख्यमगदङ्कार कलिङ्ग-
सेनानार्डी निरूपयितुमाशंसवती । स च सोत्फुल्लनेत्रहसद्वक्त्रनिदानेनोक्तवान्
यस्त्रीरुजोऽप्येतस्या कस्याप्यपूर्वस्य हर्षस्य हेतो जुञ्जाश्रयै रोगस्य रुजा
वर्तते । तदाकर्ण्य वास्तविककारणमनुयुक्ता कलिगसेनाऽप्यामूलमखिलमात्महर्षं
हेतु यथावृत्तं निजजननीं जगाद् । श्लाघ्यसखीसगसहृष्टाञ्च ता तन्माताऽभि
नन्द, यथोचितमभ्यवहारयामास ।

१ त्रयाणा लोकाणा समाहार इति तद्विधार्थं समासे, 'अकारान्तोत्तरप
दो द्विगु क्षियामिष्ट', 'द्विगो' इति ङीप् । २ एरजित्यत्र भयादीनामुपसख्यानम्
इति साधु । ३ 'भियं क्रुङ्कुनौ' इति लुङ् । ४ 'उत्क उन्मना' । ५ 'रुजायांतां
भाववचनानामञ्जरे' ।

अन्वेद्य पुनरायाता सोमप्रभा क्रमेणावगताखिलवृत्तान्ता, रहसि कलिंग-
सेनामुवाच—सखि, मया स्वत्सख्य निचपतिमावेद्य त्रिदितयथार्थतरस्तस्मात्तव
पार्श्वेऽन्वहमागन्तुमनुज्ञोपलब्धेति स्वमपि पितृभ्या सर्वं निवेद्य तदनुज्ञाता भव
येन मया सह विहारे तवानुक्तामीनत्व न विहन्यात् । एवमुक्ता कलिंगमेना
सोमप्रभया सह स्वपित्रो पार्श्वं समासाद्य तावाख्याततदवयवनामधेयावकरोत् ।
तावपि च दुहितृस्नेहात्ता महासुरसुन्दरीं सकृत् कलिंगसेनाञ्च तद्गते समर्प्य
तयो स्वैरविहारमनुमोदयामासत् । एवमनुज्ञाते ते, कलिंगमेनापितृभ्या सह
राजोद्यानविहाराय निरीयतुरानिन्वतुश्च तत्र तन्मायायन्त्रकरणिकामिति
सोमप्रभा तत्रत्यान् साधुजनानर्चयितु यमुपयुक्तसामग्रीमानेतु प्रहिणोतिस्म स
रभसा नभसा दूरमध्वानमतिक्रम्य मुक्तासद्रत्नहेमामुरहाटिकामावरयकसामग्री-
मादाय निवचूते । एतदालोक्यातिविस्मयस्तिमितनेत्रो, महिर्पाद्वितीयो राजा
कलिंगदत्तस्तद्यन्त्रचेष्टितमन्त्रयुक्त । सोमप्रभाऽपि च प्रकृते वम्भ्रम्यमाणस्यास्य
पञ्चभूतात्मरजगद्यन्त्रस्येव स्वमन्त्रवैशिष्ट्य पार्श्वेयेत्यमभिदधौ—‘महाराज’
पाथिवमेतद्यन्त्रम्, द्वारादि विधत्ते, तत्पिहित द्वार न केनाप्यपरेणोद्घाटयितु
शक्यते । एतद्वि आप यन्त्रम्, यन्त्रोत्थं आकार सजीव इवावलोक्यते । तेनस
हि यन्त्र उवाळा परिमुञ्चति, एव धायवीय यन्त्र गमनागमनादिक घृते ।
नाभसञ्च स्पष्टमाचष्टे । एताभि यन्त्राणि मया निजपितुरवाप्तानि । किन्त्वमृतस्य
रक्षक यन्त्रमेक तात एव जानाति नापर । एवमभिदधत्या तस्या, विभूयिते
च मध्यमनभोभागे भगवता भासुरभासा भास्वता, सर्वत आपूर्यमाणाना
शर्त्तुमा शराना धरनिमाऽर्ण्य समुच्चिताहारविश्रामादिनिर्वर्तनानन्तर राचाऽ-
वाप्ताज्ञा सोमप्रभा, विसृष्टा च सानुगा सपाथेया, कलिंगसेना यन्त्रनिर्मितदिमाने
सस्थाप्य, गागनेन मार्गेण मार्तैापितृगृहे स्थिताया उपेष्टाया स्वसुरनिकमुपगन्तु
प्रतस्थे । ददर्श च क्षणेनैव विन्ध्याद्रिवति तत् पितृमन्दिरमवाप्योपासर्पज्जालाम्,
समुपात्तलम्बाक्षमाला, वरवर्णिनीं, वर्णिनीमुपसम्वीतश्चेततन्त्रिकाम्, सर्वतोऽव
कीर्यमाणवदातसुप्रभाम्, स्वयप्रभाम् । सा अपि चातिथेयां प्रणत्यवनतमस्तका

१ ‘अवारपारात्य’तानुक्ताम गामी’ । २ ‘पिता मात्रा’ । ३ उत्पूर्वकात्
तिष्ठते ‘स्य क च’ इति कप्रत्यये आकारलोप । ४ ‘आतो धातो’ ।
५ ‘श्रानङ् ऋतो हन्ते’ ।

ता कलिङ्गसेनां पवित्रमपीदृश्यम्यवह यै दद्याना, 'सति, भुक्तैरेतै फलै रसासार पूर्णेनं विस्रसा रूपदिनाग्निनी ते भविष्यतीति' कलिङ्गसेनामुवाच । साऽपि च तानि भुक्त्वा रुच्य सुधासारसिक्ताङ्गीवेतस्ततस्तत्र कौतुकाद् अमन्ती विक्रम्याञ्जन वह्णारवापीके, सुधास्वादिष्टफललसत्सालस-छायापरिकरमाणविक्रैरकुले, अनहिर्न कुले उद्याने विहरन्ती चले स्थलधिय स्थले च जलधिय कारयन्मयमायाविनि मितमद्भुतपुरमवलोक्य विस्मिता कलिङ्गसेना यन्त्रे समारोप्य स्वयप्रभामा- पृच्छथ सोमप्रभा तच्छरिलास्थ स्वमन्दिरमाजगाम ।

इ थ तथेर्ग-ञ्ज स्वहस्सु सोमप्रभैकदा कलिङ्गसेनामवोचत्—'त्वपरिणयात् भवेवावयो सरयम् । ता पश्चात् तव गृहे मदीयागमन न सम्भवति । तदानीं हि श्वश्रू स्नुषाम्, वृत्ती अधिमिव पीडयति । अस्मिन् प्रसङ्गे स स्वपि बहुपूदात् रणेपु कवलमवमत्रयु यानुवादरूपेण तव पुर स्थापय'मि—

पाटलिपुत्रात् पुरे धनपालितनामा कश्चिद्धनी वणिगासीत् । अप्रतिमरूपवती तस्य कीर्तिसेनानाम्नी जाताऽजनि । ता स माधेषु स्वसमानधनाय देवसेना भिधाय वणिज्ऽददात् । आसीत् तिसद्वृत्तस्य चारयविपन्नजनकस्य तस्याति दुर्जनजननी गृहस्वामिनी । सा स्वस्नुषा कीर्तिसेना पतिसम्भता पश्य ती निजपुत्रपरोक्षे पितरामभर्त्सयत् । कुण्डिल श्वश्रूपरायत्ता कीर्तिसेना तच्चिज पतिमभिधातुमपारयत्यप्यकदा वाणिज्यार्थं बलभीं पुरीं गन्तु प्रवृत्ते पयावति प्रह्वया निह्वया तमेव वक्तु साऽसाहसयत् 'धार्यदुत्र इयच्चिर न मया किञ्चित् भवमुत्तम् । एषा तवाम्बा त्वयत्र स्थितऽपि तव परोक्षे मा भ सर्दति । प्रेषिते तु त्वयि कि म कुयादि यह न वेत्ति । पतदावर्ण्य कर्णकटु देवसनस्त प्रेम विह्वलःकृतचेता मातरमुपग य सभयमाह—'मात, कीर्तिसेनाऽपुनाऽधाना ते वतते । कुलीना तनयाऽमावि ति नावमाननीया यथा सम्भव लालनीया च । इमे वर्णा कर्णाच्चिस्रश् रिवि द्र इव तन्मातरमपीडयन्निति सोवाच—किं मया

१ 'अपाञ्चतुष्पा-द्धकुनिश्वालेखने' । २ विक्रि र शकुनी वा । ३ चपा च विरोध शाश्वतिक । ४ पश्चात् इति सूत्रेणापरस्य पश्चभाव भातिश्च प्रत्यय । 'नच परस्मिन् पूर्वविधौ' इति सूत्रे भाष्य 'तत पश्चात्सत्ते' इति प्रयोगदर्शनादत्र पश्चा-च्छब्दस्य समासाभाव । ५ ब्राह्मणादि वात् प्यञ् ।

कृतम् ? अहं तूभाभ्यामपि युवाभ्यां समानव्यवहृतिर्न वाङ्मनसाभ्यामपि कदाप्येना तुने, मुदे मुदेऽपि तु एवास्या सर्वं कर्तुं दासीदासमपीति गृहभेदकरीयत्वामेव प्रेरयत्यप्रत्ययश्चेदाहूय सा पृच्छयताम् । तन्निशम्य शाभ्यमुपेतो देवसेनोऽभ्येद्युर्वलर्भो प्रतस्थे । तद्वियोगविधुरा कीर्तिसेना च कथञ्चिद्धैर्यं धरन्ती शीतोष्णं सुखं दुःखे च समान गणयन्ती तूष्णीकामास्त । किन्तु बहिर्निर्गते एव देवसेने तात्कालिकतद्भिरह्वलेशजुषमपि कीर्तिसेनामेना स्वचेत्या सह सग्विद् कृत्वाऽऽभ्यन्तरमानाद्य रहसि विवस्त्रीकृत्य पापीयसि, पैशुभ्येन मम तनयमेव मन्येथयसि इत्युक्त्वा कशाकर्पणपूर्वकं निजचेत्या पादैर्दण्डैर्मुष्टिभिश्च पशुमारमारयित्वाऽभ्युद्धताशेषपूर्वसञ्चितवस्तुजाते दृढार्गलकपाटेऽर्घ्यन्तर्वेश्मे न्यचिचिपत् । न्यदीधपच्च तत्र तज्जीवनयात्रायै भक्तार्द्धशराचकमात्र दिवसावसाने । अचिन्तयच्च यद्दूरस्थे पत्न्यावेव मृतामिमामतो व्युत्थाप्य कैश्चिद्विषसै स्वैर क्वापि गतामिमा जनेपूद्भोपयिष्यामि । सुखार्हा कीर्तिसेनैवमतिनिर्दयया श्वश्र्वाऽभ्यन्तर्वेश्मनि चिप्ता, सत्यप्यन्यसर्वसुखसाधने, केवल श्वश्रूनिमित्तां तथा भूतामारमदुर्गतिं चिन्तयन्ती तत्र द्विर्नाण्यहान्यत्यवाहयत् । एकस्मिंश्च दिने सा, पूर्वसञ्चितयावद्दस्तुरिक्तीकृतेऽपि तस्मिन् भूगृहे, विधिवशात्तत्रावशिष्टं खनित्रमेकमलभतेति शनै शनै पिपीलिका प्रयासेनायसेन तेन साधनेन विरचितसुरङ्गा दैवास्वावासावेश्मन उत्तस्थौ । तत्रोपात्तकतिपयस्वपत्यारमाभरणवसना शीर्णभूयिष्ठायानिशायां गुप्तमेकाकिनी 'अपि दद्याद् दयोदन्वान् दीननाथो दीनार्थमांसे दयमानो दयितेन मदीयेन सङ्गतिमिति' चिन्तयन्ती नगराद्दहिर्निर्जंगाम । किन्त्वेवविधाया मे पितुर्वेश्मगमनमयोग्यम् । यतो हि सर्वे एव ममाचरणे सन्धेयन्तीति किं

१ अचतुरविचतुरेति-अजन्तो निपात । 'न दधिपय आदीनि' इत्येकवज्जावाभाव । २ 'गवाश्वप्रभृतीनि च' तेन 'गुमान् स्त्रिया' इत्यस्य बाध । ३, ४ विप्रतिषिद्ध चानधिकरणवाचि' इत्येकत्रैकत्वमन्यत्र चेतरेतरयोग । ५ 'सत्करोति तदाचष्टे' । ६ वेश्मनि इत्यन्तर्वेश्मम् विभक्त्यर्थेऽप्ययीभावे, 'नपुंसकादन्यतरस्याम्' इति टचि, 'नस्तद्धिते' तत्, अन्तर्वेश्मे इत्यध्यन्तर्वेश्मम्, सप्तम्याम् तृतीयासप्तम्योर्बहुलम् । ७ द्वौ वा त्रयो वा 'सह्ययाऽन्यथासन्ने'ति बहुव्रीहौ बहुव्रीहौ सटयेये ङजबहुगणात्' इति ङच् । ८ अर्तिल्लधूसूखनसहचर इत्र । ९ 'निष्ठायामण्यदर्थे' इति दीर्घे 'लियो दीर्घात्' । १० 'अधीगर्थदयेशा कर्मणि' इति षष्ठी ।

तेभ्यो मया निजनिःसरणकारणं निर्देश्यं स्यादतो निजपतेरन्तिकमेव मे गमनं
 श्रेयः इत्थंकृतनिश्चया तत्रैकस्मिन् सरसि स्नाता निजपतिपटैः कृतराजपुत्र-
 वेपाऽऽपणं गावा किञ्चिद्दस्तेन स्वर्णाभरणमेकं विक्रीयैकस्य वणिजो गृहेऽवशिष्टं
 तद्दिनं ध्यस्यगमयत् । अन्येशुर्घलर्भो गच्छता एकेन वणिजा कृतसंस्तवाऽभिन-
 वाकृतिराजपुत्रवेपाऽरोपाऽस्मैदंशक-दंशकप्रपीडितोऽहं स्वया सह बलभीरथनिज-
 वान्धवान्तिकं चलामीति तमुवाच । तदाकर्ण्य स वणिवपुत्रो भव्योऽयं कश्चिद्राज-
 पुत्र इति मत्वा सबहुमानप्रेमपट्यां परिचर्यां कुर्वन् स्वेन सहानैषीत् । किन्तु
 किञ्चिद्दूरगमनान्तरमेव स वणिकसार्थो निष्कृजद्विविधविहङ्गमप्लक्ष्यन्न्यप्रोथे,
 इतस्ततो धावमानरुष्टपते, कुंशाकाशावच्छ्रुतिगभीरगतं, यत्र तत्र सञ्चरद्वन्य-
 गोमहिषे, परिहरयमानवदरामलके, घोरेऽटवीमार्गे, लुण्टाकैः परिवेष्टित इति
 'इतो व्याघ्रस्ततस्तटी' एवमारमापत्तिमनुचिन्तयन्ती सा मनस्यकरोत्—तस्करै-
 र्यद्यहमाहता तदा पापिनी मदीया श्रम्रुमत्पतिमभिधास्यति यदन्यासत्ता सा
 क्वापि निर्गता । जीवन्ती चाप्पपहतवस्त्रान्तरा केनापि स्त्रीयं पुवेपेति ज्ञाता-
 चेत्तदा तथाशीलविप्लवापेक्षया मृत्युरेव मे श्रेयान् इति सुहृद्वणिजमेनमुपेक्ष्य
 रच्यो निजामैवेति निश्चित्येतस्ततो निजरक्षासाधन परिपश्यन्ती विधिवशात्तरु-
 मध्यगं गतमेकमपरयत् । प्रविश्य च तत्र तृणपर्णोदिभिस्तनुमाच्छाद्य पतिसग-
 माशां धारयमाणा तस्थौ । दस्युसद्यश्च वणिकसार्थं सर्वतः पर्यंवारयदतोऽभूदभूत-
 पूर्वं दण्डादण्डि, बाहुर्बाहुर्वि, केशाकेशि, तुमुल युद्धमिति दस्यवः सानुग समुद्र-
 सेनं वणिकपतिमायोधनधरणीरधिरधुन्यां निश्चिष्योपात्तवित्ता पलायाञ्चक्रे ।
 कीर्तिसेना च तदानीं तद्द्वलयुद्धकोलाहलमाकर्णयन्ती वग्पमानहृदया नासुभि-
 र्व्ययुज्यतेश्चत्र दिधिरेव हेतुः । विगतायाञ्चावशिष्टत्रियामायामुदितेऽश्रुमालिनि, सा
 तस्माद् गर्तात्त्रिस्मृत्यामे प्रचलिता, काकृतौलीयदर्शनेनैकेन तापसेन पृष्टोदन्ता,

१. 'पतिः समास एवे'ति धि सज्ञाया 'वेर्ङिनीति' शुणे 'हसिडसोश्चेति'
 पूर्वरूपमेकादेशः । २. 'अशहारी' । ३. 'अन्येयप्रवचनीये'त्यनेन साधु ।
 ४-७. 'विभाषा उक्षमृगे'त्यादिना साधुरवम् । ८. 'फलसेनाङ्गवनस्पतिमृगे'
 त्यादिना सिद्धि । ९. 'जङ्घरभिच्छेति०' पाकम् । १०. 'पारस्करप्रवृत्तीनि च
 संज्ञायाम्', 'तद्वृहते करपत्यो ० । ११. 'फलसेनाङ्गवनस्पतिमृगशकुनिक्षुद्रजन्तु-
 धान्यतृणानाम्०' । १२. 'तत्र तेनेदमिति मरुये' 'इच्छर्मव्यतिहारे' 'श्रीगुण',
 'अन्येषामपि हरयते' । १३. 'समासाच्च तद्विपयान्' ।

ससमाश्वसं प्रदत्तकामण्डलवजला, तत्तापसप्रदर्शितपथेन प्रतस्थे । अथैवमादिव-
समतन्ती सच्छत्रोर्पानहाऽनोकहाऽम्पितशाखाप्रपर्णपरिच्छदवन्वाध्वन्यहोऽयसाने
महतोऽरण्यवृक्षस्य मूलकोटरमेरुमाससात् । निषण्णा च तत्र सा, प्रदोषे सुरीर्षती
मिदं लोहितार्क्षीमुन्नंसा, द्विर्भूयैस्त्रिमूढैश्च स्वबालकैः सहागता, तैश्च सह किमपि
म्लिष्टं सलपन्ती, श्यावर्दन्ती, नक्षत्ररीमेका ददशं । तामवलोक्य तीर्णान्वापद-
प्यहमद्यानया भञ्जितेति यावद्विन्तपति तावत्सा निशाचरी तदपृथमारुरोह ।
तत्पुत्राश्चापि तामन्वसरत्तद्भुक्षंश्च तत्राम्य, 'द्वेहि किञ्चिन्नो भक्षयामिति' । प्राथिता
चैव सा निजपुत्रानवधीत्, 'अद्य महाशमशानं गत्वाऽपि किञ्चिद्भक्षयं नासा-
दिनम् । निजभागं याचितोऽपि ङाकिनीसद्यो न मे मे भागमददात् इति तत्खेद-
खिन्नया मया विज्ञप्तो भैरवो मदीयौ नामान्वया वनुयुज्यैवमादिशत्—'भयं क्वरि,
स्व खरदूषणान्वयजार्थमिति स्वमितो वसुदत्तपुरं व्रज । अपूर्वं हि तन्नगरं दिवस्पृ-
थिव्यो । प्रत्युर्धोसासूर्यं तत्र विधीयत धरणीगार्वाजं सन्ध्यावन्दनादिषुम् ।
पाद्यं^१ ध्यादिभिरनुदिनमनुशास्त्रमुपपाद्यतेऽग्निदेवत्यं^२ पितृदेवत्यम् । निष्पाद्यते यथा-
वश्यकं यथासमयञ्चाकार्क्षमेवं^३म्, अनुष्ठीयते चाग्निर्म^४रतम्, निर्दिश्यते चार्धं^५ वै-
ष्णवम्, प्रस्तूयेते अं गीषोमौ चेति । अस्ति च तस्य परमधार्मिकोऽतिराजो^६ सुराजो^७ ।
हरिगुरुर्भाक्त । मुखिनस्तस्य राज्ये निवसन्ति समानतया यथावृत्तिं द्वाङ्गणक्षेत्रि-
यनिदशूदा । स एव कृत्स्नामेतामटधीमभिरञ्जति । सगृह्णाति पदकर्म^८कशिक्षक-

१ 'द्व द्वान्बुदपदान्तात्समाहारे' । २ 'प्रादिभ्योधातुजस्य धाच्यो वा चोत्तर
पदलोप' । ३. 'अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा' । ४ 'बहुव्रीहौसदध्यदणो स्वाज्ञात्पच्'
पिद्गौरादिभ्यश्च । ५ 'उपसर्गाच्च' । ६ 'द्वित्रिभ्या प मूर्ध्ना' । ७ अविस्पष्ट-
मित्यर्थ, छुडधरान्तध्वान्तलज्जम्लिष्टेऽद्यादिना साधु । ८. (विभाषा श्यावारोका
भ्याम् । ९ खलदिभ्य इतिर्वाच्य । १० मेघर्तिभयेषु कृज । ११. दिवसश्च
पृथिव्याम् । १२ उपासोपस । १३ पादार्धाभ्या यत् । १४. देवतान्तात्तादर्थ्यं यत् ।
१५ अर्ध्वर्धुङ्गुनुरनपुसङ्गम् । १६. अग्रामरुतौ देवतेऽस्पेषाग्निमारुतम् 'इद्वृद्धौ'
इतीकार । १७ 'विष्णो न' इति इत्स्विनेपधे आनङ् । १८. 'ईदग्ने सोमवरु-
णयो', 'अग्ने स्तुस्स्तीमसोमा' । १९, २० 'न पूजनात्' । २१. 'अनेकत्र प्राप्ता-
वेत्रत्र नियमोऽनियम शेषे' । २२ 'वर्णानामानुपूर्व्येण' । २३ 'क्रमादिभ्यो लुन्'
रत 'अभ्ययनतोऽविप्रवृष्टानाम्', (शिञ्जकशब्दो ष्णुलन्तो धा व्याख्यय) ।

विद्वज्जनान्, अनुगृह्णाति शरणागतान्, निगृह्णानि तस्करान्, तथापि दयाभावे स
यूकालिर्भूमक्षिकमपीतरप्रागिसदृशमल्लिङ्गयीकरोति । एवं तस्य राजवर्चसेन
प्रवर्धितं ब्रह्मवर्चसं समधिकतरं दीर्घतद्वाप्यस्याखिलस्याज्ञानान्धतमैसमपत्नारयत्
पुरुषैर्युपजीविनीनां तत्रत्यप्रजानां नैकदिवं नि श्रेयसं विधत्ते ।

सृगयार्थमटवीमटतस्तस्य राज्ञः आश्रममेकमाश्रित्य सुप्तस्य श्रवणे समापन्न-
सत्त्वा शतपद्येऽसन्नविष्टेति कालेन सा तस्यान्तःकरोटि कोटिशः शतपदीः
प्रसूतवती । राजाऽसौ तद्गुजेदानीं परिशुष्कमर्वांस्र्, परिदृश्यमानसर्वनौटि-
रस्थिमात्रावशिष्टो दर्शते । वैद्याश्रास्य व्याधिं न विन्दन्ति । अन्येषु चाप्यज्ञा-
स्यत्स्वेष स्वल्पैरेव दिवसैर्यंशं शेषतां नेप्सते । तस्य मांसं त्वया भोक्तव्यम् ।
येन यन्मांसिकां^१ परितुष्टिस्ते यास्यसीति । एव स्थिते, पुत्रकां^२ किमहं करोमि ।
एतदाकर्ण्यं तत्पुत्रास्तामद्रुषन् 'अम्ब, किं ज्ञातापनीतदृष्टुपतिर्जीविष्यति ? एवं
चेत्कस्तद्गोपचारः ? एवमुक्त्वा सा तानित्यं तद्गोगप्रतीकारप्रकारं व्याजहार
यन्मद्वित्तगोधूमचूर्णविनिर्मितालवालकं तच्छिद्रः सर्पिपाऽऽपूर्य कर्णकुहरनिवेशन-
शोतोदकुम्भमुत्प्रेष्यशरावच्छिद्रप्रविष्टनलिको राजा चिरमातपे समुपवेशितः
स्यादित्यातपक्कान्ताः सर्वा अपि शतपद्य शीताभिटापिण्योऽमुष्य शिरसोऽन्त-
रालान्निर्गत्य कर्णरन्ध्रद्वारा वंशनलिना प्रविश्य तस्मिन्नेव घटे निपतिष्यन्तीति
नृपतिस्तन्महारोगात्सद्योऽगच्छिष्यति । एतमुक्त्वा विरताया राजस्यं, कोटरस्थिता
कीर्त्तिसेना तत्सर्वमाकर्ण्य इतो निस्तीर्णां चेदहं तत्र गत्वा राजानमहमेतया
युक्त्या समुल्लाप्य श्लाघ्यपदञ्च तस्यावाप्य तत्रैव स्थिता भर्तुरागमनं प्रतीक्षिष्ये'
एवं विचिन्तयन्ती हृत्पादपनीततन्निशोर्प^३स्यन्त्यां वेलायामपगतेषु सर्वरक्षसु
तत्कोटरात्रिरगात् । अटवीमध्ये पुरुषवेषेण गच्छन्ती चापराधे गोपालसाधुमेरु
दृष्ट्वा 'कोऽयं प्रदेशः' इति तमटुद्भत् । गोपालक उदतीतरत् 'पुरोवर्त्येतद्बहु-
दत्तस्य भूपतेर्वसुदत्तनाम नगरम् । अस्माधीश्वरो महाभाऽऽमयेनाद्यश्वीनंमरणः ।

१ 'शृङ्गन्तवः' । २. 'पत्न्यराजभ्यावेति वक्तव्यम्' । ३. 'मन्हृस्तिभ्या
वर्चसः' । ४. नमिदमप्यसेति दीप् घातो रः । ५. 'अपगमन्धेयस्तमय' । ६-८.
'अचतुरदित्तुर'-इत्यादिना सा वृत्तिः । ९. नाडातन्धो स्वात्रे । १०. पद् मासान्
भानिनी परितुष्टि. 'अनयसि दृश्येति टन् । ११. एकह्लादौ पूरवितव्येऽन्यतर
स्याम् । १२. उपस् प्रभातीभावे । १३. 'अत्रश्वीनावष्टब्धे'इत्यत्र विजायते इत्य-
ननुवर्तनात् आसरेऽर्थे सः ।

तदाकर्ण्यं कीर्तिसेना तदाममनिवारणे निजशक्तिं त गोपालकमुक्त्वा तेनैव सह राजद्वारमासाद्योक्तराजरोगनिवारणनिजशक्तिं प्रतीकारेण सह राजान्तिक जगाम । तत्र च रोगग्रस्तो राजाऽद्भुताकृतिं तामवलोक्याश्वस्त 'इमां मदीयां रुजमपने-
प्यसि चेदाज्याद्धं ते प्रदास्यामोति' ता प्रतिजानान, स्वप्ने मदीयपृष्ठाकाचिच्छ्री
कृष्णकम्बल जहार' इति भवती नून मदीय रोगमपनेप्यतीति दृढीयान् मे
विश्वास इत्थ ता ध्याजहार । तच्छ्रुत्वा कीर्तिसेना 'देव, कृच्छ्राद् द्वैर्यहिकोऽय
व्याधि । इदानीं किन्वस्तप्रायो घुमणिरिति श्वस्ते रोगमपनेतास्मि माऽतोऽत्र
भवानघृतिपरवशो भूदेव देव ब्रुवन्ती तस्य मूर्धानं हैर्यङ्गवानेनाभ्याञ्जिजत् ।
येन विगतवेदनो नरपती रात्रौ सुखेन न्यद्रासीत् । अपरेद्युश्च घुमभ्यमघ्यारो-
हति हरितहये, मन्थादिषु सर्वेषु परयस्सु, राक्षस्युक्ताद्भुतविधिना कीर्तिसेना
कर्णमार्गेण च्छितिपतिशिरस साद्धं शतपदीशत निस्सार्य घृतचोरादिसेकेन
तमतर्पयत् । क्रमादेव विगतामये महीपतौ, घटे तान् प्राणिनोऽवलोक्य सर्वोऽपि
तत्रत्यो जनसमुदायो विस्मयविस्मृतविवेकोच्चाधिन्वचमकृतिचचितचेता
अवतरस्ये । राजा चापि स्वशिरोनिर्गतोऽस्तान् कुकीटानवलोक्य पुनर्जन्मात्मनो
मन्यमान, समाज्ञापितमहामहोत्सव, स्नातानुलिप्त, राज्याद्धेन, 'अयमस्माक
प्रभुप्राणप्रद पूज्यो भिषगिति कथयन्त्यो देव्यो हैमाभरणकौशेयौर्णकावरणा
दिभि, मन्त्रिणश्चापि ग्रामैर्हस्तिभिरश्वादिभिश्च यथास्व ता सदकुर्वन् । पुत्रेपा
कीर्तिसेना च सर्वं तर्कुप्यमकुप्यश्च तस्यैव राज्ञो हस्ते निधाय, व्रतोपधिना
भर्त्रपेक्षिणी तै सर्वैर्बहुमन्यमाना, कानिचिद्दानि पुरुषवेषेण तत्रावतिष्ठमाना,
तेनैव पथा बलभीत समागत देवसेन निजपतिम्-लोकाच्छुधावेति भर्तार निज-
मुपगम्य चिरौत्सुक्यसन्तापप्रविलापिनेव चित्तेनानन्दवाप्येण दत्तार्घां तस्य
पादयोरपतत् । सोऽपि च च्छन्नवेषाम्, विरहकृशानु भावाम्, कृशानुभावाम्, भाव-
सन्धुष्टणविचक्षणाम्, विलक्षणकृतिचणाम्, अपि तां सुचिर निरूप्य प्रयभि
ज्ञाय च किमेतदिति चिन्त्रीयमाणचेता क्षणमतिष्ठत् । विस्मयस्तिमिताद्
वणिग्रामाच्च सर्वं तद् बुद्ध्या राजा वसुदत्तोऽपि तत्राजगाम ।

तत्र तेन राजा पृष्ठा कीर्तिसेना स्वपते पुरोऽखिल श्वधूरकर्मनिमित्तामो-

१ द्वाभ्यामहोभ्यापरिजट्य इति तद्धितार्थे समासे, 'तेन परिजट्य'-'रा-यह
सम्बन्तराचे'ति वा ठञि, ऐच् । २ 'हैर्यङ्गवीन संज्ञायाम् । ३ 'कोशाडट्म्,
'उमौणयोर्वा (बुन्) । ४ सुवर्णरत्नभिन्न धन कुप्य तद्धितमकुप्यम् ।

दन्तमवर्णयत् । देवसेनोऽपि च सर्वं तदाकर्ण्य कोपघमाविस्मयहर्षाविष्टमानस समजनि । एवभूते ध्यतिकरे कीर्तिसेना राजानमवधीत्, 'राजन्, तव हस्ते यन्मदीय प्रीतिदायो वर्तते तत्सर्वं भर्त्रे प्रदीयताम् । इत्थमुक्त्वास्तया स भूप सर्वं तद्दत्तसेनाय प्रददाविति नरपतिदत्तैवगिर्ज्यार्जितैश्च प्रचुरधनराशिपरिपूर्ण-कोषो देवसेन परिहृतजननीक, कीर्तिसेना स्तुवन्नमुस्मिन्नेव पुरे तस्थौ ।

इत्थं श्वश्रूननान्दविहिता वधूनां बहवो दोषा भवन्तीति त्वदर्शमह तादृश भर्तृवेरम कामये यत्र शठा पतिमाता, याता वा न भवेत् ।

एवमसुरराजकन्यासोमप्रभामुखादद्भुता कथामाकर्ण्य कलिङ्गसेना नितरा पर्यतुष्यत् ।

कषावसाने च प्रसीची दिशमभिमुखीभूते भगवति मरीचिमालिनि, समा लिङ्गितोःककलिङ्गसेना सोमप्रभा, स्वभवन जगाम ।

एव स्वसन्नप्रस्थितायास्तस्या स्नेहेन मार्गमवेक्षितु हर्म्याग्रभागस्थिता कलिङ्गसेना वैवाद् गगनगतो मदनवेगाख्यो युवा विद्याधराधिपोऽपश्यत् । कामैर्द्रजालिकपिच्छिकारूपायास्तस्या दर्शनमात्रेणैवातिशोभ गतोऽसगतो दासीनामपि तामतिविद्याधरस्त्रियमत्यप्सरस कामयमाना 'न यदाय मदीय कलत्र स्याद् निष्फलमेव मे जीवन भवे दिव्याकलयत् । किन्तु कथञ्चित्प्राप्तिसम्भो वनायामपि कथमह विद्याधर सन्मनुषीसङ्ग कृत्वा विद्याधरवृन्दवृन्दारकमध्ये निवत्स्यामीत्युभयत चिन्तासूत्रसन्दानित प्रज्ञप्तिसञ्ज्ञिका विद्या दधी । घृताकारया च तयेत्य निजगदे, 'जगदेकमात्रसौन्दर्यशोभास्तेना कलिङ्गसेना मिधेय सुमग, कलिङ्गदत्तनयाऽनया रूपसम्पत्त्या तद्गृहमवतीर्णा तत्त्वतो न मनुषी प्रद्युत शापच्युताऽप्सरा । विद्ययैवमुक्तो विद्याधराधिपो निजभवन मासादान्यकार्यपराङ्मुखोऽवाङ्मुख इवावाङ्मुखस्तिष्ठन्नङ्गशरशीर्णोऽचिचिन्तत् 'स्त्रीणा हृदोपभोगो हि मृत्युद शाप इति हृदादेतदपरहरण सम्प्रत्यसाम्प्रतिकम्' । अतोऽवासयेऽस्या प्रसादयामि प्रणतप्रियकर भगवन्त हरम् । एतस्मिन्श्रित्या न्येचुरासाद्यर्पमपर्वतमेकाङ्घ्रिकनिष्ठया भुव स्पृशन् परित्यक्ताहारस्तपस्यन् प्रणतिपर्यन्तमस्तक सतीपतिस्तुतिमकरोत् । एव तत्तीव्रतपश्चर्याऽचिरात्सन्तुष्ट शङ्करो दत्तदर्शनस्तमादिदेश—'पृषा कलिङ्गसेनाभिधा, भूतलविश्रुतस्वरूपाति

१ वगिर्ज्या अर्जितै, (वगिर्ज्याशब्द स्वभावात् स्त्रीलिङ्ग इति माधव)

२ प्यासग्रन्थो युच् ।

सम्पदा चास्या नतुल्या काचिदन्या कन्या सहशो वा भर्ता । केवलमेको वत्सराज एनामभिवान्द्धति । किन्तु वासदत्ताभीत्या सोऽपि स्फुट स्वकीयामोहां^१ नाभिव्यनक्ति । रूपलुब्धैवाऽपि मोमप्रभामुखात्तमाकर्ण्य स्वयं विवरिपतीति यापदस्या विवाहो न भवेत्तावदन्तरैव घृतवत्सेश्वरस्वरूपस्त्व गान्धर्वेण विधिना कुलीना ता निजभार्या कुर्या इति सुन्दरी सा ते भार्या भवेत् । इत्थं शर्वादित्यो मदनवेगं क्षितितलमिलन्मौलिमण्डलं पार्वतोपतिं प्रणिपत्य कालकूटगिरि तटावस्थितं स्वभवनं जगाम ।

अत्रान्तरे व्योमवाहिना यान्त्रिकयानेन प्रतिप्रभातं तच्छिलापुरीमायान्त्या, प्रतिसायञ्च तेनैव निजमन्दिरं प्रति निवर्तयन्त्या सोमप्रभया सह क्रीडन्ती कलिङ्गसेनैकदा रहसि स्वसखीमिथमुवाच—‘सखि, मदीयो विवाहः सम्प्राप्तः । तत्सम्बन्धे बहुभिर्नृपतिभिः प्रेषितेषु दूतेषु ध्रावस्तीश्वरप्रसेनजिन्नाग्रो भूपतेर्दूतो मम पित्रा संकृत इति जानेऽम्बाऽम्बालिकादिकुलोत्पन्नेन प्रसेनजिता सह ममोपयमो भवितेति । श्रुतैतद्बृहत्तान्ता सोमप्रभा सातिदुःखमुवाच सखि, प्रसेनजिद् मया दृष्टचरो राजातिप्रवया पुत्रवोश्चेति तेन सह चिरंष्ट्यास्ते सयोगो हिमशुभ्रेण हेमन्तेन पद्मिण्या सयोग इव भविष्यतीति मे विषादः । हर्षस्तु तदैव मे भवेत् यदा वत्सेश्वरोजोदयनेन सह सयोगस्ते स्यादिति । यतो हि लावण्येन, कुलेन, शौर्येण, विभूत्या चान्यो न कश्चिद् भूपतिस्त्तुल्यमारोहतीति । तेन भर्ता योजितायामेव त्वयि, विधातुर्लावण्यनिर्माणयत्नसाफल्यम् ।

एवमाकणितसोमप्रभावाक्या, वत्सेश्वरोक्ता, कलिङ्गसेनाऽभिव्यक्तवत्सेश्वरविषयजिज्ञासा, सोमप्रभयाऽऽमूलं तद्वयोवशादिकमुक्त्वा प्रत्तवासवदत्तावासवदत्तेयादिपरिचयीकृता सती, सर्वज्ञां सर्वप्रधीणाञ्च तत्कर्मालङ्कर्मिणा सोमप्रभा सर्वनयिके^२ तत्कार्यसाहाय्यमयाचत । सोमप्रभापि च ‘द्वैवायत्तमेतत्कार्यमिति’ निगद्य सद्यो वत्सेशसगमसमुत्कमनसः कलिङ्गसेना कथञ्चिद् विहाय निजगृहाय निरियाय ।

अथान्देषु प्रातरायातां सखीं सोमप्रभा कलिङ्गसेनोवाच ‘तातो मदीयो दास्यति मा प्रसेनजिते राज्ञे’ इत्यम्बातो मया ज्ञातम् स च बृहत्स्वया दृष्टः । वत्सेशश्च यथाऽतिमानवरूपस्तथा त्वयैव प्रतिपादित इति श्रुतिमार्गेण मदीयहृदय

१ ‘गुरोश्च हल’ इत्यप्रत्ययः । २ ‘विनयादिभ्यष्टत्’ इति स्वाये टक्, समापः ।

हारकस्य वार्लेशस्य समीपे प्रसेनजितप्रदर्शनपूर्वकं मा नेतुमचिरस्य प्रयस्य ।
 एवमुच्चवर्ती कलिङ्गसेना सामप्रभाऽप्रधीत् यद् यदि तत्र गन्तव्यं तदा व्योम-
 गामिना यन्त्रेण वयं तत्र गमिष्याम किन्तु त्वमादौ सर्वं निम्नपरिष्करं गृह्णाण यतो
 हि दृष्टयस्त्रेश न त्वमिह पुनराजिगन्निषिष्यसि न वा वितरी, आतरौ च स्मरि-
 ष्यमीति । किं बहुना, प्राप्तदयिता एव दूरस्था मामपि विस्मरिष्यसि । तथा च
 सन्धहमपि तव भर्तृवेशमनि न समगमिष्यामि । एतच्छ्रुत्वा निजसखीभावि-
 विनोगसन्देहविक्रान्ता राजकन्याऽश्रूणि विमुञ्चन्ती तामभ्यभाषन् सखि, एवमेतर्हि
 वर्लेश त्वमिहैवानय । स्वया विनाऽदृमेकाहमपि स्यातु न पार्यामीति । विदित
 चरमेवैक्षते यदनिरुद्धश्चित्रलेख्योपरसमीपं प्रापित । त्वं तु ततोऽप्यधिकप्रभावाद्यं
 मेऽभिमानेत्यचिरमिहैव वर्लेशमानेतुं शक्नोषीति । एतदाकर्ण्य सोमप्रभाऽप्रवीत्-
 'आसाञ्चित्रलेखा सुरस्योति सा तं समुत्क्षिप्य तथा कर्तुमशकत् । अहं तु न पर-
 स्पर्शं करोमीति वर्लेश इहानेतुमशक्य । अतः पूर्वं त्वा प्रसेनजितं दर्शयित्वा
 वर्लेशं प्रतिनयामि । एवमुक्त्वा सक्रोधा, सपरिच्छदा, ता मायाकल्पयन्त्र
 विमानके समारोह्य तस्मिन्निविदिता, कृतप्रास्थानिका श्रावस्तीमवाप्य सृगया-
 निर्गतं जरापाण्डुं प्रसेनजितं दूरतो दर्शयामास । तं तथा जराविष्टमालोक्ष्य समु-
 पनाहतदूरगोपेक्षा सा, 'सखि, मामचिरमितो वर्लेशं प्रति नयेति कलिङ्गसेना
 सोमप्रभामुवाच । अतस्तैनेव व्योम वाहिना यन्त्रेण ते कौशाम्बीमवापतु' । तत्रो-
 धानगतं सप्युदारितं वर्लेशं दूरादालोक्ष्य कलिङ्गसेना तत्सङ्गमं विना जगमप्य
 वस्थातुमपारयन्ती 'सखि, अद्यैव मा वर्लेशं सङ्गमयेति सोमप्रभामुवाच । किन्तु
 तदानीमुपलक्षितकिञ्चिद्दृश्यमत्रिमित्ता सा दूरं तद्गतागतं प्रतिषिष्य तद्दिनमल-
 क्षितया तथा तत्रैवोद्यानेऽतिवाहयितुं प्रातरागत्य च तत्सगमयुक्तिं सहटयितुं
 प्रतिज्ञाय ततो निजमत्तृगृहमयासीत् । गतायामेव सोमप्रभाया शङ्कुगण्डया स्व-
 सरया निषिद्धपूर्वापि तत्रस्था कलिङ्गसेना वर्लेशसङ्गमस्वोत्कटेर्द्धा प्रकटयन्ती
 यथातत्र स्वसन्देहं निजमत्तृमुखेन वर्लेशं प्राहिणोत् । सोऽपि च तत्र गत्वा
 प्रतीहारमुखेन वर्लेशं व्यनिजपत् यत्तच्छिलापते पुत्री कलिङ्गसेना त्वद्रूपाहृष्टा
 परिश्वत्तदान्धवनना, सपरिजना, गुह्यधारिण्या मयासुरहुतया नलक्ष्मरायया
 सोमप्रभाख्यया निजसख्या व्योमगामिना यन्त्रेणैव स्मानीता । एतद्दिज्ञापनार्थमह

१ 'अनयतने हिलन्यतरस्याम्' । २ 'इदमोऽशु यश्च' । ३ 'पिन्निदादि
 म्योऽन्', इत्पठि, टाप् । ४ 'हृष्टा' इतिनिपातनात्साधु ।

मिहायात इति तां त्वं स्त्रीकुर्य्व । महत्तरादेतत्सर्वमाकर्ण्याभिनन्दिततद्बचनो
 वामेशः प्रहृष्टो हेमदम्नाद्यैरतं सत्कृत्यामात्यमुख्यं यौगन्धरायणञ्चाहूय विदिता-
 खिलवृत्तान्तं तं कृत्वा, कर्हि सा शीघ्रातिशीघ्रं परिणयेति तदभिमतं जिज्ञामित-
 वान् । वत्सेसेनेत्यं जिज्ञामितो मन्त्रिनुह्यः समालोचिनतर्दात्वायतिहितापेक्षी
 षण्णमेवमधिन्तयत् यजगात्रयहृषातरूपां सुरैरपि स्पृष्टमाणां कलिङ्गसेनामवाप्य
 वत्सेशः सर्वमन्यस्यच्यतीति सम्भावितासुवियुक्त्यां वामवदत्तायामवरयं भाविनि
 च नरवाहनदत्तीयविगाशे, दुष्करे च तेषां^३ श्लेहद्वित्रिते पद्मावतीजीवने, व्यति-
 करे चैतस्मिन् सम्भावितविनाशयोरन्योन्यपि^४त्रो, श्वशुरयोश्च सर्वरचनाशः
 सम्पद्येत । निषिद्धस्य चास्य राज्ञो व्यसनमेतदाधिक्यमाप्नुयादित्यनुप्रवेशस्यास्य
 संसिद्धयै कालमतिपापयामि । एतदालोच्य यौगन्धरायणोवत्सेशमुवाच, 'देव,
 धन्योऽमि, यस्य ते समीपमेवभूता त्रैलोक्यसुन्दरी स्वयं वरणार्थमागता । किन्तु
 महाकुलीनेयं कन्येति ज्योतिषिर्कान् पृष्ट्वा सुलभे यथाविध्यस्याः पाणिग्रहणं
 विधेयम् । अद्य अस्याः स्वरूपानुरूपं धामो देयः ।

मन्त्रिमुख्येनेत्यमुक्तौ हृष्टहृदयो राजा तदभिमतमनुमतममनुतेति प्रदत्तदा-
 सावासादिका कलिङ्गसेना निजवासाधिवेश्यं प्रविश्य परां मुदमर्वाप । यौगन्ध-
 रायणोऽपि च राजकुलाग्निर्गत्याशुमस्य कार्यस्य प्रायः कालहारमेव प्रतिक्रियां
 मन्वानः सर्वरतत्रत्यैर्माहृतिकैः समिदं विधाय सुदूरलक्षनिर्देशाय तान् गुप्तं
 व्याजहार । कलिङ्गसेनासमाचारेण पद्मावतीतरसपत्नीभियाऽतिधुम्भितहृदयया
 वामवदत्तया चाकारितस्तदावासं गत्वा 'धीरे, मावधीरय धैर्यम्, न मयि
 प्राणिति सम्भवत्येतत्, इति चिन्तयित्वा खलु' । यथावसरसमीपागतं राजानं
 स्वमात्मनो मनोविकारं समृत्त्य सविशेषोपचारैरुपचर । कलिङ्गसेनास्त्रीकारे चावाप्त-
 तत्पितृसहायस्य राज्यस्यापि वृद्धिं ब्रुवाणा साम्प्रतं तस्याः स्वीकृतिं स्वमनुम-
 न्यस्य । एवं कृते ते विशालहृदयतामालोक्य त्वयि सविशेषप्रदुःखेहो वत्सेशः
 स्वयमेव कलिङ्गसेनामुद्घोडुं नोन्मनीभविष्यति । देवी पद्मावती चाप्येवमेव कर्तुं

१. सत्कालस्तु तदात्व स्यात्, आद्यतिरत्तरकालः । २. सर्वांश्च सर्वांश्च सर्वाणि
 च, 'नपुंसकमनपुंसकेनैकवत्' । ३. स च सा च स च ते, तेषाम् । ४. 'पिता
 माता' । ५. 'श्वशुर' श्वश्व' । ६. 'कर्तृकथादिसूत्रान्तात्क' । ७. सुपः सुरा
 समासः । ८. सुपस्तिहा समासः । ९. 'अलंखरुचोः प्रतिपेधयोः प्राचां क्त्वा' ।

स्वया निर्देशनीया । एवं कार्येऽस्मिन् नः कालक्षेपेण युक्त्या सर्वमभीष्टं निष्पद्येत । एवं प्रबोधयन् मन्त्री तदादृतस्तदावासतः सायं निजगृहं जगाम ।

एवं पृथक्-पृथक् निजनिजसम्प्रसु चिन्तासन्तानसन्दानितैस्तैस्त्वैर्व्यतिपायिताया मायात्रियामायो, प्रातरेव समीपमुपगम्य 'कलिङ्गसेनाया देवस्य च विवाह-मङ्गलाय कदा शुभावहो लग्नः? किञ्चाद्यैव मौहूर्तिकाः समाकार्यं पृच्छयन्ते'? इति मन्त्रिभूतेन यौगन्धरायणेनोक्तो वत्सेशः पुरोवर्तिनं प्रतीहारं तत्कालमेवादिश्य मौहूर्तिकानानाययामास । किन्तु तेन पृष्टा महामन्त्रिपूर्वकृतसम्बद्धस्ते मौहूर्तिकाः पण्मासानन्तरमनुकूलं लग्नमाहुः । तदाकर्ण्यं प्रदर्शितालीककोपो यौगन्धरायणः 'राजन्, अज्ञा इमे, योऽमावेषु ज्योतिर्विद्यासुद्धु सोऽथ नागत इति तं पृष्ट्वा यथायोग्यं विधेहिमम् । एवमाकर्णितमन्त्रिवचा वत्सेभ्यो गणकं तं दोषायमानमानसं शीघ्रमाकार्यं पृष्टवान् । किन्तु सोऽपि तथैव कृतसम्बद्धं पण्मासान्ते व्यवस्थितं शुभावहं विवाहलग्नमप्रवीत् । तदाकर्ण्योद्विग्न इव यौगन्धरायणो राजानं तत्कालीनं कर्तव्यं पृच्छन्नस्मिन् विषये कलिङ्गसेना प्रष्टव्येति सुलभैविणोक्तेन च सेनाभिहितरथोऽस्तिवयुक्त्वा गणकद्वयेन सह कलिङ्गसेनाऽम्तिकमाससाद् । उवाच च तत्र यत्ते विवाहलग्नं निश्चेतुमहमिहायात' अतो निजजन्मसंघमाचक्ष्व । तद्भुत्वा तापरिजनेन तज्जन्मसंमुद्रितं किन्तु मन्त्रिकृतसम्बद्धौ गणकौ तत्रापि मासपटकानन्तरमेव परिणयायाभ्यधानाम् इत्युद्विग्नचेतसि कलिङ्गसेनायाम् तन्महत्तरकोऽत्रवीत् विवाहलग्नानुकूल्यमयावश्यम् । कुलमे हि कृत उपयम उपयम नयति वधूवरयोरन्यतरम् इति शिवततिं मतिं दधानैर्भवद्भिर्भवतिमदलोऽनुकूल एव लग्नं प्रेक्षणीयो येन दम्पती चिरमज्जं च समुखं निवसेताम् । श्रुतैस्तन्महत्तरवचस्सु, तत्रत्येषु, सर्वेषु साधु साध्विति च भुवाणेषु, आम्, कुलमे कृते विवाहे सम्बन्धी कलिङ्गदत्तोऽपि लिखेत्' इत्युक्तवति च यौगन्धरायणे 'यथा भवन्तो जानन्ति, यच्च भवतामभिमतम्' इत्युक्त्वा चिरतवचनाया कलिङ्गसेनायाम्, तस्यास्तदेव वचनं गृहीत्वाऽऽमन्य च तां सगणको यौगन्धरायणो राजप्रासादमाससाद् । सर्वं च तद्वत्सेशमावेद्यं प्रबोध्य च युक्त्या तं निजनिशान्तमायात् । तथा तत्रैकान्ते स्थित्वा स्वार्भीष्टसिद्धये सिद्धकालातिपात्रो मन्त्री

१. 'सर्वस्य द्वे', 'नित्यव'स्यो' । २. सुदुःपक्षे प्राक् सुपो नाम्ना (प्रातिपदिकेन) समासः । ३. भवति मङ्गलं यस्मिन् लग्ने इति तिङ् सुपा समासः । ४. नमिकम्पीतिसूत्रे निपातनाद्भानुना सुपरसमासः ।

कार्यशेषपूर्तये योगेश्वराख्यं निजसुहृदं ब्रह्मराक्षसं सस्मार । स च स्मरणमात्रेणै-
वोपस्थितः 'किमर्थं मन्त्रिन् स्मृतोऽहमिति' ध्रुवन् यौगन्धरायणेनामूल कलिङ्गसेना
वृत्तान्तं स्वाभीष्टञ्चोक्तो भूयोऽवाचि-भस्याः सदृशी नान्या नारीन्द्रपुरेऽपि वर्तते
इति सिद्धविद्याधरादयोऽपि प्रच्छन्नरूपेणैनामुशन्ति । अतः केनापि सिद्धेन
विद्याधरेण वा, सङ्गं चेत्सा ब्रजेत्वञ्चावलोकयेत्तदा तद्दोषे त्वदृष्टितोऽस्माभिविलोक्य-
माने तयोक्ते च भूपतौ, ततो विरक्तौ नितरामास्माककार्यसिद्धिः संजायेत ।

एवं मन्त्रिणादिष्टो ब्रह्मराक्षसः कलिङ्गसेनासदनमासाद्य प्रच्छन्नरूपेणैव ।
अत्रान्तर एव तत्सखी मयासुरसुता सोमप्रभा तत्पार्श्वमायाता निजसखीकार्य-
विभ्रशङ्किता हारायिताभुधारा तस्मिन् ब्रह्मराक्षसे शृण्वतीदमाह-अद्य पूर्वाह्ण एवा-
हमिहायाता, त्वदासङ्गं ह्यभ्रमासद्या, सर्वं युष्मदालापमाकर्णितवतीत्यव्यपोढानि-
मित्तकार्यस्य सर्वदाऽनिष्टकल्पकत्वान्मच्छिपिद्वयापि त्वया वत्सेशसमीपमात्मप्र-
हाय ह्योऽशुभे निमित्ते दूतं प्रेषयन्त्या त्वया नानुलोममाचरितम् । एवं हि रभ-
साःप्रवर्तमानानां कार्येषूपस्थितमनिमित्तं सिद्धिविलम्बाद्यनिष्टमुत्पादयतीति प्राञ्ज-
वाक्याद्यमानिनोऽनुशयदावदहनदग्धा मुग्धाः शत्रूपहासास्पदतामायान्ति । तस्या-
र्थये सर्वविधातारं विधातारं तवादिर्गविवाहार्थम् । यतो हि नीतिनिपुणो मन्त्री
यौगन्धरायणोऽपि राजव्यसनशङ्की कार्यमेतद्विहन्तुं शक्नोति । यथा कथञ्चिद्
विहितेऽपि विवाहे धार्मिकः स मा विप्रमुत्पादयतु तथापि सपरम्यस्तु सर्वथैव
चिन्त्या भवन्ति । तास्तु सृष्टैव बहुदोषानानयन्ति । एवं जन्यासि, देवा अपि
त्वामभिलषन्तीति तवाय प्रकर्ष एव कथञ्चित्कार्योन्माथी न भवेत् । एवं हि पति-
मन्दिरे स्थिताऽसीत्यतः परमह भर्त्रां निवारिता नात्राहमागमिष्यामि । त्वदतिच्छे-
दवशात् सुगुप्तमप्रागमनमप्यश्रेयस्करमकिञ्चिस्करञ्चेत्यधुनाऽहं निजगृहं गच्छामि ।

सोमप्रभा कलिङ्गसेनया सहैवं कृतालापा निजभवनं जगाम । यातायाद्य
तस्यां प्रियसख्यां परित्यक्तनिजदेशवान्धवा विलम्बितवत्सेनापाणिग्रहणमहोरसवा
कलिङ्गसेना, यूयपरिभ्रष्टसारङ्गानाभङ्गीमङ्गीकुर्वाणा कथञ्चित्कञ्चित् कालमनैषीत् ।

इतो वत्सेशोऽपि तदवाप्यौत्सुक्यविमना एकस्मिन् दिने मनो विनोदयितुं
निर्भूय, विलम्बितुर्दिग्बहुविचित्रावस्तारैर्गवौलं चासत्त्वदानित्वात्सप्यसादजात्सा-

१. तस्मिन्नपि च युष्माकास्माकौ । २. अद्यर्थं कविधानम् । ३. 'कृणोदक्-
पाण्डुर्यस्यापूर्वाया भूमेरजिष्यते' । ४. अवेतृस्रोर्षन्', (अवस्तारो जवनिका) ।
५. 'अदणोऽदर्शनात्', 'अवह् स्फोटायनस्य' ।

दयत् । तत्र पूर्वत एव सुचतुरमन्त्रिवरशिञ्जिता सा विशेषतस्तदानीं निर्विकारा विविधोपचारैर्निजप्रेमपर्यां परिचर्यां प्रादर्शयत् । तदा तस्याः हृदय जिज्ञासुना नृपतिना 'कलिङ्गराजसुता, सुतारनयननिर्जितेन्दीवरा, वरार्थिनी मम, स्वयमिहो-
पयाता तत्त्वया ज्ञातं न वेद्युक्ता वासवदत्ता' मया सर्वं ज्ञातम्, हृषंस्याय महीयसो विषयः । सा ह्यस्माकं गृहमायाता साक्षाद्भक्त्याः । एतदुपधिनाऽधिनाथे तद्वि-
तर्ष्यपि त्वद्दशगे निखिलापीयमिला त्वद्दशवर्तिनी भवेत् । अहञ्च त्वद्विभृत्या,
स्वसुखेनैव च सुखिनीति नाबिदितं ते । यस्या मे त्वमीदृशो भर्ता यो नृपान्तरै-
र्वाञ्छ्यमानाभिरपि राजकन्याभिरभिलष्यते सा कथं न धन्येति शुभकार्येऽहम-
स्मिन्द्भोवसीयसमीशतः समीहे ।

वासवदत्तवैत्यमुक्तो वत्सेशोऽभ्यन्त सन्तुष्टस्तस्यां निशि तदावास एव शयानो निशि मध्येनिद्रं विनिद्रोऽचिन्तयत् यत् कलिङ्गसेनां भाविसपत्नीमेवमनुम-
न्यमानाऽपीय महानुभावा या पद्मावतीविवाहेऽपि प्राणाद्याहासीत् कथमेतत्प्रोद्धं
राजनुयात् । मदीयं सुतं, शशुर्यः, शशुरश्चैतदवलम्बना इति प्राज्यं राज्यं,
परिजनो जीवितं चैतत्सर्वमस्यामेव निबिभर्ति । अतः कथं मया कलिङ्गसेना
परिणेतभ्येत्यादिविचारैरेव कृततन्निशान्तनिशान्तस्ततो निर्गतोऽपराह्णे पद्माव-या-
वाममासादितवान् । साऽपि च वासवदत्ताभिर्देशानुसारं वासवदत्तावदेव तं
परिचरन्ती पृष्टा नयैवावददित्यन्वेद्युस्तयोः साम्मनस्य शशंस वत्सेशो यौगन्ध-
रायणम् । स चापि राजानं विचारनिमग्नमीचमाणस्तमुवाच—देव नैतावदेव;
वर्ततेऽत्र तप्तहृत्सम् । पुरन्ध्रो हि स्थापयन्ति प्रत्युरसं^१ निजपतीनां कृतेऽनश्लीलं
शीलम्, अनाहार्यमौदार्यम् । उपबृहयन्ति प्रेम, प्रकाशयन्ति च प्रियम्बदताम्,
उद्योतयन्त्युदात्ताम् दर्शयन्त्यादरम् । आविर्भावयन्ति च सर्वभावम् । किन्त्व-
म्यासक्तेषूपरतेषु वा तेषु, ता एवाहैम्यगाम्भीर्यं^२ हृदयभावा निजवियोगकरपत्र-
धाराकर्तनदुर्लभं हृदु खदूँनमनसो न शोभनतरमात्मनीर्न^३ जीवनमाकलयन्त्य

१. 'अचतुरकितुरसुचतुर'-इत्यादिना साधु । २. 'समो मतिमनसो' इति गणसूत्रसहकारेण वर्णदृढादित्वात्पथञ् । ३. 'अन्ववतताद्रहस' । ४. 'प्रतेररस सापतीस्यात्' । ५. 'गम्भीराञ्ज्य' । ६. 'ईपदहु'सुपु' इति खल् । ७. स्वादय ओदित इति 'ओदितश्चेत्यनेन दूह् धातोः परीभूतस्य ऋस्य नः । ८. 'आत्मन्- विश्वजनमोगोत्तरपदात्त्वा', 'आत्माध्वानौ छे' ।

आत्मतनूनामत्तनून्मतनूनपातमेव शरणाश्रयणाय श्रेयस्करं, यशस्यं स्वर्ग्यञ्चाव-
गच्छन्ति । अतो राजन्, प्रकृष्टस्य प्रेम्णो भद्रो, विशेषेण मनस्विन्या वासव-
दत्तायाः, सुदुःसह इति भवता परिणीतायामस्यां कलिङ्गसेनायां निःसंशयं
साऽसून् जह्यात् । देवी पद्मावस्थपि तथैव सम्भाव्यते । तयोश्च तथाभूतां गतिं
गतयोस्तन्मात्रैकजीवितस्य नरवाहनदत्तस्य को भवेदाश्रय इति जानेऽहमेनाम-
ल्पस्य कृते बहुहानिं प्रियाकान्तो भवान्न सोऽबु शक्नुयात् । देव्योरुक्तिगाम्भीर्यं हि
तयोर्जीवितरयागगाढनिश्चयनिस्पृहहृदयतामभिव्यनक्षीत्येकपद् एव सम्भावितस्य
सर्वविनाशस्य स्वार्थस्य रक्षा भवादृशैरसदृशैरवश्यं करणीया ।

मन्त्रिवरादेवमाकर्ण्यं सम्यग्विवेकपदवीमारूढो वत्सेशः कलिङ्गसेना परिणय-
सञ्जातौदासीन्यो मतिमन्मन्त्रिमुख्यसम्मतिमतिशयेन स्तुवन् 'प्रिये, स्वप्रेमैक-
जीवितोऽहमन्यस्या न नामापि ग्रहीतुमुत्सहे किमुत पाणिग्रहणरूपापर्यावलम्ब-
नम् । किन्तु कलिङ्गसेना हटान्मदीयगृहमुपघातेत्युर्वशीवाञ्छसौकृतमात्मस्वीकृति-
धिनयं प्रत्याचक्ष्णाय पुंसार्जुनायार्जुनाय पण्डताशापं न मद्यं दद्यादिति चिन्तय-
ता मया तदानीमेव न सहसा निषिद्धा' एवमाश्वासयन् तां रात्रिं तत्रैवानयत् ।

अत्रान्तरे कलिङ्गसेनावृत्तान्तज्ञप्त्यै नियुक्तो ब्रह्मराक्षसो योगेश्वरस्तस्यामेव
निशि मन्त्रिवरमागत्याभ्यधात्—'कलिङ्गसेनासदने सदा सीदन्नहं बहिरन्तर्वा
दिद्व्यानां मानुषाणां वा नागममपर्यम् । प्रच्छन्नोऽहमद्याकरमात्रमसि सायम-
मभ्यक्तं शब्दं श्रुत्वा विज्ञातुं तमप्रभुर्भवन् कलिङ्गसेनालावण्यलुब्धस्याम्बरे भ्रमतो
दिव्यप्रभावस्य कस्यचिदप्येष शब्द इति निश्चित्य तुभ्यमहमिह वक्तुमागाम्
यदतः परमहं यथाबुद्धिं यथाशक्ति च कलिङ्गसेनागतिं जिज्ञासिष्ये । एता-
वदुक्त्वा योगेश्वरो ब्रह्मराक्षसो जगाम ।

१. यशसः निमित्तमित्यर्थः 'गोद्यवोऽसंख्यापरिमाणाश्चादेर्यत्', एवम्
२. स्वर्गस्य निमित्तं स्वर्गमित्यपि बोध्यम् । ३. कान्ताशब्दस्य प्रियादित्वात्
तस्मिन् प्रियाशब्दस्य पुम्बद्धावः । ४. 'पयो विभाषे'ति वैकल्पिकसमासान्तोऽच् ।
५. 'अज्ञस्य उपसंख्यानम्' (भाजवेन कृतमित्यर्थः) । ६. 'पुसानुजो जनुपान्ध
इति च' । ७. अथञ्च पण्डताशापोबृहन्नलारूपेण विराटनगरेऽतिवाहितोऽर्जुनेनेति
माहाभारती कथाऽत्रावसेया । ८. 'ओज सहोऽम्भस्तमसस्तृतीयाया' इत्यलुक् ।

तदनन्तर मदनवेगारयो विद्याधराधिप पूर्वं कलिङ्गसेनामालोक्य पञ्चसर-
शरार्दितस्तद्वाप्तये कृततपश्चर्यासशङ्करवरोऽप्यन्यासक्वामन्यदेशस्था च ताम-
लभमानो रजनीषु दिवि भ्रमन् स्वावासस्यापरिपर्यटन्त वस्त्रेश दृष्ट्वा दृष्ट्वा ताग्यन्तीं
स्वहर्म्यगा कलिङ्गसेनामालोक्य तत्र नन्तर लब्धुमेकस्या रात्रौ घृतवस्त्रेशस्वरूपो
मन्त्रिणा कालक्षेपमसहमानः स इव द्वारपालाभिवन्दित कलिङ्गसेनाऽवास
प्रविश्य विश्वास्य च ता तेनैव रूपेण गान्धर्वेण विधिना स्वभार्या चकार ।
सकालञ्च योगाद्लक्षित प्रविष्टो योगेश्वर सर्वमेतदाकलयतिपरितुष्टो हृष्टो-
यौगन्धरायणमागत्य यथादृष्ट निवेदितवान् । तनातिप्रीतो यौगन्धरायण
प्रातर्वस्त्रेशमागत्यानुपगतोऽप्रवीत्—‘देव, परमस्वच्छन्दैषा कलिङ्गसेना नार्हति-
भव पागिस्पर्शम् । स्वेच्छयैषा प्रसेनजित द्रष्टुमायाता, जरापराहतलावण्य त वीच्य
ततो विरक्ता रूपलुब्धेहोपगताऽऽवासे स्वेच्छयाऽन्यपुरयासङ्ग करोति । एतदाकर्ण्य
कुलीनेय कन्या कथमेवमाचरेत्, मदीया-त पुर प्रप्रेष्टु को वा शक्य भवेद्विध
सन्दिहानो राजा ‘अद्यैव देव, त्वया प्रत्यक्ष सर्वं कारयिष्यामि । मानुषाणो न
तथागतिर्भवेत् किन्तु तामग्याहतगतयो गन्धर्वादयोऽपि वाञ्छन्तीत्युक्तो मन्त्रिणा,
रात्रौ सुप्तेषु सवपु जनेषु कलिङ्गसेनाभवतमगमत् ।

तत्रादृष्टप्रवेशे त्रिदशसुन्दरीसौन्दर्यमुद्रया निद्रयाऽप्यतिशय्य शय्यागृहे
कृतमग्नेशयास्तस्या समोपे सुप्त स्वस्वरूपस्य साहसिक मदनवेग जिघासति
वस्त्रेश, प्रबुद्ध स खाक् खमुदपतत् । कलिङ्गसेनाऽपि च प्रबुद्धा शून्य शयनमा-
लोक्य कथं पूर्वं प्रबुध्य वस्त्रेशो निद्रिना मामेव हिरवां जिहीते इत्युक्तवत्या
स्तस्यास्तद्वचनमाकर्ण्य यौगन्धरायणो वस्त्रेशमाह ‘स्वद्रूपधारिणाऽनेन दूषित-
चरित्रीकृतेति समुपलब्धयोगबलोऽह त्वयासाक्षात्कारयम् । किन्तु दिव्य-
प्रभावोऽयं हन्तुमशक्य । एवमुक्त्वा वस्त्रेशेन सह कलिङ्गसेनामागत्य यौगन्ध-
रायणेन राजकन्ये, त्वम् वस्त्रेशरूपधारिणा कनापि मायाविना सम्मोह्य परिणी-
ताऽसि नामुनां मन्त्राभितेत्युक्ताऽति सम्भ्रान्ता वागविद्वस्वान्ता इव दुरन्ता गतिं
वैधीमाकलयमानाऽश्रुपरिप्लुतनेत्रा वस्त्रेशमुवाच—गान्धर्वेण विधिनाऽत्र त्वया-
परिणीताऽह कैथकारमिह शकुन्तला दुष्यन्तेनेव विस्मये ! हृदिस्पृश वाचमेता-

१. शकल्घातोरनुकरणेऽनङ् (प्रकृतिवदनुकरणम्) । २ ‘जहातेश्च किञ्च’ ।
३ ‘हृकोरन्यतरस्याम्’ । ४. ‘अदृष्टोऽसेर्दाहु’० ‘न मुने’ इत्यादि । ५ ‘अन्यथैव
कथमित्यमिति’ कृजो णमुल् ।

भाकण्यैतद्दोषोन्मेषणसङ्घुचितहृदयपुण्डरीक क्षणमयाङ्मुखस्थितो व सेदा, स य न एव मया परिणीताऽसि, अथैव अहमिहायात' इत्युक्त्वा मन्त्रिणा सह राजमन्दिरमगात् ।

एव कृतकृत्य इव ततो निर्गत्य गते सब-सेशे यौगन्धरायाम्, गजनिपीडिता पश्चिन्नेव सम्भोगविदलापत्रमुखाञ्च परिचिप्तकपरीभ्रमरीका कलिङ्गसेना, विनष्टकन्यकाभावा, अभावाद् चरन्तोपायस्यान्तरिक्षनिक्षिप्तचक्षु 'ब-सेशरुविणा येनाह परिणीता स प्रकाशताम् । स एव हि मे पति' इति दिवित्पृष्टं वाच व्याजहार । एवमुक्तन्त्याञ्च तस्या विव्यरूपो हारकेधूरानितो, विद्याधरापिपो, गगनादवतीर्णं 'ओ भवानिति तया पृष्ट, अह तन्वि, मदनवेगाढ्यो विद्याधरा धिपस्या पुरा पितृगृहस्थाभवलोक्य त्वत्प्राप्तये कृततपा कण्ठेकौलाद्भ्रमराप्याहार्यं धैर्यं त्वां मार्ग्यमाणो वस्त्वेश्वरानुरक्तं त्वामिहासाचागृह्यतद्विवाहमेव युक्त्या पर्यणयम् । एव तद्वाग्लताललितस्वरपञ्चवतञ्जज निशङ्कर्णमारोपयन्ती बलिङ्गसेनोत्पन्नकनिपयालापप्रीति तत्रैव पुरारागमात्र प्रतिज्ञाय घामुत्पतता मदनवेगेनाश्वासिता हृदयेबैधसद्भर्तुमिति, कलिङ्गसेनाऽऽलानघदा स्तम्भेरभेय तस्मिन्नेवावासे वस्तु स्वान्त स्थिरीचकार ।

एकदा तु कलिङ्गसेनासौन्दर्यसृष्टिसमुद्भूतमन्मथावेगास्वस्थो वस्त्वेश्वरो निशायामुत्थाय खड्गपाणिर्मन्दिरमस्या प्राविष्टत् । अनुनाथितर्वांश्च तत्र कृता तिथ्य ता भार्याथम् । किंतु परपत्न्यहमिति तया प्रत्याख्यातो भूयो भगित 'परकलत्ररतिरपत्रपतामभिष्यनक्ति सद्गोत्रजातानाम् । त्वदर्थमिहायाताऽप्यह त्वद्रूपधारिणा मदनवगाख्यविद्याधरेण व्यूढेति स एव मे भर्ता । नाह चेश्याया पुत्री पुँखली वेति विपयेऽस्मिन् नाह मनसाऽऽज्ञायिनी, इष्टाशकुनया च स्वस्वराया निपिद्धाऽप्यह त्वत्पार्थं प्रैष्यप्रेषणरूपमचर्यमचिरमचरमपराध यत्, तेन मामन्यथा मा मन्यथा । यलाकारेण चाभिकाम्यमामाऽहमिहैवापरिप्लुतचरित्रैवास्मिन् परिहातुमभिकाक्षयेत्येवपथि मत्प्राणहरणे वा धृथा मर्ति मा कृथा । अपि तु, जनमनुकूलप्रमञ्जन इवानुकूलकूलोपकण्ठ, परिभ्रष्टा नावसिव नयेथा । इहात्रिताया मे वसनेऽपि ते विप्रतिपत्तिश्चेदहमन्यतो गच्छेयम् । एतदाकर्ण्य धर्मज्ञो

१ 'हृद्युन्याद्य' । २ 'हलदन्तात्सप्तम्या सहायाम्' । ३ 'ब-धे च विभाषा । ४ 'तत्पुरुषे कृति बहुलम्' । ५ 'नस्वस्मिन् तिष्ठतीत्यस्वस्थ 'स्थे च भाषायाम्', 'तत्पुरुषे कृति बहुलम्' । ६ 'वृष्टया श्वाकोशे' । ७ 'श्वाज्ञायिनि च' ।

वपेश समुत्पन्नविवेकातिरेको भर्त्रा सह निर्भयं तन्ननिवस्तु तामनुमय स्वप्रासा
दमाजगाम । तत्सर्वमाकारोऽलक्षितो मदनवेग समालक्ष्य परा मुदञ्जासाद्य
सद्यस्ततोऽवतीर्णं साधुवादेन स्वप्रियां सङ्कृत्य च तस्या निशाया तत्रैव न्युष्यो
पति दिवसुपपात ।

एवमागच्छता गच्छता च गविष्ठिरेण^१ विद्याधरेण रममाणा कलिङ्गसेना मयं
भावेऽपि दिविर्नान् भोगान् भुञ्जाना, सुखान्विता, तमावासमप्यवसत् । वत्सरा-
जोऽपि च मुक्तचिन्तो मन्त्रिवच्च स्मरन् राज्य पुत्र च हरुष मन्वानो नित
रामाननन्द ।

अथ गच्छन्तु त्विसेष्वाप्यसत्त्वा कलिङ्गसेनामुपेयैकदा मदनवेग उवाच
कलिङ्गसेने, प्राग्जन्माप्मरास्व स्वाविनयेन शकशापतं साम्प्रत मानुषयोनिम
वत्ता । दिव्यानामस्नाकञ्चैप समयो यन्मानुषगर्भनातमिदमपत्यमिद्वैव त्यक्त्वा
दिदूरता याम इत्यपत्यमेतत्त्वमभिरक्षेरहञ्च निजस्थान गतोऽपि तव स्मरणक्षणे
एव सन्निधास्ये, इधमश्रुविलोचना तामाश्वस्यापरिमित रत्नसञ्चय च तस्यै
दत्त्वा समयाकृष्टो विद्याधराधिपो निजवसतिमुदपतत् । कलिङ्गसेना च वत्सेश
भुजङ्गायायामवलम्बितपत्याशासूत्राऽमुत्रात्रसयोगाय व्रतमिवाचरन्ती तत्रैव
दिनानि व्यत्यगमयत् ।

अत्रान्तरे साङ्गपयवाप्यै तप कृतवतीममर्त्यलोके निजाराधनतो जनिष्य-
माणामयोनिजामनद्भार्या रतिमन्त्रिकापतिर्दग्धपूर्वण, वत्सराजगृहे कालेनेन^३
तत्पतिना सयोक्तुमादिदेश । अतो दग्धकामोऽपि निजोक्तिं
मदनमञ्जुकोत्पत्तिं पूरयितुकाम मतोवाम एतत्कार्यसिद्धये प्रजापति
मुवाच यत्कलिङ्गसेना दिव्यसम्भव तनय सोप्यते त
मापयाऽगहृत्य तस्यलेत्यक्तदिव्यतनुमिमा रतिं मानुषीं कन्या निर्माय चिपेतीश्व
राज्ञा निरसि निधाय निर्गते विधातरि ययासमय कलिङ्गसेनाप्रसूत सुत स्वमा
ययाऽपहृत्यालक्षित सन् कन्यारूपिणीं रतिं तत्र न्यधादिति सर्वे एष अना जाता
मेव जाता तामलक्षन्त । कलिङ्गसेनाऽपि जाता तामसदृशीं सुतामवलोक्य सम
वाप्तपुत्रजननाधिकसन्तोषा, तोपानुरूपमुत्सव वितन्वती मदनमञ्जुकेति नाम्ना
तामाजुहाव । नृपोऽपि चाथ वत्सेश्वर सदेवीकं समन्त्रिको जाता तादृशीमनु

१ गवि वाचि स्थिर इति तयोक्तेन 'गविद्युधिभ्या स्थिर' २ 'प्रावृट्शरत्का
लदिवा जे' । ३. काले जानेन, 'प्रावृट्शरत्कालदिवा जे' इति सप्तम्या अलुक् ।

पमा कन्यां समाकर्ष्याकस्माद्विधिप्रेरितो यौगन्धरायणे शृण्वति वासवदत्तामुवाच,
 'जाने, कलिङ्गसेनेषा शापवशेन मर्त्यत्वमवाप्ता दिव्या स्त्रीति निजालौकिकरूपेण दर्श-
 कानन्ददायिनी ऐतदायनी अपि काचिद्दिव्यैवेत्यसौ मम तनयस्य नरवाहनदत्तस्य
 रूपेण तुल्या शीलसौन्दर्यस्नेहसुधाकुल्या इव कुल्या महादेवीपदाहा' । एतदा-
 कर्ष्य देवी वासवदत्तोवाच, 'महाराज, कस्मादकस्माद्ध चेतस्थास्पदमकरोदियं भा-
 वना भवतः? कोभयकुलविशुद्धः सौभागिनेयः एष ते पुत्रः क्वासौ बान्ध्वंकिनेवी का-
 लिङ्गसेनेयी?' श्रुतैतद्वचनो वत्सेशो विमृशन् वासवदत्तामुवाच नाहमात्मनैतद्
 ब्रवीमि अपि तु वंनापि देवेन हृदिस्थितेन प्रेरितस्य मम मुखादिमा वाचो निःस-
 रग्निः । इय कन्या नरवाहनदत्तस्य भूतपूर्वभार्या । किञ्च, असावेकपर्सा कलिङ्ग-
 सेना कुलीनाऽपि कुलीना, पूर्वकर्मवशान्मानुषीत्वं गतेत्यशरीरिणी वाचमिवाहं
 शृणोमि । इत्थमुक्त्वा विरतवचसि भूपतौ, मन्त्री यौगन्धरायणः प्राह, 'देव, श्रूयते
 निजधवे भवेन भूतिभूयं प्रापिते, रत्या तपश्चर्यया प्रसादितः सर्वो मर्त्यभावमागताया-
 रतस्या मर्त्यलोकावतीर्णं सशरीरेण तद्गत्रं सह सङ्गमाय वरमदात् । तव सुतश्च
 दिव्यया वाचा कामावतार उक्तपूर्वः । हराज्ञया च रत्या मर्त्यभावेऽवतरणीयमेवेति
 कलिङ्गसेनागर्भप्राहिकाऽद्यागय मामेवमभाषत यस्कलिङ्गसेनागर्भशय्यायां योऽर्भ-
 को मया दृष्टस्तदन्योऽय मां प्रतिभार्तात्येतदाश्चर्यजनकव्यतिकरेण जाने देवैः स्वमा-
 यया कलिङ्गसेनागर्भचौर्येण निर्मितेषाऽयोनिजा रतिरिति कामावतारस्य स्वपुत्रस्य
 द्युतिता भाविनी भार्या कलिङ्गसेनातनया । मन्त्रिणैवमुक्तो वत्सेशो वासवदत्तया
 सह तथास्त्विति कृत्वा तद्दिनमनैपीत् ।

अथ गच्छत्सु दिनेषु क्रमेण रूपसम्पदा वयसा च वर्धमानां कलिङ्गसेनातनयां
 मदनमञ्जुकामाकर्ष्यैकदा वासवदत्ता कौतुकादात्मनोऽन्तिकमानाययानासेति निज-

१. एतस्या अपत्यमिति विग्रहे 'त्यदादीनां फिञ् वा वाच्यः' अथवा त्यदा-
 दीनां वृद्धत्वेन 'उदीचां वृद्धादगोत्रात्' इति फिञि अपत्यप्रत्ययान्नजातिलक्षणो ङीप् ।
२. लघु सरः । ३. कुले जाता, 'अपूर्वपदादन्यतरस्यां यङ्ङकञौ' इति यङ्, टाप् ।
४. 'अर्हः' इति कर्मण्युपपदेऽधि टाप् । ५. सुभगाया अपत्यम् 'कल्याण्यादीना-
 मिनह्' इति ढगिनढौ । ६. कल्याण्यादित्वाङ्ङगिनढौ ततः ङीप् । ७. 'स्त्रीभ्यो
 टक्' ततो ङीप् । ८. एकः पतिर्यस्या, 'नित्यं सपरन्याद्रिपु' इति नकारोऽन्तादे-
 शस्तस्त्रियोगशिष्टो ङीप् च । ९. भूमाववतीर्णाऽपि ।

रूपोपहसितान्यवरयोपित तामवलोक्य नूनमिय भुवमवतीर्णा रतिरेवेति तद्विपये स्वविचिक्रिसामुत्सारितवती तथा जगन्नयनोरसथ स्वकीय भुत तत्रानायितवती इति चालौवपि तौ सतीवरवरज्ज्वाक्पुपोपयिपयेवान्योन्यावलोकनेन सञ्जाता-
तिहर्षौ दृष्टिपाशैर्बद्धावपि तत प्रभृति पृथक् स्यात् न शक्नुत । एतदवबुध्य कलिङ्गसेना सानन्द नरवाहनदत्ते जामातृ प्राप्तिं बद्ध्वा घृतिमादधौ ।

एवमतिक्रामत्सु दिवसेषु वरसेशो मारमिन् निजकुमार क्वचहरैकल्पमालोक्य सम्मन्य मन्त्रिभि स्वपुत्रार्थं स्वस्येव पृथक् प्रासाद कारयित्वा श्लाघ्यगुणाग्रहा
ग्रहिलस्य तस्य यौवराज्याभिषेकोपकरणहरणाय
नरवाहनदत्तयौवराज्या परिजनान् समान् समाहूय समादिदेश । अभ्यपिचच्च
भिषेक' त यौवराज्ये सम्भृतेषु सर्वसंगारेषु देवहुन्दुभि
निर्द्वादानन्दतूर्यनिर्घोषप्रतिशब्द माङ्गल्यमाद्यदिव्य-
पुष्पवर्षणपूर्वकम्, अपरिमितमानन्दमभिव्यक्तीकुर्वन्सु च नगरेवासिषु, न्ययूयु
जच्च तद्वालसखान् स्वमन्त्रिपुत्रानाहूय तत्सचिव व, तथाहि यौगन्धरायणिं महभू
तिक मन्त्रित्वे, रौमण्वतम् हरिशिख सैनापत्ये, वासन्तिके तपन्तक क्रीडा
सख्ये, ऐत्यकिं गोमुख प्रतीहारत्वे, विङ्गलिकासुतौ वैश्वानरशक्तिसोमौ च
पौरोहित्ये इत्यादि । एव भूभृताऽऽज्ञतेषु तत्तत्स्थानीयपुत्रसहायकाधिकारिपूद
भूःपुष्पवृष्टिपुरस्सरी दिव्या वाक् 'सस्वप्येतेष्वस्य सर्वाधिकार्यसाधकेषु, गोमु
खोऽस्यात्मना द्वितीय शरीराभिन्नो भविष्यतीति' । दिव्यया वाचैवमुक्तोऽतिहृष्टो
वरसेश सर्वान् वस्त्राभरणैरसम्मन्यानुजीविभ्यो दारिद्र्यदारि द्रविज विततार ।
एव तौर्यत्रिकादिपूर्वक विहिताभिषेके नरवाहनदत्ते, 'पृथ्यन्ता द्विजन्मानो
देवताश्च, विमुच्यन्ता चन्दिन कारागारेभ्य, मुच्यन्ता पश्चिणोऽपि पञ्चरेभ्य,'
इत्यादि श्रूयमाणेषु परितः परिजनालापेषु लास्योन्मादिनि, भृदुमङ्गलोद्धारमुखरे
सचरितपुरपथेषु पौरनारीजने, स दिवस सम्प्राप्तस्वर्गमुखस्येवास्वादितामृत
रसस्येवानुभूतपरमानन्दस्येव राज्ञोऽतिचक्राम ।

१ बालश्च बाला चे'येकशेष, एव स च सा च तावित्यत्रापि । २ 'विभा-
षावर्षरशरवरात्' इति सप्तम्या वैभाषिको लुक् । ३ 'वयसि च' इत्यच् ।
४ 'न क्त्वा सेट्' । ५ 'शयवासवासिष्वकालान्' इति सप्तम्या अलुक् ।
६ 'पूर्ण इति क्तव्यम्' इति सहकारेण 'आत्मनश्' इति तृतीयाया अलुक् ।

प्राप्तायाञ्च निशायां सुतोद्वाहविमर्शिन्या कलिङ्गसेनया स्मृतमात्रैव निज-
पत्यभ्यनुज्ञाताऽऽयाता सोमप्रभा चिरोरऋषिणां सखीं कण्ठेनालिङ्ग्य कुशलमद्गल-
प्रश्नपूर्वकं जगाद—‘स्वं तावन्महर्षिणा विद्याधरेण परिणीता । तव सुता च
स्मरहरवसानुग्रहादवतीर्णा साक्षाद्रतिः, कामांशावतारस्यौदयनेर्नरवाहनदत्तस्य
भूतपूर्वभार्या या चाकरुपं विद्याधराधिराज्यं करिष्यतस्तस्यावरोधेषु मूर्धन्या
भविष्यति । त्वञ्च शक्रशापच्युताप्सराः सम्पादितादशिएकार्याऽधिगतशापमुक्ति-
रात्मपूर्वगतिं गमिष्यसीतिज्ञानवशा मदीयेन भर्त्रा समाख्यातम् । अहञ्चेह त्यक्त-
नयाकृते त्रैलोक्याद्भुतमुद्यानं निर्मिमे ।’ एवमभिधाय निजकथनानुकूलं निज-
मायानिर्मितदिष्याद्भुतोद्याना सोत्कां कलिङ्गसेनामामन्य निजभवनमगमत् ।

सोमप्रभायां जातायामथ प्रभातायाञ्च रजन्यां, विविधोत्कुह्याप्संभ्यभ्यतरुण-
तरतरारामर्णायकमन्दीकृतनन्दनवनवैभवमुद्यानमवलोक्य संजातातिविश्मया-
ल्लोकाद्भस्मेश्वरः समाकर्ण्य सपरिवारः ससचिवश्च तत्राजगाम । पप्रच्छ चातिष्य-
ष्यग्रां कलिङ्गसेनामुद्यानविषयकं वृत्तम् । येन सा विश्वकर्मावतारमयासुर-
सुताया निजसख्याः संस्तवं निर्दिश्य तया रात्राविहागत्योद्यानमेतत्कृनमिति
ब्रुवाणा विदिताखिलसोमप्रभासंवादं तमकरोत् । तत्सर्वमाकर्ण्यानुभूतातुलमुत्,
समुत्सारितसर्वविचिकित्सः, सभार्यापुत्रपरिजनादिर्वत्सेशः, स्वीकृतकलिङ्गसेना-
दत्तातिष्यः सौराह्णेकाले निजमन्दिरमगच्छत् ।

एवं गच्छत्सु दिवसेषु नरवाहनदत्तोऽवाप्ताखिलातोद्यविद्याकलादिर्दिवौकसा-
नपि व्यस्मापयत् । इतो मदनमञ्जुकापि प्रतिकलमविक्रलेन्दुकलाभिरिवाविकला-
भिरुपचितावयवोद्यानवर्तिनि नृत्यसंगीतवेशमनि परं पारं नृत्यादिकलानामवाप ।
मध्ये-मध्ये च नरवाहनदत्तः स्वयं तदुद्यानसंगीतवेशमनि समागत्य नृत्यन्त्याञ्च
प्रियायां सर्वातोद्यानि वादयन् दैर्शान् विविधधारणगन्धर्वान् अन्यविद्याविशार-
दोश्च गजाश्वरथशस्त्राद्यविद्यपुस्तकादिकोविदान् हेपयन् गायन्या नृत्यन्त्या च
मदनमञ्जुकयाऽनुरज्यमानः स्वकान्त्या कौशलेन च तामनुरजयन् दिवसाननैषीत् ।

एकदा विलम्बकृतोत्कण्ठां प्रियां मदनमञ्जुकामवलोकयितुं गोमुखादिभिः
सहोद्यानं गतो नरवाहनदत्तः कलिङ्गसेनयाऽभिहितः, चिरमनागतेऽत्रभवत्यत्यु-

१. अप्सु भवः दिगादित्वात् यत् ; ‘अपोयोनियन्मत्पु’ ओर्गुणे वान्तादेशः ।

२. ‘यकालतनेषु कालनाम्नः’ इति सप्तम्या अलुक् । ३. दिग्भ्य आगतान् ‘तत
श्रागतः’ इत्यण् ।

रसुका मदनुगता मदनमञ्जुका स्वल्पद्वीमत्रलोकयितु यावद्रम्याप्रमारुडा तावदेवैक
किरीटी, खडगी, दिव्याकृति पुमान् नभसोऽवतीर्य मामवधीत्—'अह मानस
वेगाख्य विद्याधरेश्वर, स्वञ्ज सुरभिदत्तारया भुवि शापस्तुताऽपसर, तवेय
कन्या चापि दिव्येयेतरसर्वं मे विदिनमिति सुतामेता मरुसम्बन्धानुरूपा मद्य
देहीति ।' एतदाकर्ण्य विद्वस्याहमेवमत्रवत् यत् सर्वेषा युष्माक भाविष्यकवर्ती
वासवदत्तेयोऽस्या भर्ता देवैर्मिदिष्ट इति दुर्नना सोऽन्तरिचमुदपतत् । एतन्नि
शम्य, तत्क्षण गोमुखोऽवादीत् 'अस्माक स्वाभिनीद जाते राजपुत्रेऽन्तरिष्ठाक्या
विद्याधरपतिमिममवगतवाधराशया विद्याधरा पापमाचरित्तुमुद्युक्ता अभवन् ।
किन्त्यय शाभभवैर्गणै रक्षित इतीय नारदोक्तिस्तातेनोक्ता मया श्रुतेवि विद्याधरा
सम्प्रत्यस्माक विरोधिन् ।' एतदाकर्ण्य कलिङ्गदत्ताऽब्रवीत्—तर्हि मायया मदन-
मञ्जुकावज्जनादवांगेव राजपुत्रेण सह विवाहायोद्याग किं न क्रियते ? तच्छ्रुत्वा
गोमुखादय 'एतदर्थं तर्हि वत्सेश प्रार्थयताम्' इत्युक्तवन्त इत्यन्ययु^१ कलिङ्ग-
सना स्वय स्वभवनस्य वत्सेश गत्वा तादायनिना नरवाहनदत्तेन सह लोक
लोचनलोमनीयाया स्वमुताया उद्राहरूप निनाभीष्ट व्यपिञ्चपत् । स चापि
ता विद्युय सर्वाञ्जिजमन्त्रिण समाहूय देव्या वासवदत्ताया समक्ष कलिङ्ग-
सनाभीष्टमनुष्यय प्रसेनजित परिप्यहागताया मदनवेगेन च व्यूढायास्तस्या
स्वविपयक बन्धकीतिलोकप्रवादञ्च कथयँस्तदभिनतमनुयुधानोऽपि लोकानुरञ्जनार्थं
देवाना प्रियैर्वाचोयुक्त्या प्रसारितेन लोकप्रवादेन जानकीं परित्यक्तार राममुदाह
तवान् । स्वाभिनतश्चैवमाविष्कृतवान् यद्गान्धर्वेण विधिनोद्बहत् नरवाहनदत्त
क्षेत्रपवस्वधिकामप्यस्यदधिका कलिङ्गसेनेयां, कथ तद्भवेदिति । एतदाकर्ण्य यौग
न्धरायण उक्तवान् यद् 'देव नैषा सौधारणी कन्या अपि तु दिव्यैपे'ति ज्ञानिना
महाराजसेनार्सकृन्मेऽभ्यधायाि एव पारस्परिकालाप कुर्वंस्वेव तेषु दिव समुद्र
वन्ती माहेश्वरी वागी 'यम्बकनृतीयाम्बकद्वदग्धपञ्जशरारादतारनरवाहन-
दत्तस्य भार्यायं मयैव निर्मितैषा रत्यवतारा मदनमञ्जुकति सर्वान्त पुरमुख्ययाऽ
नया युक्तो नरवाहनदत्त आकल्प विद्याधराधिराज्य करिष्यता'त्युक्त्वा विरराम ।

१ पूर्वादिभ्योऽष्टभ्योऽहन्यद्युस । २ 'त्यदादीना फिन् वा वाच्य' इति
अगत्ये फिन् । तस्यापत्येनत्यथ । ३ 'देवाना प्रिय इति च मूख । ४ 'वाग्दि
कपरयद्गयो मुक्तिदण्डहरेषु' । ५ 'श्रामीप्रसाधारणादन्' ततोऽन्तत्वात् ङीप्' ।
६ 'एकस्य सहच' ततो नञ् ।

तदाकर्ण्यं कर्णयुगलसुधावर्षिं सपरिजनां वत्सेश सुतोद्वाहकृतस्थिरमति
 आकारितावगतचरत्त्वसच्चिवमुत्पमौहूर्तिकोऽयमयसमयमुहूर्तं स्थिरीकर्तुं समा
 दिदेश । गणकाश्च शास्त्रदृष्ट्या सर्वमवलोकयाचिरभा
 मदनमञ्जुकाविवाह विनमेव शुभविवाहलग्न निर्दिशन्तोऽपि किञ्चित्कालीन
 भाविभार्यावियोग तत्पुत्रस्योक्तु । तत प्राप्ते विवाह-
 दिवसे दिव्याङ्गनाविहितदिव्यमङ्गलकौतुकया मदनमञ्जुकया सह निजवैभवो
 चित्तपुत्रविवाहविधिं निर्वर्त्य हराज्ञयाऽमन्दानन्दमाविन्दन् वत्सेश सकलससार
 सुखरसास्वादसुखितस्वान्त सुचिराकाङ्क्षितजीवलोकसुखमनुभवन्नरवाहनदत्तेन
 पुत्रेण स्नुपया मदनमञ्जुकया च सह सपरिजन सुखेन दिवसाननैषीत् । अभ्यु
 दयाकाङ्क्षी युवराजो नरवाहनदत्तोऽपि च पितुर्नृन्तेवासी सुखसुखेन कौशाम्बामधि
 वसन् नवविवाहानन्दमन्वभवत् । मदनमञ्जुका चापि मातृनिर्विशेषस्नेहाया
 वासवदत्ताया , मातृष्वसृनिर्विशेषपद्मावत्याश्च हस्तच्छायामाश्रित्य विस्मृतनिजमा
 तृस्नेहाऽनेहस ससुख निचाय ।

अथैकदा, निभृतपरिभ्रमणपरिभृतघातचञ्चूमयविषञ्जीसमुदञ्चितपञ्चमाञ्जिते,
 प्रमदचञ्चलचञ्चरीककुलकञ्जुकिताघ्नमञ्जरीकेऽसमशरसमरसमये, समन्त्रिको नर
 वाहनदत्तो विहर्तुमुद्यान गतो लोललोचनपट्पदाम्
 नरवाहनदत्तस्या शोणोष्ठपल्लवाम्, पीनस्तनस्तवकशोभिताम्, परागपुञ्ज
 न्यपत्नीप्राप्ति गौराङ्गीम्^१, द्वापया तापहारिणीम्, मनोहारिणीम्,
 माधवीलतामिव माधवीम्, आश्रितैकाशोकतरुमूलात्,
 अनुकूलाकृतिम्, मनोभवभावसधुत्सु^२विचक्षणाम् साक्षाद्विलक्ष्यीचकार ।
 तद्द्रुपापहृतेक्षणेपु, तत्र गवोपविष्टेषु सर्वेषु, गोमुखस्तामपृच्छत्—‘शुभे, का
 त्वम् ? कतमश्च देशो नीत शून्यतामिह निजागमनेन ? किं निमित्तञ्चाचिर
 प्रस्फुटितपल्लवतल्लजचरणयुगलायास ? एतदाकर्ण्य प्रणतिपर्यस्तमस्तकन्यस्त
 पुष्पा सा नरवाहनदत्तवदनेन्दुनिहितेक्षणा क्षण निश्चस्य विस्तरेणाममृत्तान्त

१ शुभावहो लग्न (अथ शुभावहो विधि) प्रचुरशुभावहसमय इति
 भाव । २ ऋतो वियायोनिस्त्वधेभ्य । ३ ‘विभाषा स्वसृपत्यो’ ।
 ४ ‘श्रोत्वोष्ठयो समासे वा’ इति पररूपम् । ५ ‘अङ्गात्रकण्ठेभ्यो वक्तव्यम्’ ।

वर्णयितुमभनगेवमात्ममौनमुद्राम्—‘आस्ते त्रैलोक्यविख्यातहिमवन्नगेन्द्रस्य जरा-
मृत्युभयच्छित्तिसिद्धयोपधिनिधानेऽन्यतमे बहुयोजनविस्तीर्णे काञ्चनशृङ्गाख्ये
सानावुमापतौ दृढभक्तिर्हेमप्रभो नाम विद्याधरेश्वरः । तस्यास्ति बहूपत्नीषु प्रियतमा
विद्वत्तमाऽलंकारप्रभाख्या परनी । तथा सह प्रातरुत्थाय यथाविधिविहितशिवा-
शिवमपर्यस्य, मानुषलोकमागत्यानुदिभं दत्तदीनसर्वाङ्गीनररत्नमिश्रस्वर्णलक्षस्य,
तदनु राजहृत्यावेक्षणपूर्वकं विहितमुनिवन्नियतव्रताभ्यवहारादिकस्य, तस्याति-
कान्तेषु कालेषु जात्वपुत्रताहेतूपन्नचिन्तातन्तुसन्दानितान्त करणेऽनपत्यता-
विपमविपादवेदनाव्यतिकरश्चेतस्यास्पदमकरोत् । किमनेतानपत्येनाधिपत्येन
एवं खिन्नचेतसं राजानमवलोक्य तद्दौर्मनस्यकारणमनुयुक्तवत्कलकारप्रभेत्यं तेन
निगदिता यत् समधिगताखिलविभवस्यापि मद्भीयं स्वान्त नितान्तमनपत्यता-
तापेन तातप्यते । न ज्ञायते ममायास्यति न वा कदाचित् श्लाघ्यः स कालः,
धन्यः स वासरः, सुलक्षणा सा बेला यदा भवनाङ्गचङ्क्रमणचितितललेणु-
रूपितं, कनकमेखलापरिवेष्टितकटिनलं, हृद्य बालमङ्गे समारोप्य कृतकृत्यमात्मानं
मन्थे । एतदाकर्ण्य तपस्वी तमेवं सान्त्वयन्त्युवाच—‘देव विश्वेजनीनविभवा
भवानुकम्पया यथाकालं पुण्यात्मभिः सर्वैरवाप्यन्न इति स एव दग्धकामोऽपि
ते पूरितकामः, कपर्दी अपि च तेऽनपत्यतादारिद्र्यमर्दी, भविष्यत्यतो माऽऽनय
मनसि निरतिशयमौदामीन्यम् । आधेहि धर्मं धैर्यं च धियमधिकाम् । समा-
कण्ठितदेवीमुखैतदुदारवचा लघूभूतकिञ्चिद्भृङ्गो^१ हेमप्रभस्तद्वचसि ध्रुवाय,
सुखाय, पुरोधाय च पुरोहितं काञ्चननवकोटीर्विप्रेभ्यो वितौर्यं^२ देहं वा पातये-
यम्, आशुतोषं वाऽऽशु तोपयेयम्, इति कृत्ननिश्चयः, ‘इहास्ते शुष्यन्तु मे शरीरं
त्वगस्थिमांसं विलयं प्रयातु’ एवमहायर्धैर्यो हराग्रे परित्यक्तौपवर्षप्राशिन , पुत्रार्थ-
मुग्रं तपस्तेपे । त्रिरात्रोपोपिताय तस्मै ससोमः, सोमैः शर्वाणीजानिः साक्षादाधि-

१. ‘इगन्ताच्च लघुर्वात्’ । २. अतिशयेन विदुषीति तमपि, ‘उगितश्चेति’
वैकल्पिकह्रस्वाभावपक्षे ‘तसिलादिष्विति पुंस्वज्ञावः । ३. ‘हृदयस्य प्रिय’ इति यत्
‘हृदयस्य हृदलेऽयदण्डलासेषु’ इति हृदयस्य हृदादेशः । ४. आत्मन् विश्वजन०—
इति छः । ५. ‘वा शोकव्यन् रोगेषु’ । ६. परित्यक्तम् औपवर्षम् उपवासभोग्य-
द्रव्यम् उपवासे यत्किञ्चित्प्राशिनम् प्राद्य वस्तु वा चेनेत्यर्थं, ‘उपवत्त्रादिभ्यः
उपसंख्यानम्’ । ७. उमया सहितः ।

भूय भाविनो वशाधरस्य वीरसुतस्य, गौरीप्रसादाद् भादिष्या सुन्दरसुताया
भविष्यन्महामहिमनरवाहनदत्तभाविमहिष्याश्वाबासपे वर दस्वाऽन्तरधात् ।
अन्तर्हिते च भगवति भवे, प्रहृष्टो हेमप्रभ प्रमाते प्रबुद्धोऽलकारप्रभां स्वप्नसूच
नेनानन्दोत्थाय स्नातो समर्चितपूर्जटिदत्तदान सन्पादितसामयिकपारणाविधि
रत्युत्सव चकार ।

याते चावहुतिषे काले, घृतगर्भाऽलकारप्रभाद्यौरकमियासूत सुतम् । अल
श्चकार च राजा त नैसर्गिकानुभावभासित दिव्यवागुपदिष्टेन वज्रप्रभनाम्ना । अथ
कतिपयैरेव दिवसै कलाभिरापूर्वमाणेन्दाविव विवर्द्धमाने वज्रप्रभे पुनः सगर्भा
सम्पद्यमानाऽलङ्कारप्रभा यथाकाल गौरीप्रसादादनिर्वचनीयरामणीयकाम् कन्या
प्राप्तोष्ट । अत्रावि च कन्याप्रसवसमकालमेव हरादेशसम्वादिनी दिवो वाक्—
'यद्विध नरवाहदत्तस्य भाविनी भार्ये'ति पुत्रोत्पत्तिनिर्विशेषकृतोत्सवेन राज्ञा
कृततरणप्रभाभिधेया सा कन्या चलच्चपञ्चीयेन्दुप्रभेवानुदिन पितृसम्पत्ति ववृधे ।

हेमप्रभश्चाथ चर्महर, कृतदारपरिग्रह, सुत यौवराज्येऽभिषिच्य तद्वि-वस्त
समस्तराज्यभारो निर्वृत्तोऽपि सुतोद्वाहनितान्तचिन्तात-नुसन्दानितान्त करणो
न नक्तदिवमपि चेत् प्रसादमाससाद् । उवाच चैकदाऽन्तिकासीनां प्रदेशो
कन्यामवलोक्य निजपत्नीम् 'देवि पश्य कुलालङ्कारभृता तनया विनयादिसम्प
द्याऽपि महतामपि महादुःखावहेतिवरप्राप्तया विनैया रत्नप्रभाभामपि दुःखीकरोति
दिवानिशम् । इत्थ निजदुःखोदन्वन्स तन्वन्त निषण्ण विषण्णहृदय राजानमल
ङ्कारप्रभाऽश्रवीत् 'देव, अलम-यदीर्यचिन्तया, देवैर्नरवाहनदत्तस्यैषा भार्योक्तेति-
योरयैतमाय भाविनेऽस्मच्चक्रवर्तिने किमिय न दीयते ? एवमुक्तो राजा तामुवाच
यद्यपि स कामाशावतारस्तथापि न सोऽद्यावधि दिव्यतामवाप्त इति तस्य विद्या
वाप्तिम् प्रतीक्षमाणेन मया नाद्यावधि तथा कृतम् ।

१. समयस्तदस्य प्राप्तम् । २ 'बहुगणवतुडति सख्या', 'तस्य पूरणे ङट'
तत 'बहुगुणगणसधेषु तिधुक्' बहुना पूरक बहुतिश्च काल तथा न
भवतीति तथोक्त इत्यर्थ । ३ 'दुःखात्प्रातिलोभ्ये' इति ङाच् । ४ अन्यस्य
इयम् अन्यदीया 'गहादिभ्यश्च' इति ङे 'कारके ङे च नाय निषेध' इति
सहकारेण 'अपष्टयतृतीया०' इति दुक् । ५ योगाय प्रभवति इति योग्य
योगायच' ततोऽतिशायने तमप् ।

एवमुक्त्वा विरतवचसि राजनि, नरवाहनदत्तविषयकवाक्यैः कर्णप्रविष्टै-
राकृष्टचित्तैव विष्टरादुत्थाय कथञ्चिद्विपत्तरी प्रणम्य श्रवणपथप्राप्तप्रथमप्रियातिथि-
सत्कारार्थमिव निजमन्तःपुरं प्रविश्य चिरं संजातजगरा, प्रभातप्रायायां
शर्वरुपां कथञ्चिन्निद्रामवाप्य 'पुत्रि, प्रातः शुभे दिने कौशाभ्यां गत्वा स्वंवरो वत्से-
श्वरात्मजो द्रष्टव्यः । परिज्ञातामुष्यकुलिकश्च ततस्तमिहानीय ते पिता स्वयमेव
तेन तत्र विवाहं विधास्यतीति' गौर्या सानुस्मर्याऽहं निर्दिष्टेति प्रबुद्धा प्रातर्निवे-
दितनिगस्वमया मात्राऽनुज्ञाता निजपुरात्प्रचलिता क्षणेनेहायाता निजवरं द्रष्टुं
प्रवृत्ताऽतः परं भवन्तः प्रमाणम् ।'

एवं तस्याः सुधानुपिक्तमुग्धमुखवीणाकणनकोमलालापनाकर्ण्य नदनानुरञ्जन-
मञ्जनमिव तद्बहुश्रावलोच्य 'धन्योऽहं सफलजनिरहमद्य धन्यजननिः सञ्जातो
यत्त्रेहाश्रयाऽभिधत्' इति । एवमन्योन्यकृन्नवसंलापाभ्यां ताभ्यां क्षणमवासाव-
काशेऽकस्मादाकाशे विद्याधरबलं दृष्टो । ततः तातोऽयमागत 'इति द्वाप्रत्यप्रभयो-
दिते सपुत्रो हेमप्रभो व्योम्नोऽवतीर्थं स्वागतिकं नरवाहनदत्तमुपागत्य घावदन्यो-
ऽन्यरचिताचारास्ते तिष्ठन्ति एषं तावत्समन्त्रिको वरसराजस्तत्रायातः । तदा
कृतातिथ्यं तं हेमप्रभो रत्नप्रभोक्तं सर्वमवबोधय समवाप्तवत्सेशसम्मतिमानौ,
वत्सेशानुप्रेषितेन यौगन्धरायणेन सह रत्नप्रभानरवाहनदत्तौ निजविद्याकलिरतवि-
माने समत्रोह्य क्षणेन क्रौशशक्तिक- एवं पुरं काञ्चनशृङ्गकं निनाय । तत्र हेम-
प्रभो निजविभवानुरूपे महारम्भेऽब्धिर्हरये पद्मामिव रत्नप्रभा ददौ । नरवाहन-
दत्तोऽपि च निर्व्यूढोद्वाद्मङ्गलो रत्नप्रभया सह दिव्यान् भोगान् भुञ्जानः कति-
चिद्दिनानि विद्याधराविषपुरमध्युष्य यौगन्धरायणानुमत्या स्वपुरीं प्रयातुकामः
काम इव रथा सह पुनस्तदेव विमानमधिरुह्य सहाद्रुगेन, शशुर्येण, शशुरेण च
स्वपुरीमाययौ । वत्सेशरोऽपि च सवासवदत्तस्तत्र पदावनतं ससुमङ्गलीकं^३ सुतं
समभिनन्द्य निजविभवानुरूपं सतनयं नवसम्बन्धिनं हेमप्रभं सदचीकरत् ।
गतेषु च केषुचिद्विषेषु वत्सेशनापृच्छ्य स्वपुरसुरपत्य गतवति हेमप्रभे
सर्वधासुखी यन्नरवाहनदत्तो मदनमञ्जुकारणप्रभाभ्यां सह दिवसाननैपीत् ।

एकदा च स स्वप्रिये शीघ्रमेव प्रत्यागमनाय समाधास्य निजजनकेन वत्से-
शेन सह हास्तिंकार्थपरिगणितपर्दाजिराजिपरिवृतो मृगयार्थं वनं जगाम । तत्र

१. 'आमुष्यायणामुष्यपुत्रिकामुष्यकुलिकेति च' । २. 'क्रौशशतयोजनरातयोद-
पसङ्गथानम्' । ३. 'केवलमभक्त' इत्यादिना ढोप् । ४. 'अचित्तइस्तिधेनोष्ठक्' । ५. 'के-
शाश्वभ्या यञ्जवन्वतरस्याम्' इति पाण्डिकोऽण् । ६. पादस्य पदाज्या तिगोपहतेषु ।

चिरं मृगयां कुर्वाणः श्रान्तः क्षणमेकत्र विश्रम्याधमारूढोऽश्वसादिनैकेन गोमुखेन सह यावदपरिचिताचारपद्यकुशकण्टकाकीर्णप्रान्तरं वनान्तरं प्रविशति तावदेव तेनैव पथा समायान्तीं तापसीमेकां ददर्श । सा च सविनयं नमस्कृत्वा नरवाहनदत्तेन समाशीर्भिरभ्यर्च्यैवं वक्तुमारभत 'वास, इतः पारेपयोनिधि पुरमस्ति कर्पूरसम्भवं नाम । तत्रास्ति कर्पूरकनामा राजा । तस्य कर्पूरिका नाम्ना सुन्दरी मुता । सा च पुरुषद्वेषिणी विवाहं नाभिकाङ्क्षति । सा च त्वप्युपेतेऽवश्यं त्वदर्थिनी भविष्यतीति । एवं तत्र गच्छन्नवश्यं सुन्दरीं तामवाप्स्यसि । यद्यपि तत्र गच्छतस्ते मार्गं महान् क्लेशो भविष्यति तथाप्यहार्थधैर्यकार्यं कुर्वतस्ते सर्वं स्वन्तं भावीति न कथमपि विरमेलिमम् । एवमुक्त्वा तिरोहितायां तापस्यां नरवाहनदत्तः कर्पूरसम्भवं पुरं गन्तुमभिलषन्नासन्नवर्तिनं गोमुखं प्रेरयमाणस्तेनोक्तः 'देव, साहसेनालम्, कासावधुतमानवपच्छब्दोऽश्वा क वा सा कन्यकेति तज्जामध्रवणमात्रेण परित्यक्तदृष्याङ्गनाजनस्य ते निरभिप्रायसन्दिग्धमानुषोमभिधावनं सिकताया उदपेषं पेषणमिवानुचितम् । एवं गोमुखेनोक्तो नरवाहनदत्तो 'न सिद्धतापस्यास्तस्या वचनं कथमपि मृषा भवितुं शक्नोती'ति तद्राजकन्यकावाप्तयेऽवश्यं मया तत्र गन्तव्यम्' एवमुक्त्वाऽऽरूढहयो गन्तुमनिच्छतापि गोमुखेनानुगम्यमानस्नरक्षणमेव तदभिमुखमभिप्रतस्थे ।

अत्रान्तर एव कृताखेटो वस्त्रेशः स्वबलमभ्यगस्थं स्वसुतमायान्तं मन्वानो मरुभृत्यादिभिः सह निजपुरीं प्रत्यावर्तत । किन्तु कश्चित् कालं यावदनागते नरवाहनदत्ते वस्त्रेशो रत्नप्रभान्तिकमाजगाम । सा चादित एव ध्यातया निजविद्याऽख्यातज्ञातदयितोदन्तोद्विष्टं स्वश्वशुरं वस्त्रेशमब्रवीत्—'आर्यपुत्रस्तापसीनिर्दिष्टां कर्पूरिकां राजसुतां प्राप्तुं कर्पूरसम्भवं पुरं गतः शीघ्रं च कृतकार्यं इद्वैष्यतीति चिन्तयाऽलम्—एतदहं स्वविद्यातोऽध्यगच्छम्' एवं वस्त्रेशं समाश्वास्य रत्नप्रभा नरवाहनदत्तस्य मार्गक्लेशोपशान्तये निजविद्यां प्रायुङ्क्षेति सा गोमुखानुगतं नरवाहनदत्तमटव्यां संगत्य कुमारीरूपेणोवाच 'अहं रत्नप्रभाप्रेरितेहायाता मायावती नाम विद्या मार्गोऽदृश्या त्वां रक्षामीति निश्चिन्तेन स्वया गन्तव्यम् ।

एवमुक्त्वा तिरोहितायां हितायां प्रहितायाञ्च रत्नप्रभया विद्यायां तत्प्रभावतः शान्ताशनायोदन्धो धन्धोऽहं यस्यैवंभूता रत्नप्रभा प्रिया भार्येति मन्यमान औदयनिः

१. 'वा घोपमिश्रशब्देषु' इति पाठ्यशब्दस्य वैकल्पिकः पदादेशः । २. 'पियं वास वाऽन्धिषु च' इत्युदकस्योदादेशः ।

सायमेकं दैवकृतोपलम्भमभोरुहहटाक सुधासारपूरितापम्, भूरितापो दूराध्वगमन-
 खेदस्त्रिंशत् समवाप्य तत्रघ्रात कृतस्वादुतरारण्यातर्वफलाहारो नक्त तत्राद्य सयत-
 हयो मन्त्रिद्वितीयो वासार्थं महातरुमेकमाहरोह । तत्र निशीथे विशालतरुशास्ता-
 सन्विष्टो वित्रस्तहयहेपितमाकर्ण्य प्रबुद्धोऽधस्तादागत सिंहमपरयत् । अवलोक्य च
 तमस्युद्यतो जिघासयाऽवतितीर्षुरपि गोमुखेन 'पुवराज, अल नक्षदप्रायुषेन ति-
 रश्वा सह पुयुत्सया । शरीररचार्थमेवावामिह वृक्षमारुढावित्येव गोमुखवाप्रुद्धे नर-
 वाहनदत्ते सिंहस्तदश्वमाशु विनारय द्वितीयमप्याजघाम । एतश्चिरीष्यवत्सेश्वर-
 सुतो हर्यश्चमभिलष्य वृक्षादेव क्षिप्तेन कौक्षेयकेणाध्यक्ष्यत्येव गोमुखे त द्वेषौ चकार ।
 अवतीर्य च तत उपात्तखड्गस्तमेव वृक्षमारुह्य क्षपितक्षप प्रातरतरां चावतीर्णो
 गोमुखानुकाशी कर्पूरिकाभिलाषी पत्नीषी प्रत्ययासीत् कर्पूरसम्भवम् । तत्र मार्गे
 राजकुमारीप्राण्याशाकशया करयमानोऽपि गोमुखोक्तमनोरञ्जककथाभिर्विनोद्य-
 मानोऽविज्ञाताश्वापि मप्येमप्ये समायान्तीर्विकटा अटवी, स्वरितधाराधुनी,
 शतश शैलश्रेणीश्च पारयमाण, कृच्छ्रादादिवस यौनैक सायमतिसरसरसा-
 लादिनानानोकहनिवहप्रतिविम्बरम्यरोध सान्द्रसरससरोजरजिराजितसर, एक-
 मासाद्य तत्र विहितस्नानादिक्रिय, सुरभिमधुरास्वाद्यहृद्यवन्यफलनिर्वर्तिताहार-
 विधि, सविधि सहया साङ्गं मृदुक्षिसलयस्तीर्णशटयो रजनीं निनीपुरशेत ।

प्रभातायाञ्च शर्वटर्पांमुत्थाय सम्पादिताद्विकृत्य, सगोमुख प्रस्थितो
 मार्गे मन्त्रिणमेवमभापत 'वयस्य, स्वप्ने काचिद् धवलाम्बरा दिव्यरूपा कुमारी
 मामेत्यैवमभ्यधात् 'वत्स' मा कृया वृथा चिन्ताम् । इत पर त्वमाशु समवा-
 प्यसि पयोनिधितीरे वनान्तरस्थमाश्चर्यपूर्णं पुरम् । तत्र विश्रान्तोऽक्लेशेनैव कर्पूर
 सम्भव पुर प्राप्य कर्पूरिकां राजकन्यकामवाप्स्यसीति । एवमभिधाय सँदृष्टिरो-
 भूतायां तस्यामह प्रबुद्ध ।

एवमुक्तवन्त गोमुख उवाच-देव ! न किञ्चित्ते वर्तते दुष्करम् । अचिरेणैव स्व
 भविष्यसि सिद्धाभीप्सित । इत्येवमाद्युक्तो गोमुखेन गच्छन् क्रमाज्जलधेरुपकण्ठ-

१ 'प्रहरणार्थेभ्य परे निष्ठास्तम्भ्यौ' इति निष्ठाया परनिपात । २ अक्षिण
 इत्यभ्यक्षम्, अभ्यक्ष करोति अभ्यक्षयति तत शत्रन्तात्सप्तमी । ३ 'सह्याया
 विधार्थे धा', 'एधाञ्च', तत 'तसिलादय' प्राक्पाशाप' इत्यव्ययत्वेन 'अव्ययस्य
 प्वावीत्व नेति वाच्यम्' । ४ 'हिमकापिहृतिषु च' । ५ 'योजन गच्छति' इति ठञ् ।
 ६ 'सद्य परुदि'ति सूत्रे, समानेऽहनीति विप्रद्वे, 'समानस्य सभावो यथाहनि' ।

गतमद्रिकूटनिभाट्टालिकम्, मेवांभसर्वसौवर्णराजमन्दिरविराजितम्, विपुलाभोगम्, अपरमिवाखण्डलभूमण्डलम्, नगरं नगरजितप्राकारमेकमद्राक्षीत् । विपणी-
मार्गेण च तत्र प्रविश्य विविधकाष्ठयन्त्रमयम्, सर्वं सजीववद्विचेष्टमानमपि
वाग्विरहादेव निर्जाव इति विश्रायमानमाश्चर्यमयं वणिग्विलासिनीपौरजनं सर्वम-
वलोकमानो गोमुखद्वितीयो राजसन्नोऽन्तिकमासाद्य तत्रापि तादृशमेव हस्त्य-
श्वादि विलोकयन् ससचिवः साश्चर्यो राजभवनाभ्यन्तरमाविवेश ददर्श च तत्र यन्त्र-
प्रतीहारवारनारीपरिव्याप्त सर्वजडयन्त्रस्पन्दनहेतुमिन्द्रियाद्यधिष्ठातारमात्मान-
मिय रत्नसिंहासनासीनमुत्पलमालभारिणमेकं चेतनपुरुषम् । स चापि पुरुषोऽ-
वलोकितोत्तमाकृतिर्निजासनादुत्थायातिथ्येन समाराध्य साक्षिष्येऽधुपावेश्या-
पृच्छत्, 'लोकपृष्णाकृते, को भवान्, किमर्थञ्चामानुषीं भूमिमिमांसात्मना द्विती-
योऽवाप्तवान्' । एतदाकर्ण्य विनिवेदिताशेषात्मवृत्तान्तो नरवाहनदत्तोऽपि चाति-
प्रह्वजिह्वमुपहरेऽतिगह्वरमुद्रं तं, तदीयं तत्पौरञ्च परिचयमनुयुञ्जान एवमुक्त्—
'अस्ति वसुधावध्वाः सदलङ्कृतिभूता काञ्चीव काञ्चीति नाम्ना नगरी, गरीयोगुण-
गणगुम्फिता । तस्यां धाहुयलाख्यो महीपतिः । तस्य राश्रियोवावा सोदैर्यो भ्रातरौ
मयप्रणीतदार्वादिविलक्षणमायायन्त्रतक्षणविचक्षणतक्षणौ । ज्येष्ठः प्राणधराभि-
धेयो वेश्याव्यसनविप्लुतोऽहञ्च कनिष्ठो राज्यधराभिधेयो राजभक्तः । स्नेहेन
निवसतोरात्रयोरप्रजः पित्र्यं धनं भुक्त्वा मत्सञ्चितेनापि भ्रातृवात्सल्यसौहार्देन
तस्मै समर्पितेन स्वल्पस्वापतेयसमिद्राशिना कञ्चित्कालं वेश्यासमागमव्यस-
नाग्निन्धो^१ ज्वालोचितात्मभद्रङ्करण उत्तरोत्तरमतिव्यसन्यन्यतो वेश्यार्थमर्थमप-
जिहीषूं रज्जुयन्त्रवहं दारुमयं हसगोर्धुगं व्यधत् । रज्जुघट्टनप्रेरितश्च तद्वंसयुगलं
निशि यन्त्रप्रयोगतो गवाक्षेण राशो धाहुयलस्य कोशं प्रविश्य चञ्चूपात्तपटलक-
रिधिताभरणं मद्भ्रातृगृहमागमत् । तच्च विक्रीय मज्जयेष्ठो विलासार्थं वेश्यर्या
संयच्छमानोऽहर्निशं राजकोपं मुष्णानो वार्यमाणोऽपि मया, न तस्मादनार्य-
कार्याद् व्यरमद् व्यसनान्धः । एवमचलितार्गले, निर्मूर्षिकेऽपि मूष्यमाणे शोवधौ,

१. 'इष्टकेषीकामालानां चित्तूलभारिषु' ।
२. 'राष्ट्रावारपाराद् घञौ' ।
३. 'विभाषोदरे' इति समासस्य सः, 'सोदराद्य' । ४. 'पितुर्येच्च' । ५. ब्राह्मणादि-
त्वात् प्यञि, 'वाशोक्यञ् रोणेपु', 'ह्रद्रुगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदपृष्ठिः ।
६. कर्मण्यणि उपपदसमासे, 'भ्राष्ट्राग्न्योरिन्धे' इति मुमु । ७. 'दित्वे गोयुगन्' ।
८. 'भशिष्टव्यवहारे द्वाणः प्रयोगे चतुर्थ्यर्थे तृतीया' ।

कतिचिद्दिनानि भयात्तूष्णीमन्विष्यत्तप्यनुपलब्धचौरोऽधिकैः प्रवृद्धशुद्धिभाण्डा
 गारिको गत्वा नत्वा राजान्, स्फुट सर्वं न्यवेदयत् इति सोऽन्याज् जाग्रत
 प्राहृरिक्तान् अधिकोप तत्तत्त्वमवेक्षितुं नियोजयामास । ते च निशीथे गवाक्षेण
 प्रविष्टौ रजुषद्वितौ मद्भ्रातृयन्त्रहसौ विलोक्य, यन्त्रयुक्तिपरिभ्रान्तौ, चञ्चूपात्ता
 भरणौ, चिद्भ्रारजू राजान् प्रातः काले दर्शयितुं गृहीतवन्तः । तत्कालमेव मदीयो
 भ्राता ससम्भ्रमं मामवादीत्—'भ्रातः, शिथिलीभूतया रज्ज्वा, यन्त्रे स्तस्तया
 कीलिकया च, निश्चिन्वेऽन्वेषिभिः कोपरद्विभिर्मदीयौ हसौ गृहीतौ । माया
 यन्त्रविशारदौ चावामेवोभौ विख्याताविति नृपश्रीराविमाविति बुद्ध्या निश्चयेनावा
 निगृह्णीयात् । अनुशयं, यत्तया वार्यमाणेऽपि दुर्बुद्धिरहमपराधमिमचरमचरमच
 रमि'यनपराधिष्यन्ति स्वयि, मत्कृतैतं प्रथमापराधपरिपाकं प्रसृतं । तस्मादस्मा-
 न्मदीयेन सङ्घ-प्रहतकीलिकेन, योजनाष्टशतीमुत्पत्तितुं समर्थेन, वायुयन्त्रविमानेन
 सुदूरं दुःखदमपि विदेशं शीघ्रं सर्पाय पृथ्वीयमाणानुशयसन्ततोऽत्र
 सनाभी^१ सनाभीर्नस्मान् विहाय समारूढन्योमगामिविमानोऽपमानोपरूढचिन्ता
 सूत्रसन्धानितः, इतः कापि दूरतः, प्राणधरो मदीयो भ्राता यात । अहं तु
 तेनोक्तोऽपि बहुभिर्बुद्धं तदीयं यानं नारोहमपि तु प्रभाते भूते भूपभयं भावि
 समाम्य, निजनिर्मितमन्यत्पवनजवनयानमारुह्य द्रुतमपनेनैव योजनशतं क्लान्त्वा,
 चण विभ्रम्य, ततोऽपि प्रेरितेन तेनैव खगामिनाऽन्यदपि योजनशतद्वयमागाम् ।
 ततः पयोनिधिसाक्षिष्यनिष्यातसदिग्धिध्वनिस्पर्शयानको, गृहीतपद्वर्ति^२रनुदतिः,
 क्रमाच्च पुरमेतद्वापन्नवम् इति कौतुकाद्राजोपभोगार्हवस्त्राभरणशय्यादिसमन्वि-
 तराजमन्दिरं प्रविष्टः सायमुद्यानवाप्यामम्भसं^३कृतस्नानो, मुक्तफलो, रात्रौ च
 शिरीषसुमनसस्तरमतिशय्य राजशय्यामधिशयानोऽपास्तसमस्तबाहुबलभूप
 भूतभीतिसम्भूतिनिशान्तेऽस्मात्कुत्रचिद्ब्रजिष्यामीति निशान्तेऽस्मिन्नेव वस्तु
 सञ्चिन्तयद्विशान्ते स्वप्ने बर्हिंसमारूढेन दिव्यरूपधारिणा मदीयसम्पन्नचारि

१ 'अगारान्ताटठन्' । २ तत्र नियुक्त' । ३ सदा भयभीत । ४ समाना
 नाभिर्येषाम् 'ज्योतिजनपदेति समानस्य स । ५ 'अपपरीवर्त्तने' 'पञ्चम्यपाह्
 परिभिः', 'अपपरिवद्विरक्षव पञ्चम्या' । ६ पादाग्या हन्यते इति कर्मणि क्तिनि
 'हिमन्नापइतिपु चेति' पद्माव । ७ 'ओन सहोऽम्भन्तमसस्तृतीयाया' ८ 'चरणे
 वृक्षचारिणि' ।

संतीर्ष्यसमानोर्दर्यान्व्यतमसद्वेणै केनचित्पुरुषेण, मद्धितैकपरेणाहमभिहित, 'मद्र, न गन्तव्यमितसवयेहैव वस्तव्यम्, आहारकाले च मध्यमपुरे समाख्य स्यातव्यम्। एवमुक्त्वाऽन्तर्हिते तस्मिन् प्रबुद्धोऽह निरचिनव याकुमारनिर्मितमेतद्विषयस्थान मितोर्द्वे निवसन्नह नून पदात्पद् श्रेय समुपेय्यामीति बद्धास्थोत्पितो निर्वातिता द्विककृत्यो थावदाहारकाले मध्यमपुरमाख्य स्थित तावदुपनतेषु हिरण्ममये पात्रेषु स्वादिष्टसर्पिं शालिभिरसा-श्राणा-शक्कुली-सयाव-शुक्तशाकादिभोजन यथाचिन्तितमन्यबोपनत सद्य एव मत्पुरं स्यापितमभूत् । यच्चाभ्यवहत्यापहत द्रुत्तृष्णोऽहमवाहातीवनिर्वृति सवृत्त । तत्तं प्रभृति प्रतिवासरमवाप्तयथाचि न्तितराजभोगोऽहमिहैव वसतिमकरवम् । इह हि मच्चिन्तित परिच्छदो भार्या वा नास्तीति सर्व एव जनो मया दाहर्मयो विहित । इत्थं प्रामर्तक्षोऽप्यह राज्यधराभिधो विधेर्वशाद्राजायमाणो देवनिर्मितेऽस्मिन् पुरे एकैकोत्र निवसा मीति सौम्य, यथाशक्त्यातिथ्यपरिचर्यापरस्य मम सत्कृतिस्वीकृतिपूर्वक षण विश्रम्य गम्यताम् ।

एवमुक्त्वा राज्यधरेण तत्पुरोद्यानवापीं नीत सगोमुखो नरवाहनदत्तस्तत्र स्नातो, विकचवारिजाञ्जितपद्ममुखो, मध्यमपुराहारभूमिं प्रापितो ध्यातोपस्थापि तान् सुस्वादुविविधाहाराञ्जग्ध्वा, दुग्धादिमधुमधुरपेयानि च पीत्वा, नितरां सन्तुष्टिमवाप । ततस्तत्र भोजनभाजनमाजंनकरादीनामभावेऽप्यष्टेन प्रमृष्टाहार भूमिको भुक्ततामूलैलालवज्जो नक्त शयनोत्तम भेजे । तत्र च चिन्तामग्निभत पुरमाहात्म्यविस्मयस्तिमिततारको वसेशसूनु, कर्पूरिकाऽनवासिनवौसुक्येन माविसपत्नीर्ष्या इव निद्रयाऽऽनालिङ्गितो, विनिद्रान्, पार्श्वंतीयेन शयनमभ्य मध्यासीनेन राज्यधरेण, कर्ष्याग्नि, चिन्तयाऽलम्, उदारसत्त्व श्रीरिवाङ्गना भजते इति त्वमपीप्सिता प्रियामवश्य प्राप्स्यसीत्युक्तोऽवाप्तधैर्यो गोमुखेन सह

१ 'समानतीर्थेवासी,' तीर्थे ये' । २ 'समानोदरे शयित ०' 'विमाधोदरे' । ३ 'द्वे चेति वक्तव्यम्' । ४ 'इदमो ह' 'इदम इश' । ५ 'दाण्डिनायनहास्ति नायनेति' साधु । ६ 'पूर्वाधरावराणाम् श्रसिपुरधवधैयाम्' । ७ 'पश्चम्या स्तसिल' 'स्यदादीनाम' । ८ 'मयद्वैतयोर्मापायाप' । ९ 'इदमस्यसु' । 'एतेतौ स्यो,' १० 'प्रामकौटाभ्याञ्च तत्तण' ११ राजेवाचरतीति 'कर्तुं षयद् सलोपश्च' 'अकूरसावंधातुकयोर्दधि' सत ज्ञानच् । १२ एकादाकिनिशासहाये' इति पाश्चिक कन् । १३ 'अत इन् ठनौ' ।

सुखं निदद्रौ । प्रातश्च कृताहारः क्षणं यावत्सिद्धति तावद् गोमुखो राज्यधरमुवाच,
'सखे, मध्यमोः कृते यन्त्रविमानमेकं कुरु येन तदाह्य कर्पूरसम्भवपुरमवाप्य
समवाप्यतां निजप्रियाऽनेनेति । तच्चाकर्ण्य तच्चासातुपानीय रचितचरमर्पयति
स्मैकं वातयन्त्रविमानकम् । मनोवेगगामि-स्वगामि च यदाह्य सगोमुखो
नरवाहनदत्तो मङ्गुल्लङ्घितकल्लोलिनीवल्लभस्तदपरतीरवर्तिकर्पूरसम्भवं पुरमवाप्य
नभसोऽवतीर्य विमानादवरह्य सकौतुकं पुरान्तः परिभ्रमँस्तद्देवाभीप्सितं कर्पूर-
सम्भवं पुरमिति लोकतो ज्ञात्वाऽतिदृष्टो वर्षीयस्यास्त्रियैक्याऽधिष्ठितं रुचिर वेरमैकं
तदनुमतो निवासाय विवेश । तत्रानुपङ्गिकाया जिज्ञासमानः, 'आर्ये किमभि-
धानोऽत्र राजा, किञ्च तदपर्यम्, कथञ्चतद्रूपमिति' वैदेशिकाभ्यामावाभ्यां
शंसेत्येवमनुयद्वा वृद्धाऽद्वाऽरब्धवती तमेवमुत्तरीतुम्—

महाभाग, निखिलदिग्यवैभवसम्भवे, कर्पूरसम्भवेऽस्मिन् कर्पूरको नाम राजा ।
स चानपत्यताधिपीडितः सदारः सदारचितशङ्करार्चननमस्योऽप्यधिकतपस्याभि-
काङ्क्षयाऽनन्यदाशोऽनन्यदास्थितो वरदस्य, वलीवर्द्धवाहनस्य, सन्तोषाय निराहार-
स्तपस्तप्तुमारमत । पञ्चरात्रोपोपिताय च तस्मै स्वप्ने भगवान् भूतभावनः समा-
दिदेश, 'पुत्र समुत्तिष्ठ, समवाप्यसि त्वं पुत्राम्यधिकां कन्याम् । अवास्यति च
यस्याः पतिर्विद्याधराधिरत्यम्' । एवमादिष्टः प्रबुद्धो भूपतिः प्रातः सर्वं तश्चिज-
पत्यै निगद्य प्रहृष्टः सपत्नीको व्रतपारणामकरोत् । अचिरात्पञ्चसत्त्वा सत्राङ्गी
ययासमयमसूत सुर्पन्धिवन्धसङ्गठितकोमलमांसलशरीराम्, सुताम्, इति सुत-
निर्विशेषसम्पादितमहोत्सवः कर्पूरकः कर्पूरिकेति तस्या नाम धरे । लोकलोचन-
चन्द्रिका सा राजसुता सुताधिकच्छेहलालिता लताभिनवेव लावण्याधिक्यमा-
दधती दधती चापि पदमभिनवयौवने तद्विवाहमभिकाङ्क्षत्यपि भूपती, पुरुषदे-
पिणी, मनस्विनी, न पुरुषोऽङ्गुलिपङ्गमपीच्छति । किं कन्याजन्मफलम् ? कुतरत्वं
न विवाहमिच्छसीति तत्सरुया मसूतयाऽनुयुक्तोक्त्वती, 'सखि, मम विवाहा-
निच्छायां प्राग्जन्मजातिस्मरो मूलम् । तच्चाभिन्नहृदयायै तुभ्यमभिदधतीं मामव-
धारय 'महाभोऽस्तीरेऽस्येको महान् चन्दनवृक्षः । निकषा च तं, वर्तमाने विनिद्र-
सान्द्रसरससरोजराजितसरसि, प्राग्जन्मनि अहमभवं हसी । साऽहमत्रिपतदस्य-
चन्दनपादपे स्वेन भर्त्रा हंसेन सह निर्मितनीडा, क्रीडानुरक्ता शावकानसविधि ।

किन्तु चलवदूमिरुमिमाळी, खालीकाहकारहुङ्कारेणाथा तर्जयस्त्रिधाकरमात्समादस्म
 स्तुतानपाहारदित्यपरथस्नेहसुलभवैधुर्या धुर्यागत्याब्धितरथशिवलिङ्गस्य निप
 तन्ती, विलपन्ती, च 'निरपराधोपवीडक, दण्डधारिन्, त्रिशूलिन्,' इत्याद्यने
 कोपयुक्तनामोच्चारम्, अपरिमेयविपादा निपादाहतपेतकसजातशोकसन्तापविधु
 रीकृतङ्कुरीवामन्द मन्दन्ती, विद्यतपद्मतिरिव चितौ विलुङ्गन्ती, शुचा दिवसम
 द्दमासमनश्ननेति राजहसेन मदीयन पत्योपेत्याहमुक्ता--'प्रिये; सन्नुत्तिष्ठ यती
 तापत्यानुशोकेन भलम् । जीवद्भि सर्वमवाप्यत इति भविष्यन्ति नावन्यान्यप
 र्यानीति' । एव कद्वदस्य तस्य हृदयतोदकारिणी वाणीमाकर्ण्य तत्रि ज्ञेहनिष्कृ
 पतोत्पन्नविस्मयविस्मृतविवेका धिगहो पुरुषान्, कापुर्दयान्, पापान्, ये भक्ति
 मतीष्वपि पत्नीषु कामवासनाशमनमात्रैकोद्देश्या वेश्याभिगमनमिवाभिगमनमा
 कलयन्तो घालापद्येषु चैव निष्करुणीभवन्ति । तत् किममुना मदीयपतिना
 दु खिना वा देहेन गोहेन वाऽपत्यशून्येने'त्यालोच्य हृदि कृत्वा भवत्या भव पुरत
 पत्युस्तस्य पश्यत एव जननान्तरे जातिस्मरा राजपुत्री भूयासमिति सङ्कल्प्य
 पयोनिधौ तच्छरीरं क्षिप्रं चिसवतीति पूर्वजातौ भर्तुस्तस्य नृशसता रमरनया
 हृदि विपविपमविषयवैरस्यव्रतव्रततिमावर्द्धयन् या मे नान्यदर्थे कस्मिंश्चिदपि वरे
 मनोऽशुरक्तमिति विवाहमधुना नेच्छाम्यत पर सर्वं देवायत्तम् । एव राजसुतो
 द्वाटिताखिलरहस्या साऽऽगरय मामुपवर्णितवती । अत पृच्छते ते सर्वं मया
 भिहितम् ।

सा चैषा नृपामजा विद्याधराणां भविष्यच्छक्रवर्तिनस्ते भार्या भाविनी ।
 पूर्वं देवेन शम्भुनाऽप्येतदादिष्टमिति तल्लक्षणोपेत त्वामिह लोकेऽहमालोके । एव
 मुक्तो वृद्धोपहृताहारो नरवाहनदत्तो गोमुखान्वितो निशा ता तत्र नीत्वा, प्रात
 सम्मन्य सम मत्रिणा गोमुखेन कृतमहाव्रतिकवेशो गोमुखसहाय, 'हा हसि'
 हा हसि ॥ इति वाचयमानो रात्रिकालद्वारमासाद्य जनतश्चितो बध्नाम ।
 समालोकितेर्देमीयैतद्गतयश्चेटिका सविस्मया राजसुता वपूरिकामूषु—'दवि,
 सिंहद्वारेऽस्माभिरको महाव्रती दृष्ट । सद्वितीयोऽपि य सौन्दर्येणाद्वितीय,
 'हा हसि' 'हा हसि' ॥' इति विधानिशुक्वाप्यति । पूर्वं हस्ती सा; सेटीसुपारादेऽस्म

- १ निराहारा दिवसमतिष्ठम् । २ 'रयवदयोध' इति को कदादेश ।
 ३ 'विमापा पुरुषे' । ४ 'राज्ञ क च' । ५ 'त्यदादीनि चे ति हृद दादस्य
 वृद्धसजायाम् 'वृद्धाच्छ' ।

वधार्यं धार्यमाणसकौतुकहृदयातङ्गा, त, काल एव तस्मिन्निजान्तिकमानाद्य, शङ्कराराधनोपात्तव्रत, सतनुमिवातनुम्, विरमयोःकुह्या दशा पश्यती किमेतदिति स्वया हा ! हसि ! हा ! हसि ॥ इत्युच्चार्यत इति तमनुसुयुजे । किन्वेव मनुयुञ्जानामपि ता हा ! हसि ! इयेवमुत्तरयति तस्मिन् गोमुखस्तामुवाच, 'देवि, विपयेऽस्मिन् सखिण्या वदत मामवधेहि—'कर्मयोगतोऽय पूर्वजन्मनि हस आसात् । जलनिधिसमीपे महत सरसरतटे वरटया सह चन्दनपादपे निवसतोऽस्यापश्येदु जलनिधिनाऽपनीतेषु, योपिदस्य शिष्याऽप्यशोकदहन दक्षमानमारमानमन्धौ, लब्धौपयिकशान्तिरभवदिति तद्वियोगार्तं पञ्चजातौ विरक्तस्यैषु कामरतनुमयत्रमनि जातिस्मरोऽह राजपुत्रो भूयासमेपा च मे जातिस्मरा भार्या भूयादिति सकल्पयन् विरहवद्विविपुर शकर सरसृष्य निपत्य पर्यौ सरितामम्भस्याश्वसितौसुरभवत् । अथुना चाय शुभे, कौशाग्या वस रात्रस्य जातिस्मरो नरवाहनदत्तस्तनय सथात । नातश्चायमुद्भूतया दिव्यया वाचा विद्याधरेन्द्राणा चक्रवर्ती भवितु समादिष्ट । क्रमेण च यौवराज्यऽभिषिक्त पित्रा, दिव्यया मदनमञ्जुक्या च परिणायितो, विद्याधरपतेर्हेमप्रभास्यस्य सुतया रत्नप्रभया स्वयमागय वृत्तोऽपि निवृत्तं नाप्नोति ता नक्तदिव रमन् हसीमिति बालभृयोऽहमेतेन निगदित । मृगयार्थमायातोऽय मद्वितीयो दैवात् कथा चित्तापस्थाऽवलोकित कथाप्रपणेन सानुप्रहमेवमुक्तो यत् 'पुत्र, पुरा कर्मयोगाद् सत्त्वमापन्नस्य कामस्य दिव्यस्त्रीशापतश्च्युता हसी भार्याऽभवत् । देलाजलाप हतापश्यशोकसन्तप्तायाञ्चोदन्वश्यामात्मान पातितवया तस्या, तद्वियोगासह स हसोऽप्यामान तत्रैवाचिपदिति शम्भो प्रसादात् जातिस्मरो वल्लेश्वरान्नजो जान । सा हसी च पारेसमुद्र कर्पूरसम्भवे पुरे कर्पूरिकानामाधुना राजसुता जाता । तत्र पुत्र अद्य तत्र सगण्डस्व स्वप्रियाञ्चोपयच्छस्व । एवमुक्त्वा दिवसु स्फुलिताया तस्या तापस्यामसावस्मन्त्वाभी^१ तत समुपलब्धप्रभृत्तिरत्तक्षणमेवे तोऽभिमुख मद्वितीयो गन्तु प्रधुत्तस्त्रनेहात्पणीकृतनिजजीवितो विविधश्चापद सङ्कीर्णकठिनका^२ तारमा^३ तरशतगिरिणदीवलेनमपरिगणयस्रग्नुधितस्यहेमपुरीयत द्वा राजधराभिधेयेन प्रत्त वत्रविमानकमारुह्य पयसामास्पदमपि गोर्षदमिया

१ पोऽत्तकमणि इति धातो क्त । २ 'स्वामिशैश्वर्ये । ३ 'शुनो दत्तदृष्टा कर्णकुदवराहपुच्छपदेषु दीर्घो वाच्य' । ४ 'गरिनयादीना वा' । ५ 'आस्पद प्रतिष्ठायाम्' । ६ 'गोस्पद सेवितासेवितप्रमाणेषु' ।

कलयन्मासहायोऽयं पुरमेतदवाप्येह आग्यँस्तवान्तिकमुपेयिवाँन् । किमत पर निखिलाचारप्रतिष्ठानिष्टस्य परमेष्ठिनोऽभीष्टमिति तु नाद्यावधि स्पष्टम् ।

गोमुखमुखतीयमेतद्विशम्य समुपजातसंवादप्रत्यया कर्पूरिका मन्थार्यंपुत्र-
स्यारयैतावान् स्नेहो मुधैव मे विरक्तिरिति प्रेमाशुकोर्णकाँ जलक्लिष्टानना विमृ-
शन्ती 'सत्यमेवाह सा हसी, धन्या च, यत्कृते जन्मद्वयेऽनुभूतवानार्यंपुत्र एव-
क्लेश प्रतिदेशम् । तदहमधुना प्रेमक्रीता ते दासी मोदासीनतातो मत्सकृति-
स्वीकृतौ प्रदर्शनीयेति' वादिनी नरवाहनदत्त सगोमुखं स्नानार्थं सम्मान्य परी-
वारमुखेन सर्वमेतत् स्वजनकमबोधयत् । सोऽपि चावबुद्धसकलवृत्तान्तस्तदन्तिक-
मासाद्यावासविवाहेन्दुसुतानुकूल विद्याधरमहाचक्रवर्तिलक्षणलाञ्छितवरञ्जाव-
लोक्य कृतकृत्यमिवात्मान मन्यमान सविधि सादर स्वसुतां धरेशशमुताय ददौ ।

एवं कर्पूरिकया सह कृतोद्वाहो नरवाहनदत्तो मूर्तिमत्या कीर्त्यैव तया
कतिचिद्दिनानि तत्र निवसन्नेकदा कौशार्थी गन्तु कर्पूरिकामाह । सापि च नर
वाहनदत्तीययन्त्रविमान घटुस्थितिपर्याप्तमनाकलय्य देशान्तरादागत्य तत्र निव
सन्त प्राणधरनामानं यन्त्रविमानविरचनचतुरमाकार्यं तत्क्षण ग्योमगामि महदेक
यन्त्रविमान रचयितुमादिशन्ती चेटीमुखेन पित्रे प्रस्थानेच्छां न्यवेदयत् ।

अत्रान्तर एव छिप्र तत्र समागते राज्ञि, समायातस्तथा प्राणधरोऽपि
व्यजिज्ञपत्—'देव, सुमहद्विमानमेक मे कृतमेव वर्तते यन्मानुवसहस्र लील्यैव
बोहु शक्नोति' । एवमाचक्ष्ण तं तच्छाण साधुवादैर्नरवाहनदत्तोऽभिपूज्य 'कञ्चित्
पुसानुजस्य राजधरस्य नानायन्त्रनिर्माणकुशल प्राणधराभिधो आता ?' एव-
मभिवधान तमतिप्रणतिप्रह्व 'स एवाह देव, कथ नौ देवो वेत्ति' इति जिज्ञासा-
परवशस्य तस्य राजधरेणोक्त सर्वं सप्रसगमभिधाय तद्विचिकित्सासुत्सारयामास ।

अथ मुदा तेन प्राणधरेण समुपाह्वते महायन्त्रविमानके, अधूरचितमङ्गला-
लङ्कृतौ नववधू कर्पूरिका नरवाहनदत्त प्रदत्तदासीकर्पूरकाञ्चनरसमारोप्य,
सगोमुखो राजविसृष्टेन प्राणधरेण प्रधानप्रतीहारेण च सहित, समारूढतद्विमानो,
ग्योमोऽपि तत्र निवसन्नेकदा कौशार्थी गन्तु कर्पूरिकामाह । सापि च नर
वाहनदत्तीययन्त्रविमान घटुस्थितिपर्याप्तमनाकलय्य देशान्तरादागत्य तत्र निव
सन्त प्राणधरनामानं यन्त्रविमानविरचनचतुरमाकार्यं तत्क्षण ग्योमगामि महदेक
यन्त्रविमान रचयितुमादिशन्ती चेटीमुखेन पित्रे प्रस्थानेच्छां न्यवेदयत् ।

- १ 'उपेयिवाननाधाननूचानञ्च' । २. 'यत्तदेतेभ्यः परिमाणे वतुप्' ।
३ 'कव चोप्ये । ४ 'ईषदर्थे' । ५ 'धनगण लब्धा' । ६ 'सप्तम्याञ्छल्' ।
७ 'दिक्शब्देभ्यस्तीरशब्दस्य तारभावो वा वाच्य' ।

प्रदृष्टं प्रहृष्टोद्वाप्य कथमप्युगिष्ठताम्रज राज्यधरमापृच्छथ तेनैव विमानेन तदैव कौशाग्धीमवाप्याकाशात्सानुचरनववधूको नरवाहनदत्तो विस्मितनेप्रया जनत-
याऽवलोक्यमानोऽवततार । पिता चास्यागमन बुद्ध्या देवीसचिवस्तुपादिभि
सहाभ्युद्रताभिनववधूसहित घरणावनत त समभ्यनन्दत् । माता वासवदत्ता
चापि पद्मावत्या सम तमन्तरानन्दाश्रुप्रवाहञ्जुदिततद्विरलेषदु खबन्धमाशिरलेप ।
प्रेमहतेर्ष्ये रत्नप्रभामदनमञ्जुके चापि तच्चरणौ हृदयश्च तुल्यमेव जगृहत् । ततो
वत्सेश ससचिवो यथोचितावनतां नववधू कर्पूरिकां तत्पैतृक प्रधानप्रतीहारश्च
पूजयित्वा नरवाहनदत्तोक्तमामूल कर्पूरिकाप्राप्तवृत्त यथावृत्त समाकर्णयस्वितरा
तोपमवाप । ततो भोजनाद्युत्तर स्थित्वा यौगन्धरायणादिभि सह प्रेमालाप
कुर्वन्त वत्सेश प्रणत प्राणधरो व्यजिज्ञपत्—‘देव, कर्पूरकभूभृता समादिष्टावावां
यन्मम सुताया सकुशल भर्तृभवनमाप्तयां स्वरितमिहागन्तस्य येनाह तां सकुशल
तत्राप्ता जानीयाम्’ इति । तत् देव, कर्पूरिकास्वहस्तलिखितलेख द्वापयित्वा मया
सहित कर्पूरसम्भवपुर गन्तु प्रधानमिममनुजानीहि । अहञ्च सुधासरस श्रीमन्चरण
तामरस त्यक्तु न शक्नोमि इति निजकुटुम्बमादाय तत इह प्रत्यागमिष्यामीति’ ।
एवमुक्त्वा समुपात्तसद्भर्तृसदनसकुशलावास्तिकर्पूरिकाकराङ्कितपत्रौ कर्पूरस
म्भवेशप्रधानामात्यप्राणधरो वत्सेशादिभिविष्टौ समारूढविमानौ गगनगती
तीर्णजलधौ कर्पूरसम्भव नगरमवाप्य समपितलेखौ तन्नीवृद्धभूतमानन्दयाञ्च-
क्रतु । अन्येषुश्च सकुटुम्ब प्राणधरो राजानमनुज्ञाप्य सम्भावितराज्यधरो
नरवाहनदत्तपार्थमगात् । युवराजोऽपि च तस्मै तत्रागताय निजमन्दिरसमीप एव
वसतिं जीविकाञ्च दत्त्वा तन्निमित्तैर्विमानकै रत्नप्रभामदनमञ्जुकाकर्पूरिकाभिश्च सह
विहरन्नभ्यस्यन्नैव भाविविद्याधरचक्रवर्तिगगनगतिं, सुखेन दिनानि निनाय ।

एव कौशाग्यां निजोद्भवभवनमधिवसन्नरवाहनदत्त कदाचिन्मृगयार्थ-
मभ्रवेणमनुगत सैन्यपरित्यक्तो गोमुखद्वितीय स्फुरदक्षिणाक्षिसूचितष्टुभागम-
नोऽरण्यानीमेकामविशत् । अश्रुणोच्च दिश्यवीणारणनोन्मिश्रमधुरसङ्गीतम् ।
तदनुसृत्य गच्छन्नातिदधीयस्यध्वनि शैवायतनमेकमवलोक्य तन्निकटवर्तिन्येकस्मि

१. ‘पितुर्यचे’ति चाट्टञ् । २. द्योत्यार्थप्रकर्षे द्योतकात्तरप, ‘तरत्तमपौ घ’,
‘किमेतिव्ययेति’ आमु । ३. ‘नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिपु क्वौ’ ।
४ वनस्याग्रे अभ्रवेणम् राजदन्तादिवाद्प्रेशब्दस्य पूर्वनिपात सप्तम्याश्चालुक्,
तत ‘वनपुरगामिश्रकेति’णत्वम् ।

स्तरमूले सयताश्च प्रविश्य देवदेवेशमीशानमुपवीणयन्तीं बह्वीभिर्वरकन्याभि
परिवारिता देवकन्यकामेकामपश्यत् । अयोऽयावलोकनसञ्जातपारस्परिकाकृ
ष्टयोस्तयोर्नरवाहनदत्तचित्तञ्चो गोमुखो यावदेव तरकन्यासखीभ्य 'क्य कस्य
सुते स्यादि पृच्छति, तावदेव तरसदशी प्रौढावतत्तरैका दिवो दिव्यहारवलयवती
विद्याधरी या च तरकन्यान्तिकमासाद्य स्वीकृततरकन्याकृतस्वागतोपचारा सर्व
विद्याधराधीशममरावतीशरूप पतिमाप्नुया इति तस्या आशिष प्रादात् । नर
वाहनदत्तश्चैतदालोक्य तरसाधिष्यमुपढौकित कृतप्रणतिरवाप्ताशीर्वाद, अग्न्य,
केय कन्या तव भवतीति सौम्या विद्याधरीं शनैरपृच्छत् । सापि चेथ
पृष्टा वक्तुमेवमारभत- अस्ति गौरीगुरोर्विबिधपीलुर्वहे सानावेकस्मिन् श्रीसु-दर
पुरनामक पुरमेकम् । आस्ते च तत्रालङ्कारशीलारयो विद्याधरेश्वर । विविधोदार
गुणगणाग्रहग्रहिलस्य च तस्य प्रतप्ताष्टापदप्रभा महिषी काञ्चनप्रभा कालेन सुत
मेकमसूत । स चाय धर्मपरो भवितति पार्वत्या स्वप्ने समादिष्ट पित्रा धमशील
इति नास्ना ख्यातिमुपपद्य । क्रमेण च प्राप्तयौवनो धमशील समधिगतसर्वान
वद्यविधो यौवराज्येऽभिपिक्तो धर्मरूपरो वशी वितुरप्यधिक प्रजा अरञ्जयत् ।
किञ्चि कालान्तरञ्चालङ्कारशीलपत्नी काञ्चनप्रभा निजविभाप्रभाविताखिलदि
ग्भागा कन्यकामेकामजनिष्ट । तदुत्पत्तिसमकालमेवोदभूदिन्या वाग् यदिय कन्या
चक्रवर्तिनो नरवाहनदत्तस्य भार्या भवित्रीति कृतालङ्कारवतीनामा धामातिसमु
ज्ज्वलत्तररूपा भूपातिवारसत्यलालिता क्रमेण समवाप्तशिशुकलानीकाशयौवनवी
काशा निजात् पितुरधिगताखिलविद्या विद्याधरोपसेवित भक्त्या त्रिनयनायतन
अमितुमुद्यता । एतस्मिन्नेव कालेऽस्य भ्राता धर्मशीलो युवापि रहस्यलङ्कारशील
निजपितर व्यजिज्ञपत् 'तान्, ससारेऽस्मिन् विरसावसाना षणभङ्गुरा भोगा इमे
न मा प्रीणन्ति । निषयाश्च सर्वे क्षयाता, समुच्छ्रयाश्च पतनाता, सयोगा
विप्रयोगाता । जीवन हि मरणात्तमिति स्यात्समुनिवचने दृढीयान् मदीयो
विश्वास इति नश्वरेषु तेषु न रतिर्मनस्विना विधेया । यतो हि परत्र नेमे भोगा
नापि चार्थसञ्चया सहाया अपि तु धर्म एवैक परमो वस्तुर्न पदारपदमपि जन
न जहातीति परमपदावाप्तीच्छया प्रवृत्तं गत्वोत्तम तपश्चरितुमह कामये । एतदाक

१ अमरा सत्यत्रेति मनुपि 'सञ्ज्ञायाम्' इति मस्य वत्त्वे 'मतौ बहुचोऽ
नजिरादीनामिति दीर्घ । २ 'इको षहेऽपीलो' । ३ 'अष्टन सहायाम् ।
४ 'प्रनिरन्त शरेक्षुप्लचेति' णत्वम् ।

प्यांतिसमाकुलो चारसलयशीलोऽलङ्कारशीलो गलदश्रुलोचनो धर्मशील पुत्रमुवाच
 'पुत्र, क तयाभूतमतिकठिनं तप क च तावकीनमतिसुकुमार शरीरम् । सर्व-
 भोग्यैश्वर्योपभोगानन्तरमेव प्रशम श्रेयान् इति कृतदारपरिग्रहस्य धर्मेण च राज्य
 पालयतो भोगकाले साम्प्रत ते वैराग्यमसाम्प्रतम् ।' पितुरेतद्वच समाकर्ण्य तपश्च
 रणशीलो धर्मशील पितर पुनरेवमभ्यधात् 'पित, विरक्त्यासक्तयोर्न वयो निमि-
 त्तम् । ईश्वरानुगृहीतो हि कश्चिदालोऽपि विरक्तो भवति । कापुरुषश्च कश्चिद्
 वर्षीयानपि उत्तरोत्तरतरणायितवृष्ण समवलोचयते । मदीया च रतिर्नातिप्राप्ये
 राज्ये नापि चोपसमनिग्रहे दारपरिग्रहेऽपि तु शिदारिराधयिष्या तप एव मदीय
 जीवितफलम् ।' एव द्रुवाण त पुत्र यत्नेनाप्यनिवार्यमवेष्ट्य तपिताऽश्रुपरावाह
 परिपूरितचक्षु स्वपुत्रम् 'यदि यूनोऽपीदृशी ते विरक्तिवृद्धस्य मे सा कथं न
 स्यादियहमपि वनमाश्रये ।' इत्यमुक्त्वा दरिद्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्चापरिमितरत्नकाञ्चन
 राशीन् वित्तीर्य काञ्चनप्रभा च निजनगर एव स्यादुमाज्ञाप्यावोचत् यत्स्वमिद्वैव
 निवसन्ती कन्यामलकारवतीमेता परिच्छ । वसरे पूर्णं सत्यस्यस्या विवाहलभो
 यदा चाहमिमा नरवाहनदत्ताय दास्यामि । स च चक्रवर्ती जामाता पुरमस्मा
 कमेतत्पालयिष्यति । एनदाकर्ण्य विलपन्ती समुता ता पत्नीमाश्रास्य समुतो
 वनमाश्रपदलकारशील । तद्गार्पा काञ्चनप्रभा च सताधर्मानुकूल निजपतेराज्ञा
 मनुसरन्ती तच्चगरमभ्यारत् ।

एकदा सा अलङ्कारवती प्रज्जसिमलिकया विद्यया कश्मारेषु गवा पुण्यक्षेत्रेषु
 शम्भु पूजयितु समुपदिष्टेति मात्रा सह तत्र गवा महादेवगिरौ नन्दिक्षेत्रे गिरि
 जापतिं समपुपुञ्ज । कालेन च सा स्वमात्रा सह गृहमागतवतीति सैषाऽलङ्कार
 वतीकन्या, अहञ्जास्या माता काञ्चनप्रभा नाम । अद्य चैषा मामनुक्तवैवेहायाता ।
 स्वमपीहायातोऽसि इति प्रज्जसिविद्यातो विज्ञाय अहमिहायातेति देवतादिषा सुता
 मामकीनामिमा स्वमुपयच्छेत् । प्रातश्चैतपिश्रोक्तो विवाहावसर सम्प्राप्त इति
 स्वमित कौशाम्बी व्रज । आवाञ्छेतस्तपोयनाध्यातर्गन्तास्व इति राजाऽलङ्कार
 शील सुता स्वकीयामिमां स्वत एव तुभ्य दास्यतीति । काञ्चनप्रभयैवमुक्तो
 नरवाहनदत्तो रजनीमात्रमप्यलङ्कारवतीविरलेपासहमानात्मा साश्रुलोचन
 कौशाम्बीमागत्य तत्र च यथाकथञ्चिपरिजनेभ्य तास्ता कथा शृण्वन् त्रियामा
 तामत्यवाहयत् । प्रातश्चोरथाय विहितावस्यकङ्कृत्यो गगनादवरोहन्ती भर्त्रा अल

१ 'उपसर्गस्य घन्यमनुष्ये बहुलम्' । २ सर्वैकान्यद्वियत्तद् काले दा' ।

ङ्कारशीलेन, पुत्रेण धर्मशीलेन तथा पुत्र्या अलङ्कारवत्या च समन्विता काञ्चन प्रभामवालोकयत् । ते च सर्वे तत्समीपमुपगता नरवाहनदत्तेनाभिनन्दिता ।

पुत्रिमश्रेवान्तरे हेमरत्नादिभारवाहा सहस्रशो विधाधरा दिवोऽवतीर्णा । सर्वञ्च तद्दत्सराजो विज्ञाय तत्रागतोऽलङ्कारशीलमुस्तादखिल प्रासङ्गिकञ्चाकर्ण्य भिनन्दिताद्वचनो निजविभवानुरूपमलङ्कारवत्या सह नरवाहनदत्तस्योपयम निरवर्तयत् । अलङ्कारशीलोऽपि च मणिकनकभूषणभारसहस्रैरगणितदिव्यनारी-भिश्च यथाशक्ति सर्वान् सम्मन्य, आमन्य च पत्न्या पुत्रेण च यथागत ययौ । नरवाहनदत्तोऽपि च सद्वृत्तमनोरमामुदारगुणसम्पन्नाम् अलङ्कारवतीमवाप्य वाण्या सुकविरिव तद्रसिक समुख दिवसानवासाययत् ।

एकदा श्वर्वा, अलङ्कारवतीमात्रा काञ्चनप्रभया सुन्दरपुरे निजगृहमालोकयितुमर्थित स तथेत्युक्त्वा समुपलब्धनिजजनकाञ्च, समन्त्रिवसन्तको वधूसहाय, श्वश्रूविनिमित्तविमानवरमारुह्य व्योमवर्त्मना प्रतिष्ठमान तस्मात्, सुरललनासद्यसुन्दरे किञ्चरसगीतनिभादिते हिमाचले बहुन्याश्रयाणि निरीक्षमाण, सुमेरुशिखरभ्रान्तिमुत्पादयन्ती रत्नरचितसौवर्णप्रासादैरुपशोभितं सुन्दरपुरमवाप । तत्र च व्योम्नो विमानादवतीर्य सा नाट्यदर्शननृत्यल्लोलश्वजाशुकायामिव तद्राजधान्या श्वर्वा सम्पादितमाङ्गलिककृत्योऽलङ्कारवतीयुक्त, सवयस्यवसन्तक दिवस तमतिवाद्यान्येषु काञ्चनप्रभानिर्दिष्ट ६९पूजितञ्च भोगमोक्षप्रदायकमलङ्कारवतीजनककारितशार्वोधानस्थित भगवन्त महादेवमधिचिपुरुषानञ्च विजिहीर्षुरलङ्कारवतीसखो नरवाहनदत्तस्तत्रत्ये काञ्चनस्कन्धरत्नशाखामनोरममुक्तागुण्डाच्छकुसुमकान्ते गङ्गासरसि स्नात सम्पूजितोमाधवश्च काञ्चनपङ्कजवती रत्नसोपाना नानावापीरवलोकयन् सुचिर व्यचरत् । तत काञ्चनप्रभया दिग्धवम्नाभरणै सवधूक सहामास्यश्च संकृत सानुगस्तेनैव विमानेन वध्वा सह कौशाब्धीमाययौ । तत्र चैकस्मिन् दिने सम्पादितोचिताह्निककृत्ये स्वसचिवाविते स्थिते नरवाहनदत्तेऽलङ्कारवतीपार्श्वमागश्यैका प्रतप्ताष्टापदसर्वगवियवा बालाभीतभीता, देवि परित्रायता परित्रायताम्, एष ब्राह्मणो मां जिघांसु बहि स्थित इति शरणाधिनी पलाय्य त्वच्छरणमहमावातेति श्याजहार । तदाकर्ण्यभयप्रदानपूर्वकमखिल वृत्तान्त वक्तुं पृष्टा सा भूयो बभाषे- 'अस्या एव पुत्र्या बलसेनाभि

१ सहस्र सहस्रमिति वीप्सार्थे 'सर्त्यैकवचनाच्च वीप्सायाम्' इति शस् ।

२ 'ज्योतिजनपदेति' समानस्य सभाव ।

धानस्य चत्रियस्याहमात्मजा, अशोकमालाभिधा, विरूपेणापि रूपलुब्धेन हठ
शर्माभिधानेन विप्रेण वाचिता घोरघोणमुख तमपतीयन्त्यपि वधनीरुणा पित्रा
तस्मै दत्ता, तं त्यक्त्वाऽन्य चत्रियपुत्रकं गता । किन्तु सोऽपि हठशर्मणा स्वमदश्च
कुट्टिकुट्टिलकटाक्षनिरीक्षणाभिभूत इति धनवानन्य चत्रियकुमारको मया समा
श्रित । श्रुतैतद्बृहत्तो दुर्बृहत्तो विप्रो निशि तस्य वेरम वैश्वानरेण सन्दीपितवानिति
तेनापि विमुक्ता मुक्ताहारादिकरमान कादिशीकतामुपदिशन्ती हन्तुकामाद् हठ
धर्मद्विजादविक्रं बृकादिव तस्माद् विभ्यसाहैव विश्वमित्रत्वभावनाभाषितस्य
भवतो भृत्यस्य वीरशर्मण शरण्यस्य दासित्वमुपपन्ना । एतदवगत्य नैराश्यपाश
वद् स विरहज्वालाजालावलीढोऽस्यिचर्ममात्रावशिष्टोऽशिष्टो निन्दकर्मो हठशर्मा
सवृत्त । अद्य स मां निर्गता इष्टाऽऽहृष्टहृष्टाहृष्टपणकृपाणिको यावद्धन्तुमित
प्रधावति तावदेवाह प्रपलाय्येहायाता दयार्द्रया प्रतीहार्याऽनाहृतद्वार भावत्क
सदनं प्रविष्टेति' । एतदाकर्ण्यं नरयाहनदत्तस्त द्विजं बहिस्तोऽन्तरानाययत् ।
आगतञ्च रोषपूर्णया, रुधिरक्षोदाक्षुण्णया दाक्षुण्णया इशा बालाम् (अशोकमालाम्)
तामालोकयन्त कृपाणपाणिमभाणीत् 'मल्लम्, महापापकारा स्वमसि य क्षियम्
हसि, तदर्थं परवेरमानि च दहसीति' । एतदाकर्ण्यं द्विजोऽवादीत्—'मगवन्, धर्मं
पक्षीय मदीया, परित्यज्य च भामन्यतो यातेति सोढुमशक्नुवता मयानुधाविता ।'
तस्मिन्क्षिप्यमुक्तेऽप्युद्विग्ना साऽशोकमाला सशोकमालाप कुर्वती लोकापालानग्रवीत्—
'यूय मे साक्षिण, नाह किममुनाऽनिच्छन्त्यपि हठादुपयम्य नीतेति ? न मया
किं तदोक्तं यदेव प्रसन्न नीताह न ते गृहेऽवासिष्ये इति' ? इत्यमुक्त्वस्यां तस्या
दिश्या वागुद्भूय 'यदशोकमाला वदति तत्सत्यम्' इत्य तदुक्तं सत्यापयतीत्यप्रा
ञ्ज-मक्यामेरुमवर्णयत्—तत्त्वतो नेय मनुषी अपि त्वपुत्रस्य वीरस्य विद्याधरस्या
शोककरस्य केवलोरेस्या पुत्री, नाम्ना अशोकमाला, पितृसन्नि यौवनमापन्नाऽच
यार्थिना पित्राऽनुरूपिणे वराय दित्यमानापि नापि कञ्चिदैच्छद्भर्तारमतिरूपाभि
मानिनीति निर्बन्धकुपितेन तेन 'मानुषी भव,' हठाच्च परिणीत विरूपं ब्राह्मण
परित्यज्य तद्गपादनुक्रमेण त्रीन् भर्तृन्नुपैष्यसीति सतोऽपि तेनोपद्रुता बलिष्ठ
राजपुत्रमेव दासीत्वेनोपाश्रितवतीं स्वां इष्टा जिघासयाऽनुधाविते तस्मिन् राज

- १ 'नरे सज्ञायाम्' । २ 'अथे क' । ३ प्रतीहारो द्वारम् इति तारस्य
लक्षणाया प्रतीहारो द्वारिकरत्तस्य क्रिया । ४ सज्ञाच्छ-दसोरभावात् क्षीयभाव ।
५ उरसानिमिता ('उरघोऽण्' चे त्यत्र चाद्यत्) ।

भवनं प्रविष्टा शापादस्माद्धिसुक्तिमवाप्स्यसीति शशा । सैपाशोकमाला विद्याधरै-
चरो तेनैवाभिधानेनेह मनुषी जाताऽधुना शापान्तमवाप्य वैद्याधरीं निजतनुं
प्रविशन्ती विद्याधरमभिरुचिताभ्यं महीभुजं पतित्वेनावाप्य-रंस्यते' । एवमुक्त्वा
विरतायां दिव्यवाचि, तत्क्षणमशोकमाला सहसा परीतप्राणा पृथिव्यामपतत् ।
तच्छालोक्ष्य वाष्पायितेक्षणा तत्क्षणमलंकारधती सनरवाहनदत्ता तत्पार्श्वमगमत् ।
हृठशर्मा चाकस्माद्भागान्धो विलपन् हर्षसमुत्फुल्लाननः, किमेतदिति पृष्टः सर्वैस्त-
त्कारणं पूर्वजन्मस्मृतु सर्वमित्य सर्वेभ्योऽवर्णयत्--'अस्ति हिमगिरिर्णदीतीरस्थमदन-
पुरे विद्याधरेश्वरः प्रलम्बभुजो नाम । प्राक्पुण्यपरिपक्वैनि फलानि भुञ्जानस्य तस्य
स्थूलभुजास्थस्तनयस्समुदपद्यत । स च भव्यो राजपुत्रः क्रमाद् यौवनमापन्नो
विविधगुणगणयुक्तो निजवयोगुणानुरूपमाद्यतिमभजत् इति सुरभिवत्साहयो
विद्याधरपतिः सदारिको दिव्याऽभ्यांगारिकः प्रलम्बभुजमागत्य सुरभिदत्ताख्याया
निजसुताया वरकामैण्या गुणवते तस्मिन्ने स्वसुतां पाणिपीडनविधिना दातु
प्रास्ताधीत् । प्रतिपन्नतद्दृचनेन च प्रलम्बभुजेन स्थूलभुजस्तमर्धमभ्युपपत्तुमभिहि-
तोऽपि कन्दर्पकल्परूपदर्पितः रूपेणावरैषा नाहमेतां परिणेष्ये इति पितृवचन
स्पष्ट प्रत्याचष्ट । किन्तु 'पुत्र, जगतीह किं क्षणमङ्कुरेण रूपेण ? महान्वयसम्भूता
पित्रा दत्ता सुरभिदत्ता स्वकृते मयाप्तेति मान्यथा कृषा मद्दचनम्' । इत्थमनुमी-
यमानोऽपि निषेधैकनिर्घन्धो न यदा तद्दचनमन्वसरत्तदा मन्युरस्फुरदन्तच्छ्रदा-
नुभाव्यमानकोपः पिता तमित्यं दशप यदनेन रूपाहकारार्गरेपाणेनोन्मत्तस्त्वं
विकृतविकृताननो मनुष्यो भव । शशोकमालया भार्यया चानिच्छन्त्याऽप्युद्दि-
तोऽन्यप्रसक्तायास्तस्याः कृते विरहकृशीकृतमनोनीतविप्रहोऽतिरागान्धोऽग्निदा-
हादिमहापातकं करिष्यसीति । एतदाकर्ण्य साध्वी सुरभिदत्ता प्रलम्बभुजपाद-
लप्रोवाच यन्मदीयभर्तुरेकाकिनो मदपराधतः क्लेशो मा भूदिति मह्यमपि शापं
देहि येनावयोः समा गतिर्भवेत् ।

एवमुक्तवतीं सार्ध्वी प्रति परितुष्ट प्रलम्बभुजोऽशोकमालाशापमोक्षावधिं
तच्छ्रापं तदैवाचिरादुभयविवाहयोगञ्चोक्तवान् । स चाहं स्थूलभुजः शापादिह

१. भूतपूर्वा विद्याधरी, 'तस्मिन्नादिवाक्यसुच' । २. 'गिरिनद्यादीनां वा' ।
३. 'कुमति चेति' प्राप्तं णरवं 'युवादेर्न' इत्यनेन वार्यते । ४. अभ्यागारे तत्सर्ववन्धि-
कर्मणि नियुक्तः, 'अगारान्ताट्ठन्' । ५. 'कुमति च' । ६. पानं पीतिः 'ह्युट् चेति'
भावे नपुसके ह्युट् 'वा भावकरणयोः' इति पाननकारस्य वैभाषिको णः ।

परिच्युत स्वाहकारदोषानुभूतैतावन्महादु खोऽद्य विमुक्तशाप सजात । एव-
मुक्त्वा परित्यक्ततत्तनुर्हृष्टगर्भा, समवाप्तविद्याधरकुमारकत्व स्वविद्याप्रभावतोऽ-
शोकमालादेहमदरयमेव गगाथा द्विप्वा, समानीतैश्च तत्तोयैरमितोऽलङ्कारवती-
वासगृह चणा झालयित्वा कृतस्वकीयभाविनरदाहनदत्तनमस्कृति, स्वकार्य-
सिद्धय विहायसा समुदपतत् । तच्च तथा समवलोक्य विस्मितेष्वथ सर्वेष्वनु-
पङ्गसमुपनता गोमुखोऽनगरतेरिमा कथामवर्णयत् ।

अस्ति पृथिव्या शूरपुर नाम यथार्थं नगरमेकम् । तत्राभवद् महावराहना
माऽतिदुर्मदो राजा । गौर्याराधनतत्परस्य निरस्तनतेस्तस्य स्वमहिष्या पद्मरता
धनद्वरतिर्नाम सुतोऽपञ्चा । यौवनापञ्चा सा कालेन स्वरूपयौवनाभिमानिनी
माननायध्वपि याचमानेषु राजकुमारेषु न क्वममप्यपतीयत् । अपितु य
शूरो रूपवान् शोभन विज्ञानमेक वेत्ति तस्मै मयाऽऽत्मा दातव्य इति कृतनिश्चया
तस्यौ । अतीतेष्वथाहस्तु ध्रुततद्गुणनिश्चयोदन्तास्तद्विच्छेद्विश्वारो वीरा दक्षि
णापयादपरस्परालन्त समागता अनद्वरतिसन्निधौ नृपतिना महावराहेणैकैक
नामजातिविज्ञानमनुयुक्ता एकतमस्तेष्वेव व्यजिज्ञपत्—शूद्रोऽह पञ्चपट्टिकनामा,
प्रयहमह पञ्च पट्टिकायुगलानि वयामि । तेभ्यश्चैक ब्राह्मणाय ददामि द्वितीय च
परमेशाय । तृतीय स्वय वसे । चतुर्थं चाह या मदीया भार्या भवेत्तस्यै दास्यामि,
विक्रमेण च पञ्चमस्य शरीरयात्रा सगच्छेतैतन्मयि विज्ञानम् । द्वितीयश्च तेषा-
चन्यौ—‘मायाज्ञसञ्ज्ञोऽह वैश्य । सर्वेषा मृगपक्षिणां रुत विजानामि’ । ततस्तु
तीयोऽवदत्—‘खड्गधराभिध चत्रियोऽह, नाम्येनापितु सङ्गयुद्धेन जय्य’ । चतुर्थ-
स्तेष्वत्रवीत्—‘द्विजोऽह जीवदत्तास्यो गौरीप्रसादविद्याभ्या मृतां श्रिय जीवयामि’ ।

एव पार्थक्येनात्मविज्ञाननैपुण्यमुक्तवत्सु तेषु क्षत्रियविटशूद्रेषु तथा,
रूपवर्षं दलवीर्यं च स्व दासति ब्राह्मणे, महावराहेण, सर्वे ते निजसूतगृहे
विधामार्थं विच्छेष्टा । आत्मजाऽनद्वरतिश्च ‘चतुर्थं तेषु वीरेषु कतमोऽभिमत’
इत्यनुयुक्ता नैकतममपि पतित्वेन कामयमानाऽवोचत्—‘शूद्रस्य वायकस्य
ज्ञातपथ्यादिरुतस्य वैश्यस्य च वयनपक्ष्यादिरुतज्ञानयोरनुपयोगि वारचत्रियाह
ताभ्या कथमात्मानमर्पयेयम् । तृतीयस्य तुल्यकुलरूपवयस्कस्यापि सेवोप

१ ‘नगपाशुपाण्डुभ्यश्च ति र । २ ‘विन्दुरिच्छु’ । ३ ‘अपरस्परा
क्रियासातये’ ।

जीविवाहिरूपत्वाद्दरिद्रत्वाच्च रूपकुलबलविधास्नेहिन्यै राजकन्यायै मह्यं न रोचते
गेहिनी भवितुम् । एवं तुरीयो जीवदत्तो ब्राह्मणोऽपि न मेऽभिमतो यतो हि
स वेदवर्जितो विकर्मेति वर्णाश्रमधर्मरक्षकस्य ते सुताहं खड्गशूरापेक्षया धर्म-
शूरमधिकं मन्यमाना न तमपि पतीयित्वाऽऽत्मसन्धासिन्धुं गोपदीकरोमीत्या-
द्युक्तवतीमारमजामन्तःपुरे परित्यज्य राजा स्नानार्घ्यमुत्तरधौ । द्वितीयेऽह्नि
निर्गतास्ते वीराः सकौतुञ्जश्चत्वारोऽपि नगरे यावद् आभ्यन्ति तावदेव पद्म-
कवलो नाम महामातङ्गो भग्नालानो जनान्मर्दयन्, मन्दुरातो निर्गतस्तान्
वीरानपि पुरः पश्यन् हन्तुमुद्युज्जे । तदभिमुखतः प्रधावतामुद्यतायुधानां
तेषां मध्ये खड्गधराख्यः अत्रियस्त्रीनन्यानपवार्यं महामातङ्गं तमभ्यापत्याप्र-
प्रसारितं तच्छुण्डमेकेनैव निजखड्गप्रहारेण बिसकन्दर्लायं लूत्वा स्वहस्तलाघ-
वेन तदग्रपादद्वयं च द्वैतीयकेन प्रहारेण चिद्धत्वा, विमुक्तारटिं करटिनं तं भूमौ
निपात्य, परेतपतिपालितपुरीप्रेमास्पदीकुर्वस्तत्रायसर्वजनान् महावराहभूपतिं
च व्यस्मापयत् ।

परेद्यवि, तैः खड्गधरादिभिश्चतुर्भिर्वरैः सह मृगयायै गतो गजारूढो राजा
बहून् व्याघ्रादीन् वन्यान् पशून् न्यहन् । तत्र चाकणितवारणखंडगेषु कुपितेषु
अभ्यापतत्सु सिंहेषु एकतम खड्गधरः एकेनैव तीक्ष्णनिस्त्रिशप्रहारेण द्वैधोकृत्य
द्वितीयञ्च घामपाणिना चरणे गृहीत्वा भूतले पातयन्निरसूचकार । एवमेव
भाषाज्ञो जीवदत्तः पञ्चपट्टिकश्चापि एकैकं सिंहमेकैको भूमावास्फोटयत् । एवं
पश्यत्येव राजनि ते वीराः पादचारिण एव बहून् सिंहादीन् व्यापादितवन्तः ।
तेषां तथा वीरकार्येणातिसन्नुष्टो भूपतिः कृताखेटः स्वपुरं विवेश । वीराश्च
तत्सूतगृहमाययुः । राजा च क्षणं विध्रम्य स्वसुतामनङ्गरतिमाकार्यं वीराणां
तेषामेकैकस्याखेटकयथादृष्टपराक्रममभिदधत्सर्वथा स्वानुरूपकुलबलविक्रमशा-
लिनं खड्गधरं स्वभर्तृत्वेन स्वीकर्तुमनुरोध ।

व्यतिकरे चैवंभूतेऽनङ्गरतिस्वाच—एतेषां विषये गणकः समाह्वय प्रष्टव्यः
किं स प्रवीतीति स मृपति वीरौस्तानानाद्य स्वगणकमनङ्गरतेरेतेषां मध्ये केन
सह विवाहानुकूल्यं कश्च शुभो लग्न इति पप्रच्छ । एवमनुयुक्तोपयुक्तवैलार्मे-

१. 'उपमाने कर्मणि च'; 'श्रयुकः किति' । २. 'आस्पदं प्रतिष्ठायाम्' ।

३. 'परस्मादेयव्यहनि' । ४. 'अधिकरणविचाले च', 'द्विष्योश्च धमुन्' ततः च्चिः ।

लापको गणकोत्तमो, गणयित्वा विर काल, राजानं तं स्फुटमेवमभापत
यन्नैकेनापि राजदुहितुरानुसूक्ष्मं नापि च तद्विवाहोऽत्र भावी, यतो हि सा
शापच्युता विद्याधरी । अद्य चायशिष्टशापमासत्रयेत्येभिरतावन्मासत्रय प्रतीचे-
लिमम् । नैपा तदनन्तर स्वलोकं याता चेदुद्वाहो भविता ।

एतदाकर्ण्य समुपजाततद्वचरश्रद्धास्ते त्रयोऽपि वीरास्तत्र मासत्रयावधि
न्यवसन् । अतीते च मासत्रये, राजा तान् वीरान् गणकञ्चाहूय स्वसुतामप्या-
कारयामास । तदानीं च ममभिकतरसौन्दर्यां तामवलोक्यतिहृष्टो राजा यावत्तं
गणकं तद्विषये किमपि वक्तुं कथयति तावदेव स्मृतनिजजातिरनङ्गरतिराननमा-
त्मीयमुत्तरीयेणाच्छाद्य मानुषीं तनु ता तःयाज । किमेवमिय स्थितेत्यार्थै-
चकितो नरपतिर्षावत्तस्या मुख स्वपमुद्घाट्य समालोकयति तावद्विवर्णवद्-
नाम्बुजा, ध्यावृत्तनेत्रभ्रमरा, हसमज्जुस्वनोन्मुक्ता, हिमाहता पद्मिनीव सा,
निरसुरदृश्यत । ताञ्च तदवस्थामवलोक्य तच्छोकनिरभ्राशनिपाताहत, स्वपञ्च-
च्छेदमूर्च्छितो भूभृत्, निश्चेष्टो भूमौ निपतस्त्रिमभग्ना अष्टाभरणपुण्या मञ्जरीमिव
राज्ञीं पद्मरतिमपि ध्यामोहन पातयामासेऽयुन्मुक्ताकन्दे सकलपरिजने वीरेषु च
तेषु निरतिशयदुःखमनुभवत्सु चगादुपलब्धसज्ञो राजा जीवदत्तमुवाच—प्रति-
ज्ञातमृतनारीजीवनस्य तेऽधुनाऽत्रमर इति मृतनारीजीवनविद्याबलमस्ति चैव-
मधुना सुता मदीयामिभामुऽजीवय । प्राप्तजीविताञ्चेमा विप्राय तुभ्यमह प्रदास्या-
मीति । श्रुत्वैतद्राज्ञो वचो जीवदत्तस्नोयैस्वा राजपुत्रीमभ्युक्ष्य आपामिमा-
मजपत्—

अट्टाट्टासहसिते, करङ्गमालाकुले दुरालोके ।

चामुण्डे विकराले, साहाय्य मे कुरु त्वरितम् ॥

किन्वेवं यत्ने कृतेऽप्यप्राप्तजीविता तामवलोक्य विपणवदनो जीवदत्तो
विन्ध्यवासिनीसमभ्यर्चावाप्तविद्यावचोऽपि वचस्कमिव मे निरर्थकं सञ्जातमित्यु-
पहासावकर्त्तिकरपरिकीर्णेन मदीयजीवितेन किं प्रयोजनमित्थमवधीरितनिज-
जीवनो यावदस्यपगार^१ स्वशिररक्षेत्तु प्रवर्तते तावदेवोदगाद्विष्वभारती यदेपा
अनगप्रभाभिधा विद्याधरकन्यका विप्रो. क्षापेनेयन्तं काल मानुषीं तनुमाधि-

१. 'आध्वर्यमन्त्ये' (आड परस्य चरे. सुट्, 'चरेराडि चागुरौ' इति यत्) ।

२. 'वर्चस्केऽवस्कर' । ३. 'अपगुरो णमुलि' (असिमुपगुर्येत्यर्थ) ।

त्याद्य स्वलोक यातेति यात्वा विन्ध्यवासिनीमेवाराधय येन विद्याधरीमपि तां
त्वमवाप्नुया । एषा च दिव्यभोगस्था, हे राजन्, स्वयाप्यशोच्या । एव
मुदीर्यं विरताया दिव्यगिरि, तनूजां निजामन्येष्ट्वा सस्कृत्य परिहितशुक्,
भूभुक्, त्रयोऽन्ये वीराश्च यथागत ययु । जीवदत्तस्तु जातास्यो विन्ध्यवासिनी
माराधयँस्तुष्टया तयेत्यमादिष्ट — 'अस्ति तुहिनाचले वारपुर नाम नगरम् ।
तत्रत्यविद्याधराधिराजस्य समराभिधस्यानङ्गवतीदेव्यामुत्पन्नाऽनङ्गप्रभा सुता
सत्स्वपि तद्योग्यवरेषु रूपयौवनोरिसकत्या कञ्चिदपि स्वपतिमनिच्छन्ती दुर्ग
हाभिऋद्धाभ्या स्वपितृभ्या मानुषीं तनु, मुनिकन्याभिलाषेण शापाद्वाप्तमर्याद्वस्य
विरूपस्य खड्गसिद्धाभिधस्य पत्नीत्वञ्चावाप्तु तत्रापि च पतिसुखमनवाप्य
घोडशाब्दे तत्तनुपरित्यागानन्तर पुनस्तन्नगर निवर्तयितुमभिशाता । अनिच्छन्त्या
अपि खड्गसिद्धेन मर्यालोक नीतायास्तस्या अन्यापहृतिहेतुका पत्या वियुक्ति ।
यतो हि पूर्वजन्मनि तेन अष्टौ परयोषितोऽपहृता अतोऽष्टजन्मभोगार्हं दुःख
मनुभवता स्वपापभागदेन तेन पापिष्टेन सगतैकस्मिन्नेव जन्मन्यष्टाना जन्म-
नामिव दुःखमनुभवन्ती नष्टस्मृतिर्वहन् मानुषपतीन् च गच्छन्ती मनुजीभूतेन
मदनप्रभेण शुचरेणान्येन पत्या याच्यमाना शापनिर्मुक्ता समवाप्तनिजलोका
शुचरीभूतेन तेनैव मदनप्रभेण समुचितेन पत्यावप्तसगतिर्भविष्यतीत्युक्ता ।
एव पितृशहा सा शिताववाप्तविग्रहाऽनगप्रभा पुनरनङ्गरतिरूपेणोत्पन्ना स्वपि-
त्रोर्निकटे वीरपुरे वर्तते । त्व तत्र गतो विजितेन समरे समरेण तरिपत्रा दत्तां तां
परिणयस्व । खड्गं चेम गृहाण । हस्तगतेनानेन त्वमाकाशगतिरजयश्च भवि-
ष्यसि । एवमर्षितखड्गाया देव्या तिरोहितायां, प्रयुद्धो जीवदत्तो हस्ते दिव्य
खड्गमालुलोके । प्रहृष्टमना स चाथोत्थाय विहिताम्बिकानतिस्तःप्रसत्तिमुधा
प्यायितशरीरशान्ताशेषतप क्लेश, करदृत्खड्गोऽवलग्नितवैहायसगति, चणे-
नैव तुहिनाचलस्थितवीरपुरस्थ निष्कृतिविस्मापितामर समर समवाप्य जन्य-
जितेन च तेन प्रदत्ता तामनङ्गप्रभां परिणीयावाप्तपरिमितसम्भोगसम्पन्नातिचिर
तत्रोवास । कृतावस्थानानन्तरश्च समरसुमरशत्रुघरमरासिरवाप्तश्चरुसमरसम्मति
स्ततो मर्यालोकभागमनिच्छन्त्याप्यनङ्गप्रभया सह परां प्रिया निजज मभूमि मर्या
लोक नभसा सरभस समवातरन् मध्येमार्गमवलोकितैकरभ्यपर्वतया धान्तया
तयाऽनङ्गप्रभया स्तोक तत्र विश्रमितुमभ्यर्षितस्तत्रावतीर्य, तत्तद्विद्याप्रभा-

१ यप त्वं दत्तदशधासूत्रपदादे दृष्ट्व च धासु वेति वाच्यम् ।

चतः कृताहारपानादिरनङ्गप्रभाकृतधूर्जटिस्तुतिगीतिमधुरमधु कर्णचपकेणापिव-
 श्नपहतमुग्धचित्तो निद्वदौ । एतस्मिन्नन्तर एवाखेटकातिश्रान्तो निश्वरजलाभिला-
 शुको हरिवरो राजा तेनैव पथा गच्छन्नाकर्णितगीतध्वनिरुन्मुक्तरथ केवलस्तत्रागात् ।
 परस्पावलोकनेन पञ्चशरशरशरव्यतां गतयोरनुयुक्तोक्तान्योन्यकौतस्कुतत्वयोश्च
 तयोस्तदवस्थपरिर्यक्तमुत्तस्वपत्नी^१ अनङ्गप्रभा जङ्कोपात्तभूपतिरूपत्य त्वरया
 ख यावदेवावगाढुमैच्छत्तावदेव भर्तृदोषेण परिभ्रष्टविद्या विद्याधरी निष्फलाध्य-
 चसाया सज्जातेति स्मृतपितृशापाऽपारयन्ती सोढु स्वाभिलापानैःफल्यजन्या
 शुच, भृश सान्त्विता नृपतिनाऽङ्गे गृहीत्वा स्वरथमारोहिता मनोज्ञेन चतुरप-
 स्करेण रथेन हरिवरनगरमवाप्य शापविमोहिता तन्नृपत्यनुरक्ता च तत्रैव
 दिव्यसुखमनुभवितुमारंभे ।

इतो विगतनिद्रेणाद्रौ प्रबुद्धेन जीवदत्तेनानङ्गप्रभा स्वासिञ्चानवलोकयता
 हृतासिरनङ्गप्रभैव कुत्रचिद्गता, अन्यो वा कश्चित्तद्द्वयमपाहरदिति विविध-
 तर्कवितर्कनकर्तितविचारतन्नुद्विभ्रान्तेन मदनदहनददह्यमानमानसेन, कूट-
 कारैस्करवृजद्विधिरवचसा तत्रानगप्रभावस्थितिं निषेधन्तमपि गिरिं सर्वं
 दिवसत्रय, तथा दश दिवसानखिलानि तदौपत्यककाननानि च विचिन्वाने-
 नापि न तत्पादचिह्नमपि कौपि समवापि । अतस्तद्वियोगविक्रुव आक्रन्दन्निर-
 रनलदन्नितस्ततो निर्प्रतिष्करो द्विजगृहमेकमाद्यमाविशत् । तत्र च सुभगा
 सुवस्त्रा, प्रियदत्ताख्या तद्गोहिनी भासनोपवेशितजीवदत्तस्य पादप्रच्छा-
 लनार्थं निजदासीरादिशन्ती 'प्रयोदशमद्य दिवसमस्याशनविरहितस्य' इत्य-
 भाषत । तदाकर्ण्य तदातिविस्मितो जीवदत्तोऽनङ्गप्रभा वियोगिनीह प्राप्ता, योगि-
 नीयमथवेत्यन्तर्विमृशन् धौतपादोऽशिततत्प्रत्ताशनोऽतिप्रणत, प्रियदत्ता
 तामत्याख्यां स्ववृत्तान्तावगतिहेतु, निजप्रियाखड्गगतिञ्चेयेतद्द्वयमपृच्छत् ।
 समाकर्णिततद्बचना, वचनरचनाचातुरीचुञ्चुरञ्जनीयचरणपतिव्रता सा, चित्ते
 मे स्वप्नेऽपि पर्युरन्य पद न विधत्ते, धत्ते चाप्यो ना मे पुत्रभ्रातृसमान-
 ताम्, नता मामवलोक्यार्चनार्थमतिथिर्न कदाचिदपि विमुखो गृहान्तरमभि-

१ तदवस्थ परिर्यक्त मुत्त स्वपतिर्ययेति 'विभाषा सपूर्वस्येति पतिशब्दे
 वैमाषिकनात्वे, ङीप् । २ 'अपस्करो रयाङ्गम्' । ३. 'कारस्करो वृश' ।
 ४ विधिकर शकुनी वा' । ५ 'किमोऽत्', 'काति' । ६. 'प्रतिष्कशश्च करो' ।

गन्तु घरणावादत्ते, तत्तेज प्रभावेणावगतभवद्भाविभूताया मत्त एवमवधेहि यत्तुहिनाचले प्रसुप्ते स्वयि त-मार्गगामिना स्वामिना भुवो हरिवरेणानङ्ग-प्रभानीता गीताकृष्टोपेतेन, ते न च शक्या प्राप्नु, राज्ञो महाबलत्वात् । स्वैरिणी च सा न केवल हिस्वा, हि स्वामेवापि तु तमप्यन्वत्र प्रयास्यति । तत्राप्यै देवीप्रक्त कौचेयकश्चानुष्टितानुष्टेयकस्तस्यामपहताया दिव्यत्वात् दध्यतिकमेवा भजत् इति स्वप्नेऽनङ्गप्रभाशापोपवर्णने देव्या निदिष्टे व्यतिकरेऽस्मिन् द्विर स्मरणीयेऽवश्य भाष्येऽर्थे वृथैव ते च्यामोह इत्यसङ्गदुत्तद पापानुबन्ध मेनमन्यासक्तमानसानुबन्धन द्विन्धि, त्रिन्धि च स्वद्भोहभ्रष्टविषया मानुषी भूतया तया सह सम्बन्धां भोहग्रन्थिम् । साध्या तयत्युक्तस्यक्तानङ्गप्रभासक्ति-स्तच्चापलपविरक्ता मा जीवदत्त, कामान्धतमसापसारणपूर्वकस-मार्गावलोकनार्थं मसकृदभिव्यक्ततरकृतज्ञत, पूर्वपापवशासादितवाउप्यकलिल सलिलेन तैथेन चालनाय गन्तु यावत्प्रस्तौति तावदेवातिथेय प्रियदत्ताजानिरप्यागङ्गदिति स्वी कृततदातिथ्यो मिथ्योपचारससारासारतामवगच्छँस्तावुभावावृच्छद्य तीर्थयात्राया ययासीत् । मस्करौ च पर्यटिताखिलेलावगाहिताधिभेलेलालतालवङ्गादि तरुण्डो विपोढानेककान्तारकष्टो, मूलपुष्पफलाशनोपशमिताशनायस्तामेव विन्ध्यवासिनीमाश्रित्य कुशासने सुशासनेन्द्रिय समुपविष्टरतीव्र तपस्तेपे । तपस्तुष्टा चाम्बिका साक्षादाविर्भूता तमेवमाह— पुत्र, उत्तिष्ठ, पञ्चमूलचतुर्वं व्रमहोदरविकटवदनारयेषु चतुर्षु मदीयगणेषु त्वमन्यतमश्रम उत्तमश्च गण । जातु यातैर्जाह्नवीपुलिन विहत्तुं युष्माभि, कपिलजटाख्यस्य मुने चापलेखाभिधा र्ना-ती समवलोकिता सुता मद्गतानुरै सर्वैर्भवद्भिरभ्यर्थिता, 'मैवमज्जल्पत जाहमा । कन्याहम्, अपसरतात, तातस्तिष्ठति नात पर दूरे' इत्युक्तेष्वन्येषु त्रिषु तूष्णीकामासीनेषु अपि स्वया हठाद्वाहौ गृहीताया तस्याम्, तात 'तात' 'त्रायस्व । त्रायस्व' 'मामिति समाकर्णिताक-दनो मुनिर्नेदीयसो निजा वासादागतोऽतिक्रोधाप्रिसमिद्रलोचनो लोचनगोचरतामभजत् । समवलोकित मुनिना स्वया तस्करेणै भूपिता सम्पत्तिमिव तत्रैव परित्यक्तायामपि तत्कन्यायाम्

- १ 'स्वादीरीरिणो' । २ 'मस्करमस्करिणौ वेणुपरिवापक्यो' । ३ 'परिनि विन्ध्य सेवसितसयसिबुसहस्रुस्तुस्वजाम्' । ४ ननो नलोपस्तिङि 'चेपे' । ५ पारस्करादिषु तद्गृहहोत्रित्यादि गणसूत्रेण सिद्धि ।

‘पापिष्ठा सर्वं यूय मानवयोनिं याते’त्य मुनिना शप्ता । यद्वाञ्छलिभिश्च
 ततस्सर्वं शापान्तार्थमभ्यर्षितेन नैन त्रयाणा तेषा राजसुतानङ्गप्रभाऽभ्यर्धन
 यावत्, परदारहस्तस्पर्शजन्यविशिष्टपापमुक्तस्य च ते विराय देव्याराधन
 यावद्वापावधिरक्त । एव महर्षिणाभिशास्तेषु मद्गणेषु तौ द्वौ पञ्चपट्टिकमापाशौ,
 खड्गधरश्च ते सखाय त्रयोऽपरे गणा । चतुर्थश्च त्व जीवदत्तक । अनङ्गरती
 च प्रयाताया ते निच पद् प्रापु । त्वया चाहमभ्यर्धमाराधितेति—शापच
 योऽद्य त स-वातोऽतो महत्तामाग्नेया^१ धारणामिमामाशय स्वमनवतनु
 त्यन्युव वा तिरोहितायामम्बिकाया तद्धारणादग्धमर्त्यतनु कन्याकदाचरणसमु
 पब्रमन्युमुन्यवाप्तशापकृतप्रायश्चित्ता जावदत्तो गणोत्तम सङ्गदे ।

इति कौमुदी कथाकल्लोलिन्या समासतद्वितनिर्देशामकश्चतुर्थं कल्लोल ॥

१ अग्निकलिभ्या ढक् वक्तव्य । २ ‘को कत्तरुहपेऽचि’ । ३ ‘प्रायस्य
 चित्तिवित्तयो’ ।

अथ तद्धितद्विरुक्तनिर्देशात्मकः पञ्चमः कल्लोलः

इतोऽनङ्गप्रभाया च हरिवरपुरस्थस्य राज्ञो हरिवरस्यान्तपुरे मुख्यतां प्राप्ताया, तदेकाग्रमनसि सुमन्त्राद्यात्मासाध्यन्यस्तसमस्तराज्यभरे च तिष्ठति भ्रूभृत्पेकदा मध्यदेशत समागतो लब्धवरो नाम नाट्याचार्यं सम्राणनैकत्वं माटत् । वाद्यनाट्यदृष्टकौशलाकृष्टेन च राज्ञा निजावरोधनाट्याचार्यो विहित इति सोऽनङ्गप्रभां नृत्ये एवमुत्कृष्टा व्यधात् यत्तस्यै सपर्यन्तोऽप्यसृष्टहयन् । कालेन नृत्यशिक्षाभ्याससहवासविबुद्धातिपरिचयपरस्पराकृष्टयोश्च तयोरेकदा स्मरशरारुशरशीर्यमाणशरीरा, रहसि रतलालसया परित्यक्तस्वधर्मपतभावाऽनङ्गप्रभा नाट्याचार्यमुपागम्य तेन सह रममाणा सुरतसुरतात्यन्तसन्तुष्टा जगाद, 'नाह स्वया विना क्षणमप्यवस्थातु शक्नोमि किन्त्ववगतैतत्तत्त्वो हरिवरो नैव नाविहैव रथातु क्षस्यत इतीतोऽन्यत्र कुत्रचिदज्ञातस्थान त्वरितमाश्रयितु श्रेय । त्वन्नाट्यतुष्टराजप्रदत्तौर्द्धकमश्रीयञ्ज तव, मम च हिरण्मयालङ्कारा सन्तीत्यन्यन्नगमने स्थितौ वा न कामप्यसौविधीमहमनुमिनोमि । एतदाकर्णितेन नाट्याचार्येणाप्यनुमोदितेऽस्मिन् प्रस्तावे परिवर्तितवेषाऽनङ्गप्रभा विश्वस्तयैकया चेत्या सह नाट्याचार्यगृहमागत्योद्भृष्टार्पिततदनल्पचारणद्विरवधीरितविद्याधरद्वि ख्वागपैत्यरथ हय समारूढा रूढानुरागनाट्योपदक्षिणा सह तत प्रयान्ती वियोगपुरसञ्जक सुदूर नगरमवाप्य समुख तस्थौ । राजा हरिवरश्च अनङ्गप्रभा नाट्याचार्येण सह गतेति सन्दिग्धिनिदग्धस्तद्वियोगशुग्धुत भुग्द-दक्षमानमेदोमज्जो निमज्जन्नपि इश्यमानभवस्थित्यनित्यसम्बन्धगम्भीरविचारविधौ, धैर्यनीरनिधौ, न कथमपि शान्ति लभमानो देहत्यागो-मुषो बभूव । किन्तु मन्त्रिणा क्षणानुरागिणीविलासिनीरेव जानानोऽपि भवान् कथमेव स्त्रीर्वद्विह्वलीभवत्येव सम्यगवशोधित, परित्यक्तशोक, स्वदारेष्वेव सम तुष्यत् । वियोगपुरे च तत्रानङ्गप्रभाया सह कञ्चित्काल स्थितस्य नाट्याचार्यस्य

- १ 'न पदान्ताद्गोरनाम्' इति ट्वादिनिषेध । २ 'नित्य सपत्न्यादिषु' ।
 ३ अश्वपत्यादिभ्यश्चेरण् । ४ 'गोत्रोच्चाद्गोरभ्रेत्यादिना बुञ् । ५ दित्यदित्यादित्यपयुत्तरपदाण्य । ६ 'क्षीपुसाभ्यां नयस्नवौ भवनादे'त्त्वं वाच्यं न प्रवर्तते ।

कालेयकेलिकलितस्य सुदर्शनाख्येनैकेन धृतकरेण सङ्गति सञ्जातेऽप्यचिरेणैव धूतापहारितसर्वस्व त त्यक्त्वाऽनङ्गप्रभा सुदर्शनमेव स्वपतिवैनाशिश्रियत् । नष्टदारधनो नाट्याचार्यश्च निराश्रितो वैराग्यात्प्रबुद्धजटस्तट तदिन्या गङ्गाया स्तपसे समाश्रयत् । नवनवप्रियप्रियाऽनङ्गप्रभा च तत्रैव सुदर्शनेन सह तस्थौ ।

एकदैकागौरिकैरावृतो मध्यरात्रे सुदर्शनो मुषिताशेषसर्वस्वीकृत इति द्रव्याभावात्स स्वमित्राद् हिरण्यगुप्ताद् वणिज किञ्चिद्भनमृगरूपेणादातुमनङ्ग-प्रभया सह परामृशत् । तथा स्वीकृतवत्या च तथा सहैव निजमित्रगृह गत्वा धनमयाचत् । तत्र वणिगनङ्गप्रभोभयान्योन्यालोकने सञ्जाते तावन्त्योन्याभिलाषी सञ्जाताविति कुशलो वणिक् सुदर्शनमपरस्मिन् दिने धन दातुमुक्त्वा तस्मिन् दिने स्वगृहे भोक्तुमुक्तवान् । किन्तु सुदर्शनेन प्रत्याख्याते भोजने 'अस्तु, तव वनिता प्रथममेवास्माक गृहमायातेतीयमेव भुङ्क्ताम्' इति तन्मित्रेणाग्रह कृतोऽ-तस्तूर्णाभूते सुदर्शने कितवो वणिगनङ्गप्रभायुक्तोऽभ्यन्तर प्राविशत् । अतर्कि तोपनतया च तथा सह यथेच्छ पानाहारविहारादि कुर्वाणस्तत्रैव व्यलम्बत । सुदर्शनश्च बाँहीकप्रकोष्ठे तद्विगम प्रतीक्षमाणो वणिक्प्रेरितसेवकैरुक्तो यत्तदीया भार्या भुक्त्वा भवन गतेति तथात्र स्थितिरनर्थिका । साद्यावधि न निर्यातित्यु क्ताश्च ते निर्वन्धपर त सपादप्रहार वह्निरकालयन् इति निरतिशय दु खि तस्तेन सुदर्शनो निजमित्रेणापहृतां स्ववनितामनुचिन्त्य 'यन्मयाऽन्यस्य कृत तन्ममान्येन कृतमिति कोपाहं स्वकर्मवात्र हेतु । अतस्तस्मै क्रोधो व्यथं' इति विचार्य भवच्छेदि तपरतसु वद्विराश्रममगमत् । अनङ्गप्रभा च रूपाधिक वणिक्पतिमवाप्य पुण्यात्पुण्य गता मृद्वीव तत्रानङ्गरसास्वादन कुर्वाणा, विपुल-श्रियस्तस्य प्रागधना प्राणेषु, धनेष्वपि च स्वामिनी सजाता । किन्तु बन्धव्य धिष्टिते गृहे कुलस्त्रीव श्रीर्ग्लायतीति कतिपयैरेव दिनैरल्पीभूतधने हिरण्यगुप्ते, लुप्ते चाखिलवाद्याङ्गवरे सम्भृतभाण्डकोऽसाववशिष्टधनमादायानङ्गप्रभया सह वणिज्यार्थं सुवर्णभूग्यात्पद्मीपे^१ सागरपुरनामक नगरमवाप । तत्राब्धिजीविना सागरवीरात्पेन निपादाधिपेन चामिलत् ।

१ अमिकलिभ्या ढक वक्तव्य । २ 'ऐकागारिकट् चोरे' ३ 'सह्याविसाय'— इति ज्ञापकस्य सामान्यत्वात् 'सर्वोऽप्येकदेश कालेन समस्यते' इति समासानन्त रम् 'अह सर्वैकदेशः' इत्यच् । ४ 'ईकक च' इति ईककिचाट्टिलोप । ५ 'स्थागा पापचो भावे', 'द्यतिस्यतिमास्थामित्तिक्ति' । ६ 'द्वयन्तरुपसर्गोभ्योऽप ईत्' ।

एकस्मिन् दिने प्रियासख स सागरवीरेण तद्यानमारुह्य यावदग्रे याति तावद्
बलिना मातरिश्वना प्रेरितेन सहारभयदेन बर्लाहकेन स्वकीयस्थूलवर्षधारेण
नैर्पादस्य सागरवीरस्य यानपात्रे सागरोत्तालतरगेषु भज्यमाने, इतस्ततोऽस्तव्यस्ते,
विमुक्ताक्रन्दे च तत्रत्ये सपरिजने सर्वजने, वणिजो जातौयनोऽनङ्गप्रभामुखमव-
लोक्य हा प्रिये ! त्व क्वासीत्युक्त्वात्मानमम्बुधौ क्षिपन् बाहुविक्षेपेण च दैव
वशादेका वणिक्प्रवाहिणीमवाप्यारुरोह । जलप्रपतिताऽनङ्गप्रभा च सागरवीरेण
रज्ज्वा क्षटिति निबन्धाध्यारोपिता काष्ठरुलकमेक स्वयमाहृह्य भीतां तामाश्वासयन्
बाहुभ्यां वारि विक्षिपन् प्लवमानोऽम्बुधौ ययौ । वणिक्प्रवहणमारूढो हिरण्य-
गुप्तश्च पञ्चाहेनाब्धे कूल प्राप । शनै स्वनगरं चागत्य बद्धृतिधीराशयो
भूयोऽर्थानुपास्य निर्बभूवे । फलकस्थितानगप्रभा च सहसा सागरवीरेण सह
सागरतटमवाप्य सागरपुरे निजभवनमाभीता । तत्र च राजसप्तश्रीक प्राणदायिन
यौवनसौन्दर्योपपद्ममाज्ञाविधायिनश्चावलोक्य त दाशपतिमेव पतिवेन स्वीकृत्य
तद्वेश्मनि तदर्पितां समृद्धिमुपभुञ्जानाऽजानाश्च व्यह्वान् ।

एकदा च हर्म्याप्रस्थिता सा तथैव रथ्यया गान्त विजयवर्मण्य भस्य
राजन्यमवलोक्य रूपलुब्धा सा ततोऽवतीर्य दर्शनाकृष्टचित्तात्मान स्वप्रणयिनीं
विधातु त प्रार्थितवतीति हृष्टेन तेनाकाशपतितेव सुन्दरी स्वभवनमानीता ।
सागरवीरश्च ता क्षापि गता बुद्ध्वा परित्यक्तसर्वस्व तपसा स्वतनुत्यागाय कृत्वा
गाङ्गायनिप्रतिज्ञो गगातटमाश्रयत् । अनङ्गप्रभा च भीद्रमातुरेण विजयवर्मणा सह
सत्रैव यथासुप्त निरगला तस्थौ ।

एकदा तत्रत्यो राजा सागरवर्मा स्वनामनिवासित स्वपुरमवलोकितु निर्गतं
समारूढक्रेणुकस्तेनैव पथा निर्ययौ । आयातञ्च नृपमवलोकयितु वरारोहा साह
रोहाऽनगप्रभाहर्म्याप्रभागमिति तद्दर्शनसमकालमेव तदाकृष्टचित्तोवाच 'काह्यैषि
नेय, हस्तिपक, नाह जातुचिदपि हस्तिर्नमारूढेति हस्तिनमारोप्य मामनुभावितन
दारोहणसुखा कुरु ।' ष्वमुक्ते आधोरणे राजानमवलोकमाने, दिवश्च्युतामिदुक्त्वा

- १ शृपोदरादिस्वाद् वारिवाहको बलाहक । २ 'अनृष्यान्तरे विदादिभ्यो
ऽन्' । ३ 'पुंसि जाते' इति फन् । ४ 'राजश्वशुरायत्', 'ये चाभावकर्मणो' ।
५ गाङ्गायनिर्भीष्म, 'तिकादिभ्य षिञ्' । ६ 'मानु६८७९यासम्भद्रपूर्वाया' ।
७ 'फण्याण्यादीनामिन्ड्' इतीन्ड् टक् च । ८ 'हस्ताज्यातौ' इतीनि ।

प्रभामिवानगप्रभामवलोक्य भङ्गारूढवशोऽप्यनङ्गारूढभावविवशः, स्वशौर्यविनिजितविस्तृतसर्वाशोऽपि तत्प्राप्तिनिबन्धाशः सागरवर्मा, करेणुकारोपणेन तन्मनोरथपूरयितु हस्तिपक्षमादिदेश । राजाज्ञया च हरितपत्रेनानुहर्ग्यमुपधौकिता करेणुका-मालोक्यानगप्रभा सागरवर्मण उत्सङ्गे आत्मानमपातयत् । राजा चापि ता गृहीत्वाऽऽशु स्वमन्दिरमवाप्य तत्र स्वमुत्तप्रतिपादिताखिलवृत्तान्ता ता चुचराङ्गनामन्तपुर प्रवेश्य महादेवीं चकार । विजयवर्मा च राजद्रुतामेतामवगत्यागत्य च तत्र बहोराजद्वार राजभृत्यैर्युष्वाऽध्वानमाश्रयत्प्रेतपुर्या । अनङ्गप्रभा चातपरमनन्यगामिनी नदीव सागरे स्थिरा तन पत्या सद्गता कृतार्थमात्मान मन्यमाना परित्यक्तबहुपुसो अपीदानीमेकपुस्को समजायत ।

व्यतीतेषु कतिपयदिवसेषु अन्तर्वना अनङ्गप्रभा यथाकाल सुत प्राप्सोष्ट । राजापि द्वाह्यगमाकार्यं पृष्टष्टुभलम स्वविभगानुरूप सुहृद्भिः, सौहृदैः, पैतृष्वैः, मातुलैः, मातृष्वस्रीयैः, सौभोगिनेयैः, भोगिनेयैः, अन्यैश्चापि बन्धुबान्धवैः तन्मित्रैस्तन्मैत्रेयैः, अजातभ्रातृव्यैः, भ्रातृव्यैः, माहाकुलीनैराज्यकुलीनैरन्यैश्चोरसधसम्मिलितैः क्षत्रियैः मिलित्वा कृतजातसस्कारादिसमुत्सव 'समुद्रवमा' इतिनाम्ना सुतमलङ्कृतवान् ।

ऋमाच यौवनमवतीर्ण आनङ्गप्रमेय समुद्रवर्मा स्वपित्रानुमतो दिग्विजयाय प्रतस्थे । तत्र च विभिन्नदिश्यान्^{११} पात्रैर्लान्, पौरवान्^{१२} पाञ्चान्, सौरमंसान्, सौवीरान्^{१३} विजित्वावासापरिमितकुप्याकुप्य. स्वनगरमागतो नाना-

१. परित्यक्ता बहव पुमासो यया सा परित्यक्तबहुपुसो—शोपाङ्घिभापेति वैमापिक्रवभावे पूजो हुमसुन्नित्युगित्वलक्षणा ङीप् । २. उर प्रभृतिषु एकवचनान्तरस्य पुमान्शब्दस्य पाठात् नित्य कप् । ३. सुहृदोऽपत्यमिति विग्रहे 'तस्यापत्यमित्यणि 'हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धि । ४. 'ढकि सोप.' । ५. 'मातुर्हुलन्' । ६. 'मातृष्वसुरचेति' छण् । ७. सुभगाया अपत्यम्—'कत्याग्यादीन् मिनङ्' ङक् च । ८. 'स्त्रीभ्या टक्' । ९. 'प्रज्ञादिभ्यश्च' । १०. दाण्डिनायनहास्तिनायन० । ११. 'व्यन्सपत्ने' । १२. 'भ्रातृव्यश्च' । १३. 'महाकुलादञ्चनौ' । १४. 'कुलान्त्र' । १५. 'सप्रादूष' । १६. 'स्त्रीभ्यो ङक्' । १७. 'दिगादिभ्यो यत्' । १८. 'क्षत्रियममानशब्दाञ्जनपदात्तस्य राजन्यपत्यवत्' । १९. 'पूरोरन् वक्तव्य' । २०. 'पाण्डोडर्ण' । २१. 'द्वयञ्मगधकलिदसूरमसादण्' । २२. 'वृद्धरकोसलाजादाञ्ज्यण्' ।

देशोद्भवमहाहर्षहृष्टिर्नायनादिभिः पुत्रपराक्रमात्तुष्टयोः पित्रोश्चरणान् पूजया-
मास । तदाशपितश्च ब्राह्मणेभ्यो हस्यश्वहेमरत्नादीनि दत्त्वाऽर्थिभ्यो दरिद्रेभ्यश्चापि
तथैव पुष्कलं द्युग्नं दयित्वा दरिद्रशब्दमेवार्थदरिद्रं स्वराष्ट्रे निःशेषितवान् ।

तस्मिंश्चैवं पित्रा सहावलम्बमाने राज्यधुरे विषप्रयोगः^१ माण्डूकेयेषु^२, कापेयतां
कापेयेषु^३, नकुलीनत्वं कौलटिनेयेषु^४, नौडनिवासः^५ चाटकैरेषु^६, द्विजिह्वतां^७
गौधेरेषु^८, जडता जाडारेषु^९, पुंद्रतोत्पत्तिः काणेरेषु^{१०}, गुणविच्छेदः तान्तुर्वा-
ट्येषु^{११} कुटिलिकासंग्रहः कार्मार्याय^{१२} णिषु, भजत्वं छाग्याय^{१३} निषु, तीक्ष्णता
तच्छेषु^{१४} नान्येषु हस्यतेस्म ।

पुत्रस्यैवं माहात्म्यमवलोक्य सानुद्गप्रभः सागरवर्मा भुक्त्वाखिलराज्यसुखोऽन-
नुभूतपरपराभवः सर्वं राज्यभार योग्यतमे स्वपुत्रे संस्थाप्य विनश्वरेणापि शरी-
रेणानश्वरस्य तपसः पुण्यस्थार्जिजविषयाऽनिच्छत्यपि पुत्रे प्रयागं ययौ । समुद्र-
वर्मा चापि कतिचित्प्रयाणकं पितरमनुव्रज्य निजनगरं परावर्तितो यथोक्त-
विधि स्वराज्यं शशास ।

१. 'दाण्डिनायनहास्तिनायन०' । २. विषम् जलम्, तस्य प्रकृष्टेन द्योगः
सयोगः प्रयोगो वा । ३. 'ढक् न्व मण्डूकात्' । ४. ईषदपेयता ('ईषदर्थे'
इति भजादौ कोः कादेशः) कापेयेषु-कुत्सितपेयपदार्थेषु । ५. कपेरपत्यमिति
('इतश्चानिय') ढकि कापेयेषु कप्यपत्येषु । ६. न कुलमस्येति 'नभ्राण-
पात्'-इति प्रकृतिभावे नकुलः तस्य स्त्री नकुली तस्माद् इनत्वम् स्वामित्वम्
कुलीनत्वाभावश्च । ७. 'कुलटया वा' । ८. निर्गता ईडा ईशस्तुतिः यस्मा-
त्स चासौ निवासः, कुलायनिवासश्च । ९. 'वटफाया ऐरक्' । १०. पिशु-
नता द्विजिह्वता च । ११. 'गोध्याय ढक्' । १२. 'आरगुदीचाम्' । १३. पुद्राया
भावः पुद्रता, 'त्वतलोगुणवचनस्ये'ति पुंसवम्, तस्या उत्पत्तिः । १४. 'ध्रुदाभ्यो
वा' इति ढक् । १५. सूत्रविच्छेदः । १६. 'सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्चे'ति ण्यः ।
१७. कुटिलिका अयस्कारोपकरणं लोहम् तत्संग्रहः, कौटिल्ये भाग्रहो वा ।
१८. कार्मारस्य अयस्कारस्यापत्यमिति विग्रहे 'कौशल्यकार्मार्याभ्याञ्च इति विहि-
तस्य फिञ् आयनादेशे तस्य 'दगुकोसलकर्मरच्छागवृषाणां युद् वादिष्टस्य' इति
युडागमः । १९. 'छागवृषयोरपि' इति फिञ् तत् आयनादेशे 'दगुकोसलकर्म-
रच्छाग०' इति युडागमः । २०. 'तक्षगोऽण उपसंख्यानम्' इत्यणि 'पपूर्वहन्-
धृतराज्ञामणि' इत्यलोपः ।

सागरवर्मा च दैव्यैर्यैः सात्यमुग्रैर्महात्मभिः सत्सङ्गप्रसङ्गेन संगतो गृहीत-
 कापौशोऽपि विगतकर्षायः प्रयागे तपसा वृषध्वज सन्तोषयन्नेकदा निशाव-
 साने त्रिपुरारिणोक्तः 'श्वभू, एषा अनङ्गप्रभा चोभौ विद्याधरौ प्रातर्निजशाप-
 क्षयाञ्जितलोकं प्राप्स्यथः ।' एवमुक्तः प्रबुद्धो राजा यावदनङ्गप्रभां सर्वं वर्ण-
 यति तावद्विद्वोऽवतीर्णो निजजातिस्मराया तस्याः पिता समरः समायातः ।
 सागरवर्माणञ्च तस्य मदनप्रभसञ्जकभूतपूर्वविद्याधरत्वमात्मनश्च समरनामका-
 नङ्गप्रभाभूतपूर्वपितृत्वञ्चावेद्य रूपवर्जितया तयाऽन्यपतिपरित्यागात् तुल्यगुण-
 मद्गीकर्तुमर्युक्तं तत्तत्पतिपरित्यागेन जातरोपेणात्मना प्रदत्त मानुधीभवन-
 रूपं शापं तदवधिञ्चोपवर्जितवान् ।

तद्भगितमखिलमाकर्ण्य संजातजातिस्मृती जम्पती विद्याधरत्वमवाप्या-
 न्योन्यदिव्यवपुर्विलोकनविलसद्गाढानुरागौ बभूवतुरिति विद्याधरीरूपामन-
 ङ्गप्रभामात्मभूतपूर्वकन्यां विद्याधररूपिणे भूभृते ददौ । सोऽपि च क्षपितशापया
 तथा ससुखं स्वपुर ययौ ।

इत्थं स्वकीयदुर्नयविपाकवशेन दिव्या अपि शापच्युता मनुष्यलोके आयाग्नि ।
 समुचितफलभोगानन्तरमुचिताञ्च निजगतिं पूर्वाञ्जितसुकृत्यनुकूलं परावर्तन्ते ।'

निजमन्त्रिणो गोमुखमुखादेवभृता कथामाकर्ण्यतिस्नुष्टः सालङ्कारव-
 तीको नरवाहनदत्तो दिनकृत्यं तदार्नीतन विसर्जिताखिललोको निष्पादितवान् ।

एकदा स कार्तिके मासि, ^१पौषेऽहनि, रथमाह्वय गोमुखादिभिः सह
 मृगयार्थं गतोऽनुगैः सह मृगया चिक्रीड । स्यन्दने स्थित एव च बहून् सिंह-
 वृक-चित्रकादीन् सायकैरवधीत् । नभोमध्यमप्यारोहति च हरितहये परि-
 श्रान्तः ससारथिगोमुखस्तृपाक्रान्तः सलिलान्वेषणक्रमान्महावनमन्यदेक
 विवेश । ददर्श च तत्र प्रफुल्लहिरण्याब्ज, वीधिसम्पर्केणार्वाविग्नेन भुवनतल-

१. दैवयज्ञिशौचि—इति व्यङ् देवाः यज्ञा यष्टव्याः यस्य तस्यापत्यमिती
 अन्तात् व्यङ् । २. उग्र सत्य यस्येति निपातनात् विशेष्यस्य पूर्वनिपातो
 मुमागमश्चेतीजन्तात्सात्यमुग्रिशब्दात् दैवयज्ञीत्यादिना वैभाषिकः व्यङ् । ३. 'तेन
 रक्तं रागात्' । ४. रागादिवासनया अक्षण्डवस्वनवलम्बनम् ।

५. कृतिकानक्षत्रेण युक्ता पौर्णमासी कार्तिकी 'नक्षत्रेण युक्तः काल' इत्यण्,
 ङीप् ततः 'विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्यः' इति वैभाषिकः ङ् ।

६. 'नक्षत्रेण युक्तः कालः' ।

मधतीर्णं नभ इव विराजमान, दिश्यमेक सर । तत्र स्नात पीताम्भा, कृते
 श्रस्मरणादिकदेशेऽदर्शच्च दूरात्तस्मात्सरस उच्चिष्य हेमाभुजानि गृह्णतो,
 दिव्याकृतीन् परिहितरौचानक-गार्कलिक पीतक माहूर्जन वस्त्रालङ्कारविभू
 पितान् चतुर पुरुषान् । अवलोक्य च तान् कौतुकाकृष्टनरवाहनदत्तेन दस्व
 कस्मादसीति च तै, पृष्टेण सर्वथा स्वपरिचय दत्त्वा प्रसादितास्ते पृष्टपरिचया
 एव वक्तुमारभन्त—‘देव, मध्येमहाभोगि, नारिकेलद्वीपनाम्ना जगद्विरयात
 महदेक श्रीमद्द्वीपवरमरित । यत्र च दिव्यभूमयो मैनाक वृषभ चक्र बला
 हकाश्च वारो महापर्वता । एकैकरिभंश्च तन्नारमाक निवास । एकोऽस्मात्तु स्वे
 च्छया विधिधरूपधारी रूपसिद्धिनामधेय । बृह सूक्ष्म प्रमाणदर्शी प्रमाणसिद्धि
 द्वितीय । सर्वदैवतसिद्धिश्च देवसिद्धिश्चतुर्थ । ते वय, हेमकमलान्येतान्यस्मादादाय
 सागप्रत श्वेतद्वीपस्थित भगवन्त श्रिय पतिं पूजयितु याम । वय हि तद्भक्ता
 स्त प्रसादेन च पर्वतपु तेषु अस्माकमाधिपत्य सिद्धियुक्ता सम्पत्तयश्च वतन्ते ।
 भवतस्तत्र जिगमिषा चेद् एहि, अन्तरिक्षेण त्वा तत्र नयाम ।’ देवपुत्रैरेव
 मुक्तौ नरवाहनदत्त स्वाधीनाम्बुफलादिके तरिप्रभव द्वीपे गोमुखादीनवस्थाप्य
 त्मध्याद्देवसिद्धिनोऽसङ्गे गृहीतो वैहायसेन पथा श्वेतद्वीपमवाप । तत्र दूरादेव
 गगनादवतीर्थोपसपन् पार्श्वस्थिताधिधतनूजसविग्रहै शश चक्र गदा पद्मे संय
 मान गन्धर्वैर्नारदादिभिश्च भक्त्या स्तूयमान सिद्धैर्विद्याधरैश्च प्रणम्यमान पुर
 समुपविष्टवैनतेय, शेषशय्यागत लक्ष्मीपतिं ददर्श । देवपुत्रे कश्यपादिभिश्चा
 र्चित त नरवाहनदत्तोऽपि प्राञ्जलिरतिप्रहो भृशम् उपाशुश्लोकत् । कृतस्तुतिश्च
 त प्रसाददृष्ट्याऽवलोक्य हरिरारदमभ्यधात्, ‘हीरोर्दसम्भवा वराप्सरसो मया
 पुरा इन्द्रस्य हस्ते न्यासीकृत्य स्थापिता । अतोऽमरावर्ती गत्वा सर्वास्ता
 येन्द्रश्रे समारोप्य सत्वरमिहानय ।’ एवमादिष्टो हरिणा नारदस्तथेत्युक्त्वा
 यथानिर्दिष्ट गत्वा मातलिसहिता सर्वा अप्सरसस्तजानीतवान् । ताश्चालोक्य
 भक्तभावनो भगवान् वत्सराजतनूजमादिदेश ‘नरवाहनदत्त, एता अप्सरस

१ लाभारोचनाटठक’ । २ ‘शकठकर्मभाभ्यामुपसह्यानम्’ शकल रवि
 खण्डे च रागवस्तुनि वलकले’ इति विश्व । ३ पीतात्कन् । ४ हरिद्रामदारजना
 न्यामन । ५ श्लोकैहपारतौषीव, ‘मुण्डमिश्र०’ इत्यादिना णिच् ।
 ६ ‘उदकस्योद सजायाम्’, इत्यत्र ‘उत्तरपदस्य चेति वक्तव्यम्’ ।

कामावताराय विद्याधराणा भाविचक्रवर्तिने च तुभ्य मया दीयन्ते । त्वमेवा
सामुचितो भर्ता ।' एतदाकर्ण्य पादयो पतित वत्सराजसुते तदभीष्टमागेण
स्वगृह प्रापयितु हरिणा मातलिरुक्त इति स ताभिरप्सरोभि सह देवपुत्रैश्च
तस्वरथे समारोह्य नारिकेलद्वीपमगात् । तत्र च रूपसिद्धिप्रभृतिभि समातलिरर्चितो
नरवाहनदत्तो मैनाकवृषभाद्येषु स्वर्गादिषु तन्निवासपर्वतषु समरस्त । समु-
त्फुल्लपुष्पपल्लवतल्लजकङ्कुरेषु सरस्सु नानातरुवनासु तदीयोपवनभूमिषु च विजहार ।
परभृत्त्रिणाकृजितालिकुलकलकलकलितकलिकालितदुपवनावलित पुरेषु च चिक्रीड ।
समुचितान् तत्रत्यान् भोगांश्चामरोचितान् तुभुने । त्रिचतुरांश्च दिव
सोस्तत्र न्युप्य निजतातदर्शनोत्को निजसुहृद् प्रति कौशाम्बीपराविवतिपाम
भिषयानजेति तत्रप्रतिमुक्त समुपस्थापितेन्द्ररथ मातलिमुवाच, 'यत्र सरस्तारे
मदीया गोमुखादयो वर्तन्ते तेन पथा गत्वाऽस्मान् कौशाम्बीं प्रापय ।' मातलि
श्चापि तदादेशानुसार साप्सरस त रथे समारोप्य मार्गं गामुखादांश्चादाय
कौशाम्बीमागतवान् । तत्र नमसोऽवतीर्य सम्पूजित मातलिं परावरयांप्सरोभि
सह स्वभवन प्रविष्टे नरवाहनदत्तो निजागमनदृष्टयोन्तदर्शनतृप्तचक्षुषोश्च
पित्रोश्चरणानवन्दत । स्थिते च तत्र मन्त्रिवर्ये पित्रा पृष्टो महाद्भुत स्वपरावर्त
नात् वृत्तान्त सन्मित्रसयोगसम्बद्धमादितोऽवर्णयत् । वत्सेश्वरोऽपि च हरि
प्रसादन ताश्चतस्रोऽप्सरस स्नुषारूपेणावाप्ता इत्यवगत्यातिदृष्ट स्वानुगृहीतरथे
श्वरोऽनुदूलकल्यागमित्रसयोग करोतीति शसन्नच्युतानुग्रहोपलक्षक महान्त
मुसव चकार । नरवाहनदत्तश्चान्या निजसयोगोत्सुका भार्या पार्थिवयन
सम्भावयामास ताश्चापि निजविरहवेदना उपवर्णयन् यस्तमनन्दयन्नित्यव
मधुरालापै काल नयन्नरवाहनदत्त ससुख न्यवसत् ।

पुक्रदा प्रात कृतावश्यककार्यो गोमुखादिभि सह विजिहीर्षया स्वोद्यान
माश्रितो व्योम्नोऽवतरन्तीषु बह्वीषु विद्याधरीषु विकस पद्मवदना, लोललोचन
पट्टपदाम्, उपलगन्धिम्, रमरसजीवनीमिव कन्वामेका ददर्श । द्रुमा, चैन्दवी
मूर्तिमम्भोधिरिव तदा त कर्णजाहवल्लोचनकटाक्षविशोभित कर्णवेष्टकिर्कितन्मुखदत्त-

१ 'बद्धादिभ्यश्च' इति ङीप् । २ 'स्वाङ्गाञ्चोपसर्चनादसयोगोपघात्'
इति वैकल्पिको ङीपोऽभाव । ३ 'उपमानाच्च' । ४ 'सम्पादिनि' इत्यनेन
कर्णवेष्टकाम्या सम्पादि इत्यर्थे ङञ् ।

दृष्टिर्नृपारमजो जिज्ञासिततरपरिचय उक्त, 'देव, हिमालये काञ्चनशृङ्गारय हेम पुरमस्ति । तत्र कृपणानाथशरणागतकरुणावरुणालय स्फटिकयशोवामा विद्याधरो निवसति । तस्य हेमप्रभादेव्यां जाता गौरीवरोद्भवा शक्तियशोनाम्नी तनया । पितु प्राणप्रियाऽहमात्मना पृष्टो कनीयसी । तदादिष्टा व्रतै स्तोत्रैश्च पार्वतीमतोपयमिति सन्तुष्टा साऽऽविर्भूय सकला विद्या देवा पितुरपेक्षया दशगुण मे बल नरवाहनदत्त भर्तारश्च शुचारिणां भाविचक्रवर्तिन निर्दिश्य तिरोदधे । तत्प्रसादाद्गुणलब्धविद्याबलाऽह क्रमात्प्राप्तयौवनिका जवनिका इव मायाया यूनामचना, चपाया दत्तदर्शनया देव्योक्ता अत्रातस्वया निजो भर्ता द्रष्टव्य । तव पिता चेह मासे^१ स्वा समायातो वामुद्वाह विधारयति । पत्र मभिधाय तिरोभूताया तस्यां व्यतियापितत्रियामा रामाह स्वामालोकयितु मिहायातेति साह भवन्तमवलोक्य ससखीजनाद्य ब्रजामि । एवमुक्त्वा स्वमुत्पतिताया शक्तियशसि तद्विवाहोत्सुको नरवाहनदत्तो मास युगोपममनुभवन्नभ्यन्तर प्रविवेश । तच्च तथाभूतमतिविमनायमानमालोक्य गोमुखस्तन्मनो रञ्जयितु पुन कथामेकामेवमवर्णयत्—

आसीत्पुरैका भिरीतिकृषीर्वल्लखर्या, वन्ध्यागोचरभूमिसुरक्षिततृण्यै क्वचिरसधुच्यमाणगार्हर्पत्या, अन्यन्न वाजपेयिको सृज्यमानबर्हस्पत्या^२, दीयमान काया^३, पठ्यमानध्राया^४, अभिपिच्यमानशतरु^५द्रीया, जोहूट्यमानमाहेन्द्र^६ सोम्यो^७ वस्य^८ शुनासीरीया^९, सरिक्रयमाणाष्टकपाल^{१०}पुरोडाशा, सन्तोष्यमाण

१ आत्मनश्च', 'पूरण इति वक्तव्यम्' । २ 'द्व-ह्रमनोज्ञादिभ्यश्चे'ति मनो ज्ञादिवाद् वुञ् । ३ सप्तमीपञ्चम्यौ कारकमध्ये इति कर्तृकर्मशक्ययोर्मध्ये काले सप्तमी । ४ 'रज कृष्यासतिपरिषदो बलच', 'बले' । ५ खलानां धान्योत्पवनस्या नाना समूह 'खलगोरथात्' । ६ ७ वनानां तृणानाश्च समूह, 'पाशादिभ्यो य' । ८ 'गृहपतिना सयुक्ते व्य' । ९ 'कृत्ययादिसूत्रान्ताट्ठक्' । १० 'सास्य देवता' । ११ 'कस्यत्' (को देवताऽस्येति काय हवि) । १२ श्री देवताऽस्येति श्रायो मन्त्र । १३ शत रुद्रा (शतशब्दोऽनन्तवचन) देवता अस्तेत्यर्थे 'शतशब्दाद्पश्चेति छ' । १४ 'महेन्द्राद्पणौ च' । १५ 'सोमाट् व्यण' । १६ वाट्ठुत्पिनुपसो यत्' । १७ शुनो वायु, सीर आदित्यस्त योर्द्वन्द्वे देवता द्वन्द्वे चेत्यानङ्, शुनासीरशब्द इन्द्रवाचको वति 'वावापृथिवी शुनासीर०' इत्यादिना छ । १८ 'सस्कृत भक्षा', 'द्विगोर्लुगनपर्ये', 'अष्टन कपाले हविवि' इत्यारवम् ।

नर्मकायवर्णिकवाडव्या^३, कथ्यापसारणससूच्यमाननिष्पादितपिण्या^४ धरिण्या
शिरोमगिरूपा, अहरहर्निष्पादिताहीना^५ हीनालङ्कर्मिणप्राचान^६ श्रोत्रिय^७ याजिता-
गणितभूया, समुच्छ्रायितबहुयूपा, अय्य^८ पारिय^९ दक्षिणीयैश्च^{१०}
धरणीनीर्वाणै, यज्ञि^{११} यैरात्विजो^{१२} नैश्चाधिष्ठिता काञ्चनपुरी नाम नगरी ।
वभूव च तत्र पराजिताखिलनिजाराति सुमनोनाममहीपति । स्वीयाधी-
यगजतौष्ट्रैकेपा^{१३} श्वंमकाण्डकाण्डार^{१४} कावचिक^{१५} सैनिक^{१६} बलाक्रान्तद्रुगंक्रान्तारभूभागस्य
च यस्य पादावनतौर्दु^{१७} म्वाशैव^{१८} वैदि^{१९} शादिरा^{२०} न्यकमौलिकिरीटलचितलौहि^{२१}-
तीकृत्व^{२२} द्यादिमणिप्रभाशुद्धिपुणितनखद्युतयोऽहर्निश चोतन्ते रम ।
समेकदाऽऽस्थानगतमवलम्बितवामपार्श्वकौटैयैक^{२३} प्रतीहारो व्यजिज्ञपत्—देव,
स्वकीयभ्रान्तानुगता दूरेत्या^{२४}, दक्षिणात्या^{२५}, लोहितवृह^{२६}तिक्ताऽऽवृतापरकाया
दुर्कुलीनापि परिहितासिताप्रपदीना^{२७}, समुपनद्रसर्वच^{२८} र्मीणानुपदीना^{२९} ध्यासीना
बहिर्द्वार निपादाधिपकन्यकैका मुक्तालतानामधेया पञ्जरस्थित शुक्रमेकमादाय देव

१. 'कमादिभ्यो वुन्' । २ अयवर्णमधीते इति विप्रहे 'वसन्तादिभ्यष्टक्' ।
३. वाडवा विद्वान्सस्तेषा समूह 'ब्राह्मणमाणववाडवायत्' । ४ 'वाप्यु-
विनुपसो यन्', 'रीङ् ष्टन', 'यस्येति च' । ५ 'अह' स ऋतौ' । ६. 'विभाषा
शेरदिक्त्रियाम' । ७ 'श्रोत्रियैरुच्छन्दोऽधीते' । ८ 'दण्डादिभ्यो यत्' ।
९ 'पात्राद् घश्च' । १०. 'कडङ्करदक्षिणाच्छ च' । ११, १२. 'यज्ञत्विग्भ्या
पञ्चनौ' । १३. 'गोत्रोक्षोद्वेति'समूहे वुञ् । १४ 'पश्वा णस्, 'सिति' च ।
१५ 'काण्डागडादीरत्नोरौ' । १६ 'अक्वविनश्चेत्यनेन कवचिना समूह इत्यर्थे
टञ् । १७ 'सेनाया वेति'पाधिकष्टक् । १८. 'तदस्मिन्नस्तीति देशे तत्राग्नि' ।
१९. 'तस्य निवास' । २० 'अदूरभवध' । २१. गोत्रोक्षोद्वेति वुञ् ।
२२ 'कर्कलोहितादीकक्' । २३ 'विदूराज्य' । २४ 'कुलकुक्षिप्रोवाभ्य'-इति
टक् । २५ 'दूरादेश्य' । २६ 'दक्षिणापश्चापुरसस्त्यक्' । २७ 'वृहत्याच्छा
दने' । २८ 'दुःकुलद्वहगिति' दगमावे 'कुलत्त्व' । २९ 'आप्रपद् प्राप्नोति' ।
३०. 'सर्ववर्मण कृत खम्बनौ' । ३१ 'अनुपदसर्वाज्ञायानय'मिति खे, अनुपद
वद्वा अनुपदीना उपानत् ।

दिदृच्छते । एतच्छ्रुत्वा भावावबुभुक्षया स्वकीयं पार्श्वतीयं-जनकीयं-राजकीयं-
मुखतीयं-मुद्रा समालोकयमानेन राज्ञा 'को दोष प्रवेश्यताम्' इत्यादिष्टेन प्रती-
हारेण नृपास्थानमण्डप प्रवेशिताऽद्भुतरूपभिन्नकन्यका राजानं प्रणम्यैवमग्रवीत्-

राजन्, वैयासकिरिवाद्धितीयो भागवत शास्त्रगन्धाख्योऽयं शुक, परिशीलित
कुमुदिक कारिर्ल कौमुदिकं कुमुदं दश, सुपरिचितनाडार्यनेनडवृञ्जळकीयं^{१३} शिखाबलं
वैल्वकेशं^{१४}, अपूर्वोऽष्टं को वैयाकरणं^{१५}, व्युत्पद्यो नैयासिकं नैयायिकं^{१६}, अवगत
साहस्रसूत्रिकं^{१७}, अद्वितीयोऽध्वलाक्षणिकं^{१८}, विशिष्टवैविध्यं^{१९}, विरयातैतिहासिक
पौराणिकं^{२०}, सर्ववेदं^{२१}, कृत्स्नकलाविचक्षण, समालोडितौपनिषदं^{२२} तस्य, ज्यौतिष
शास्त्रपारावारोणं^{२३},^{२४} अप्राम्यपरिहासपेशल, नागरेयं^{२५} शिष्टाचारदृष्टिपश्चिरत्र
स्यास्य सर्वथा^{२६} देवोपयोगित्वा-मयाय^{२७} देवकीयपादमूलमानीत । पृथमुक्त्वा

१-५ 'गहादिभ्यश्च' इति छे 'स्वस्य च', 'मुखपार्श्वतसोलोपश्च', 'पुरजनस्य
परस्य च', 'राज्ञ क च' । ६ वेदान् ह्यसतीति वेदभ्याम् (अस गतिदीप्यादानेषु
इत्यस्मात्कर्मण्यण्) नामैरुदराग्रहणे नाममात्रस्य ग्रहणम्, भीमो भीमसेनवत्
'तस्यापत्यम्' 'व्यासवह्निपादे'त्यादिना इति, अकटि, 'नट्वाभ्यामि'त्यैच् ।
७-९ 'बुडछण्कठ' । १० 'कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मत्तुप्' । ११ 'नडादिभ्य फक्' ।
१२ 'कुमुदनडवेतसे त्यादि० । १३ 'नडादीना कुक् च । १४ 'शिखाया बलच्' ।
१५ नडादिवाच्छ्रस्तस्य भवार्थकेऽणि विल्वकादिभ्यश्छस्य लुक्' इति लुक् ।
१६ 'तदस्य परिमाणमि'त्यधिकारे अष्टौ अध्याया परिमाणमस्येति 'सह्याया
सज्ञासधसूत्राध्ययनेषु' इति कनि अष्टक पाणिनीय सूत्र, तदधीते वेत्ति वा इति,
'तदधीते तद्वद' इत्यण् तस्य 'सूत्राच्च कोपधात्' इति लुक् । १७ 'तदधीते तद्वद',
नट्वाभ्यां पदान्ताभ्याम्० इत्यैच् । १८ २० 'कृतूक्थादिसूत्रान्ताण्डक्' । २१ 'विद्या-
लक्षणकल्पान्ताच्चेति वचव्यम्' । २२ 'अह्नक्षत्रधर्मत्रिपूर्वाद्दिवान्ताध्नति वचव्यम् इत्य-
नेन विद्यान्तलक्षणठको निषेधे, 'तदधीते तद्वदे'त्यण् (अत्र तिस्रो विद्या अधीते इति
विग्रहे सद्धितार्थे द्विगुर्न, द्विगोलुंघनपत्ये इति लुकि त्रिविध इत्यापत्ते । अतः
त्रिविधा विद्यास्त्रिविद्यास्ता अधीते, वेद वेदेव विग्रह) । २३. इतिहास पुराण वा
अधीते वेद वा इत्यर्थे 'आख्यानाख्य विकेतिहासपुराणेभ्यधति' ठक् । २४ सर्वथे
दानधीते इति 'सर्वादि सादेव लुम्वकव्य' । २५ 'शेये' इति शैपिकोऽण् । २६.
राष्ट्रावारपाराद्धौ । २७ 'प्रामाद्यखनौ' २८, 'कत्रादिभ्यो ढक्' । २९ 'प्रकार
वचने षाल्' । ३० देवस्येदमित्तिविग्रहे गहादित्वाच्छे देवस्य चेतिक्कुक् ।

प्रतीहारेण राज्ञ समीपे स्थापितं शुक्रं स्पष्टस्वरवर्णं मानवगण्योवाच—राजन्,
युक्तमेव यद्भवद्द्विपद्वियुक्तकुटुम्बिनीनि श्वासवातोद्गमसन्धिचित्तो भावैरको माहेय-
प्रतापानलं प्रतिदिशं प्रवृत्तं तथापि त्वद्विबन्धनपरिभवोत्पन्नमपन्ननारीवाप्याम्बु-
पूरुषैः सोऽन्वहमधिकं वदंत इत्याश्चर्यम्। एवमुक्त्वा शुक्रं देव, न कोऽपि विप-
योमयाऽनापेय इति किं प्रमेय केन शास्त्रेण प्रमाणीकृत्य प्रवीम्येतदाज्ञाप्यताम्।
एतदाकर्ण्य तदीयविषयेऽस्तिमात्तियकथिस्मपस्तिमितं सामाज्यं सघ्नात् सापात्
शुक्रयोनीसमुत्पन्नं तं कमप्यपूर्वं जातिस्मरमृपिमाकलयन् 'क., कुन, कृत्यो भवान्
कथं च शुक्रयोनापुरवत्तस्यापि नवेदशी तां क लिङ्गेषुत्पत्तिरित्यादि वक्तुं नमाज्ञस
वान्' यदाकर्ण्यं शुक्रो याप्यमुत्सृजन् 'देव, अद्यावन्मयीदं कौतुकाष्टमवदाज्ञसो
प्रवीमि, श्रूयन्तम्' एवमुक्त्वा स्वमम्बन्धिनीं कयामेव वक्तुमारभत—अस्ति
हिमवत्त्रिंशत्पर्वतीयप्रदेशेऽतिविर्णालो मायूरगौर्काद्यधिष्ठितो महोत्तरोरुः।
तस्मिन्निजजायया सह निवसन् पंधाद् वयसि वर्तमानात् शुक्रादेकोऽहमेव सुत
उदपादि। जातमात्रं स्तैव च मम माता, ११ मामकीने स्पत्तिहेतुकप्रमथयेद्दन्वा, स्वरा-
रोहत्। वर्षाशीलापि मदीय पिता, सहायान्तराभावाद् येन केन प्रकारेण न स-
म्बर्धन एव मावद्वितिनैकत्रिकं १३ कोटरस्थष्टुकानीतभुक्तरोपसात्तिनीवारकलादि मामा-
शयन् महुपभुक्तशेष सायप्रातिन १४ चाननजात स्वयमभक्ष्यवाहपद्विसान्।

एकदाऽऽखेटकाय तत्रायाना भयकरी नि ११ स्तिकविभवा श्वं गणिक-कौ
टिं १२ लिङ्गमार्गिकं—मायूरिकं १३ मैनिकं—सैनिकं—भिन्नसना, शृंगयावनभूमिमामसु,

- १ 'ललादिभ्य इनिर्वाच्य'। २ 'भवतष्टकल्लसौ', इत्युत्कृतान्तात्'। ३
'नद्यादिभ्यो ढक'। ४ 'अव्ययास्त्यप', अमेहकतसिन्नेभ्य एव'। ५ 'कास्यादिभ्य
ष्टन् जिठौ इत्यत्र आपदादिपूर्वपदान् कालान्तात्'। ६ तत्पवमरुद्भ्याम्' इति
पर्वशास्त्रात्तपि 'पर्वताच्चे ति ङ'। ७ 'वे शालच्छकटवौ'। ८ 'अनुदात्तादेरन्'।
९ 'प्राणिरत्तादिभ्योऽन्'। १० 'अपरस्याद्धे पथभाबो वक्तव्य'। ११ मात्र-
शब्दस्यात्रावधारणमर्थ 'मात्र कार्त्तन्येऽवधारणे' तस्य च जातस्यैवैत्येवकारेणास्व
पद्विप्रहे मयूरव्यसकादिश्वारसमास'। १२ 'शुष्मदम्भदोरन्यतरस्या खन च',
'तवकममहावेकववने'। १३ 'निकृत् वसति'। १४ 'खलट्टन्' १५ 'श्वमन्नुट्
च', 'द्वारादीनाञ्च'। १६ 'श्वगगट्टञ्च'। १७ 'अप कुटिलिभया'।
१८-२०. 'पक्षिमस्थगृगान् हन्ति'। २१ 'सेनाया वा' इति ष्याभावपक्षे ढक'।

सीमसु पुष्कलकान्, चर्मसु द्वीपिनः, दन्तेषु कुञ्जरान् 'केशेषु च चमरीर्गता, विविधप्राणिघाताय निग्रहाय च धावता पुलिन्दवृन्देन सन्धिदेले कृतान्तक्रीडितमाखेटकं कृत्वा, समुपात्तसीमचर्मदन्तकेशपिशितभारा, चणमेकत्र विधम्य, तेनैवारण्यकेनैपथा निरयात् । शबरेषु तेषु, एकोवृद्धोऽनासादितामिष' क्षुधितस्तं तरुमालोक्य तत्तले ध्यलम्घतेति निर्मक्षिकीं भूते तस्मिन् प्रदेगे, स शबरवपिष्ठस्तं तरुमारुह्य कालपरिघाकाराम्यां निजभुजाभ्यां तत्रत्यान् मद्गर्माणान् अन्योश्चाण्डजान् तत्कोटरेभ्यः समाकृष्य समाकृष्य, नीहेभ्यो भुवि न्यपातयत् । शमनसमानोदर्यसन्निभं समायान्तं तमहमालोक्य, जन्मसहभुवा भयेनातिभीतो निजनीडे यावदेव पितुः पश्चान्तरे निलीये तावदेव स कुलायमस्माकमवाप्य, पितरमपि मामकं पीडितप्रोवं कृत्वा तरुतले चितावक्षिपत् । अहश्च तत्पक्षंतौ निलीनो निरसुना तेन सह पतितः प्राणपरित्यागयोग्येऽपि तस्मिन् व्यतिकरे सद्यो विस्मृतचिरत्नं पितृच्छेहस्तद्वस्थं पितरं परित्यज्य निजप्राणपरिरक्षणायान्तर्जीर्ण-^{११} शीर्णं^{१२} प्रोर्णं^{१३} -प^{१४} ण-तृण्य^{१५} प्राविशम् । शबरश्चासाववतीर्थं तस्मात्तरोर्भ्रष्टेषु तेषु कतिपयान् पाणामौ शूलाकृत्य^{१६} स्वदंष्ट्रातिधीन् विधायावशिष्टोश्च द्रततिघ्नानादाय पावः पक्षीं निजामाजत् । अहश्च, नयननिमीलनशिरपकल्पितबहुसाहाय्यकमुद्रया, निद्रया दीर्घदुःखदोषदोषातनं समयमतिबाह्यं प्रातरुन्मिषति जगच्चक्षुषि भास्वति, तस्थानं विहायाप्रिम्रैसरणमेवान्तिमं मुपायं स्वरक्षाया मन्वानः, पक्षपालीपरिरुद्धवसुधो मुहुर्मुहुः प्रसखलक्षुदन्यापरवशोऽनतिदूरवतिं पद्मसरस्तीरं प्रापम् । तत्र तद्वस्थं मां, कृतपूर्वाहितन^{१७}-कृत्यः, मरीचिनामा मुनिर्दृष्ट्वा समुपजातदयोदयः, कृपाकराग्रेण मामुत्थाप्य, मन्मुखनिषिसकतिपयोदबिन्दुः^{१८} पत्रपुटे निधाय, तत्सरोऽपा^{१९} च्यदिरयं^{२०} निजाश्रम-

१-४. 'निमित्तात्कर्मयोगे' इति सप्तमी । ५. 'सन्धिदेलाद्यृतुनश्रेभ्योऽण्' । ६. 'पध्यध्यायन्यायेति वुष्' । ७. मच्चिकाणामभावो निर्मक्षिकम् इत्यभावार्थकाव्ययोभावे ध्विः । ८. 'अशब्दे यत्खावन्यतरस्याम्' । ९. 'समानोदरे०' । १०. 'पक्षात्तिः' । ११. 'चिरपरुत्परारिभ्यस्तौ वाच्य' । १२-१३. जृ-शु धात्वोर्निष्ठान्तरूपे । १४. 'नथ पुराणे प्रात्' । १५. 'तस्य समूहः' । १६. 'पाशादिभ्यो य' । १७. 'शूलात्पाके' 'कर्यादित्विडाचक्ष', 'कुगतिप्रादय' । १८. 'सहायाद्वा' । १९. 'अप्रादिपक्षाद्दिमच्' । २०. 'अन्ताद्य' । २१. 'विभाषापूर्वाहापरालाभ्याम्' । २२. 'मन्योदनबिन्दु०' इति उदकस्योदादेशः । २३. 'द्युप्रागपापुदक्प्रतीचो यत्' । २४. 'दिगादिभ्यो यत्' ।

पन्थको^१ भवन्ननुसरस्ते^२ किञ्चिद्दूरं स^३पथेनाप्यग्रे सपथेनं^४ पथा सपथेनमनुसरता, गुरुनिदेशवर्षरथेनापीन्द्रियावश्येन वर्यस्येन सह प्रतस्थे । तन्नोतो गत्वा चाहं किञ्चिद्दूरं, परित्यक्तानुप्रामिकसहवासम्, अनुभूयमानदार्धसैत्रश्रायसम्^५, शुष्यमाणसौष^६ तै^७कार्त^८पात्^९णत्विक्वामि^{१०}ष्टोमिक वाशिष्टिक^{११} पौरोडाशिक^{१२}च्छान्दसा^{१३} विक्रपौर^{१४}क्षरणि^{१५}गर्गयनम् सलक्ष्यमाणभ्रातृकैपिष्व^{१६}पैतामहक^{१७} भौति^{१८}कानैश्वर्यम्^{१९} उत्य^{२०}मुख्यभोग्यसन्मान्यमानतैर्थम्^{२१}, प्रशस्यमानसोदर्य^{२२}सद्भावसतीर्थम्^{२३}, अभ्यस्यमानशा^{२४}रीरकीयविकृद्भोजनायम्^{२५}, शिष्यमाणताशशिल^{२६}

१ 'पथ पन्थ च । २ सरस्तटसमीपे सरस्तटेन सम्बद्ध वा । ३ 'पदमस्मिन् दृश्यम्' । [सकर्दमेनेतिभाव] ४ पादौ विष्यन्तीति पथा शर्करास्ताभिसहितन ('विष्यत्यधनुषा') । ५ सपदि शीघ्रम् एनमनुसरतेतिच्छेद । ६ 'वशगत' इति यत् । ७ 'नौवयोधर्म' । ८ ग्रामात्प्रत्यनुपूर्वात्' (ठञ्) । ९-१०. 'तत्र भव', 'द्विक्वशिशापा । ११-१३ 'तस्य व्याख्यान इति च व्याख्यातव्यनाम्न' । १४ 'बह्वोऽन्तोदात्त टठन्' । १५ 'क्रतुयज्ञभ्यश्च' । १६ 'अध्यायेष्वेषे' । १७ 'पौरोडाशपुरोडाशान् छन्' (पुरो दाशयते इतीहैव निपातनादस्य हेपुरोडाश) । १८ 'छन्दसो यदणौ । १९-२० 'इयतृद्वाद्वाङ्कर्त्' इति ठक् । २१. 'अण्क्वगयनादिभ्य' । २२ 'क्रतुष्वन' । २३ 'पितुर्थच' । २४ विद्यायोनिघ्नन्धेन्यो वुञ् । २५ अनीश्वरादागतस्तत्र भवो वेत्यणि, 'नन शुचीश्वरे'ति वृद्धि । २६ 'शूलोत्थायत्' उखाया सस्कृतमित्यर्थे यत्, 'शास्त्रादिभ्यो य'—मुखमिव-मुख्य । २७ शुण्डिकादिभ्योऽण् (तीर्थादागतस्तैर्थ) । २८ 'विभापोदरे', 'सोदराय', २९ समाने तीर्थे वसतीति 'समान तीर्थे वासीति यति तीर्थे ये' इति समानस्य सभाव । ३०. 'अधिकृत्य कृते प्रये' (कृतिसत शरीर शरीरक तरसम्बन्धी शरीरको जीवात्मा, तमधिकृत्य प्रस्तुत्य-कृतो ग्रन्थ शारीरकीय, चतुर्लक्षणीसूत्रसन्दर्भ, अणि, वृद्धाच्छ) । ३१ इन्द्रजननादिश्वाय 'शिशुक्न्देति छ' । ३२. तत्शिला नगरी अभिज्ञनोऽस्यति 'सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणौ' ।

शिवम्, अभ्याप्यमान्पाणिनीय^१ तैत्तिरीय^२ शौनिकेन्द्रं^३ कालापेच्छागलेर्वि-
पाराशरि ब्रह्मचारिवर्गम्, लिख्यमानपाणिनीय^४ वारहचि वारहकम्^५, परिरच्यमाण-
माशिकक्षीद्रम्^६, निर्माप्यमाणाप्रोध्रम्^७, प्रदीप्यमानाप्रोध्रीयम्^८, उच्चार्यमाणसामि-
धेन्यम्^९, वाच्यमानवाङ्मत्या^{१०} यर्वणम्^{११}, तोष्यमानशाकशैवम्^{१२}, अविप्रभावा-
भिव्यक्तनिर्गो-याप्रिकम्^{१३}, क्वचिक्विक्रस्यमानशारदिकम्^{१४}, इतरत्र संस्थाप्यमान-
बीजापायी-ह्रमन्ताश्वयुजेक-प्रैभ्रमकं प्रावृषिकं शारदकम्^{१५}, पङ्क्तुपसे विश्वादेकदैवो-
पलभ्यमानप्रावृषेभ्य^{१६} शारद-ह्रमन् शैशिर^{१७} वास^{१८} त प्रैभ्रम फलकम्, गोमयो-
पलिप्यमानकुटीरो^{१९} टजाजिरम्, औम^{२०} कोपचर्यमाणकच्छु^{२१} रणे^{२२} यत्यङ्मयम्^{२३},

१. तेन प्रोक्तम् । २. तित्तिरवरतन्तु० । ३. 'शौनिकादिभ्यश्छन्दसि' ।
४. कठेन प्रोक्तमधीयते इति विग्रहे कठशब्दस्य वैशम्पायनान्तेवासिस्वाणि-
निस्तस्य कठचरकालुकम् । ५. 'क्लापिनोऽण्' इत्यणि 'इनप्यनपरये' इति प्रकृति
भावे प्राप्ते, नान्तस्य टिलोपे, 'सब्रह्मचारि'—इत्यादिनाटिलोपः । ६. 'छगलिनो
द्विनुक्' । ७. 'पाराशर्यशिलालिभ्या भिधुनटसूत्रयो' । ८. 'उपज्ञाते' । ९. 'कृते
प्रन्ये' । १०. 'कुलालादिभ्यो वुक्' । ११. 'सज्ञायाम्' । १२. 'धुद्राभ्रमरवटरपादपादम्' ।
१३. 'अप्रौष शरणे रण भ च' । १४. 'वृद्धाच्छ' (अग्नि) । १५. 'समिधामाधाने
पेण्यन्' । १६. 'छन्दोगौक्थिकेतिव्य' । १७. अथर्वण प्रोक्तो वेदोऽथर्वा—अभेदोप-
चारात्, तमधीते इति 'वसन्तादिभ्यष्टक्' दाण्डिनायनहास्तिनायनेत्यादिना निपात-
नाट्टिलोपाभावे आथर्वणिकारस्याय धर्मं. आम्नायो वा—'आथर्वणिकस्येकलोपथे-
त्यण्' । १८. 'मक्ति' । १९. 'द्वन्द्वाद् वुन् वैरमैधुनिकयो' (वुचन्तस्त्रियाम्) ।
२०. 'विभाषा रोगातपयो' इति ठञ् । २१. 'उत्ते च' । २२. 'आथर्वयुज्या वुन्' ।
२३. 'प्रौषवसन्तादन्यतरस्याम्' । २४. 'प्रावृषष्टप्' । (प्रावृषि जातएण्याववा-
दष्टप) । २५. 'सज्ञायामा शरदो वुक्' (शारदका मुद्रविशेषा) । २६. 'प्रावृष-
एण्य' । २७. 'कालात्साधुप्यत्पच्यमानेषु' (शरदि पच्यमान फलादिकम्)
२८. 'सर्वत्राण् च तलोपश्च' । २९. 'कालात्साधु०' । ३०-३१. 'प्रौषवसन्तादन्य-
तरस्याम्' । ३२. 'गोध पुरीषे' । ३३. 'कुटीरामीशुण्डाभ्यो र', उटै पणै. ज्ञायते
इत्युटज । ३४. 'उमोर्णयोर्वा' । ३५. 'क्च्छु ह्रस्वत्वय' । ३६. 'एण्या ढम्' ।
३७. एकाचो नित्यम् ।

इच्छिद्दुर्वयमीयमानत्रीहिमयद्रव्यम्, इतरत्रामैत्रादीयमाननिम्बद्रव्यम्, आलो-
क्यमानकौलशेयगव्यर्ध्वनिधन्यम्, उखासुपाच्यमानधेनूधन्यम्, भिषुजन-
सरच्यमाणभैक्षम्, सञ्जीयमानानुष्प्रिमपत्किमहैमनफलम्, वैवधिकं वादरिकं-
समानीयमानवदरम्, "ऐकान्यिकीभिर्मुनिकन्याच्छात्राभिरभ्यस्यमानशुद्धस्वर-
वणोच्चारणम्, निन्द्यमाननास्तिक गौरतल्पिकं चानुदेशिकम्, कचित्सस्था-
पितादारीकैश्छादिपेयैः पुञ्जम्, इतरत्र प्रस्तुतीक्रियमाणौपानैर्द्विमुखम्, आश्रम-
मपर्यम् । यत्र च विकारः "आरमपैर्पलैर्गलाशं जापुर्पादिप्रकृतिषु, न
मानुपादिप्रकृतिषु, प्रत्ययलोप "आमलकमल्लिकां जातीविदारिषु", क्षेत्रफल-
परिपाकशुष्कता व्रीहिमुद्गमापेषु", वचनविशेषनिम्नता हरीतक्यादिषु, "कडीय-
विकार कास्ये" न मनुष्यास्ये, दृश्यमानमासीत् ।

आगत्य च तत्रैतन्न रक्षाशोक्तरोरध स्थितमहमद्राच प्रारब्धवहुर्जन्यम-

१ 'माने वय' । २ 'व्रीहे पुरोडाशे' । ३ अमत्र, पात्रम् । ४ 'श्रीध' ।
५ 'इतिकुक्षिकलशि०' इति ङ् । ६ 'गोपयसौर्यन्' । ७ ऊधसि भवम् (उगवा-
दिभ्यो यदित्यत्र 'ऊधमोऽङ् च') । ८ मिभादिभ्योऽण । ९ विभाषा विवधात् ।
१०. 'उच्छति' । ११ 'कर्माध्ययने वृत्तम्' (ठकि ङीप्) । १२ 'शीलम्'
'छत्रादिभ्यो ण, 'ताच्छीलिके षोऽपि' । १३ 'गच्छतौ परदारदिभ्य' । १४. अघ्या-
यिन्यदेशकालात् । १५. 'तदयं विकृते प्रकृतौ' । १६ 'छदिषुपधिवलेर्ङ्' ।
१७ 'ऋपभोपानहोर्ज्य' । १८ 'तस्य विकार' 'अरमनो विकारेटिलोपो वक्तव्य' ।
१९ अवयवे च प्राण्योपधिवृत्तेभ्य' । २० 'पलाशादिभ्यो वा' । २१ त्रपुजसु-
नो युक् । २२ आमलक्या फलमिति विग्रहे 'नित्य वृद्धशरादिभ्य' इति बिहितस्य
मयट फले लुक् इति लुकि । 'लुक्त्तद्धितलुकि इति ङापो लुक् २३, २४ जातीमल्लि-
कयोर्बिहितस्य पुष्पार्थकस्य विदार्याश्च मूलार्थकस्य 'अनुदात्तादेश'त्यत्र 'पुष्पमूलेषु
बहुलमिति लुप् । २५ 'फलपादशुषामुरसख्यानम्' । २६ 'हरीतक्यादिभ्यश्च' ।
२७ 'कसाय हिनमिति तस्मै हितमिति छ, पचे कसस्य औप्रसेनेनामधेयत्वात्
वृद्धाच्छ । २८ 'कडीयपरशव्ययोर्दन्तौ लुक्' । २९ 'नमार्त्तं जल्पो ऊन्य
'मतचनहलात्करणत्पकटेषु' प्रारब्धो बहुभि सह जन्यो वार्तालाप येन तथाभूत-
मपि जन्य युद्धम् अथवा जनी वधूस्ता प्रापयतीतिजन्या (सहाया जन्या) तद्-
हितम् ।

प्यजन्यम्, ससमुपात्तवाङ्मयप्रासङ्गप्रसङ्गविवरसप्रासङ्गप्रथमपिसवाङ्माधुर्यं धुर्यम्, सम्पाद्यमानाहीनसमीनसर्वधुरीणमपि सर्वजनीनसयतजीवनैकपुरीणम्, निपिद्मसमांसमीनमपि भुक्तसमांसमीनम्, भौतिकार्थनगण्यमपि समुपलब्धाप्यात्मिकतत्वाप्रगण्यम्, भगवन्तं पुलस्त्यम् । स च कुलपतिर्हस्तामलकीकृताखिलैर्हलौकिकेऽपारलौकिकसार्वलौकिकव्यात्मिकतत्त्व, पारिमुह्यतेनोविशेषानुभाविततपोगाभ्मोषप्रभावो भगवान् पुलस्त्यो मामवलोक्य हसन्नन्यैर्मुनिभिः पृष्ठो दिग्पदद्विरवेषव-
‘शापशुकमेनमवलोक्य दुःखेनाहमहसम् । सम्पादितापराहर्ककृष्यश्चाहमेतत्सम्बद्धां कथां कथयिष्यामि यच्छ्रुत्वा स्मृतस्वपूर्वजातिकृत्योऽयं भविष्यती’त्युक्त्वा स निजाद्विकृत्यकरणयोदतिष्ठत् । परिसमापितसर्वदैनिकविधिञ्च मुनिभिरसकृदभ्यर्धितो मत्सम्बद्धां कथां वक्तुमेवमारमत—

भासीपुरा शालानुराज्ञातिनेदीयो निधीयमानशौल्केशालिकशुल्कं, व्योवाहारीकजनादीयमानमासिं कावरसमैकनाम्ब्वत्सरकापमिन्यैकम् दीयमानयाचितक^६-

१. समुपात्तवाङ्मयस्य प्रकरणेण भासङ्कुं योग्यः प्रसङ्गो विषयप्रसङ्गो यैरेवं, मूता अपि वरसा अपि बालकाः प्रासङ्गवा इव तैः सहितमपि वाचि माधुर्यं येषां ते वाङ्माधुर्यास्तेषां धुर्यम् धुरीणम् (तद्वहतिरथसुगप्रासङ्गम्, ‘धुरो यट्कौ’, ‘न भङ्कुंराम्’) । २. सम्पाद्यमानस्य अहीनस्य (अह ख ऋतौ) समीनस्य (समायाः ख) च-सनामधीष्टो भूतो भूतो भावो वा-तस्य च सर्वधुरीणम्- (ख सर्वधुरात्) एवंभूतमपि सर्वजनीनम् सर्वजनेभ्यो हितं, यस्मिं पतजीवनं, तस्यैकधुरीणम्-‘सर्वजनाटठन् खथ’, ‘एकधुराहुक् च’ । ३. निपिद्मः मोसेन सहिता मीनायेन तथाभूतमपि भुक्ता भोजनादिना परिपालिता समांसमीना प्रतिवर्षं प्रसवित्री गौर्येन (ससांसमां विजायते) । ४. भौतिकार्थां नगण्या यस्मै सम् । ५-६. ‘अप्यात्मादेष्टमिष्यते’, ‘लेकसर्वनोकाट्टन्’ ‘अनुशतिकदीनाव’ । ७. ‘अप्यधीमात्वाच्च’, ‘परिसुखादिष्य एवेत्येते’ इति अर्थः । ८. ‘पूर्वाङ्गपररङ्गादङ्ग-मूलप्रदोपावस्कराद्गुन्’ । ९. ‘ठगायस्यानेत्य’ । १०. ‘वरति’, ‘स्वागतादीनाव’ । ११. ‘दियन्ते’ । १२. अवरास्यां समायां देयम् इति ‘श्रीभावरसमाद्दुम्’ । १३. ‘सम्बधराप्रहायणीभ्या टम् च’ । १४-१५. ‘अपमित्ययाचितान्यां कञ्चनी’ ।

साम्बद्धिन्म, सन्निहितपञ्चोद्गुलादिवहुसैरिक् सघ्राहमपि आश्वरथ-शाकटं सङ्कीर्ण-
शालम्, कश्चिद्वघव्यमानशारदम्, इतरत्रसस्थाप्यमानहैमन्तम्, नियुज्यमानवैते
निकाकरिक् देवागारिक्, आज्ञाप्यमानावर्षधिक वार्म पारिपा^१ शिक-पारिमुखिकम्^२,
आदिश्यमानपरि^३कारिक^३ दाण्डमौ^४यिकपारिप^५ न्यिकनि शश्ववैशर्लम्, अपरिदश्य-
मानान्दिक्^६, निर्धार्यमाणापूपिक^७ लावणिक^८-कैसरिक शर्ला^९लुकन्यवि^{१०}कैयिका-
पणिकम् आलप्यमानसामौ^{११}जिक घौ^{१२}मिक पारिर्ष्य^{१३}-सामवै^{१४}यिकम्, वितीर्यमाण
पैपिन्यौ^{१५}पि^{१६}कम् द्वैगुणिक^{१७} वार्धुषिक^{१८} दशैकादशिक^{१९}-धनाव्याधुपितैकदेशम्, आल^{२०}-
धन्य^{२१}ध-यतरापरभाग रत्नाकर नाम नगरम् ।

अभवच्च तत्र ज्योतिष्प्रभो नाम परमशिवभक्त सौर्वभौम पाथिव । समूर्जि-
सशासनो^{२२} धर्म्य^{२३}न्या^{२४}यौरसैर्जगतुल्य^{२५}प्रजाव्यवहारो यश्वारत्नाकरमुर्वमधिचक्रे ।

१. 'वहेस्तुरणिट् च' । २. 'अहुलेर्दाणि' (पच्) । ३. हलसौराट्ठक् ।
४ अश्वस्याय वहनीय इत्याश्व 'पात्राद्वाहो', 'पत्राभ्वर्युपरिपदश्च' इत्यञ् स चासौ
रथस्तथा 'शकटादण्' । ५ वेतनादिभ्यो जीवति । ६. आकुर्वन्त्यस्मिन्निर्याकर
(पुसि सज्ञाया घ प्रायेणेति घ) तत 'तत्र नियुक्त' । ७ 'अगरान्ताट्ठन्' ।
८. 'आवसयाःष्टल्' । ९ 'कामस्ताच्छील्ये' । १०. परिमुञ्ज्ज्येत्त्र चकाराट्ठक् ।
११. पारिमुखिक इत्यत्र तु परिमुञ्ज्ज्येत्त्रनेनैव, तत पारिपाशिकश्चासौ
पारिमुखिको यत्र । १२ 'पथ च्कन्' । १३ 'प्रतिकण्ठार्थललाम च' । १४.
'मायोत्तरपद०' । १५. 'परिपन्थश्च तिष्ठति' । १६. 'विशसितुरिद्लोरश्वाश्च
वक्तव्य' । १७. 'आकन्दाट्ठन् च' । १८. 'तदस्य पथ्यम्' । १९ 'ल्वणा-
ट्ठन्' । २०. 'किसरादिभ्यष्टन्' । २१. 'शलालुनोऽन्यतरस्याम्' । २२ 'वज्र
न्यविक्रयाट्ठन्' । २३. 'अवक्तव्य' (आपणस्य अवक्तव्य, राजप्राह्य द्रुष्यम्,
इत्यर्थे) ट्ठन् । २४ 'रक्षति' । २५. 'धर्मं चरति' । २६. 'परिषदो ष्य' । २७.
'समवायान् समवैति' । २८. 'पपादिभ्यष्टन्', पपेण पद्भुपीटेन चरन्तीति पर्विका-
स्तेभ्य । २९ 'सकृतम्' ३०. 'प्रयच्छति गर्भम्' टक् । ३१. 'वृद्धेर्धुपिभावो
वक्तव्य' । ३२. 'कुसीददर्शकादशान् घ्नन्घ्नवौ । ३३. 'अज्ञाण' (भक्ष लब्धा) ।
३४. 'धनगण लब्धा [यत्] । ३५ सर्वभूमिपृथिवीभ्यामण्धौ', तत्र विदित
'इति च' । ३६. 'नौवयोधर्मै'त्यादिना यत् । ३७. धर्मपध्यर्न्यायादानपेते' ।
३८. उरसा निर्मिता. औरसा 'उरसोऽण् च' ३९. नौवयोधर्म० ।

अभूच्चाप तस्यान्त पुरप्रधानीभूता उयोतिष्मती त्रियामेकार्यभिरामा हर्षवती-
नामा वामा वामाङ्गी ।

निजामात्यविनिवेशितराजभरस्य लौकिकैश्वर्यसुखमनुभवतस्तस्य राज्ञो
भूयान् कालो व्यत्यगात् किन्वन्तं गतेष्वपि प्रायोऽखिलजीवलोकसुखेषु, सुतमुख
दर्शनसुखं स नोपलब्धवानिति शरर्वणस्येव निष्कलपुष्पदर्शनान्त, पुरस्य, निष्कल-
मनोरथस्य च तस्यानपत्यताजन्यसन्तापोऽधिकाधिकमेधाञ्चक्रे । येन स सुतेतर-
बहुपारिवारिकव्यक्तिपरिवृत्तमपि निःसहायम्, चारचारुचक्षुष्मन्तमपि प्रज्ञाचक्षु-
पमिव, भूतलावलम्बनमपि निरवलम्बनमिव, अविकलसकलेन्द्रियचक्रमपि भग्न-
मनोरथचक्रमिवात्मानममन्यत ।

एकदा स हर्षवतीनिवासगृहं गतश्चिन्ताशोकप्रैस्तपरिजनपरिवृताम्, समीप-
वर्तिशुद्धान्त पुरवर्षायसीभिराश्वास्यमानाम्, दिवोऽवतीर्य कमलकिसलयाकलि-
ताश्रयकलानिधिकलामिव वामकरतलावलम्बितमुखकमलाम्, अविरलाश्रुपातो-
च्छूननयनाम्, परिचितौदासीन्यशयनाम्, रुदतीं तां ददर्श । इष्ट्वा च तत्कारणं
पृच्छँस्तत्प्रथासन्नकरश्चवाहिन्या, निजापुत्रतां तत्सन्तोषिकहेतुमधोधि । तच्चा-
कण्यातिदु खितो राजा सुहूर्तमिव स्थिरवा दीर्घमुष्णञ्च नि श्वस्योवाच—देवि
यथाविधिसन्तोष्यमाणगार्हर्षत्य-गार्हर्षत्य एव गार्हर्षत्यं योगक्षेमी, सर्वमिह सर्वथा
स्वच्छन्दनियतिच्छन्दस्य न किमपि स्वहस्त्यमिति निःसाराधिकेऽलमतिरुदितेन।
पुत्रपरिष्वङ्गकीलालालौकिकसुखानुभवस्य नूनमनारपदमस्माकं हृदयम् । नहिदैव-
र्मन्यथयितुं बलवतापि केनापि शक्यते । अतो यार्वाङ्मानवशक्यमपिलमुपपाद्य-

१. 'प्रनिरन्त शरेशु०' इति णत्वम् । २. इन्द्र आत्मा, तस्य लिङ्गमिति,
'इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमित्यनेन इन्द्रशब्दाद् घच् । ३. असु-भदने ह्यस्योदित्वात्
ब्रथायां वेट्कत्वेन 'यस्त्विमापेत्यनेन निष्ठायां नेट् । ४. 'श्रीदितो निष्ठाया-
मि'तीट्भावे सम्प्रसारणादि । ५. 'तस्मै प्रभवति सन्तापादिभ्य' । ६-८.
'गृहपतिना संयुक्ते ऊय', गार्हर्षयेनाग्निना विहित यद् गृहपते कर्म । पत्यन्त-
पुरोहितादिभ्यो यक्) तस्मिन्नेव गृहपतेरिमौ (दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्यय)
गार्हर्षयौ योगक्षेमी । ९. छन्दसा, इच्छया, कृतमित्यर्थे 'छन्दसो निर्मिते' इति
षत् । १०. 'तेन यथाकथाच हस्ताभ्यां णयती' (हस्तेन देयं कार्यं वा) । ११.
अन्यथाकर्तुम् ['तरकरोति तदाचष्टे'] इति जिवि टिलोप' । १२. 'यावदवधारणे' ।

ताम् । भवाधिकतरं दीनहीनशरण्या, नयस्व स्वसम्पत्तिं स्वव्यवहृतिञ्च सार्वभौ-
नताम् । वितरानुदिन भस्तेभ्यो भाक्तान्, स्यालीदिलीयंशालीन् । अवधारय हरि-
कौयिकान् । आज्ञापय समधिकमातिथेर्यम् द्वापयानुदिन नि स्विवैपयिकीभ्यं पाथे-
र्यम् । एवकृतेनातिसन्तुष्टा देवा नूनं यथाभिमतफलानि ददति । बहवो हि राजानो
देवमुनिसेवया सुतसम्प्राप्त्या सुतङ्गमसुखिन सञ्जाता । एवप्रायाभिरतिमधुरा-
भिरधरीकृतसुधाभि शोकापनुर्दाभिर्वाग्भिर्हर्षवतीमाश्वस्य राजा स्वभवनमाजगाम ।

निर्गते च तस्मिन्, सा स्रकल तदादेशानुसारमाचरन्ती, गते च नातिबहु-
तिथे काले, क्षीणप्रायाया क्षपायामेकस्या, स्वप्ने स्वमुखे प्रविशन्त सोममद्राक्षीत् ।
प्रबुद्धा च हर्षातिरेकविकसितनेत्रा वेत्रासने नेदीयस्येव शयान राजान प्रबोध्य,
निवेदितनिजस्वप्ना किमेतदिति कौतूहलिनी राज्ञोक्ता, 'देवि सुत्योऽय स्वप्न,
पूर्णा अस्माक मनोरथा । प्रसन्नस्ते भगवानुमावतिरित्यचिरेणैवाह सुतसुशो-
भितोऽसङ्गा भवतीं व्रचयामि ।

अतिक्रान्तेषु कतिपयेष्वहस्सु सामर्थि^{१३} कर्तव्यं^{१४} स्नानानन्तर भर्तृधर्मपरायणा
गर्भं दधे राज्ञी । असूत च वैजनेने मासि निजवापुषकाम्तिरिस्कृतमार कुमा-
रम् । तस्मिन्नुत्प्रेषतिहृषितप्रजापरिजनस्येतस्ततो धावतोऽतिकोलाहलेन
सस्रोभित तन्नगर तदानीमजनि । पाथिवोऽपि च तनयानमदर्शनातिहृषितो निजौ-
दार्येण दीनानपि वितीर्णसर्वावश्यकवस्तुभि प्राभूतिकान्^{१५} पार्याप्तिकौश^{१६} विदध-
रप्राज्याऽयाभिन्नकुन्दकलिकाकल्पशाब्दयोदनेन, धूपामोदमनोहरशिखरिणीश्वाहु-
शाकन र्चा^{१७} तुर्जातकसकृतेक्षुरसेन, स्त्रिग्धस्तब्धधिद्रवशर्करास्वादिष्टभिस्सेन,
आस्वाद्यकवलयलेह्यपेयबहुलेन, शृङ्गारसिन्धुप्लवमानपटिको^{१८} मिरिव पृथुवर्तुलकुच

१ 'तत्र साधु' इति यव 'शाखादिभ्यो य' इति वा य । २ 'प्रतिजनादिभ्य
स्त्रञ्' । ३. 'भक्ताण्' । ४ 'स्यालीविलात्' । ५. 'कयादिभ्यष्टक्' । ६ 'पथ्य-
नियिवसति०' । ७. 'भक्षेत्राजज्ञा०' । ८ 'पय.क्न्', पिस्वान् ङीप् । ९ 'पथ्य
तिथि०' । १०. 'गमे सुपि वाच्य' इत्यसञ्ज्ञाया खच् । ११ 'तुन्दशोकयो परि-
कृतापनुदो' इति क । १२. 'तस्य निमित्त सयोगोत्पाता' । १३ 'समयस्तद-
स्य प्राप्तम्' । १४ 'ऋतोरण्' । १५-१६. 'आहौ प्रभूतादिभ्य' । १७. गुह्यवगे-
लानागकेसरं चातुर्जातकमुच्यते । १८. 'नौ द्वयवष्टन्' (घटाभ्यातरन्तीभि)

घटिकाभिः हास्तिककुटुम्बिनीभिरिवोपलिसहस्तिनीभि यथावरयक परिवेष्यमा
णविष्टैकसोपिपौदशित्कैदाधिकै पायसं चूर्णि-लवणं-मादं^१ मारीचिक तन्तिडोकेन^२,
एकप्राभ्यवहायमाण-दाधिकं पायसिकं शां करिक शार्किकं शौचिकं^३ सौविडेन^४,
अन्यत्र प्रतीयमाण शाष्कु^५ लिङ् ध्राणि^६ कौदनिकं भाक्तेन^७, प्रीतिभोजमहोसवेन
निजबान्धवान् सन्तोष्य, सौ^८ मंस्वत्तिक 'सोमप्रभ' इति पुत्रनाम चक्रे ।

प्रज्ञानयनोऽस्य तन्वान स राजसुनुश्चामृतमयैगुणैर्निपीव्यमान इवानुदिन
वर्द्धमानो निजकुलानुकूलमेव शारीरकं-प्रयिमा^९ नम्, तामेव च का-त्यौचि^{१०} तीमधा-
रयत् । अवतरति च तस्मिन् विद्याभ्यासयोग्ये वयसि, पार्थिवस्तदर्थं^{११} प्राकारियप्रदेशे
प्राकारियाभिरिष्टकाभिर्निर्मितप्राकारम्, प्रासादीयैश्चोदूढदृढिम दारुभिर्विषाम

१ हरितनीना समूह हास्तिकम् अक्षितहस्तिधेनोष्टक्, 'भस्याडे तदिते',
तत्तष्टिलोप, तस्य कुटुम्बिनी (खलादिस्वादिनि) हस्तिना चरति, तरति
वेति हास्तिकस्तस्य कुटुम्बिनोरिति वा । २ सुगन्धितद्रव्यम्, हास्तिक-
श-दस्य हस्तिसमूहपक्षे हस्तिन्य करिण्य ३ 'सहाया कन्' (अपूपक) ।
४, 'सस्कृत भक्षा' । ५ उदकेन श्वयतीति श्वयते क्विपि 'उदकस्योद'
सहायाम्' तत 'उदक्षितोऽन्यतरस्याम्' इति ठक् 'इसुमुञ्चान्तात्क' ।
६ 'दध्नष्टक्', 'ससृष्टे', 'व्यञ्जनैरुपसिक्तो', वा ठक् 'सरुतमि'त्यनेन वा दग्धि
सस्कृतम्, दग्धा ससृष्ट, दग्धा उपसिक्त दग्धि सस्कृतम्, वेत्यर्थे ठक् । ७ 'सस्कृत
भक्षा' (पयसि सरुतम्) । ८ चूर्णादिनि (चूर्णे ससृष्टा) । ९ लवणेन
ससृष्टो लवण, 'लवणाञ्जुक्' । १० 'मुद्गादण्' (मुद्गेन ससृष्टो मीद्ग भोदन) ।
११. 'सस्कृतम्' (मरिचेन सरुतमिति ठक्) । १२ तन्तिडोकेन सरुतम्, 'कुल
त्यकोपधादण्' । १३-१९ तेन भक्षयतीति भक्षणेऽर्थे 'वरति' इत्यनेन ठक् । १४.
दाष्कुलीभक्षण हितमस्मै इत्यर्थे 'हित भक्षा' । २०. धाणा नियुक्त दीयतेऽस्मै
इति 'ध्राणामासौदनाद्विठन् एष २१ भोदनिक इत्यपि । २२ 'भक्तादणन्य-
तरस्याम्' । २३ सोमस्वप्न प्रयोजनम् (कारणम्) अश्वयेति 'प्रयोजनम्' इत्यनेन
ठक् । २४ स्वार्थे कनि 'तस्येदमि'त्यण् । २५ 'पृष्ठादिभ्य इमनिज्वा',
'र ऋतो हलादेश्लपो', पृथुमुदुभृष्टोष्पादिना रथम् । २६ 'वर्णरटादिभ्य प्यथ',
पि वाद्दोष्, हलस्तद्वितस्य । २७-२९ 'तदस्य तस्मिन् स्यादि'ति (ष) ।

न्दिरमारचयाद्भकार । यस्मिंश्च मन्दिरे गुरो साञ्जिष्य निध्यायन् सोमप्रभो बार्ह-
स्पत्योपमप्रतिभया पाहगुण्यैदिशिचितोऽप्येनैव कालेन सर्वविधं सम्पन्न । वि-
द्यामन्दिररामणीयैकहृत्तहृदयस्य च तस्यासीत् तत्रत्यातिप्रशंसया शैष्योपाध्या-
यिका । प्रशंसन्ति स्म च सर्वे तस्य सतीर्ष्यस्यम् । न च भजते स्म तस्य
कार्मुकैकौशलैर्कर्मण्य^{११} कुत्राप्ययायातध्यम् ।^{१२}

एवमतिक्रान्तकौमार, सद्भ्रान्तकाल्यैयौवन कुमार, पार्थिवभारधारण-
क्षमो बभूवेति पिता ज्योतिष्प्रभोऽतिप्रीतो विद्यामन्दिरैस्त राजभवनमानाद्य
विशिष्टज्ञातेयैर्ज्ञातिभि सह स्वविभवानुरूपैर्जामोर्गणैरभिपेकसम्भारैर्विहित-
^{१३}सार्वजनिकाभिपेकोत्सवो निजप्राज्यराज्यैयौवराज्येऽभिषिच्य प्रभाकरैर्भिधान-
स्य निजमन्त्रिणो योग्य^{१४} तनय प्रियङ्करैर्नामानमस्य मन्त्रिण्ये न्ययुज्जत ।
एतदनन्तरमेव दिवोऽवतारं मातलि, सोमप्रभमभाषत—शक्रस्य सखा विद्या-
धरश्च धराया जनुरधार्थैरिष्युञ्चे श्रवस सुतोऽयमाशुश्रवा नाम तुरगोत्तम
स्मृतपूर्वज्ञेनेन्द्रेण तुभ्य प्रहित । समारुढैतदश्वश्च त्व शशूणामज्ञेयो भविष्य
सीति । एवमुक्त्वा त वाजिरत्न सोमप्रभाय दत्त्वाऽऽत्तपूजे वासवसारथी दिव-
मुत्पतिते स्त दिवसो मनोरमै^{१५} सर्वैर्मैत्रलोत्सवैर्व्यथयाप्यतासिलरानुकुलपुर्यै ।

१ 'चतुर्वर्णादीना स्वार्थ उपसह्यानम्' इति प्यञ् । २ 'पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो
यक्' । ३ 'चतुर्वर्णादिस्वात् प्यञ् । ४ सर्वा विद्या अधीते वेत्ति वा इत्यर्थे तद्विद्यार्थे
समासे 'विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेति वक्तव्यम्' इति ठक् तस्य 'सर्वादे सादेश्च लुग्व-
क्तव्य' इति लुक । ५ 'योपधाद्रुरोत्तमाद्भुज' । ६ 'ससिद्धिगुद्दिभ्यो वेत्ति ष्यप्
(काशिका) । ७ 'द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च' । ८ 'सस्युर्य' । ९ 'कर्मण
उक्त्वा' । १० युवादिस्वात् 'हायना-तयुवादिभ्योऽण्' । ११ 'कर्मवेपायत्' ।
१२ ब्राह्मणादिस्वात् प्यञि, 'ययातयाययापुरयो पर्यायणे'ति वृद्धि । १३
'कालायत्' । १४ पञ्चम्यास्तसिल' । १५ 'कपिज्ञात्योर्त्क' । १६ 'आ मन्विश्व
जनभोगोत्तरपदात्त' । १७ सर्वजनाटनछध' । १८ 'राजाऽसे'राजशब्दोऽसमासे
यक् लभते । १९ 'दिवात्रिमानिशाप्रभा०' इति करोतेष्ट । २०. 'योगायच' ।
२१ क्षेमप्रियभद्रेऽण् चेति खच् । २२. 'प्राकृताच्छ' इत्यधिकारे सर्वभ्यो
द्वितमि-पथे, 'सर्वाणो वेत्ति वक्तव्यम्' इति वैकल्पिकणाभावे छ ।

एव समारूढयौवनस्समस्तज्ञेयपारावारीण स्ववशपरपरीणप्रधासर्वकर्मो
 णोऽभ्यमित्रिण सोमप्रभोऽन्देष्टु पित्रानुज्ञातस्त प्रणम्य सथल, सर्वचर्मणचार्मा
 न्तर्निगूढनिष्कृपकृपाण, सर्वगोणसुलक्षणमध्वनीनाशुश्रवसमारूढ शुभयावह-
 नि पूर्वं पूर्वदिक्सम्मूलोने दिग्बिजयाय प्रतस्थे । तदध्वरज्ञसाहाय्येन जिवा च सर्वं
 दिशा विशाम्पतीन्, तभ्यो रत्नान्वाहरन् विद्विषश्च शिासा सममेव तदनुनिवृन्तन्
 कृतंकार्यो हिमाद्रिनिकटे, पथि सन्निवेशितसैन्यो, वनाद्वना-तरे शौवापदैष्टगया
 कुर्वाण किन्नरयुग्ममवलोक्य तज्जिघृक्ष्यैन्द्राश्वाधिरूढस्तद-वधावत् । तच्च किञ्चिद्
 दूर गत्वा गिरिगुहामेका प्रविश्य चक्षुरगोचरता गतम् । मनोजवेन च तेनाश्वेना
 त्तिदूर नीत सोमप्रभोऽर्जा^१ श्विनेऽश्वनि सुदूरपरित्यक्तथल, सन्धासमयेऽर्णवैर्कल्प
 महासर एक दृष्ट्वा तत्तारे ता निशां निनीपुरवततार । अश्वस्य पुरो घासञ्च विकीर्य
 स्वय गृहीतफलोदकोऽकस्मादेकतो गीमनि स्वनमश्रुतोत् । कौतुकाकृष्टस्तत्रि स्व-
 नानुसारेणच किञ्चिद् दूर गत्वा शिवलिङ्गाग्रे गायन्तीं द्रैयङ्गवीर्नर्गद्दिमशरीरावयवाम्
 असाधारणी दिव्यकन्यकामेका ददर्श । सा च, केयमद्भुतसौ-दर्या सोदर्या रते
 रिष स्यादिति, विस्मयरितमितलोचनमनिमेपेण चक्षुषाऽखिलदृष्यीकुर्वन्तमुदारा-
 कृतिं कृतातिथ्यै^२ सस्फारा तमुवाच—‘को भवान्’ कथञ्च दुर्गामामिमा भूमिने-
 कास्त्री^३ प्राप्तवान् ? एतच्छ्रुत्वोपवर्णितनिजवृत्तान्तेन, सोमप्रभेणारमवृत्तान्तमनुव
 र्णयितु निर्घञ्जा यद्गादरेण सा, पद्मतटरुहविटपिसमुत्पाटनपटुभिरश्रुपूरैराप्यायि
 तमुनेत्रा^४ निजोदन्तमेव वक्षु प्रारभत । अस्ति हिमाद्रिकटे केकाञ्चनाभाह्वय पुरम् ।
 आस्ते च तत्र पद्मकूटाभिधानो विद्याधरेश्वर, तस्य हेमप्रभाह्वयायां परन्यां जाता
 पुत्रादप्यधिकमिया मनोरथप्रभाऽह कन्या । विद्याप्रभावेणाह सखीभि सम

१ ‘अवारपारात्यन्तानुक्राम गामी’ । २ ‘परोवरपरम्पर०’ । ३. ‘तत्सर्वादि
 पथ्यङ्गकर्म०’ । ४. ‘अभ्यमित्राच्छ च’ । ५ ‘सर्वचर्मण कृत स्वधर्मो’,
 तथा चर्मणोविकारेऽणि ‘चर्मण कोशे’ इत्युपसरयानादिलोके चार्म (कोश)
 ६. ‘तत्सर्वादि ०’ । ७ ‘अश्वनो यत्सौ’ । ८ ‘ययामुखसम्मूलस्य दर्शन त’ ।
 ९ ‘शुनो दन्तदष्टा०’, ‘तस्येदम्’, ‘पदान्तस्यान्यतरस्याम्’, इत्यैच्, ङीप्सुम्ब-
 ज्जाव । १०. ‘अश्वस्यैकाह्वगम्’ । ११. ‘अर्णसो लोपथ’ । १२ ‘वृत्वादिभ्य
 इमनिज्वा’ । १३. ‘आप्नीघ्रसाधारणाद्म्’ । १४ ‘अतिथेर्व्य’ । १५ ‘एकादा-
 किनिष्वासहाये’ । १६ सयोगोपधत्वात् ‘स्वाहाचोपसर्जनादिति’ ङीष्भाव ।

प्रत्यहमाश्रमेषु, कुलशैलेषु, *निविरीधोपशैलप्रदेशेषु, पीलुकुण्चणौपेत्यक-
वनोपवनेषु च क्रीडित्वाऽऽहारसमये पित्रोरन्तिक भवन्ती शैशव व्यत्यया-
पयम् । समुपारुढयौवना चैकदेतस्सरस्तटे विहरन्ती स्नानार्थमागतम्, सवयस्य,
संस्यक्मपरर्यैकमेक मुनिकुमारकम् । तद्रूपशोभया दूया इवावृष्टाह तमभ्युपग-
तेति समुपविष्टाया मयि तत्र साकृतया दृष्टया कृतमस्त्रागत परिज्ञातोभयाश-
यया मसरया कोऽय महाभाग इति तद्वयस्योऽप्रच्छि । तदाकर्ण्य सोऽनवीत्-
यद्यातिद्वीयसीतो निवमति स्वाश्रमे दीधितिमात्रामा मुनि । सत्कर्मठा वैर्णा स
सरयि स्नातुमत्र कदाचिदायातस्तत्कालागतया धिया दृष्ट । तच्च शरीरेणाप्राप्य,
प्रशान्त, मनसैव सदेनूरु तर्मनुका साचीकमत साचीकृतचारुचक्षुषाऽवलोक-
यन्ती सकामया भावनयेति तावद्दर्शनरसेनैव कृतकृत्यावाप्तैतत्पुत्रा, स्वदर्शनात्मयि
समुपचोऽय पुत्र, स्वया चैप परिगृह्यताम्' इत्युक्त्वा दीधितिमन्त त पुत्र समर्प्य
श्रीरन्तर्दधे । मुनिरपिचानायासलब्ध त पुत्र हृष्ट सन् स्वीकुर्वन् यथाकालमुप-
नीयात्थापितसर्वविद्यीकृत । स एवाय रश्मिमात्रामा मया साकमिहायात धिय
सुतो मुनिकुमारक । एवमुक्त्वा तद्वयस्येन पृष्टा मत्सखी मद्दिषयकसर्वमपेक्षि
तमन्वयनामादिक तस्माद्यथोचत् । अन्योन्यान्वयज्ञानसञ्जागानुरागावावा
यावत्तत्र स्थितौ तावदेव द्वितीया सखी गृहादागत्याहारभूमौ मा प्रतीक्षमाण
पितरमवोषत्, येनाहमाश्रु समागमिष्यामीति मुनिपुत्रमुक्त्वा भीत्या पितुरन्तिक
मुपगम्य कृतकिञ्चिदशना रसनाऽनालदेय तत्सम्पर्कसुखस्वादीयोरसमनुभवितु
यावद्विनिर्गता तावदाद्या मदीया सखी समागता स्वैरमैरयत् सखि, मुनिपुत्रस्य
तस्य सखा समागतो द्वारि स्थितो मामवदत् यन्मनोरथप्रभादर्शनेन कुसुमशरश-
राशरशरव्यता गच्छन् मम सखा कामप्यनिर्वचनीया दाहया दशा प्राप्त प्रागे
शरीं ता विना प्राणान् धारयितुमसमर्थ इति प्रयुक्तपैतृकम्पोमगमनविद्योऽह
मनोरथप्रभापार्थं प्रेषित इह समायात । एतदाकर्ण्य तदुदन्तर्तृप्राखुरततो निर्ग-

* 'निर्विडज्विरीसची' । १. 'तस्य पाकमूले पीत्वादिभ्य कुण्चणाहचौ', 'तेन
वित्तशुश्रुष्वणपौ' । २ 'उपाधिभ्या त्यकप्रापज्ञाहृदयो', 'त्यकनश्च निषेध', 'तत्र
भव' । ३ 'अस्येन परिजात' । ४ तिक्थेन्यकृच् । ५. 'कर्मणि घञोऽठच्' ।
६ 'वर्णाद् ब्रह्मचारिणि' । ७ सन्, उत्तम अन्को वशो वृत्ति स्वभावो वा
यस्य तम् । ८ 'अनुकामिकाभीक कर्मिणा' । ९ 'शीतोष्णतृप्रेभ्यस्तदसहने ।

एवाग्ने गामिना पर्यङ्केन तेन, दयालुद्वयैयालुमुनिपुत्रकमित्रेण, ससखीहाहमाहाय, मया विना चन्द्रोदयेन सहैवोद्गतप्राण तमद्राक्षम् । तद्वियोगार्णवनिमग्ना चाहमा स्मान् निन्दन्ती गृहीततत्कलेवरा, मरणार्थिनी यावदेवानल प्राविविद्ध मावदेष तेज पुञ्जाकृतिरुर्वली पुमानेको दिवोऽवतीर्य समुपात्ततच्छरीर खमुरप यावलो-
क्यमान एव चक्षुपामगोचरतां गत । त तथाभूयगते, भूते च तदनुपैदिति, तत्सुहृदि, केवलायामेव मय्यनल प्रविविद्धौ, गगनगवी मामेवमभापत-‘मनोरथ प्रभे, मनोरथ पूर्णस्ते भविव्यति मुनिकुमारकसगमारमक इति साहसेनानेना लम्’ । एतद्वाक्यं तत्समागमनिवद्धा शापाशासन्दानितप्राणा विरतमरणधारणा, धारणाध्यानादिना तद्दिनादादिनाथ भगवन्त शकरमञ्जन्तीह स्थिता । एतद्वादिनी, तत्सखीविषये पृष्टा, सैवमवादीत्—यासा सिंहविक्रमनाम्नो विद्याधरेश्वरस्य मकरन्दिका नाम्नी कन्या मदीया सखी मददु खदु खिनी मद्द्वार्तां विज्ञातु स्वसखीं प्रेषितवती आसीत् । तथा साक मयापि स्वसखी प्रेषिता इत्यद्याहमिहैकाकिनी तिष्ठामि । एवमुक्तवती सा, तदैव दिवोऽवतीर्णांमुक्तसखीवार्तां तां स्वसखीं सोमप्रभाय दर्शयित्वा कारिततदर्थपणंशय्याऽध्याय धासञ्जादापयत् ।

तत कृतनैशिकविश्रामा व्यतियापिततस्त्रियामाश्च सर्वे ते प्रातरुथिता व्योम्नोऽवतीर्णं देवजयनामान विद्याधरमपश्यन् । यश्चागत पृथानति-
रुपविश्य मनोरथप्रभामेवमवादीत्—मनोरथप्रभे, राजा सिंहविक्रमो मम्मुखे-
नैव त्वां वक्ति यत्स्वपपुरिणीतायां स्वस्त्रेहात्तावकीना सखीय मदीया सुना मकरन्दिकाऽपि न विवाहमिच्छतीतीहागप्यैनां बोधय यत्रप विवाहोन्मुखी स्यात् । एतद्वाक्यं स्वसखीं प्रयोधयितु देवजयेन सह गन्तुकामया तथा सह वैद्याधर लोकमवालुलोकयिषु राजा सोमप्रभोऽपि प्रदत्तघासमश्च तत्रैव स्या पयित्वा सद्यो व्योम्ना सिंहविक्रमालय प्रापत् । तत्र प्रदर्शितवहुंतिथातिथ्या^१-
तिथेयी^२ मकरन्दिका सोमप्रभ इष्टा कोऽयमिति जिज्ञासिता^३ मनोरथप्रभोक्तदु-

१ ‘तत्र कुशल पय’ (बुन्) । २ ‘हृदयाद्यालुरन्यतरस्याम्’ । ३ ओहा ङ्गौ (आगस्येति भाव) । ४ ‘अर्थाचासन्नहिते’, ‘तद-ताच्च’ ‘अग्नेभ्यो ङीप्’ । ५ ‘वाहुरुपूर्वपदाद् बलात्’ इतीनि । ६ ‘मुवो भावे’ । ७ ‘अनुप ण्वेथ’ । ८ सुखादिभ्यश्च’ इतीनि । ९ ‘निशाप्रदोषाभ्याश्च’ । १० ‘बहुगण वतुवतिषट्सा’, ‘तस्य पूरणे ङट्’ ‘बहुपूगणसप्तस्य तिथुक्’ । ११ अतिथेऽर्थ्य । १२ पथ्यतिथिवसतिस्वपतेडंत्, टिड्ढाणञ्० इति ङीप् । १३ तदस्य सजात सारकादिभ्य ङत् ।

दन्ता समुद्रद्राकासोमप्रभेज सोमप्रभेज च सद्योऽपहृतमानसा न साऽऽमानं तत्परिवश वशीकर्तुमपारयत् । सोमप्रभश्चापि सुपचमलार्ची केशवा लक्ष्मणा, ललाटलाम्, सर्वथानुकूलाम्, लक्ष्मीतैमा प्रियतर्माङ्गना ता मनसा प्राप्य, गण्य-गुण्यांप्रगण्य कश्चि सुकृतिकप्रकृतिक एव तद्गुरो भवेदित्यचिन्तयत् ।

अथ साय सम्पादितारनीतपिवतेषु सर्वेषु, सुखोपविष्टेषु, प्रवृत्ते च स्वैरं समाहाये, धौमिनी, पोडशिनी, मनोरथप्रभा मकरन्दिका तदुद्वाहानिच्छाहेतुम-पृच्छत् । सात्वाह शरीरादप्यधिकया मसहया स्वयाऽस्वीकृते वरे कथमह ते सुख-दुःखमधर्मिणी पाणिपीडनमिच्छेयम् । इत्थमुक्त्वा मनोरथप्रभा स्ववृत्त वर, तत्सङ्गम-प्रतीचाञ्चाचराणा पाणिग्रहाभिलाषिण्या मकरन्दिकया सह सोमप्रभ पर्यचीचयत् । तामपि च तद्रूपयौवनलावण्यातिशयाकृष्टामालोक्य सिंहविक्रम क्रमात्तत्प्रोत्तिमुप-क्रम्य मनोरथप्रभा तदुभयविवाहकृतनिश्चयाऽभूत् । ततोऽतितोषोऽकरोच्छूल-स्वान्तसिन्धुर्मनोरथप्रभाश्रमनिवर्तनावसरविन्दु^१ सोमप्रभो ल^२ यद्यतिस्ता जगाद्-अहमधुना द्विप्रमेव त्वदाश्रमगमनोक्त^३ । मन्थधिष्ठित तत्रागत ममानुपदि सैन्य-मर्दो^४ तमनवेष्ट्य मामकीनाऽहिताशङ्कि परावर्तेत चेत्सद्वत्सलयो पुत्रवर्लयोर्मम पित्रो-र्महादुःखकर उदन्त एव स्यादित्यवगतसैन्यवृत्तान्तो नितान्तनिश्चिन्तस्वान्तः, परावृत्त्य मकरन्दिका परिणेष्यामीति श्रुत्वा देवजयोऽसद्धारोपित त यावदेव स्वाश्रममानयति मनोरथप्रभा, तावदेव सोमप्रभस्य प्रियङ्करनामा मन्त्री तत्पदवीं विचिन्वान मसैनिकस्तत्रागात् । मिलिताय च मन्त्रिणेऽतिहृष्ट सोमप्रभो यावदेव

- १ पचमशब्दात् 'प्राणिस्थादातो लनन्यतरस्याम्' इति लचि सुपचमले अक्षिणी यस्यास्ताम् । २ प्रशस्ता केशा सन्ति यस्या इतिविग्रहे 'केशाद्वोऽन्यतरस्याम्' । ३ 'लक्ष्म्या अच' (चात् न प्रथय) । ४. प्रशस्तललाटपुञ्जाम् 'वातदन्तवल-ललाटानामूञ् च' । ५ 'कृञ्जान' । ६ 'अज्ञात्कत्यारो' । ७ 'अन्येभ्योऽपि दृश्यते' इति यप । ८ 'अत इत् ठनौ' (सुहृन् पुण्य वर्तते अस्पेति विग्रह) । ९ 'वाचो मिमिनि' । १० पोडश सम्वासरोऽस्या इति विग्रहे वयसि पूरणात् इतीति ततो ङीप् । ११ 'समानस्य च्छन्दसीति' सूत्रे समानस्येति योगविभागात्सदशवचनेन, सहशब्देनास्वपदविग्रहवहुनीहिणा वा समानस्य सहशब्दस्य वा समाधे 'धर्म शीलवर्गान्ताच' इतीत्यन्तान् ङाप् । १२ 'विन्दुरिच्छु' । १३ 'उक्त उन्मना' । १४. वृत्तध' (विच्छिद्रस्य प्रतिविधान वृत्ति, सा अस्यस्मिन्निति चार्तम्) । १५ 'वस्तासाभ्या कामवने' । १६. 'अन्येभ्योऽपि दृश्यते' (वलच्) ।

सर्वमादितं शसति तावदेव शीघ्रागमनसूचकपितृसन्देशगर्भलेखमादाय दूत
समुपागत इति सचिवानुमत पितुराज्ञामनतिकामन् तच्छ्रोत्रो निजनगर जिग-
मिपुरवलोक्तिपितृकोऽह न चिरादिह समागमिष्यामीति मनोरथप्रभा देवजय
चाप्युक्त्वा मातापितृदर्शनातितृष्णागुणको निजनगरगमनाभिमना बभूव ।
देवजयोऽपि च निवृत्त्य प्राप्तमकरन्दिकान्तिक सर्वं तत्तां तथैवाबोधयत् यज्ञा-
कर्ण्यं सा वासन्तिकोद्याने गीते, सखीजनकोमलालापे चापि पराष्टुली, आहारे
चापि प्रदर्शितनिरादरा, परित्यक्तमण्डनादिका, पितृभ्या परियोष्यमानाऽप्यविष्टत-
ष्टतिरुष्टष्टविसिनीपन्नशयनोन्मादिनीबोद्धेगदायिनी पित्रो निजप्रियतमवियोग-
वैक्लव्यपिष्टुनविपुणतामभजत् । पितृभ्यामनुनेनीयमानापि तद्रूपसा प्रकृति-
मनापश्चा सा क्रुद्धाम्या ताभ्या नि श्रीके निपादमध्ये तेनैव शरीरेण कञ्चित्काल
पतितु शप्ता स्वजातिस्मृतिवर्जिता सा मकरन्दिका तदैव (मुक्तालताक्या)
निपादकन्याऽजनि । तस्मिन्ना सिंहाविक्रमश्च कन्याशापशोकसन्तापितस्वान्त
सपत्नीक पञ्चत्वमवाप । स च विद्याधरेन्द्र (सिंहाविक्रम) पुरा सर्वशास्त्रविन्मुनि
केनापि प्रार्थनापुण्यशेषेण शुकता गत इति स एवाय शुक स्वतपोवलागुराधीत
सर्वं सुतरां स्मरति । कर्मगतिज्ञास्य विचित्रां स्मृत्वाऽहमहसम् । राजसद्वि
कथामेतामुक्त्वैव विमोक्षयते । सोमप्रभश्चास्य सुतां निपादीत्यमागतां मकरन्दिक्तां
वैद्याधरे जनुपि प्राप्स्यत्येव । मनोरथप्रभा चापि सग्नति भूमिपरूपेण वर्तमान
त रश्मिमन्त मुनिसुत तदैव पतिमवाप्स्यति । सोमप्रभश्चापि पितर इष्टाऽऽधमे
प्रियाप्राप्त्यै शङ्कराराधनसाधिष्टरितृष्टि'—

एव मत्सग्यद्रा कथां कथयित्वा तूष्णीं कामासीने मुनौ, समुपजातजाति-
स्मरणभूयिष्ठहर्षशोकपरीतमानसोऽह येन मुनिना तत्र कृपया नीतोऽभवम्
तेनैव मरीचिमुनिना गृहीत्वा वदित । समुपारूढपर्शकश्च पश्चिमुलभाञ्जापला
दितस्तत परिभ्रान्यन्, स्वविद्याधर्यश्च प्रदर्शयन्, निपादहस्ते पतित क्रमाव-
दन्तिकमानीत । इदानीञ्च मदीय पश्चियोनिच दुष्कृत चीणम् ।

- १ 'आशादिभ्य उपसह्लयानम्' । २ 'प्रज्ञा धृदाचार्वाभ्यो ण' । ३ 'आनह्
जनो हन्द्दे' । ४. 'शीतोष्णाभ्या कारिणि' । ५ 'विष्वमियुत्तरपदलोपश्चाकृतसन्धे'
(विपुणता अव्यवस्थितचित्तता) । ६ 'दिक्शब्दस्य' इति विहितस्यासनाते
'अब्रह्मं' 'तद्वितशासर्वविभक्तिरित्यस्ययथे, 'सायचिरमिति' तदुल् मुनौ ।
७ 'अकृत्प्रकरणे तूष्णीम काम् षत्त्व्य' । ८. 'अस्ते' ।

एता कथा कथयिवा विरते विचित्रवाचि विदुषि शुके, स सुमनोमहीभृत् तदाकर्णनप्रमदपयोनिधितरङ्गोद्वेलितविस्मृतान्तरामा समजायत । सोम प्रमतपसा चातिसतुष्ट शकर स्वप्ने त सुमनोनृपस्यान्तिक गन्तु तत्र स्वकान्ता ज्वावाप्तुमित्य समादिदेश यत् पितृशापतो मकरन्दिजा निपादसुता भूत्वा शुक्ता मवास निजपितरमादाय राज्ञोऽन्तिक प्राप्ता श्वाञ्च'वलोक्त्य विनिवृत्तशापा सा विद्याधरी सती स्वजातिं स्मरिष्यती'यन्यो-यविज्ञानविद्वद्ग्रहर्षंशोभासम्पन्नयो युंध्यो सद्गमो भविष्यति' । भूमिपतिमेव निगद्य गिरिनश स्वाश्रमस्या मनोरथप्रभामपि तथैवात्रवात्-यद्रश्मिमात्रामा यो मुनिसुतस्ते वरोऽभिमत स सम्प्रति सुमनोऽभिधानो भूमाद्यु'पन्न इति तत्र ग'वा'स्वदशनेन सम्प्राप्तजातिस्मर त वरमाप्नुया ।

सोमप्रभविद्याधरकन्यक विभुना शम्भुना इत्थ स्वप्न पार्थक्येनादिष्ट सुमनो नृपते सद् समाजगमतु । तत्र सोमप्रभावलोकनेन सस्मृतस्वजातिर्विमुक्तशापा मुक्तालतास्या मकरन्दिकाऽवासनिजदिव्यवपुस्त कण्ठे जग्राह । सोमप्रभोऽपि च गिरिनापते प्रभावाद्धिद्याधरराजपुत्रीमवाप्य कृतार्थं समपद्यत । सुमनोमहीपति श्वाप्यवलोकितमनोरथप्रभस्मृतस्वजातिर्नभश्च्युता पूर्वां तनु प्रविश्य मुनीन्द्र पुत्रतामवाप्य चिरोत्सुक स्वकान्तया च तया सद्गत स्वाश्रम प्रययौ । सोम प्रमभूपतिश्चापि निजा प्रियानादाय निजनगरमगमत । शुकोऽपि च सद्यो वैद्वजा ब्रह्मभद्र कृत्वा तपोभिरर्जित निजधाम जगाम ।

एव सुदूरान्तरितविशङ्क'सङ्क'सकटसङ्क'तानामपि देहिना यथाकालम वरय सद्गम सजायत इति न कथमप्यत्रभवता शक्तिपशोलाभविषये चिन्तितेन भुवेष्टिमम् एव निजसचिवेन गोमुखेन प्रबोधितो नरवाहनदत्त शक्तिपश सद्गमसमुत्सुकोऽपि परमस'तुष्ट शयनशरैर्णमशिथ्रियत् ।

परेष्वपि गोमुख सौख्यशायनिक-सौस्तातिक सेवकजनपरिवृतनरवाहनदत्त मनोविनोदसमये पुनरायागस्त'मनोरञ्जनार्थं कथामपरामेवमारभत—

अस्ति यथासमयमुप्यमानपक्ष्यैर्व्यमानमाँ' दान-त्रैहेयै' यर्व्यतिल्यै'गौधूमनचा

१ वे शालच्छङ्खौ सम्प्रोदथ कटच विगकटसङ्कटमकटैरतिदू वै सकृत् तानाम् अभिभूतानाम् । २ शयनागारम् । ३ ४ पृ'छनौ सुजातादिभ्य' । ५ पल्लूलवनपवनयोरिति चौरादिकधातोयकि शानच । ६ 'धान्यानं भवने क्षेत्र खन' । ७ 'द्रीहिशास्पोर्ठक' । ८ 'यवपक्वपठिकायत्' 'विभाषा तिलमापो भाभनाणुभ्य' । ९ 'सल्ययमापतिरुवृषवद्यण' ।

र्णक्रीने कचिद्द्वितीयोऽत्रियमाणैरितरत्र शम्बोऽक्रियमाणैरन्यत्र च बोर्णाकृतै
 चैत्रैरिन्द्रशाकटोपयुग्ममानशाकृ^१, आतुर्व्रजमार्गोपरुडाजप्यै^२विध्यै, अशित
 इवीनगौष्टीने विकटाविक^३टोरणयुद्धै, अविपटोविपोदावपय पिपासाऽविक^४पो-
 तकपेयीयमानावि^५सोद्धै, सञ्चाल्यमानगोगो^६गोडशक^७द्युपस्योपवेशित-कृषी-
 चलयालत्रो^८तीने, अनुग^९वीनसरद्यमाणार्थ^{१०}श्रीन-समांसमोने, गोगोष्ट^{११}तिष्ठदा-
 गे^{१२}वीने रथले, सद्वृह^{१३}तिकैरप्यसद्वृहतिकै परहितपरिहितकौ^{१४}पीनैरप्यतिशा-
 लीनैर्जनैश्च राज^{१५}न्वज्जारतभूमिमनुकुर्वत कुरवर्पस्य धारेश्वराभिधेये शैव सिद्धसेत्रे
 न्यवसरकोऽपि बहुभिर्वैनयिक^{१६}ता^{१७}पसोपसेदिवद्विरुहपास्यमानो मुनिश्रेष्ठ^{१८} । एकदा
 स स्वप्रेष्टो^{१९}न् शिष्यान् आहूय 'युष्मासु केनचिदपि किमप्यपूर्वं श्रुत इष्ट वा
 स्याद्धेदुपवर्ण्यताम्' इत्याज्ञापयत् । गुरुणा एवमुक्तानां तेषामेक^{२०}तमोऽगार्दीदानु-

१ धान्यानाम् । २ ३ ४ 'कृजो द्वितीयतृतीयशम्बवाजात्कृषौ' । ५ 'भवने
 क्षेत्र शाकृशाकिनौ', 'शाकटादण्' । ६ 'अनुर्यत्समया', 'तद्गच्छतिपयि
 दूतयो' । ७, 'अत्राविन्या ध्वन्' । ८ 'अपडशाशितङ्ग्वल्म्' । ९ गवां
 स्थानमिति सुपीतियोगविभावात्तिष्ठते के, अम्बाम्बगोभूमीति सस्य परे
 दुस्वम्, एव निष्पन्नाद् गोष्टशब्दात् 'गोष्टात्खन् भूतपूर्वे' । १० 'सम्प्रोदथ
 वटच्' इत्यत्र चाद्विकटम्, तथा अविशब्दात् 'सघाते वटच्' सत्र ये
 उरणा मेया (कारनाङ्गीतिसूत्रे हलादावेवेतिनियमेन सप्तम्यलुग
 भाव) । ११ 'विस्नार पटच्' । १२ 'अवे क' (अविरेव अविक) ।
 १३, 'अवेहुंघे सोटदूममरीसुचोवक्तव्या' (सकारपाठ सामर्थ्यात् प) ।
 १४ 'द्वित्वे गोशुगच' । १५ सर्वतोऽक्तिन्नर्थादित्यके । १६ 'रज कृष्यासुति'
 'बले', 'प्रातेन जीवति' । १७ 'अनुस्वल गामी' । १८ 'अयश्चीनावटच्चे' ।
 १९ 'गोष्टजादय स्यान्नादिपु पशुनामभ्य' । २० आह् पूर्वान्तो कर्मकरे ख, गो
 प्रत्यपणपर्यन्त कर्मकर । २१ वृहती भाषणम् जलादिनिधान या तत्सदितै
 रपि प्रावाररहितै (एङ्ग्र वृहतिक्काशब्दे 'न सामिवचने' इति सूत्रापापितो
 वृहतीशब्दात्स्वार्थिक षन् 'केऽण्' इति ह्रस्व) । २२ 'शालीनक्षीपाने अश-
 टाकार्ययो' । २३, 'रापन्वान् सौराज्ये' । २४, 'विनयादिभ्यष्टक्' । २५ 'अण्
 च' ह्रस्वनेन तपसोऽण् । २६ अतिशयेन प्रशस्य इति, 'अतिशयेन तमबिष्टनौ'
 इत्यनेन प्रशस्यशब्दादिष्टनि प्रशस्य थ 'भ्रुकृत्यैश्च' । २७ प्रियशब्दादिष्टनि,
 प्रियस्थिरेति प्रादेश । २८ 'एकाथ प्राचाम्' ।

शौचिकोऽपूर्वस्य स्वधृतस्यैव याकारमीरेषु विजयनामधेये कस्मिंश्चिच्छाम्भवे महा
 क्षेत्रे कृतकुटीर, सर्वथा शयुरपि विद्याहृत्युं कश्चित्परिष्ठाणं न्यवसत् । अह सर्वं
 विनयी भवेय, देविष्टेष्वपि देशेषु मदीया बहिष्ठा कीति प्रसरेदित्यस्युत्कटेच्छ
 दागमु प्रणत्य सद्योवादाय बहिर्निरगमत् । पर्यटनक्रमेण च स विदुष्मत् प्रदेशान्
 गत्वा तत्रत्यान् वादविद्वद्दे श्यबहुपैद्वन् पराजयमानोऽटवीमेकामासाद्य परिश्रान्त
 स्तरोरेकस्याधस्तां द्विशधाम । क्षणादेव च तत्र नेदीर्य सर सरसिजशिशिर
 समीरणे क्षेत्रे कुतश्चित्समागतेन दण्डकुण्डिकाकरेण, द्रव्येण^१, धामिकेणैकन तस्य
 काकतालीया^२ सगति सज्जाता । कुत आगत, क च ख यासीति परित्राजा परिष्टो
 धार्मिको जगाद, 'अह विद्याक्षेत्रात्पाटलिपुत्रादिहायातो यादेन चावदूकान् जेतु
 कारमीरान् गच्छामि' । पृतदाकण्यं परित्राड्चिन्तयत्-यदिहरयोऽयमेक पाटलि-
 पुत्रीय स्वकुशा^३ प्रीयया सुध्या न मया जितश्चेत्तत्र गावा बहूना जयोऽसम्भव एवेति
 परित्राड् धार्मिकमात्तिप्यैवमाह-'देव मुमुक्षुत्वम्, वादभ्यसनानुरत्वञ्चेत्येतद् द्वैय
 सर्वथाऽऽयोम्यभिन्नम् । वादाभिमानधन्धेन ससृतिमुमुक्षा, बहिनौप्यशमन
 मिव, हिमेन च शीतनिवारणमिव, पापाणतरण्या सिन्धूतरणमिवेति रक्षसा कृते
 शोभावहा वाक्कलहविवादेच्छां परित्यज्य ससारकलेशभीरुणा मुमुक्षुणा सर्वथा
 शान्तेन दाम्तेन च भवितव्यम् । एवमुक्तो धार्मिकोऽतिसन्तुष्ट उवाच-'सदग्धो
 हि सजनानामाभाषणपूर्वं, सख्यं च सात्तपदीनमित्यटस्यामिह सद्गतयोर्नावेतद्-
 द्वितय सज्जातम् । अतो निन्नस्थानेऽपि भवानुपदेशेनानेन मे गुरुस्थानीये' ।

१ अतुगादिनष्टक् । २ 'कशाभ्या बभयुस्तिदुतयस' । ३ 'अह शुभमो
 युस्' । ४ 'परौ मजे प पदान्ते' । ५ 'स्थूलदूर०' । ६. बहुल
 शब्दादिष्ठनि 'प्रियस्थिरे'ति बहादेश । ७ 'तदस्यास्यस्मिति मनुप्',
 'तसौ मत्वर्थे' 'दसो सम्प्रसारणम्' । ८. 'ईयदसमाप्तौ कल्पन्देस्यदेशीयर' ।
 ९ विभाया सुपो बहु-पुरस्तात् । १०. 'पूर्वाधराधराणाम्०' 'अस्ताति च' ।
 ११ अन्तिकशब्दादीयसुनि 'अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ । १२. 'द्रव्य च भव्य' ।
 १३. 'धर्म चरति' । १४. 'समासाच्च तद्विपयान्' । १५ 'कुशाप्राच्छ' ।
 १६. 'सह्याया अवयवे तयप्', द्वित्रिभ्या तयस्यायज्वा' । १७. 'पूर्वसदसमो-
 नार्थकलह०' । १८ 'सह्युर्य' । १९ सात्तपदीनं सह्यम्' । २० 'स्थानान्तादि-
 भाषा सस्यानेनेति चेत' ।

एवमुक्त्वा बहुकृत्वस्त प्रणम्य, त्रि^१ परिक्रम्य च, यथाभिमतमगात् । परिव्राट् च तत्रैव स्थितो भार्यया सह ऋडितस्तद्द्रुमसदो^२ यंस्य वाताप्रसङ्गेऽशृणोत् यत्की ङापाम् यत्नेन नर्मणा पुष्पस्रक्ताङ्किता तद्वञ्चकपत्नी मृपैव विच^३ तीकृता मूर्तकल्पा माश्रमान प्रदर्शितवतीति बान्धवजनमुक्ताक्रन्देन कोलाहलपूर्णं तत्सर्वं स्थान चणमज्ञायत । चिरस्यैवभूतदशा सा दृशाबुदमोलयत् । 'किं ते जातम् ? कथमेव मभूत् ? किं वा स्वयैवभूतदशायामन्वभावीति वृच्छापारवशो यत्ते, मिथ्यैव सैवम वोचत् 'खया मालयाऽभ्याहताह तत्क्षणमेव कूर्ण, पाशहस्त, कर्णिलम्, दन्तुरंम् ज्वलन्नेत्रम्, ऊर्ध्वशिरोरूह, निजच्छायामलीम^४ सीकृतसर्वदिशम्, कम प्यपश्यम् । स च दुष्ट शमनसदन मामनैपीत् किन्तु तत्प्रत्यक्षा^५मिना नैपोऽ मुप्या मृत्युसमय' इत्युक्त्वा परित्यक्त्वा जागरितेवाह प्रकृतिमापन्ना इह चकिता निव, विरही^६ कृतानिव वोऽवलोकयामि । एवमभिधायिनी यत्किणीमाकर्ण्य यत्तो जर्जरा^७चक्षुसे मूढे-जानामित्त्वामह कुहनानायिकाममतिमायिकाम्^८ । स्त्रीणां हि चेष्टित प्रायेणैन्द्र^९जालिकमेव । क स्रक्ताङ्कनया यमपुराध्वान्यता क च तत् परावृत्ति । स्वयेत्थमभिदधत्या पाटलिपुत्रस्त्रीवृत्तान्तोऽन्वकारि यथैवमेव विधि अकृत्येन स्वपतिरवञ्चि । सा च तदानीन्तनपाटलिपुत्रीयसिंहाचननामकस्य राज्ञो भार्या । एकदा सा स्वमन्त्रिसेनानीपुरोहितवधूभि सह ज्यौस्त^{१०} पञ्चत्रयोदश्या सरस्वती^{११}मन्दिर दर्शनार्थं या-ती मार्ग विविध विचेष्टमाने मूर्ते मृता इति चीरकुर्वोणे अ^{१२}शंसै, कुष्ठिभि, ^{१३}पीनसिभि^{१४}, आनाहिभि^{१५}, भगन्दरिभिश्चैव

१ विभापाबहोर्धेति' पाचिकषाऽभावे 'सत्याया क्रियाभ्यावृत्तिगणनेकृत्वमुच्' ।
 २ 'द्वित्रिचतुर्भ्यं सुच्' । ३ 'शुद्भ्यां म' । ४ 'दाधेट्सिशदसदो र' ।
 ५ 'अहर्मन्धक्षुधेतोरहोरजसां लोपथ' । ६ 'ईपदसमाप्तौ कल्प' ० । ७ 'प्रज्ञादिभ्यश्च' । ८ 'गुणवचनेभ्यो मत्रपो लुगिष्ट' । ९ 'स्वाज्ञाद्विरुद्धौ' (हलष्) ल-म्वकर्णमिशयर्थं । १० 'दन्त उन्नत उरच' । ११ 'ज्योत्स्नातमिता' ० ।
 १२ 'स्वामिश्रैश्च' । १३. 'अहर्मन्धक्षुधेत ० । १४ 'जसिःयादय पट्', 'नाम्य-हनाचदत्तु' । १५ 'ब्रीह्यादिभ्यश्चेति' टन्, टाप् । १६ 'प्रयोजनम्' । १७ 'अध्वनो यन्त्रौ' । १८ 'ज्योत्स्नादिभ्य उपसग्यानम्' इत्षण् । १९ सर प्रसरणम् तदस्यस्यामिति मनुषि 'सज्ञायाम्' इति मस्य च । २० 'आयाधे च' ।
 २१ 'अर्रा आदिभ्योऽच' । २२-२४ 'द्वन्द्वोपतापगर्थात्प्राणिस्यादिनि' (मूयाव-रोध, कोष्ठवदता वाऽऽनाहस्तपुत्तै) ।

विविधक्षेत्रिय^१व्याधिदुःखाकृतैरन्यैश्च कुब्जान्धपद्मखोडावटोदचिह्नकौकुटकैर्मिलिता
निगदिता देवि, देहि द्वीनेभ्यो विविधामैयाविभ्यो नः किमपि भैषज्यम् ।
कुर्वन्माकमर्शते^२, कुष्ठतः, प्रवाहिकातश्चेति । यतो हि सौर्दामनी स्फुरितभङ्गु-
रोऽयं जीवलोकः । दानदेवदर्शनादिभिरेवाकालिकैः^३भिधानीयैर्कंप्रतीयमानरामणी-
यक । तथापीभा इव तुन्दिभा^४, केशवा^५ अप्यकेशवां बहवो ऽभीतपिबतमोदतै
कपरायणाः श्रीदरि^६कौ उदरपूर सुवत्वा सुवसितवसनाः केश^७कौ स्वसदृशान्
समया, समयाकुर्वन्ति किन्तु नात्र भवतीभिरप्यदसौ^८ र्यवृत्तिर्भाव्यमपि स्वकिञ्चना^९
वयमीश्वरप्रदत्तशक्तिभिरुद्धतस्याः ।

एतदाकर्ण्य भूपादिपान्थोऽन्योभ्यपरामर्शेन निःसहायांस्तान् एकैकं^{१०} चिकि-
रसयितु स्थिरीकृतवत्यः । देवीदर्शनानन्तरं परावर्तमानाश्च ता विविधव्याधि-
प्रस्तांस्तान् पृथक् पृथक् स्वभववान्यानाय्य स्वस्वस्वामिसमवाप्तसम्मतयस्तेषां
सेवां सम्पादयन्त्यो न तदन्तिकादुत्तस्थुरिति बंहीय कालिकैः^{११}सम्पर्केण तथा तदा-
सक्तास्ताः सञ्जाता यन्मन्मथान्धीकृतास्तन्मयमेव जगदवलुल्लोकिरे । स्वप्रे-
यसीरेवभूता अवलोक्य समुपजातशङ्केषु नृपादिषु, नृपो युवत्या स्वपत्नीमनु-
सुष्य वास्तविकतस्त्वमवरान्तुं प्रतिजज्ञे । परेषां तस्याः शरीरे कानिचित्
सम्भोगविशेषचिह्नानि समवलोक्य तज्जिज्ञासापरो राजा सत्याख्यानेनैव तस्या

१ 'क्षेत्रियच् परक्षेत्रे चिकित्स्य' । २. 'नते नासिकाया सज्ञाया शीटन्
नाटञ्ज्रटच' । ३ 'क्लिन्नस्यचिह्नपिह्नास्य चक्षुषी' । ४. 'सज्ञाया ललटकुङ्कुयौ
पश्यति' । ५ 'श्रामयस्थीपमरयानम्' । ६ 'अनन्तावसथेतिहवेपजाञ्ज्य' ।
७. 'रोगाञ्जापनयने' । ८ 'तेनैकदिक्' । ९. 'आकालिकशायन्तवचने' ।
१० 'योपधाद्गुह्योत्तमाद्गु' । ११. 'तुन्दिवलिवटर्भ' (वृद्धानामिस्तुन्दि) ।
१२. 'केशाद्रोऽन्यतरस्याम्' । १३. 'भक्ति' । १४ 'उदाराट्ठणानूने' । १५. 'स्वाङ्गेभ्य
प्रसिते' (केशप्रसाधन प्रसक्ताः, तद्रचनाया तत्परा इत्यर्थः) । १६. 'समयाच-
यारनायान्' । १७. 'इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते' (इति ब्रह्म) इतिप्रणाद् भवदादि
योग एव । १८ 'यदादीनां वृद्धाश्चे, 'वृद्धाच्छ' । १९. न वर्तते किञ्चनमेपा-
मिति मयूरव्यसकादित्वात् समासः । २०. एक बहुव्रीहिवत् । २१. 'प्रकृष्टे ठन्'
(प्रकृष्टो दीर्घः कालोऽह्येति कालिकः सम्पर्कस्तेन) ।

श्रेयो निर्दिशन् प्रतारणकौशलिकया' तयेथ्य वृत्तकमुक्त — 'चारित्र्येति-
गृह्यमाणाऽह न वृत्ततो व्यथेऽप्येहाद्यावधि न कथमपि वृत्तत एत्सा। भाम्, रात्रा
वितश्चित्रभिक्ते कश्चिच्चक्रगदाधरो निर्गस्य मामुपैति तत्कृतमेतच्चिद्धम्' एतदा
कण्यं स मूर्खो राजा वैष्णवीं तां मायामात्मपत्नीञ्च शुचीभूतांमाकलय्य मन्त्रि
सेनान्यादीन् अपि तथैव प्रबोधयमानस्तूष्णीकोऽभवत् ।

एवमसत्यैकरचनाचतुरा, अनपेक्षितसाभिष्यै, शठा भार्या बहूषा
जडमतीन् पतीन् प्रतारयन्ति । न यज्ञोऽह ताह्यो यत्र ते स्त्रीप्रपञ्च
फलिनो भवेत् ।

तरुतले स्थित परिवाजकस्तरसर्षं निशम्य घडाञ्जलिर्यञ्च त व्यजिज्ञपत्
भगवन्नह ते क्षरणागत इतीहस्थेन मया यद्भवद्भव समाकर्णि तदागो मे
मर्षय । तस्यैव विद्याविनयवाक्येनातितुष्टो यज्ञो निजगाद्—अह हि सर्वस्थान
लक्ष्यो यज्ञो भवत्सरोक्तया चाति स तुष्ट इति वर कमपि मत्तो याचस्व ।
एवमुक्त परिवाहुवाच यएव स्वभार्या माभिकुप्यैपएव मदीयो वर । एतदा
कण्यं ततोऽप्यधिक स-तुष्टेन यज्ञेण पुनरन्य वर ग्रहीतुमागृहीत परिवाद् अद्य
प्रभृति जम्पती युवां स्वपुत्र मां जानीतमिति प्रार्थयामास । तथाकण्यं सभार्यो
यच्चस्तत्क्षण प्रस्यचीभूय, तत्सवीकृतिं ददद्वादीद् यद् मद् वराद् भवान्
मर्त्यर्त्तावसद्भिर्जनै सह विवादे, एते, कलहे च सर्वदा विजयी भविष्यति ।
एवमुक्त्वाऽ-तर्हित यद्य मनसा प्रणम्यातिवाहितप्रियाम परिवाट पाटलिपुत्रक-
मागत्य तत्रस्थराजास्थानगतात् पण्डितान् विवादे पराजितवान् । तेनातितुष्टो
भूपतिर्बहुसीमराज्ये तत्राकुर्वन्नपि स्वदेशैकप्रियेण परिवाजा सेन प्रत्यारयात्
इति राजसाकृतकोशसञ्चितप्रलसद्ब्रह्मसमुत्करेण नृपेण तेन सम्मानित स परिवाट्
स्वदेश परावृत्त्य यद्यप्रसादेन ससुख न्यवसत् ।

१ मनोज्ञत्वाद् युञ् । २ 'अतिप्रदाऽव्ययनक्षेपेष्वर्तारि तृतीयाया, चारित्रेण
न्यानतिशय्य वर्तमानाहमिति भाव' घृत्ततश्चारित्र्यतो न चलामीतिनाद्यावधि
चारित्रेण निर्दिता । ३ अभूततद्वावेच्चि', 'व्योवेति' दीर्घ । ४ 'शिले को मलोपध' ।
५ 'साभाद् द्रष्टरि सज्ञायाम्' सतोना-तएवान् ङीप् । ६ विभाषा बहोर्धाऽविप्र-
कृतकाले । ७ 'कलवर्हाभ्यामिनच्' । ८ 'देवमनुष्यपुरुषपुरु' इति सप्तम्य
न्तात् प्रा; मर्षेषु वसन्निरिति भाव । ९ 'दिये प्रा च' । १० 'तदधीनवचने' ।

शिष्यमुखादेव परिधाःदुपवर्णितकथामाकर्ण्य कुभार्याणां पतिवञ्चकतां निन्दन्
सत्यमाहात्म्यञ्च सर्वथा स्तुवन् परमानन्दतुन्दिलो^१ मुनि पराकोटिं सन्तोषस्याधाप ।

गोमुखमुखाच्छ्रुताभिरेव विधाभिर्विनोदकथाभिदिनान्यतिवाह्य विवाहदिवसे
प्राप्ते पितुरन्तिकस्यो नरवाहनदत्तो नमस सहसावतीर्णं वैद्याधरं बल तन्मध्ये
च ससदास्यदास्यमानस्वकीयदुहितरमागत विद्याधरेन्द्र स्फटिकयशसञ्जावलीक्य
प्रयुक्तोऽर्घ्यादिना कल्पिताशेषश्चोचितदिव्यवैभवविध्यातिथ्यसत्कृति श्वशुर
इति पूजयामास । स्फटिकयशा अपि च पूर्वप्रदिष्टा स्वकन्या शक्तियशस रत्न-
निचयप्रपूरितायव्रसेशसुताय सुखमुखेन सविधि प्रदाय पराकोटिमानन्दस्यानु-
भवस्तिजावासमुत्पपात ।

स्वशक्तियश सम्पन्नो नरवाहनदत्तश्चाप्यधुना स्फटिकयश प्रसूतशक्तियशो-
द्विगुणितशक्तियश सम्पन्नो नवोढया बध्वा यथावरयक यथाकाल यथायथ द्वन्द्व
सम्प्रयमाण सुखमयानि दिनान्यनैपीत् ।

इति कौमुदीकथाकल्लोलिन्यां तद्वितद्विरुक्तनिर्देशात्मक पञ्चम कल्लोल ॥

(समाप्तोऽय पूर्वार्द्धभाग)

नैत्रमेह पाणिनये गुरवे श्रीजघदेवमणये चापि ।

द्विद्वन्मालामणये गुरुजश्रीरामशिरोमणये स्यात् ॥ १ ॥

१ 'तुन्दादिभ्य इलच्' । २ 'अकृच्छ प्रियमुखयोरन्यतरस्याम्' । ३ 'यथास्वे
यथाययम् ।' ४ 'द्वन्द्वरहस्यमर्यादाववनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु ।
५ नमतेर्यङन्तात् स्त्रियामपरस्य , मुहुमुहुर्नन्तिरित्यर्थ ।

[१६३]

कौमुदी- कथाकल्लोलिनी

[पञ्चार्द्धभागः]

अथ गणनिर्देशात्मकः पष्ठः कल्लोलः

नमान्यशेषविघ्नौघगारण वारणाननम् ।

कारण चद्विसिद्धीना दुरितार्णवपारणम् ॥

कामरूपेण स्पर्द्धमानो वत्सयुवराज एव शक्तियशस रत्नप्रभाद्या भाद्या देवी
स्तास्वपि च सुरया मदनमञ्जुकाञ्चे पलभ्य सुहृद्युक्तो निजपितृपार्श्ववर्णा समोद
कौशाभ्या निवसन्नेकदोद्यान गतो देशान्तरादागताभ्या द्वाभ्या
अन्यपत्नीप्राप्तौ- भ्रातृभ्या राजपुत्राभ्या सहतोऽर्भवत् । स्वीकृतवत्सयुवराजकृता
(भ्वादय) तिष्ययोश्च तयोरेकतरस्तम् अगादीत्, 'देव, आसीन्निताराम-
रामणोयकाधरीकृतनन्दने, क्रीडासरसीभि संवलिते, तुपारधव

१ गणकार्यारम्भे गणेशप्रणत्यागमकमङ्गलस्यात्यावश्यकतया भ्वाद्यदादिसर्ब-
गणप्रतिनिधिरूपतत्तद्गणीयधातुनिष्पन्नश-दश्रयितश्लोकेनादौ गणेशनतिरूप मङ्गल
नमामाति-इह नमामीत्यत्र 'नम्' इति भ्वादिगणधातु । अशेष इत्यत्र च 'शिप्'
इति ऋधादिगणधातु । विघ्न इत्यत्र विपूर्वकादादादिकाद् 'हन्' धातो कप्रत्यय ।
ओघ इत्यत्र च 'उच' समवाये इति दैवादिकाद् घञि षृपोदरादिवाचकारस्य
घकार । गारणमित्यत्र तौदादिकाद् 'गृ' धातोर्णिजन्ताल्ल्युट् । एव वारणमित्यत्र
कैयादिकाद् 'वृ' धातोर्णिजन्ताल्ल्युट् । कारणमित्यत्र तानादिक 'लृ' धातोर्णिज-
न्ताल्ल्युट् । चद्विरित्यत्र सौवादिकाद् 'ऋध' धातो किन् एव सिद्धिरित्यत्र
दैवादिकाद् 'मिध्' धातो क्तिन् । दुरितशब्दो दुरुरषष्टात् आदादिकाद् 'इण्'
धातो ष्ठान्त । अर्णवशब्दश्च जौहीत्यादिकाद् 'ऋ' धातो औणादिके नसि
मावर्थाय वप्रत्ययान्त (धातोरस्यच्छान्दसत्वेऽपि 'अतिपिपर्योश्च' इतीत्वविधान-
सामर्थ्याल्लोकेऽपि तत्प्रयोग) पारणमित्यत्र तु चौरादिक 'पार' धातोर्व्युट् प्रत्यय ।
२ स्पर्ध सघर्षे । ३. मुद् हर्षे । ४ भू सत्तायाम् । ५ गद् व्यक्ताया
वाचि । ६ वल् सम्बरणे ।

लभित्तिप्राकारप्राकारेण परिगते, जलप्रतिबिम्बितप्राकाररङ्गुलेनोच्छ्रलज्वलनिधिशङ्क-
या मैनाकमन्त्रेष्टुमन्त प्रविष्टहिमवतेव महाखातवलयन वेष्टिते^१, महापार्थिववरूपि
नीवानेकरथ्यासङ्कुले, प्रजल्पेता, पठेता, गार्यता च भुजङ्गजनसमाजेन षण्मस्यपरि
त्येज्यमानमनोभवभवभावनभवने, रवीकृतसतीव्रताभिरर्प्यसतीव्रताभि, कृतसप्त
द्वाभिरपि कृतकुँसद्वाभि, सनिमेपदसंनाभिरपि निर्निमेपदसंनायाभि अङ्गनाभि
रलकृते वैशाखाक्ये पुरे सुख्यवस्थापितवर्गाधमधर्मो दैवपुरणकारानुगुण्यथाद्गुण्य
प्रयोगचतुर, मनुष्यलोकस्थितोऽपि गुणगणगरिष्णा सर्वलोकोपरिस्थित, परमाणु
सूक्ष्मयाऽपि क्रौडीकृतत्रैलोक्यया प्रज्ञया समुपेन, सप्ततन्तुहयानोऽप्यसद्गुण्य-
शाली, सर्वदाहादितलोकोऽप्यकदानानन्दितभूसुरानिक्कर, उदात्तेनापि स्वरितेन
स्वचरितेन पवित्रितत्रिभुवनावनि, स्वपरैर्भार्यास्वजनपराद्गुण्योऽपि परस्वभार्या
स्वजनसम्मुख, अर्धनितापहार्यप्यवनितापहारी, सौवर्ण्यैरतन्त्रवृत्तिरप्यसौवर्ण्य

(शब्दादय)

१ वेष्ट वेष्टने । २ जवर व्यक्तायां षाधि । ३ पृ व्यक्तायां षाधि ।
४ गौ शब्दे । ५ त्यज हानौ । ६ पतिव्रताभिरपि तीव्रतया स्वभावोपगतया
असहिताभि । ७ कु पृथ्वी तामद्वाभि, भूमिसद्गताभि । ८ अति
सु दरीभि । ९ सप्तभिरतन्तुभि सूत्रै रथातो विहयातोऽपि असक्यै गुणै
सूत्रं शाभाशालीति विरोध, सप्ततन्तुयंज्ञ, गुणा शौर्यादय इति परिहार ।
१० सर्वदा सुखाकृतसर्वलोकोऽपि एकदा अनानन्दितो दुःखाकृतो भूसुरानिक्करो
द्विजवृन्दो येनेति विरोध । एकदानेन कवलदाननैव भानन्दन समृद्धिं प्रापितो
द्विजसमूहो येनेति परिहार । ११ उदात्तेनापि स्वरितेनति विरोध । उदात्तेन
उत्कृष्टेनापि स्वरितेन स्वर्णविषयातेन, सुगणगुणितनेति परिहार । १२.
स्वपरभार्यासु स्वैतरवनितासु अजनपराद्गुण्यो गमनपराद्गुण्य, स्वजने आलिङ्गने
वा पराद्गुण्योऽपि परधनवनिताग्रहणसम्मुख इति विरोध । परा उत्कृष्टा या
स्वभाया स्वजना आत्मीयाश्च तासम्मुख इति परिहार । १३ वनितानाम्
अनपहारकोऽपि अयन्या भूयारतापहारक । १४ भुजनस्वभावोऽपि असी-
ज यद्रवृत्तिरिति विरोध । सौजन्यद्रवृत्तिरपि असी, ज्ञयनिपण्ण, सुधि स्थिर
इति परिहार ।

निषण्ण, समिद्धव्यतिकरस्फुरितप्रभावोऽप्यकृशानुभावोपेत शत्रुघ्नोऽपि विश्रुत
कीर्ति, यथार्थं प्रजापतिर्भूपति । यस्य राज्ये कृष्णवानामेव कृष्णवर्मनि
प्रवेश, सूर्योपलानामेव मित्रोदयेन^१ ज्वलनम्, वैशेषिकमते एव द्रव्यप्राधा यम्,
गुणानामेव भेदकभाव, धातूनामेव सोपसर्गावम्, पदानामेव विप्रद^२ ।
कुक्किकाण्डेषु एव यतियोगप्रशोदोप समदृश्यत । स च यथा न धर्माऽ
सर्दत्, नार्यञ्जोऽन्यीत्, न राजलक्ष्मीर्व्यहयात्^३, न शरीरसैन्यबलम्
अपानैपीत्, न मित्रवर्गोऽस्त्रा^४ सीत् तथा राज्य कुर्वन्नाध्यामिकतरत्वमीमासा^५
शीशासा^६ समवेतस्वा तो ऋशुवृत्तिभिविद्वद्भिरदादासिष्ट^७ वीर्म^८ तसचित्तेभ्यश्च अ^९नु
गुप्सिष्ट । तस्य द्वैमातुरयो पुत्रयोरावयोरेकतरो रुचिरदेवनामाहमपरश्चाय पोतक
इति । तयोरावयोरेका प्रजविनी हस्तिनी मामकीना, अस्य च द्वौ तुरगौ । तेषा
जवाधिक्यविषये समेध^{१०} माने विवादेऽह करिणीं जवाधिकां निर्गदामि तुरगौ चाय
विक्रयते इति तेषा जवेऽन्तर निर्णेतु न स्वया विनाऽन्य कश्चित् कल्पतेऽतो
ऽस्मद्गृहमुपगत्य तत् परीक्षेया^{११} । रुचिरदेवेनेत्यमनुनाथितो वत्ससुनुरश्ववशा

१ समिधां काष्ठाना व्यतिकरेण सम्पर्केण स्फुरित प्रभावो यस्यैवभूतोऽपि
कृशानोरप्रेर्भावेनानुपेत इति विरोध । समित् सप्राम तत्सम्पर्केण स्फुरित
प्रभावो यस्य, अकृशेन अकृष्टेन अनुभावेन तेजोविशेषेण चोपेत इति
परिहार । २ शत्रुघ्नो दाशरथि अपि विगता श्रुतकीर्तिस्तद्गयां यस्यति
प्रतीयमानोऽर्थ । शत्रुमहारकोऽपि विश्रुता प्रख्याता कीर्तिर्यस्येति वास्तवि
कोऽर्थ । ३ कृष्णवर्मा भग्निस्तत्र प्रवेश इति प्रतीयमानोऽर्थ, कृष्णमार्गे
इति ताविकोऽर्थ । ४ सूर्योदयनेत्यर्थ, न सुहृत्समृद्धया जनेष्वीर्ष्येति भाव ।
५ द्रव्याणाम् पृथिव्यादीनाम् महत्त्वम् न धनस्यति भाव । ६ विशेषणभाव,
न जनेषु पारस्परिकपृथक्करणवृद्धि । ७ उपसर्गा प्रादयो रोगाश्च । ८ पृथक्
करण, कलहश्च । ९ अशु अध पतने । १० यद्वा विशरणगत्यवसादनेषु ।
११ व्यय गतौ । १२ हय गतौ । १३ चि चये (ह्यचन्तेनि वृद्धयभाव) ।
१४ ग्लै हर्षचये । १५ मान पूजायाम् । १६ ज्ञान तेजने । १७ दान खण्डने
ततो दानेराजवे सन् । १८ बध बन्धने । १९ गुप गोपने । २० एव वृद्धौ ।
२१ गद व्यक्ताया वाचि । २२ कथ श्लाघायाम् । २३ कृप सामर्थ्ये ।
२४ ईक्ष दर्शनाङ्कनयो । २५ नाथ उपयाच्यायाम् ।

रसात्तदुत्तरोधाच्च परम् आदादमानं तथेय्यभ्युपेय तदानीतातिजवाक्षरथम्
अधिरुटः ताम्यां सह वैशाखपुराथं प्रातिष्ठत । अतित्वा^१ चाचिरमेव तत्पुरं
प्राप्य निशाकरो यथा तद्वगरनरनारीभिरभिनन्द्यमानस्तदुत्तमं पुरं प्रविवेश । तत्र
च युवराजः पूर्वैः प्रतिष्ठितस्य कामस्य रतिप्रीतिपदं शृङ्गारैकमपं मन्दिरं
निक्रपा मन्दिरं रचिरदेवस्य, तत्पुरस्कृतः प्रीत्या प्रविश्य वरवाजिगजाकीर्णं
तदागमनसोत्सवसमूर्जितभ्रिगि तद्गृहे सङ्कृतोऽप्यद्भुताकृतिं कन्यां जयन्द्रसेनां
रचिरदेवस्वसारं समवालोक्तिरेति तद्रूपाकृतः स विस्मृतप्रवाससमुद्भूतस्वजनविरहः
प्रेमप्रसिप्तप्रपुङ्गवोलाङ्गजर्जदमालयेव स्वयंवरे तयापि तत्तन्मेवाद्विषयत ।

अन्येद्यु रचिरदेवेन पोतकानीतजवितुरगयुगले स्ववशादेगवलेन जिते यावदेव
यासेनसुतोऽभ्यन्तरं प्रविशति तावदेव तत्पितृरूप्यो दूतस्तरपार्थमौत्रज्यं तं प्राण-
सीत्^२ अर्भोपन च-देव, उघानतोऽनिवेद्यैतावद्दूरमर्जितैर्मजितं स्वामाङ्गणपती
विगतघृतेर्देवस्य वरसराजस्य हृदयमनुचणं स्वदनवलोकनममुपजातासन्तोषं
जोषं जोषमोषंतीति स्थानादस्मात्पक्षेह्यस्यासक्तिना सस्वरभिरधरेण भवता
भवनीयम् । एवं स्वानवलोकनेन पितुरवस्थां प्रियोर्पल्लिष्य^३ आनन्तं दोलाप-
मानमानस नरवाहनदत्तं दूरादेव नमश्चतिहर्षको जयघोषमुच्चरन्, सस्य भावि-
विद्याधराधोऽखं विद्विषां विनाशकारिष्वच्च पर्णादन् सार्धवाह एकोऽवर्दत्,
'अचिरादेवाद्युतगुणं स्वालौकिककान्त्या दिवम् आहर्मन्तं भवन्तं रोचरा
द्रक्षन्ति' । एवं स्तूयमानेन युवराजेन तेन सङ्कृतो निजघृत्तान्तं वगंपितुघ्नानुयुक्तो
महावगिक् एवं स्ववृत्तं वक्तुम् आरभत—

अस्ति भूलोकमौलिमालिकामतस्त्रिका लम्पा नाम नगरी । अनुनास्ति च
तत्र भवदशो नाम भुवो भर्ता । यश्च स्वराष्ट्रपराश्ट्रनीतिं सम्पद्निर्दिहति^४ । अङ्गता-

-
१. हादी मुखे च । २. रह क्षीजजन्मनि प्रादुर्भावे च । ३. एा गतिनिवृत्तौ ।
४. अत् सात्तरायगमने । ५. लोकं दर्शने । ६. स्मृ चिन्तायाम् । ७. पुत्र
विक्रमने । ८. जि जये । ९. यत्र गतौ । १०. णम् प्रह्वये शब्दे च (यमरम
नमातां सद् च) । ११. भाव व्यक्तायां वाचि । १२. भज गतिस्तेजयोः ।
१३. उप् दाहे । १४. सुलभम् प्राप्ती । १५. ध्ये चिन्तायाम् । १६. चर
गतिमक्षणयोः । १७. षण् स्पवहारे स्तुतौ च । १८. वद् व्यक्तायां वाचि ।
१९. यमु पादविद्येपे । २०. हसिर् प्रेक्षणे । २१. रभ राभरपे । २२. वह
प्रापने ।

शुभावोऽपि च यो निजप्रतापातनुतनूनपाता विद्वेषीन्धनौघदहा दहति दारुण
दुहंद् । न यस्य राष्ट्रे धमति दरिद्रातिदरिद्रेष्वपि बुभुक्षा संबुभितबुभुचित
जानराग्निम् । न यो नमति समुद्रामदसिद्धतिहरीमरीन् । न च गुरुचनसेवाया
र्युञ्जति । न दायादान् व्युञ्जति । किं बहुना, य स यशालसाद्गुण्यपुण्ययशोवा
सामि चोर्वति । असौ च य ष्ठीर्वति । स्वकायायत्ययामत्ययाशालतारसै पीवति^{१०} ।
त्रिपक्षिविजिगीषानि श्यामैर्वति^{११} । स्वकीयाप्रतिमप्रनिभया^{१२} नवनव विषय
जातम् अभ्युहते । विबुधसहकृतो विविधशास्त्राण्यवगोहत् । घृन्दारकघृन्दवन्दि
नोऽवति, सन्मार्गप्रतिबन्धिनो मर्वति । यस्यानुशासने वर्णाश्रमधर्ममनुष्ठय
यथावस्थमाश्रमेषु लक्षाधीशोऽपि गृहीतनल्लचारिव्रतो गुरुजनेभ्य साङ्गवेदोपवेदान्
रिभते भिषते च, विविधविज्ञानशाला^{१३} निरीयते^{१४} समीयते च । कृपाबलश्च
यत्र निरीतिभीति निर्वसति विषसति च । घातीनश्च यथावृत्तिसमुपलब्धिसमु
पजातमीति विहसति, विलसति च । एव वर्तमाने सुखमयसात्राण्ये तत्राभव
देकोऽतिधनान्य कुसुमसारारयोमहावणिक् । प्रयह स देवान् श्रवदते^{१५} । वगि
ज्याव्यासक्तोऽपि न सुपयोऽस्पन्दते^{१६} । दीनेभ्योऽनुदिन यत्किञ्चिद्विभ्रंणं
एव श्रमोदष्टे^{१७} । ज्ञातीन् सुखयिष्वैव सोऽह्लादिष्टे^{१८} । प्रतिपद्य रतानार्थं स गद्गा
व्यसेधत् । दारिद्र्यार्दितादित स बहूना प्राणान् अगोपायीन् । व्यवहृतौ धूर्तैर्व
ञ्चितोऽपि न स्वय तान् अधूपायीत्^{१९} ।

१ दह भस्मीकरणे २ ष्मा शब्दाग्निसदो गयो । ३ धुञ्च सन्दीपने ।
४ णम प्रह्वत्व ५ उद्दामादसिद्धकृतिरेव दतिशर्मपात्र ता हरन्तीति उद्दामदसिद्ध
तिहरय, पशव तान् (हरतेर्दतिनाथयो पशौ इति इन्) ६ युञ्ज प्रमादे । ७
उच्छ्वी विवासे (प्रायेणायविपूर्वक) । ८ चावृ वसने । ९ छिबु निरसने । स्वकीया
य आययय उत्तरकालीन शुभावहो विधिस्तस्य अन ययस्य अविनाशस्य या
आशालता तद्रसै । १० पीव स्यौल्ये । ११ जीव प्राणधारणे १२ (प्रकृते
गुण्यचनस्य) । १३ ऊह वितर्के । १४ गाहू विलोडने । १५ अत्र रक्षणे ।
१६ मत्र बन्धने । १७ शिञ्च विद्योपादाने । १८ भिञ्च भिज्ञायामलाभे लाभे च
१९, २० ईञ्च दर्शनाङ्कनयो । २१ वस निवासे । २२ घरलु अदने । २३ हस
हसन । २४ लस श्लेषगङ्गीडनयो । २५ वदि अभिवादनस्तुत्यो । २६ स्पदि
किञ्चिच्चलने । २७ ध्रण दाने । २८ मुद हर्ष । २९ हादी सुखे च । ३०
विध गयाम् (सेधतेर्गती) । ३१. गुपू रक्षणे । ३२ धूप सन्तापे (गुपूप०) ।

इत्यमनिदां जीवनं यापयन् धार्मिकधुरीणः स दादुराराधनतो मां चन्द्र-
साराण्यमेकमेव पुत्रमलभत । एकदा देवयात्रामालोकयितुं गतोऽहमपरानाश्या-
नयिभ्यो ददमानान् अद्रौक्षम् । अतो दानधद्रया धनार्जनैर्युः पियुपाजितया
बह्वपावि सम्पत्त्याऽसन्तुष्टो नानारत्नप्रपूरितप्रबहणमारद्याम्बुधिवर्त्मना द्वीपान्तरं
गन्तुं प्रौवर्तिषि । दिष्टया धानुकूलेन वायुना प्रेरितं तत्प्रबहणमक्षपैरेव दिनैरभीष्ट
तद्द्वीपं प्राप किन्तु तत्रत्यो राजा मामर्थलोभेन बद्ध्वा कारागारे न्यक्षिपदिति
निरयनिभे तत्र सुत्तृद्धितैः ब्रह्मद्विर्दुर्भृतिभिः प्रेतैरिव सहस्रितस्य तस्य
मम कुलाभिज्ञस्तत्र निवासी महीधराक्षयो महाबलिक् ममान्वयादि राजानं
विज्ञपयन् 'निर्दोषस्यास्य लम्पानिवासिनो षणिकपुत्रस्य बन्धनाद्यनुचितमय-
दास्करश्च' इत्यगोदत् । एवं बोधितो नृपतिर्निजान्तित्रं मामानापयत् । सादरं
तेन तत्र सम्मान्यमानश्चाहं तन्मित्रोपाश्रयेण स्ववहारात् कुर्वन् महता
सुखेन न्यर्वसम् ।

तत्रैकदा वसन्तोत्सवे शिपरारक्ष्यस्य षणिको वरकन्यकामालोक्य कन्दर्प-
दर्पांशोर्भ्येव हस्तद्वयसंस्पर्शान्तिकं गत्वा तामहम् अद्रौचिषि । स च क्षण-
मन्तर्विचिनय अर्चदीद् यस्माच्चि'कारणादेवा साक्षाद् दाशितुम् अशक्येति
यानेन सिंहलेपु स्वमातामहसमीपे प्रहितेह याचितापि तत्र गत्वा कार्यमेतद्यथा-
सेत्सपति तथा कर्तुं सन्दिष्टेति तत्र सेधित्वा एपोपयन्तस्या । एवमुक्तवा
ससम्मान मां गृहार्थं विसृज्य शिखरोऽन्वेषुस्तां कन्यां सपरिवृद्धे याने समारोह्य
याथोधिपथेन सिंहलान् प्रेषितवान् । अहञ्च तद्दृष्टं श्रुत्वा संमुत्सुको यात्रदेव
तत्र गन्तुम् अभिर्कांक्षे तावद्विद्युद्विपातनिभोप्रेयं यातां प्रादुरभूद् यद् येन
प्रबहणेन शिखरस्य सुता गता भासीत्तदण्वे निमग्नं तत्रस्थानगिच्छान्धौ न्यम-
जयत् । तद्गतामाकर्ष्य भग्नधैर्योऽहं स्वले स्थितोऽपि निरवलम्बे क्षोक्यागरे
न्यर्पितम् । तथापि वृद्धैः 'दुर्दमनीय एष अथितस्यतापरपर्यायो विकरालः बाल ।

१. दुष्टमद् मातो । २. दग्निर् प्रेक्षणे । ३. वृत्तु धर्मने । ४. यदि
आह्वाने रोदने च । ५. गद् स्वभावां याचि । ६. यत् निधासे । ७. दुयाच्
यात्रापाम् । ८. वद् स्वभावां याचि (अतो हलादेशेऽन्वेषोः) । ९. दाग्य दाने ।
१०. विध गायाम् । ११. काचि कांक्षायाम् । १२. एग्य पठने ।

महतां राज्ञामपि प्राणान् एष मूपक इव महाह वस्तु प्रत्यक्षमप्रत्यक्ष वा मूपति ।
 भजगर इव प्राणिनो दूरास्त्रिगलति^१ । कामयमानोऽपि सर्ती गतिं कामयमानो ना
 नाबलोक्यते । क चराचरेषु सुदृढप्रहादस्य पलायितु क्षमते । को वेम कञ्च नाप
 र्जगृहे । तथापि जीवन् नर सर्वदुराशासेना र्जयति । अध्रवायपि सर्वस्मिन्नस्मिन्
 जगति विविधवस्तुजातमात्मत्वभावनया मेदते । नात्मनोऽधौव्य^२ संभते इति
 निश्चित सञ्चेलोशीरादिवासित, सज्जनचित्तवस्त्वच्च, पयो रसादिक वा धर्यति ।
 विविधामोदवह वस्तु निर्गति । नानादृश्यजात पश्यति । ध्रुतिमधुरशब्द^३ शृणोति ।
 स्पर्शसुखदायि च वस्तु स्पृशति । मधुराम्ललवणादिपडरसविशिष्टमास्वाद्यम्
 आस्वादते । स्वार्जितयोगक्षेमाय प्रयतते । अतो भगवत्समीहितेऽस्मिन् व्यतिकरे
 भवतापि न विस्मर्यमानेन भुवेलिमम्^४ । एवमाश्वास्यमानो विविधाशाकशाघातैर्म
 नोरधरस्य वाहयन् तद्द्वोपगमने मतिमकार्पम् । एव विविधसद्रूपचितो राज
 प्रियोऽपि पोतारुढोऽह तस्मात् अर्चलम् । किन्तु मार्तोऽकस्माद्गोरेण वारिदत्तक
 रेणाक्रान्तो विस्त्रेन चलिना वायुना विधिना च प्रेर्यमाण सपरिजनधनस्तपो
 सोऽर्णवे न्यमाङ्गीदिति काष्ठफलकमेकमाश्रित्य शनैश्शनैरह कल्लोलवेर्चित सलिल
 निधिपुलिनमर्लाप्त । तत्र स्थितश्च दु खार्तो दैव निन्दन्^५ तदोपान्तपतितमष्टापदा
 कुलीयकमवाप्य तद्विक्रयोपलब्धेन धनेन तटनिकटग्रामेऽशनसामर्षी विनिमित्य^६
 क्रीतवच्छयुगलो मनाग्विगताग्निवाहकमोऽभवम् । एण च तत्र विश्रम्य दयिता
 विरहीतस्ततो इष्टिं विचिपन् सिकतासम्भृताया भुवि विचरत्तेकत्र वन्यवेपामप्य
 तिशोभमाना कन्यामेकामालोक्यि^७ । अपि मम भाग्येन सैवेय भवेदिति चिन्त
 यता, एवमानेन तदा यामेतरेणाद्या विज्ञापितशुभोदकेण मया तन्वि, प्रासाद-
 वासाहांसि का स्वमरण्येऽत्र विचरतीति^८ पृष्टा । किन्तु न सा किञ्चिद् अशर्यत

१ मूप स्तेये । २ गल अदने । ३ कमु कान्तौ । ४ अय गती ।
 ५ अमूप सहने । ६ ग्रह उपादाने तथा गृह गृहणे । ७ जीव प्राणधारणे ।
 ८ जि जये । ९ जिमिदा स्नेहने । १० स्वम्बु विश्वासे । ११ घेत पाने ।
 १२ द्या ग-धोपादान । १३ श्रु श्रवणे । १४ स्वाद् आस्वादाने । १५ यती
 प्रयत्ने । १६ स्मिड ईपद्मने । १७ चल सञ्चलन । १८ वेञ्च चलने ।
 १९ डुलमप् प्राप्ती । २० गिदि कु क्षायाम् । २१ मेड प्रणिदाने (मयते
 रिदन्यतरस्याम्) । २२ लोक् दशने । २३ अर गतिभक्षणयो । २४ शच
 व्यक्ताया वाचि ।

अपि स्ववितृसेन चतुषा इक्ष्माण मां कृत्राचंना सखेह सुहुसुंहु परिष्टाय निरै-
 चिष्ट किञ्चिद्विभृशती च शनैरशनैस्नस्मादगमत् इति दृषपधाद्रतायां तरपां
 तमोऽथा दिशोऽवलोकमानोऽनिर्वचनीयावस्योऽह समजनिधि । तद्वस्ये तत्र
 प्रतमाने मयि चगानन्तर तत्रसाऽऽप्रमानिमा बालप्रहृषारिणी भतद्गमुनिष्ण्या
 यमुनानामधेया तप क्षामारीरा एतिरिव विप्रहिणी, कल्पानादर्शना, विपद्भीव
 सुमधुरस्वराऽऽलम्बितएतिरिथ्य मा रहसि रहस्य सर्वं सपपद्ममर्षधीन् यद्दृष्टापा
 न्तरायणिविराख्यो महावजिक कथावामस्थां जातरूपाभिजातरूपवरायां प्रादुर्भू
 तायां चिनरचितसत्तेन सुहृदा ज्ञानिनोक्त 'अ-यमानृका कन्यैपाऽनवधा स्वय
 कस्मैविद्दद्या' । अतो देयां तां तन्मातामहहस्तेन स तुम्य द्वापयितुमचीर्येत ।
 भत एव च तस्यिथा मा सिंहलद्वीप प्रेषिता । पयोधौ पत न्नेऽपि तत्र निप
 तितां तामायुनोपनया न केऽपि जलचनुरत्तादन् । महोमिमाटी आपगतचतना
 तां यलातये न्यक्षैष्मीत् । ताञ्च छातु गतो मदीय पिता भगवान् मतद्गमुनिमृत
 कल्पामपि तदानीमसास्तेतनामवलीवय प्राणिमात्रद्व्यालुतया समाधाय स्वकी
 याधमम नैषीत्, इबोदीच माम्, यमुने, समुचितसम्बद्धेनोपायै तार्यस्व इमा
 मनायामिति' वेलातटे समुपलब्धाया अस्या 'वेला' इति नाम कृत्वा महामर्षिण
 वान् । तदाप्रमृत्यपत्यवारसक्षमय मदीय चित्त नवयौवनशालिनीमिमामवलोक
 मवलोक तदति' । इदमुपयुक्तपतिमयोगाय च कालातिपात न सहते' । इय
 हीह निवसन्ती देवाचंनपुष्पावचयादिना पितर धर्यति । स्वयमपि आरमभ्यहवा
 सज्जनितसरहारे सभ्ययोर्द्वयोर्देवान् यैरति । भोजनवाचनादिना आरमानतिपांश्च
 भर्जते । किं यदुना, विविधस्वादिष्टभोज्यपयस्वीमादिपरिधेयाहाऽपि वन्यप
 मूलादिभिरस्माभि सममात्मान भर्ते वरकलवसनैश्च वपुर्ध्वयने' । मयंया
 पूतचरिता किरिवय स्वदीया प्रयत्नमभायैतीहागत र्वा प्रणिधानेनाहम् अये
 धिरेम् तवान्तिष्ठम् टपानुपैम् येयस्मद्विनामिमां परिर्दम्भ भत पर

१ गङ्गा गती । २ एव स्वर्गकरण । ३ कमु काती । ४ प्राट
 मरण । ५ चद व्यक्तापो वधि । ६ तापु सन्तानशान्द । ७ क
 सन्ताप । ८ पह मर्ष । ९ धिञ् सवापाम् । १० यय द्रवप्रा ।
 ११ मत्र सवापाम् । १२ भृञ् मरण । १३ य्यञ् मयवण । १४ पुप
 भवगमन । १५ कृष्ण गती । १६ जाञ् प्राणे ।

द्वैस्व चेति गिराऽनयाऽनभ्रवृष्टयेव शुष्य-द्धस्यचेत्रमभिवृष्य यमुना मा स्वपि
 तुमतद्भस्याश्रमम् अनैपीत् । स च मतज्ञो मुनी रूपिणीं मनोराज्यसम्पत्तिमिव
 वेला मह्यम् अदयिष्टं ।

तथा च वेलया समुख तत्र निवसन् सरस्येकरिमन्नम्भोऽवगाहनकलिं कुर्व
 नपरयन्नेकदाऽह शु-धै-त मुनिं मतन्मम्भसा अन्यषिष्यम् । एतेन स मुनिम
 स्य तम् अचण्डिष्ट, अशैत चावाभ्या विद्योक्तुमिति तदवहेलाभग्ननिजखेलासिन्धु
 वेला, वेला, क्षमा याचमाना मुनिपादयो प्रण्यैपत् । तेन च शान्तो मुनि
 करेणुवगनाश्रयुगचतृभाविविद्याधरेश्वरनरवाहनदत्तदर्शनावधिं तच्छाप निर्दिश्य
 सम्पादितस्नानादिक्रियो हरेर्दर्शनार्थं चोममार्गेण श्वेतद्वीपम् अशिष्ययन् ।

एव विद्धदयितोऽपि वन्यनीवनेनातिस्त्रिन्नो वनिताविद्योगभयमुन्नोऽह स्वदेश
 परावर्तितुमु सुकोऽभवम् । अतोऽञ्जुधितटमवाप्य तदानीं समुपलब्धनिजसुह
 दुवगिवप्रवहण भार्यामारोप्य यावदेवाहमारुरुक्षामि तावदेव समीरणस्तपोत
 दूरमहरदिति हनभार्यो विह्वल्य भूमावहमपतम् । तदैव दैवयोगेन तत्रागत
 कश्चित्तापस तदवस्थ मामवलोक्य निचकामण्डलववारिप्रक्षेपेण सचेतन कृत्वा
 ऽऽश्वासनपूर्वकं निजाश्रममानीतवान् । तत्र च यथावृत्त पृष्ठा श्रुतशापव्यतिकर
 स्वप्रणिधानन सावधिं शापमवधार्य मदीय घृतिबन्धम् अमावीत् । तदनन्तर
 ता प्रिया पुनरविच्छन् भग्नवहनोत्तीर्णं सखाय वणिग्वरमवाप्य लहृमानोऽपि
 दिवसानुस्रहयन् देवान् दुर्गमान्, क्रमाद् वैशाखपुरमवाप्य वरसेश्वरसद्गशसु
 क्तामणेभवंत इहागमनमहमश्रौषम्^{११} । हस्ति-या च विजिताश्वगोयुग भवन्तमा
 लोक्य विगतशापमारोऽहमधुना साधु वणिगिभरानीता सम्मुख गता तां प्रिया
 वेलामहमिह अर्देशम् । अतो यमुनाप्रत्तसद्गहस्तया तथा त्वत्प्रसादेन सयो
 जित समुत्तीर्णशापमहार्णवोऽहमिह प्रणन्तु त्वामायात इति सद्यितो निर्वृत्तो
 ऽहमस्मिन् समये स्वदेशीमये ।

इत्थ पञ्चितनिजप्रपञ्चे ऽङ्घिते^{१२} च प्रणय चन्द्रसारेऽवलोकितवसराजाय

- १ देह रक्षणे । २ दय दानगतिरक्षणहिंसादानपु । ३ शुन्ध शीघ्रे ।
 ४ चटि कोपे । ५ शप आळोशे । ६ पाल पतने (पत पुम्) तत
 नेर्गदनदेति ण्वम् । ७ दुओधि गतिवृद्धो । ८ हल चलने । ९ मव
 यन्धने । १० लधि भोजननिवृत्तौ । ११ श्रु श्रवणे । १२ दक्षिर् प्रेक्षणे ।
 १३ अय गतौ । १४ अचि गतौ ।

जमाहास्यातिहृष्टो रश्चिरदेव सोपचारवृत्तिवाग्दिसस्ता सुसर्वा स्वस्वसार
 करेणुतुरगोत्तमयुक्ता जयेन्द्रसेना नरवाहनदत्ताय ददौ । सोऽपि च तथा सह
 रश्चिरदेवमामन्य कौशाम्बीमुपव्रीकितोऽन्याभिर्मंशनमश्रुकादिभिर्निजप्रियाभि समे
 धितो^३ मेधितो^४ यथेष्ट क्रीडोन्नहरहरैरमत । (इति श्वाद्य)

तत्र चैव स्थितोऽवाप्ततत्तदतिसुन्दरभार्योऽसावप्सरसामपि सौन्दर्यम् श्रुती-
 (अदाद्य) यैमान वासेशो बहुभार्योऽपि तामादिमां देवीं मदनमश्रुकामेव
 रश्मिर्गो माधव इव यदु श्र्वेदीत् । यथासमयमनुदिन तथा सह
 आस्त, अह्यन्^५, अलिशत्^६ इत्यभिज्ञत्^७ तपोदर्शयप्रोति ।

एकदा स्वर्षेन् वासेशसुतोऽपरयत् यज्ञमसाऽऽगत्य कयाचिद्दिव्यवा कन्व
 याऽऽहमपद्विदे । एव स्वप्नक् एव स महाभागोऽजागो^८ घनश्लाघपाक्षे ताचरंरान
 तिलातले मलयाचले च स्थितमारमानमलभत । यत्र विकिधा बल्लदरंरतदगतत्^९
 श्रीर्णाविंयुं, ममयूरीका मयूरा व्यैरैविपु । शिकृच्चुप्योपात्तसुरभिगन्धिगन्धवहा
 श्र्वैन् । सुभाभवलितशीतांशुररमयश्च श्र्वैर्भान् । तत्रयमिन्धं रामणीयकमवलोक्य
 नरवाहनदत्तोऽचिन्तयद् यद् निजालौकिकप्रभाविभासिताखिलजाननविश्वसम्मा-
 हनौपधिनिभा विभावट्यामियमिह का मामानीतयत्ताति ता जिज्ञासुरलीकमुत्तर
 कृत्वा लजावनतमुखो तां प्रलपदिव धीर्येन श्र्वोचत्^{१०}, 'प्रिये, मदनमश्रुके, मामा
 लिह्यथ एव क^{११} यादि ?^{१२} रादि मे प्रतिवचनम्, पैदि मम जीवनम् ।^{१३} एदि,
 एदि, एवदाभित एवाह^{१४} श्र्वैसिमि । एवपरिस्वप्नश्चाह न वरिम^{१५} धारयिषुमामानम्

१. दद दाने (न दासददवादिगुणानाम्) । २. क्रीड गती । ३. सम्प-
 क्प्रकारेण पधित समृद्धि गत । ४. मेष्ट सद्गमे । ५. श्र्वीष्ट विहारे । ६. रगु
 श्रीहायाम् । (इति श्वाद्य)

(अदाद्य) श्र्वतिरिति सौप्रोधानु जुगुप्साधकं । ७ (अनेरीपट्) । ८. विद
 ज्ञाने । ९. भास उपवेशने । १०. अचिट् स्यनायां वाचि (अचिट् क्वाप्,
 अश्यतिपत्तिवयानिग्योऽह् । ११. लिह आस्वादाने (लट् ह्गुक्वाश्निटाश्म) ।
 १२. दिह उपषये । १३. निष्पप् षये । १४. जागृ निद्राक्षये । १५. ऊर्णुन्
 भास्वादाने । १६. ह् षास्ते । १७. वा गनितगन्धनमो (लट् शाकटापनर्षय) ।
 १८. भा दीप्तौ । १९. मून् स्यनायां वाचि (मूवो वचि) । २०. या प्राग्ने ।
 २१. रा दाने । २२. वा रचने । २३. ह्ग् गती । २४. श्वम प्राग्ने ।
 २५. वरा क्वाप्ती ।

इति । एवमुक्त्वा सा कल्पका तद्व्यतिरूपं दृष्ट्वा तमालिलिङ्गेति स चाप्युन्मी-
लितलोचनस्ता निजपत्नीस्वरूपां सस्मित कण्ठे गृहीत्वा, 'अहो मम विज्ञानम्,
इत्युक्त्वा उदङ्मुखी । किन्वेतेन तदाशाविरद्व स्यत्त्रपा सा स्वकीय रूप
प्रदरयं तम् अचक्ष, 'आर्यपुत्र, स्वयवरा मामिदानीं पत्नीरूपेण स्वीकर्तुं स्व
संसृष्टि' एवमुक्त्वा नरवाहनदत्तो गान्धर्वेण विधिना ता विवाहितवानिति तथा
सहैव सा रात्रिस्तस्य व्यैत्यगात् ।

प्रातश्च स तत्कुलजिज्ञासया दयिता ता युक्त्योवाच, 'प्रिये, अपूर्वामहमेका
कथा त्वा वच्मिं ता एव निजश्रुतिपथमवतारय—

श्रीसोदेकस्मिन्सतपोवने ब्रह्मसिद्धिनामा कश्चिन्मुनिः । निजाश्रमसरसि स
नित्य त्रिसन्ध्यम् अनिर्वर्त । तपसि स्थितश्च सोऽशनपानादिकं सर्वम् अन्नञ्च ।
बह्वल वसंन अपि न शीतवातादिना प्रेरिष्ट' । निजतेजोऽनलमभिधरं सपि
प्रचण्डाशौ प्रवृत्तचतुर्दिगलोलोऽचल इव स मध्यमध्यासिष्ट' । एव शमदमा
दिनाऽऽग्नेन्द्रियाणाम् ईशानं स मृडम् ऐडिष्ट'—किन्तु न यदा तदभीष्टसिद्धि-
ज्योतिरभ्युदयेन तद्दृष्टयम् अचक्रात् तदा परिवृत्तमकलसिद्धिव्यापृति स समा
समाधावर्णा गरीन् इति कालान्तरे धनजटोर्णुतासं स शिवात्परा कोटिं सिद्धेरेवाप ।

एव योगसिद्धस्य तस्य निजाश्रमे निवसतो गुहायामेकस्यामेका जरती
शिवा अवारसीत् । एकदा बुद्धिने भक्त्यर्थं बहिर्निर्यातां ता बशाविरलेपोद्दामदशो
वन्पद्विपो हन्तुम् अभ्यर्थात् इत्युभयो कपालमुनि क्रोष्टीं ता करिणीं चकार ।
एतद् दृष्ट्वा तस्मामनुरक्तो हस्ती ताममुञ्चत् ।

स च वारणस्तया साक सानन्द भ्रमन्नेकदा तदर्थं पन्नान्यानेषु प्रैस्तुवन्म-
धुजलजोर्णुतजलजलाशयमेकमुपेत शारदपङ्कनिगमोऽनानिर्लूनपक्षो भ्रष्टोऽचल

१. अस प्राणने (रुदश्च पञ्चम्य) इति लडस्तिपि ईट् (ह्यन्तेति लुडि
वृद्धभावां वा) । २ चच्छिड व्यक्ताया वाचि । ३ बश कान्तौ (लोटो हि) ।
४ इण् गतौ (इणो गा लुडि) । ५ झूज् व्यक्तायां वाचि । ६ वच्
परिभाषणे । ७ अस् भुवि । ८ गिति शुद्धौ । ९ वृजि वर्त्तने । १०. वस
आच्छादने । ११ ईर गतौ कल्पने च । १२ आस उपवेशने । १३. ईश
ऐश्वर्ये । १४ ईड स्तुतौ । १५ चकास दीप्तौ । १६ जागृ निद्राक्षये । १७
उर्णुञ् आच्छादने (उर्णोतिर्णुवद्भावो वाच्यस्तेन श्युक कित्तीतीडभाव) । १८. सु
अभिगमने । १९, षु प्रसवणे ।

इव पङ्कान्तर्विचेष्टितुं नावारयदिति तथाऽवसन्नं तमवलोक्य सा घना शिवा
 तारुणमेव सं परित्यज्य धारणान्तरमाश्रित्य क्वापि ह्यौम । किञ्चिच्छाला-
 नन्तरञ्च पूर्वविरलिष्टा तस्य निजा करेणुका निजपतिमन्विष्यन्ती दिष्टया
 तमेव प्रदेवं प्रायसीत् इति भद्रजातिः सा पञ्चे निमग्नं निजपतिं निरीक्ष्यातिदु-
 ग्गिनी तमनुसक्तुं तस्करः प्रविष्टा स्वयमप्याकण्ठं पञ्चे निमग्ना सञ्जाता । तस्का-
 लञ्च तेनैव मार्गेण सशिष्यो ब्रह्मसिद्धिर्निर्गता । वशानागौ च तथा पङ्कान्तनि-
 मग्नायुद्धीक्ष्यातिकरुणापरवशाः प्रभूतबलैः शिष्यैस्तौ पङ्कान्तरादुद्धारयामास ।
 एवं मृत्योर्वियोगाद्योत्तीर्णौ तौ तस्मिन्मुनावयवाते यथाकामं विश्रहतुः । इत्य-
 मुत्तमजन्मानरितयंश्चोऽपि न निजं प्रभुं प्रियं घोऽस्तन्यपि स्वापत्तेरत्तारयन्ति ।
 हीनजात्युद्गवाश्चञ्चलारमानश्चैवं नैसर्गिकरुनेहपूर्णा न भवन्ति ।

नरवाहनदत्तोक्तमेतदाकर्ण्य दिव्यकन्यका सा सर्वं तदाशयम् अयेत्^१ अत्र-
 षीच् च, यद्भवदुक्तौ न कोऽपि यद्यपि संशेते^२, तवाभिप्रायश्चाहमन्युपायम्,
 तत्रापि, आर्यपुत्र, अहमपि कथामेकामुपवर्णयामि शुभा तत्सर्वं अतः स्वदत्तः
 तद्भावमुपगत्य मद्रिपयिणीं शङ्कां सर्वां त्वं परिमृष्टि^३—

'कान्यकुब्जे शूरदत्ताभिधान आसीदेको द्विजः । माह्वणाः प्रायः दरिद्रैति
 किन्तु स तत्रायवाहुशक्तिनामकमहीपतेरमारय इति ग्रामगतम् ईशार्ये^४ मे ।
 पतिदेवता तस्य यमुमतीनामभार्यां यामदत्ताख्यं भग्यं पुत्रं प्राप्तविष्टे^५ । सम्पन्नम-
 द्राकरणादिसंस्कारश्च सोऽखिरादेव सर्वा वित्ता अश्वगोष्टे^६ । यौवनमापन्नश्च शशि-
 प्रभो भार्यां परिणीय फालेन सभार्ये परेने वितरि तस्यैव भार्यया सह गार्हस्थ्ये
 प्रावर्तत । किन्तु अविद्वैतैस्तस्य किञ्चिच्छालानन्तरं सा भार्या दैवारयेभ्यश्चाचारिणी
 समवाप्तशाकिनीसिद्धिश्च संयुता ।

एकदा राजसेवार्थं राजकटकमुपाभित्तं यामश्चं निजगृहादुपेत्य तत्पितृभ्यः

१. इण् गतौ । २. या प्रापणे । ३. इण् गतौ । ४. विद् ज्ञाने । ५. मूत्र
 व्यक्तायां वाचि । ६. क्षीट् स्वप्ने । ७. इण् गमादित्यस्य लटः उत्तमैकवच-
 नम् । ८. गृह् गृही (छोटो दिःमक्षभरजगृह्गृह्—इति पत्ये देर्भौ इत्यम्) ।
 ९. इतिहा दुर्गती (आश्वस्तपोरगतः) । १०. ईत्न वेधये । ११. गृह् प्राणि-
 गर्भविमोचने । १२. इह् भय्ययने (विभाया सुट्कृटोः, गार्ह् कुटादिव्योऽन्नि-
 ष्टिन्, पुमारयागापात्रहातिसां हलि) । १३. विद् ज्ञाने (विद्ः शत्रुयां)

श्रवणं यत्तवैषा भार्या त्वदीय महिषपाल घृम्भृक्ते अतोऽस्मत्कुलमिदानीं वर्ण-
सङ्करता प्राप्त सद्दिनष्टम् । एतदाकर्ण्य वामदत्तो निजपितृव्य तत्रैव निजस्थाने
स्थापयित्वादायुधो निजसदनमुपेत्य यावन्निभृत पुष्पवाटिकाम् आस्ते तावरङ्गणा-
देवोपपतिसमुत्सुका विविधाहारहस्ता तद्गायां तत्रैव उपैद् । भुक्तवता च तेन साक
निस्थमाना अस्वाप्सीत् । तदवलोक्य वामदत्तो निजायुधमुद्यम्य 'आ , पापौ अद्य
इत क इत' एवमुक्त्वा तौ हन्तुम् श्रवत् । एतेनानार्या तद्गार्या सहसा विनि-
द्रोस्थाय कचे बहिरिव त्व मा स्वकचे कँचे इति कथमिह अर्कचे एव जाहम ।
इत्यमुक्त्वा तन्मुखे धूलिं प्राक्षिपत् । तेन च स मानुषोऽपि मञ्चु तदानीमेव
महिष समपद्यत । स्मृतिस्त्वस्य तद्गावेऽपि न व्यलुपदिति तथाभूत तमिमस
स्त्रिभेषु सैरिभषु निक्षिप्य द्रुष्टा सा महिषपालकेन तेन निर्घृण ताडयन्ती प्रस्य
महिषार्थिनो हस्ते तिर्यक्त्वविवशीकृत त व्यक्रैपीत् । तश्चेता च तःपीठसमारो-
पितभार महिषत्वमापन्न वामदेव गगातीरे वर्तमान कञ्चिद् ग्राममानैपीत् । तत्र
शङ्कुना यद् स पूर्ववृत्त सर्वम् अर्घ्यगात् येन च 'दुर्धृता भार्या कलान्तरप्रविष्टा
पुत्रादिनी सर्पिणीव न कस्यापि कल्याणाय' इति चि-तयन्त सुदु खितमुद्गाप्य
भारकृशास्त्रिपञ्जरशेषशरीरं त काचिद् योगिनी ^१ अभ्याचष्ट स्वालौकिकज्ञानाव
गताखिलवृत्तान्ता च मन्त्रतोयेनाशु तस्य महिषत्वम् अहोष्ट ^२ । प्राप्तमानुषरूपञ्च
त स्वगृह मीत्वा तस्मै कान्तिमतीमास्त्रीं निजदुहितरम् अरासीन् । एव पुनर-
वाप्तमानुषरूप समुपलब्धनवीनभार्यश्च स वामदत्तः समुख कतिपयान्यहानि
तत्रैव तस्थौ ।

व्यतिर्य ^३ त्सु चाहस्सु निजगृहगमनोद्यत वामदेव दृष्ट्वा सा योगिनीकृष्णरक्त-
गौरान् त्रिवर्णानपि सर्पपान् आदाय सर्वान् अयावीत् ^४ । अभिमन्त्रिताश्च तान् कृत्वा

१. वक्तेर्लट् । २. पृथी सम्पर्चने । ३. गिसि सुम्बने । ४. क गच्छत ।
५. वश कान्तौ लड प्रथमपुरुषैकवचनम् । ६. कचे, तृणेऽग्निरिव त्व स्वकचेस्व
कीयप्रकोष्ठे, कचे शास्त्रि, इतीह अकचे प्रकोष्ठाद् बहि (तृणाभावे वा) त्व माम्
हे जाहम, कथम् अकचे कुत्सित शास्त्रि (नञो नलोपस्तिङि चेषे) । ७, ८
कश गतिशासनयो । ९. इण्वदिक इति वक्तव्यम् । १०. तस्वकथने
'नादिन्याक्रोशे पुत्रस्य' इति निषेधाभावे पुत्रशब्दे तकारस्य द्वित्वम् । ११. चङि
डोऽत्रदर्शनार्थत्वाद् अदर्शादित्यर्थः । १२. हुद् अपनयने । १३. एते शतरि
सुप् । १४. यु मिश्रणामिश्रणयो ।

तमशपैत् यत् परया कारणेन त्वमद्याशयेव कष्टमभ्यष्टौ। तामापी दुर्नगा
सर्पपैरेभिराहत्य तत्र वट्वा विधेहि। महिपपालश्च तज्जोर षडि^१। हृन्वा
चेव निश्चिन्त स्वपिहि^२।

इय्य समुपेतानिमिग्रितसर्पभावो वामदत्तस्ततो निजगृहमुपोय योगिनी-
कथितप्रकारेण सर्पपैराद्यमायां वट्वा विधाय महिपपालमवधीत्^३। म दुरावद्वाद्य
ता वट्वा प्रत्यह स्ववैरविद्युद्भये लघुबेन सप्तदृश्वरतादिरवैव आर्देद् यद्भवति^४।

एव कान्तिमाया मह समुत्प समय यापयतस्तरय वामदत्तस्य गृहे ष्वदा
कश्चिदतिथि आद्यात्। तस्मिन्धातिधावत्तु प्रपृत्ते स्मृतादत्तकुमार्यां वट्वाहनि
वांमदत्तोऽज्जम्बैव दण्डपाणिर्नैर्यौ। प्रदत्तवट्वावरूपतश्चुमार्यांनियतलघुदाहनिश्च
गेहमागम्य समुपेतनिर्घृति अर्पामोत्। एतेन एणमतिथिनिजभे नरम् ऋय
जि^५ मसम्भ्रम परप्रह्य च त तद्भिदिर्निर्गमनकारणम्। सोऽपि च स्पष्टम् आचचये
प्रायुगिकाय तस्मायामूल सर्वं पृत्तान्तम्। तच्चाकष्यं प्रायुगिकस्त तथाकषुं
ममवपिष्टं अशौत् च यत् एतेन दुर्भेदो भलम्, या तव पशुत्वम् अद्भुत तामेव
विनतिभि^६ नु^७दि, आराप्य च तामेवावाप्तममृदि एधि^८। अतिथिनैवमुक्तो वामदत्तो
विहितसकृत्ति त विद्युत्वाकरमाद् गृहोपेतां तां योगिनीमनुग्रहार्थं समभ्यस्यं
चिरम् अस्तौ^९बीत्। तेनातिप्रसन्ना सा योगेश्वरी सभार्याय तस्मै यथाविधि
दीपापूर्वं कालसकृदिगीं विद्यामुपादिचिदिति धीपयंत गत स तां साधयित्वा तत
समुपलब्धसद्गोप्तम कान्तिमतीयुतो विद्याधरोत्तमो बभूव। ततश्चामपिद्विप्र-
भायेण मलयभूमृतो रचतकूटाक्षये श्रेष्ठे कृतपुरवर कालेन कान्तिमायां ललितलो-

१ दामु अनुनिष्टौ (सतिनास्यतिभ्यश्च) इत्यद् (दास इदद् हलो) इत्यु
धेवम् तत (दासवसधमीनाञ्च) इति सरय मूर्धन्य। २ कश्च गतिनाम
नयो, कष्ट प्राप्नोदिति भावः। ३ जारयतीत्यर्थं (दारजारी कर्त्तरि जितुक् च)
इति कर्त्तरि घञ् जितोपश्च। ४ हन् हिमागायोः (हन्तेजं)। ५ त्रिष्वप्
घाटे (शदादिभ्य सायंधातुके)। ६ हन्तेलुटि (लुटि च) इति यथादेशः।
७ भद् भवने (भद् गार्थंतालवयो)। ८ एता भवने। ९ पृथी
वचने। १०. वर्जितयान् (वर्जने लनाच् नेष्ट)। ११. दामु अनुनिष्टौ
(तिप्पनसने)। १२. शु रचवने। १३. भस् भुवि (स्वसोरेद्रावम्पासलोपश्च)।
१४. हृन् हृत्तौ (हृत्तुमुपृत्तस्य परामैवदेशु)।

चनानामधेया कन्यामवाप । उपत्तिसमकालमेव च सा गगनोद्गतया गिरा
भारिनो विद्याधरसच्चरुवर्तिनो भाविनी भार्या निदिष्टा । तामेव माम् आर्यपुत्रो
विदाङ्करोत् । नाहमत्र भवते सर्षमेव विदुषे कथमपि द्विपे^१ । अतो मा मयि
भयानपि सदेगु^२ । स्वय्यनुरक्तेव चाह त्वामहमिह समानैपम् ।

एवमायातामकुला सा स्वात्मविपयिणी नरवाहनदत्तीयसर्षशङ्कां पर्यमार्त्तं
इति विद्याधरी ता भार्यारूपेण स्वीकृत्य स तद्वीयाभिलाषा क्षिप्रम् अप्रौक्षीत् ।

[इत्यदादय]

एकदा च त्रीडाङ्कुमुमावचरुक्रमेण सा ललितलोचना मलयपर्वतीयग्रनराजिपु
त्रिभिद् दूरम् आनिहीत । इतो नरवाहनदत्तोऽपि तया अवेवेक्^३ । एवभूते व्यति-
करे स वासन्तिकशोभासम्पन्ने कुमुमिततरसुभगे गहने
नरवाहनदत्तस्य प्रिया वने विहरन्नेक महदच्छन्ल तीरतरुपरिच्युतकुसुमे

पार्थक्यम् सतारकम् आकाशमिव विराजमानमपरयत् । तद्दर्शन-
(जुष्टोत्यादय) समकालमेव विचारोऽय तन्मनसि आवर्षत यत्पुपाणि
अवचिन्वाना मदीया प्रिया न यावत् इह अभ्याजिहीते

तावद् अहमिहेव ता प्रतीक्षमाण काल विपरीणि एतस्मिन्नेव सरसि^४ नेनिजानि,
वस्त्रान्तराणि च विभरिणि । एव सञ्चिन्त्य स तस्मिन्नेव सरसि, विरित्ते अनेनिक
विहितदैनिकसन्धोपासनादिश्च तत्रैकस्मिन्तरतल तिष्ठन् रात्रहसीना तत्सदृशी
गतिं रसालवल्लीपु च तदाहापसञ्चिभ पित्रीनामालापम्, हरिणीनाञ्च तन्नेत्राभे
नेत्रे विलोक्य दूरस्थामपि स्वप्रिया मदनमञ्जुकां स्मरन्नुद्भूतकामाप्तिस्तत्स
तत्तमेव मुनूर्द्ध^५ । तस्मिन्नेव च काले पिशङ्गदो नाम दिव्यदृष्टि कश्चिन्मुनि

१ विद् ज्ञाने (विदाङ्कुर्वन्निवयन्यतरस्याम्) । २ द्विप अप्रीती ।
३ दिह उपचये । ४ मृद्, शुद्धौ, लड प्रथमपुरुषैश्चचनम् (मृत्नेवृद्धि)
(अथन्नरत्नसृजमृत्०) इत्यादिना प । ५ प्रा पूरणे । [इत्यदादय]

ॐ जुष्टोत्यादय ॐ

६ ओहाद् गती, ('ई हल्पघे') । ७ त्रिन् पृथग्भावे, (जिजा
त्रयाणा गुण श्लौ) । ८ विल व्यासौ, (शल इगुपधादिति कस) । ९ पृ
पालनपूरणयो (अतिपिनत्योश्च) । १० जिजिर् शौचपोषणयो (जिजा
त्रयाणा गुण श्लौ), (नाभ्यस्तस्यावि पिति सार्जधातुके) । ११ कुमृञ्
धारणपोषणयो (मृत्रामित्) ।

तत्र स्रातुमगादिति तदग्रस्यं स तत्रयलोच्य तत्रियास्पशंनुत्यशीतलत्रलैः
 निबन् प्रतुद्धं माग्रहितं, प्रगतत्र तमेवम् अभ्यधन, 'पुत्र, परीर्यैति प्रियाविषय-
 कास्ते मनोरथा.' इति मा जुहुधि तद्विरहवद्विमात्मर्षावनशक्तिद्विषा । उदि
 दैन्यद्विषदम् । मा च जदिहि, जहीदि, जहादि धैर्यम् । धृतं हि तत्, धारिणे
 सर्वमभीष्टं ददाति । धैर्यंशैर्षिनालिनो हि घ्याघ्रादयोऽपि किर्ष्यति । असिद्धिमु
 श्चुरादिव तस्मात् जिडेति^१, इति मदाश्रमं चलिष्या एतन्मग्यद्वी गुगाद्दत्तीयां
 कथां स्वमाश्रय^२ । एतदुक्त्या घाह्यान्तर्विशुद्धः पिशद्गजटसं निजाधममानयत् ।
 तत्र च फलमूलादिभि मग्पादितममुचितानिष्यं सं स्वयमुपभुक्तफलादिरिष्यं
 ऽमृगाद्दत्तीयां कथाम् अभ्यधात्— [इति जुहोत्यादय]

अरित भुवनप्रवप्रिधुता अयोष्या नाम नगरी । तस्याममरदत्तायो मही-
 पतिर्विशते^३ स्म । भास्वरस्येय तस्य राजग्रसं त्रिभुवनेषु दिक्षीपे^४ । निष्यानु-
 रक्षायां सुरतप्रभायां भार्यायां तस्य मृगाद्दत्ताय^५ पुत्रो
 प्रियापार्थक्ये^६ जने । यौवनमापस्य तस्य स्वरोदण्डस्येव कोटिप्राप्तगुणान-
 (दिवादय) तस्य प्रचण्डशक्ति-स्थूलराहु-दृढमुष्टि-मैघयल-भीमपराक्रम-
 प्रियमहेमरि-प्रिमल्लुद्धि-स्याग्रमेन-गुगावर-विषिप्ररथ प्रप्या-
 कुलीना युगान^७, शरा, प्रभुहिर्निपिग^८ प्राज्ञाश्च मन्त्रिगो यभूपु । मृगाद्दत्तध
 तैः सह समुगं पितुः प्रायादेपु निष्ठघ्नामानुस्त्वां भाषां लेभे ।

एरुदा रहसि तदन्यतमो मंत्रो भीमपराक्रम स्वर्गीय स्वग्रमेवं पजितवान्-
 'देव, प्रायादेशाहमशयिषीनि स्वप्ने गरतरनगरमभिधावन्तं मिहमेरमवरयम् ।
 मृहीतचपुरिके ममुग्धिने च मेवि मोऽग्रस्वत्^९ इति पलायमानं तमहं जरादनुपप्य

१. दुधात् धारणपोषणयोः, (भाग्यग्नयोरात्), (दधन्तयोश्च) । २. पृ
 पालनपूरणयोः (घृतो वा) । ३. दृ दानादनयोः, (दृस्यो ह्यधि) ।
 ४. ओहाक् स्यागे, (हं हृषयोः), (जहातेश्च), (आ च ही) । ५. दुधात्
 दाने । ६. त्रिभी भये, (भाग्मनेपदेऽवनत) । ७. ही लज्जायाम् । ८. दुधात्
 धारणपोषणयोः (गात्रिस्थापुसा०)— [इति जुहोत्यादय]

(दिवादय) ९. पिद् सजायाम् । १०. दीर्षा दीप्ती । ११. जनी
 प्रादुर्भावे, (तमहनजनगनघमां लोपं द्विग्यनष्टि) । १२. शर्मा उद्देगे ।

७ इयं कथा दशमखण्डे समाप्नोति ।

व्यङ्गु प्रायसम् । स च त्रिजिद्दूर गत्वा प्रसारितरसन^३ शूरितु माम् अगृधत् ।
अत दुरिकयाऽह दीर्घां तस्य रसनामच्छेत्सम् । तदैव च स सिंहो विवृतो
महानेन पुरुष समपद्यत । 'को भवान्' इति पृष्टश्च सोऽवोचत् यद्दह वैताल,
तव शौयेण च निरतिशयम् अतु^४पम् । कथय, किं ते प्रियमाचरेयमिति । एतदा
कर्णाहमब्रुव यदेव चेत्तदा मम प्रभोर्भृगाङ्कदत्तस्य का भार्या भाविनीति मामव
बोधय । तच्चाकर्ण्य स बमालोऽवशामीत् यत् उज्जयिन्यां कर्ममेननाश्रो नृपतेनि-
जलावग्यम्यङ्कृताप्सरस्सोन्दर्यशौलसम्पन्ना सुता शशाङ्कवती तद्भार्या भविष्यति,
ताञ्चावाप्य सार्वभौमो भूपतिर्भूत्वा तव प्रभु सर्वां निजप्रजा सन्तोषयिष्यतीति ।
एवमुक्त्वा स वेतालस्तिरोऽधत्त अहञ्च स्वगृहमागमम् ।

एतदाकर्ण्य भृगाङ्कदत्तोऽन्यास्त्रिनमन्त्रिण समाहूय सर्वं तच्छ्रावयामान ।
स्वकीयञ्च स्वममिथ तेभ्योऽवर्गयत्—'जाने, सर्वे वय महादर्वी प्रविष्टा अन्वनि
अनृधाम । दु खेन चावाप्त पानीय पेनु^५ प्रवृत्ता पञ्चभि पुम्भि सादुधैरवरद्धा ।
तान् हत्वा पिपासवो वय यावत्पानीय पातु प्रर्यतामहे तावन्न तजल नापि ते
पुमास इति कृच्छ्रा दशमवाता वयमिन्नु-रल्लृपमास्डमायान्त महेश्वरमज्ञा
महि । स च प्रगते वस्मासु इतिगादरगोऽश्रुण कणमेकमपातयत् । स च क्षणा-
नन्तर समुद्र समपादि । तस्मात् प्राप्ता शुभामेवावला गले बद्ध्वा रचानुलिप्तेन
नृकपालेनाह तमगुधिम्^६ अपाये । तदनन्तरमेवाहम्^७ प्राभुसि । क्षणदाऽपि
तदाऽदास्त^८ ।

भृगाङ्कदत्तेनेत्ये निचस्त्रप्ने निबदिते मन्त्री विनलबुद्धिर्हृष्यसु तत्रत्यप्यन्व
प्वभापत यत्समवाप्तभगानुग्रहो भवान् धन्य । स्वप्ने मुक्तावली लब्धा यद्भव
ताम्बुधि पीतस्तेन शशाङ्कवतीमवाप्य भवान् भुव भोक्ष्यताति स्थिरीकृतम् ।
तच्चाकर्ण्य भृगाङ्कदत्तस्तानुवाङ् यद् यथा मम स्वप्नस्य फल यथा ना नीमपरा
नमो वेतालादानगितान् यद्यपि तत्तथैव भावि तथापि बलदुगाभिमानिन

१ व्यथ ताडने । २ यसु प्रयत्ने ('यसोऽनुपसर्गात्') । ३ शूरी हिम्या
स्तम्भनयो । ४ गृधु नभिकात्तायाम्, (पुपादिद्युतादि०) । ५ तुप प्रीती
(पुपादिवाद्ङ्) । ६ त्रिवृपा पिपासायाम् । ७ पीड् पाने । ८ यती प्रयत्ने ।
९. पद गतौ । १० पीड् पाने । ११ बुध अवगमने । १२ दीड् ह्ये
(मीनातिमिनोतिदीडा ह्यपि च) ।

वर्त्मनेतस्य मुना शशाङ्कवती शौचप्रज्ञाप्रलेनर मयोपलब्धया । यतो हि प्रजापतेर स्वामीष्टमिद्विमुक्त्यमाधनम् ।

एवं शशाङ्कवती ममुपलब्धिममुक्तो मृगाङ्कदत्तः स्वयचित्रैः मममुक्तयित्रीं गन्तुमना महाप्रतिक्रयेण स्वनगयां वहिर्गन्तुं मन्त्रिभिः मम्मन्त्र्य स्वत्याङ्कवपा-
त्यादि ममाहन्तुं भीमपराक्रमीभिर्बन्धुभिः ममादिशत् । किन्तु तेनाहन्तं ताम्पुं
मृगाङ्कदत्तस्य पितुर्नुत्यो मन्त्री स्वगृहे अगुद ।

द्वितीयमिदं दिने हर्म्यशृष्टे यातायातं कुर्वन् मृगाङ्कदत्तोऽधस्तादक्षमात्स्य-
मुपतामूलरमम् अहर्भयत् । स च देवाद्दुर्गशृष्टमधोऽधोऽर्तमानया पद्व्या
पश्यमानस्य मन्त्रिगणस्य शिरसि अर्धरात । एतेन 'मृगाङ्कदत्तो ममोपरि अर्धा-
स्यन् एवमवपुष्यमानो मन्त्री निरनिशयं तस्मै अशुभ्यत् । हसिदितपरिभयगे-
दध निजगृहम् आपगतं मर्षत्वा अर्गुष्यत् ।

अथान्येषुमृगाङ्कदत्तस्य पितुरमरदत्तस्य देवाद्दिनूचिरा ममजायत । अतो
निजने लब्धायमरो मन्त्री महमोद्गतरोगार्तिं तनभयं याचिष्याम्यदत्, देव,
भीमपराक्रमगृहे मृगाङ्कदत्तेन स्वदधमभिचारः ममारब्धमनेनैव भयानघ निरयति
कुर्याति धानुष्यं देवस्य देहः अहद्य चारमुत्तममेतद् अवाकुष्ये । अतो
देहाद् स्थाधिमिष देशात्तनामजं दुराणानं निराहृत्य मन्तुष्य । एतदाख्या-
मरदत्तः सानिदयम् उद्वेगम्यन् नदेष्यगाय च निजमेतारति भीमपराक्रमगृहम-
जागमत् । स च मेनापतिः केदारलापादिस्वर्माभिचारिकरमुजातं तत्रोपलभ्य
ततः समार्त्तस्य मर्षं तत्राज्ञानं प्रदर्शयत् । अमरदत्तधर्मेन निजमन्त्रिण्यने स्वध-
र्मत निरनिशयवापुष्यत्" अचिन्तयत्, 'अतो ! यत्पुत्रोर्द्ध्वपरः पिता
दुःखरिमिर्था "शुष्पश्रवि न मुद्रे, नृान् अवि न पीयते यश्च मुक्तश्रेयस्यन्धयन्ध'
शृणुत् इव पितरं श्रेयैति चि तथा कथितः स इहैव "वर्षवर्षानि शिमपमेरागमरो
नित्तृयंजान् पुंनागो नररात् " मनुजजगति यो "दधति स्वमेवं निजजनकाभि-
चारवत्पद्वेनाशित्विनुम् ? शिमेतदेशामजगामपत्तं यदवाप्य मानयमनो हर्षेण

१. सुष अरगमने । २. एतन् निरगने । ३. पद गती । ४. मृशु मृशु अध पाने । ५. मृध प्रोधे । ६. मुधर्षधे । ७. जनी प्रादुर्भावे । ८. शिलस उपनाये । ९. शृणं मनुष्येण । १०. धनु अन्वयगमने । ११. सुभ मद्यगने । १२. सुष सुभुषापाम । १३. एह दधने । १४. गोऽन्वर्षमि । १५. जमु मोचने । १६. यमु प्रयगने ।

नृत्यति । शोशवे धूलिधूसरितस्य यस्य रजसा मलिनीभूता अपि जना धन्याना मनो मन्यन्ते । यस्मिंश्च पितु सहस्रशो जीवनाशाडुद्बुदा आधीयन्ते, न चिराद्येव विलीयन्ते ? सस्वपातरभावपदाथपु किं जगति उच्यस्यैव प्राधान्यम्, गुणानाञ्च सर्वथोपसर्तनीभाव ? न च कर्मसु किमप्यवधानम् ? किं तथा रिनेह्यत्यपि पितरि पुत्रस्य जनसामान्यप्रतिपत्तिर्न विशपाग्रह ? किमिध उच्यमति रिच्य गुमादिसमवाप्ते मानवानामेकपद एवाभावबुद्धि ? किमेतदर्थमेव जनोऽन्योन्येन समुज्यते, रज्यति विरज्यते च ? अहो वत, यदनवाप्याधिपोडितोऽहनन्त प्रविष्टपुग काष्ठ इवाहनिशम् र्धनरम् सत्यपि सर्वस्मिन् विभवे सुत मुखावलोकेनकामनया सुरतप्रभया सह तथाभूतानि व्रतादीनि समाचरन् तत्सर्वं विपवीतनपननिव मर्मजनि । कथमन्यथा ममैरोरसा जातस्य नय्यत्राभि चारिकबुद्धिर्भवेत् । एतमित्यादि विविध चिन्तयन् ^१ अतिशुष्यन्, ^२ कुप्यथ नृपतिनिपुत्रदौराम्य ^३ क्षमितु न अशक्यत्, सनापतिञ्च प्राबिम्त् ^४ यद्राज्य लुधो मक्ष दुष्टेनृगाङ्कदत्तोऽमायै सहितोऽथैव राज्यान्निवास्थनाम् । सेनापतिरपि मृगाङ्कदत्ताय राजादश निषेध सामात्य त नगर्या निरकालथत् । राजपुत्रोऽपि गचितविनापकोऽतिहृष्टो गृहीतापहितसम्पत्तिर्मनसैव पितरो प्रणत्य विनि गन्य चायोध्यात् प्रचण्डशक्तिप्रमुखाञ्चिनसहयोगिनो दशापि मत्रिण उवाच यन्मदीयो बालसुहृत्, विद्यासु च सन्नहचारी, त्रिराताधिपतिरिदानी पितरि नृत पिन्ने रात्र्यधिरोपितो वर्तते अत सुहृदन्तस्यदानीं निकट गच्छाम । तत नमाद्वय दशाङ्कवती भ्रयुञ्जयिनीं यास्याम इति ।

एव प्रतिपन्नमकथनै सचिवै सह गच्छन्मृगाङ्कदत्त साय निवृत्ततोयोमट वीमेकामवाप्य सिर्षद्गात्र कृच्छ्रात्तीरोपान्तप्रस्टशुष्कपादप सर एजमबलो रिष्ट । तत्र आवा सम्पादितसाध्यविधि, पीतजल, आन्त शुष्कस्यकस्य तरोरधोऽशपिष्ट येन तस्याध्वक्लान्ति श्रुतिं ^१ इत् ।

१ नृती गात्रविह्वये । २ मनु अवबोधन । ३ धीङ् आधारे । ४ लीङ् श्लेषणे । ५ णिह प्राती । ६ सृज विसर्गे । ७ रञ्ज रागे । ८ जूप वयोहानी । ९ जनी प्रादुभाव (चनित्रयोश्च) । १० गुप व्याकुलत्वे । ११ कुप क्रोधे । १२ क्षम सहने । १३ शक विमापितो मर्षणे । १४ विस प्रेरणे । १५ दुह निवासायाम् । १६ श्रिदा गात्रप्रहरणे । १७ लिङ् अल्पीभावे ।

चन्द्रवक्रामितायाद्वाह्वरतन्या मृगाहृदत् प्रबोधि' तेन नयदत् पुं, पञ्चाश्रुति स वृष्टस्तदानोमलश्यत । तस्य पश्यानि फलानि भृशं भ्रश्यमानानि तस्मान् तद्दृग्मवलोक्य स सर्वान् सपिशां अजागरपद् नदद्भुतञ्च प्रादशंपदिनि विम्बयाविष्टा भुषिताथ ते सर्वे सुर्यादुरसंस्तै फलं उभुषितानामनन चतुर्वन् । भुक्वस्वथ तेषु परयास्वेव सर्वेषु शुक्लवृक्ष स एवादेव विप्रबुभार ममपद इति विम्बितेन मृगाहृदत्तेन 'को भवान्' इति शृष्टेऽपठत् यत् आपोऽपि कस्य दमप्यनिधर्म्यकस्य द्वित्रम्य धुतधिनांमा पुत्रेऽहम् । एवदा दुर्मिसे मृतमातृके मया सह भ्रम्यते नूनिनिमानयत्तपते मन पित्र पद्य फलानि कधिन्मुनि प्राग- शिति पुत्रामक्य स श्रीगि नद्य द्वाऽऽनने द्वे ममत्यापयत् । किन्तु सरमि श्रानुमपयत् तस्मिन् सवाति फलानि भुक्त्वाऽह स्यात्तुत्तरमकारंम् । सरम श्याया समापातश्च मदीया पिता नैतद् अहृदत् अरितु काष्ठरन्धित मान- योक्त्य अर्पय भरमस्तटे शुक्लवृक्षो भवेति अशेषत् उक्तार्थं यत् चन्द्रयादा रार्थं वृष्टरपम्य पुषिष्यति, फलिष्यति चेति सर्वस्य फलं द्वाऽतिधान् तपिष्येति तदा दापनिमित्त वृष्टय ते प्रनेह्यति । एव विप्राऽनिदत्त शुक्लवृष्टयन्व- धेऽहमद्य शुक्लवृक्षय विराय भुक्त्वाप प्रम्येदनि । इयमुक्त्वृत्तान् शृष्ट- न्तञ्च धुतधि मृगाहृदत्तेऽपि मृत्तान्तमवोधयत् इति नै तारपीती धुतधिमृगा- हृदन्म्यानुपायितायां वाह्वरैमान् सपिशांनितेन च तेन मत्र तां निदां नै या प्रातरिया यन्व ।

गणध्वंश्च मृगाहृदत् करिमिदंमत्तक यने भूमिहेतान् दुराहृतां पद्य पुत्रान् ददशं । ते च मनुजजातविम्बयनिमनुष्यानेऽपुष्यं चतुर्वज्रिनो विदा यय कान्तिपुष्यम् अन्तिमदि । अत्रमह्यरान्तप्रय स्यं मृत्त चतुर्वे । अत्रमन्माहेशाप्रभुमृत्तमिद् यन धेनुभि मन्मतातां रमादतमिर तन्मि- विधेऽधिभावि तारि च विरतां एरभुत्तमन्मन्मिष्टिंन यने पद्यरं दानानि द्वाऽहम् । एव नूतानामन्मन् मय, मयतोऽतिपयो र्द्वयनिधेमेत प्रत

१ पुष अन्मो । २ दुर प्रीयते । ३ मृत्त तितिदायम् । ४ इय अन्मो । ५ पुत्र विरमते । ६ च निष्पत् । ७ दुर प्रीयते । ८ एव अन्मो (न वातम्य) (मन्मिन्मन्मिष्टिं) । ९ एव मती (नेऽदत्त पनपद०-) । १०. वाह्वु यने । ११ शुभ मन्मो । १२ वेऽन्मन्मि- (विभाया प्रभेद् दापदाग)

इत्याश्रममिममुपगत्य स्वीकृतास्मद्वन्यफलपुपाद्यातिथ्यास्तित्थ्यामस्यामस्मान्
सनायीकुर्वन्तु । एव तैरभ्यर्थितो मृगाङ्कदत्त सानुगस्तद्वाश्रम गत्वा स्वीकृतधेनु-
पत्नीविविप्रातिथ्यस्तत्र व्यतिथ्यापिततद्दिनं प्रातस्तस्मात्प्रस्थितोऽन्यान्यपि कौतु-
कानि विलोक्यन् क्रमात् किरातविषयमवाप्य स्नागमावेदनाय किरातपति
स्वनित्र शक्तिरचितक प्रति धृतार्थं प्राहिणोत् । सोऽपि च किरातेशोऽग्रे निर्गम्य
सामात्य मृगाङ्कदत्तमानतो निजपुरं प्रावेशयत् । तत्रापि च तेनोपचरित काश्चि
द्विदसान् स्थित स्वकार्ये सहायकरूपेण शक्तिरचितमपि सज्ज त गृहीत्वाऽऽमना
द्वादश पुण्याहे पुनरुज्जयिनीं प्रति शशाङ्कवतीहृतहृदयं प्रातिष्ठत् ।

गच्छंश्च शून्यामट्टरीमेजामवाप्य भस्मानिनज्जटाभृत तपस्विनमेकं दृष्ट्वा कि
त्वम् इहैकाकी निराश्रमपदेऽरुष्ये तिष्ठसीति सानुगस्तमुपागत्य विनतोऽप्राचीत् ।
तापसश्च एतेनोदतरत् यदहं शुद्धनीर्त्यभिधानस्य नानामन्त्रौपधिसिद्धिमान्
क्षिये । एकदा शुभलक्षणं चत्रियकुमारकमेजमासाद्य स्वरथावेशमकरवम् ।
सोऽपि च समाविष्ट सिद्धौपधिरसचेत्राणि समुदीयोनाच यदस्मादुत्तरदिग्बिभागे
विन्ध्याग्न्यामेकं केवलं शिंशपातरुं विद्यते । तस्य बाधस्तान्महदेकं नागेन्द्र
भजनम् । तत्र च पारावतात्यं बलवाच्यागं । स चमदा प्रवर्तमानं देवासुर-
सग्राममबुद्धं । अतस्तत्र गत्वा देवपक्षमाश्रित्य सनद्धवारजाणो देवभ्यो दुष्टाङ्गि
असुरैश्च युद्धं । प्रलयघनघर्षघोषेणैव च धनुषो नैकानरीन् योधनान् आयोधनान्
निराहयत् । अच्यौच च शरासनासितनिशितशरैरसुराणां शिरासीति भूषिता
सुरशत्रो भूमियुक्तिं सोढुम् अतौम्यन्त इव दृढं ताम् अश्लिष्यन् । तद्वागेणैव च
क्षरदसृजा समरभू अकलैर्मातुः । एतेनातिवृत्ता देवास्तस्मै वैदूर्यकान्तिनामक
खड्गमददुः । तच्च खड्गं यो नरोऽवाप्नोति स सिद्धाधिपतिर्भूत्वाऽपराजितो
दोर्व्यति । स चासिधीरसहायेऽपश्यत् । एवमादिष्टेन तेनोक्तेऽहं तं व्यसर्जयम् ।
तस्य खड्गस्याभिगृध्नुश्चाह साहाय्यार्थं सर्वा भूमिन् अश्रान्म्यम् किन्वनचाप्त
सहायं यिन्नो मर्तुमिहायात् ।

१ युध सम्ग्रहारे । २ असु चेपणे (अस्यतस्थुम्) । ३ द्यो देवने (विभा
पात्राधेट्शाच्छास) । ४ शो तनूकरण (शाच्छोरन्धतरस्याम्) । ५ तमु
काद्यायाम् । ६ शिल्पं आलिङ्गने । ७ कल्दू गार्गभावात् । ८ दिव्यं क्रीडावि
चिगीपा० । ९ अमु अत्रवस्थातो (वा भ्राश०) इति येभापिके श्यनि
(सामामष्टाना दीर्घं ग्यनि) ।

मृगाङ्कदत्त एव नत्तापनादाख्यं 'भगवन्, अलमति गेदेन ! मामाणोऽहं
 वे'स्ये' तत्र सहाय इति मरुमनीहं ते सेरस्यति' इत्थं तमनापिष्ट । तापमर्धन-
 टभिनस्य कृतकृत्यनिव तच्छगमेवामानम् अमंस्तै । गानुगेन तेन सह ताग्धानं
 च ययौ । तत्र मंत्ररद्वाम् दिशु च राश्रीं मृगाङ्कदत्तादीन् स्थापयित्वा दिशु विहित-
 रभिमन्त्रितसंपरंपरं प्रकटीकृत्य नागदमनैर्मन्त्रहोतुं प्राकल्पेत । उत्पातमेघादी-
 धाममन्त्रदाशयाऽर्जुनीत् । एवं पुंति सानुगे तस्मिन्तापमे सिंहापातरोरैरा
 ग्रीं निरियाय । सा च स्त्रीयाभरणरवेमोहमन्त्रान् पटन्तीयोपेय कटाक्षत-
 मानमंतं विदधती समोऽपि । एतेन विस्तृतमन्त्र स तापमो नितराम् अर्जु-
 इति होमभाऽहं तस्य हस्ताद् अश्रयत् । तदानीमेव लब्धागरोऽर्मी पारावशापो
 नागः कल्पान्तघनाघन इन्द्रोदगमत् । नयनगालाघेरे तमालोक्ष्य तस्य टाणं
 गजंनद्याख्यं मा दिप्या नारी तच्छगम् अन्नशत् । श्पुटिनददपस्तापन्नश्रापि
 चिदाय अशौमत् । तस्मिन् नष्टे नागो विहितमाहाख्येभ्यो मृगाङ्कदत्तादिभ्य
 अक्षर्यन् यद् मयमस्य माहाख्यं निःशरणमनुषितमुचितौ भवुंतिपिनि पश्चि-
 तमन्वोन्यत्रियुक्ता स्थाप्यथेति ।

परमुखाऽन्तर्हिते नागे ते मयं तच्छगमेव ध्यान्तावन्दुरसो परमनाद-
 श्रयगतस्यश्च मृगाङ्कदत्ताद्या विप्रयुगाः शारप्रभारादितरताः "क्षुभ्यन्तोऽन्यो-
 न्यान् "मृदयन्तश्च नितराम् अक्षिरसैते ।

एवं मचिर्विनेतमनो भाष्यतो मृगाङ्कदत्ताय द्वियेयु मागेयु ध्यर्मानेयु परदा
 धुतधिरिप्रगतम् धन्विन्त्यन अरम्मात्तदन्तिकमराप । प्रदंशितरिनयश्च माधु
 धुतधि' मादरं स्वमन्त्रिशातां वृत्तन्तं समाधाग्योशाथ 'प्रभो, न मया ते दृष्टान्त-
 धावि जाने, उजयिनीमेव ते याग्यन्ति, यतो हि गैर पुरी भवती गन्तव्यस्या-
 नमा' परमुजग्नेन प्रेरितश्च मृगाङ्कदत्तमेव महोजयिनीं प्रस्थितः सौर्भरेव दिग्गै-

१. विद् मत्तायाम् । २. दिशु संराशौ । ३. मन जाले । ४. प्रमु पाद-
 विषेपे ('वा धासाशानाभ्रमुखनु०') इति वैभाषिकः खन् 'शेषागदा
 मनयोऽभ्याम्' इत्याभनेपदन, तेन 'क्रम' परमैपदेषु' इति दीर्घभायः ।
५. शिल्प आदिगने ('आदिगने') । ६. मुह वैषिपे । ७. तनु उप-
 नमे । ८. शर आशेऽं । ९. उच समयादे (ममपेग) इत्यर्थः । १०. शुभ मपन्ने ।
११. मृग अन्वेषणे (दिवादेराट्टनिगगयात् खन्) । १२. गिद् ईस्ये ।

मर्तिं विमलबुद्धिं निजमन्त्रिगमवाप्य अहृपन् । तददर्शनेन चोद्गापदस प्रणत
 त परिरम्य तत्रेव शोपवेश्येतरमन्त्रिणा वार्तां पप्रच्छ । विमलबुद्धिरुत्तार यद्देव,
 नाह बुध्य नागशापत कस्कस्तेषु क्व गत इति तथापि भर्वास्तान् प्राप्स्यतीत्यह
 यथा वेद्मि तच्छृणु—नागशापेनेतस्तत परिभ्रमन्नहमद्रव्या पूर्वदिग्बिभागेऽति-
 बलान्त केनापि साधुना महपेंद्रंलदण्डिन आश्रम प्रापित । तत्र तेनपिणा
 प्रदत्तं फलै अम्भोभिश्च विगतकलमीकृतोऽह पर्यटन्नाश्रमादारोद्बृहती गुहा-
 मद्राक्षम् । प्रविश्य च तत्र तस्या अन्तर्मणिमन्दिरमेकमवलोक्य जालगवाशैस्तत्र
 वीक्षितु प्रवृत्त सन्तुङ्गक चक्र आश्रयन्तीं स्त्रियं पृथक् पृथक् स्थितौ वृषगर्दभौ
 चादर्शम् । भृङ्गाश्च पार्ष्ण्येन वृषगर्दभौ अधीर्यन्त इति ताभ्यां सुग्धौ क्षीरा-
 सूत्रफेनौ पीत्वा यथाश्रय ते सितासिता भूत्वा जालकारका अभूवन् । ततो द्विवि-
 धैश्च तै स्ववृत्तशृङ्गिद्विविधा जालपाशा कृता , ते च सुपुपैर्विपुपु पैश्च सगता ।
 तेषु जालपाशेषु यथासुख सक्तास्ते जालकारा श्वेतङ्गणोभयमुखेन महाहिना
 मनागत्य दृष्टा इति नार्या तथा ते नानाघ्नेषु क्षिता । समुधिताश्च ते तथय तान्
 पाशान् यथातथ ग्लिष्ट्वा विप्रोद्वेगाच्च तत्पुपचालस्थेषु समारटसु अन्येऽपि तेऽन्य-
 जालस्था ऋन्दिनु प्रवृत्ता इति तत्रस्थेन कनापि वृषालुना तपस्विना भालतो
 मुक्त्या ज्वालया न्यषपाशास्ते ससुपिर वेदुम दण्ड प्रविश्य तदूर्ध्वस्थे भास्वरे
 ज्योतिषि न्यलीयन्त । तच्छणमेव च सचत्रवृषगर्दभा सा स्त्री चक्षुषोरगोचरताम्
 श्रापयत् । तद् दृष्ट्वा विस्मितोऽह यावत्तत्र पर्यटन् स्थितस्तावद् भृङ्गगुचितैरम्बुने
 स्व वीक्षितुमाह्वयन्तीमित्र पुष्करिणं ह्यधामेकामपश्यम् । तत्तीरोपविष्टश्च यावदह
 तद्वन वीक्षे तावद्भ्रुं धरेनैरेन स्य सचद्वितो दशवाहु सिंहपोतोऽनायत्त इति
 शोधात्तस्माद्नानाद्विवासित । स सिंहपोतोऽपि च वनान्तरे सिद्धा शब्दमाकर्ण्य
 तत्र गच्छन् वायुनाऽवनीर्णभुजो निहित किन्तु क्षणानन्तर क्रमश स लम्बो
 श्रेणैकेन पुसा पूर्ववसमारोपितमाहुः सम्पादित इति स सिद्धा कृते तद्वन
 पिगमिपुर्भृशम् ऋक्षिलंश्यत तथापि अन्ते ता प्राप्य तद्युक्तो निजवनमायात् इति
 सभार्यं त करिमर्दनमागतमालोक्य लुब्धकस्तस्मे तद्वन समर्प्य ततोऽगात् ।

एतद् निरीच्योभय तदाश्चर्यमहनाश्रममागत्य ब्रह्मदण्डिनेऽवोचम् । स
 चापि त्रिकालज्ञा मुनिर्माभिवमभ्यधात् धन्यस्त्वम् । सर्वमेतत्प्रसङ्गेनेश्वरेण

१ ह्य तुष्टी । २ बुध अवगमने । ३ धीङ् आधारे । ४ प्युह
 उद्गिरणे ५ विलस उपतापे ।

प्रदर्शितम् । या स्वया स्त्री दृष्टा सा माया, तथा च भ्रामिन मयारचक्रम् । दे
 च मृदास्ते जीवा । वृषभगर्दभौ च पार्थिव्येन धर्माधर्मौ, तत्स्रुग्धदुग्धामृती
 च मुहृनदुहृते, स्वाध्रयोत्थे च ते ममेव्य श्वेतकल्मषा द्विविधा जालकाराभा
 स्वरीयंतश्च विष्टन्धा जीवा । ते च मत्स्युपरिपुपाभमुग्धु गानुपत्रिगो
 द्विविधानेव सुतादिकान् जालपाशान् निर्माय तेषु यथारयमात्मना शुभाशुभाभ्यां
 यत्राभ्या युष्तेनोरगरूपिणा कालेन जूयन्ते । तत स्त्रीरूपया मायया घट्टरूपामु
 नानापोनिपु सिद्धा अपि तथैत्रोप्याय सुत्पयामु श्वेतकृन्नामु द्विधा भाट्टनिपु
 पतिता सुग्धु गानुवन्धिषु पुत्रादिनालपाशेषु च निजैर्जालैर्बद्धा अणुद्विमा
 कृन्गा परमेश्वर शरणं कन्दितु प्रयतन्ते । तद् दृष्ट्वा जातरैराग्याग्ते श्वेता अपि जाया
 नितनाग्यास्तमेव प्रभु शरणमावन्दन्ति । ततो रहस्यमेतद्वरुष्य तापमरूपेण
 देवेन ज्ञानाग्निग्याग्या सर्वेऽपि ते दग्धपाशा कृता इति विदुममहद्दग्ध
 तदूर्ध्वस्थमादिव्यमण्डलं प्रविश्य ते परम धाम समाधिता इति यत्राकारेण
 समारेण सर्वे वृषगराशारधर्माधर्ममन्त्रिता सा माया नष्टा । समारे ण्य
 स्वकर्मभि शुक्लकृन्गा नीया भ्राम्यन्ति । ईश्वराराधनेन च ममुज्जरयन्ते इति
 तत्र मोहशान्त्यर्थमेवैतत्पर्यर्माश्वरेण प्रदर्शितम् ।

यद्यापि भरता यापीतले समवलोकितस्य रहस्यमेवमवपुष्यस्य । एतदि
 जले मृगादृत्तस्य भाष्यवर्धमनिशिव्यप्रदर्शनम् । यद्यापि भगरूपेण प्रदर्शितम् ।
 मृगादृत्तो हि सिंहशायकमग्निभ भुनोपर्मर्दशभिर्मन्त्रियुग्मे महर्षद्विन, पागगति
 भात् देवास्तुब्धकपुयेन जनरेन च कोपाग्रवागित । अय्यतोपमादयपिदशा
 दुद्धता शनादृत्तया ग्यानि सिद्धा इवारुष्यं प्रधानेन, नाग्यायन यातेन
 भ्रष्टमग्रिभुनो विहित । ततो लभ्योद्वरुषेण विगागरेण यद्यपि नामाप्यभुन
 य पुन प्रकृतिग्यो जात । ततो गय्याशिवलेणेन सिर्गाग्यो गतादृत्तर्षी
 प्राप्य तामादाय चागत समालेण्य अश्वरनिभरजगत्त मयं गगवदनायन
 तर्मे समर्षं तपोवन प्रविष्टा । इत्यमयलेकनेनैतेनैतदायाति यत्पयप्रभु
 मन्त्रिगो युष्मान् नायांशैर्यवर्मपाप्यनीति' ।

मुनिवरेणैधमययेधितो लब्धश्रिता गता निर्गतगदयह मगत ।
 (इति शिवादय)

१ श्री हिमा वषोहायो । (इति शिवादय)

विमलबुद्धित एतत्सर्वमद्भुततमनाकर्ण्य पर परितुष्टो मृगाङ्कदत्त धृतधियुक्तेन तेन
 सहापरमन्त्रिशशाङ्कवत्याप्याशापाशसितोऽपि स्वाभीष्ट सांढुम्
 प्रियापार्थक्ये अग्रेऽनवरत हिंन्वन् नाहुंनोत् । अध्वक्लमापनोदार्थं गिरिप्र
 (स्वादय) सवणेपु सोऽसोष्टे । उदन्याहुंतोऽपि स स्वनिश्चय न अंशोष्टे ।
 अशनायासग्वाधितोऽपि कदाचित्कतिपयसिनसक्तुग्रासैरेवामा
 नम् अतर्पान् । अन्यदा चावचितवन्यफलैरेव स शान्तिम् आशिष्टं, शिष्टाभि
 निवशसन्निविष्टोऽसौ अवशिष्टं च शयनार्थं बाहूपधानोऽनास्तृतभूमिमेष यथा
 पूर्वम् । विमलबुद्धिसमुदितमाक्य स्मार स्मार स स्वाभीष्टसिद्धिं निरचेष्टे इति
 काले काले सर्वाचो धृतधिविमलबुद्धो प्रोक्ताहनेन सोऽधिकाधिप्रमाभो
 द्वेश्याभिनिवशसुस्थिरत्वम् आपत् । निराशा तत्साश्लिष्यमपि समबलम्वित्तु
 न अशक्नोत् । अत एव च घृतिसाहसोद्यमष्टक् सोऽनवरतश्रमेणापि न कष्टमाष्टे ।
 [इतिस्वान्त्य]

इत्थं शशाङ्कवतीप्राप्तिप्रलम्बितापातितुष्टा^{१६} भवितव्यतानुंनुजोऽसौ, वना
 द्वन पुराच्च पुर पुर्न अन्तरा नर्मदानदाम् आससाद । सा चापि दिष्टया
 मिलितमेलियमागामायशशाङ्कवतीक त वीच्य निजवीचि
 प्रियापार्थक्ये बल्लुजलताभि, हर्षान्नुवन्तीव, विलम्बनीश्च त निरुपा
 (तुदादय) कखन्तीव प्रतीयतेस्मेति तदाकृष्टो यावदेव स गाढमवगाढु
 तामवतरति तापत्तत्र स्नातु मायावटुनामा कश्चिच्छ्रवर
 भूपतिर्हर्षांछीन् । विधिरतर्कितमपि विविधिति इति पुन्वन्त त भिन्न प्रयो

स्वादय

१ पिञ् चन्धने २ साध ससिद्धौ ३ हि गता वृद्धौ च ४ टु टु उप
 ताप ५ पुञ् अभिपत्र ६ टु टु उपताप ('दुग्धोर्दीर्घश्च', इत्यत्र निरनुबन्ध
 कत्वात् टु गताविप्रस्यैव ग्रहणादत्र न दीर्घ) ७ धुञ् कम्पन ('स्वरतिसूति'-
 इति वेट्) ८ जलादिना पिण्डीकृत इत्यर्थं (सिनोतेर्ग्रासकर्मकर्तृकरय)
 इति निष्ठानत्रम् । ९ तृप प्रीणिने । १० अशु व्याप्तौ सघाते च । ११ वृञ्
 वरणे । १२ चिञ् चयने । १३ आप्लु व्याप्तौ । १४ शकलु शक्ता । १५ अशु
 व्याप्तौ सघाते च (उदिवात् वेट्) १६ तुद व्यधने । १७ पुद प्रेरणे ('तुद-
 विदोन्द०' इति वैकल्पिको न) १८ पुर अग्रगमने । १९ पल्लु विशरण
 गत्यवमादनेषु । २० कच्छ गतीन्द्रियप्रलयमृतिभावेषु । २१ विध विधाने ।

जलमानुषा युगपद् गृहीत्या निगरेतुम् ऐवेतु^१ । अतस्तत्परिच्छेदस्तम्
 उज्जिम्बा^२ विन्यदभ्यद्रवत् । तद् दृष्ट्वा मनाहृष्टवक्रो मृगाङ्कदत्तोऽन्तः प्ररिष्य
 जलमानुषीरितान् प्रैत्यश्चिरत् शबरञ्च अमोचयत् इति तद्मद्दनिमदान्मुक्तो भिन्न
 रातोऽभ्य वैदमाह्भीर, रात्रपुत्रपादयो पतिव्या च द्रशभोत्, 'भगवन्,
 कस्यम् यस्म्यमानीतो धात्राऽध्रात्रास्त शस्तस्य मे प्राणान्? जन्मना खं क महानु-
 भाय मृदमि ? रदमि त्वा का योपिमोष तुपने ? ए ख विदामि ? मनमि वि
 या महोदरस्य धियंसि ?' इति । एतदुक्तयोस्त्वे धुतधरेदोयतश्च तद् पृथान्त भुव्या
 सुतरा प्रणत शबरेन्द्रो यथादिष्टे तदभिवाञ्छिते महापो भरितु स्यम् अदिशत्,
 एगृहं तत्तृपोपस्थिरया परिग्रीकृत्तुञ्च प्रार्थयमान स्वदीयां पर्वानानीय स्थि-
 भूतिभि यथायत् आदिशत्^३ । मृगाङ्कदत्तोऽपि च तदनुरोधत तत्र कौञ्चिद्राम
 रान् अग्रियत्^४ ।

एतदा तत्रैव स्थिते मृगाङ्कदत्ते शबरेश्वरश्चन्द्रकंतुनाया निजप्रनाहारेणार्ध-
 दीप्यन्नामीदिति नभमि मेघेषु गर्गसु प्रनृयतो मयुरान् द्रष्टुम् उत्तपथी ।
 प्लतरयिक् प्रतीहारस्तमभ्यधात् यद्वातन्, अमुत्तिष्ठितनाश्वरैरभिमंपूररत्म् ।
 मदीये मृष्टेऽनीमानभूतपूर्वो मयूरो वानं तदवलोचनरविरधेऽयान्, त ख
 प्रदर्शयिताहे । एतदारण्यं 'नून स यथा प्रदर्शयितव्य' इति प्रतीहारमुक्त्वा
 ग्रानात्तर्धमुपिणे तस्मिन्प्रशरेश्वरे मृगाङ्कदत्तोऽपि मानुषात्परंमारण्योऽथाप
 ग्रानाहारादिविधीन् अविधत् ।

अथ रात्रारण्ये तममि कम्बुविकानुत्तिनीरायस्यविनीहो रात्रपुत्रो
 यीरच्यदाधं योदेरयादेरक एव सुसानुगाभ्यासाम्नात् एतद्वाग्निनिर्गमम् ।
 ध्रमन्तश्च मार्गे प्रान्तवनादपरयतस्तस्य कस्यापि पुत्रस्यानिनाम्यामेऽभ्यहन्य
 नेत्यनिब्रुवो राजपुत्रो युद्धाय तमाह्वयति स्म । विन्यमेनाहतो विपुत्र पुमान्

१. गृ निगारेणे ('वृतां या', अपि विभावा') । २ इतु इत्पापाम् ।
- ३ उज्ज उज्जगं । ४ कृ विदामे ('किरतां एवने', 'अदभ्यागपदरादेऽवि०') ।
- ५ दुमन्तो मुद्धौ ('मग्नि मन्तोर्होऽपि') । ६ अद्द अज्जपापाम् । ७ मृह
 मुग्ने । ८ कृती प्रीतिमेवतपो । ९ वि निवामग्या । १० धि
 धारणे । ११ दित्त अतिगन्त्रे । १२ एद् भारे । १३ एद् अदभ्याने ।
 १४ एव्य मवरणे ।

तत्कालोचितमुवाच यद् अविचार्यैवेव कथमतिताम्यति भवान् । अत्र तु निशा-
पतिरेवापराध्यति येन नैषा निशा प्रशशिता विधाता वा बुद्धो^१ यो न पूर्णाधि-
कारनस्य भाग्ये लिलेम्^२ । अत एवेदश्यन्धकारेऽकारण वैराणि समुल्लसन्तीति
द्वैवाद्र निलितयोरावद्योर्युद्धेन कतर कि वेदिष्यते । नागरिकादेतदाकर्ष्यं
सत्यमिति तुषो मृगाङ्कदत्त 'को भवान्', इति त पुर्य पप्रच्छ । तेन च
चौरोऽहम् इत्युक्तो रानपुरो मृपावदत्, 'तहि हस्तमानय, सहचरश्च मे भवेति' ।
इत्थ तेन सत्य कृत्वा तेनैव सह गच्छन् स निर्मलनीर्णकूपमेकम् उपासीदत् ।
तच्च प्रविश्य तत्र वर्तमानया सुरङ्गया तेनैव पुसा च सह गत्वा स मायावटो
राज्ञोऽन्त पुर प्रविदेश^३ । तत्र प्रकाशे स पर्यचैपीद् यत्तस्य सहायायी पुर्यो
नान्यस्तन्करोऽपि तु चण्डकेतु प्रतीहार । रान्छीच्छकामुकश्चण्डकेतुस्तु
मन्दालकेककेणस्थ मृगाङ्कदत्त परिचेतु नाशकम् ।

तत्र प्राप्तमेव च प्रतीहारमुत्थाय मञ्जुमत्यभिधाना तदनुरक्ता राजपत्नी
त कन्देऽग्रहत् पर्यङ्के समुपवेश्य चाप्राचीत्, 'अद्य क पुमास त्वमिहानैपी'
इति । प्रतीहारोऽत्रवीत्, 'विश्वमिहि नमाय सुहृदिति न भयस्यावकाश' इति ।
पन्मुक्ता मञ्जुमती सानिधायम् उदैविषिष्ट, उवाच च यदिदानीं मन्दभाग्याया
मे कुतो विश्वास, एतो हि नर्मदाग्भसि मृत्युमुखे पतित रानानमवलोक्य
मृगाङ्कदत्तस्तत्रज्ञणे व्याप्तं इति रानाऽसौ जलमानुपगृहीतोऽपि नाभूत् । तच्छु-
त्वोपाशु प्रनाहारोऽवादीत्, 'प्रिये शुचा जलम् । अचिरादैव मृगाङ्कदत्त तम
हम् प्रतिस्किरिष्यामि' इति । एतदुक्तवन्त त मञ्जुमयभ्यधत्त-मा विवक्षिष्टा,
यदासौ नृपो नर्मदाग्भसि आहैरान्तोऽभूत्तदैको मृगाङ्कदत्त एव तत्रज्ञाय
समयस्यत्, तमनत्यच्च । कथ न त्व तं तत्रैव तहि तर्हितुमभङ्गुर शक्यम्
उर्दगुरिष्टा अपि नु भीतस्तत पलायिष्टा ? वीरा हि कर्मणि निपुणन्ति न
केवल वार्त्ताति जोपमास्यताम् । मा कस्यचिच्छ्रुतिपथमेतद्वतरेदन्यथा मृगाङ्क
दत्ताच्छ्रुत्वाच्छिव ते न भवेत् ।

१ कुट कौटिल्ये । २ लिख अक्षर विन्यासे । ३ विद्वल् लाभे ।
४ विश प्रवेशने । ५ ओविर्न भयचलनयो । ६ पृष्ट व्यायामे । ७ मृड
प्राण त्यागे । ८ गुरी उद्यमने । ९ पुण कर्मणि शुभे ।

एरमुक्तो जारः प्रतीहारः साविशयं लेजे' । तदधिसेपक्षान्निग्नदानो तदा
 श्रयं न भेजे । अमयांशभरोऽमुन्याधरो नि'पु'कोर । शुभोर च मञ्जुमयुभमेर-
 कमसरं तद्दृश्यमिति प्रोधासिग्लहाइकपालपतिताप्रमिष तम्पयांरं यभंरं ।
 अनोऽमृन्वमागः स उवाच-‘आः पापे, मृगाद्वदत्तग्याम् ऋजुंभू इति एवं
 तस्मिन् यद्दभाया, किन्तु तेन एवं यन्माम् अधिर्षिर्षि तस्य कल्मिदान्तमेव
 विन्दस्व । एरमुक्त्वा म्निवधपापानवहितः स स्वस्वपुरिकया तस्मिन्नेरिर्तु-
 मैच्छन् । परं तस्मिन्नेव काले रहस्यधारिणी चेटिकैका पुरिकां ताम् अवाष्टताम्
 इति मञ्जुमती ततो निर्गयान्वयागमन् । प्रतीहारश्च विस्मितेन मृगाद्वदनेन सह
 यथागतं स्वगृहं परान्तत ।

प्रतीहारे तस्मिन् स्वगृहं प्रविष्टे मृगाद्वदत्तस्तमसि तमभिहितवान् ‘ममाया-
 दितस्वभयतो भयानधुना क्षिप्रं गार्हं निद्रानु अहमपि घातः माधयामी’ति ।
 प्रतीहारस्तथे'पुराया मच्छेष्टारलोक्त्रे'दृष्या तत्रयं मृश्रु'यमे'रमाहृय आदिरा
 याम् मयूरो यत्र वर्तते तत्र पुराभमेनं नी'या दायनीयममं प्रयत्न । शृयोऽपि
 च तथेति प्रतिपद्य मृगाद्वदत्तं मदीपकं तद्गृहं प्रवेरय दपत्तपद्य तं विधाप
 सहिर्षयंदा ।

गते च शृष्ये सागंली'गवदिद्वारो मृगाद्वदत्तः पञ्जरस्थितं तं मयूरमालोचय
 शोऽयं प्रतीहारोप्ये मयूर इति पिन्तयन् व'गु'षा'तस्य पञ्जरमुदाटयामास ।
 पञ्जरनिर्गतो मयूरश्च मृगाद्वदत्तं निपुत्रं निरीच्य तायादयोनिपपाल मुहुमुहु-
 तुंलोट चेति लुटतस्तस्य कण्ठे मृगाद्वदत्तः पश्यं मयूरमयलोचय मुदति एतदेन-
 नि'ययगाय मंभु तद् ऋजुंक । मुन'वष्टमयूरश्च मयूरः परया एव मृगाद्वदत्तस्य
 भीमपराक्रमो मन्त्री यमपद्यत । मृगाद्वदत्तश्च तदी'यु'वपेनागतं तं ममारि'त्य
 हि न्येतदिति विस्मयादिष्ट सयं वर्णयितुं तम् ऋजुंषन् । तस्मिन्नेव'तिप्रययो
 भीमपराक्रमो लि'पे'मानो तदीयां मुदुल'तान्तां जिजाया'लतां मृश्रु'षा'भतामृ-
 षणंनेने'यम् अ'व'यी'र-‘देव, नामसापेन भवदन्नि'रा'द्वि'भष्टो'भमटस्यां धमप्रे-

१. ओलती प्रीडापाम् ।
२. गुर गुरणे ।
३. पुर विष्टेयने ।
४. भ्रज्र पाठे ।
५. लुभ विमोहने ।
६. विप प्रेरणे ।
७. विद्म् लामे ।
८. पुर ऐदने ।
९. मुष्ट मोचने ।
१०. गृ प्रेरणे ।
११. विप उपदेहे ।
१२. भोमभू ऐदने ।

कस्मिन् शालमलिपादपे निखाता गणेशप्रतिमामालोक्य कृततत्परिणूति तन्मूले परिश्रान्त समुपाविशम् । कृतञ्च मनसि, यद् वेतालवृत्तान्त स्वामिने निवेद्य न मयोचितमाचरितम् । एव पाररपरिकपार्थक्येऽपराधिनमा मानमालोक्य निराहारो देवस्याग्रेऽधुव देहमिम परित्यक्तुमध्रुवम् । गतासु चैवमवदुतिधीषु तिथिषु तेनैव पथा कश्चिपधिकोऽपधीत् तस्यैव तरोऽद्यायाया च क्षण विश्रम्य 'किं त्व पुत्रात्र ग्लानमुखस्तिष्ठसि ? किमिच्छति भवान् ? किं मिच्छति भवन्तम् ? इत्थ निरवध्नात् । तन्निर्वन्धेन च यथाव स्मृत्यान्त निनिवेदितवन्त मा स वृद्धपथिक 'न धीरेषु भवाद्दोषेषु एवमा मग्लानिहेतुभूतविकारा शुम्भन्ति । धीरोद्योगिना हि सर्वे मनोरथा यथासमय संमुम्भन्ति इति नापदि ते स्वधैर्यम् उज्ज्वलन्ति ।' एवमुक्त्वा तद्विधिका विविधा कथाश्च कथयित्वा मरणान्मा निवार्य यथच्छम् अविच्छादोत् । [इति तुदादय]

मित्रवियोगान्मतामिस्त्रावरुद्धबुद्धि किन्तु, सुगृहीतस्नेहोपदेशप्रदापोऽप्यव चित्त यत्सर्वमुपदेशय विद्वानपि न स कृयाकृत्य विन्ते । ज्ञानप्रकाशो हि न तस्य संमुच्छन्ते इति प्रियाप्रियतरमपि स^{११} परितृप्ते । अत प्रियापार्थक्ये कथं मा विधिर्मम प्रभुणा सत्युनेक्तु येन स पुनरप्यस्मान् पूर्ववत् (रथादय) संम्भुन्तु इति चिन्तानिमग्नोऽह युष्मान् अन्वि यच्छय्या स्तवाभिलषितासुजयिनीम्^{१२} आश्रियम् । पर सापि म तव सयोगम् अवेर्षीत् । एतच्च नैराश्य स्वान्त मदीयम् अभिर्नैत इव, शरीरञ्च प्राणेभ्य अविर्नेत इवेति भवदनप्राप्त्यवर्द्धमानसगतिरतिश्रान्त एकस्या स्त्रिय गृह प्रदत्तभोजनावासवस्त्रोऽह वासाय प्राविशम् । तत्र चावाप्तशयनासन क्षण

१ षू स्तवने । २ धु गतिरथैर्ययो । ३ 'मान्तप्रकृतिवसुधन्तादयथाञ्च क्यच् न' इति सिम् शब्दात् क्यचो निषेध । ४ मिच्छ उत्त्वलेदो । ५ शुम्भ शोभायै । ६ उम्भ पूरणे । ७ विच्छ गतौ ('गुपूधूपविच्छ०' इत्यायप्रयय) (इति तुदादय)

ॐ रथादय* तनादयश्च ॐ

८ खिद दैन्ये । ९ विद विचारणे । १० उच्छृदिर दंष्टिदेवनयो । ११ उत्तृदिर हिंसानादरयो । १२ युनिर योगे । १३ भुच पालने । १४ अञ्जू व्यक्तिग्रहण । १५ वृत्ती वर्णने । १६ भिदिर विदारणे । १७ विचिर पृथग्भावे । १८ रधिर आवरणे ।

मुस प्रउप्य च यावत्तीपुसादिमृतस्थितोऽप्यलोक्यानि तादस्या मी गृहाभ्यन्तरे
भूमिम् औनेर्, मुष्टिपरिमितान् यथाधादाय मन्त्रोच्चारणपूर्वकं समन्तात्तान्
अवैपन् ; तत्क्षणं धामामुद्भिद्य जातान्, फलितान्, पशान्, एतान्, दवाले
चैरस्मिन् भ्रष्टान्, अग्रहर्तांश्च तान् मद्य अदिनेत्र, मन्त्रुपे च अदिनेत्र ।
तांश्च मन्त्रु एरस्मिन् भाण्डे मस्याप्य मुष्टिप्रयपरिनिर्गोत्रेभ्यः मनादाय
कांसपाण्यामेकरस्यां विधाय अद्भिः संमस्त्रायीत् विधानेनैवेण च तान् विधाय
गृह्यञ्च मुख्यरथ विधाय आनाथं गृहान्तरिचामीत् । एतावत्सं मन्त्रुप्य मदीयम्यान्ते
निरतिशयां विस्मितिम् श्रुतनिष्ठ येन आह तां शास्त्रिणीम् अंमनिदि मन्त्रुपे
स्थाय मन्त्रुभाण्डतस्तारत एव मन्त्रु समुद्भूय मुरक्षितमसर एषं विधाने
मस्याप्य कांसपाण्या मन्त्रु मन्त्रुभाण्डे निक्षिप्य विधानस्थापितमन्त्रु एता
पूर्वपाण्यां कृत्वा तथैव तावतीभिरेवाद्भिस्त्रुप्य यथापूर्वं विधाय दायनीवेऽज्ञाप्या
निदि । अत्राज्ञाऽऽयता च सा मामुप्याप्य पाण्या मन्त्रु अज्ञानाय मद्यम् अंमनिष्ठ
रथ चान्तामन्त्रुतस्यापया तस्मात्सन्त्रुभाण्डाद् गृहीत्या अंतर्लोत् इति भुक्तेषु
तेषु मन्त्रुषु सा तत्क्षणमेव छागी समपत्ता । तां तथाभूतामवर्णय मदीय मथं
हृद्यञ्च प्रयविज्ञाय मदीयोऽमर्षांति समधिकम् ऐ-धं यनाह ताम् एवमं
सौनिकाय अकैरम् । [इति रथादय तनादयश्च]

पंचदशि त्रीतिरपदी मामुपेय्य अंगुष्ठात् यत्र मदीयां मदीम् अ-
अस्तम्य च मन्त्रुस्य एव एवमये । एव तथा तत्रिनोऽह मग पुरो यद्विगंया
समन्ताद्भिः तशावर्षकस्य अ्यप्रोधिशागिनो मूले धान्तोऽना-
प्रियापार्थक्ये दिदि । मदीय चोगिनीदृष्टा सौनिकभायां मामुपेय्य तथासुतस्य
(दवाद्य) सम गते मूत्ररुनेकम् अंमोऽग्नीत् । तथाहृत्वा ततायां च
तस्या यदाह प्राभुगि मदा स्थितमन्त्रिरह मन्त्रुप्य प्रसम-

१ उन्दी बलेदने । २ (दु यत् पीजमन्तां) । ३. वि-गु मन्त्रुने ।
४ तिगु विसेपने । ५ गु मन्त्रु परणे (उपात् प्रतिपत्) । ६ (मनु
विगारे) । ७ (मनु अश्याधने) । ८ (मनु दाने) । ९ (मनु
अदने) । १०. त्रि इन्धी दसं । ११. हृ मीम् द्रव्यविनिमद [इति
रथादय तनादयश्च]

८ दवाद्य ९

१२ गुप रोपे । १३ वन्ध चग्धने ।

मानमपरयम् । तत कतिचिद्दिनानि इतस्ततोऽशुद्धिमोऽहमभ्रमिपम् इत्येक-
स्मिन् दिने शौनिक षष्ठो जीवन्त माम् अग्रहीत् भिल्लराजप्रतीहारपुरयायास्मै
चण्डकेतवे च समुपाहापात् । तत्पत्नी मामवलोक्य अपूर्वोऽय मयूर इति क्षिप्रम्
अप्रैषीत् । मद्दुपयुक्तेन च स्वादीयसा भोज्येन प्रोषित माम् अप्रैषीत् , मनो-
रञ्जकत्रीडनरूपेण चैकस्मिन् सुन्दरे पञ्जरे समतिष्ठिपत् ।

अद्येह दैवानीतरव मम कण्ठसूत्रकममुच इति पुन समयो नौ अलौनात्
अतो न चिरादरमान् निर्ऋणीयाव । रात्रिचर्याया दर्शकान् पापोऽय प्रतीहार
स्वरहस्यभेदभिया प्रमोणाति त्वञ्जास्य रात्रिचर्यामद्यादर्श इति सर्वमस्याचरण-
रहस्य ज्ञानाति । अतो योगिनीनिमित्तमेतत्सूत्र स्वकण्ठे सिनीहि^१ मयूरीभूय
चामुना गवाक्षेण रहिर्निर्ऋणीहि^१ । तत समुद्रित्तात्तत्र कण्ठात् प्रसारितभुजोऽह
तसूत्र मोचयित्वा आमन कण्ठे भन्त्स्यामि तद्देवाहमपि च द्रुतमनु-
द्रोष्यामि तत्र च त्वया मम सुत्रे मुक्ते आवा प्रकृतिस्थी भविष्याव । द्वार
हि बहिरगलितमिति ततो त्रिनिर्गममावयो विष्कम्भाति अतो गवाक्षमार्गेणैवाव-
योगमन श्रेय ।

चतुरस्य भीमपराक्रमस्य युक्तिरिय रानुपुत्र निरतिशयम् अक्षयान् इति
तत्कथनानुसारेण स ततो निर्गत्य मन्त्रिणा सह सञ्चिवद्वय स्वावासमागात् ।
तत्र च प्रहृष्टास्ते सर्वऽन्योन्यवृत्तान्तवर्णनैस्ता निशामनेषु ।

प्रात मायावटुभिल्लरानो निजप्रतीहारेण चण्डकेतुना सह मृगाङ्कदत्तनुपा
वाजीत् । राजपुत्र विनोदयन् 'एहि, अक्षैदीव्याम' इति चावादीत् । एतच्छुत्वा
मृगाङ्कदत्तस्य सखा श्रुतधिरभाषिष्ट, 'किमक्षद्वेवनेन ! न तत्किमप्यपूर्वम्,
किं विस्मृत भवता यद् ह्य भवःप्रतीहारोऽपूर्वस्य मयूरस्य नृत्यप्रदर्शन
प्रत्यनानात् । अतस्तेनैवाधुना मनो रञ्जनीयम् ।' श्रुतधरेतदान्पर्य शरेश्वरो
मयूरानयनाय त प्रतीहारमादिहत् । प्रतीहारश्च तदानीमचिन्तयत् यत्किमर्थमह
प्रमादाद्विस्मृत्य शिखिचयक्षिसमपि क्षपारहस्यसाक्षिण न तच्छणमर्हणिपम् ।

- १ ग्रह उपादाने । २. प्रीञ् तर्पणे कान्ती च । ३. मुप स्नेहनसवनपूरणषु ।
४. खच भूतशत्रुभाङ्ग । ५. अ गती । ६. मान् हिंसायाम् ('हिनुमीना') ।
७. शा अवबोधने ('ज्ञाननोजा') । ८. पिञ् वधने । ९. ऋ गती ।
१०. स्वग्भु रोधने सौत्रो धातु । 'स्तग्भुस्तग्भुस्कग्भु०', - 'वे स्वग्नातेनित्यम् ।
११. क्षु हिंसायाम् , व्यापादयमित्यर्थ (ह्यधन्तेति वृद्धयभाव) ।

तच्चैवमवलोक्य त्वद्वियोगिनोऽतिदुःखितस्य च मे मतिरामोपहारेण देवीं सन्तो
पयितुमुदभूदिति यावदह धावित्वा तत्खड्गमुपात्तवास्तावद् वार्धक्यकम्पिना
शिरसा सानुवग्प कापि तापसी मरणात्मा निवार्यं पृष्टमद्वृत्तान्तेऽवती 'सुख
दुःखसयोगवियोगादिपरिपूर्णेऽस्मिन् जगति वीरस्य ते दहोस्तिस्त्वयाऽनयाऽलम् ।
मृतानामपि सगमो भवति किं पुनर्जीवितानामिति मृगाङ्कदत्तेनावश्य ते समागमो
भविते ति । इत्थं वृद्धतापस्याऽऽश्वासितोऽहं समुपनाततद्वाक्यास्थो विहिततः प्र
णति प्रस्थितवान् । ततः क्रमाददवीमेता प्राप्तश्चण्डिकाकृते उपहारमन्विष्यद्वि
रेभि शरैरुपलब्धोऽस्मीति युद्धे व्रणादित श्वराधिपतेरस्य मायावटो पार्श्वं
मानीतोऽत्र द्विप्रमत्रियुक्त भवन्तमुपलब्धवान् । अत्र च त्वप्राप्तिप्रसादं सर्वं
मदीयं तु खमिदानीम् और्ननत् ।

सत्या गुणाकरेणैथमुदारितं तद् वृत्तान्तमारुण्यं शवरेणगृहस्थितो मृगाङ्क
दत्त परमं पर्वशीर्षणैयन् वयस्यैरन्यैरुथाय निवाहिकं च अतितीरत्^३ । गुणाकरमथ
तत्रोह्लाघयन्, शेषान् सखीन् प्राप्तुमुज्जयिनीञ्च शशाङ्कवत्युपलब्धये यिष्यासु
कतिचिद्दहानि तत्रैव श्रवणं वसत् ।

गुणाकरे चायोह्लाघता गते, शुभेऽहनि मृगाङ्कदत्तं श्रुतधिना, विमलबुद्धिना,
गुणाकरेण, नीमपराक्रमेण च सहितोऽन्यान् सखान् चर्पयन् शशाङ्कवत्युपलब्धय
उज्जयिनीं प्रति पन्थंयमानो निजसुहृदं श्वराधिप मायावटुमामन्यं तत्पत्नीम्
अरैरहत् । गच्छंश्चाग्रे सामय स ह्यपि तरोस्तले निद्रितोऽक्स्मात्प्रबुद्धं पुरं सुप्त
मानुषमेकमनिन्दयत् । यावच्च स तस्य मुखं निरावृणोति तावत्स विचित्रकथसञ्ज्ञक
निजमत्रिग्रमभिज्ञातवान् । सोऽपि च विचित्रं प्रबुद्धं सन् मृगाङ्कदत्त
पादयोरग्रहीष्ट । अरुणददर्शनो पुल्लचञ्जुर्गुणाङ्कदत्तोऽपि च तं प्रबुद्धं स्वमत्रिभि
सह अर्त्तसभागत । अथाखिलेषु क्रमात् उक्तस्ववृत्तान्तेषु मौनमाकलयत्यु
विचित्रकथोऽप्यात्मवृत्तान्तं सप्रपञ्चम् अपर्पयत् ।

इत्थं श्रुतधिपञ्चमे स्वसचिवैर्युक्तो मृगाङ्कदत्तोऽगणिताध्वश्रमो, विन्व्यादव्या
भुवि गच्छद्भ्रच्छाच्छरादुशीतलजलाशय सफलसिग्धतच्छायरमणीय काननमेत

- १ ऊन परिहाणे । २ शीर्षं तर्पणे ('धृत् शीर्षोर्नुङ् वक्तव्य') ।
३ तीरं कर्मनमाप्तौ । ४ वस निवासे । ५ चिञ् चयने ('चिस्पुरोर्णौ',
'अतिहा०-१०-' 'मिा इस्व') । ६ पथि गतौ । ७ रह त्यागे ।
८ विष्क दर्शनं । ९ सभाय प्रीतिदर्शनयो । १० पथि विस्तारवचने ।

मापत् । तत्र ससचिप सोऽशुशुन्धन् फलानि च श्रवभक्षत् सनाच्छत्रे चकस्मिन् प्रवेशे विधामार्थमतिष्ठत् । एतस्मिन्नेव समये स नातिदूरे तस्मास्थानासमालापमिवाध्रौर्षत् । तत्र गन्वा च स यावद्वृत्तान्तरे चक्षुनिक्षिपति तावन्नत्र महान्त वरपारणमेकम् श्रवामुलोकत् । स च पथि ध्रान्त चक्षुरहित पुरपन्नेन त्रेणाहृतैस्तोयै, फलै, रणानिलैश्च 'कच्चिदाश्वसितो भवान्' ? इति सुहृत्सुहृ साधुमातुपत्रत्रीया व्यक्तया गिरा समाश्रामयन् मृगाङ्कदत्तम् श्रुत्कुर्वत् । एतेनाश्रयं चकितो रात्रपुत्र स्वसप्तान् आह, 'पश्यत, क वन्यो वारण, क्व न नानुपोचिता चारा । तद्वश्यमत्र केनापि हेतुना भवितव्यम् । अय पुमान् अस्माक सप्तय प्रचण्डशक्ति तुल्यैति किन्त्यन्धोऽवमिति विशिनष्टि । अत क्षिप्र तत्र गत्वा पश्याम इति सखीनुक्त्वा शृग्वन्नलक्षितस्तस्थौ । तत्र समाश्वसित समन्ध वारणोऽपृच्छत् 'भगवन्, क्वरम् ? कथञ्चेहायात ? कथं वा दृष्टुपयात ?' तत सोऽन्धोऽपि गनोत्तम तमित्यम् उर्द्वीतरत् 'अहमायोध्यन्त्य राज्ञोऽनरदत्तस्य पुत्रस्य मृगाङ्कदत्तस्य प्रचण्डशक्तिनामा भृत्य । त रात्रपुत्र केनापि कारणेन नृपती रात्रे वस्तुम् श्रवावृत्तं इति सहायरेस्माभिर्दशभि सहित दशकाकर्ताहतोरभ्युज्जयिनि प्रस्थित । मार्गे च नागशापेन सर्वे वय वियोजिता । अतरत च्छापेन भ्रमत्रहमन्धवमायातो यथोपलब्धफलमूलाशन कुर्वाणो मार्गे नाना क्लेशान् अर्धबोभवम् तेनातिखिन्न पर्वतपतनानगनादिनेष्टतममृच्युमन्विच्छन्न हमा मीया न कामपि क्षान्तिम् श्रवाशोशिषम् । तथापि तथाकुर्वन्त मामवलोक्य विधिर्भृशम् श्रुत्सुस्मन् इति न त मद्द व्यशिश्रूणत् । अद्य हि च प्रयादेन मदीय सर्वं सुन्दु श्वम् श्रवकैलत इत्याभ्यमपि कदाचिन्मे जन्मयेत्^{११} ।

तेनेधमुदीरितो हर्षदोरयोर्दालायमानमानसोऽपीदानीं सजातनिश्चयो मृगाङ्कदत्त सचिवानभापत, निश्चयेनेता कष्टदसा गमित प्रचण्डशक्तिरेवायम् इयधुनास्माभिस्वरया सम्भावनाय । नेत्रदानोपकारञ्च कदाचिद्वर्यप द्विप

१ शुन्ध शोचकर्मणि । २ अक्ष अदने । ३ लोह दर्शने । ४ कुह विस्मापने । ५ अट्टन्तस्य तुलाशब्दस्य 'तत्करोतीति'-गिचि रूपम् । ६ तू भूवनसन्तरणयो । ७ वृत्ती वर्तने (आष्टपीत्यत्राङ्गैकलिपको णिच्) । ८ भू सत्तायाम् । ९ क्षिप असंयोगयोगे । १० कुर्म कुत्सितस्नयने । ११ श्रण दाने । १२ क्ल गतौ । १३ शभि नाशने ।

कुर्व्यात्' । एवमुक्त्वा राजपुत्रं शृण्वंस्तत्रालक्षितोऽतिष्ठत् । प्रचण्डशक्तिस्ततो वारणं तमपृच्छत् 'महामन्, को भवान् ? कथं वा ते गतवन् ? कथं च समदस्यापि ते निर्मटा वागोपेति ? एतदाकर्ण्य सनि धाममामृलात् स्वकीयं वृत्तान्तं वर्णयितुं गतो नगाद-

'पुरा एकलयायां नगर्यां श्रुतधराभिधो राजा भूत् । सिंहात्मनमारोहति च यस्मिन्, यस्य शक्तिं, पाङ्गुण्यं, त्रिवर्गं चारातयोऽपि अचीकृतं (अचिकीर्तनं) समुदिते च यस्य तेजोविभाकरे भीतिचाक्चिक्रयाभिभूतानि विपक्षिचक्षुपि अचीकृतं, दुर्हङ्कुमुदानि च श्रययन्त्रं । य प्रनासु सर्वथाऽनाश्रितान् अप्रपक्षत् । अधर्मम् अदूढलत् । चौयम् उर्दमूलत् । शौर्यम् अपपैर्णत् । वध्यम् अवोर्बधन्, प्रनाभ्यश्चेत् सर्वथा सुखमौविष्यम् अवामंजत् ।

तस्य चैवभूतस्य धर्मध्वजस्य, राजनीतिपरायणस्य च राज्ञो द्रयोभार्ययो शीलधरस्य धरनामानौ द्वौ सुतावननिपाताम् । शीलधरस्तयोज्ज्वल सयधरश्च कनिष्ठः । कनीयास्तयो यौवनमदोसिक्त एवम् अर्णवत यतोऽर्हानपि अर्णं गर्हत् । न देवान् किञ्चिद् अजोर्णत्, न दीनेभ्यः पणमपि ध्यशिर्णत् । दाया दैरन्यै सह तद् व्यवहारं त्वालप्याल दिव याते एव भूपतौ स स्वैरस ज्याया सञ्ज शीलधरमपि राज्याद् व्यौचिच्छत्^{११} ।

अमर्षेण चैतेनातिसमुद्विग्नं शीलधरो वनं गत्वा धारेण तपसा सन्तोषितं शिवं वरार्थम् प्रार्थयत् यद्दह गन्धर्वो भवेत् येनाग्ररचरो भूत्वा दायाद सत्यं धरमवहेलया हिंसयन्^{१२} । एतदाकर्ण्य शम्भुस्तमादिरेद् यद्दत्ते भावि किं वक्ष्यं शत्रुस्ते स्वयं मृत इति स राडाया पुरि भूपतेरग्रभटस्य समरभटो नाम पुत्रो भूत्वा जनिष्यते । तस्य च त्वं भीमभटो नाम विमातृनोऽग्रतो भूत्वा तं निहन्

१ कृतं सशब्दने (उपधायाश्च) । २ कण निमालने । ३ यत्रि सकोचन । ४ पक्ष परिग्रह । ५ दुष्ट उत्क्षेप । ६ मूल रोहण । ७ पर्णं हरितभाव । ८ वध सयमन । ९ भन विधाने । १० गर्व मान (आगर्वीयत्वादात्मनपदम्) । ११ गर्हं विनिन्दने (आश्लीय) । १२ गण सरयान (इत्थं गण) । १३ अण दाने (प्रायगाथ विपूर्व) । १४ उच्छ्वा विनास । १५ अर्थ उपयात्रा याम् (आगर्वीयत्वाच्चिन्त्य तद्) । १६ हिंसि हिंसायाम् (आश्लीय) ।

राज्य करियिष्यसि किन्तु यतो हि त्व सामर्पम् अर्तपत्नी इति मुनिशापात्पद
 भ्रष्टो जातिस्मरो व्यक्तवाग् वन्यो वारणो भविष्यतीति । यदा च स्वभवसन्नमतिर्थि
 स्ववृत्तान्त सूचयिष्यसि तदा गन्त्रान्निर्मुक्तो गन्धर्वो भविष्यति । अतिथिरपि च
 त्वया तद्रोपकृत सम्पश्यते । एवमादिश्य तिरोभूत भव शीलधरश्चिरत्पत्नीणा
 स्वतनु विभाव्य गङ्गाया ताम् पार्तयति स्म ।

अत्रान्तरे पूर्वोक्तायोप्रभटसञ्ज्ञाय राज्ञे मनोरमया मनोरमारयया पत्न्या
 ससुप्त निवसते देशान्तराह्लासको नाम नर्तक समागत्य यत्र स्त्रीरूपिणा हरिणा
 दैत्यानाममृत हृत तन्नाट्यप्रयोग प्रादर्शयत् । तस्मिन् नृत्यन्ती नर्तकस्य तनया
 लास्यवती नृपोऽवलोक्य स्वरूपवित्तोभितविश्वे, विश्वे तद्रूप अल्लुभत् इति
 नृत्यान्ते प्रवृत्तीर्णतत्पितृप्रचुरधनस्तकालमेव स कन्या स्वकीयमन्त पुर प्रीति-
 विशत । विहितोद्वाहया च तत्र तथा नर्तक्या लास्यवत्या तन्मुखासक्तलोचनस्तस्थी ।

एकदा सा यजु स्वामिसङ्ग पुरोहितम् अर्चयन् यत्पुत्रो मे नास्तीति पुत्रे
 ष्वा त्व मामत्र सर्जयस्व । तदाकर्ण्य पूर्वाराधित पुरोहितस्तथेति प्रतिज्ञाय विद्व
 द्विद्वाह्यगैर्विधिवत्तामिष्टिम् अचीकरत् मन्त्रपूत चरञ्च द्विधा विभाजयन् अन्य
 भाग ज्येष्ठाम्, शेषञ्च लास्यवत्यै प्रार्थयत् । ततश्चोभयो राज्योरुदरयो पूर्वोक्त
 शीलधर-सत्यधरनामानौ पुत्री समागमनुरिति समय प्राप्ते महीपते पाणिगृही
 ती भार्या मनोरमा कल्याणलक्षण पुत्र प्राप्तविष्ट । तत्प्रसवकाले च दिव सुस्पष्ट
 भारती समुद्रभृद् यदय भीमभटो नाम विख्यातकीर्तिर्गुणोऽजायतेति ।

अन्वष्टुर्लास्यवती चापि सुतमसूतेति पिता त समरभटनामान कृवा
 सुतद्वयोऽवसमारोहे प्राचुर्यण यथाविभवम् अर्चययत् । यथासमयकृतयथा
 वश्यकसस्कारौ महार्हद्वोलयोरान्दोलयमानौ लाड्यमानौ पाल्यमानौ च ताबुभावपि
 समधिकसौकुमार्यौ कुमारौ कुमारैर्यमाणौ राजप्रासान्तेषु अवधिपाताम् ।

- १ कृधातो स्वार्थे णिच् । २ तपोऽचर इति विग्रहे 'कर्मणो रोमन्थ
 तपोभ्या वतिचरो' इति क्यङि (तपस परस्मैपदञ्च) (क्यस्य विभाषा) ।
 ३ सूच पैशुन्ये । ४ पत गतौ (वैभाषिकणिजन्त) । ५ लुभ विमोहने ।
 ६ विश प्रवेशने । ७ कथ वाक्यप्रबन्धे । ८ सत्र सन्तानक्रियायाम् ।
 ९ लुक्प्र करणे । १० भाज पृथक्कर्मणि । ११ अश भोजने । १२ व्यय
 वित्तसमुत्सर्गे । १३ कुमार क्रीडायाम् ।

भीमभटश्च निसर्गतः शरीरेण त्रिभिद् अर्शथयत् समरभटश्च अंतुत्थूलत् ,
तथापि स्फूर्त्या, शीलशौर्यवीरगुणैश्च भीमभटः समरभटमजयदिति सहपेंगान्यो-
न्ययोस्तयोर्वैरमवधिष्ट ।

एकदा बाहुयुद्धनीडायां समत्सरो हटात्समरभटो भीमभटं मुष्टया अंतोत्थूलत् ।
एतेन भीमभटः सातिशयम् अंबभामत् भुजाभ्यां भ्रातरमुत्क्षिप्य च क्षितौ अवि-
क्षिपत्^१ । तेनेत्थं गाटमभिहतं समरभटं सर्वद्वारैरसृग्बमन्तं सेवका भानुरन्तिक-
मानिन्यु^२ । माता च तं तथाभूतं दृष्ट्वाऽऽबुद्धसर्वदृष्टान्ता, नितान्ताशान्तरवान्ता,
स्नेहनातरा, तन्मूर्द्धासक्तमूर्द्धां भृशं प्रारदत् तदैवात्याकुलचेतसा तत्र प्रविष्टेन
राज्ञा क्रिमेतदिति पृष्ट्वा चोवाच तवात्मजस्यैतां दशां समरलोकायाहं विचारयामि
यत्कथमेवंविधे सुते तवैव कल्याणं स्यात् इति । लास्यवत्यैवमुक्तस्य मृपस्योप्र-
भटस्य क्रोधाग्निरेवं समैन्धिष्ट यत्स भीमभटं हतवृत्तिं कृत्वा समरभटस्य च रक्षार्थं
सपरिच्छदं राजपुत्रशतं नियुज्य सर्वं भाण्डागारं कनीयस^३ समरभटम्यार्धानं कृत्वा
प्यायांसं भीमभटं सर्वथाऽपारार्थात् । एतत्सर्वमवलोक्य तन्माता मनोरमैरुदा-
पुत्रमाहूय व्याहार्थात् यद्भर्तृनीरागानुरक्तस्ते पिता ज्येष्ठमपि त्वामेवमाहेलयत्
यत्सर्वं सुखसौख्यं तुभ्यं पर्यवर्जोदिति समरभटोऽपि तुच्छातितुच्छं त्वां गणाप-
दन्यैव व्यवहारोऽनयोरत्र न त्वदीयमुदकं सुखाकरं कथापयति । अतस्त्वं पाटलिपुत्रं
गच्छ तत्रापुत्रको मातामहस्तुभ्यं स्वराज्यं दास्यति । इत्थं बलिनो रिपोः परोक्ष-
स्त्वमेधि । मातुरेतद्ब्रूचः श्रुत्वा भीमभटो निजगाद यन्मातः, क्षत्रियः सन्नाहं
कलीब इव देशं रहसिध्यामि । मा च त्वं धैर्यमवधीरय । न कोऽपि वराको मां
प्रवाधितुं शक्नोति । एवं द्रुवन्तं तं माता अग्रवीत् तर्हि मदीर्यर्धनेस्त्वं स्वरक्षार्थं
भूयमः महायान् कुरुन्व येन यथात्ममयं ते त्वद्रक्षार्थं संस्तुर्वन्तु । एतदाकर्ण्य
भीमभटोऽबोचत् । अम्ब, नैतच्छोभते, एवं कृते तातस्य प्रातिपद्यं कृतं भवेत्
सर्वश्च जनो मां स्वार्थिनं स्पष्टं पठयेत् । अन् त्वदाशीभिरेव मदीयं शिवं स्यात् ।
त्वं सर्वथा निर्दृणीष्व ।

भीमभटो मातरमेवमाध्याम्य ततो निरगच्छत् ।

१. अथ दौर्गत्ये । २. स्थूल परिग्रहणे । ३. तत्र आघाते । ४. भाम
कोधे । ५. क्षिप प्रेरणे । ६. शाकटायनमते कथादित्वाद्गणधातोः पुक् । ७. अचगः
परं परोक्षम्, तदस्त्वस्मिन्निति परोक्षः, अर्श आद्यच्, परोक्षा क्रिया इति वत् ।
८. पटुमाचक्षीत (तत्परोति तदाचष्टे) (प्रातिपदिकाद्या उर्थे णिच्) ।

पौराश्च त सर्वं बुद्ध्वा व्यचिन्तयन् यद्राज्ञा भीमभटस्य परमनौचित्यं कृतम् । समरभटो हि राज्यमस्यापहर्तुं न प्रंगल्भते, तद्धीमभटकृतपूर्वसेवा प्रत्युपकर्तुमयमस्माक समय । एव निश्चित्य ते त धर्मैस्तथा सहायुजन् यस्य श्रुत्यै समायुक्तं ससुखमवसत् । कनिष्ठस्तु तस्य वधावसरमेवाहर्निशं न्यर्हरत् ।

एकस्मिन् दिने शङ्खदत्ताय शूरो युवा धनी च द्वयोर्वयस्यो विप्रं समरभटमेत्यावब्रवीत्, 'भ्रात्रा त्वे न युक्तम्, नापि चप ते धर्म । स ज्यायान् इति तद्वाधने परा तेषुकीर्तिर्भवत्, सम्भावितस्य चासीर्तिर्मरणादतिरिणक्ति अत परस्परस्मिन्नेवमान्वाप्यमन्त सामीप्यञ्च विधेयं येनान्योऽपि भवत्साभ्रा-यमनुकुर्वति ।' किन्त्वव द्रुवन्त त स निरैवभर्त्सत इति तत्कोपतो धीर शङ्खदत्त तद्विजिगीषया भीमभटेनैकसरय व्यधात् ।

अन्तस्मिन्नेवान्तरे देशान्तरादागतो मणिदत्ताय कोऽपि वणिक् अत्युत्तममश्वरत्नमेकमानयत् । त तत्रानीत शशाङ्कधवल, विशेषश्रुतिमधुरहेपम्, दुग्धाधेरथितमुच्छ्रितकल्लोलजालमिव, चूडामण्यङ्गदादिभि समायुक्तम्, शङ्खदत्तेन चारयात् ध्रुवा, भीमभटस्त ह्योत्तम तस्माद्द्विग्वरात्केतुम् अर्सेसत्यापत् । समरभटश्चेतद्व्रगस्य तत्रैव द्विगुणेन मूलवेन तमश्च तस्माद्द्विगुणो मौर्गतिम् । परतन्त्रीकृतञ्च तमश्च यदा स तस्मै नाददात् तदा स बलात् नेतुं प्रावर्ततेत्युभयो राजपुत्रयोर्धात्रिणा शस्त्रपाणयो श्रुत्या अन्योन्यान् अर्सेयन्त अससहप्रा मन्त । भीमभटश्च यप्रचण्डदोर्दण्डनिहतानुचरसमरभटस्तद्गयात् अर्भञ्जयत् । भयमानञ्च त पृष्टत् केशेषु समाकृष्य प्रमन्यु शङ्खदत्तो यावज्जिघासति नाव द्भीमभट पश्चादागत्य, 'आस्ता तावत्, एव कृते तातस्य दु ख भवेदित्येन न्यत्रारयत् । इयं शङ्खदत्तेन मुक्तोऽसौ समरभटो व्रणै रक्त वमस्वरत् पलाय्य पितु पार्श्वमगात् ।

अत्रान्तरे स्वीकृताश्च त वीर भीमभट कश्चिद् ग्राहणं क्षणादुपेत्य विचने नीत्वा समभाषिष्ट यन्माता मनोरमादेवी, पुरोहितो यजु स्वामी, पितृमन्त्री सुम-तिश्चैव त्वाभ्युना सन्दिशन्ति 'यदस्मिन् व्यतिकरे एवभूते शत्रुतामुपेते तत्र पितरि, यदास्काम्यन्, धर्मम्, आत्मानम् आयतिञ्चात्मनो रिरक्षिष्युर्घस्माना-

१ गलम धाष्टर्थे । २ रूप रूपत्रियायाम् । ३ भर्त्सं तर्त्ने । ४ सयशब्दाणिष्, आपुक् ('सयापपाश०-') । ५ मार्गं अन्वेषणे (आष्टपीय) । ६ असिभिर्गन्त ('कर्तृकरणाद्वात्वर्थे') । ७ भव, भृज गतौ ।

कौमुदी कथाकल्लोलिनी

रुहितानवगच्छसि तर्ह्यर्केऽस्तगतेऽस्मिन्निदिष्टसमयेऽल्लितो निर्गय स्वसिद्ध्यै
मातामहगृहमिहि । एव वादयद्भिस्तै सद्वत् स्वर्णपूर्णप्रेषित भाण्डमेतन्मद्
स्तेन गृहाण ।

तस्माद्द्विजादेतदाकर्ण्य तथेत्यभिनन्द्य च गृहीततस्स्वर्णसद्वत्भाण्डो भीम
भृ प्रदत्तमातृवाचिकानुरूपप्रतिवाचिक त द्विज व्यसर्जयत् । अस्तमिते चार्के
कृपाणपाणिस्तत्तुरङ्गमपृष्टमध्यममध्याख्य गृहीतहेमरत्नेन पृथग् अश्वयता शङ्ख
दत्तेन सह श्वेतयमान तत प्रातिष्ठत् ।

इति कौमुदीकथाकल्लोलिन्या गणनिर्देशात्मक पष्ठ बहोर् ।

॥

१ वद् सन्देशवचने । २ अश्वेनातिक्रामता ('तनातिक्रामति') इति
णिजन्तात् शतृप्रत्यय । ३ श्वेताश्वेनातिक्रामतीति (श्वेताश्वधतरगालोडिता
द्वरकाणामधतरेतकलोपश्च) इति णिजन्ताच्छानच् ।

अथ प्रक्रियानिर्देशात्मकः सप्तमः कल्लोलः

इत्थं ततो निर्गत्यातन् सवयस्यो राजपुत्रोऽतीतदविष्टाध्वा निशार्थे महच्छ्र-
 रवणमेकमापत् । तत्र च सवयस्यस्य तस्य पतद्वाजित्पुररुष्णशरशब्दप्रबोधि-
 तम्, उद्गर्जच्छ्रावकै सहोत्थाय सिंहमिधुनमेकमधौ नखैररो
 प्रियापार्थक्ये विदारमुपचकारेति समित्र सोऽवाख्य यावत्तुरगावबलोक्ते
 (प्यन्तप्रक्रिया) तावद्विगलितान्त्रौ तावुभौ भूमावपतताम् । तदवलोक्य विपण्णो
 भीमभट, 'कालो हि व्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरादपि'—
 'प्रतिब्रूतामुपगते हि विधौ विफलत्वमेति बहुसाधनता'—तथा—'वामे विधातरि
 कथं विपदा निवृत्ति'—इत्यादि गालोड्यमान शङ्खदत्तमभापत यद्विरुद्धास्वज-
 नात्पलायिता अपि वयं विरुद्धाद्विधे पलायितुं कथं शक्नुम इति स एवैकान्ते
 काम्तारेऽश्वमात्रमहायानप्यस्मानसहायान् श्रवीभवेत् । अतर्कितोपनतैरेभिरात्म-
 व्याघ्रप्रखरनखरचुरैरस्माकमाशातन्मुन्तानवितानान् अलीलैवत् । यतो हि,
 एताजद्दूरमस्मान् ययो साहाय्यम् अशूशैवत् तौ हयावपि असृपातामित्यसृपा
 तां शिरोक्तिं कर्तुमिदानीं क सहयुञ्ज्यात् । कथमधुना नैरोऽस्मिन् तमपि पद्मधा-
 मियमरम्याऽऽवी गम्या । एतदाकर्ण्य तत्सुहृच्छङ्खदत्तोऽब्रवीत्, 'वयस्य, धैर्यं
 विधुरोऽपि विधुर्नेनु शक्यते इति नास्माभिरधैर्यं भाव्यम् । एहि, समारूढधैर्या-
 वावामग्रे वचनाव इति' । एव वादिना शङ्खदत्तेन सह शनै शनैर्व्यतिक्रान्तका-
 न्तार शरपाटिनपाद् स राजसूनुस्ता विभावरौ पर्यजीहेपत् ।

प्रातरदयाचलसानूदितभानुनिर्विडितरुताध्वान्तच्छन्नान् मार्गान्, तद्विरहि-
 ताटनीप्रदेशांश्च ममचीवर्कामत् । सिहादिसङ्कीर्णायामटव्यां गमनानुपद्मप्राप्तैरन्यै-
 कतिपयपान्थै सह पुरोगच्छन् मध्याह्नेऽत्रकूममपनिनीपु, सिन्ध्यासु, पिपासुश्च
 राजसूनु शीतलमलिलमलीलैल्लतेति नातिदूर गत्वा स तपस्विजनोटजसङ्कीर्ण-
 जङ्घुकन्यापुलिन स्वसहगामिभि प्रापिर्षत् । शीतै स्वादुभिश्च गात्रैर्वारिभिस्तत्र
 स्नातश्च शङ्खदत्तानीतवन्यफलमूलादिस्वयमभन्नन्यानपि ममाशिशत । तदनन्तरं
 तत्रोत्तरीनुमशक्याया पय पूरपूर्णपुलिनाया समुच्छ्रितैस्तरङ्गहस्तैरसकृन्निवार-
 यन्त्या इव आह्वय्या कृलेन गत्वा विजनोटनाङ्गस्थमेकत्र स्वाध्यायसलघ्न ब्राह्म-

१ श्वेनाश्वधतरं' इति गिच् । २-३. 'ओ पुयण्यपरे' । ४ 'णौ च
 सश्रह' । ५ 'अतिहीवली' । ६ 'नागलोपिशास्त्रदिताम्' । ७ ल
 ईप्सायाम् । ८ आप्लु लम्भने । ९ अश भोजने ।

णपुत्रकमवलोक्य तमुपगत 'कस्त्वमिह निर्जने वने एकाकी निरमसीति' वनु
विनम्रस्तमवचेष्टत्^१ । सोऽपि च तथा तं जिज्ञासुमवलोक्याभापत्, यदहं वारा-
णसीनिवासी, श्रीकण्ठद्विजात्मजो नीलकण्ठ । पिता मा समस्तृत । अपिबुले
ऋषिकल्पा गुरवो माम् अध्यजीगन् । सोऽहं समापितसर्त्रिणो चान्द् गृहमुपैमि
तावत् कराल कालोऽस्माकमन्योन्याशानौकामगाधापारे संसारानृपारे न्यौञ्जि-
जन् इति बुले केवलोऽवशिष्टोऽहं दारिद्र्यमाताहतविभिन्नहृत्कलिनाकल्लोलैः प्रया-
ह्यमाणो जाह्नवीतटमश्रियम् । अत्र च सांसारिकसुखावाप्तीच्छया तपस्यन्त मां
माता गङ्गा स्वप्ने समादिशत् 'मदत्तानि फलानि भुञ्जानस्त्वमिह तिष्ठ । वाञ्छित
त्वं सर्वमवाप्स्यसीति' ।

प्रातस्त्यक्तनिद्रेण दरिद्रेण मया प्रवृत्तिर्यथापूर्वं दैनिककृत्यानि प्रारम्भन्
इति कृतशौचस्नानादिना मया जननी जाह्नवी निजजलाभ्यन्तरे समागतानि
स्वादुफलानि श्रल्लम्भत् । तानि चादायाहमुदजे समाश्रियम् । तदाप्रभृति तथै-
वान्वहं प्राप्तानि फलानि आशयन् जाह्नवीस्वप्नप्रिश्वासो मामिह स्थापयति ।
शुभावसरञ्च तमहमिह पालयामि यदा दुःखमेतन्मे गङ्गाप्रसाद^२ दर्मपयिष्यति,
लक्ष्म्या गृहलक्ष्म्या च मा श्लेषयिष्यति इति ।

भीमभट इत्थं यदा नीलकण्ठविपयिणीं निजजिज्ञासां तेन अमोर्जन्त तदा
स शङ्खदत्तमवगीत् 'गुणिने अर्थिने चारस्मै पृत्द् गार्हस्थ्यसंस्थापन-पालन पर्याप्त
धनं समर्पय' एवमुक्त्वा मात्रा प्रदत्तं पुञ्जलं धनं तस्मै अदीदपत् । ततः कृतार्थीकृत-
द्विजन्मा नाव्यगङ्गामुत्तरीतुं नाव्यन्नपि न यदा नापमवाप्तवोस्तदा मदाह्वदत्तो
दोभ्यामेव शिरोनिबद्धासि^३ तां तरीतुमवातरत् । परमनवाप्तोत्तरतारो मध्यभाग एव
गङ्गाघदूरीकृतवयस्यो वीचिभिर्द्विभाग^४ कथञ्चिदुत्तरणमतिरारत् । समुपलब्धोत्तर-
तट किन्तु यदा शङ्खदत्तं न दृष्टवोस्तदा हा मित्र, इत्याम्रन्दन्नविरलाशुधारामारैरा-
ननम् औञ्जिदत्^५ गङ्गायामात्मानं ज्ञेसुञ्जोदयंसीत् इति यापदेव स आत्मानं तत्र

१. विभाषा वेष्टिचेष्टयोः । २. 'लौ च सद्यो' इति इटो वैनापिको गाड् ।
३. उच्च आर्जवे, (उपदेशे दफारोपधस्य 'भुञ्जन्नुञ्जी पाण्युपतापयो' इति
सूत्रे निपातनाहस्य घत्वम् तेन 'नञ्' -इति निषेधाजिज्ञासन्म्य द्वित्रम्) ।
४. 'रभेरशब्दितो' । ५. 'लभेय' ६. अतिही० । ७. 'पातेर्णोऽनुभवत्थ' ।
८-९. एमायी त्रिभूतने, व्ली वरणे (अतिही०) । १०. 'उक्तत्' ।
११. 'अतिही०' । १२. 'नञ्' संयोगादय' ।

क्षिपति तावदेवाग्नुमध्यत आविर्भूता साक्षाद्गद्गा तत्तीव्रसवेगसन्तुष्टा तत्क्षणम-
भगीत् 'पुत्रं वृथा साहस मा कृथा, त्वदीयं सखा जीवन् रिपत इत्यचिरेणैव तव
तेन सयोगो भविष्यतीति । एतच्छेदानीं मत्त प्रतिलोमानुलोमाप्या विद्या गृहाण,
अनयोरनुलोमा पठन् नर परस्यादृश्यो भवेत् । प्रतिलोमाञ्च पठन् इष्टरूपप्रका-
शनं कुर्यात् । एतत्प्रभावाया अपि सप्ताक्षरोम्भिताया एतस्या विद्याया प्रभावे-
णास्या वृथिया त्वं राजा भविष्यसि । एवमुक्त्वा जाह्नवी तेन तद्विद्याद्वयम्
पत्यजिप्रदत् अतिरस्यञ्चेति सञ्जातास्थो भीमभटो मरणादुपरंसीत् ।

मित्रप्राप्त्युत्सुकं पद्म इव कृच्छ्रात् क्षुण्णिततत्क्षपो भीमभटः प्रातः शङ्खदत्त-
मन्वेष्टु ततः प्रस्थितः परिभ्रमन्नेकक असकीर्णवर्णमपि चित्रोऽज्वलस्थितिजनम्,
कल्पानां निलयनपि द्रोपाकरशब्दभाजम् लाटविषयदेशं कदाचिदवाप्तवान् । तत्रा-
न्तर्नगरे देवकुलाजासानबलोरुयन् इतस्ततो भ्रान्त्वा द्यूतकाराणामेकां शालाम्
आगतम् । यत्र च कटिकर्पटमात्रैकवसना अपि द्यूतव्यसना क्विथा अक्षैरदीव्यन्
इति कृतालापेस्ते साकं सोऽपि देवितुमारम्भे । अन्यान् वद्वयित्वोपाजितं तेषाम-
खिलं धनञ्चाहार्षात् । तदनन्तरं हारितार्थान् स्वगृहान् गन्तुमुद्यतान् तान् क्वि-
वान् अवदव्य भीमभटोऽत्रवीत् यद्युधं धनमेतद् गृह्णीत । मया हि धनमेतद्विष्टेभ्यो
देयम् भवन्तोऽप्यस्माकमिष्टा एव । तस्यैपोऽनुरोधस्तान् नितराम् अजिहिपत्
किन्त्वेवोऽक्षत्पणकोऽत्रवीत् यद्युधूनस्य यद्यपि परिभाषैवैषा वर्तते यद्धारितं धनं
तत्र न दीयते तथापि सुहृद्भूत्वा यद्येपोऽस्मभ्यं प्रयच्छति तर्हि स्वेच्छया जित-
मप्यर्थं कथं न वयं गृह्णीम । एव द्यूतजितपरस्वा अपि गृहीतस्वस्वास्ते भीमभटेन
सह अजयं सगतं समतिष्ठिषन्त । सोऽपि च सकुटुम्बकैस्तैः सहोद्यानं गत्वा-
तदुपाहृतैर्भोजनपानाद्यैर्यवाहरत् । अक्षत्पणकाद्यैः पृष्टश्च तेभ्यो निजवशनामा-
दिक्ञ्चात्रवीत् । तेन च स्ववशनामादिपृष्टेषु तेषु अक्षत्पणकस्तमेव स्वोदन्तम्
अबभणत्—

जासीद्धस्तिनापुरे शिवदत्ताभिधानो द्विज । महाधनशालिनस्तस्य बाल्या-
धीतशस्त्रवेदविद्यं, सदृशकुलविहितविवाहोऽहं वसुदत्तारय पुत्र । मम माता
महारौद्ररूपाऽतिक्रोधना, दुराराण्या चेति सा मदीयं पितरमेवम् अर्वाभैपत् यत्स

- १ 'तिष्ठतेरित्', 'समवप्रदिभ्यं स्थ' । २ 'वाण्यादीनां वेति वक्तव्यम्' ।
३ 'विभेतेहेतुभये', 'भीस्म्योहेतुभये', ।

तया उल्लापितः अतर्कितः छाप्यगात् । तदवलोक्य मातृभयभीतोऽहं तदनुकूलमेव सर्वं विधातुं स्वभार्या विशेषेण निरदिशमिति मञ्जीतया तयाऽपि सा सर्वं स्वानुकूलमेव असीत्संधत् । एतेनापि किन्तु मम भार्या कलहप्रियां स्वधर्मं न कथमपि अतूनुपन् । तत्तूष्णीम् अवस्थानम् निजावज्ञानमिव, तदैन्यालापं कैतवमलाकलापमिव, प्रत्यायनञ्च स्वदोषविधायनमिव मन्यमानायास्तस्या दुराशयो न शुनः पुच्छ इव वृश्चिकदंश इव वा निजकौटिल्यम् अरीरपत् । अतः सा तद्विरुद्धाचरणैः तां तथा अपीपिडैत् यदत्याधिव्यवैवरयं तां ह्यपि अशीशार्दत् । नाद्याप्यहं जाने तददृष्टं क्व ताम् अवीरुतत् ।

घटनयाऽनया नितरां खिन्नोऽहं विदेशं गन्तुमुत्सुकोऽभवम् । किन्तु ज्ञातयो मिलित्वा पुनरङ्गनामेकां मया व्यववीवहन् । फलतो मात्रा मे भापिता मन्तापिता च सापि भार्या पाशेनोद्ध्व्यात्मानम् अजीरतत् । एतेन ततोऽप्यधिकं खिन्नोऽहं विदेशं गन्तुमुद्यतस्तदानीं निवारयतो बन्धुन् स्वमातृदुष्टतां पितृप्रतामनाशं च कारणरूपेण सर्वम् श्रवभापम् । किन्तु यदाहं तान् प्रयाययितुं नाशकम् तदा युक्त्या कारुणा दारुणा पुत्तलिङ्गामेतां निर्माप्य गृपैव तामहं पुनः पर्यगयम् । ताञ्चानीय सार्गलेऽन्तर्गृहेऽन्यत्र अतिष्ठिपम् । कर्मकरीरूपेण च तस्या एकां सेविकां पृथङ् न्ययूयुजम् अग्र्यामथावदं यन्नबोदेषाऽप्रौढा अध्वाराधनादिकं न जानातीतीयं पृथगिह तिष्ठतु आवाञ्चात्र पृथगास्वहे । इत्थं मातृकौटिल्यस्य मदीया वान्धवजनप्रत्यायिययिषा रहस्यमेतत्सर्वं मया न्यगूहयत् ।

दिनेषु यातेषु सार्गलेऽन्तर्गृहे वर्तमानां कपटछुपां तां दूरेयितुं कयापि युक्त्या यदा मे माता नापपारत् तदा प्रकारान्तरतया तथा कर्तुम् अचेष्टयत् इति स्वयमेकदा दुर्मनाः साऽश्मनाऽऽश्मनो मूर्धानमाहस्य स्वगृहाङ्गणे रक्षाभा तारमाकन्दीत् । श्रुताकन्दनप्रविष्टैश्च मात्महितैर्जनैः किमेतदिति पृष्टाऽमाविशं सामूयं तानुल्लापयते स्म यदियं नवीना छुपा समागत्य मदीयामिमां दशामकार्षीदिति

१. 'प्रलम्भनाभिभवपूजासु०', 'लियः सम्माननशालीनीकरणयोश्च' ।

२. 'सिष्यतेरपारलौकिके' । ३. 'शाच्छासाहाय्यावेपां युक्' । ४. रीह लये ।

५. 'भ्राजभाषभापदीपजीवमीलपीढामन्यतरस्याम्' । ६. गत्यर्थत्वात् 'शदेरगतौ

तः' इत्यनेन न, तोऽन्तादेशः । ७. 'उक्त' । ८. 'हनस्तोऽविण्णलो',

'होहन्ते'रिति क्त्वात् । ९. 'ऊहुपधायाः गोहः' । १०. 'दोषो गो', ।

मरणेनैवदानीं मम निष्कृति सम्भवति । एतच्च तद्गृह्याणां मम बान्धवानां
कोप नितरां स्फावयति स्मेति ते तत्र तदानीं वर्तमानेषु किंतुत्तेन्नन्यतमं प्राज्ञी
ह्येयन् अन्यानपि च द्वित्रान् भद्रपुरपान् ग्रामीणान् श्रानुह्वेवन् ।

इत्थं यदा सर्वे ते पर्यर्ष्योर्षुस्तदा मातुर्मे तथाभूताया दशाया कारिण्या
तत्रवोढस्रुपाया समीपे मया सह अगच्छन् । किंतु समुद्राटितार्गलास्त यावप
श्यन्ति तावत्तत्र केवला काष्ठमयीं पुत्तलिकामेकामपश्यन् । व्यतिकरक्षैप तै वस्तु
गतिं निरैचीचयत् इति विडम्बितामान विलक्षिताञ्जाम्वा हसन्तो हृदयाध्यारो
पितृतत्त्वौघ्यप्रययास्ते बान्धवा यथागत गता ।

परित्यक्तदेशोऽहञ्च भ्राम्यन्निम देशं प्राप्य देवाद् द्यूतशालां प्राविशम् ।
अत्र च, चण्डभुजात्यम् पासुपटम्, रमशानवतालम्, कालवराटकम्, शारि
प्रस्तरज्जेमान् तुल्यपरान्निमान् शूरान् ७ द्राक्षम् । 'विनितो जेतुर्नास स्यादिति'
मिथ पण कृत्रैतै सममच्चैरहमदीव्यमिति द्यूते विनिता इमे मम दास्य गता ।
अहञ्जैतेषां गुणैर्जित स्वयं दास्यमुपगत, इतीमे स्वै सम वसता मया सर्वं तु स्व
व्यसंस्मरन् । एवमवस्थोचितेन नाम्ना प्रसिद्धोऽक्षरपणकनामाऽहम् । गूहिता
स्मभि सकुलोपन्नरिह्वमेतै सह भाग्यवशान्मिलितो निवसश्चाह पूर्वोपात्त
पुण्यैरन्नभवता मिलित इतीदानीं त्वमस्माकं प्रभु ।

अक्षरपणेनेत्थं स्वदृत्तान्ते विनिवदिते तेऽन्येऽपि यथाक्रममाभोदन्तानवर्ण
यस्त्रिधातुपद्विक्रमाप्तान् तान् सखीन् मवा सर्वे सह विहृत्य तद्दिनं नीत्वा अक्ष
रपणकाद्यैस्तै पद्भि सह तस्मादुधानाञ्जृपा मनो भीमभट् समुद्रासमानशा
ताशुतिलकालङ्कृताननपौरन्दरीं दिशमगात् ।

तै स्म तत्र तिष्ठति तस्मिन् प्रावृद्धपागमत् इति विपाशा नदी महावारि
पूरेण पुलिनं प्रपूर्यौघप्रशाताम्भोधिसग्मुखीव प्रोवाह । तस्मिन् काले तत्र
जलौघेन समानीयात्र क्षिप्त एको महामस्यो गरीयस्त्वाञ्जदीतटे ध्यासक्तोऽभूत् ।
त तथाभूत् दृष्ट्वा तत्रया पत्न्या विविधायुधैर्विहन्तु प्रधाव्य तस्य तिमेरुदर पाट
शामासु । पाटिताच्च तस्माञ्जीवञ्चेको युवा द्विनो निरगात् । अञ्जुतेन च तेन

१ 'स्फायो व' । २ 'हेरचडि' । ३ 'ह सम्प्रसारणम्' । ४ 'समवाये
च' । ५ 'चिस्फुरोणौ' । ६ 'रुह' पोऽन्यतरस्याम्' । ७ 'अत्समृहत्वर
प्रयत्नदस्तृस्पशाम्' ।

विन्मापिता सर्वे लोका कोलाहल व्युत्थु । तच्च सर्वं ध्रुवा मित्रे सह भीमभ-
टोऽपि तत्रागात्, मत्स्याद्विनिर्गतं नं निजमित्रं शङ्खदत्तञ्चापरयत् इति समुप-
जानपरिचर्यौ तत्रविरलधाराशुभिरन्योन्यमुन्दयमानौ परमानन्दम् अन्ववाभव
ताम् । ततो भीमभटेन पृष्ट शङ्खदत्त सर्वं स्पृष्टान्तमित्थमग्रयत्—

गद्गोर्मिन्वेगेन स्वदृष्टेरेगोचरीकृतोऽहमशङ्कितमेरेन महीयमा मत्स्येन निगीर्णो
महाचेरममदश तस्योदर प्रविष्ट सुधितरहुरिकोकृततन्माममभर्त्तात्रिजम् ।
स्योऽय तिमिरघ तत इहानीय धात्रा विनिश्चित इति जनैरेभिर्हताद्विदारितोदरा-
द्यास्मादहमेव विनिर्गतस्या चाहीक प्रकाशञ्च समवालुलोकम् ।

शङ्खदत्तस्यैवोक्तिर्भीमभटमन्याश्चापि तत्रस्थान् सर्वांस्तस्मिन्निगरेण, मत्स्योद-
रस्थिया, बहिरागत्या च निरतिशयं विस्मापयते स्म ।

तस्मिन् देशे शङ्खदत्तेन सहैव स्थिते समुद्रदि भीमभटे, नागराजस्य वामु-
केर्यात्रोत्पन्नस्य समय समायात् । अपठितघण्टितृ हि त्रिधेविधान यद् विदेशी-
योऽपि हृदयस्थलद्वये श्रेहलतामेका जनयति, सपल्लवयति चेति भीमभट शङ्ख-
दत्तादि सह मिलन्महाजनं नागमुग्रयनिकेतन नागराजस्य वामुकेर्दृशनायाया-
मीत् । दिश्ये हि यत्राग्रे चाताग्रणे मस्य सर्वत्र अशशासत् । मस्यपि वामुकि
सहस्रफगामण्यनवरतप्रकाशे, यत्रायत्रिन्यननहृदयानि आप्यागिरुजानदीपो
दिवानिशम् अचचकासत् । सर्वां हि यत्राग्रे जनो निजशालीन्यनामचारिग्रमा-
लिन्यम् अममार्जत् । दुराचारत्रिचारिश्चास एव च यत्रायननताहृदयम् अबो
धेन । दुष्येयनघामनामन्ततिञ्च यत्रायो जन हृत्स्थलन्वय अमुपुपत् । परगुण-
पठ्यालोचनरूपदि च निजजुद्धिम्, अशीशयत् । परमन्तापश्च यत्रायननान्योन्य
श्रेह न व्यलीलयत् । ना माप्याचारो यन्नाभरणाद्याङ्ग्यैर् लपयतेस्म । मयलश्च
न दुर्लम् उल्लापयतेस्म । न कोऽपि कमपि कट्टीकं बोदलीलपत् । १

भीमभट एव भूते प्रदेशे प्रासादाभ्यन्तरस्था मात्यदामभिर्भृताम्, पजारस्य
प्रभापुर्तं भारक्तामुर्तरि चिनाम्, विपामिधूमपटलंश्च नालेऽपलरिवावृताम्,
तद्दामुकिमूर्तिं दृष्ट्वा तां तत्रायैयं धारासप्तपुपफटादिभि आर्णिवत् । स्तोत्रशो-
पाशुनलोरत् । एतस्मिन्नेव समये राज्ञो हाटेधरस्य चन्द्रादियस्य कन्या, कुवल

१. 'बो विधूनने जुक्' । २. 'स्वापेक्षि' । ३. 'शाच्छापादाभ्यायेपां युक्' ।

४. 'लीलोर्गुस्तुहावन्यतरस्यां स्नेहनिपातने' ।

यावत्या जाता शोभनसर्गाङ्गी कुरङ्गाङ्ग, हसावली तत्र समायात् । सा च दिग्गानुकारिभि स्वकायेरङ्गे कगच्छविद्येपादिभिश्च भीमभटमभोहृत । जगत्सौ-
न्दर्यतस्कर सोऽपि च तिर्यङ्दनयनवर्मनाऽन्त प्रविरय तस्या धैर्यहृत्कोपम्
अचूचुरत् । [इति ष्यन्तप्रक्रिया]

एवभूने व्यतिकरे सा गुप्तपिच्छासचेगीमुखेन तन्मित्रेभ्यश्च तद्युवकनामा-
स्पदादिक जिज्ञासते स्म, प्राप्ततत्परिचया च तदुन्मुखहृदयाऽपि विवर्तितमुखी यथा
कथञ्चित् स्नात्वा परितनैर्नयिमाना स्वमन्दिरञ्च निर्गमि
प्रियापार्थक्ये षति स्म । प्रियाप्रेमपाशवन्धस्त्रलङ्घतिर्भीमभटोऽपि च
(सन्नन्तप्रक्रिया) सखिभि सह स्वावासर्गैरिरिपति स्म ।

गते च तस्मिन् भीमभटे राजकन्यका हसावली रात्र-
प्रासादमासाद्य स्वेष्टिं सन्देश दवा स्वकीया दूर्तिं तस्मै व्यसर्जयत् । सा
चापि तत्र गत्वा एकान्ते हसावलीविषयकमनुराग भीमभटमुक्त्वती सोऽपि च
'नक्तमन्त पुरमभ्युपगत्य ता सम्भावयिष्यामि, विद्याच्छुद्ध विशन्त नहि कोऽपि
मानबलोऽयिष्यति' इत्थ ता प्रतिसन्दिदेश ।

प्रदोषममये दिव्याभरणभूषितो भीमभटो गन्नाविर्णिर्णविद्याया आनुलोभ्येन
पाठतोऽदृश्यीभ्य प्राग्विपिक्तीकृत तस्यान्त पुर समाविश्य हसावलीम् अदिहै
धिष्ट इति प्रातिलोभ्येन ता मिथा पठित्वा तस्या रात्रपुत्र्या दृश्यता गतो गान्ध
र्वनिवाहविधिना हसावली स्वभायां विधाप तयैव सह ता रात्रिञ्च नीत्वा पुन-
र्नक्तमायास्यामीति तामाश्वास्योपसि तत सपद्यपद्यत ।

प्रातरन्त प्रविष्टा महत्तरा अन्त पुरे सम्भोगलक्ष्यैर्युक्ता हसावलीमवलोक्य

१ निवृत्तप्रेषणाणिञ् ।

[इति ष्यन्तप्रक्रिया]

⊗ सन्नन्तप्रक्रिया ⊗

२ ज्ञा अनवोधने, 'धाता कर्मण समानकर्तृकारिच्छाया वा', 'ज्ञाधुस्मृशा
सन' । ३ इण् गतौ 'सनि च' इति गमादेश । ४ ऋ गता स्मिपूञ्जश्चशा
सनि' । ५ आप्लृ व्याप्तौ 'आप्लृप्यधामीत्', 'अत्र लोपोऽभ्यासस्य' ।
६ दृशिर् प्रेक्षणे 'ज्ञाधुस्मृशा सन' ।

सर्वं तद्रहस्यं तपित्रे शशंसुरिति राजा सर्वं तद् अशिष्टुं, रहस्य-प्रतीपिन्यां गुप्तान् चरान् निशि नियुञ्जे ।

भीमभटश्च मित्रं मह दिनं व्यतियाप्य प्रदोषे पुनरपि प्रियान्त-पुरमागच्छत् । तत्र च विद्याप्रभावतोऽलक्षितप्रवेशं तं सिद्धं ज्ञात्वा राज्ञो ह्योष्मंश चारस्ततो निरचारिपुरगादिपुश्च राजानं तत्त्वमिति राजा तच्छुत्वा तानाह यदेवं सुरक्षितम् इव सुरक्षितम् अप्यन्त-पुरं य प्रविशति न म लौकिक पुरप इति मद्बचनेन तमेवं गत्वाऽभिधत्त यत्त्वाह्वेग गुणव्रता घरेण न कथं मत्तनया प्रकटं प्रार्थिता । कथमेतदर्थं त्वयामा समनुवृषि कथञ्चैतद्रहस्यं चर्षयिषि । एवमुक्त्वा नृणांस्थिते राजनि तत्रेपिताधारा राजप्रामादमेत्य द्वारम्या एव भीमभटाप सर्वं तद्राजमन्देशमभागिषु ।

भीमभटोऽपि चाहमिदानीं राज्ञा ज्ञातोऽस्मीति बुद्ध्वाऽभ्यन्तरस्थित एव तान् प्रत्यभाषत 'अद्य हि घोरा रात्रि । प्रातरहमास्थानमण्डपमागत्य सर्वं तत्त्वम् आविशेद्विपितास्मि' इति । तदारण्यं तत प्रत्यावर्तिताधारा राजानं पिशापित-भीमभटोत्तरमहापुं ।

प्रात काले भीमभटः स्वमित्रं मह सम्मन्य समुत्सृष्ट्वेव चन्द्रादित्यस्य भूपतेराम्थानमण्डपमागात् । तत्र च निजोचितमासनमार्मिने तस्मिन्, तत्सपो द्विज शङ्खदत्तो राजानमभाषत 'रात्रन्, राडापते राज उग्रभटस्यातर्क्यविद्या-माहाग्यो दुरतिक्रमपराक्रमो भीमभटनामा पुत्रोऽयं तव सुताम् प्रेष्यु इह समायात । एतदाकर्ण्य राजा रात्रिवृत्तान्तं शृण्वन् योग्यं तं घरमवेक्ष्य समुपजाततच्छूदो द्रुत समायोजितोद्वाहोऽस्मरायसरो यथाविभवयुक्तां हंसावलीं भीम-

१. शक मरणे, 'सनिमोमापुहमलमहाह' - 'अत्र लोपोऽभ्यासस्य', 'सनाराम-भिष व' ।
२. प्रतिपूर्वकादेने मन्, योधनार्थत्वात् 'सनि च' इति गमा-देशाभात् ।
३. 'आप्शुष्पामोन्', 'अत्र लोपोऽभ्यासस्य' तत्र 'अप्रत्ययात्' ।
४. सुरक्षितं चितम् अधिष्ठितम् (कर्मणि प्रायये, 'निष्ठापामण्यदर्शं', 'सियो दीर्घत्वं' इत्युभयोरप्रवृत्तिः) ।
५. मत्पूर्वकाद्बृगानेर्हन् घरणेऽप्राद्धा मत्तन्तत्त्वं 'इत् सनि वा' तत्र कर्मणि लुङ्, चिन् ।
६. त्रिपूर्वकाद् दधाते सनि, 'सनिमोमापु' - 'अत्र लोपोऽभ्यासस्य' ।
७. आहूर्ध्वंकाद् ष्यन्ताद्देशेत्तुं ।
८. 'आहृष्पामोन्' ।

भटाय प्रादात् इति भूरिहस्त्यश्चग्रामलाभान्वितोऽसौ हसावल्या सह पर निर्वृत-
स्तत्र कतिचिद् दिनान्यनिनीषिष्ट ।

विगतेषु कतिचिद्विषयेषु परिविज्ञेजिपुर्वर्षीयान्, श्वशुरोऽसुतश्चन्द्रादित्यो लाट-
राज्य भीमभटाय समर्प्य व्रनाय प्रातिष्ठत् । भीमभटोऽपि चावाप्ततद्राज्य शङ्खद-
त्तादिभिः सप्तभिर्वीरैः सह सम्यग्लाटराज्यमशिषत् ।

तथा लाट सुशासद् भीमभटो भीमभटो जातु प्रयागमायातो मृतमात्मपितर-
मुग्रभटमश्रौषीत् । एतदपि तच्छ्रुतिपथमवातरद् यन् मुमुर्षु असौ नर्तकीसुत
स्वकनिष्टपुत्र राडाराजेऽभ्यपेचयत् । तदाकर्ण्य पितरमनुशोच्य सम्पादिततदौ-
र्ध्वदैहिको दायदायापकारिणे तस्मै समरभटायेत्यं सन्दिश्य प्रैष्य प्रैषिपिर्षत् यत्
'हे नर्तकीसुत, तावकीना तातसिंहासनम् अधिरुक्ष्णा सर्वथाऽसमीचीना, नापि
च वर्तते त्वयि तद्योग्यता । अत सयपि लाटराज्ये तद्धि मत्स्वमिति न तव
याऽधिरोढव्यम्' इति ।

स दूतो द्रुत गत्वा प्रदत्तनिनपरिचयो लेखमास्थानमण्डपस्थितये समरभ-
टाय समापयत् । सोऽपि च भीमभटनामाङ्कितमुद्र तत्सन्देश वाचयित्वैवमभ्य-
भाषत 'य हि पिता पुरा पुर औचिच्छिषीत् स एवायोग्योऽतो दुविनीतस्य
तस्यैव मिथ्या रायलिप्सांमिश्रितधिर्सा केवलमहम्मन्यतैव । लेखेन चेत्यमुद्रज्यं
समरभटो भीमभटाय तथैव प्रहितप्रतिसन्देश स्वदूतं विसृष्टवान् । प्रतिदूतोऽपि
च लाटदेशाधीश्वर भीमभटमुपगत्य विनिवेदितनिजस्वामिसन्देशमकरोत् ।

भीमभटश्चाथानुवाचिततल्लेखो मुक्ताटहासो दायदप्रतिदूतमेवमभ्यधात्-
'गच्छ रे दूत, मद्वाक्यान्नर्तकीसुत वच्चात् यदश्वग्रहे शङ्खदत्तात्तव रक्ष भूमिभट
एव व्यधात् । एव बालस्तातप्रियश्चेति क्रियासमभिहारेण विरिक्तु' त्वा नात'

१ नयते सनि, 'पूर्ववत्सन' इति लुङ्स्तङ् । २ व्रज गतौ । ३ 'आश
काया सन् वक्ष्य' । ४ प्रपूर्वकादिप धातो सनी लङ् । ५ अधिपूर्वकाद्
रहधातो सन्नन्ताद् अप्रयये टाप् 'हलन्ताच्च' इति सन क्त्वादुपधागुणा-
भाव । ६ उच्छी विवासे, 'पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने' इति चङ्गाभ्या सहितस्येटो
द्वित्वम्, 'हलादि शेष', लुङ् । ७ डुलभप् प्राप्ता, 'वनिमीमाशुरभलग्' ।
८ दम्भु दग्भने, 'सनोवन्तर्धभ्रस्जदम्भु'-'दम्भ इच्च' हलन्ताच्चेत्यत्र हलग्रह-
णस्य ज्ञातिपरत्यासन क्त्वेन नलोप । ९ 'राधो हिंसाया सनीस वाच्य' ।

पर चस्ये । वदेऽपि तु यतोऽहं पितृवामलतम नृमहाय र्या तस्मिन्निवृत्त निनीपा
मानि परिगमितेरेव दिवसस्तत्रागत मामवतुय महायात्रायात्रिनो बुभूवु
वर्तव्य विचारभोपानपरम्परा तित्तनिय । अत्रिरेण च पितृमार्माप्पमुपगत्य
तरमं मुनमाप्रिथ्यसुग्य सिस्तान्य ।

अमुक्त्वा विमनितप्रैष्यो भीमभटो जिगीर्षया समग्रद्ववर्मांगजितपरभटो
दायाद् समरभटम् अभ्यदिपेगैथिपीत् इत्यस्तुज्ज्वले तस्मिन् राजेन्द्राभ्युदयाचलं
समाह्वे प्रवृद्धनाद सैन्यमहागुधि सुभ्यशुदचलत् । तस्सत्सुयुभया प्रस्थितैर-
सन्त्यै सामन्तं राजपुत्रैश्च महानिनदैर्नदैरिव ^१सचिगममानैर्निनस्वामिथल
सैमीगुभिर्दिशा प्रदेशा र्त्समापिपरीपित । सम्पतदसद्दुषगजराजिजवप्यप्रा,
तद्भारविदलनघ्रासासाङ्ग्या मेदिनी, रजोरानिष्यानेन विभुशरणम् अरिभैषत ।
समरभटोऽपि च भीमभटमेव राढाम्यर्णमागतमवगम्य ^२सरम्यं हर्मतलमुग्यान-
यहितोऽहित सन्नद्धसेनोऽगुद्वत्य युयु मयाऽप्रतो निर्गतो रणाय आजहृत्प्रदिति
मिलितयोरभयो राज्ञो शूराणा परस्परसमरसौशलम् ^३प्यथिपु ^४ महानाह्वप्र-
त्य प्रायर्तत ।

अनानन्तरमेव कुप्यत्कृतान्तदन्ताप्रदलनोधिन इव शम्भ्रमग्पातामानल
समुज्जृम्भमागो नभोऽभ्याविशरोपत् । रेणुशिताना सैन्यतुमुत्तनादरादिता, गृम्य
रुच्यन्था च रणाद्गगरद्भूमिर्व्यरचत् । हस्तयैमां पादयमान प्राण्यसूत्तर्दी,
प्यमानप्रागिनीव प्रयभामीत् । न चिरादेव च दग्दत्ते, अचक्षपणेन, युद्ध-
विशारदैश्चन्द्रभुजाद्यैश्च महायैर्दुर्मदैर्द्विरदैरिव धनुर्धरो भीमभट परमैन्महा-
तरनभाञ्जयत् । तस्य सैन्ये भग्ने रथस्थित समरभटऽनिशुद्धो रणाधी मन्दर
इवाचलोऽतिष्ठत् । तदा वारणस्यो भीमभटस्तमनिपत्य तस्य चतुरोऽधान् ररशरा

१ 'इको मलि', 'यनि प्रदुष्टोद्य' । २ 'तनिपतिदरिदातिभ्य सनो
वा इट् वाच्य' । ३ 'सनीयन्तर्धं इतीट्' । ४ 'अजगनगमां यनि',
'मन्त्रिणे' । ५ 'सेनया अभिपालुमैर्पात्', 'सत्यापपाश' इति ष्यन्तात्पतो
लुट् । ६ 'समो गरपृच्छिभ्याम्' (अजदेशस्येत्युक्ते 'अजतनगमामि ति न
दार्ध', नापि तटि इडागम) । ७ श्रपु पृदौ, 'गनावतर्ध' इति पाणिनेः
भाष 'आवत्सुधामीर्', 'अत्र लोरोऽभ्यागस्य । ८ 'इट् सति वा' ।
९ नाते सन्नताहृत् । १० यर्मा मथल । ११ 'स्यतेऽतुतोयस्य' ।
१२ 'गिट्द्राशिरमने' इति गिट्दन्तारुद्धान्य ।

रक्षरै रगभूमिशय्यायामनूपपत् इति विरथोऽपि समरभगे धावित्वा तोमरेण तितृद्विपर्या भीमभटविक्रकरटिन प्राहार्पात् । इत्थ प्रहतनाहनातुभावपि त्रिवाहनौ भूवा गृहीतचर्मखड्गौ पदाती एवामर्षणौ तौ द्वन्द्वयुद्धेनान्योन्यम् अभ्यनुभू विष्टाम् । चगाच्च खड्गयुद्धविदारद प्रसह्य युध्यमानो भीममटो नर्तकीतनयस्य शिरोऽविच्छिंसत् । सम्पन्ने चैत्थ तस्मिन् ससैनिके समरभटवधे, मृधे चाप्य वमिते, सिद्धचारणोद्गीयमानः प्रीतिर्भूमिभ्यः सतिभि सह राडापुरीं प्रविश्य चिरप्रदासोपयातो रान कौशल्यामिध मातरमभ्यनन्दयत् । स्वयञ्च पौरैरभिनन्द्यमानो, गुणप्रियै सचिवैश्च पूज्यमान, पितु सिंहासन समुपाविशत् । तत अक्षयपणादिभ्यो निजमहायक्रभ्यो बहुग्रामान् वसूनि च प्रदाय तं सह पैतृक पद प्रशासन् लाण्ड्रसुतया देव्या हसावल्या सह चिर रममाणोऽपि सर्वा भूमि वशीकृत्य समाहृतोत्तमराजःकन्याभि सम्भोगैरसक्त, पानादियसने चानुरक्त, सचिवेषु न्यस्तसमस्तरायभारोऽभ्यन्तराच्च निरजिगमिषात् ।

एव सासारिकव्यसनान्तकस्य तस्य दिदृक्षया यदृच्छया जातूत्तङ्को मुनि- शर्तसमादेशपत्रिमरणा इव तत्रानगाम । द्वारञ्च प्राप्ते तस्मिन् मुनौ द्वा स्थै र्जनेरापेदितोऽपि रागमद्वैश्वर्यमदान्धो नृपतिर्न तदा तदादिदरिपर्या लेशमप्य- वाधात् इति क्रुद्धो मुनिरमुमै राशे 'मदान्धस्वम् राज्याङ्गष्टो वन्यो हस्ती भव' इति शशाप । एतदाकर्ष्य विगनमदो भूपतिर्मुनिचरणानतो दीनैर्बचनैस्त प्रासा दयत् इति प्रदान्तरोपे महपिस्तस्य उदिधीर्यया इत्थ वक्तुम् अन्वच्छिष्टमत् यद्विकल्चक्षुषम्, प्रचण्डदन्त्यारय नागशापावसादितच्चातिधीभूत मृगाङ्गदन्त- सचिव समाश्वास्य यदा 'व स्वतृत्तान्त प्रवक्ष्यसि तदैतस्माच्छापात्ते मोक्षो नयिष्यति । गिरिशादिष्ट, व तदा, गन्धर्वस्यमवाप्स्यसि, अतिथिश्च त च्छु प्मान् सम्पश्यते । इधमुक्त्वोत्तङ्को मुनिर्यथागत प्रायात् । भीमभटश्च राज्य- विच्युतस्तक्षण मुनिशापकारणे वारणो बभूव । स चाह गताभूतो भीमभट, त्वञ्च प्रचण्डशक्तिरियधुना सप्तमोऽयमाययो शापमोक्ष कालयति ।'

१ नृङ्ग हिमायाम उच्छिन्नाद्वेत् तेन 'हलन्ताच्च' इत्यस्याप्रवृत्ति ।

२ 'हलन्ताच्च' इतिसन किञ्चम् । ३ दृष्ट आदरे, 'अत्रतो दीर्घो नष्ट' तेन किरक्ष पठभ्य' इति न दीर्घ । ४ नौवादिः षष्ठ्यातो सति 'अन्तनगमा सति' इति दाघादि । ५ 'दृदविदसु'प्रहि०' ननिप्रहगुहोश्च, 'प्रहि'या०' इति सम्प्रसारणम्

सन पत्रत्यासिद्धवाङ्मपभाय ।

एवमुक्त्वा भीमभटः परित्यक्तगनाकारस्तच्छृणु दिव्यविभवो गन्धर्वं सम-
पद्यत । प्रचण्डशक्तिरपि च तस्मिन् परत्येव समुत्पन्नलोचनालोकशक्तिरनापत ।
तर्द्वयवर्णाजालान्तस्थितोऽन्यै सचिव्यै सहितः सुरदोत्पन्ननिश्चयो मृगाङ्कदत्तो
द्रुत प्रधाम्य निजमन्त्रिण प्रचण्डशक्तिं कण्ठे जग्माहेत्यकाण्डसुधारणमित्ताद्
सोऽपि निजस्वामिन मृगाङ्कदत्त परिचित्य सहसा त पादयोरग्रहीष्ट । ततश्चिर-
विहिष्णमक्षिष्टौ रदन्ती भृश द्रु रितौ च स्वामिसेवयै गन्धर्वरूपो भीमभटः
पर्यसान्वययत् मृगाङ्कदत्तोऽपि च प्रणतः 'यदस्माभिरय मन्वोपलब्ध, यच्च
पुनरमुना चक्षुन्मत्प्रमयास्त तत्र सर्वत्र भवानेव हेतुरित्यादिगारयैर्मुहुर्मुहुस्तम्
भ्रतुंशून् । तेनातिसन्नुष्टो गन्धर्वा मृगाङ्कदत्तमुवाच यदचिरादेव त्व शेषानपि
सयान् सचियानवाप्य समुपलब्धशशाङ्करतीभायो महीतलभूभृद् भवियमि ।
अहद्वान पर स्मृतमात्र एव त्वा सचिधास्यमानोऽधुना स्वाभीष्ट क्षिप्यधिषु
साधयामि ।

एव चारकेयूरहाररवमुत्तरितदिग्बिभागे, गन्धर्वधीर्ये दिवमुत्पतति मम-
यास्तप्रचण्डशक्तिर्मृगाङ्कदत्त परा कोटिं निर्वृतेरवाप्तस्तदहोरात्रमनैषीत् ।

प्रभाते च दासाङ्कवत्या शेषाणा स्वमन्त्रिणाञ्च अन्वेपिपियया उज्जयिनीं
यियामुर्मृगाङ्कदत्तस्तत प्रतिष्ठमानो मार्गोऽतिविहृतेनैकेन पुत्रा नभस्तले ममुह्य-
मान निजमन्त्रिण विजमन्मरिणमदार्शौ । यावच्च तेन तमन्यमन्त्रिण
प्रदर्यन्ते तावत्स गगनाद् अवतिर्तिरिषु तस्य पुत्र स्कन्धादवगच्छ र्हँदियापर-
वशोऽधुक्छिन्नरलेवरो मृगाङ्कदत्त पादयोर्जग्राह । ततस्तेन तन्मन्त्रिभिश्च क्रमेणा-
क्षिप्त् 'स्मृत पुनर्मांमभ्येप्यति' एवमुक्त्वा विगृह्यतत्पुत्रं तत्र ममुपविष्ट त
मृगाङ्कदत्त कौतुकात्तदुदन्तम् अपिपृच्छिषीत् । विजमन्देशरी चापि तथोत्सुक
निजप्रभुमगस्यैव तिजोदन्त यक्तु प्रारभत—

'नागज्ञापाद् भवद्भ्यो त्रियुक्तेऽह बहन्यहानीतस्तनो भ्रमन् भ्रान्ते
मार्गे मार्गे मार्गयमाणोऽचिन्तय यत्तवज्जिभ्रगाजितस्योज्जयिनींयत्रागयैतत्रि
वटग्नस्य प्रादग्धलाभिधस्य प्रासस्य धापीतर्गपैरस्मिन् वृक्षमूलेऽपरध्रममपनेतु
गुर्गुणया ममुपाविष्टम् । तत्र सर्वदशानो वृक्षो द्राक्ष्यग एकोऽग्रवीत् 'पुत्र इत

१-२ स्तौतिश्लोकेष ध्वन्य-याप्रात् । ३ 'इत्मनि ता' । ४ 'रुद्रिदो'
इति किराद्गुणाभाव । ५-६ इदविदमुपमदिसवपिप्रच्छ सध' इति किराद्
मग्मपारणादि ।

उत्तिष्ठ, अन्यथा मदीया गतिं गमिष्यसि । अस्त्यत्रैको महासपो येन दष्टोऽहं
 तद्विपरनादितो वाप्यामस्या स्वशरीरम् उज्जिष्णुषामि' एवमुक्तवन्त तं देहत्या-
 गात्रिवार्यं विपन्नमन्त्रेर्निर्विपरमकार्पम् । तत स विप्र साकूत कृत्स्न भमोदन्त-
 मत्यादरात्पृष्ठा विदितार्थं प्रीतिमान् एवमभाषत यत्त्वया मम प्राणा प्रचा इति
 मम पितु प्राप्त वैतालसाधनमन्त्रमिम त्व गृहाण । कृतैतन्मन्त्रत्रपसिद्धवैतालो हि
 जनो यद्विपसते तद्वहते । यद्विविदिषति तद्वेषति । यज्जिघत्सति तदत्ति । यद्
 धित्सति तद् धयति । य सिँसोपति त सिनाति । य भित्सति त मीनाति । य
 शुर्शावधिपति त श्वावयति । य जुह्वावधिपति त हावयति । य रिरक्षति त रक्षति,
 य विभ्रंक्षति मोधाग्निना त भ्रजति । किं बहुना, तस्य जनस्य वशवदत्ता गत
 प्रबलोऽपि शत्रुश्रवणावनतोऽनवरत शुभ्रूषमाणस्तदाज्ञानुसारमेव अजिँजयति,
 तिष्ठासति, निवृत्सति विवृत्सति इत्यय मन्त्रस्त्वादृशा कृते महानेवोपकारी
 सेत्स्यतीति । [इति सन्नन्तप्रक्रिया]

तेनेत्यमुक्तोऽह प्रत्यवोच यन्मृगाङ्कदत्तमतिरिच्येह नाधुना किमपि लिप्से
 वैतालादिभ्य इति तदन्वेषणपर एव पर्य्यटाय्ये," स्थले स्थलेऽनुजन तद्वात्तां च
 परोपृच्छे,^१ न कोऽपि किन्तु ता क्षोसूच्यते' । एतदाकर्ण्यं
 प्रियापार्थक्ये विप्रोऽसौ विहस्य मामेवमब्रवीत् 'अपि त्व न जानासि
 (यदन्तप्रक्रिया) यद्वैतालसिद्ध्यया सर्वमभीष्ट पर्यवसेसोयते ? एवञ्चेत्तदा
 वैतालस्यैव प्रसत्या त प्रत्यासत्या च भूभुजस्त्रिविक्रमसेनस्य

१ 'इदविदमुपग्रहिस्वपिप्रच्छ सध्व' इति क्त्वात् सम्प्रसारणादि ।
 २ 'लुङ्सनोर्घस्त्', 'एकाच उपदेशे' इति नेट्, सस्य तत्वम् । ३ 'सनि-
 मीमाघु०' ४ 'स्तौतिपयोरेव०' । ५ 'सनिमीमा०' । ६ 'णौ च संक्षजे'
 ७ हुदानादनयो, तेन याजयितुमिच्छतीत्यर्थ । ८ 'सनीवन्तर्धप्रसज०' ।
 ९ 'स्मिपृह्रञ्जशा सनि' । १० 'सेऽसिचि०' इति वेट् । [इति सन्नन्तप्रक्रिया]

(यदन्तप्रक्रिया)

११ 'सूचिसूत्रिम् यद्व्यत्यर्शूणोतिभ्यो यञ् वाच्य' 'दीर्घोऽकित' १२ 'घातो
 रेकाचो हलादे क्रियासमभिहारे यङ्', 'ग्रहिज्येति' सम्प्रसारणे 'रीगृदुपधस्य च'
 इत्यत्र 'रीगृत्वत इति वक्तव्यम्' इति रीक् ।

यथा विद्याधरैश्वर्यम अजपनिष्ट तस्यग्रद्धा मयोच्यमाना कथां निजश्रुतिपथमव-
 चारयितुं स्वम् अबैधोयम्ब—

‘अस्ति गौदापरीतीरे प्रतिष्ठानाभिधानो देश । तत्र ताम्रपराप्रमग्निविक्रम-
 मेनाद्यो वैश्रमसेनी राजा धनूय । अधर्माय कोपिनोऽपि कोऽपि नो . नानन्यत्र
 यो यस्य राष्ट्रे साधारणोऽपि जन । राजनीतिचतुरोऽपि धार्मिकपरो यो न प्रजानां
 विपदे पदे पदे अचञ्चलम्यत । प्रतापशालिनो यस्य नामाकर्गनेनेनवारयो रणे दुर्ग-
 दारण निजविजयनिराशा समासासद्यन्त । यदनुभावोऽरिगणयोवनयोवनवाम-
 न्तिक्विभूमिमदम् अद्ददद्वत । कश्चविलम्बितसंशेषकाटोपमात्रेण आहितारि-
 हृदयभयो यद्भुजो भुजद् इव सपत्नानपि विपत्तान् अद्ददद्वत ।

आस्थानमण्डपगतस्य तस्य सेवार्थं शान्तिशालाण्यो भिक्षुरेव फलम्
 उपानेनोयत । स राजा चापि तत्फलमादायासन्नर्तिन कोपागाराधिकारिणो
 हृते अद्देदीयत ।

इत्थं व्यतीतेषु दशसु वर्षेषु फलमेकदा राजे दत्ताऽऽस्थानतोऽपमृते भिक्षो
 तत्पुत्रं राजा रक्षिणां हस्तान्मुखाय देवतस्तत्र प्रविष्टाय च श्रीशामरुटोपाया-
 दायाशदद्यत । स चमरुटो यावत्तत्फलम् अशास्यते तावदेभिद्यमानमभ्यात्तरमात्
 उत्तममनसं स्वमेवं निरगात् । तद् दृष्ट्वा राजा तत्फलमादाय भाण्डागारिकम-
 प्रार्थ्यात् यद्विद्वन्नीतानि यानि पत्नानि मया सुभ्यमनुदिनमर्पितानि तानि
 स्वया एव स्थापितानीति तत्पुत्रा मनस्य कोपाप्यसो व्यतिजपत् यत्तानि पत्नानि
 गत्तमनुदाट्यैव प्राचेभिषिषि गजासुतमत्राहम् । आदेशभेदश्च तत्र गत्या गये-
 पदं । एवमभिदधानो राजासप्त कोपाप्यसु तत्र गत्या निरीक्ष्य पुत्ररागो
 न्यवेदयत् यत्तत्र पत्नानि तु न सन्ति विन्तु रश्मिगगालोर्नान्ददमानरत्नरानि-
 देदीप्यमानो दरोदश्यते । तदाकर्णयान्तिपुष्टे भूय तान् मर्गान् पौनरक्षिणे दश
 पूर्वदासतं भिक्षुमग्नेधुस्वदत्, ‘भिक्षो, एवमेतावद्दत्तवयेन यत् एव मां
 मेदश्वम जिमेनेत ते प्रयोजन बराह्मणो इति न यावत् यदपि न तावत् पर
 फलमर्त्ते त्ररोदृष्टिदे’ । एतदुपगतं राजानं भिक्षु रक्षययान्ति—‘देव धीर-
 याहाय्यगारेषु मन्त्रभाषनं मेऽत्र पांते प्रयोजनम् । तत्र च नगान् पत्नान् पुरो

१ ‘य विभाषा.’ । २ ‘सम्ब हल’ । ३ ‘पुमाप्पा०’ इतिभेदं पुत्रो यद्
 लुहो’ । ४ ‘लुपमदचर०’ ‘एतज्जभदददशभगवशाच’ । ५ ‘म्विमुवि०’ ।
 ६ ‘रोदुपपथस्य च’ । ७ ‘हृते रो ल’ इत्युभयत्र लाम् ।

इति मन्मात्रासाध्ये तत्र चेदीर्घ्यमाणं ते साहाय्यमहम् वावश्ये । तन्निसाम्य
 'तथास्तु' इति प्रतिपनीपद्यमाने राजनि तोतुध्यमाणः श्रमणः 'तर्हि आगामिन्यां
 कृष्णचतुर्दश्यां निशागमे महाशमशानान्तर्वटस्याधः स्थितस्य ममान्तिकम्
 भवताऽऽगन्तव्यम्' इति नृपं वावचाचक्रे । तदानर्थं 'वाढम्, एवं करिष्यामि'
 इति महीभुजोक्तं चान्तिशीलः श्रमणो जरीहृद्यमाणो निजागारमोर ।

अथ निर्दिष्टायां चतुर्दश्यां महासत्त्वो भूभुक् भिक्षवे प्रतिपन्नां प्रतिज्ञां
 सास्मर्यमाणः परिहितनीलवसनः, खड्गहस्त, शार्श्व्यमान-सर्वजनपरिजनराज-
 धानीतो निर्गत्य निविडध्वान्तवातमलीमसां वावाशयमानकौशिकाम्, रेरीयमाण-
 युक्ताम्, रीह्यमाणपरिडोडौक्यमानजम्बुकाम्, परितोत्रौक्यमानश्रापद्वह्वन्यमान-
 निखातशवाम्, जेघ्रीय्यमाण-देध्मीयमानशवनसामगन्धाम्, चित्यालोकालोक्य-
 मानाश्च शशाखिशशाखाघटवन्धाम्, क्वचित् संचेस्त्रीयमाणकफेरकुलचोकुष्यमाण-
 कुणपसनीहस्यमानान्तरन्त्राम् अन्यत्र जेघ्नीयमानकापालिक-सासाध्यमानमन्त्राम्,
 शमशानभूमिमवाप्तान् । जगाद् च तत्रोपसृत्य घटतरोरधरितघ्नन्तं भिक्षुम्,
 'भिक्षो, एषोऽहनागतः, समाचचव कस्यां काष्ठायां तेष्ठीयै, कान् वा तत्र साधन-
 विघ्नभूतान् खच्चिन्नो जेघ्नीयै' इत्यमुक्तो हृष्टियुक्तो भिक्षुरवाच, 'राजन्,
 प्रसन्नर्धदितो दक्षिणामुखं विदूरं गत्वैकाकिनि शिशपातरी समुल्लम्बितरिधतं
 मृतमेकपुरपमिहानीय साहाय्यं मे विदेधीयस्व । तन्निसाम्य 'तथास्तु' इति
 निजस्वीकृतिं देदीयमानः सत्यसङ्गरो राजा दक्षिणा दिशमवलम्ब्य समुपात्त-
 प्रदीप्तचितालातलक्षितेन पथा गत्वा कथंचित्त शिशपातरुमवाप्य चिताधूममलीम-
 सस्य भूतस्यैव तस्य तरोः स्त्रन्धे लग्नमान तं शवं सनारुटतत्तस्मिन्निद्वरज्जुं
 भूमावपातयत् । पतितमात्र एव च स शवोऽऽस्माद् व्यथित इवोच्चै अक्रोक्यते
 इति दयालु-राजा जीवशङ्कया ततोऽवस्त्रं नददानि प्राञ्चासीत् । तेन च शवोऽ-
 द्रहानम् अजाहस्यत । एतेन राजा वेतालाधिष्ठितं तं मत्वा कथमेवं चाकल्पसे,

१. 'शोभकृत', 'शुणो यद्भुक्तो' । २. 'न वश' । ३. 'नीम्बकुसुम्ब-
 कुम्भुकसपतपदस्कन्दाम्' । ४. 'कृच्छतेलिट्' । ५. 'यच्चि च', 'दीर्घोऽङ्कित' ।
 ६. 'अनङ् यि क्किति' । ७. वाश्ट शब्दे । ८. री गतिरेपणयो. (रेपणं
 वृकशब्दः) । ९-१०. 'ईघ्नाभ्यो' । ११. 'नीम्बकु' । १२. 'जपजभ०' ।
 १३. 'हन्तेर्दिसाया यच्चि धनीभावो वाश्य' । १४. कुब् गच्छे 'न कवतेर्यच्चि'
 कवतेरिति शपा निर्देशादादादिशयोर्न ।

एहि गच्छाव' इति यावत्त्रिभयोऽभिधत्ते तावद् वैतालव्यापारित स शवो भूमाव-
दश्यो भूया तस्मिन्नेव तरौ पुनर्लभ्यमानोऽदृश्यत । त्रिविक्रमसेनस्त शवमव-
तारयितु पुनस्त वृक्षमभ्यरुहत् । ततस्तमगतार्थं वैतालाविष्ट त स्कन्धे चारोप्य
मौनेन गन्तु प्रचक्रमे । यान्तञ्च त शवान्त स्थो वैतालो ललाप यन्मा वेप्रीयमाण
स्त्रमध्वनि शश्रम्यमे इयध्वध्रम येर्ध्यां यथा त्व याया एतदर्थं कथामहमेका
त्वा वर्णयामि—[इति यदन्तप्रक्रिया]

आसीत् पुरा पुरारिक्नत्या वाराणस्या निजप्रतापानलनिर्दग्धसपत्नकुलका
नन प्रतापमुकुटो नाम राजा । तस्य रूपशौर्याभ्या स्मरारिजनदर्पदलनो वज्र
मुकुटो नाम तनयो बभूव । स च राजपुत्र पितृभ्या स्वपि
प्रियापार्थक्ये भवानुरूप चेकीर्ष्यमान सौन्दर्येण शरीरेण च शुक्लपद्मे
(यद्भुगन्त प्रक्रिया) शशीव सातिशय शोशूयायके । तस्य च राजपुत्रस्य स्वश-
रीरादप्यधिकप्रियो महामति, बुद्धिशरीरात्पयो मन्त्रिपुत्र
सरया समनायत । स चैकदा नृपात्मनस्तेन सरया चेकीडप
मानो मृगयानिप्रमद्वतोऽतिदूरमभ्यान गतो निजशरै शटालाना सिंहाना शिरासि
शौर्यधीचामरार्गाव वरीवुरच्यमानो घनवनमेकमरिशत् । तत्र च स बभ्रम्यमान-
भ्रमरकुलपेपाद्यमानविक्रमस्तरसजुमुमरसे, सास्यन्धमानसहकीनिरयन्निमे-
सिच्यमानरमेऽवने वने, लताप्रतानै येषीर्ष्यमानेषु तस्युल्लमेषु सेसिम्यमानाना
नानाविधसकुन्ताना, कालपरिपाकेन च त्रियोगिहृदयेरिषि पम्कुर्ष्यमानेषु फलेषु
चयूर्यमाणानामारक्तचक्षुबुध्नां चटकाचटुलचण्डुलादीना श्रुतिमुत्तरविरावै
जेहीयमाणमानस सुचिर व्यचरत् ।

तस्मिन् वने सवयस्यस्तथा विचरन्नेव स राजपुत्रोऽपरसागरे इव रिस्तुने
स्वच्छकाचत्रिमलाप, इन्दोवरकुलपद्मद्वारोत्पत्तिस्याने, वनमीलित वर्तमाने सरोवरे
खानार्थमागता दिव्या कन्यामेकां ददर्श । सा च स्वकीयलावण्यनिर्हरेण सरोवर

१ यम उपरमेऽस्माद् यदि 'नुगतोऽनुनासिकान्तस्य' तत 'अप्रत्ययात्'
इति अप्रत्यये, टाप् । [इति यदन्तप्रक्रिया]

(यद्भुगन्तप्रक्रिया)

२ चाय मन्तानपालनयो 'चाय की' । ३ 'विभाषा श्रे' । ४ 'सिचो
यधि' । ५ 'स्वपित्यभिधेयां यधि' । ६ 'चरफलोश्च', 'उत्तरस्यात्' ।

परिपौपरती, दृष्टिपातैश्चाभिनवमुत्पलवनमिव सरीसृजती, जितेन्दुना मुखेनाम्बु-
जानि प्रत्यादेदिशती इव राजपुत्रस्य मनोऽर्जुहरीत् । प्रविशति यूनि तस्मिंस्तत्र
विलासच्छन्नना स्ववेशाद्याख्यातुं सा संज्ञाञ्च अचरोररीन् । तथाहि—पुष्पशेखरा-
दुत्पलं गृहीत्वा सा कर्णं अचरोकारीन् । दन्तरचनाञ्चोत्पलेन व्यदाधात् । शिरसि
साकृतं पद्मं हृदये च करम् अदादाधीत् । तथापि राजपुत्रो न तस्या सङ्केतम्
अजाग्रहीत् । बुद्धिमान् बुद्धिशरीरस्तु अबोधुधीन् तदानीं सर्वम् इति स तस्या
निवासादिविषये सर्वं निधेचयौञ्चकार ।

चणाञ्च सा कन्या तद्रनुगैस्ततो नीता भिन्तु स्वगृहमवाप्य पर्यङ्कस्थिता
सास्वैपती अपि न तन्नृपात्मजनिहितचित्ता विश्रामम् अलात्म्भीन् । राजसुतोऽपि
समवासनिजनगरीको भ्रष्टविधो विद्याधर इव तां विना कृच्छ्रां दशाम् अन्वबो-
भूवीन् इति तस्यैतामवस्थामवलोक्य रहसि तत्कारणं मन्त्रिपुत्रो बुद्धिशरीर'
अर्थाप्रत् । अभिव्यक्ततःकन्यानिमित्तकदु खश्च तदानीं राजपुत्रो मित्रेण भृशमा-
श्वासमान अजागदीत् 'यस्या नाम, ग्रामोऽन्वयो वा न ज्ञायते सा कथं प्राप्येति
किमर्थं त्वं मृषा मामाश्वासयितुं प्रयायसीपि नाहमेतावान् भाग्यवान् यद्विधिर्मह्यं
तादृश्यास्तस्या साक्षात्कृतिमपि वितातीतात् किमुतान्यत् इति । राजपुत्रेणेत्यमुक्तो
मन्त्रिपुत्रोऽकथयत् यत्सङ्केतेन सा सर्वम् असोसूचीत् इति कथं भवता साऽज्ञा-
तनामान्वयग्रामेत्युच्यते, तथाहि—कर्णं उत्पलं यत्तथा न्यस्तं तेनैतत्सूचित
यत्तस्या निवास कर्णोत्पलस्य राज्ञो राष्ट्रे वर्ततीति । तथा या दन्तरचना कृता
तथैतत्कथितं यदहं दन्तघाटकस्य कन्याऽस्मीति । समुत्सितपद्मा च सा 'पद्मा-
वती' इति स्वनाम असुसूचत । एवं हृदयसमर्पितहस्ता सा एतदुत्तवती यत्त्वयि
मम प्राणा वर्तन्ते इति । अत एतेन सर्वेणैतत्समायातं यत् कलिद्विदेशे विरयातो
य कर्णोत्पलो नृपस्तदन्तघाटकस्य सङ्ग्रामवर्धनारयस्येयं जगद्विरयाता, प्राणा-
धिकप्रिया पद्मावतीनामा कन्या । लोक्तो हि सर्वमेतदहम् अशोभविषम्
इत्यल्लिलं वेवेमि । अत एव च तद्देशादिशंसिनीं सज्ञामवागच्छम् । नाहं त्वां
वनीक्रीमि, मा मदीया गिरमतो मृषा त्व जागृहि, मा चात्मभाग्यं जर्गुडि । प्रात-

१ पृ पालनपूर्णयो, 'गुणो यद्भुको' 'दीर्घोऽकित' 'नाभ्यस्ताच्छनु' ।

२. 'दृष्टिकौ च लुकि' । ३. 'ऋतश्च', 'यडो वा' । ४. 'विभाषा चे' ।

५ लुका लृते प्रत्ययलक्षणाभावात् 'स्वपित्यमि'—इत्यस्याप्रवृत्ति । ६. प्रच्छ
ज्ञीप्सायाम् । ७. ग्रह उपादाने । ८. गृह् गहणे ।

रप्रधि केवटं विम्वन्धस्त्रं बर्हुद्धि ततो यधोपाय मत्रं सम्पादयिष्ये । मन्त्रिपुत्रेणेच-
मुक्तो राजमुत अतोतोट्, समुपलन्धोपायश्च अमोमोत् ।

परेद्युर्मन्त्रिपुत्रकृतमन्त्रग्रोऽध्वारुदो राजपुत्र प्रियार्थां मृगयायात्नेन स्वमन्दि-
राग्निर्गय पुनस्तां दिशमुद्दिश्य स्वश्वमदिशयत् । मध्येमार्गच्छे द्रुतगान्तृविवेचि-
तसैनिको मन्त्रिपुत्रैकमहाय मन् कलिङ्गप्रियं प्राप । तत्र तौ राजसुतमन्त्रिपुत्री
कर्णोत्पलमहीभृतो नगरे तस्य दन्तघाटकस्य भवनमन्त्रिय तद्दूरे एव एवस्या
वर्षीयस्या योपितो गृहं प्राविशताम् । तत्र प्रदत्ताम्बुयजसाश्वौ निभृतस्थलेऽ-
वस्थाप्यैवत्र स्थिते च राजपुत्रे मन्त्रिपुत्रो वृद्धा जगाद, 'अप्यम्ब, सङ्ग्राममर्थं
दन्तघाटकं जानासि ?' तदाकर्ण्य सा जरद्योपिजगाद, 'आम्, अहं तस्य दुहितु
पद्मावग्या धात्रीति सर्वं तत्परिवारं मम्यग्नेभि । म्बिन्तूपहतस्मनमिदानीमह
त्रिभर्मीति नाहं तत्रन्तिकं गन्तुं जाहमि' । एतदाकर्ण्य स्वकीयोत्तरीपादिदानेन
तां सन्तोष्य मन्त्रिपुत्र पुनरब्रवीत्, 'मात, यदहं प्रार्थये तद्गुप्तं मग्नाद्याम्म-
त्साहाय्य चर्हुद्धि । दन्तघाटकमुता पद्मावतीं गत्वा स्वमेवं यद् 'यद्यो राजपुत्र
सरमि स्वया जरीगृधयाऽदरीदरयत एव्दएहरीनायदरीभृतोऽभ्यात्र वरीरुतीति ।
विद्य, यदा प्रभृत्येव सरमि त्वं प्रेमदृष्ट्या तम् अवैवरी, हृदयेन च अवैवरी,
तदा प्रभृत्येव स रमणीरूपस्वर्ज्जागाधाऽनङ्गाधाऽगाधार्णवनिमग्नो निजजगृहाम-
प्यामतोष्ट्रयारुपेण जाप्रहीति । स्वप्नामम्यायेन पद्मास्तरेऽपि मोनोर्त' । कर्पूर-
गुरूशोरादिशीतोपचारेणापि न शान्तिम् अधिक्रमीति । अनुनेनोपमानोऽपि न
विद्विष्य चगुरीति इति तस्य दशाया दादयती एवा मूचयिमुमहनिहायाता ।
प्रणोतवीमि, तथाऽचिर चरीरुद्धि येन तत्र सयोगेन स्वयाम कानोऽपि न वास्व-
ध्यात्' इति । एतदाकर्ण्य दानवशीरुता सा वृद्धा पद्मावतीपाशं गत्या स्वगान्तर
एव कर्पूरलिप्तपागिद्वयाद्गुलिचिद्धितोभयगण्टा, परिभयोद्विशा रदती प्रयावन्त ।
गृष्टा च मनी जगाद यदितो गत्या गुप्त युष्मदागमन मया तस्य निवेदितम् तेन
च तथा निर्भर्म्म्य द्वाभ्या पागिभ्यामहमाहतेति जाहेति न तद्गुलिमुद्रा अद्यापि
मर्दापगण्टी इति । तस्यमुने मनि नैराशयप्रिषण न नृपाम्बव महाप्राज्ञो

१ प्रिचिर शृधभावे । २ ह्ये गतिज्ञानयो (वान्तिरिष्टा शाभा च) ।

३ तूत्र वरणे । ४ गृधु अभिवंशायाम् । ५ गाष्ट प्रतिष्ठापिष्यदग्ने च,
अप्रयये, टाप् । ६ मुष्टां मोदगनुत्पाययो, 'राते प', निरादीःनाननार्धधातु-
कान् 'न धनुलोप आर्धधातुके' टापम्याप्रवृत्ति ।

मन्त्रिपुरो जतान्तिरमुवाच, 'मा विपादमाधि वाऽग्निर्नहति, मन्त्र रक्षन्त्या तथा निर्भर्त्स्य अस्या वक्त्रे दशाङ्गुलीर्निपातयन्त्या सूचितं यद्वल्लपनीया इमा दश रात्र सन्नानुचिता इति प्रतीच्या । इत्थमाश्वासितराजसुतो मन्त्रिसुतश्च विपणित्रिकीतस्वाधिष्ठतत्रिस्त्रिस्वगोपलब्धधनेन वृद्ध्या महार्हं भोजन साधयित्वा तथा सहोभावभुञ्जाताम् ।

अथो व्यतियापितदशदिनो मन्त्रिपुरो जिज्ञासार्थं पुनरपि वृद्धा पद्मावत्यन्तिकं प्रेषितवान् । मिष्टान्नपानादिदुग्धा सा तदनुरोधत पुन पद्मानया वासगृहमभ्युपेत्य तूर्णां स्थितापि तदवस्थामपराधरूपेण गणयन्त्या तथा सालक्तकाभिरितिसृभिरङ्गुलिभि उरस्यभिहता तदन्तिकादानात् । ताद्भावलोक्य मन्त्रिसुतो राजसुतमत्रवीत् 'एवं जातेऽपि मान्ययैतन्त्रागृष्टि विन्यस्तसालक्ताङ्गुलिमुद्रान्नयया तथेत्यं सूचितं यत्तिस्रो निशा सरजस्काहमित्येता अपि प्रतीच्या वेवीर्ष्यन्ताम् इति । [इति यद्भुगन्तप्रक्रिया]

अप्यहे गते मन्त्रिपुरस्तां वृद्धां पुन पद्मावत्यै प्राहैषीत् । सा च तदानीं तन्मन्दिरमवाप्ता सम्मानपूर्वकं प्रीत्या सम्भोजिता पानलीलादिभिर्दिनं विनोदिता सातिशयम् असुखायत । सायञ्च यावत्सा वृद्धा गृह गन्तुं प्रियापार्थक्ये सुमनायते तावत्तत्रत्यालोका भयानक बहिर् अशब्दोयन्त (नामधातुप्रक्रिया) यदलानाद्भ्रष्टो मत्तहस्ती जनान् मथन् धावतीति । तदाकर्ष्य पद्मावती वृद्धामेवमभापत यदस्तिरुद्रमार्गेण तव गमनं साम्प्रतमसाम्प्रतम् । अत पीठिकाया समुपस्थाप्य बृहद्बवात्तवद्दालम्बितरज्जुका त्वा तत प्रक्षिपामि । एव गृहोद्यान प्राप्य वृद्धममुमारुह्य विलङ्घिताद्प्राकारा स्वगृह गच्छ । एवमुक्त्वा सा चेटीभिर्गवाक्षेण तां वृद्धा रज्जुपीठिकया

१. 'अनुदात्तोपदेशः' इत्यनुनामिक्लोपस्थाभीयत्वेनासिद्धत्वाच्च हेर्लुक् ।
२ अज गतिक्षेपणयो, यटन्ताद् यक्, अस्य यद्भुक् नास्ति, आर्धधातुके इति विषयसप्तमी तेन यडि निवक्षिते एव व्यादेशः । यडो लुकापहारे तु विषयत्वाभावेन 'अजेर्ध्वान्नपे' इत्यस्याप्रवृत्ते ।

(इति यद्भुगन्तप्रक्रिया)

✽ नामधातुप्रक्रिया ✽

३ 'सुखादिभ्य कर्तृवेदनायाम्' इति क्यङ् । ४ 'शृशादिभ्यो भुव्यच्चेर्लोपश्च हल' । ५ 'शब्दवैरकलहात्रकण्वमेभ्य करणे' ।

यहिरचीवरत् । सा चापि यथोक्तेन पया गत्वा राजपुत्राय मन्त्रिमुताय च यथा-
वत्सवं वेदांपयति स्म इति चतुरो मन्त्रिपुत्रो राजपुत्राय सर्वं तदित्यम् अर्थांपयति
स्म यत्तवेष्टं मिद्धम्, तथा हि युक्त्या मार्गः प्रदर्शितः अतस्त्वमद्य प्रदोषे एतेनैव
पया तस्याः प्रियाया मन्दिरं प्रविश । तेनेत्यमुक्तो मन्त्रिपुत्रयुक्तो राजपुत्रो वृद्धा-
निर्दिष्टेन तेन प्राजारवर्त्मनोद्यानमागत्योपरिष्ठान्मार्गोन्मुग्योभिश्चेटीभिरधिष्ठितां
लम्बमानां मण्डिकां रज्जुमवलोक्य तदारूढो दासीभिराशुश्चित्तम् । प्रियान्तिकं
प्रापितः । तस्मिँश्च तत्र प्रसिष्टे मन्त्रिपुत्रः स्वयामं प्रत्याययौ, राजपुत्रश्च ह्ययां-
भ्यन्तरवर्तमानां पद्मावतीं रूपयाञ्चकार । सा चापि तमरलोक्ष्य चिरौत्सुक्योचितं-
क्ण्टप्रहादिभिस्तैस्तैरनुभावैस्त्वान्त प्रेमभासमभिव्यानज्जेति गान्धर्वेण विधि-
नोढया तथा कान्तया सह पूर्णच्छो राजपुत्रो गुप्तं तत्र तस्थौ ।

अथ गतेषु केषुचिद्विषयेषु एकदा रात्रौ राजपुत्रः पद्मावतीमेवागन्ते मन्त्रयाञ्च-
कार यन्मया महागतो मम मुह्यन्मन्त्रिपुत्रस्तव धात्रीगृहे एकस्त्री तिष्ठतीतीह
चिरंयति मयि म दुःखोद्विष्यते अतः इदानीमहं तदन्तिकं यामि सम्भाष्य च तं
पुनरिहागमिष्यामीति । एतदारण्यं तद्वियोगचिन्तया दौर्दयमानापि पद्मीमूर्ध-
माना सा धृता पद्मावती प्रियमुवाच, 'आर्यपुत्र, मया कृतास्ता मंजास्त्वया
ज्ञातास्तव मित्रेण तन्मन्त्रिपुत्रेण वेति मां विज्ञापय । तस्मिंशम्य राजपुत्रो न्यगर्दाद्
यन्मया तं मञ्जेतैर्न त्रिभिद् ज्ञातमपि तु स्वर्धं द्रौढु ग्यमानं मामवलोक्य
मृशमाश्रमयन् स मम मुह्यदेव सर्वं स्वत्मज्ञेतिनं सरिरमयमस्मैयति स्म ।
एतदारण्यं मा जगाद, 'एवं क्लिश्येन तद्विषये कथयता स्वयाऽनुचितमाचरितम्
यतो हि स ते मखेति मम भ्राता । अतस्ताम्बूलदानादिना म सर्वथा परिचरि-
तव्य आसीत् ।' एवमुक्त्वा तथाऽनुमतो राजपुत्रः पूर्वपथेन सख्युरन्तिकमात्रगाम
ताकृतं संज्ञाविज्ञानञ्चानुपगतस्तं मूचयाञ्चकार । न म शिन्तु तस्मिन् विज्ञायाम ।

परिणतिं गते दिवसे, निवृत्ते च तयोः सान्धे त्रिधा, सायं पद्मावत्या-
सग्नी स्वहस्तोपात्तमपक्षान्ताम्बूलपात्रा तत्रात्रगाम । पृष्टमन्त्रिपुत्रःशला च सा

१-२. 'अर्घ्यवेदयोरध्यापुत्रवचस्य.' । ३. रूपं दर्शयत्यर्थः 'सप्यावशात्तरूपं' ।

४. चिरं कुरति, 'ताकरोति तदा षष्टे' । ५. मुत्तादिभ्यः कर्तृवेदानादाम् ।

६. 'कर्तुं कयद् सलोपश्च' इत्याचारे कयद् । ७. 'अस्मदो द्वयेश्च' इति नियमेन

मामाषष्टे स्मेत्येकप्रतिरिच्छादाम् धरमान् आषष्टे स्मेति बहुवचनान्तपिपृही-
तादस्मच्छब्दाद् धापर्यप्रिच्छायां णिचि टिलोपः ।

युक्तिनो राजपुत्रस्य भोजन निषेद्धु भोजनपानादिषु तदागम प्रतीक्षमाणा स्वस्वामिनीमावेद्य सद्योऽपद्यत ।

गताया पद्मावतीसरया मन्त्रिपुत्रो राजपुत्रमवदत्, 'देव, कौतुकमहमेक त्वा दर्शयितुमिच्छामि तत्त्व पश्य ।' एतदुक्त्वैक पक्वान्न तत्रामत्राद्दुष्टस्य सार-
मेयाय प्रादात् । तच्च स जग्ध्वैव व्यपद्यत । एतदवलोक्य चित्रीयमाणचेतसा राजपुत्रेण तत्कारण पृष्ट पटिष्ट मन्त्रिपुत्रोऽभापत, यत्सज्ञाज्ञानेन धूर्तं माम वगत्य त्वदनुरक्ता सा मत्तितृचया त्वदनुचिष्टृक्षया च विपेणात्र मिश्रयित्वा मदर्धमिह प्रहिण्वती त्वाञ्च भोजनादिग्रहणाय तत्राकारयन्ती थ चिन्तयति यदेतस्मिन्नसति राजपुत्रो मद्येन् मम वशवदो भवेत् । सति चैतस्मिन्नेतद्वशगो मा मुक्त्वा स्वनगरीं परावर्तेत् । अत परित्यक्तमन्युस्त्वं महुक्तयुक्त्वाऽस्या हरणे मतिं कुर्या । एवमुक्तवन्त मन्त्रिपुत्र यावत्स राजपुत्र सय बुद्धिशरीरस्यम् इत्य प्रशसति तावत् 'हा । राज्ञो बाल सुतो विपन्न' इति दु खितचनारवो वहिरभ्रूयत । तच्छ्रुत्वातिहृष्टो मन्त्रिपुत्रो नृपामज जगाद् यद्य निशि त्व पद्मावत्या गृह गत्वा मध्वैस्वन्ती ता मधु धापये । तत्पानमदेन च सा नष्टचष्टा, निस्सज्ञा गतनीवेद्य यावत्तिष्ठति तावत्तस्या कनीतटमस्त्रितप्तेन मद्दत्तेन शूलेना ङ्कयित्वोपात्तदाभरणसञ्चयोऽवटम्बितरज्जुर्विनिर्गतो गवाक्षेण वहिरागच्छे । तत पर यथा भद्र भवेत्तदहमभिधास्यामि । एवमुक्त्वा मन्त्रिपुत्र कारितशूकरशावक सकाशाधिक्रायसकुण्डिलकर्कश शूल रानपुत्राय ददौ । रानपुत्रश्च गृहीततच्छूले निशि पूर्वपद्मावतीगृहमवाप्य मद्यनिश्चेष्टा ता शूलेन जघनेऽङ्किता हताल-
ङ्काराञ्च विधाय 'सण्युरन्तिकमागतस्तस्मै प्रदक्षिताभरणो यथाकृत शशस । मन्त्रिपुत्रोऽपि च तेन तदीप्सित सिद्ध मत्वा गत्वा च प्रात श्मशान कृततापस वेपो राजसुत स्वशिष्य विधाय तमवधीत्, 'अलङ्कारेष्वेपु मुक्तावलीमादाय विचिक्रीपया त्वमापण व्रत, बहुवस्त्राञ्जोमा वद, यत्न प्रदर्श्यमानामिमा चिक्रीपु सर्वो जनो विलोकयेत् न किन्तु कश्चिदना गृह्णीयात् । पुररक्षिभिश्च चोररूपेण निगृहीतस्त्र वदेर्यन्मदीयेन गुरणा विक्रेतुमिय मद्य प्रदत्तेति ।

मन्त्रिसुतेनेच प्रेषितो रानसुतो धृतमुक्तावलिरापणे भ्रान्त्यन् इन्तघाटक-

१ 'नमोविरिचक्षित्रड क्यच्' । २ माम् इच्छन्, अस्मच्छब्दात् 'सुप आत्मन क्यच्' इति क्यचि 'प्रत्ययोत्तरपदयोश्च । ३ मधु इच्छन्तीम्, सर्वप्रा तिपदिकानां क्यचि लालसाया सुगसुकौ' ।

मुताऽऽज्ञापितैर्ध्वीरगोपिभिरधिशारिभिर्निगृहीत' तन्नगमेव नगराप्यक्षमनङ्गमा-
नीतः । तैश्च दन्तघाटककन्याया. निशि हृतेयं मुक्तावली कुनो एन्देति शृष्टो वेपथेग
तापसः स राजपुत्रोऽवादीत् यन्महामियं मदीयेन गुरगा प्रदत्तेति स एतद्विषये
शृच्छयताम् । तदाकर्ण्य तदधिशारिणस्तमुपेत्य पप्रच्छुः, 'भगवन्, मुक्तावलीयं
कथं तत्र शिन्यहस्ते गता ?' तद्विशम्य स धूर्तो रहमि रहस्यं तस्याभापत यत्त-
पन्त्री अहमरूपेषु सदैवेतस्ततो भ्राम्यन् देवादिहाद्य निशि श्मशानमार्धयिपम् ।
स्रगं स्थितश्चेतस्ततः समागतं योगिनीगणमहमपरयम् । तन्मध्ये एषा योगिनी
समानीतं कञ्चिद्राजपुत्रं समुदाटिततद्दृष्टमलं भैरवायोपहारीकृतवती । ततो
मधुपानोन्मत्ता सा मामलोक्य विविधान् कामुकीभावानभिव्यञ्जयन्ती, समु-
द्धमती, अर्धस्यन्ती वडवेव मामुपगत्य जपतो मेऽक्षमालिनां भक्तोऽपाजिर्हापिते-
त्यतिक्रुद्धेन मया सा जघनस्थले मन्त्रप्रज्जालितायसशूलेनाङ्किता, तस्या-
कण्ठान्मयेयं मुक्तावली चाहतेति तापमानर्हा सा मम विज्ञेया वर्तते ।

एतद्विशम्य पुराप्यक्षो गत्या स्रगं तद्रूपं व्यजिज्ञपत् । भूपोऽपि च तदानी-
मेशमास्रवनितां दन्तघाटकमुताजघनस्थलमल्लोकयितुं प्रेषितवान् । परार्तिता-
याश्च तस्या मुग्यात्मरथं तज्ज्जास्वाऽनयैष ङारिन्या मदीय' सुतो प्रस्त' इति
समुत्पद्यमतिर्मन्त्रिपुत्रतपरिचरन् समीपे स्वयमेव गत्या शृष्ट्वा च तत्कथनेन मुता-
शियुक्तिदु ग्योद्गाप्यायमाणचतुर्भ्यां पितृभ्यां शोच्यमानामपि पद्मार्ता पुराशिर-
वामयत् । सा चैवं निवांमिताऽप्यटव्यां वर्तमाना तत्स्रगं मन्त्रिपुत्रतमुपायं
सम्भाव्य प्राणाद्य जहाश्रिति दिनान्ते परित्यक्तापय-शिन्यवेपी मन्त्रिपुत्रतुपा-
त्मजौ ममारुढार्धौ मार्गे शोचन्ती तामुपेत्य समाधायनपूर्वकं तुरगे समारोप्य
स्वराष्ट्रे नीतवन्तौ । तत्र च तया निवृत्तो राजमुनः समुग्रं तस्यां । दन्तघाटकस्तु
व्यतिश्रेणैतेनारण्ये स्वमुतां श्वापदाशितां मर्या ययीयांसमपि तं ज्यापयता,
दरीयांसमपि तन्मृत्युं नेद्वैयता, प्रतिदिनञ्च कन्याविपोगजन्यदुःखं दार्पयता
महता शोकेन स्वपादि, तज्जायां च तमन्धगमत् ।

१. श्वपतेर्लुङ् । २. 'अध्वशीर०' 'अध्वश्रीरयोमैपुनेच्छायम्' । ३. 'वाप्यो
प्यभ्यामुद्रमने' । ४. शृद्धं कुर्वतेत्यर्थं णाविष्टरज्ञायै 'शृद्धस्य च' इति ज्यादेशः ।
५. अन्तिरं कुर्वतेत्यर्थं णाविष्टरज्ञायै 'अन्तिरगाडपोनेदगाधी' । ६. 'प्रिय-
स्थिरस्फिर०' इति दीर्घस्य द्राघादेशः । ७. 'धिगू ते पद' ।

आह्वयतैतत्कथो वैतालो नृपमब्रवीत्, 'त्व हि बुद्धिमता श्रेष्ठ पुरुष इति दम्परधोरनयोर्मरणे किं मन्त्रिपुत्रोऽपराध्यति राजपुत्रो वा तत्र हेतुरुताहो पद्मावत्यास्तत्र वर्ततेऽपराध इति सशय मेऽपनयस्व । जानानोऽपि यदि तच्च त्व न वद्विष्यसि तदा शिरस्ते शतधा स्फुटिन्यति' ।

एवमुक्तवन्त त त्रिविक्रमसेनो वैताल जानान शापभियैवमबोचत्, 'योगेश्वर, न किमप्यत्र दुर्विज्ञेय वर्तते, नापि चान्यतमस्यापि तेषा त्रयाणामत्र वर्तते पातकमपि तु राजा कर्णोत्पल एवात्रापराध्यति । यतो हि प्रभुकार्यं कुर्वन्मन्त्रिपुत्रो नात्रामश्रौयत । पद्मावती-राजपुत्री च कामशराग्निना सन्तापिताविति स्वार्थसाधनोद्यतौ अविचारार्हा निर्दोषौ । राजा कर्णोत्पलस्तु धूर्तचरितेद्विताद्य जानानो नीत्यनभिज्ञ इति निचप्रजाना तत्त्वगतिमनवगत्य निर्विचार यत्पद्मावतीं निरवासयत्तेन न सोऽपराधभागिति निर्विचिकिसम्' ।

नृपमुखादेवं समीचीनमुत्तरमाकर्ण्य तत्क्षणमेव नृपस्कन्धादुत्तीर्णं स वैतालो वै तालोत्पतत्पतत्रिभिरशालोद्भूतितशाख-सनसैनायमान-सदागतिना सहाप्रत क्योऽपरिलक्षितश्च घ्रापीयाय ।

एवमन्तर्हिते वैताले पुनरपि भूपतिरमुमन्वेपिपिपुस्तच्छिद्रशपापादपान्तिकमा जगाम । यावच्च स चितालोकवशात्तत्रावलोकयति तावत्पूर्ववदेव भूतले पतित कुवन्त शवमवालुलोके इति शवान्तर्भूत त वैताल पुनरपि भूपो यदा निजस्कन्धे समारोप्य तूर्णो जवाद्गन्तु प्रववृते तदा स वैताल स्कन्धाद्भ्रूयस्त नृपमब्रवीत्, 'राजश्रेव गच्छन् त्व महान्त क्लेशमनुभवसीति तव मनोविनोदायाध्वश्रमापनो दाय च कथामेता त्वा कथयामि—

'आसीत् कलिन्दनन्दिनीकूले ब्रह्मस्थलनामको ग्राम । तत्राग्निस्वामीनामक एक श्रोत्रियो ब्राह्मणो न्यवसत् । अपुत्र स पुत्रीर्यज्ञपि पुत्रीर्यज्ञन्तेवासिन सुस न्नुष्ट स्वमठिकायामेवावप्रायाम्, अप्रासीदीयत् । सन्ततिकाम्यैत तस्य कालक्रमे

१ 'गाङ्गुटादिभ्य'—इति डित्वम् । २ 'सत्रकृष्टकृष्ट' इति सत्रश-दाव पापार्थे क्यङ् । ३ सन-सन शब्दादव्यक्तानुकरणे ङाचि, 'लोहितादिङाज्भ्य क्यप्', 'वा क्यप' इति वैभाषिकरतड् । ४ 'मुप आत्मान क्यच्' । ५ 'उपमा नादाचारे' । ६ 'अधिकरणाचेति वक्तव्यम्' । ७ 'काम्यञ्च' इति काम्यच् प्रत्ययान्ताच्छतृप्रयय ।

णातिमुन्दरी मन्दारवतीनामकन्याऽऽजनि या स्वालौकिस्मिन्द्याधरीकृतविधिपूर्व-
विनिर्मितमृष्टिर्यौजने, यौवनेऽर्पणीयत । सञ्जातव्यातिनि च तद्भूतपूर्वमौन्द-
र्ययशमि दिशि दिशि, कान्पुञ्जतस्तप्रायाता' मर्गुणसम्पन्नास्यो ब्राह्मण-
पुत्रास्ताम् श्रौटीयैः । किन्वेकस्मिन् प्रदानेन दोषावात्महत्यां मा कुर्वीयातामिति
भीतोऽग्निस्वामी न कस्मैचिदपि तेषु यौवनसौन्दर्योदयां द्याञ्चक्रे मन्दारवतीम्
इत्यविवाहितायामेव स्थितायां तस्यां तत्र ते त्रयो ब्राह्मणा अपि तद्वचनचन्द्रा-
सप्तचक्रोरुष्टयो न्यवमन् ।

अतर्जितघटनामंघटनपटीयान् किन्तु विधिर्हि चलीयान् । अस्यैव च बलेन
कलीयमानोऽपि भोजायने । यालिशोऽपि विद्वैत्यते । दरिद्रदपि राजार्जति । अयमेव च
सर्वनाशज्ञानादापादावद्धमपि विपौशयति । तिर्यञ्चं सर्धाययति । सभ्यञ्चं तिरोय-
यति । दरिद्रं श्रयैयति धीमन्तञ्च दरिद्रयैति । अस्यैव बलेन मुदिनमपि दुर्दिनायते,
दुर्दिनं मुदिनायते । वीतरागतयाऽपरिगमितशीतवानातप, आत्मविकाशापसारि-
ताज्ञानध्यान्तस्यान्त' तपस्यन् अप्येतप्रेरितो जनो दुर्जन इव कामिनोकाञ्चन-
कामनाकृष्ट 'केशायते । शैलोक्यनाथानामपि नाथोऽयं स्वहस्तोपात्तनाथं नाय-
हरिमिष प्राणिमात्रं यथेच्छं चालयति, उत्थापयति, उपवेशयतीति कश्चिदिह
कसति" इतर- कृणति अपरो रामायैते अन्यो रावणायते । अनस्तद्विवशीकृता
मन्दारवत्यपि समुत्पन्नानन्ददाद्वारेण पञ्चममगात् । एतेन तच्छोकरिह्वाम्ने
ब्राह्मणपुत्रास्तद्बान्धवै ममं श्मशानं नीत्वा परामुं तां स्वभिलाषाभि सह
भस्ममाचक्रुः । पृक्तमथ तेषां विहितमष्टिकः, कृततद्भस्मशय्योऽयाचितोपलब्ध-

१. युवतीनां समूहे मयसोवाचरदित्यर्थं, 'कृत्ुं क्यङ्गलोपध' इति वयटि
त्रिवाहजन्यसंस्कारविशेषनिमित्तकेन पतिशब्देन समासं मति निग्यङ्गत्वात्
'क्यङ्गमानिनोश्च' इत्यस्याप्रवृत्तिः । २. ऊर्ध्वं विवाहितामैस्त्पन् । ३. 'आना-
रेऽवगतमङ्गलोपध' इति शिः । ४. भोजस्यी ह्याचरति इति यिप्ररे 'कृत्ुं-
क्यङ्गलोपध' इति वयट् स च भोजयोऽप्यरग—इति निग्यम् । ५. 'कृत्ुं-
क्यङ्गलोपध', इति वयटि, 'न क्ये' इति नान्तर्ग्येय पदत्वात् मस्य ह्य न ।
६. 'राजा' ह्याचरति, 'अनुनासिकस्य किम्बलो' ष्विति' । ७. पाशं विमुञ्चति
'आयापपाश' । ८. सभ्यञ्चं करोति । ९. तिर्यञ्चं करोति । १०. धीमन्तं
करोति । ११. दरिद्रं करोति । १२. 'मुदिनदुर्दिननीशारेभ्यः' । १३. 'केशाय-
धमणे' । १४. 'वर्षनापिदिक्केभ्यः शिः' । १५. कृत्ुं क्यङ्ग मलोपध' ।

भक्षणेन प्राणिनिपत् । द्वितीयश्च तदस्थोऽनुपादाय भागीरथी ययौ । तृतीयश्च शिरो
 मुण्डयिष्ये सञ्जीवयमाणं शूद्रात् त्रयं यन् देशादेशान्तरभ्रमणप्रसङ्गेनैकद्वै
 कस्मिन् ग्रामे कस्यचिद्विप्रस्यातिथिर्बभूव । तस्य गृहे द्विपत्नी यदा भोजन परि-
 पचन्ती आसीत्तदा क्षीरैर्यैस्तस्सुतो रोदितुं प्रावर्ततेति शृश सान्त्वयमानोऽपि
 न स यदा ध्यरसीत्तदा गृहीतवाहुर्गृहिणी तं ज्वलदग्नौ प्राक्षिपदिति चिन्तमात्र एव
 स मृद्ग्नो बालको भस्मीभावनभजत् । एतदवलोक्य समुपपातरोमाञ्च स तापसा
 तिथिरचिन्तयद् यदहं ब्रह्मराक्षसवेशमनि प्रविष्टोऽस्मीति भूतं किल्बिषमिवेदमी
 यमन्नमधुना मधुना सम्पृक्तं विपमिवात्र नाहम् अर्शनायामि । नृपादितोऽपि च
 नात्राहम् उदन्यामि । एव चिन्तयिष्यात् तत प्रतिष्ठमान त प्राद्युगिक गृहस्थ
 प्रोवाच, 'भगवन्, अकृतमोचनो नवान् मद्भवनतो मा दयंताम्, मार्दयता सर्वं
 निनायन्तोपकारणञ्चति' । तदाकर्ण्य तत्पत्नी बालक-न्यतिकरमुत्तवन्त गृहस्थ
 पुनरवेचत् यद् यद्येतदेव कारणं तदा जपसिद्धस्य मम मन्त्रस्य मृतसञ्जीवनी-
 शक्तिं त्यमधुना परय । एदमुक्त्वा मन्त्रपुस्तिकामनुवाच्याभिमन्त्रिता धूलिं
 तद्भस्मनि चित्तेपेति तद्रूप एव बालकस्तस्माञ्जीवन्नुत्तस्थौ । एतेन परा निर्वृति
 मवाप्तो विप्रतापसस्तत्र दुमुने । गृहस्थोऽपि च ता पुस्तिकां नागदन्तेऽवरधाप्य
 भुक्त्वा पीत्वाऽशयिष्ट ।

तत्पुस्तिकामन्त्रस्यैवभूतातिचमकारकप्रभावेणातिविस्मितो विप्रो गृहपतौ सुप्ते
 सति, प्रियातीवितार्थी, गृहीततत्पुस्तिकस्ततो निर्गत्यातन् दग्धतप्रियश्मशान
 स्थलमवाप । गत्वा च तत्र तत्काल त पुरुषमवालुलोके यश्च गङ्गाग्भसि मन्दार-
 वयस्थीनि ज्ञेप्सु गङ्गा गत आसीत् । ततस्तत्काल तत्र कृतमणिक तद्भस्मन
 उपरि शयान, गङ्गात परावर्तितं चेत्थमुभौ स जगाद् यदहमात्ममन्त्रशक्त्या
 कान्ता भस्मतो जीवन्तीमुधापयामीति मठिकैपापास्यताम् युवाञ्चापसरतमिति ।
 एव निर्बन्धात्तावपास्य मणिकाञ्च निलोच्य समुद्धान्तपुस्तको विप्रपुत्रस्तन्मन्त्रेण
 धूलिमभिमन्त्र्य भस्मनि प्राक्षिपदिति जीवन्ती मन्दारवती प्रतप्तनाञ्जनवणाभा,

१ उभौ साभ्यासस्य । २ 'मुग्धमिश्र०' इति णिच् । ३ 'पुच्छभाण्डची
 वराणिक' 'चीवरादर्चने परिधाने च' । ४ 'प्रताङ्गाचनतक्षित्त्यो' । ५ 'अश्व
 क्षीर०' इत्यनेन 'क्षीरलवणयोर्लासायाम्' इति सहकारेण व्यञ्चसुगागम ।
 ६ 'अशनायोदन्यधनाया द्रुमुभापिपासावर्धेषु' । ७ दय दानगतिरक्षणाहिसादा
 नेषु, इत्यस्माद्धोट् (मा गम इति भाव) । ८ माम् आचष्टाम् ।

कौमुदी-कथाकल्लोलिनी

एतवद्विप्रविष्टनिष्क्रान्ताधिक्युतिवपुः समुदतिष्ठत् । तादृशीं तां जातामवलोक्य
दृशंनमात्रेणैव स्मरानुरास्ते त्रयोऽपि अहमहमिकया तामुपयन्तुम् अकलयत् ।
एकतमस्तेष्वेवं तस्यां स्वाधिकारम् अप्रपश्यत् यदियं मदीया भार्या यतो हि
मयैव मन्त्रबलेनेयं पुनरजीविता; द्वितीयश्चैवं स्वाधिकारं तस्याम् अदृष्टवत्
यत्तार्थेऽस्या अस्थिप्रक्षेपेणयं मयोऽजीवितेति मदीयैषा भार्या । तृतीयश्चैवमुक्त्वा
तयोरधिकृतिम् अचक्षत् यदस्या भस्म रक्षित्वा तपस्यता मयोऽजीवितेति मदी-
यैषा भार्येति ।

‘एवमेतं विवादास्पदं विषयं सम्यङ्निरूप्य राजन्, कथय सा कन्या कस्य
भार्योपपद्यते’ । यैताल्लत एतदाकर्ण्य राजा ब्याजहार, ‘यः बलेशमनुभूयापि तां
मन्त्रेणाजीवयत् सोऽस्याः समुत्पादकत्वात् पितरिति । यश्च गंगामस्थानि निनाय
स मुर्तति । यश्च भस्मदास्यामास्तिप्य गात्रानुरागावगाढो वाडं तत्रैव तपस्यन्न-
कुप्राप्यद्वैकिष्ट स एव पतयति’ इति ।

मुष्मतीनामिदममेनादेयमुत्तरमवाप्य तस्य स्वन्धादवतीर्य यैतालोऽतर्कितः
स्वपदमगच्छत् । भिद्यर्थसम्पादनसमुद्यतो राजा च भूयोऽपि तमवाप्तु मनो
ययन्ध, यतो हि—‘प्राणारययेऽपि प्रतिपन्नमर्थं तिष्ठन्वनिर्वाद्य न धीरसत्तः’ ।

(इति नामधानुप्रक्रिया)

इति कौमुदीकथाकल्लोलिन्यां प्रक्रियानिर्देशो मत्तमः कल्लोलः ।

१. कलिं कल्लोलमगृह्णन्प्रियर्थे ‘इत्यादिभ्यो प्रहणे’ इति महकारेण ‘मुग्धमथ०’
इति गिष् । २. एषुमकरोत् इति करोत्यर्थे गिष् । प्रथ प्रख्याने इति गिषि लुङि
‘अगृह्णन्प्रथ०’ इति वा । ३. एवमकरोत् । ४. कृशमकरोत् । ५. पितृवाच-
रति, विपि, दापि गुणः । ६. मुन इवाचरति । ७. पतिरिवाचरति ।

(इति नामधानुप्रक्रिया)

अथ कण्डवादिनिर्देशोऽष्टमः कल्लोलः

ततो वैतालावासिसमुद्योगतत्परो नृपोत्तमः पुनरपि तच्छिद्रशापात्स्मवाप्य पूर्व-
चदेव स्वस्वम्भोटसवेतालद्रावस्तूर्णां त्वरितचरणः चरणार्थकार । प्रथान्तं च तं
तत्पृष्ठगो वैतालश्चित्रीयमाणः समुवाच यदन्धतमसाच्छ्रवायां
प्रियापार्थक्ये तमिस्रायां यातायातं कुर्वन्नूनं त्वं तन्तस्यसि इति त्वत्खेदाप-
(कण्डवादयः) नोदाय भूयस्त्वां कथामेतां कथयामि—

अस्ति भूमण्डलविल्यातं पाटलिपुत्रनामकं नगरम् । पुरा तत्र
गुणगगाग्रहग्रहिलो विक्रमक्रेमरीनामा नृपतिर्यभूव । तस्य गृहे शक्रशापवशाद्
घतशुक्रशरीरो मेघायन् दिव्यविज्ञानवान् सर्वशास्त्रपारङ्गमो विदग्धश्चूडामणिनामा
शुक आसीत् । तदुपदेशेन नृपात्मजो मार्गधी भार्या चन्द्रप्रभाभिधामुपयेमे ।
तस्या राजपुत्र्या अपि तथैव परमविज्ञानशालिनी सौमिकानामशारिकाऽभवत् ।
उभे ते शुक्र-शारिके निजविज्ञानैर्निजप्रभू दम्पती सेवमाने तत्रास्ताम् ।

एकदा शारिकया सहैकशय्यासनाहारविहारं कामयमानः शुकः शारिकां
तयाकृतुं प्रास्तावीत् । शारिका चैतदाकर्ण्योवाच यत्पुर्या हि दुष्टा कृतघ्नाश्च,
स्वल्पकालमेव ते रज्यन्ति, परिपूर्णांशश्च विरज्यन्ति, इत्यचिरमेव स्वजनेभ्यो
वीरज्यन्ति । अतो नाहं पुरूपसंसर्गमिच्छामीति । एतेनातिशयं हृणीयमाणः शुकः
शारिकाम् अगदत् यन्नैवं पुर्या दुष्टा भवन्ति अपि तु स्त्रिय एव नृशंसहृदयाः
स्वार्थमाधिकाश्च जगतीह हर्यन्ते । इत्यमुक्तवति शुकेऽत्र विषये वृद्धिं गते
चोभयोः पारस्परिके विवादे उभावपि तौ शकुनी दयास्वपक्षनिर्णयाय राजपुत्रं
शरण्यमवर्णयताम् । राजपुत्रश्च तयोर्विवादमाकर्ण्य कथं कृतघ्नाः पुर्या इति
प्रमाणयितुं शारिकामाह । सा च निजपक्षं पोष्टुं पुँदोपाख्यायिनीमाख्यायिका-
मेतामाख्यत्—

अस्ति सर्वभूमण्डलविल्याता कामन्दिका नाम महानगरी । तत्रार्थदत्ता-
भिधानो वणिङ् न्यवसत् । तस्य निजसन्ततिसम्पत्तिरसम्भूयसी अपि पैतृक-

कण्डवादयः ।

१. चरण गतौ 'यस्य विभाषा' । २. तन्तस दुःखे । ३. मेघा आशु ग्रहणे ।
४. हरज ईर्ष्यायाम् । ५. हृणीद् रोपणे लजायाञ्च । ६. वरण गतौ ।

सम्प्रतिमन्ततिरसम्भूयसीत् । वार्धके तस्य धनदत्तो नाम पुत्रोऽजनि । उपरते च पितरि स युगं घृतादिप्यमनामक्षो विगतधनो दौर्गत्यं गतः परिरथकनिजदेशो देशान्तराणि भ्रमिन्तुं निषान् चन्दनपुरनाम्नि नगरेऽशनार्थं एकस्य वणिजो गृह-
मविशत् । स च वणिक् युवानमेनमवलोक्य घृष्टान्वयादिः कुलीनमवगाप्य हृत्-
तम्पाकारः स्वगृहेऽप्यस्थाप्य विविधालङ्कारैरपसृतां सुसंबद्धितां च रत्नावली-
नाम्नीं निजकन्यां ददौ ।

अथ गतेषु केषुचिद्दिनेषु सुरप्रिस्मृतदुर्गतिर्धनदत्तो वाग्युन्त्या नयेदया
कथा रश्मुरगृहवृत्तवसतिरपि व्यसनोन्मुग्यः तस्मुनैकसन्तानमवसं रश्मुरं यथम-
प्यनुमान्यैकया वृद्धया स्त्रिया सहार्थमना वृत्तीयो रत्नावलीमादाय तद्देशात्प्रस्थित-
वान् । गच्छन् सोऽप्यमेकस्याम्, मुक्तस्करभयो भाषाभरणान्यादावार्धार्धं
गुणवतीमपि भाषां जिघांसुस्तया वृद्धस्त्रिया सहैकस्मिन् गते तां निश्चिप्य ततो
गन्तुमचिन्तितमनुंरथत् । एवं चिप्याथ तत्र तिरैस्यति तस्मिन् वृद्धा तु स्पष्टत
किन्तु एतागुल्मादिजालपतिता रत्नावलीं प्राणैर्नैव व्यदुष्यतेति विगतेषु केषुचिन्
क्षणेषु आयुषः क्षेपतया सा तस्माद्गतादुत्थाय समवलम्बितवृण्णुल्मादिनिश्चिताङ्गी,
हरणं प्रोक्षन्ती, पदे पदे पन्थानञ्च पृच्छन्ती पितुः पार्श्वं प्राप । अकस्मात्तत्र
तथामृतामागतामालोक्य पितृभ्यां समम्भ्रमं पृष्टा रुदती सा मात्सी पृथमभाषत
यन्मागं ययं श्रीरैर्लुण्ठिता । अहञ्च तैर्गणैर्निपातितापि न मृतेति काग्निकैर्नरेण
पथिरेण गतादुद्घृता देवादिहायाता । तदात्पर्यं नितरां द्रव्यज्यन्ती तत्पितरौ
तामाक्षरय समुचितं भिद्वैज्यन्ती मातिशयम् क्भिर्णज्यताम् इति कतिपर्येवा-
होभिः सा पूर्णपदेन श्रीरैस्यत्, त्रियुक्तभर्तृगंलप्रविता च पितृवैरमनि तर्षी ।

इत्यनेषु केषुचिदिद्वयेषु स्वदेशमागतो धनदत्तो घृतक्षपिततद्विषो इयचिन्त-
यत् यच्छुरवेरम गत्या रत्नावलीं गृहस्थिताञ्चोकाया श्वरुराप्नुन, किञ्चिद्धनमानेषु
सं वनीयमानि । एवं स हृदये कृथा समयात्तश्मुरवेरमा दूरात् स्वभार्ययाऽक्षरय-

१. सम्भूयम् प्रभूतभावे । २. 'वस्त्राण्यमात्तादने' गिच् । ३. घन्तु
पृत्तामाधुर्ययोः । ४. सुरण त्वरायाम् । ५. तिरम् अन्तर्धी । ६. द्रवम्
परितापपरिचरणयोः । ७. भियञ्च विक्रियायाम् । ८. भिष्वाञ् उपमेवायाम् ।
९. उरम् क्लेशार्थः ।

तेति तथा, धावित्वा तत्पादयोर्गृहीतः । निजपत्नी तत्रावलोक्य भीताय च तस्मै
तत्पत्नी पितृभ्यां प्राग्वर्णितं सर्वं न्यवेदयत् । ततस्तथा सह निर्भयं श्वाशुरशरणं
प्रविष्टो दृष्ट्वा हृष्टाभ्यां श्वशुराभ्यां समभिनन्दितश्च रत्नामलया सह श्वशुराधिक्यं
भुञ्जानो यथासुखं कतिपयदिनान्यास्त ।

एवं श्वशुरवेशमनि समुखं निवसन्नपि स चैकदा निर्दोषेषु सुतां स्वभार्यां
निहत्यापहततदाभरणो भुरङ्गितनिजगृहसंपाशववृत्तिरलक्षितो निजहृदयमसौपीत् ।

एवं पुरपाः पापाः । यामेव मूर्तिं निजहृदयमन्दिरे प्रेम्णा संपर्यन्ति तामे-
वार्यान्धाः समरैर्यन्तीति यथाभिलषितं क्रौर्यं चेक्रोयिष्यिषवो नृशंसाः पुरपाः
प्रशंसास्पदं कथं मन्येरन् ।

इति कौमुदीच्याकल्लोलिन्यां कण्ठ्वानिर्देशेऽष्टमः कल्लोलः ।

१. भुरङ्ग धारणपोषणयोः । २. सपर पूजायाम् । ३. अरर आराकर्मणि ।
४. करोतेर्यङन्तात्सन्नन्ताण्यन्तात्सन्नन्ताद्बुभस्ययः ।

(इति कण्ठ्वादयः)

पद-वाच्य-लकारार्थनिर्देशात्मको नवमः कल्लोलः

पवं पुंशोपदर्शितांमात्पायिकामात्पाय नृष्णीकाम् आमीनायां मारिकायां
 राजपुत्रः स्वपक्षं पोषयितुं शुक्राय अतिष्ठेत इति तथा
 प्रियापार्थक्ये विप्रबैदमानो राजसुते तिष्ठमानः शुक्रशकुनिरेवं वक्तुः
 (आत्मनेपदप्रक्रिया) प्राक्मेत—

अस्यैका हर्षवती नाम नगरी । तत्र बहुकोटीश्वरस्य धर्मदत्ताल्पवज्जितो
 वसुदत्ताभिधानयातिरूपमग्न्या, प्राणेभ्योऽप्यधिकप्रियया सुतया र्थभूरे । तां
 च तेन ममानाय रूपयौवनमग्नत्तये, ताद्यलिप्यां कृतवमतये, वसुदत्ताय
 दत्त्वा निरनिशयं कन्यापितृयानृग्यमुग्रम् अनुषभूरे ।

एकदा पितृघोरमनि कृतवस्रति, पार्यां स्वघोरमरथे गति, दूरात् तत्रायान्तं
 वद्विद् युवानं दृष्ट्वा दुर्निवारमारमोहिता, सर्गीमाहास्यानापितं तं प्रसृष्ट-
 कामुकं सा श्यायैभक्षण । तदाप्रभृति च तदेकाम्पमानया रहमि प्रतिनिशम्
 अरंस्त ।

अथ गगराग्रापगमे स्वदेशतरन्त्याः पतिरस्तत्रानुशौके इति प्रमुदितमानया
 तन्माता नष्टं कृतमग्ननां तां तद्विजपतिगमीपं प्रेषितयती । किन्तु वसुदत्ताया
 अन्यामन्मानमवात्तप्रकत्र रहमि वर्तमानायपि न तां श्यायैहृषतां नापि च
 द्दारयजल्पनाम् । एवमेकत्र वर्तमानयोरपि पट्प्रिशाग्नदृश्यादृषोरिव विर-
 दिष्टुम्यमुगीनयोस्तयोः, पतिमात्तिष्येऽपि जारं निष्यापन्त्यास्तस्या अप्य-
 परिधान्तः पतिरप्यशदिष्टै ।

आत्मनेपदप्रक्रिया

1. अनुदात्तित आत्मनेपदम् ।
2. 'प्रकारान्त्येयात्पयोधः' इति प्रकारान्ते
 तत् ।
3. विभाया विप्रत्यापे ।
4. 'प्रकारान्त्येयात्पयोधः' तिष्ठम्यऽस्मिन्
 जना विषादपदनिर्णयार्थमिति श्येयो विषादपदनिर्णयता अथवा तिष्ठति विधायनि
 विषादपदनिर्णयोऽस्मिन्निष्पद्ये वाहुलके अधिकरणे 'अथो यत्' । 'त्येयो विषाद-
 ह्यात्रस्य निर्णेतारि पुरोहिते' इति मेदिनी । अतो राजसुते निर्णेतृयेनाभयद्विपर्यं ।
5. प्रोवाभ्यां समर्षान्याम् ।
6. भाष्यमनो ।
7. 'अन्तरि चर्मस्यतिहारे' ।
8. प्रतिषेधे दृष्टादीनामुपगंस्यातम् ।
9. द्विषादात्मनेपदम् ।

भुक्त पीत-सुप्तेष्वथ सर्वेषु, निशि सन्धि भित्त्वा चौय्यांय क्रममाण
 कश्चिच्चङ्क्रमणार्थो वासगृहाभ्यन्तरे न्यविशेत् । तत्कालमेव च तम् अजा
 नाना षण्णिसुता निनचारकृतसङ्केता, सङ्कतिस्थानम् उपतिष्ठमानेन मार्गेण
 निकेतनान्निभृत प्रस्थिते । एतेन विप्रितेच्छश्रौरो व्यचिन्तयत् यद्येषामाभर
 णाना कृतेऽहमत्र प्रविष्टस्तैराभरणैर्युक्तैषा निशीथे निर्ब्रन्तितेति निरूपयामि
 तावत्कैषा विशेष्येतद्गुञ्जिज्ञासन् स चौरौ गृहान्निर्गयालक्षितस्तदत्तदष्टि,
 ससङ्केतसखीयुता षण्णिसुता ताम् अनुससार । सा च समवाप्तसङ्केतस्थानोद्याना,
 स्वक्रामुक वृक्षे लम्बमान रात्रौ सङ्केतस्थानागत नगररक्षिभिश्चौरबुद्धयोद्बध्यमान
 पाशकण्ठ गतासु समलोक्य विद्वल्लोहान्ता स्त्रोर स्थलम् आर्घ्वाणा 'हा ।
 हतास्मि', इति विलपन्ती भूना निपपात । क्षणानन्तर तरोश्च तमथ गतासु
 निनचारमवतार्य अह्वरागेण पुष्पैश्चालङ्कृत्य रागशोकान्धमानसा सा नि सञ्ज
 तन्मुखमुन्नमय्य यावन् निस्ते तावद्वेतालाधिष्ठित स परपुरयो दन्तैस्तस्या
 नासिका चिच्छिदे इति सध्यथाऽतिविह्वला सा तस्मादपाससार ।

एव विनसाऽपि सा किंस्वित्सासुरसौ स्यादिति बुद्ध्या पुनस्त निपुण
 समपश्यत् किन्तु वीतवेताल, निश्चेष्ट, मृतमेव तमवलोक्य भीता परिभूता च
 सा रदती तस्माच्चाल । एतत्सर्व परिच्छन्नोऽवलोक्य किमेतया कृतमिति चौरौ
 उचिचित्रीयत, किमत परमिय कुयादिति द्रष्टु^१ निज्ञासमानश्च कौतुकाद् दूरतश्च
 ता भूयोऽनुजगाम ।

इत सा स्वैरिणी तस्मादागत्य सुप्तस्थितभर्तुक स्वक गृह प्रविश्य स्वकृत
 सर्वम् अर्पणानाना प्रोचै रदती पतिमेवम् उदायत^२ यद्भर्तृरूप शत्रुरय नासि
 काच्छदेन माम् अर्ध्यकृत । एव मुहुर्मुहु स्व पतिम् अपर्वदमानाया क्रन्दन्त्या-

- १ 'श्रुतिसर्गतादनेषु क्रम' इति सर्गे (उत्साहे) तद् । २ 'निर्विश' ।
 ३ अनुपसगाञ्ज । ४ 'उपाह्वेवपूनासगतिकरणमित्रकरणपथिष्विति वाच्यम्' ।
 ५ 'समवप्रविभ्य स्य' । ६ 'सधतेर्गता' इति पत्वाभाव । ७ शाशुस्मृदशा
 सन इति प्राप्तस्तद् 'नानोर्ज्ञ' इत्यनेन निषिध्यते । ८ आबो यमहनः ।
 ९ विगतया नासिकयोपलक्षितेर्यथादिह वेर्प्रत्ययोरभाव । अत एव 'विनसा
 हतवान्धवा' इति भट्टि । १० सम्पूर्वकात् 'अतिशुदशिभ्यर्धेति वचन्यम्' ।
 ११ 'शाशुस्मृदशा सन' । १२ 'अपह्वेव श' । १३ 'यमो गन्धने' । १४ 'अधे
 प्रसहने' । १५ 'विभाषोपपदेन प्रतीयमाने' ।

रतस्याः संश्र्वानाः, सर्वे तत्पारिवारिकाः परिजनाश्च प्रायुष्यन्त । तत्पिता
चापार्द्रमानिकां तान्मरुतोऽप्यातिशुद्धस्तत्पतिं भायांद्रोहिणं संवेदिष्ट इति सर्वप्रियं
तमनीतइत् । तथाभिहन्यमानोऽपि न किन्तु म मूक्यन् किञ्चिदपि समं ह्यत ।

एतन्मर्ममरुतोऽय ततोऽपसूने चौरैः, कोलाहलेन चाप्रसितायां तस्यां निशि,
आश्रमेमाटे च तमोऽपरेऽहस्करे आस्थानमण्डपमभ्यमार्कामति च भूभृति, तेन
वजिजा द्विश्रनामिकया सुतया सह निजजामाता न्यायालयं नीतः । राजा च
सर्वं तच्छ्रुत्वा तत्र नयमानः, तेन स्वदारद्रोहिणञ्चैनं वजिस्सुतं मूर्धनानो
न्यवृत्ततद्वा कृतनद्वधमिश्रसिद्धन्तुं प्रतिजज्ञे । परंपरि मडिण्डिमघोषं दध्यभुयं
नीयमाने तद्वजिस्सुते स चौरैः राजपुरगानागत्य प्रोवाच—'निरपराधमिमं मा
भयन्त आहमेत । यथा चेतद्द्यूतं, सर्वमहं तत् संविदे । मां राजामे नयन्तां
सर्वमहं तत्र उपैर्दिशे । इत्थं राजामं नीतो कृताभयः स चौरैः आमृताग्नयं
कृतान्तं राजे न्यवेदयत् । अग्रवीच यत्त मर्डीयः प्रसयश्चेत्तदाऽद्यापि तच्छ्रवस्या-
स्येऽस्याः सा नामा दृश्यताम् । एतन्माकष्यं प्रेषितप्रैष्यमुग्धयो राजा सर्वं तथैव
तद्वगम्य वजिस्सुप्रमथं निरोऽस्यत । दुष्टाञ्च ताम् उदैःश्रुवाण, तस्याः कर्णावपि
च कर्तयिष्या, देवान् निरोऽस्यत तत्पितुश्च दण्डं धनेन उदैःनयत । चौरं प्रति
चार्ताय मुष्ट पुराण्यसं विधाय उदैःनयत । एतेनेषं समाधानं यत्परीयदुर्दृष्टि-
दुराप्रदाप्रहिला महिला निरसंगैषं शत्रा भवन्ति । नीतायुधानमपि ध्वनिः श्रुत्वा,
कौटिल्ये कौटिल्यमप्यतिशामति । निजप्रेमपाशैराकृष्य पुरगान् द्यतिर्निति,
स्वशत्रुचुरनिर्देपरेव पुरगददयं द्यतिलुनेते । अधरपयोधरमृत्पेनैव जीवने

१. अतिशु० । २. अजागर। ३. 'विदिष्टः उत्तरतीनामुवगम्यमानम्' ।

४. 'निगमुरविभ्यो ह' । ५. 'आह उद्गमने' । ६. 'ज्योतिःश्रमने इति याप्यम्'

तेनेह न तद् । ७. 'सम्माननोत्सृजन०' इति ज्ञाने तद् । ८. 'सम्प्रतिभ्यामनाश्रदाने' ।

९. 'हन' गिच् इति किर्येऽनुनामिकलोपः । १०. विदिष्टः श्रु० । ११. 'भागनो-

पमम्भापा०' उपमन्त्रणे तद् । १२. 'उपगमादस्य चूडोर्वेति वाच्यम्' ।

१३. 'गन्पनाश्रयेण०'-अश्रयेणे (अश्रये) तद् । १४. 'अभ्यतिश्रि०',

'अश्रयेण्युक्', 'उपगमादस्य चूडो' । १५. 'सम्माननोत्सृजन०' इत्युपमन्त्रणे

(अश्रये) तद् । १६. 'सम्माननोत्सृजन०' इत्यादिना भूती तद् । १७-१८. 'न

गतिर्दिगापे-व' । १९. 'कर्तारि चर्मभ्यतिशारे' ।

परिक्रीणते^१ । महतोऽपि धनुर्धारिण कुसुमशरशरैरेव परान्वयन्ते । परिणाम जानाना अपि परपुरुषान् लपतिष्ठन्ते । शैशवादेव प्रतारणे शिक्षन्ते^२ । यौवनेऽनेकान् गर्भयन्ते । प्रतिज्ञातमनुक्षण मिथ्या कारयते । मनोरमा अर्पिता दृष्ट्वा को न विदुर्हते । तथापि विश्वस्तस्यानुरक्तस्य वधाय चेमास्तदृष्टदयपटल एव निजशस्त्र सञ्चर्षते । आत्ममहत्त्वप्रदर्शनार्थं तु यत्किमपि पृता सङ्गिरन्ताम् पर योषित पापा इति सवित्तिशीला सर्वं एव सविद्वते^३ ।

पुरुषस्तु योषिदनुपातेन स्वल्पमेव सन्मार्गम् वञ्चरते^४ । कुलीनो हि स शैशवे स्वभावतः सच्चिद्रुपु सञ्जीवते^५ । कोमारे ब्रह्मचर्यपरायणो गुरुभ्यो विद्याम् श्रादत्ते^६ । ततो गृहस्थमाश्रित्य सत्सन्तत्या एदिधिर्प्राणो निजकुलवशानुरूपा भार्याम् उर्ष्येच्छते इति न स कदापि परललना प्रदुर्हते । पाताल तलस्पशिनि श्वन्नेऽतलस्पशिनि पयोधो वा यथासमय परार्थं पतित्वा भौतिक चणभङ्गुर शरीरं प्रकुंठते । यथाशक्तिजीवनपर्यन्तं हरि-गुरु-जनम् उर्ष्यकुंठते । स्वयं कार्यमाण सत्पात्रविभ्रेभ्यः कोटिशो घटोष्ठीरष्टापदमुसजितशफशृङ्गा गा सयच्छने^७ । अद्वैततत्त्व संमुखं मुक्तावुत्तिष्ठते^८ । शरणसमागतसपत्नान् अधिदुर्हते । दुःखिन उर्षेवदते । अन्यायञ्च अपर्वेदते ।

एवमुभयपक्षे प्रत्यक्षे न्यायदर्शो भवानेव सिद्धान्तपक्षं निर्णयस्व । पृतावदुक्त्वा र्त्तं गेन्द्रशाप शुभ चित्ररथाभिधो दिव्यरथाधिष्ठितो दिव्यरूपे गन्धर्वो बभूव । सारिका चापि तत्कालं क्षीणशापा तिलोत्तमा अप्सरा भूत्वा दिवमुत्प्रेटे ।

१ 'परिव्यवेभ्यः क्रिय' । २ 'विपराभ्यां जे' । ३ 'उपादेवपूना सगतिकरणं' । ४ 'शिक्षेनिज्ञासायाम्' । ५ 'गृधिवञ्च्यो प्रलम्भने' । ६ 'मिश्रयोपपदान् कुनोऽभ्यासे' । ७ 'अकर्मकाच्च' । ८ 'समं दृशुव' । ९ 'समं प्रतिज्ञाने' । १० 'विदिप्रच्छि' । ११ 'उदश्वर सकर्म कान्' । १२ 'क्रोडोऽनुसम्परिभ्यश्च' । १३ 'आजो दोऽनास्यविहरणे' । १४ 'पूर्ववसन' । १५ 'उपायम स्वकरणे' । १६-१८ अत्र 'गन्धनाव क्षेपणं' इत्यादिना क्रमशः साहसिक्ये, उपयोगे, सेवने च तद् । १९ 'विभाषो पपदेन प्रतीयमाने' । २० 'समुदाब्भ्यो यमोऽप्र-वे' । २१ 'उपसर्गाद्भ्रस्व ऊहते' । २२ 'उदोऽनूर्ध्वकर्मणि' । २३ 'अधे प्रसहने' (प्रसहनं क्षमा, अभिभवश्च) अत्र क्षमाया तद् । २४ 'भाडनोपसम्भाषा' इत्यादिना उपभाषायाम् (उपसन्त्वने) तद् । २५ 'अपाद्द' ।

ततो यथातो भूपालमुत्तलाप, 'एयमेकैकं पृष्टं तावन्वोन्वविपयिर्जा कया प्रकृर्बाणौ तत्र परस्परस्य निदां यद्यपि व्यत्यैकुरतां तथापि वस्तुगतिरगति-काऽनिर्जाता च तथैवावातिष्ठनेति राजन्, स्त्रीपुरषान्यतरपापरतायं एवं नदैस्व' । तदाकर्ण्यं भूपतिरूपं, 'योगेश्वर, योपितः पापा क्षयमेव सिद्धान्तः पद्मः सर्वेषां नीतिविदनुभवशालिनां सम्मतः ।

एवमुक्त्वाति भूमृति स वैतालः पूर्वपदेव तत्रकन्धादन्तर्दधे । राजा चापि पुनस्तदन्वेषणपरप्रपद्यं प्रतिपेदे ।

निशि च समवाप्तशिंशापातरनरपतिस्तथैवोद्भूतस्यैतालशयो भूयो भिष्ठ-समीपमुपमलुं तत्ररे । पथि गच्छन्तश्च तं भूमृतं तच्छूमापनोदार्धमिमां कया पशुमुपाश्रमत्त वैतालः—

अस्मिन् पूर्वांगुधेरन्ते ताग्रलिप्ती पुरी । तत्र चण्डमेनाभिधानो राजाऽभूत् । म हि परस्त्रीपराह्मुरोऽपि सदामद्भामगमुन्मुरोऽरिसुगयान् आर्ददत् । ननु-लक्ष्मीणामपहर्तापि प्रजाद्रव्यमम्पदः पर्यहरत् ।

एकदा भूपनेरतरस्य सिंहद्वारे मन्वशीलालयो दाक्षिणात्यो राजपुत्रः समागत्य नैर्धन्याद्राजे निवेद्य तम् उपैकृर्बाणौ यहन्यद्दानि तिष्ठन्नपि नृपाय विशिष्यन्मुप-लेभे । अतो निजदत्तायां भाग्ये च हृणीयमानोऽतिनिर्विण्णस्ततोऽगाम् । वार्प-टिको भूया यनद्वाधयत् ।

गतेष्वथ केषुचिद्रामरेषु प्रजविना मतिना सर्वैरमाणो राजाऽऽग्नेटापमेकस्मिन् दिने मृगाटयोमाविशाय । तत्र विविधवन्धपशूनामाग्नेटं कुचैकं महान्तं शृङ्गर-मनुषावन्नतिदूरं यनान्तरमवाप्य पश्चाद्विरहितपैम्यः पर्णगूणात्पद्ममागं महावने परिभ्रान्तो दिद्योहं गतस्तेनैव घृतवार्पटिकवेषेण मन्वशीलेन ममैगत । तम-वलोक्य भूपतिः मग्नेहं ममपृच्छत् 'कश्चित् त्वाग्रलिप्तीमार्गं चाम्बिक्ये' इति । तदाकर्ण्यं यद्वाञ्छलिः आर्नुवान् । म वार्पटिकोऽप्यथ च 'देव, मार्गमहं जाने विन्दु गन्तुमिदानीमग्धाने । यतो हि वारोऽयं महतो निदाप्य, मयाहृद्भाजायत ।

१. 'गन्धनावधेपण०' प्रकृतने तद् । २. 'इतरेतरान्वोन्वोपपदात्' ।

३. 'समाननोमकन०' इति जाने तद् (निधिनु ह्यर्थं) । ४. 'स्वर्पायादात्' ।

५. 'गन्धनावधेपणसेवन०'—इति शब्दने तद् । ६. 'गमस्तुतोवापुसात्' । ७. 'सयो गन्मुत्तिष्ठन्नाम्', 'वागम' 'अनुदाणोपरेत्' 'इत्यादत्तात्' । ८. 'वाशि नुप्ररहयो' ।

स्फुरद्दक्षिणशिखाजाले रविर्विर्तपते । अत आगमयस्व तावत् । माऽप्रे समृतं ।
 स्रग्ज्ज्वेह उपतिष्ठतांम् । तदाकर्ण्य राजा तमभापत, 'तर्हीह कापि वर्तते चेत्पानी-
 यमानीयताम् । कार्पटिकस्तत्तथेति प्रतिजानानो राजान नेदीयसि प्रवहन्तीं
 नदीमनैपीत् । तत्र विपर्याणीकृत कृतविवर्तनम् अपस्किरेमाण तदीयाश्च प्रदत्ता-
 म्बुश-पकयल विगतश्रमञ्च चक्रे । कृतस्नानाय राज्ञे च स्ववसनाञ्जलाप्योन्मुच्य
 प्रचालितानि हृद्यान्यामलकानि समुपानिन्ये । कुत एतान्यासादितानीति भूप-
 तिना पृष्ट कार्पटिकोऽतिप्रह्व सामलकाञ्जलिरुवाच, 'देव, मदीयैषा वृत्ति — दश-
 वत्सराणि व्ययायन् परित्यक्तभवच्छरण अहमिह देवदेव महादेवमाराधयन्नामल-
 कानि व्रतयामि । एतदाकर्ण्यातिकृपाक्रान्तेन हीणेन च राज्ञैतच्चिन्तयता अर्न्वतप्त
 यद्भृत्येषु छिष्टाछिष्टमनानतो नृपान्, तद्विषये राज्ञोऽबोधयन्त परिवारञ्च धिक् ।
 एव सच्चिन्त्य राजाऽनुवन्नत कार्पटिकस्य हस्तात्कथञ्चिदतिसङ्कुचितोऽप्यामलक-
 द्वयमुपादाय अर्भुञ्ज पीतपानीयश्च तेनैव कार्पटिकेन सह तत्रैव विशश्राम ।

व्यतीतेषु च केषुचित्सणेषु सपर्याणीकृत चाख्य ह्य समाख्य विवर्ममा-
 रो न तेन तत प्रतिष्ठमाने राजनि मार्गप्रदर्शनार्थञ्चाप्रे सरति पदातौ, तस्मिन्
 कार्पटिके, पथि समवाप्तनिषेनश्चण्डसेन स्वपुरीमवाप् । तत्र च प्रख्यापित
 कार्पटिकभक्तिः, प्रदत्तबहुविषयोऽपि न तद्भक्तिनिष्कृतिममन्यत । एतेनातिकृतज्ञ
 सत्वशीलो विमुक्तकार्पटिकवृत्तिश्चण्डसेनस्य पार्श्वे स्थित्वा तमेव प्रत्याशुभ्रुत् ।

एकदा राजा तमुपहारे समुपाहृत सिंहलपते सुतामामार्थं याचितु सिंहल-
 द्वीप गन्तुञ्च न्यर्षुञ्ज । अत सत्वशीलोऽन्धिवर्मना भूपादिष्टैर्द्विजै सह पोत-
 मधिरुञ्च तत्र गन्तु समुद्रयुञ्जेति तत्पोतोऽध्यरोहयत्^१ ।

- १ 'उद्विभ्या तप' । २ 'आगमे क्षमायाम्' (मा त्वरिष्ठा इति भाव) । ३ 'अर्तिशुद्धशिभ्यथेति वक्तव्यम्', 'ह्रस्वादङ्गात्', ४ 'अर्द्धमन्त्राच्च' ।
 ५ 'किरतेर्द्विर्भौविकाकुलायकरोष्विति वाच्यम्', 'अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने' ।
 ६ तपतेर्भावे लुङ् 'तपोऽनुतापे च' (अविचार्यं कार्यं कृत्वा पश्चादशोची त्यर्थ) । ७ 'भुजोऽनवने' । ८ 'वि पादविहरणे' । ९ 'प्रत्याब्भ्या शुव' ।
 १० 'निसमुपविभ्यो ह' । ११ 'स्वरायन्तोपसर्गादिति वक्तव्यम्' इति सहकारेण
 'श्रोवाभ्या युचरयज्ञशानेषु' । १२ 'शोरणौ यत्कर्मणौ चेत्स कर्ताऽनाध्याने' ।

जन्मैर्मन्त्रमाग गते तस्मिन् प्रवहणेऽथौ जनान् विस्नापयमानोऽभ्रलिहो
 विचित्रप्रविचित्रैर्जयन्तीविराजितो जाग्रतदप्यत्र एक समुद्रात् । तस्मिन्नेरंश
 काले महत्मा समुद्रतपनार्गी वर्षितुमारोभे । तीप्तो वायुर्वर्षाः । पापोधिरफेनायत
 हृति वर्षान्तस्नैराधोरणैर्यलादाहृन्नेत्र तस्मिन् प्रतालाने स पोटद्विप समाम-
 ज्यत । अतो यीचिविप्लुने वारिधौ वहनेन मह स प्रतो निमहृत्तुं प्रायतन ।
 एतस्मिन्नेव काले भयातुला प्रवहणस्या रिप्ता मन्त्रावदन्त भूपति चण्डमह-
 मुदिरयाप्रहण्यम् । तदाकर्ण्य स्वामिनोऽप्यशस्करं तच्छ्रोतुममहिष्यु मयशीलो
 गृहीतनिर्मिशो यक्षोष्ठीयको निरपेक्षोऽनुप्रनमागमान महोर्ध्वो तावगमचित्सेति
 तस्मिन्निमग्रे वातोर्मिदूरोत्थित ताप्रवहणमभज्यत । तस्पर्षाश्च सर्वान् जनान्
 यादसा पति मर्मगिलत् । (इत्यागमनेपद्प्रक्रिया)

अगुधिमग्न सत्प्रतालश्च यावदितस्ततोऽब्रह्मोर्ध्वयति तावद्दृष्टितो वारिधि-
 रतिरस्यत् । दिव्या पुरी चैरा मययलोवेषत् । अक्षरस्यस्ताऽधि या स्पधिया सुर-
 पुरम् अर्षैकरोत् । मौपनिमाण्डीनान्द्रियायाश्च रिध

प्रियापार्थक्ये विध्वक्मन्-कमांवि परार्षरोत् । न कोऽपि कसपि यत्र
 (परमैवद प्रक्रिया) अभिगिद्येव । यथमानपरस्परस्पर्धिपरार्षादि परिहृत्तुं
 यत्राप्येव न कोऽपि कर्मयित् इत्यर्षा प्रोषोद । पुष्याश्च
 नयानि तत्रायभूपभयभीतानीव चण्णदेव उपारतिपु । द्वारमन्तो विनूति
 भातो भूया अपि च यत्र सर्वथा परैरगिपु ।

तस्याश्च नगपांमितरतत प्राग्भ्यन् स्वयन्तीणे मगिमयस्तम्भमुनोभितम्यद्र-
 ययद्रुमेपानवापीकोषागशोभाशास्त्रिनि, हेमे सोभनात्प्ये, इत्यपिप्रं रिपृत्तपत्रे,
 मेग्मंघने एवस्मिन् देयगृहे प्रतिहायिता भगवती वागवापती ददर्श । गृहदुर्गा
 ह्यद्रुपाऽपि या ह्यवृद्धयमपि दार्वगति, मार्शयति दुग्म, जर्नगति सुग्म । एष्टा

१. 'मोर्ध्वोर्ध्वोर्ध्व' १२ 'व्यलवागो ममुधारते' । ३ प्रतिगाताभायत्र गट ।

(इत्यागमनेपद्प्रक्रिया)

० परमैवदप्रक्रिया ०

४ 'रापावर्षरि परमैवदम्' । ५ ६. 'अनुपराब्दा हृत' । ७ अभिप्रयदिभ
 गिप' । ८ 'परेर्ष' । ९ 'प्राइह' । १० 'विमायाऽवर्मधार्' । ११ १२
 'स्वास्परिन्दो रम' । १३ 'अनुपयगांदा' इति वैनायिकादभाय परमै-
 वदम् । १४ १६ 'पुष्युषनरगनेहृद्गुणुन्दोटे' ।

च तां तत्र कृतदेवीप्रगामोऽभ्यर्चितचण्डीचरण किमेतदिन्द्रजालं स्यादित्याश्चर्येण तदग्रतो यावत्समुपविशति तावदुद्धाटिताररा, रराज तत्रैका दिव्या कन्यका । देव्यग्रगतप्रभामण्डलोद्गता, प्रफुल्लाम्जवदना, पुष्प्यत्पुष्परिमता, मृणालनालमृ-
द्वङ्गी, सञ्चारिणी सरोनिनीव, स्त्रीसहस्रपरिवृता सा च देवीगर्भगृह सत्त्वशीलस्य हृदयञ्च सममेव प्रविवेश । विहितवरिवस्या सा देवीगर्भगृहात्तु निरगात् किन्तु सत्त्वशीलस्य हृदयं निविश्य शूकशिलाग्रभक्तिरिव तत्रैव स्थितापि देवीप्रभा-
मण्डलमाविशत् । सत्त्वशीलोऽपि च तत् पश्चात् तत्रैव प्रविष्टवान् इति तदन्त सर्वासां भोगसम्पदां सङ्केतोद्याने इव अन्यस्मिन्नेवोत्तमपुरे मणिपर्यङ्किकानिषण्णा कन्या तामवलोक्य समासादिततत्पार्श्वं तत्रोपविश्य सोऽकम्पपुलकैस्तदालि-
ङ्गानोत्सुकतामाविष्कुर्वन् चित्रलिखित इव तन्मुखासक्तलोचनोऽवृत्तत् । सा कन्या च तदानीं साङ्गमपि तमेवमनङ्गाविष्टमज्जलोक्य चेटीमुखमप्राञ्चीत् इतीङ्गि-
तज्ञास्तास्त तत्कालमब्रुवन्, 'त्वमस्माकमतिथिरित्यस्मस्वामिनीकृतातिथ्य गृहाण, उत्तिष्ठ, नेनिस्थि, अशान' इति । एतदाकर्ण्यवलम्बिताश्च कथमप्यु-
त्थित स ताभिः प्रदर्शितामुद्यानवापिकामेकां च्छातु गतस्तत्र निमग्नस्ताग्रलिप्त्या चण्डसिंहनृपोद्यानयापीमध्यात्तत्क्षणमुत्तरथी । तत्र चाकस्मादात्मानमज्जलोक्या-
चिन्तयत् 'अहो किमेतत् क्षोद्यानम् ? क्व च दिव्य तत्पुरम् ! अमृतासारसमं च क्व तद्दर्शनम् । क्व च सद्य एव तद्वियोगगरलम् । अह हि जागर्मीति नायं स्वप्नोऽत पातालान्यास्ता मा पर्यैमूमुहन्त एतद्भ्रुवम् । एव ध्यायन् तत्कन्या-
वियुक्त उन्मत्त इव, प्रहृष्टहीत इव कामार्तस्तत्रैव भ्राम्यन् विललाप । वातोद्धूतैः पिशङ्गैः पुष्परेणुभिः, विप्रयोगानलैरिव त परीताङ्गमवलोक्योद्यानपालकाश्चण्ड-
सिंहमहीभृतं व्यजिज्ञपन्निति स स्वयमप्यागत्य तत्र तदवस्थं तमदर्शत् । सान्त्व-
यित्वा च तं सर्वं स्ववृत्तान्तं समुद्धाटयितुमेव त निरवभ्रात्, 'सखे, क्व प्रस्था-
पितस्त्वं क्व गतः ? क्व चायं कुसुमशरशरस्वयि निपतितो य एव तवासङ्घ-
दुःखाय पर्यङ्कपत् ? तच्छ्रुत्वा सत्त्वशीलः सर्वं स्ववृत्तान्तं तस्मै शशस । तन्नि-
शम्य तदानृप्य गन्तुं समुपलब्धावसर इव वीरो राजा तं तेनैव मार्गेण तद्वि-

१. 'शुद्ध्यो लुङि' (पुपादित्वाद्) । २. अणावकर्मकाचित्तवत्कर्तृकात्
इति प्राप्त परस्मैपदं 'न पादभ्याह्यमाह्यसपरिमुहृचिनृतिवदवस' इत्यनेन
निषिध्यते । २. घुटादित्वात् परस्मैपदे च्लेरङ् ।

यामुरकन्यकान्तिकं प्रापयितुं प्रतिज्ञाय तमतिशयमाधामयश्चमिच्छन्, राजादि-
 ष्टविशिषभोग्यानि अर्धभुज्ज्. चन्दनकूर्तोशीरादिमिथितनीतलपेयानि अर्धपीप्यत
 पृक्स्मिन्नेकान्तप्रकोष्ठे मुमूर्शीकृतमोपवर्हंशय्यायाश्च अराशयत् ।

॥ इति परमैपदप्रक्रिया ॥

अन्येषुमन्त्रिप्रिन्यन्तममस्तराज्यभारो राजा मत्प्रशीलप्रदक्षितमार्गेण प्रयान्
 तन्मत्प्रभागे प्रागिवोन्थितं सपताकं प्यजमवलोचय मत्प्रशीलेनैच्येत, 'देव,
 अनेनैव तेन दिव्यप्रभावेण पश्येन भूदते । अत्राच्छी मपि
 प्रियापार्थक्ये मग्ने देवेनाऽप्यनुष्वजं मज्यताम् ।' एवमुक्त्वा मत्प्रशीलेन
 (भावहर्मप्रक्रिया) प्यनस्य मार्याप्यमवाप्य पयोर्धा भूपतिप्रणयसेऽप्याग्मा-
 प्र्यधेपि । तदयतोचय राजापि मोऽनुपदमनुसरं इत्यन्त-
 मंप्राग्यां ताभ्या सैवादर्शापुरी समदर्शि । तत्र च देवीं हृष्टा माधयेण राजा
 मत्प्रशीलेन च माऽऽस्तावि ताभ्यामेकत्र तत्रोपाविश्यत च ।

अज्ञानन्तरमेव समर्गाजनया, रुषिण्या प्रभया इव कन्यया देवीप्रभा-
 मण्डलाद्दृष्टिर्निर्गामि । मत्प्रशीलेन च प्रदक्षितां तां वीक्ष्य राजा तस्यां तस्या-
 भिप्रो स्थानेऽमन्यत । तयाऽपि च शुभशरीरलक्षणया राजानमवलोचय 'केनाने-
 नापूर्वपुरणेण भूयेतेति मुहुभ्रिन्तपन्याऽपधियापन्धिकामन्दिरें प्राविरयत समत्प्र-
 शीलेन राजा चापि तथैव अन्वहारि ।

अज्ञात् कृतापधिया पाधितमपतिप्राप्तिवरया वरारोहया मन्दिराग्निराग्य
 स्वमर्गा गमादेशि यथोऽशौ महाग्ना मया मन्दिरेऽस्मिन्नुनावलोकित क तेन
 स्वीयेते इति गवेपयिन्वा निगद्यतां यद्व्यमातिभ्यग्रहणेन तेन अनाधीक्रियामहे
 इति । एवमुक्त्वा तया सतया गोऽग्निबाधोऽानरतीं वृषतिरतिप्रद्वीभूताया
 निजस्यामिन्या निदेशम् अर्धोष्यत । तदाकर्ण्यं धीरेण वृपतिना कृपे, 'अलमग्ना-
 तिप्येन, तदाग्रहेणैवेनेनातिप्याप सम्युदस्यते' । मर्गागुणेनेत्यमुक्तया तया
 तदाजवेनातिममाहृष्टयेव द्वायकन्यकया देवी तं स्वपतिमयास्यत । विधिप्रशान्ता-

१. 'निगर्णचलनार्थेभ्यश्च' । २-३. 'अनावहर्मंहाटिवत्तत्कर्तुंकार' ।

इति परमैपदप्रक्रिया

० भाष्यमंप्रक्रिया ०

४-५. 'भावहर्मणो', 'सावंपानुक्ते यद्' । ६. 'विग्भावहर्मणो' । ७. गुमाग्या०
 इतीत्यम् ।

हापैवायुवि रूतितनित्रमुनलतैर्विकीर्णकुसुमै पादपेरातन्धमानयेव स्वयं तदुद्यान
 गत्वा च प्रश्रयावनतया पार्थिवो निजातिथ्य स्वीकर्तुं प्रार्थयामासे । राज्ञा चैत-
 दाकर्ण्यं सत्त्वशीलप्रदक्षिनमार्गेण तत्र या देवी द्रष्टुमागतमात्मान निवेद्य कया
 त्वयाऽभ्यर्थितास्मदातिथ्यया भूयते इति सा समपृच्छि । तच्छ्रुत्वा तया कौतुकात्त-
 त्रिनगदद्भुत पुरमवलोकयितुमायाता कन्याहमित्युदतारि । एतेन विहसता राज्ञा
 प्रयुदतार्यत यत्त्रानवापिकाया यदनेन सत्त्वशीलेन सह पूर्वं सद्दृष्टित तत्सर्वम-
 हमनेन श्रवादिपि । अतोऽस्मददर्शनार्थं देव्यैव पठ्याप्यते । स्वसत्कृतिस्वीकृता
 विधमन्यमनस्क राजानमवगत्य दैत्यकन्ययाऽप्यन्तर्जगत्से । तथापि तत्सत्त्वोक्-
 र्णेण, गाम्भीर्येण च किंकरीकृतया तया स्वर्कायातिथ्य राजान स्वीकारयितु
 पुनरपि स्ववाणीवीणास्वनो श्र्यतायत । येन च मन्त्रमुग्धेनेव सत्त्वशीलसत्त्वेन
 तथेयुक्त्वा तया सह गत्वा चापावृतनपात् तस्मिन्नन्तस्तथैव प्रवेशितेन दिव्यं
 तदपर पुर दृश्ये । नित्यमद्भुतसर्वसा, सदापुष्पफलद्रुमयुक्ते, रवकाञ्चननिमित्त-
 मेत्पृष्टे इव च तस्मिन् पुरे महाहं रत्नानने समुपावेशितेन राज्ञा तत्कन्याकृत-
 यथोचितापचितिर्नृष्टे । अनन्तरञ्चेत्थ कन्यया निजपरिचयोऽदायि—‘देव,
 अहमसुरेन्द्रस्य महात्मन कालनेमे कन्या । जनकश्च मदीयो विष्णुना श्रवधि ।
 इदञ्च पैतृक मे पुरद्वय विश्वकर्मणा निरमायि । सर्वकामदेऽस्मिन् पुरे न केनापि
 जीर्यते न म्रियते । अत्र चेदानीं त्वमेव मे सर्वस्वम् इति सपुराह तत्र वशे वर्ते ।’
 एत समपितसर्वस्या सा भूपतिनोचे ‘यद्येव तर्हि त्व मया वीराय, सुहृदे, बान्ध-
 वाय च सत्त्वशीलाय प्रदीयसे । अनेन तत्र पाणिर्प्राहिष्यते ।’ भूर्तिमता देवी-
 प्रसादेनेव नृपेण तथोक्ता सा दैत्यकन्यका ‘तथास्तु’ इत्यन्वमन्यत । अत कृत-
 तद्वैयकन्यापाणिग्रह, प्राप्तासुरपुरविश्वेश्वर्यं, सत्त्वशीलो भूपतिनोदे, ‘स्वहृत्ता-
 मलकयोर्भुक्तस्यैरस्यामलकस्य सशोधितर्णेनापि मवेदानीं द्वितीयतस्तेऽधमर्णेन
 स्थीयते ।’

इत्थ तमुक्त्वा भूपेन स्वपुरीं गन्तुम् श्रोकामि । अतस्तदनुमतेनोपात्तदैत्य-
 सुताप्रदत्तापराणितनामखड्गजरासृत्युहरभक्ष्यफलेन तेन तदुक्तवाप्याञ्च निमग्नेन

- १ ‘आदेच उपदेशेऽजिति’ इत्यत्र अशित्तीति कर्मधारयादित्सङ्कशका-
 रादौ निषेध । एत आदिशित्वाभावात् तस्मिन्निषेधाभावे आत्वम् । २. ‘तनो
 तेर्वाके’ । ३ ‘जनित्रयोश्च’ । ४ ‘स्यसिच्सीयुत्तासिपुः’ इत्यादिना चिप्त्रदिट् ।
 ५ ‘अनाचमिद्धमिवमीनामिति वचव्यम्’ ।

एतदंगे ममुन्मज्ज्य सर्पमिद्विकामेनाभावि । मत्पदालेन च दैव्यकन्याजानिना
तत्पुरराज्यमशामि ।

तद्वाजम्, उच्यताम्, 'पयोधिपत्तनेऽनयोः कः सत्प्राधिकार्ययाऽयगम्यते' ।
त्रिविक्रममेनेनोचे यद्विज्ञानतत्प्राधानं निःसृष्टोऽप्युधौ पतितः सत्पदालेन एष
मया सत्प्राधिकोऽज्ञौगामि । राज्ञा मु तत्प्राधानं विज्ञायेत् तत्प्राधान्यभिनिविष्टया
तत्प्रागामि इति न तत्प्राधिकार्यम् ।

एतद्वाक्यं भूपतेः सन्ध्यापूर्येदेव वैताल्येनापत्नीयं न्याम्पदं सिद्धपातस्यधि-
शिथिये । राज्ञा चापि 'प्रारब्धे क्षममाते सिद्धिर्लाभवन्ति किं मुधिपः' इति
धिपं धारयता पुनः सोऽनुसरे ।

एवं चतुर्विंशतिवृत्तौ गतागतं कुरन्तं भूपतिमख्येनैव वैताल्येन निरपारि
यदयं सत्प्राधिकारिप्रलब्धुमशयः । परमम्माभिः क्रीडता भिक्षुगा नैतापत्नीयं न्या-
भिलाया शौमिथ्यते इत्यस्योपायतः स दुरात्मा धर्यताम् । तस्मिन्निष्ठ भावि-
कल्याणेऽस्मिन् राज्ञि निषेधयताम् ।

एतद्व्यथार्थं वैताल्येन तेन नृपतिनिजगदे, 'भूपते, घोरयां तमित्यायामग्यां
रमशानेऽस्मिन् गतागतं कुरन्ता मुग्धाहोणापि भयता घोरं धर्मगतारणी सार्थ-
रज्ञौगारि । शृष्टेन शयोऽवादि । न च दूरारिदूरमनापि । एवं मुग्धदारीरग्यस्यस्य-
स्मृगवदभाति तथापि मया परीक्ष्यमाणेन त्वया नासायधि तत्फलं गर्भुवालम्भि
अतो धैर्येण तेऽप्युनाऽतिमगुष्टोऽहं क्षमादमाश्रितोऽस्मि । त्वया चाय भिक्षु-
ममीपं नीयताम् किन्तु धर्ममया ते हितार्थं बोध्यते तन्न ते त्वया विधीयताम् ।
पतो हि येनैतत्प्राधान्यं सत्प्राधिकारि, येन च सत्प्राधिकार्यायामसापि रमशानेऽस्मिन्
न कुम्भितो भिक्षुरिति मामस्मिन्नाह्वयार्थं विष्णोः कामुपहाशीविहीनुर्भूमौ ग्राह्य

१. उदात्तोपदेशान् 'नोदात्तोपदेशः' इति निषेधां न । २. विष्णुमुत्त-
होर्षोऽस्यतस्याम् (विष्णुद्विष्टः आभीषावेनागिद्व्यागिगलोप) । ३. पञ्च
प्रलम्भने-अनिदिताम्-इति न लोप । ४. 'जामोऽविष्णुगण्टिगु' इत्युत्तेन
गुणः । ५. भद्रं च विनि । ६. विभावाविष्णुमुत्तौ । ७. प्रधानं कर्मणि प्रापय ।
८. हितार्थं बोध्यते इत्यपि साधु । ९. दुहादिस्यार्थेण कर्मणि प्रापय । १०.
अहमंकागी बालादिहमंरानी कर्मणि भावे च लृशरः । [इति भावकर्मव्रिषा]

प्रगाम कर्तुं स्वामादेचयति । तदा पूर्वं स्व तथा कृत्वा मामादर्शय ततोऽह
करिष्ये' इति स त्वया वाच्य । कुर्वति च तथा तस्मिन् स्वया तस्य शिरोऽसिना
दृद्यम् । एतेन तस्य वाञ्छितया विद्याधरसिद्धया ते भविष्यते । तसाहाय्येन
च त्वयैव भूमिर्भोचयतेऽन्यथा तेन भिक्षुणा वलिरूपेण स्वमुपहारीकारिष्यसे ।
एतदर्थमेवयच्चिरं सेऽभिलषितं मया व्यथानि । अत परं किन्तु सिध्यताम्
'सिद्धया ते भूयताम् ।' राजानमेतदुक्त्वा वैतालेन तेन प्रेतशरीराच्चिर्गंय
स्वाभीष्टमार्गोऽप्राहि । [इति भावकर्मप्रक्रिया ।]

नरपतिश्च प्रीताङ्गैतालात् चान्तिशालं श्रमणमहितं विदित्वा गृहीतशव
प्रहृष्टस्तस्मात्प्रस्रियत असृग्बलिस्तल्लगौरास्थिचूर्णनिमित्तमण्डले, विन्यस्तशोणित
पूर्णकुम्भके, प्रबलसैलमहाप्रदीपे, हुत्तपार्वरस्थहुतभुञ्जि, स्व
प्रियापार्थक्ये
(कर्मकर्तृप्रक्रिया) एतद्वत्पूजनसम्भृतोचितसम्भारे कृष्णपक्षपारौद्रे श्मशाने
दानीं समुपानीतशव राजानमवलोक्योत्थाय तं प्रशसन्
महतीं कृतज्ञतां तस्य तदनुग्रहकृतेऽभिव्ययान् आशु च तस्य स्कन्धात् शवमन्तार
यामास । तथा भस्मोद्धूलितगात्रं, केशयज्ञोपवीती, सञ्जावरितप्रेतचीवरं,
क्षणं ध्यानस्थितो भूत्वा तस्मिन्द्वा मन्त्ररलादाहृतं तं वैतालवरं प्रदर्शय कपाला
र्घपात्रैर्गार्घ्यम्, निर्मलैर्नरदन्तैः पुष्पाणि, सुगन्धिविलेपनम्, मानुषनेत्रैर्भूषणम्,
मासैर्बलिं च क्रमाद्दत्त्वा परिसमापिततत्सपर्यं पारश्वंगं राजानं भूतले तस्मा
ष्टान्प्रगाम कर्तुं निरदिशत् । तदाकर्ण्य स्मृतवैतालवचा भूपस्तमादौ तथा
कृत्वा दर्शयितुमादिशदिति यावदेव स भिक्षुः, साष्टान्नो भूमौ निपतति तावदेव
राजाऽसिस्तस्य शिरोऽञ्जितम् । उदराच्च तस्य समुपाटित इत्यग्रं तस्मै वैता
लाय चोपाहरत् ।

एव सनाते प्राणैर्भूतगणैः साधु । साधु ॥ इत्युच्चारिते सति तुष्टो वैताल
स्तस्मान्द्वाद्वादीव-‘राजन्, स्व हि मयाऽयर्थं क्लेशित इति तवायासविचा
रेणापि मदीयं हृदयं भिद्यते । किन्त्वधुना तवाभिनिवशफलमैवावाति

ॐ कर्मकर्तृप्रक्रिया ॐ

१ असे करणत्वेऽपि कर्तृविविध्याया प्रथमा । २ कर्मंग कर्तृत्वविरक्षाया
भिद्यतेरकर्मकत्वाद्भावे प्रथमं तृतीया । ३ 'कर्मवकर्मणा तुल्यक्रिय' इति
कर्तुरभिहितत्वात्प्रथमा ।

मन्मथत्वा यद्विचोरभीषितमासीत्तद्विद्याधरेन्द्रस्य भूमिमाद्यज्यभोगान्ते मे मन्मथस्यते ।' एवमुक्त्या तस्मात्प्रवाचिगण्य स्वकीयभियौनेनंगाम ।

गते तस्मिन् वृताले, सुरैः सह तत्र राज्ञः पुरो महेश्वरमुष्टं मातादाशिर-
 नूत् । आदिशच्च, 'यस्म, माधु एतद् अहृत, यत् विद्याधरमहापञ्चकवर्तिताप्रहा-
 प्रदित् पापोऽयं वृटनापम सनुपापातविनाशावधि स्वयमेवावधि । पुरा एवं
 ममांशतो विप्रमादित्यरूपेण गृष्टेऽभूरिति श्लेषद्वया अमुरास्यया अदमिपत् ।
 अद्य चोहामृत्तितनादानाय त्वं प्रियिक्रममेनाण्यभूवन्निन्देगारतारित इति
 यशोहृतमद्रीपपातालभूमिस्थापितानधरकीर्तिना त्वपाऽधिराद्विद्याधराधिरात्रेण
 भाविष्यते चिरानुभूतदिव्यभोगमुपेन च स्वैरुपैय नत् उद्विगेनेनान्ते मम सायु-
 ज्यशशापस्यते । अपरात्रितनामा स्वद्वोऽयमपुना मत्तस्ययाऽऽदीपनाम् । अग्य
 प्रयादाद्ययोदितं मयं त्वया लज्जयते । एवमुक्त्या प्रदत्तगडरखे देव तियो
 यावत्पुष्पाभ्यर्चितोऽन्तरधात् । प्रियिक्रममेनोऽपि चादेवं कृत्य समस्तमयत्वेऽय
 उपम्यन्त्यां तिति निनापुरं प्रसिष्य प्रमापातरारात्रिप्रियेष्टितानि, तितपोऽ-
 यभिश्च प्रृतिभिरम्यर्चितोऽपि नदिन निनाय । स्वैरेव च यामरं म
 तितोऽय मयंमयायेति तदपरिमितोऽयोऽपिचनयोऽप्यपत्तानेऽपि । तद्गुणोपपुता
 च यमुधान्यमुगमपदा यमुधाधेपुषंधाप्रजाकामम् औदे । अत्रापि राजलक्ष्म
 क्यपं तत्र क्वाहृत् । हृतपुत्रनामने इव तदीयमाद्यत्वेऽभूत्त स्वृतापै म्
 मन् । अधुग्यत योगी योगम् । अत्रैवैत च निशित प्रनिर्मित मपत्तापम् ।
 एवमुपभुक्तं दृगीकैः शेषो भूपरयो भगवायुग्ममया ।'

इत्थ पधि शाश्विप्रयोगाधिरमित्तितो विक्रममेवरी मन्त्री गृणादृष्ट मयं-
 मभिधाय प्रृतापमेवमुत्तय वदेता कयो तस्मिन् क्रमे मामभिधाय म गृदो

१ यत्र कर्मणि त्रिधाहृतो त्रिणेः हरयते यथा पश्येत् तद्गुणेषु तत्रैव
 'कर्मणःकर्मणा मुक्तवक्रिय' इत्यस्य प्रृतेरत्र कर्मणःकर्मिणे तद्वन्ति । २ 'अथ
 कर्महर्तरे' इति वैदलियररुष्टेभिः भाव । ३ हनेषंधादेः तस्मात्प्रियं कर्मिणः ।
 ४ 'अथ कर्महर्तरे' । ५ 'दुहृद्य' इति वैदलियरुष्टेभिः 'न दुहृद्युनमां यद्
 ति' इत्येतो दुष्टेषु एव निषेधः । ६ 'न ह्य' इति रुष्टेभिः भाव ।
 ७ 'गृत्रिदुष्टो वदायु' इति यगज्जाद् इत्यत । ८ 'तपसाय कर्महर्तरे' ।
 ९ प्रतिदिनम् ।

भूयोऽवादीत् यदह्नीय किल राजा त्रिविक्रमसेनो वैतालानुग्रहेण सर्वमिष्ट
प्राप्तवान् । तस्मात्त्वमपि मन्त्रमिम मत्तो गृहीत्वा निर्विपादस्तमेव वैतालमुख्य-
मनेन मन्त्रेण प्रसादयन् प्रभुणा मृगाङ्कदत्तेन सङ्गममवाप्स्यसि । उत्साहभाजा
हि न किमप्यप्राप्यम् । भङ्गोत्साहश्च सर्वं एवावसीदति । त्वञ्च मदीय सर्पदेश-
हर्तेति मे वन्दुरतरस्त्वःप्रीत्याऽहमेतन्निदिशामि । त्वमवरयमेव कुरु ।

एवमुक्त्वतस्तस्माद्द्विप्राप्तस्त्रियमन्त्रमादाय प्राप्तोजयिनिरह तत्र श्मशाने
रजन्या कृतशवलपनादिस्तन्मन्त्राहृततच्छ्रवैतालं यथावदभ्यर्चितवान् । स च
तेनातीवसन्तुष्टोऽभीष्ट वर मया याचितुमकथयत् । अहञ्च 'यत्र मदीय प्रभुर्मु-
गाङ्कदत्तो वर्तते तत्रैव मा नय । नात परमन्यो मे वरो वर्तते' इत्यकथयम् ।
वैतालेन चेत्यमाकर्ण्य मा स्वपृष्ठे समारोप्य प्रेततनुप्रविष्टेन नभोमार्गेण च गन्तु
प्रावर्ति । अह च युष्मानवल्लेख्य श्रीमपादमूलम् अनयम् । समाप्तकृत्यो मया
च विसृष्ट स एवाय वैताल इदानीं यथेच्छ गत । नागशापाद्भवद्वियुक्तोऽह
यथाऽधुना श्रीमता समगसि तथा स इदमवधिर्वृत्तान्त ।

एव श्रुतात्मामा येदन्तो मृगाङ्कदत्तो निजकान्तानिमित्तमुजयिनीं गच्छन्
पारावतायमुनिशापभ्रष्टक्रमलितकतिपयामात्य, सम्भावितभाविरोपसम्पत्ति-
र्मुमुदे । [इति कर्मकर्मप्रक्रिया]

परेद्युश्च विरमकेसरिणा, गुणाकरेण, विमलबुद्धिना, विचित्रकथेन, भीमपरा-
क्रमेण, प्रचण्डशक्तिना, श्रुतधिद्विजेन च युक्त शापविश्लेषितान् शेषान् सुहृदश्विनवान
शापाङ्कवया सम्प्राप्त्यै आत्मनाऽष्टम उजयिनीमन्वचलत् ।
प्रियापार्थक्ये क्रमाच्च स प्रीप्मशुष्कतोयाम्, तरुलताविरहिताम्, अहस्क-
(लकारार्थप्रक्रिया) रप्रखरकरातिसन्तसवालुकाम्, जनरहिताम्, मरुमरीचिभि-
रद्यद्दु खानलज्वालामालाभिरिवानृताम्, उच्छुष्कमर्मरैस्तृ-
णैर्विनीर्णकेशामिवाबलोक्यमानाम्, आतपहान्तोदन्यन्मृगारवै हृदतीमिव प्रतीय-
मानाम्, विशङ्काम् विन्ध्यान्वी क्षुत्तृपादितै सचिवै सार्धं परस्पर-'स्मर'ध विरम

१ मा श्रीमपादमूले अनयत् इति प्रिवक्षाया मुख्यकर्मण कर्तृत्वविवक्ष-
याऽपि गौणकर्मणो वर्तमानत्वात् 'सकर्मकाणा प्रतिषेधो वक्ष्य' इति यगात्मने-
पदयोर्निषेध । [इति कर्मकर्मप्रक्रिया]

केसरिन्, केसरिणं ह्यो हनिष्याव । अभिज्ञानासि गुणाद्धर, यद्नेऽभुङ्गवहिः सुप्यते
 भीमपराक्रम, स्वालोये निषेःस्यावरतत्र स्वप्नं द्रक्ष्याव' छ्वमालपन्नुदलहपत् ।
 गत्वा चामे ददत्तांकंतापगलितामृतांशुद्रवमिव स्वयद्दनीतजलम्, दिगन्तप्यापि-
 विस्तारम्, आत्मनः प्रतिविम्बमालोकयितुम् विनिर्मितं शैलेश्वरलक्ष्म्या मनि-
 दपंगमिव स्थितं सुमहत्पर षडम् । तस्य च सरमः पश्चिमे तीरे समधिपो
 राजपुत्रो वायुनिधूनितविस्तारिशाय्याभुजकदम्बकम्, मूर्धलप्रसुरगरितम्, नृप्यन्नं
 दाहुरमिव अभ्युद्यतेन स्योमपृष्ठावगाहिना शिरसा नन्दनोद्यानसोभामयलोक-
 यितुमिषोद्यतम्, दिव्यरसैः साग्वावलम्बिभिर्दिग्दैः फलैः सोभमानम्, महान्तं
 दिव्यपादपमेकमवलोकयति स्म । तन्नायलोचय यावत्ते तं मुचिरं निरूपयन्ति तावत्
 पुत्रपार्दितास्तन्मन्त्रिणः प्रधास्य तद्दृष्टफलानि भोजतुमास्तुदरानि हर्षुष्य पदपि
 फलस्यमुपगता । मृगाङ्कदत्तश्च तदानीं तानपरयद्यतिविद्वलस्तरी तरिमणेरैकं
 नाममाहमाद्वास्त । यदा च न ते प्रतिरचनं ददुनांवि चारयन्त तदा एतत्तर-
 नियागिना भूतेन केनचित्ते भक्षिता इति विचिन्तयन् नैरारययिपुरः स मूर्धितो
 महीतले न्यपतत् । तं तधाविषमयलोचय दुमानास्तु- पार्थस्य भुजधिरिज्जगत-
 माधाम्य तच्छणमुवाच- 'देव, एवं विशेषतोऽपि भवान् परिपश्यथैवं कथमय-
 मीदृति ? विविधकर्मगुणमयस्यो नरः क्वो (क्वहि वा) निजहृतकर्मणो फलं
 भुङ्क्ते, स्वयंदोगेन वियोगेन वा कं भानरं कर्तुं पितरं वा तत्फलं भोजयति
 एतद्दृष्ट्वा यो स्वमने न मुच्यति (मोहयति, मोघा वा) साग्वायज्ञानानुष्टान्य
 आचरति (आचरिष्यति, आचरिता वा) स एव कस्याग प्रोप्नोति (प्राप्तमति,
 प्राप्ता वा) अतो नामाज्ञानां तन्महापरानां वियोगोऽधिकधिकं त्वा दुर्गा-
 करोति चेद् धैर्यं कथान । सुदृतांशुगिरि मन्त्रिणधेदागैरहंपुरप (भागप्यन्ति,
 भागमिप्यन्ति, भाग्यतारो वा) तावरं त्वमामादुम्दिनीं गरत् । अचिरेणैव
 ममयासनाशयतीमं वीराधैधि ।

○ लकारार्थप्रक्रिया)

१. अभिज्ञाववने लृट् । २. 'न यदि' इति लृट् प्रतिषेधे लृट् । ३. 'विभागा
 शाशाब्दे' । ४. 'वायुपुरातिपातयोर्नट्' । ५. विभागा कदाचदोः । ६. 'द्विर्ने
 सिगायाम्' । ७. 'निषयमननिदो च' इत्युभाभ्यामुभयत्र भविष्यति लृट् ।
 ८. विषेगदुर्गावरणं लोहधर्म्य धर्मधारणर्मयस्य लक्षणम्; तेन दुर्गावरणे धर्म-
 वर्यनं त्वया कर्तव्यमित्यर्थे 'लोहधर्म्ये च' इति लृट् । ९. 'तिष्ठोर्धर्मोदृति' ।

प्रभु नवेन्दुमिष चाममरलोचय 'क प्रभुरामोपजीवितामपे पृथनात्मानमवगन्तुं
इति चिन्तयन्त, धुनपिचिदितमर्थभूतापां मत्ताययत आत्मनो मेनिरे । रयनाप-
मिद्वै लक्ष्मणनिर्मुं गच्छदध्यापि तस्मिन्नेव सरमि आत्मा श्रीपयमिचिदै सर मद्यं
मतपारगां विदुषे ।

कृतधारणमुषियेन तेन तस्मिन्नेवनि प्रस्ताप्यारो मन्त्रिण तद्विरल्लेखण-
पृष्ठान्तम् अष्टपदन्तेति तेषां मत्पाद् व्याप्रयेनाप्य एवमात्मपृष्ठान्त पदंविभुं
प्रारभत—

'पारायनायनागम्य दापतो भयद्रवो दूरशिभ्रष्टो नष्टचेतनोऽहमर्थां भाग्या
रात्री लक्ष्मणोऽपि चिरान्न दिनो नापि च पन्थानमपरयम् । विगमापात्र दृ म-
दीपांषां निशि, मनुदिने आनाप्रहासकैःकैःऽहमेवमचिन्तयम्, 'अहो ! अस्मद्भि-
युक्तः स न स्वामी च नु गतो भवेत् । नात पर सम्भावेवामस्त वय प्राप्नुवाम
इति तथापि जातुमिदिनीं स दासाद्वयर्ताप्राप्तिहेतोर्गतो भवेद्विषयावधा दाने
दानेदुर्दंशामिष कष्टं तामर्थां गाहमानोऽग्निपूर्णांश्चरैरिष चाकंकिरणैर्दृष्टमानाऽप्रे
प्रायाम् । अत्र आगम्य पुत्रोपलेखणम्, दमादिमपुरदापैश्च सम्भागाभिर कुर्वन्
प्रयुक्तीषिदस्ताम्रम्, प्रमद्ययितुं गायम्, दानंदादेव च मन्त्रुयमिष मर्षांतिष्ठम्,
सरोऽप्राप्तवान् । तत्र आत्मा विमानि भुवत्या पीतपानीयो दापन् स्थितस्तार-
दागतान् ददनुष्टि म्पूषादु-मेधयत्निमानहमदापम् । ममेव आत्मानिभय-
द्वतां मिषोऽपृष्टि । शिन्नु मर्षेऽपि वय तामानाना दापद्विनम्यद्विरतामदा
देह्यागाय दापन्मति कुमंतावगमिन्नेव सरमि आत्मा र्दंषतपगो मुने मुतो
महापदा, मर्षातृ-विन, मत्पदतोपागदमन्नु दिति दग्गेदापमा
वच्य, मदागतमृगशृङ्गे त्पानध्यानमृश्रः कतिपयैर-यं ममपदमर्थेभ मुनिपुमार-
र्षपुंक्त तप्रगत मर प्रपतनं पताममानुपागाय कस्तुम्यचितानामात् वापां-
प्रिशरपन् दूयमानप्यामाह मानमय हेतुमपृष्टम् । तदा मुनिपुत्राय ताम्
मत्पामाम्प्रापिप्रवृत्तामममृगशान् । तदाकृप्यांयतिर्दनिमिर्गमैर्षांर्षे म-
म्पेभ्य देह्यागागिरिनिता वय आः पा नातिदूर मुनिपुत्रेण तंतामिष विधि-
मुना निरविप्राधममागता । तस्य र्षेदेन दृगावर्षममृगपुषेरर्षेर्षमाध
मतर गत्या स निचमयाचदिति आदेव तरुपृषपुते कर्षे परिपूर्णे स्वर्षां
निघानाप्रमादापागदतिव भयन् दिव्यामर्षे पर्वतमोमर्षपति म । र्षे जे

१. 'विनायाधारी मः । अथवनऽपदि' इति वैभाषिणे लिट् ।

चाहन्येकस्थानोपविष्टाना समापितसान्ध्यविधीना मुनीनामाश्रमे वय तदर्शनाय गता । प्रणिपत्योपविष्टाश्च कृतातिथ्यै प्रियवदैस्तैर्महपिभि कुतो यूयमिति क्षिप्र पृष्टा । अतस्तेन मुनिकुमारकेण तदाश्रमप्रवेशान्तोऽस्मन्मग्नद्वो वृत्तान्तस्तेभ्यो विनिवदित । यच्चाकर्ण्य कण्वारयो ज्ञानी मुनिरभाषत यद्रापद्यममर्षैर्यत्त्वम्, सम्पदि च निरभिमानिता, सर्वदोस्ताहसम्पन्नता चैतत्सत्पुरुषव्रतम् । अतो नाह मवक्ल्वयामि जानु युष्मादृशा एवमात्मानमवसादयथुरिति । महान्तो हि महान्ति कृच्छ्राणि निजधैर्यतोऽविगणयन्त समासादितमहार्था एव महच्छब्दभाजो भवन्ति यत्र नैव स्वनीयमहस्य ते परिपालययुराश्रयं तत् । ये हि धैर्यधारया दुरत्तराण्यपि कृच्छ्राणि समुत्तरन्ति त एव स्वामीप्सितानि प्राप्नुवन्ति । गलितसत्त्वविलुप्तचेष्टाश्च नष्टा भवन्तीति नवाहृत्ता अपि यथेवमात्मशक्तिमवहेलयेषुर्मर्षणीयमेतत् । अतो वैहृद्यमेतत्परित्यजत । युक्ताक्रमधिपतिर्मृगाङ्कदत्तोऽद्यापि प्राणिति । अतो योऽयमध्वा गन्तव्य आ उज्जयिन्यास्तस्य यदवर विन्ध्यशिखरपल्ल्यास्तदभ्यन्तर एव यूय त प्राप्स्यथ । स चापि समवाप्तसर्वसचिवशशाङ्कवतीकोऽश्वमेधयोजी राजा भविता ।

इत्थ तेन महपिणोक्ता वयमवलम्बितधृतयो नीततन्निशा, अपि सङ्गमये द्विधिरस्माक प्रभुमिति धिया तत प्रचलिता अध्वखेदस्त्रिधा क्रमाकाननमेतद वासवन्तोऽशनायोदन्यानिपीडिता फलाना हेतोर्गणनाथवृत्तमेतमधिस्त्व फलव गता अपि त्वत्तपसाऽद्य विमोचिता । अयमेशस्माक चतुर्णां त्वद्वियोगकालवृत्तान्त ।

मृगाङ्कदत्तो निजसचिवाद्ग्याग्रसेनादेत सर्वमाकर्ण्य शशाङ्कवतीलाभस सुपल्लवधृतिस्ता निशामनेपीत् । प्रातश्च तस्मादुत्थायाशपै सचिवै धृतधिना च युक्तो विघ्नविघातकवृत्त न वा शशाङ्कवती प्रेप्सुरजयिनीं गन्तु शंभत्समयस्यत् । मागऽनुतगोद्विद्यमानस्पुर-मुञ्जपुत्रभियोभ्यसन्निभानकहदिनीस्तटिनी, विचरद्गी ममत्तमात्ना, भद्रमुञ्जकीचका, शुद्धा पुष्पवतीरपि च क्रूरसत्त्वाधिता, शान्तै मुनिभि, प्रच्छायतरुम-घायमानमृगैश्चाधिता वनभुव क्रमादतिव्रग्योजयिनी-पुर्यां स्नान्निधमत्राप । तत्र च गन्धर्वया नद्या कृतस्नानो विगताध्वक्लम सानुगो

१ 'जातुयदोर्लिङ्' । २ चित्राक्षरणे च । ३ यद्वायवोऽपसङ्ख्यानम् ।

४ भविष्यति मर्यादावचनेऽवरस्मिन् । ५ अश्वमेधन यद्यमाण इत्यर्थे धानुसम्बन्धे प्रत्यया' इति नियमेन 'करणे यत्' इति भविष्यति णिनि ।

६ 'उनाप्यो समर्ययोर्लिङ्' । ७ 'हशश्वतोर्लिङ् च' ।

महाकल्पमज्ञानं समन्तिक्रय राजा कर्ममेनेन परिपालिताम् , गृहीतविधिपुष्प-
रश्मिभिरधिष्ठितप्रनेलीशाम्, गिरीन्द्रनिगरासारमाकारपरिवेष्टिताम्, भविजात-
जनदुष्प्रवेशाम्, अतिदुर्गमपरिग्रापरिरक्षिताम् उच्चयिनीमामग्याद् । ताद्याव-
लोक्य विमना मृगाद्दत्तं म्यानुगानुग्राह्य 'त्रियाप्रोत्तेभ्यु गतिरेवैकत आरताम्
प्रवेशोऽप्यत्र नारमाह भवेत्' इति, एतदाकर्ण्य ते तमरोषन् , 'देव, अपि पदोपि
स्वबाहुभिर्हृत्तैरदुरभ्ययमायिन । अपि गिरि शिरोभिर्भन्तु' विंतिनीपेत्साहवन्त ।
अत इयमेकद्वयसम्प्रत्ययमात्सेषु सहायकेषु नैरात्यमित्यं भवन् । पुरीयमग्माह
षट्माप्या किन्प्रयोपायोऽत्रयं विचेतव्य । एतद्विषये तु यदुक्तो देवताभिरपि
भवानुपदेशित इति । एषं सविषं प्रोत्साहित स इतिपद्यदिनाति षट्तिरे-
षानिष्टत् । तन्मन्त्री विष्णुहृत्तरी चैतस्मिन् समये यामभयनात् तत्रियाचर्ण-
भिलापया यावदुत्तालं प्यायति तावत् हृत्तयपुवि प्राशुः, उद्गीय , गजानन ,
महिषासिम्, उद्दहाह , परकगो रैतात्तत्र प्रादुरभूत् । किन्तु सभं चराणां
नगरां तथाविधा नाशमन्तीति तत्रवेनाममयोऽर्गी जगाम । एतेनानिषिद्य
प्रभुमरलोच्य नीतिन भुतधियाच, 'आधयं देव, नीतिहोऽपि भवानज्ञानधि
ष्य मोहमेधै त । स्वपरान्तरमनवेद्य षोऽत्र प्रवेष्टु विवमेत । नगर्यां ह्यप्यां
चतुर्ष्वपि द्वारेषु एकैश्चिन्तु पुष्परमहरद्वयी, याजिनो च पञ्चवदति,
रथानां दशान्वय, एतद्दृष्टार्थं मत्तद्वामने । अतो वीराधिष्ठितपुर्यां परि-
गणितामग्माहमस्यां प्रविष्टिनांघंमिद्वेषेऽपि तु पतद्दृष्टतये एव मग्यतेन । न
मग्मयामि म्यलेन मन्त्येन प्रविरयार्थीमो पुरीमत्रय राजान पराशदेन भवन् ।
अत चैतये, दशाननमदानप्रप्राग्जातेन मायाषटुना तेन पुष्पिद्रात्रेन,
तस्मिन्प्रगानिष्यतीयया मातद्दरात्रेन, तस्यवन्धानुरागिना दुर्गविनासेन यान-
मप्रदधारिणा परमपराक्रमशालिना तानिरचितमनेन चैतै सर्व मयै मग्मय
सस्यह्महापमयद्य एतत्तमीदित साधयत् । एव चरिर्देति षेदुवाचून विज्ञेयो ।
दृत्तगमनमविद्वज् भयम्न प्रत्तं चमान विरातरात्रोऽर्षेहैव मग्मये विधते
मातद्दराजादेशाम्मायाषटुविषयो भ्रुवमागतो भवेदिति सर्वमिच्छिन्तजित्नापति
रश्मिरेवैकतैः सदे चतुर्ष्वपि १ कल्पतत्तय यत्तद्द्वये. कल्पतीयतामत्त विरात

१-२ 'मग्मयनेऽपि विनि धेतिवद्वाप्रयो' । ३ 'येषु सुददो' । ४ 'अन्व
वसुरदमर्दोरेदिनेऽपि' । ५ 'एतद्वेषु विद्वेषे' । ६ 'दृष्टेनुमनो' ।

कोट्ट गच्छाम । तत्रैव च कैरातो राजा शक्तिरक्षित आकार्यते । तत एव च सर्वे सम्भूय सिद्धये समुद्योगो विधेय । सम्भावयामि, स्वीकुर्वादेतद्भवान् ।

श्रुतधरेतत्प्रज्ञापूर्णवाक्यमाकर्ण्य सामात्यो मृगाङ्गदत्तस्तद्वाक्ये श्रदधात् । अन्यद्युश्च घृतोदय, प्रदर्शिताश, विश्वनभोनित्याध्वग मिश्र नमस्कृत्य ससचिवो दुर्गपिशाचस्य मातङ्गेन्द्रस्य निकेतन गन्तु समुच्चाल । तत्र पूर्वं विन्ध्याद्रि मारुह्य दूरतो दक्षिणपार्श्वं च तस्यावरुह्य दन्तिदन्ताजिनचिता भिल्लपल्लीरवलो कयन् कुत्र तस्य मातङ्गाधिपतेरास्पद् स्यात् । कुतश्च वय तज्ज्ञास्याम इति मृगाङ्गदत्तोऽन्तर्दध्यौ । तदैव च मुनिकुमारक एक सम्मुखमायादिति कृता नति सहामात्यस्तमपृच्छत्, 'अपि जानासि ख मातङ्गभूपतेर्दुर्गपिशाचस्य गृह क वर्तते ? त हि वय दिदृक्ष्व ।' एतदाकर्ण्य स तापसपुत्रक उवाच, 'इतो नातिदूरे वर्तमानस्य विन्ध्यस्य सानुनि करभग्रीवनामा कुटिलदुर्गम कोट्टो वर्तते तत्रैव प्रचण्डविक्रमो दुर्गपिशाचो मातङ्गपतिनिवसति । स हि धनुर्धराणा लक्ष स्याधिपति । तैर्दस्युभि स द्विपा सार्थं दलयति । महाटवी चैता भुनक्ति । इच्छामि, अनेनैव पथा तेन सङ्गच्छता भवान् । मुनिकुमारकादेतदाकर्ण्य सानुगो मृगाङ्गदत्तरतेनैव मार्गेणावगत क्रमेण च करभग्रीवस्य मातङ्गराजकोट्टस्य भिल्ल-पल्लीसमाकुल निकट प्राप्नोत् । तत्र स इतस्ततो धावतो वहिर्वह्नेभदशनव्या प्रचर्ममृगामिपान् शबरौघानवलोक्याचिन्तयत्, 'वरण्यवृत्तयो हीमे तिर्यञ्च इव जीवन्ति । तथापीमे दुर्गपिशाच नित्रप्रभु भ्रुवते । प्रजासु न क्वापि किञ्चि-दराजक वर्तते । निर्बलो हि जीव सबलस्य जीवन न भवेदिति राजशब्दो देवैर्विनिमित्त' । एव विचिन्तयन् स यावत्करभग्रीवकोट्टमार्गं विविदिपति तावत्तत्रागतस्य मायावटोश्चरै समगतेति ते चारास्तस्यागमन मायावटवे न्यवे दयन् । तदाकर्ण्य ससैन्य पुलिन्दराट् तत्रागत्य निकटीभूय परित्यक्ताश्वो राजसूनोस्तस्य पादयो पपात । पृष्टकुशलो राजा चापि सामात्य वाहनारूढ त नित्रकम्पमनैषीत् । तदागमनशक्तिन प्रतीहार च शबराधिपो मातङ्गराजाय प्राहिणोत् इ यचिरादेव स्वदेशतो—यथार्थनामा शिलाकूटकठोरचरीराज्यव, तरगोऽपि क्षपिताशेषवया, कृणोऽप्यनन्यसेवी, मातङ्गराजोऽपि भूमृत्पादोपजीवी, नूतननलधर इव मायूरपिच्छचित्रधनुर्धर, हिरण्याक्ष इव वराहक्षतविग्रह,

१ 'विभाषाधतौ सम्भावनववनेऽयदि' । २ इच्छायुषु लिङ्गोटी ।

घटोरुच इव एतौमिच्छामीमरुच, कतिरिवाधर्मनिरतोऽप्युद्धृतप्रज, पुच्छिन्दा-
धिनतद्गोऽसरो विन्द्याचल इव—दुर्गविनाषोऽप्याऽगाम ।

आगत्य च द्विती दूराम्यग्नितिरा म दुर्गविनाषो गुणाद्दत्तं प्रगप्यहृत्-
कृप्यमात्मानं मन्वमानो 'देव दग्धित्पत्र पु'प धीचरटेषु धर्मपदे इतीएठो'मि'
एवं प्रयागो मुञ्जाकम्पुरिकादिस्मुपापनीषकार । तत्तन्त्रप्रैव सप्राने मेनानिषे-
दाने हृत्प्रानाहारादिकमेकान्ते मु'वामीनं प्रीतिप्रधये गुणाद्दत्तमपदम्, 'अयं
मापायदुर्वहुकाणादिहापातरएवदाज्ञा प्रतीक्षमाणो मया साकं तिपत् इतीपश्चिरं
किं कुर्वन् क भवता स्थितमिष्यधुनाऽस्मान् निषेधयतु भवान् । तदाहप्यं
दशाद्दृषया प्राप्यधर्ममुञ्जविनीगमनपर्यन्तेऽप्युदीरिते स्वगृहान्ते म दुर्ग-
विनाषणामप्रतीक्ष—देव, धीरो भव यथास्माभि वापं तद्विग्राध मूर्ति ।
एवदाज्ञया हि विरात्रान धर्ममेव ब्रूयाऽपानदेमं वन तन्मुनी शशाङ्कनी प्रमुपा-
पदरेम इ'पादिगत्यु । तद्विनाम्य गुणाद्दत्तोऽप्युमानमभावन, 'अवि मिच्छिना
भवन्त दानिनं वानिनं कृ'या भूमिमवतारयेषु, मुमेरं वा परमागुणाऽप्यु ।
किं यदुना, वि न कर्तुं दास्यते, मग्भाष्यते वा पुष्पाभि तथापि दानाद्दृषती-
प्राप्यधर्मं यदुपयुक्त भवेत्तदुद्धर्षम् । एवमन्योऽन्यात्तर कुर्वन्तेऽनयोर्भगवन् भाष्यान्
अग्नापत्तृहामवन्विषतयान् इति रकन्धासारं स्पष्टिवाचित्तद्विषामो गुणाद्-
दत्तोऽपिरान् विरातराज निजमिप्र दानिचित्तमानेषु गुणाच्च विगमत् । तत्र च
गत्या सर्वमुक्तयति गुणादरेऽन्तिमहात्मन्य' विरातरतिगतप्राज्ञगाम । गुणाद्-
दत्तोऽपि प्रापुत्रम्य सकटक तमभितृष्य प्रीत्या प्रापेणयत् ।

एतन्मिच्छेव काष्ठे प्रेषितदूतेभ्य सर्वमाकर्ष्यं मातङ्गराजस्याभ्येऽपि मित्र
वाग्धशासनप्रापयुरिति यथे'षितभूभागोत्तररिन्देने'र्षर'गुणाद्दत्तोऽप्युभुमे । मत्त-
द्राजमवि च भे'जवि'या अस्यानवि स्वमुद्धदन्त्रप्रैव तृपत् तृपक् 'ग्यादिहाम
यति पदो'भि गद मिग्गी भुद्धव, दाधि'मग्नादप्य, विषय, एवदत्, भु'द'ध
ना'व'द'ध'मि'द'ध'व'द'र'द' ।

१. इएठोपेन्दो विभागा वर्णमाने । २. 'द्विम एते' । ३. 'विधिप्रिमःप्रण'—
इति मन्त्रे लिट् । ४. प्रैवतिगमंशा'ए'पु कृ'याव । ५. 'गनुचदेऽप्यपरास्याम्',
'गनुचदे नामान्यवयवम्' ।

सम्पादिते चैवमश्रीतपिवतादिक्रिय मृगाङ्कदत्तो मातङ्गराजादीन् निजसुहृदो जगाद—'इदानीं कालहारो व्ययं इति मुहूर्तादूर्ध्वमाशूजयिनी गच्छेत् ।' तस्मि शन्य श्रुतधिरन्नवीत्, 'देव, नीतिविदामेतल्पम्मत यद्विजिगीषुणा पूर्वं कार्या कार्यविभागो विधेय । तत्र च यदुपायनाशक्य भवेत् तत्सर्वथा परित्यज्येत । एवञ्च सर्वेषु कार्येषु पूर्वं पूर्वो वर । पर परश्चावर । अत पूर्वं सामप्रयोगोऽत्र क्रियता स्म । यतो हि सर्वश्वर्यसम्पन्ने कर्मसेने न दान सिद्धये स्यात् । क्रुद्धलुब्धा वमानिता अस्य न सन्तीति भेदोऽयोग्य । अतिबलाधिके दुर्गस्थेऽनितपूर्वं च तस्मिन्नन्यैर्नृपै प्रयुक्तो दण्ड सशयावह । अत कालोऽय यत्न राज्ञा सह साम एव ध्यैवहित । तेन कार्येऽसिद्धे च दण्डप्रयोगो विधीयते ।

श्रुतधरेतद्वाक्यमाकर्ण्य सर्वे तत्र श्रद्धयु । तद्दूरदशिता मन्त्रकमज्ञताञ्च प्रशक्तसुरिति सर्वे परस्पर सम्मन्य दृतगुणान्वित किरातराजानुचर सुविग्रह-नामान दूत लेखसन्देश समर्प्य त्वमिम कार्यभारं वहे औदासीन्यञ्चात्र मा कार्षीं' इत्युक्त्वा भ्रूभृते कर्मसेनाय त प्राणीर्हयन् । स चोजयिनीं गत्वा राजभवन प्रविश्य सिंहासनारूढ मन्त्रिभि परिवारित कर्मसन प्रयत्नीचकार । निदिष्टासनोपविष्टश्च पृष्टकृशलो राज्ञाभिनन्दितो लेख समार्पयत् । मुद्राक्षेपप्रसारितञ्च य प्रज्ञाकोपा भिधानो मन्त्री स्पष्टमेववाचयत्—

'स्वस्ति श्रीऋभग्रीवकोट्टमूलाग्नीतटान्महाराजाधिरानस्थायोध्यापुरीपते श्रीमतोऽमरदत्तस्य पुत्र श्रीमान् मृगाङ्कदत्त उजयिन्या वर्तमानस्य निजवश पयोधीन्दोर्महाराजकर्मसेनस्य स्फुटमेव सन्दिशति यत्तदीया कन्या दैवतैर्मदीया सदृशी भार्या समादिष्टेति सा मद्य क्षिप्र प्रदेया । एवं कृतेऽस्मत्पूर्ववैरभावो विनश्येत् नयीनो बन्धुभावश्च सम्पद्येत । नो चेन्नजमुजायेवैतत्कार्याय प्रार्थयिष्ये ।'

मन्त्रिणा प्रज्ञाकोपेणे ध लेखे वाचितेऽतिमुद्धो राजा कर्मसेनो जगाद, 'ते हि सर्वदाऽस्मद्विपन्ना । अनामज्ञस्य तस्याभिमानितैतेनापि लक्ष्यते यत्नेन स्वनाम पूर्वमुल्लिखितम् । अवज्ञया चास्माक परस्ताल्लिखितम् । अन्ते चाम बाहुवीर्यं दर्पाभ्यातेन तेनोदीरितम् । अतोऽभिमानिने तस्मै मन्प्रतिस-देशोऽपि

१ लिङ्चोर्ध्वमौर्ध्वतिके (कर्मकर्तृरूपम्) । २ स्मे लोत् । ३ लिङ् यदि ।

४ अर्हे कृत्यतृचक्ष । ५ शक्ति लिङ् च । ६ हेरचडीतिसूत्रेऽचडीत्युक्ते कृत्व न ।

न घोषः कन्यायास्तु कथं च वेति दूत, एवं दौहि दाहीति यादि तय श्यामी
घान परं यन्ममुचितमाकलयता तद् विधेरेव विधग्नेति विधताम् ।

राजा कर्ममेनेनेत्यमुक्तो दूत सुविग्रहः ॥ अमायातमित्थमभाषत—'राजन्,
राजपुत्रमपरयद्येव समेयमोज्ञापसे । न सर्वं गतमान्योऽस्मात्त्वामी । न भोर्दति
तस्य यशःशरीरम् । न जूँति तस्य शक्तिः । नो जूँदते तस्य भुज्जपलम् । न
भिर्नोति तस्य तेज । स तेनोभितेवारिजगदाहूँति । यथाहर्षंनैर्जातीन् करोत !
सर्वत्र मग्नीर्नि वृणोति । सर्वथा सेमं परैयति, 'म यते च यत । पुत्रे निवारैदति
विद्विष । निवैरते चानीनिशयुर्भानिप्रतोपद्रवम् । यत्प्याभितानां स गुरमप्य
पराधं मेदति तथाऽपुद्रृतानां नृपाणामशुमाग्रमप्यनुचितप्यवहारं न रूँयति ।
पुत्रे स निजविषयसैन्यप्रसिद्धनिशितनगरमहर्षरन्तरिषमाच्छेदयति । विद्विषां
रुद्रमुण्डैराहयभूमिं छेदति । निजार्णविरुगुगनिमित्तपशुपटै म गुरलोच
छेदयतीति मंग्ये मुरयुपतिरिमुक्ता पुष्पवृष्टयन्त गमारछेदयन्ते । अतस्तस्मि-
न्निहागते म्यं म्यपरान्तरमयभोग्यमे' इति ।

मयंममचमिषं तात्माभुतमुच्ये वारैमापचाने, मुवाने येतरं नीदे वार,
तस्मिन् यदेतिवर्नदेतिके, मरत्यैव रागेमभा निरनिशयसोभमयाप । मुञ्जे
नृपोऽपि दूतमरुचं ज्ञाया नामे विमप्यभ्यधात् । अयं च मप्रया वीरा

१-२ 'विद्यागमभिहारे लोड्गोटी दिरवौ वा च तभमो', 'द्वयविष्यनुप्र
योग पूर्वस्मिन्' । ३ ओजर्वाय आचरति, 'कणं कपट् मलोपध' । ४ जन्
षपोदानां द्वादिक् । ५ नृ षपोदानां ष्वादिक् स्यादि । ६ जूँहिमावयो-
दाग्यो द्वादिक् । ७ उवा षपोदानां ष्वादिक् । ८ दून् वरणे, स्यादि ।
९ दून् वरणे स्यादि । १०. दून् वरणे ष्वादि । ११ पर इन्द्रायाम, शुभा
सन्त । १२. दून् वरणे दिक्दि । १३. दूट् मरभर्ता नि-वन्त । १४. दून्
वरणे भौवादिक् उभयपरी । १५ मृत् नितिषायाम् स्यादि । १६ दिवादि ।
१७ एद् अयवारणे शुवादि । १८ एद् आपदादने स्यादि । १९ एद् स्यातिवरणे
शुवादिरदन्त । २०. एद् मवरणे शुवादि । २१ 'अत्यदऽपथाभिप्रेतान्दाने
दूत्र कन्यागमुली' । २२ 'गभाराताऽमनुष्यदृषां' इत्यत्र राजपदां पदवैव
महत्तादनुसन्धायभाष ।

‘न धृष्ट्यहे न मर्षयामहेऽस्मासु सत्त्वपि किञ्चिल अयमेवमस्मद्भूपतिमवमानविष्यं-
तीति दन्तदष्टौष्ठा करै करान् मृद्गन्तोऽधुनैव गत्वा किं न स हन्तव्य’ इति
मिथोऽनुबन् । वाचाटोऽयं वदुर्यातु, किमस्य गिरा कुप्यते, यद्दृश्यते तत्समुचित
प्रतिविधास्यते इति धैर्यतोऽपरे निजगद्दु । दूतोऽपि च विमनारततो विनिर्गतो
निजशिविरमन्वचलत् ।

(इति लकारार्थप्रक्रिया)

इति कौमुदीकथाक्लोलिन्या पदवाच्यलकारार्थनिर्देशात्मको नवम क्लोल ।

प्रकीर्णकनिर्देशात्मको दशमः कल्लोलः

कर्ममेवमभातो विनिर्गतो दूतो निजकटकमामाद्य कर्ममेवोक्तं सर्वं ममि-
 त्राय मृगाङ्कदत्ताय व्याहार्यत् । सोऽपि च सुविप्रहोत्रमागृह्य विप्रहाप्रहमहितो
 यानमादिच्छदिति तदादेशप्रचलपरनापात्रिद्युतो नर-पुर-
 प्रियापार्थस्ये मातङ्गमकरो बलाम्भोधि- मपचात् भूभृतां ननयि परिभेपं
 (प्रकीर्णक) विपचागाद्य प्रतिभयकरं शोभं समुपादयन् इनामं मान-
 मतिपञ्चाम । विप्रमेव च चिति यत्पारिगलदध्यात्-
 न्मत्तकरटिकटर्दमिनां, कुपन् प्रिभुवनद्य रगवाचपेपं पंधिरयन् विजपा-
 योजयिनीं प्रतम्ये ।

कतिपर्येवाहोभिस्त्रिन्पमुसहृष्य सद्यदमनिच- मुहदुक्तो मृगाङ्कदत्त
 उच्चयिनीमीमानमनुप्राप्तवान् । अचिरेणैव शोच्यदिःसर्वाहद । कर्ममेवोऽपि चै-
 त्पर्यन्तराग्य सद्यदो युद्धाय नगर्षां निरगात् । निरर्थाभूय च इतिप्रन्ता-
 युभयो- मेने सम्प्रदुषात् । उभयग्रया घोरौ भयानरमगमद्दामन् । पद्यदिव-
 मान् यान् प्रवहृद्गोमिनित्तुगेन शूरान्तकरोः रणेनापोर्दत । पद्यमेऽति
 शुनधिर्गुंमृगाङ्कदत्तममीपनागयोराद्य—युष्मामु समरागणेऽपु इतो एतन्निपुणस्य
 स्वरिष्ठाप्रभायतो निरुटादृष्यहरयो यदहमनगैवेय तपुण्यं यदामि वृष्या-
 क्यंताम, 'यद्वार्या राजा कर्ममेवो युद्धाय निरगस्यन् तदेव मानुरनुजया
 दानोऽवर्ता स्वरुहाश्रिगंय समरे स्वपितु धेयोऽधं देयीमारापदितुं दुरीषनि-
 र्गीयोपतनमतिप्रियत् । तप्रम्या च रहमि एवामात्ता चपुरिकाभिधेयां सर्वमादि-
 दत्, 'मगि, तातेन सह अय विप्रहो मदर्धमुपगिधत । यन्निना चानेनाजाम्गोऽप-
 मर्मं राजमुनापावरय मां प्रदास्यति । यतो हि राजानो राग्यार्धमदप्यग्रेह न
 गापन्ति । राजमुनश्चाय ममानुरूपो वनेते न वेति माहमवगच्छामि । तस्मि-
 द्दगपं वनेते, कीददाग्नस्वभय, हियद्य तच्छ्रीवांदिमिति सर्वं तद्विषय
 गुप्तस्वेनागम्यागस्य । चपुरिकानामा त्वं स्वरीयनामानुरूपं चापुर्पमित्कर्मनि
 मदुपदुष्ट्य' इति ।

८ प्रकीर्णक ८

१. कर्ममेवमप्यन् 'न ह्य' । २. 'न गतिर्हमाग्यधेय' । ३. 'हतेर-
 प्रतियेव' । ४. भावकर्मणो । ५. सर्वेवमार्गणे इति चैरादिनामुट ।

एवमुक्त्वा सा सखीसमुपेतास्मत्कटका भवन्तमवलोकयान्यच्च सर्वं ज्ञातव्यं
 गुप्तरूपेण अवगत्येतो निवर्तिता राजपुत्रीमजपत्, 'सति, राजपुत्रस्याभिरूपताम-
 शेया शेषरसना अपि न वैदेयुस्तथाप्येतावन्मात्र मया वक्तव्यं यदसौ सौन्दर्ये
 त्वत्तुलामेवाधिरोहति । गुप्तरूपेण तच्छीलशौर्यादिविषयेऽप्यहमेवमवबोधिता
 यस्य मोर्षेति विप्राणा मनासि, पुष्येति च यशासि धर्मप्रचारेण, पोष्येति निजा-
 नुजीविनो यथेष्टदानेन, न स पुष्पाति स्वाननुगुण्यकृणा वृष्णाम् इति तस्य
 साहाय्यकरविग्रह प्रतिक्षणं वृषति । वृष्तिं वृत्तिनै सह स सङ्गम् । वृत्ते धर्म-
 प्रतिवृत्तौ सहयोगम् । वर्णयति चानजं दोषैतै सम्पर्कम् । वर्णयति च दुर्जनाना
 सङ्गम् । मंहति स नित्यं भक्त्या माहेयाम् । मंहयति महाजनान् इति महीर्यमा-
 नस्य तस्य लक्ष्मीरन्वह महते^१ । यद्यपि स स्वद्विपता बलं मिनोति^२ तथापि
 समरे नि शस्त्रान् न स मीनाति^३ । मीयते^४ मान्ये मायाम् । मीर्यते च धर्मेण
 धनम् । लुब्धति सोऽदिश्वस्तान् निजसेनात् । न लुब्धति कस्मिन्नपि कार्ये, न
 च विनुब्धति स्वयमरीनतिरिच्यापरधनमिति य एव तस्यानुचीविषु परस्वम्
 अधिलुब्धति तस्य शिरोऽसौ सद्यो लुब्धयति । एकोऽपि स न रिपुषु^५ क्षुभ्यति ।
 न^६ क्षोभनेऽनुप्राप्तेषु । महाहवे च न तस्य मनो मनागपि^७ क्षुभ्नाति । नीच-
 सङ्गत्या स शिहति^८ । अनृतभाषणाद् हान्यति^९ । स्वैरिणीना^{१०} च कथाध्रवणा
 देव हृणायते । अयशस्करकृतिसम्मन्त्रणेनापि^{११} लज्जते । वीडाननकविचारेणापि

१ 'शक्ति लिट् च' । २-३ पुष्य पुष्टौ भ्वादिर्दिवादिश्च ।

४ पुष्य धारणे चुरादि । ५ पुष्य पुष्टौ क्रयादि । ६ पूष वृद्धो । ७ वृजी-
 वर्णने । ८-१० वृजी वर्णने क्रमशः अदादि, चुरादि, भ्वादि । ११ माहेयाम्
 गाम्, महति पूनयति, मह पूजायाम् भ्वादि । १२ मह पूजायाम् चुराद्यदन्त ।
 १३ महीड् पूजायाम् कण्ड्वादि । १४ महि पुष्टौ भ्वादि । १५ हुमिञ्
 प्रक्षेपणे स्वादि । १६ मीञ् हिंसायाम् क्रयादि । १७ मीड् हिंसायाम्
 दिवादि । १८ मेड् प्रणिदाने भ्वादि । १९ लुब्ध अपनयने भ्वादि ।
 २०. लुचि आलस्ये । २१-२२ लुब्ध स्तेये । २३ लुब्ध अपनयने अस्य
 गितन्त रूपम् । २४-२६ बुभ सञ्चलनेयस्य क्रमशः दिवादि भ्वादि क्रयादि-
 रूपाणि । २७ ह्री लजायाम् जुहोत्यादि । २८ ह्रीच्छ लजायाम् भ्वादि ।
 २९ 'रगादारेरिणो' इति सातु । ३० हृणीड् रोपणे लजायाञ्च कण्ड्वादि ।
 ३१ ओलस्त्री वीडायाम् तुदादि ।

‘देव, अत्र काचित्प्रन्यका पाशेनोद्धृत्वाऽमान त्रिधासति । तत्केय स्यादिति पश्य ।’ तच्छ्रुत्वा राजपुत्रस्तामवलोक्य तदलौकिकरूपापहृतहृदय केय भवेदिति निज्ञासया यात्रसवस्यरल्लक्ष्मिस्तिएति तावदुद्धिम्ना शशाङ्कवती देवीं व्यजिज्ञपत्, ‘देवि, अस्मिन् जन्मनि मदीयप्राग्दुःकृतैर्यदि स राजपुत्रो मृगाङ्कदत्तो न मे पतिर्जातस्तदा तत्रप्रासादेन सोऽन्यस्मिन् जन्मनि मदीयो भर्ता भवेत् ।’ एव देवीं विज्ञाप्य सा राजपुत्री कृतदेवीप्रणतिर्वाञ्छार्द्रलोचना पाश कण्ठेऽर्पयामास । एतस्मिन्नेव च क्षणे प्रबुद्धास्तत्सख्यस्तददर्शनोद्धिम्नास्ता चिन्तयन्त्यस्तदन्तिस्मुपनग्मु । शशाङ्कवती च तस्या दशायामवलोक्य, ‘हा ! सखि, किमेतच्चया समारब्धम् ? साहसेनानेनाहम् । आर्गमयस्व क्षण तावत्’ इत्युक्तवत्यो व्यपाशयन् । एव सञ्जाते यावदत्युद्धिम्ना शशाङ्कवती तत्र तिष्ठति तावद्वैरीगर्भगृहान्तरान्द्वारतीयमश्रूयत ‘शशाङ्कवति, विपाद मा गा । स्वप्ने उक्त मदीय वचो मृषा न भावि । स एवाय मृगाङ्कदत्तस्ते पूर्वभक्ताऽत्र प्राप्तस्तव समीपे वर्तते । अतोऽनेनैव सह प्रजित्वाऽखिलमैश्वर्यं भुङ्क्ष्व ।’

एवमुक्ता सा यावत्क्रिद्धिदुग्मर्णायमाना तिष्ठति तावन्मृगाङ्कदत्तस्य मन्त्री विमलकेसरी तामुपगम्य समभ्यधात्, ‘देवि, सत्य भवान्या समादिष्ट स एवाय ते पतिस्तव प्रेमपाशाकृष्टोऽत्रायात ।’ तच्छ्रुत्वा साचीकृतलोचना सा कान्त, तेजस्विन, सहचारिणा मध्यवर्तिनञ्च त दृष्ट्वा यावत्पतदनङ्गशरपुङ्खपद्मचित्रैरिव कण्टकितैरङ्गैस्तम्भनिश्चला तिष्ठति तावन्मृगाङ्कदत्तस्तामुपेत्य प्रेमपूर्णया गिरोवाच यत् तवगुणपाशाकृष्ट परित्याजितनिजवन्धुराज्यदेश, अनुभूतानेका रण्यवासवसुधाशयनकलेश, दासीभूतोऽहमहमिहायात । तत्ते मयि स्नेहानुरोधश्चेदस्मत्पुरपुरन्धीनयनोत्सव प्रार्थय । सङ्ग्राम शान्त्यतु पक्षद्वय श्रेयश्चानुभवतु ।

मृगाङ्कदत्तेनेत्यमुक्ता शशाङ्कवती मन्दाक्षमन्दाक्षर समाचचक्षे ‘त्वपर इदानीमय जनस्वस्तिन्न इति यथा कुशल भवेद्यच्च तेऽभीष्ट स्यात्तथैव विधीयताम् ।’

शशाङ्कवत्या वाक्सुधयेत्य सित्तो मृगाङ्कदत्तो गौरीं प्रणम्य राजपुत्रीञ्च तामश्चे स्वपृष्ठत समारोप्य अश्वसमारूढेर्दशभिः शस्त्रपाणिभिर्वीरैः सचिवैः सह घृतायुधो राजाबुञ्जयिन्या निर्गत्य श्रुतधिप्रदर्शितयुवत्या शशाङ्कवतीसहितो मायावदोर्गृहमागमत् ।

१ ‘अञ्जनगमा सनि’, ‘अभ्यासाच्च’ । २ ‘आगमे क्षमायाम्’ । ३ पाश व्यमुञ्चन् । ४ ‘भृशादिभ्यो भुञ्ज्यच्चेलोपश्च हल’ ।

ज्ञानान्तरमथ प्रबुद्धेषु रक्षिषु राजसुतामपहतामगत्य राजमहिषी तदानीं स्फुन्धावारस्थित कर्मसेन तद्बृत्त नगराध्यक्षेण श्वागमयत् । स च तदाकर्ण्य रहसि सेनापतिमाकार्य शूराधिरुद्धे पञ्चभि शतैरश्वैस्तत्र गत्वाऽन्विष्य मृगाङ्क दत्त हन्तु वद्भु वा समादिदेश । सेनापतिश्च यथानिदिष्टवल्युक्त कटकाद्रात्रा बुजयिनीमागात् । तत्र च मिलितान्नगराध्यक्षात्सोऽश्वगोत् यदन्यैर्वारैरिव कैश्चिद्द्वारैरेवापहता राजपुत्रीति व्यथोऽवस्कन्द । तच्च स राजभवनमासाद्य कर्म सेन विज्ञापितवानिति राजपुत्रीप्राप्ति प्रयत्नासाध्या मत्वा विनिवृत्तावस्कन्द-विचारास्ते तूष्णीमेव ता निशामनयन् । मृगाङ्कदत्तसैन्यशिविरेऽपि च मायावदु-प्रमुखा नृपा श्रुतधे कथनानुसारेण युद्धसन्नद्धा एव तस्या निरयजागरु ।

प्रातःकाले चारैरन्निष्टवृत्तान्त कर्मसेनो मृगाङ्कदत्तकटके दूत सम्प्रेष्य सर्वान् राज्ञो विज्ञप्तवान् यद् यद्यपि मृगाङ्कदत्तेन मदीया सुता झलेनापहता तथापि त तस्या उपयुक्त पतिं मन्वानैरस्माभिरित्य विज्ञाप्यते यत्स पुष्पाभि सह मम गृहमायातु येन मासुतायास्तेन सह सविधि त्रिणाहो भवेत् । तसन्देश-माकर्ण्य मृगाङ्कदत्तसहिता सर्वे राजान कर्मसेनसन्देश परस्पर विचारयन्त पेरुक्रम येन निरचैपुयत्तदीया सुता प्राप्स्येति तद्रेहगमने कुशलमन्वानानामस्माक तत्र गमनमश्रेयस्करम् । एतदाकर्ण्य मृगाङ्कदत्त श्रुतध्यभिमतमज्ञासत । स चाह 'कर्मसेनस्य गृहेष्ववरय गन्तव्यमित्येषा मदीया मति यतो हि सर्वमेत-दशाख्येन तेन सन्दिष्टमन्यथा सुतायामपहतायामपि सोऽज्ञेयो यली युद्ध एव वा कथमेवमुदासीत । सचलस्य च ते तद्रेहगतस्य स किं कुर्यात् ? मन्ये, तव तत्र गमन तेन सहाजयं सगत स्थापयिष्यति परस्परप्रत्ययश्च स्फारयिष्यतीति दुहितृच्छेहेन सोऽग्रे सहाय एव भवेत् । स हि अवैधविवाह न वष्टि तेनेत्य विशिनष्टीति तत्र गमन श्रेय ।

एतदाकर्ण्य सर्वे राजान साधु ! साधु ! इति मुवाणा श्रुतधि श्रद्धाय तद्बुद्ध प्रशशसुरिति मृगाङ्कदत्तस्तानवोचत् 'सर्वमेवमस्तु, किन्तु तातमग्राश्च विना न मे विवाहो रोचते इति तयोराह्वानाय कश्चिदितो व्रनतु । विज्ञाततद-भिप्रायश्चाह यथोचित विधास्ये ।' एवमुक्त्वा स तत्रस्थ एव भीमपराक्रम स्व मन्त्रिण पित्रो पार्श्वं प्रेषयत् । स चाप्ययोध्यामागत्य सुतप्रियोगज्ञामतनो सपत्नीकस्याभीष्टसुतोदन्तध्रवणसमुत्सुकस्य राज्ञ पादयोनिपथ गृहनिर्गमनादा-

रभ्य कर्मसेनीयसन्ध्यन्त विविधाद्भुत सर्वं स्वप्रभुतूत्तान्त निवेत्यन् इत्थ प्रकृत
मुक्त्वान् यत् तत्र सूनुना मृगाङ्कदत्तेन स्ववीर्यत कर्मसेननृपतिसुता शशा-
ङ्कवती समुपालम्भि । तद्विवाहश्च देव्या देवन च विना शोभनो न प्रतिभासते
इति युष्मान् प्रतीक्षमाण स शशराधिपतेर्नायावटोगृहे वर्तते । तेन विन्तुश्चाहमिह
भवन्त सर्वं विज्ञापयितुमाशितोऽमाशित ।'

तदाकर्ण्य सुतःकल्याणे कृतमतिरमरदत्तस्तदानीमेव देव्या सार्द्धं मतङ्गना-
रुणेऽयुःसुक सचिवै सह हृदयश्चरल्लुक् पुत्र प्रति प्रांगास्त । जल्पैरेव च
प्रयागकै स शशराधिपदेशस्थ सुतकटकमवाप । पितुरागमनमाकर्ण्य समग्रै
राजभि सह चिरोत्सुको मृगाङ्कदत्तोऽपि च निर्गत्य पितरो दृष्ट्वा दूरादेव तुरङ्ग-
मादवताणा गजावरुडयो पित्रोश्चरणाननमस्यत् । सरे तत्सहायकनृपाश्चापि
सदेवीक्रममरदत्त क्रमश प्रणेनुरथ मायावटो राजधानीं प्रविश्य तत्र पादावनता
रुपा शशाङ्कवतीं चावलोक्य ततो निर्गतोऽमरदत्त स्वकटके दक्षति विधाय
पुत्रग सर्वं राजभिश्च सह भुङ्क्ता विविधोत्सवैस्समुख तद्दिन नयानो भाविना
चक्रवर्तिपुरेण मृगाङ्कदत्तेना मान गौरवान्वित च मन्वानस्तत्रातिष्ठत् ।

एतस्मिन्नेव समय कर्मसनप्रहितो दूत समागत्योवाच, 'देव, अस्म-स्वामी
मन्मुखेनाभिधत्ते यद्दहनामपुत्र सुपेण तत्र प्रेषयामि । स च विधिना निजभगिनीं
तुभ्य दास्यतीत्यस्म जेहानुरोधश्चेत्तामविधिना नोद्धे । राजोचितमेतसन्देशमा
कर्ण्य नृपतेरमरदत्तस्य हृदयमतिदुष्टधाऽविच्छेदिति स प्रतिसमदिच्छद् यदस्मासु
त्वदीयप्रभारेव सहश्चेत्तर्हि स सुपेणमिह प्रेषयतु वय निज न पुत्रेण तसुताया
स्तथा विवाह करिष्यामो यथा सर्वथा स सर्वेषा सन्तोषहृद्भवेत् ।

दूतमुखेन कर्मसनमेव प्रतिसन्दिश्यामरदत्त, धृतधिम, निजपुत्रम्, नृपती-
श्चान्यानेवमुदाच, 'अधुना वयमयाप्या गामह । तत्रैव विवाह शोभते । सुपणस्य
यथाविधि शशराश्चापि तत्र सन्नेभतीति इति दुर्गापिशाचो मायावटुश्चैव सुपण
सम्प्रतीक्षमाणो तिष्ठाम् । आगतेन च तेन सहैमौ पश्चादयोष्यामुपारिष्यत ।'

राज एतद्वच आरुप्य सव राजभिरनुमतोऽमरदत्तोऽन्यद्युदव्या सैन्यैश्च सह
ससचिवमृगाङ्कदत्त, सुपणागमनावधि तत्र मायावटु सस्थाप्य शशाङ्कवत्या सह

१ अय गताविद्यस्मात् क, आगत इत्यर्थ । २ माया सनाता अस्यति
मायितस्तथाभूता नचमायित (मायारहित इति भाव) । ३ गात् गर्ता ।
४ 'अर्ह कृत्यतृचक्ष' । ५ विष्णु ध्यासी (व्यासमभवत्) ।

तस्माच्चलित्वा मार्गक्रमेण किरातराजस्य शक्तिरहितकस्य गृहमराप्यैक दिन
तत्र विश्रान्त क्रमात्स्वनगरीमयोध्यामायतामायत ।

अन्येद्युर्गणैर्लगाहे निश्चिते सति राजाऽमरदत्तस्तद्विवाहार्थं सर्वां सम्भृति
चकार । अचिरादेव चैको मायावटोर्हृष्टो दूत समागत्य नृपतिं व्यजिज्ञपत् 'द्व,
राजपुत्र सुपेण स नृपतिर्मायावटुश्चागत्य अयोध्याया सीमान्ते वर्तते', तसि
शम्य नृपतिरमरदत्त स्वकीयेन सेनापतिना सह मृगाङ्कदत्त समुहदं सुपेण
प्रत्यभ्युद्गन्तुमादिदेशेति स तदाज्ञा शिरसा बह्वयोध्यातो निर्गत्य कामसेनि
मुपागतवान् । दूरतश्चैव वाहावतीर्णौ कृतकण्ठग्रहौ मिथ पृष्टकुशलौ नृपात्मजौ
प्री याऽमिलताम् । एकरथारूढौ च पौरपुरन्ध्रीणा नयनोत्सव बहूयन्तौ प्रापि
शतामयोध्याम् । सुपेणश्च तत्र कृतनृपतिप्रणतिरूपलभ्यतदतिसत्कृतिरथ स्वसुनि-
वसतिमुपगच्छति स्म बाष्पायमाणनेत्रया च तया कृतास्लेपो ध्रीडापरवशा ता
जगाद, 'स्वस, तातस्वामाह अद्यैतन्मया ज्ञात यदग्निप्रकया स्वप्ने राजपुत्रो
मृगाङ्कदत्त तव पतिर्तिनिष्ट आसीत् । भर्तृमार्गानुसरण हि स्त्रीणा परम व्रतमिति
तावकीनमिष्टमिदानीं सिद्धम् ।' तन्निशम्य निजकृत्यानुभूतगौग्व ता सुपेणो
राजाप्रे नीत्वा तदर्थं सञ्चितप्रेषित सर्वं धन प्रदर्शयन्नुवाच, 'तातानुप्रेषित सर्व-
मेतद्धन विवाहवेद्यामस्यै प्रदास्यामीति ।' अथ अश्रु भुङ्ग्ध्व दाधिकमास्वादयध्व
मित्यभ्यवहरैर्ध्वमित्यादिप्रेमपूर्वकमेकैकमुच्चार्य सम्पादितेऽशनपानादिग्यापारे मृगा-
ङ्कदत्तादियुता सर्वे जना निर्वृत्तास्तद्दिन निन्यु । लग्नादिने चान्येद्युरतिष्यप्रे
राज्ञि मृगाङ्कदत्त स्वानसरानुरूपस्नानादिक्रिया निर्वर्तयामास । प्राकृतिरूफान्ति-
कृतकौतुकामपि केवलमाचार इति शशाकवतीं नार्य पर्यङ्कैर्दु । कौतुकागारादथ
निर्गत्य प्रज्वलद्भुतभुज वेदीमासीनयोर्वधूरयो उपरि प्रयत्नसाफल्यहृष्टस्य
कामस्य मुहासानिव आचारलाजान् अजाकिरन्नरनार्य । क्रमाच्च सम्पाद्यमाने
वैवाहिककृत्ये राजसुताया शशाकवत्या कुञ्जाद्यजकलिकाशोभाहचिरलक्ष्म्या
पाणिमच्युत इवाग्रहीन्मृगाङ्कदत्त इति यथार्हप्रदत्तैर्हस्त्यश्वरत्नाभरणाभ्रपानवस्त्रा
दिभिरमरदत्तो राजा निजप्रियपुत्रविवाहोत्सवमुपलक्ष्य सपौरा सर्वा प्रकृतीर-

१ बहुल कुर्वन्तौ; बहुलशब्दाणिचि इष्टजज्ञाव । २ 'समुच्चयेऽन्यतर
स्याम्', 'समुच्चये सामान्यवचनस्य' । ३ 'सम्परिभ्या करोतौ भूपले, 'जड
भ्यासव्यवायेऽपि सुट्कार्पूर्वस्येति वक्तव्यम्' ।

रक्षयत् । कृताभिपेक्षस्य सुपेणस्य शिरस्युष्णीषं परिसित्यं तदुचितमेकं देशं हस्त्यश्वहिरण्यभारवस्त्रादिकं च दत्त्वा शशरकिराताधिपतिमायाऽदुःशक्तिरक्षिताङ्गी-
नपि तथैव सममानयत् । एवञ्चोत्सवतुर्यनिर्हने समुल्लसति, निष्पन्नविवाह-
मङ्गलो मृगाङ्कदत्तो नवोटया शशाङ्कवत्या सह निजमन्दिरं प्रविवेश तथा यथा-
समयं राजभिः, सुपेणेन, शशाङ्कवत्या च सह विविधाहारपानानिगोष्ठ्यादिभिः
सह तद्दिनमनैपीत् ।

परैरपि स्वस्वदेशवितर्जितसुपेणादिराजचक्रः सुतशौर्यसुखनिर्वृतो भूपतिर-
मरदत्तो निर्विघ्नपरिसमापिताखिलवैवाहिककृत्यः परमानन्दमन्वभवत् । मृगाङ्कद-
त्तोऽपि च वैरिणो विजित्य तत्तत्कलेशैरवाप्तया शशाङ्कवत्या, भौमपराक्रमादिभि-
र्निजसचिवैश्च चिरं सुखी समवतस्थे ।

कालेनाथ भुक्तसर्वविषयोऽमरदत्तो वर्षायांसमात्मानमवगत्य, 'परैरनिन्दं
चरितं महात्मनां वयोऽनुरूपोचितमेव शोभते' इति नीतिमनुस्मरन् प्रमुखसचिव-
पौरादिभिः सह सम्मन्य शुभेऽहनि राणकोकलक्षे सुयोग्यमारमजं राज्येऽभिषिच्य
वाराणसीं गतो गङ्गाम्बुपरिप्लुताङ्घ्रिसन्ध्यं त्रिपुरान्तक धरिषस्यन् सपत्नीको
मुनिवत्तपस्यन् फलमूलादि व्रतयस्तस्थौ । मृगाङ्कदत्तोऽपि च भास्वानम्बरतलमिव
विपुलामलं राज्यमवाप्य करसन्निपाताक्रान्तसकलक्षितिभृत्प्रसरत्प्रतापो निजसहा-
यकसचिवैरयोध्यामध्यास्याश्वमेधेनेष्ट्वा नानादिगागतभूपाञ्चितपादपद्मो दयितया
शशाङ्कवत्या सह चिराय निष्कण्टकसुखान् भोगान् बुभुजे ।

[मृगाङ्कदत्तकथासमाप्तिः]

मलयवनान्ते पितृङ्गजटो मुनिरिच्छेत् मृगाङ्कदत्तीयां कथां कथयित्वा विर-
हिण नरवाहनदत्तं जगाद् 'प्रोप्रीतीह पुरा मृगाङ्कदत्तो यथा शशाङ्कवतीं, त्वमपि
तथैवावश्यं मदनमञ्जुकामवाप्स्यसीति छतधैर्येणावलम्बितस्थैर्येण भवता भवि-
तव्यम् ।'

१. पित्र् बन्धने, 'परिनिविभ्यः सेवमितसय—' इति पत्रं तु न, सित-
सयेति प्रत्ययविशिष्टस्य ग्रहणेन तदुभयप्रत्ययान्तस्यैव 'विपितः, विषयः' इत्यत्र
पत्रविधानात् । २. यावत्पुरानिपातयोर्लट् इति भूतार्थे लट् ।

एवं तस्मान्मुनीन्द्रोदाराशयाःकर्णनलिकाद्वारेणापीतामृतवचा भरवाहन-
 दत्तो मदनमञ्जुकावासावाहितधृतिर्मलयगिरौ ललितलोचनामन्वि-यन् यावद्वि-
 चरति तावदेव तस्य गोमुखप्रभृतपश्चिरमितस्ततस्तम-
 प्रियासमागमः न्विज्यन्तो बभ्रम्यमाणाः सचिवाः, समवचितकुसुमा ललि-
 तलोचना च तत्रागोसतेति निजचरणनर्तस्तान् सर्वान्
 अभिनन्द्य तैः सह स स्वपुरीमाज्जंगे । तत्र च सर्वपरिवाजरुजनमिलितो निज-
 प्रियतमां मदनमञ्जुकां समवाप्य जहर्षतमाम् ।

इति कौमुदीकथाकल्लोलिन्यां प्रकीर्णकनिर्देशात्मकः दशमः कल्लोलः ।

१. भ्राम्यतेर्यङन्ताच्छानच् । २-३. गात्रती ।

(इति प्रकीर्णकाः)

अथ कृदन्तनिर्देशात्मक एकादशः कल्लोलः

कौशाभ्यामित्थमात्मपरिवारेण सद्गतो वत्सेश्वरसुतो नरवाहनदत्तः आद्यना
मदनमञ्जुन्याऽन्याभिश्चापि दिव्याभिर्वनिताभिः सह परिक्रीडमानः पितृविभू-
तिभिः सम्पूर्णकामो गोमुखादिभिः सह निवसन् स्वाभी-
मदनमञ्जुकापहारः (कृत्यप्रक्रिया) एवधूसद्गमनोरमान् तौर्यत्रिकन्लापरम्यान् दिवसान्
व्यतियापयामास । अथैकदा स तामग्रयां कान्तां
मदनमञ्जुकां सपरिजनां निजावरोधस्यान्तरनालोक्य-
क्षुपसि रजनीविरहापगतकान्तिनिशाकान्त इव विवर्णतां गतोऽचिन्तयत् , किं
मदीयं चित्तं जिज्ञासमाना मदीया प्रिया क्षाप्यतिरस्यत् आहोस्वित् मम कस्य-
चिदपराधस्य लेशाद्वापि कुपितैव गता । केनचिन्माययाऽपहृताच्छ्रया वा
कुत्रचि'स्थापितेत्यमनेकसङ्कल्पविकल्पपरम्पराविह्वलः किञ्चिद्व्यविमूढः समजा-
यत । तस्य तथाभूतामनवलोकिताया दशामवलोक्य तस्य पिता वत्सेश्वरो मातरो
मन्त्रिगो मृत्याश्चातिविह्वलतां गताः । निजसुतया विहीना कलिदत्ता चापि
सममुहत् ।

अथैकान्त पुररक्षिकाऽऽकर्णयत्सु सर्वेषु नरवाहनदत्ताग्रेऽनवीत् यद्धर्म्याग्रे
सतीं मदनमञ्जुनामवलोक्य नभसोऽनतीर्ण एको विद्याधरयुवा यश्च 'मानसवेग'
इति स्वनामोक्त्या कलिदत्तेनामभ्येत्य मदीया सुता दातव्या इति तामयाचत् ,
तदानीञ्चैनया निषिद्धो यथागतं गत्वा गुप्तमिदानीमागत्य स मायया किं न
तामपहरेत् । परदारान् यद्यपि दिव्या नैव कामयन्ते तथापि रागान्धं जनं
सद्गमद्विवेशो रहयतीति सर्वं सम्भान्यते । तद्राकर्ण्य नरवाहनदत्तस्य विरहो-
त्प्लुतं चेतो वीचित्रिहोभितमग्नुजमिवाजनि । रुमग्वास्तत्राग्रशीत् 'इयं पुरीं
अभितो रक्षिता वर्तते इतीहामसंस्तुतस्य कस्यचिदपि प्रवेशनिर्गमो न सरलौ ।
हरप्रमादाच्चास्या अन्येनानिष्टेन न सम्भवनीयमिति प्रणयनोपात्तयैवैव क्वचि-
स्तिरतया भुंवेलिमम् । प्रणयकृपिता हि कामिन्य एवं प्राय कुर्वन्तीति बहुत्र
प्रमिद्धं वर्तते । तथाहि—

ॐ कृत्यप्रक्रिया ॐ

१. 'धानुमग्वन्धे प्रत्यया' । २. 'तव्यत्तव्यानीयर' । ३. 'तव्यत्तन्यानी-
यर' । ४. 'केलिमर उपसंगयानम्' ।

पुरा अङ्गिरानाममुनिरष्टात्रस्य कन्यां सावित्रीं विवाहार्थं माथयत् किन्त्व-
न्यस्मै पूर्वकल्पितां स्वसुतां सगुणायापि अदानीयाय तस्मै मुनयेऽङ्गिरसेऽदेयां
मत्वा प्रत्याख्यात् । अतो मुनिरसावधृतानाङ्गीं तद्भ्रातृनयामुपयम्य तथा
भार्यया सह सुखामास । अध्रुता च सावित्रीं पूर्वगन्धितां जानाति स्मेत्ये-
कदा यदा सोऽङ्गिरा मुनिर्गायत्रीं जपन्नतिष्ठन्मौनी तदा सा 'आर्यपुत्र, किमेवं
चिरं चिन्त्यते' इति प्रणयेन मुनिमपरीपृच्छिष्ट । तद्दुत्तरे 'प्रिये ! सावित्रीं ध्याया-
मीति' सोक्ता । तच्छ्रुत्वा अध्रुताऽऽत्मनि तामष्टव्रसुतां सावित्रीमाक्लव्या-
न्यसंसक्तचित्तेन पत्या सह तिष्ठन्त्या मम जीवन-दुर्यापनेनालमित्यधुनैव मया
प्राणा परित्यक्तव्या इत्थं सञ्चिन्तयन्त्यतिनिर्विण्णा स्वप्राणान् परित्यक्तु वन-
मगास्त । तत्र च भर्तुं शुभमनुध्याय कण्ठे पाशं पर्यास्थत किन्तु 'पुत्रि,
मेत्थे मनसि म्लेच्छम्, तव पत्याऽहं सावित्री (गायत्री) अनुध्याता न चाङ्गने'ति
गदित्वा विपाशयन्ती साक्षसूत्रकमण्डलुर्गायत्री आविर्भूयैना समाश्वास्यातिरस्यत् ।
सा च मुनिपत्नी अङ्गिरसाऽन्विष्यता वने सम्प्राप्ता ।

तदेवं स्त्रीणां प्रणयखण्डनं सर्वथा असेह्यम् इति स्वल्पेनाप्यपराधेन कुपिता
सा क्वचिदिहैव स्थिता भवेत् । शम्भुरच्या चापि सा राजपुत्रवधुं इतीहैव ताम-
न्वेष्टु र्यत्यम् ।

रुमण्वतेत्यमुक्ते सति राज्ञा वत्सेश्वरेणोक्तम्, 'आम्, सम्भवत्येतत् । अन्यद्दु-
रितं तु तद्विषये न कथमपि सन्दिहेल्लिमम्, यतो हि मदनमद्भुरा कामांशस्य
नरवाहनदत्तस्य पौण्ड्रा भार्याऽवतारेण रतिर्नैषा पण्यस्त्रीव सर्वमाधारणवर्ष्या ।
तथा च सहामुप्य नरवाहनदत्तस्य द्विर्यं भोग्य विद्याधरैश्वर्यमशरीरिणी वाग-
वर्गिति न कथमपि मृषोच्यै तया प्रभवनीयम् । अत उपलम्भ्या साऽवश्यमिहैव
काप्युपलभ्या भवित्रीति ।

१. 'कृत्यत्सुष्टो बहुलम्' । २. 'दुर परवगत्वयोरपमर्गावप्रतिरेधो वाच्य' इति
णत्वे दुर उपसर्गत्वं न अतोऽत्र 'शेर्विभाषा' इत्यस्याप्रवृत्तिः । ३. 'निर्विण्णस्यो-
पसङ्ख्यानम्' । ४. 'अचो यत्, ईयाति' । ५. 'शक्तिमहोश्च' । ६. 'तद्विशसियति-
जनिभ्यो यद्वाच्य' । ७. स्तुत्या । ८-९. 'अवद्यप्यवयवां गर्धपणितव्यानिरोधेषु' ।
१०. पालनीयमुपभोग्यं च । ११. वच परिभाषणेऽस्य लङि, अवक् । १२. 'राजसूय-
सूर्यमृषोच' । १३. 'नभाभूरकमि०' । १४. 'उपात्प्रशसायाम्' । १५. 'गौरदुपधान्' ।

राजा स्वयमित्थमुदितेऽपि तद्विरहविह्वलो नरबाहनदत्तस्तदन्वेपणाय निर्जने ।
यथा यथा च मार्गयमाण स ता नावाप तथा तथाऽधिकाधिकतमदह्यमानान्ने
दग्धान्ने यथा विभिन्नेषु आचर्येषु देशेषु पीतमद्यं
मदनमञ्जुका इव बध्नाम । सबसन्तमरभूतिहरिशिखगोमुखादि-
मार्गणम् सचिवा अपि समुपसार्जेषु सर्वस्थलेषु ता चिन्वाना
पर्याट्ट ।

निर्गते च तस्मिँस्तत्पुरात् पिहितद्वारकास्तद्गृहास्तद्विरहदुःखदर्शनोद्वेग-
निर्मूलितनेत्रा इव प्रतिबभु । घनेषु च मदनमञ्जुका पृच्छन्त त चलत्पल्लवपाण-
यस्तरयो नास्माभिस्सा दृष्टेति निर्गद्य निवारयन्त इव, उद्यानेपूत्पतन्त पतत्रिणो
विचिन्वते तस्मै 'न सेतो गता' इति शसन्त इव प्रतीयिरे । अत्रान्तर एव
अनैवद्यविचेष्टिता वेगवती नाम विद्याधरी-या च कदाचिन्मदनमञ्जुका दृष्टवती
आसीत्-तदुदारचपुर्वेपेण नगरबाह्यवनान्तरे समुपागत्यैकाकिनी स्वैरमशोरतरो
रधस्तस्थौ । ताञ्च, विचिन्वानो भ्रान्त्यन् आर्यर्ष्यद्वो मरभूति, सशल्यस्य वृत्ते
विशल्यकरणीमिवावलोक्य निजप्रियायामोहपाशरुद्धं गृह्यन् इव नरबाहनदत्त
मुपगत्योपाच, 'एकस्याशोकतरोरधोऽधुना नगरगृह्यां त्वदीया प्रिया मया सम
वलोक्तिते'ति । एवमुक्तेन तेन सह नरबाहनदत्तस्तत्क्षणमेव तदुद्यान हृष्टो गत्वा
तृष्णागध्वगो मरौ वारिधारामिव ता विरहातिक्लान्ता स्वभार्या मदनमञ्जुका
भृशमात्तो यावदेव प्रणिसितैव्याम् आलिङ्गिपति तावत्समगतकालमतिवर्तिनु
मत्तमोपसर्ज्यां धेनुरिव रुपस्यन्ती, सद्य परिणयैपिणी सा धूर्ता चक्षुशे "मा त्व
तावन्मा स्पार्शी, एक मे वचस्ताप्रदाकर्णय, अह हि एतदवासे प्राक् त्वत्प्राप्त्यर्थं
यद्दान् प्रार्थयमाना विवाहसमये शुष्मभ्य स्वहस्तेन बलीन् प्रदास्यामीति प्रतिज्ञा
यापि तेभ्यस्तान् दातु विस्मृतवतीति त कोपाद् यच्चैरपहता, 'गच्छ पुनर्विवाह
कृत्वा प्रतिज्ञात वलिं च न प्रदाय स्वपतिमुपेया नान्यथा ते शिव भवेदि'त्य-
मुक्ता तैरिहानीय मुक्ता । तन्मामिदानीमाशु पुन परिणयस्व येनाह यच्चेभ्यो

१ २ चरेराडि चागुरौ, 'गदमदचर०' । ३ 'उपसर्ज्या काल्या प्रजने' इत्यस्या
विपयत्वात् कर्मणि ऋद्धोर्गन् । ४ 'गदमदचरयस -' । ५ 'अवद्यप्यवर्था' ।
६ पदारवैरिणाह्यापक्षेषु च' । ७ शुक्र मृग वेत्यर्थ ('गृहासक्ता
पक्षिमृगारद्वेकास्ते गृह्यन्नाश्च ते' इत्यमर) । ८ नगराद्वहि स्थिता ।
९ 'वा निसनिक्षनिन्दाम्' । १० 'उपसर्ज्या काल्या प्रजने' ।

वलिं दत्त्वा सत्यवैशगीस्ते भामिनीभूय गता नृषोऽपि त्वदभिलषितं सम्पादयेयम् ।
 त्वयाऽपि च मदीयो भवोऽनृतोद्यादीनवो भूज्यो भवेत् ।" एतत्तद्वाक्यं माकर्ण्य
 विरहकातरो नरवाहनदत्तस्तत्क्षणमेव स्तुर्त्यमाहत्यम्, धृतविपुर्त्यमेखलाङ्गै शिष्यै-
 र्जुष्य, विगतविनीयम् च निजपुरोधस शान्तिसोमं सम्भृत्स्यभृत्यै समाहूयापरि-
 मितकुप्यौकुप्यधामा, क्षणाभ्यन्तर एव प्रयोजितंनियोज्योपयमनसम्भृतसम्भारो
 शृंथा ता मायामदनमञ्जुका वस्तुतो वेगवतीं विद्याधरीमुपार्यते । सा च मय्य-
 पिशितादिभि स्वहस्तेन यक्षेभ्यो वलिं ददा । नरवाहनदत्तश्चाथ वासभवनस्थो
 हर्षय्या तया सह तत्कथनानुसार भरेय पेय पपी । परिवर्तितरूपया च तया
 सहच्छायाया सूर्य इव श्रय्यशनिर्जीवलोकसुखमुपाभुङ्क ।

एकदाऽनया नरवाहनदत्तो रहसि निगदितो यस्तुसाह समुद्रादितमुखी न
 कृत्यकार्येणापि त्वया कदापि विलोकनीया । एतदार्ष्यं किमर्थमनयेत्थमुक्तमिति
 सकौतुको राजपुरस्तोपकोत्तरास्तरसुतायां तस्यामन्वेष्टुर्यावत्तस्या मुखमुद्रात्या-
 चलोकयति तावत् स्वापवेलावशेनापगत भूय मायारूपा सा काचिदन्वयं, न
 पुष्यतारोहीसमुखी भदनमञ्जुकैत्युपलभ्य जाग्रदेवावतिष्ठमान प्रतुद्धा ताम् 'वा
 त्वम् ? सत्य सर्वं मे मुग्धे त्वमभिधेहि' इति पप्रच्छ । समुपजातप्रतिभेदा सापि
 निजे रूपे वर्तमाना निर्निद्रोपविष्ट नरवाहनदत्तमेधं यथावस्तु वस्तुमुपचक्रमे ।

प्रिय, अस्ति हिमगिरिसानौ आपादपुरनाम विद्याधरपुरम् । तत्र कुलपरम्परा-
 गतराज्यध्रीशकटियुग्मं वर्यं, अन्कमं वास्य स्यादिष्टोपांज्यफलसुसम्पादितपितृकार्यं,
 पूयमानावश्यपाच्यदैवैर्हृष्यं, सन्ध्याद्वयसम्पाद्यमानार्चाम्यं, सत्सल्लोक-

१ 'वद सुपि क्यप् च' इति यत् । २. 'भुवो भावे' । ३ 'वद नपि
 क्यप् च' इति क्यप् । ४ 'मृचेर्विभाषा' इति क्यप् । ५ शब्दारयाया ष्यति
 कृत्यम् । ६ एतिस्तुशास्त्वृदनुप क्यप् । ७ विपुयविनीयजिन्था- । ८ मग्भ-
 तंव्यवर्मन्त्रै 'मृजोऽसज्ञायाम्' 'समथ बहुलम्' । ९ 'राजसूयसूर्च-' । १० 'प्रयो
 ज्यनियोज्यौ शक्यायं' । ११ ऋदुपधाञ्जावलुपिचृने । १२ विभाषोपयमने ।
 १३. 'गदमद-' । १४ 'राजसूयसूर्यं' । १५ 'अचो यत्', 'ईयात्' । १६-१७
 'राजसूयसूर्यं' । १८ 'विभाषाकृत्यो' 'ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्' । १९ 'भव्य-
 गेय-' । २०. पुष्यसिद्धयो नक्षत्रे' । २१ 'युग्य च पत्रे' । २२ 'अमावस्यदन्यतर
 स्याम्' । २३-२४ 'ऋदुलोर्ग्यत्', 'चजो कु पिण्यतो' । २५ 'य्य आवश्यक' इति
 तु व न । २६ 'आमुयुवपिरपिप्रपिचमथ' इति ष्यत् ।

लाप्य, नगरनि सारितनि शेषनिह्लाप्य, प्रणाप्य^१नानधिष्ठितनिकाप्य, आना
 य्यमानानाप्य^२सानाप्य^३ क्रियमाणकुण्डपा^४ गन्ताव्यसोमस्तोम, परिचाप्य^५धाप्य^६
 सपुत्र्यमाणवि^७, समयोधितसम्पाद्यमानामिचित्य^८, अवधीयमानगयोपस्थाानीय
 प्रवचनीय, ^९ निजमु^{१०}नोपानितकरप्रचेयोत्प्लूतफलसम्पत्तिनिर्जर^{११}जैर्यसङ्गतिविद्या-
 धराधिपवेगवत पुत्रो मानसवेगाप्यो रानाऽस्ति । वेगवतीनामा तस्याह कनी
 यसी स्वस्ता । स च मदीयो भ्राता मामतिद्विपम्भतिरतिद्विपन्^{१२} प्रगोपणीयः विद्या
 दातु नैच्छदिति मया महता क्लेशेन तपोवनाधितात्^{१३} अर्च्यात्^{१४} पितु सभाशाव
 सर्वाधिकरत्ना विद्या प्राप्ता । साऽहमापाटपुरीयोद्याने रक्षिभिरावृता दीना मदन
 मञ्जुकामवलोक्तिवती । सा च त्वदीया भार्या मदीयेन भ्रात्रा माययाऽपहृता ।
 सा हि साध्वी स्त्री अनिच्छन्ती च तेन परामवितुम् अशक्या इति कुभ्रात्रा तेन
 तदनुनयने नियुक्ताऽहमेकदा त्वत्प्रलापरा^{१५} प्रंग तामग । तत्प्रबोधनप्रसङ्गाच्च
 तथा साध्व्या सह त्वन्नामन्यम्पुदीरिते सति मम मनस्त्वदेकाग्र सञ्जातमिति
 'यन्नान्नि श्रुते त्व स्मरपरवशा भवे स ते पति' इत्याद्यो देवीस्वप्नादेशो मया
 स्मृत । अत तत्स्मृत्य ता मदनमञ्जुना धृति धारयित्वा तस्या रूपेण स्वमु
 पायत उपैयत । तदेहि, यत्र ते प्रिया मदनमञ्जुना वर्तते तत्रैव तत्कृपाविष्टा
 त्वा नयामि । यतो ह्यामनिरपेक्षा मदीया कापि त्वत्प्रेमवश्यता वर्ततेऽत
 सपन्था कैङ्कर्यमपि मेऽभिरोच्यम् । एतदाभाय स्वविद्याबलेन सा वगवती
 तस्वामेव निशि प्रियावियोगानुभूयमानहृच्छोक्मोक्^{१६}कोकमि^{१७}नरवाहनदत्तमादाय
 स्वमुदपसत् ।

एव चक्षुपानगोचरता गतयोस्तयोस्तद्वृत्तमाकर्ण्य नरवाहनदत्तपरिवारोऽ
 तिचोभ प्रापत् । यौगन्धरायणादयो मन्त्रिणोऽपि महभूतिमुखै पुत्रै सह व्यह्वल

१ प्रणाप्योऽसम्मती । २ 'पाप्यमाज्ञाप्यनिकाप्यधाप्य' । ३ 'आना
 प्योऽनय । ४ 'पाप्यसाज्ञाप्य' । ५ कर्तौ कुण्डपाप्यसचाप्यौ । ६ अग्नौ
 परिचाप्योपचाप्यसमूहा । ७ 'पाप्यसाज्ञाप्य' । ८ ९ चित्याप्रचित्य च ।
 १० 'भग्यगेय' । ११ 'भुजयुक्तौ पाण्युपतापयो' । १२ 'अन्यं सङ्गतम्'
 निर्जरैर्देवै सह अन्या सगतिर्यस्य । १३ इत्यनुपघात् । १४ 'यनयाच-
 रुचप्रवचर्च' । १५ विभक्तर्ण्यत् । १६ प्रात काले तामगच्छमिति भाव ।
 १७ उपायेन प्रसाहित इत्यर्थ । १८ यज्याचरुच- इति कुवाभाव ।
 १९ 'श्लोक उच के' (लोक शकुन्तलपलौ तेन कोरुपक्षिणमिमेति भाव) ।

यन् । एतस्मिन्नेवान्तरे प्रभावद्वमण्डलो द्वितीयो भास्वर इव नारदो मुनिराका-
शादवतीर्य 'विद्याधर्या निजभुवं नीतस्ते सुतः शीघ्रमेवेहंप्यतीति विज्ञापयितुं
भगवता शङ्करेणाहं तव समीपे पृथग् प्रेषित' इति वत्सेशं जगाद, स्वीकृतवत्से-
शसपर्यो यथावृत्तं वेगवत्याश्चरितं शंसयित्वा चान्तर्दधे ।

ततः परं व्योमवाह्यवह्यै^१ वेगवती व्योम्ना नरवाहनदत्तमापाठपुरं प्रापयति
स्म । तच्चावगत्य तत्र मानसवेगो बंध्यौ तावाकलयन् तद्वर्त्यामचिकीर्षत् । अत-
स्तेन सह वेगवत्या विद्यालोद्धतं युद्धमभूत् । निजविद्यावलेन सा भीषणं
भैरवरूपं विधाय घनौघेन मानसवेगञ्च सहसा सम्मोहयन्ती तमग्निपर्वते विधाय
युद्धकाले च विद्याहस्ते न्यस्तं नरवाहनदत्तं गन्धर्वपुरस्थे एकस्मिन्नाखेयं^२ निर्जले
कूपे निक्षिप्योवाच, 'आर्य, त्वयैव मनाग् कृत्यम् । वर्तमानस्य चात्र सर्वथा
वृथ्या सर्वविद्याधराधिपतिता ते भात्रिनीति माऽष्टतिः कल्प्या । अद्याहं ज्येष्ठप्य-
तित्रमणेन दुर्बलीभूता विद्या सवल्यितुं प्रगै । अचिरादेव च त्वामिहैव पुनर-
भ्युपगास्ये । एवमुक्त्वा सा वेगवती विद्याधरी, वेगवती षापि निर्गतवती । मान-
सवेगश्चाग्निपर्वते निक्षिप्तोऽप्यमृतस्ततो निजमन्दिरमागात् ।

॥ इति कृत्यप्रक्रिया ॥

१. नारं सुखं घति इति नारदः 'आतोऽनुपसर्गे क' । २. वथं करणम् ।
३. 'हनो वा यद्वधध वक्तव्य' । ४. हनस्त च । ५. 'चरिचल्पिति-' इत्यत्र
'हन्तेर्घत्वञ्च' । ६. 'ई च खन' । ७. 'ऋदुपधात्०' वर्तितव्यम्, स्थातव्यमिति
भाव । ८. 'ऋदुपधात्०' । ९. कृपू सामर्थ्यं, कृपेल्त्वस्यामिद्धत्वात् ऋलृवर्णयोः
सावर्ण्यविधानाच्च ऋदुपधत्वम्; वयवभावे ण्यत् ।

(इति कृत्यप्रक्रिया)

अथ पूर्वकृदन्तप्रकरणम्

इत कूपस्थितस्य नरवाहनदत्तस्यैको वीणादत्तनामा गन्धर्वोऽवेक्षको दयो-
दन्वति निमङ्क्तो पृष्टतदन्वयनामा तद्वस्तमौही त कूपादुद्धरँस्तदानीन्तनतदीय-
दु खस्य नशितो भूत्वोवाच, 'त्व मानुपश्चेन्न गन्धर्वस्तदा
मदनमञ्जुनामार्गणे मानुपागम्यस्यैतन्नगरस्य पथ कथ लम्भक इति तत्त्वत
(निरुपपदकृत) प्रतिबोधयन्नस्मत्सन्देदिहा मरीचृणा चेक्षियो वोभूया इति,
एष वदार्धद सनरवाहनदत्ताद् व्योमचरचर्याविद्याधर्या
बलात्तत्रावटे तन्निहितेशो गुणी वीणादत्तश्चक्रवर्तिलक्ष्णोपेत तमवलोक्य सूनुत-
वाचा पादपटं स्वगृह नीवा विविधोपचारैस्तस्य उपचराचरोऽरोभूवीत् । बुधो
नरवाहनदत्तश्चान्यद्युस्तत्पुरस्थान् सर्वान् स्ववाद्यधोपेण रमणान् वीणाहस्तान-
वलोक्य प्रिय प्रज्ञ च वीणादत्तमकथयत्, 'निलिम्पर्कलपानामेतेषा सर्वेषामावाल-
वृद्धपौराणा वीणा धारयाणा पश्यम् अत्रत्यारविन्दो लौकिकामोदकामोदाना च
चिघ्नम्, परमानन्दविन्द मा सर्वेषामेतेषा वीणाधारणकारणजिज्ञासनाकूपारपारय

ॐ पूर्वकृदन्तप्रकरणम् ॐ

१ 'णुत्तुचौ', 'कर्तरि कृत्, 'युवोरनाकौ', । २ 'मस्तिजनशोर्मलि' । ३
'नन्दिप्रहिपचादिभ्यो ल्युणिग्नय' । ४ 'रधादिभ्यश्च' । ५ 'लभेश्च' । ६ 'यङोऽ
चि च', 'न धातुलोप आर्धधातुके' । ७ सयोगपूर्वकत्वाद् 'एरनेकाच -' इति
यणभावे इयद् । ८ 'चरिचलिपतिवदीनाम्' । ९ 'इगुपघज्ञाप्रीकिर क' ।
१० 'पाठर्णिलुक् चोक् च दोषश्चाभ्यासस्य' । ११. 'इगुपघज्ञा-' १२ नन्दा-
दित्वाल्लुगु । १३ 'आतथोपसर्ग' । १४ 'नौलिम्पेर्नान्य' । १५ अनुपसर्गा
ल्लिम्पविन्दधारिपारि'—इत्यादिना श । १६ पाप्राप्ताधेट्हरा श' ।
१७ 'गवादिषु विदे सज्ञायाम्' ।

धुर' इति । तदाकर्ण्य तदुत्तरस्य द्दौ वीणादत्तस्नत्रत्यरात्रपुरीपरिचयप्रमद्गा-
 वंतानो नरवाहनदत्त जगाद्-अस्त्यत्र रिपूदेजय, परमधनुर्वेदवेदय, सयन्या-
 यानत्यौयं, विद् सर्वशास्त्राणाम्, वितुदोऽन्यदु खदानाम्, सागरदत्तात्पयो गन्ध-
 वांणा राजा । स्वकीयसौन्दर्याधरीकृताप्सरोरूपा तस्य गन्धर्वदत्तात्पया दयोदया
 धर्या गान्धर्वे परमोत्कर्षं प्राप्ता शौरिणा स्वयं प्रदत्त स्वगीतक जेगीयमाना 'य
 कश्चिद्गान्धर्वविदस्त्रिभिर्ग्रामैः सम्यग्प्रैष्णव स्तुतिगीतक^१ वीणाया वादयति स मे
 पतिरि'ति निरचैपीत् । अस्या रात्रपु-या एतस्त्रिभ्यश्च ज्ञात्वा सर्वं वीणासु शिर्षन्ते
 किन्तु नाद्यावधि कोऽपि तथाभूतो वीणावादनपारयोऽभूदिति गृहे गृहे प्रहेर्ष
 आविष्टानामिव सर्वेषां हृदि तदवाप्तिदाबोज्ज्वलो^२ 'ज्वालोऽवलोक्यते' । वीणा-
 दत्तादेतदाकर्ण्य समासादितसकलकलावैदुष्यमातृयं नरवाहनदत्तस्त प्रयुवाद,
 'अहं सर्वासां कलानां स्वयंवरघृत पति । त्रैलोक्ये वर्तमान यावद्गान्धर्वं, तस्य
 नाय^३ ।' एतस्त्रिभ्यश्च वीणादत्तो नरवाहनदत्त सागरदत्तान्तिक नीत्वोपाय, 'अय
 वात्सराजिनरवाहनदत्तोऽशोपगान्धर्वप्रवीण, ^४ नर्तक-गार्थक-गार्थ^५ नी-नायक न-दक
 न-दन, स्वकीयापूर्वसौन्दर्यसमाकर्षितपोडशार्थनीगण, विद्याधरीहस्तादिह नगरे
 विभ्रष्टस्तत्र सामीप्य सर्वैक सजात । गन्धर्वचार्योऽयं केशवस्तुतिगीतक^६ येति'
 इति । एतदाकर्ण्य राजाऽप्रवीत् सयं सर्वमेतत् । गन्धर्वाणां मुग्दान्मयैतच्छ्रुत
 मित्ययमस्माक मान्य । ^७ जीवकोऽयं भूयात् । नात्र विचित्रित्तालेशोऽपि यद्य
 देवाशोऽन्यथा विद्याधरीं सन्नत्य कथमिह मानुषो गान्धर्वनिकेतमनुगेत ।

॥ इति निरूपपदकृत ॥

- १ 'ददातिदधात्योर्विभाषा' । २. 'तनोतेरुपसरयानम्' इति ण ।
 ३ 'रयाद्ध्यधासुमस्वृतीणवषावहलिहृष्टिपश्चसथ' इति अतिपूर्वकादिण्धातोर्ण ।
 ४ 'इगुपज्ञा०' । ५ कन्या, 'पाप्राप्त्वा घेट्०' । ६. 'दिशजिज्ञामायाम्' । ७ 'नेहे
 क' । ८ 'विभाषा प्रह' । ९-१० 'ज्वलितिकसन्तेभ्या ण' इति पाश्चिको ण,
 पत्तेऽच् । ११ 'अनुपमर्गास्त्रिम्प०' (साति सुगार्थं मौश्रो हेतुमण्यन्त) ।
 १२ नेता, 'टुन्योरनुपसर्गे' इति ण । १३ 'शिपिनि युन्,' 'नृत्तिसनिर-
 जिभ्य एव' । १४ 'गस्थकन्' । १५ 'भ्युट् च' । १६ हृथ मीहिचालयो' ।
 १७ 'द्रुसृत्व समभिहारे युन्' । १८ आशिपि च' । [इति निरूपपदकृत]

एतत्स्थानानन्तरं राजाज्ञया महत्तरिकाभिरानीतां गन्धर्वकलाकलापज्ञा
गन्धर्वदत्ताह्वां राजकन्यां निजपितुः पार्श्वे समुपविश्य तद्वचसा उपवीणयन्ती-
मतिप्रह्लाभम्, शंभदा ब्राह्मीं श्रियमिवाहुलित्रेण स्वरान्
मदनमञ्जुकापहारे श्रुतिषु योजयन्ती दृष्ट्वा नरवाहनदत्तो विस्मितिकारे
(सोपपदकृतः) तद्गीते रूपे च नितरां मुग्धोऽप्यवदत्, 'तन्त्रीवादन-
पटिष्ठपतिकामे, कल्याणाचारे, राजपुत्रि, संमस्थस्ते
वीणास्वर इति विविधस्वरवादनबहुक्षामाया अपि भवत्याः जाने, कुत्रचित्तन्व्यां
वालो वर्तते ।' एवमुक्त्वा यावत्सा निरीञ्चते तावत्तत्रैको बालस्तयाऽवापीत्येतद-
वगत्य सर्वेऽपि ते स्वोच्छ्वासस्वैर्गङ्गायामिवापाडपुरगिरिमधिवसन्तो गन्धर्वा विस्म-
यमापुः । विरतिमञ्जितायाञ्च तद्विपञ्च्यां दिविष्ठं—प्रष्ठ—^१रैमैष्टोव गन्धर्वपतिः
सागरदत्तो गन्धर्वदत्ताहस्तात्तां वीणां भूमिष्ठ-पुञ्जिष्ठगन्धर्वकलामूर्त्तैरिव नर-
वाहनदत्तस्य हस्ते समर्पयन् 'राजपुत्र, इमां गृहीत्वा स्वकीयस्वरामृतरसेना-
स्माकं श्रुतीः सन्तर्प्यास्मिन्लोकापनुदो^२ भव' इत्युवाच । नरवाहनदत्तश्चापि तथा-
नुज्ञात उपवीणयैस्तथा विष्णोर्गीतकमगायद् यत्सर्वे ते 'गन्धर्वाश्चित्रलिखिता
इवातिष्ठन् । गन्धर्वदत्ता चापि स्वप्रतिज्ञानुसारं सर्वथा सन्तोऽप्रदं, प्रफुल्लकुमुद-
मालयेव प्रणयार्द्रया दृष्ट्या तमनिभृतमवृत्त । तदालोक्य तथाभूतां तत्प्रतिज्ञां
स्मरन्, • सन्मार्गप्रज्ञैस्तद्भावसाद्वयैश्च नरपतिर्गन्धर्वदत्तां सुतां सदिव्यातोद्यके
विवाहोत्सरे, विष्णुगीतसङ्गाय-नरवाहनदत्तसङ्गाय ददाविति नरोदया गन्धर्व-

ॐ अथ सोपपदकृत ॐ

१. 'आतोऽनुपसर्गे क' । २. कविधौ सर्वत्र सम्प्रसारणिभ्यो ङ' अतः
'आतश्चोपसर्गे' इति कं वाधित्वाऽनेन ङः । कं तु सम्प्रसारणे प्रह्रुव इति जायेत ।
३.-४. 'आतोऽनुपसर्गे क' । ५. 'कर्मण्यण्' । ६. 'शीलिधामिभक्ष्याचरिभ्यो
णः' । ७. 'सुपि स्थ' । ८. 'ईक्षिमिभ्याञ्च' । ९. 'ह्लावामश्' इत्यणि 'आतो
युक् चिण्कृतो' । १०. 'सुपिस्थ' । ११. 'अम्बाम्बगोभूमिसव्यापद्धिनिङुशेकुशङ्-
कडुमञ्जिपुञ्जिपरमेर्द्धिदिव्यमिभ्य स्थ' । १२. 'तुन्दशोकयो परिमृजापनुदो' ।
१३. 'कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसहयानम् । १४. 'प्रे दाङ्' इति णापवाद-
कः । १५. 'समि ह्य' तद्भावं संचष्टे इत्यर्थे चङ्किङः रयात्रि कः । १६. उप-
सृष्ट्वात् 'कर्मण्यण्' 'आतो युक्—' 'गापोऽक्' इत्यस्यानुपसृष्टे एव प्रवृत्तेः ।

दत्तया दिव्यान् भोगान् भुञ्जानो यथावमरं शीधुप स शीधुर्षी ताम् अनुकीडन् चिरं तत्र तस्यी ।

एकस्मिन् दिने ऋचैर्हरो वत्सेशाशँहरो, मनोहरा नगरधिय समवालुलो-
कयिपुर्नगराभिर्गतं सुखाहराँस्तास्ताँन् प्रदेशानालोक्य भ्रमणाहं पुरोद्यान समद-
स्तम्बैर्म इव प्रविवेश । तत्र च दुहित्रा सहाकाशादवतरन्ती, 'पुत्रि, मोऽय
वत्सराजस्ते भावी पतिरिति' निजसुता जल्पन्तीमनभ्रेऽपि खशया सवृष्टि
विद्युतमिव व्योमैवरी योषितमेकामपरयत् । समुपागताञ्च 'का खम्, किमर्थञ्चे-
हागतेति' सामन्वयुक्ता । तदाकर्ण्येप्सितोपक्रमणी दिव्या योषितमप्रवीत्, 'देव,
अहं हि गिरिशंभवेण "भिक्षाचरीकृतनिजाविर्गस्य, शत्रुसेनाचरसञ्चूर्णनप्रमादि-
तभर्गस्य, धार्मिकपुरस्सरस्यापि संयुगपूर्वसरस्य, तपस्विनोऽपि महासिधनु-
रादायचरस्य, सत्पथोच्चरणभीरोरपि च रणविभीतेर्देवसिंहाभिधानस्य विद्याधर-
पतेर्यशस्करो" विद्येव" वचनकरो जीवनसहचरी भार्या धनवती नाम । एषा
चाजिनैवैतीनामधेया पतिर्वरं मदीया कन्या करप्रतापेन "दिवाकरस्येव, शरीर-
धाज्ञा च विभाकरस्येव, स्वपक्षसम्पदामादिकरस्यापि त्रिपक्षसम्पदामन्तकरस्य,
निजप्रजानङ्करस्यापि महाधनुःकरस्य, निजकुलकुमुदानिशाकरस्याप्यज्ञानतमो-
ऽहस्करस्य, द्विकरस्यापि बहुकरस्य, कर्मकरायमाणादिवल्गमामन्तस्यापि अनु-
रीकृतशासनारिनारीनिस्सिन्दूरीकृतसीमन्तस्य चण्डविहस्य पुमैनुजा भगिनी ।

१. 'विभते सुराशोध्वोरिति वाच्यम्' इति सहकारेण 'गापोऽक्' ङोप् । २ अनौ
तृतीयार्थे कर्मप्रवचनीयतेति 'क्रीडोऽनुसम्परिभ्यश्च' इत्यस्याप्रवृत्तिः । ३. 'वयसि च' ।
४ 'हरतेऽनुत्तमनेऽच्' । ५ 'आडि ताच्छीन्य' । ६ 'अर्ह' । ७ 'स्तम्बकर्णयोः (मि-
जपो) 'हस्तिसूचकयोरिति वक्ष्यम्' । ८. 'अधिकरणे शेते' । ९ 'चरेष्ट' टिगान्
ङोप् । १० 'गिरौ डश्छन्दसि' इत्यस्य लोकेऽप्रवृत्त्या गृधातो 'इकृकृप्यादिभ्यः'
इतीकि निष्पन्नाद्गिरिशब्दादस्यर्थे लोमादिवाच्यम् । ११. 'भिक्षासेनादायेपु
च' । १२ पुरोऽप्रतोऽप्रेषु सत्ते' । १३ 'पूर्वे कर्तारि' । १४. 'कृतो हेनुता-
च्छीत्यानुलोम्येषु' । १५ 'विदन्ति अनये'ति विग्रहे 'सज्ञायाम्'—इति ष्यप् ।
१६ पचादिषु चरदिति पाठान्, मिदि । १७ सज्ञायाम्, 'मनौ यदप —'
इति दीर्घः । १८. 'सज्ञायो मृतृजि०'—इति न्यच्, 'अर्हदिपदजन्तस्य मुम्' ।
१९ 'दिवाविभानिशा०' । २०. 'कर्मणि मृतो' । २१ 'अनौ कर्मणि' ।

यस्या प्रियङ्करो भर्ता गगनोद्गतया गिरा भवानादिष्ट इति वेशवस्यात्र निक्षिप्त भाविविद्याधरेश्वर भवन्त निचविद्यावलेनावगत्य स्वच्छन्दमभिधानुमिहायाता । स्वैर वैरकौरा विद्याधरा हि नैसर्गिकमानवद्वेषेणैकक त्या स्तम्बकरि-कडङ्कर-कुम्भिरि-बलि-नौयहरिमिव मा मृत्युदेवतायायुपहारोर्कुर्वन्त्विति विद्याधरैक-गम्येऽत्र स्थाने तत्र स्थानमस्थाने । तदागच्छ, आवामन्यत्र न याव साम्प्रत-मस्मात्त्वा तदगम्या भुव नयाव । अवसरे सम्प्राप्ते त्वमेता मदीया सुता परि-नेप्यसि ।' एवमुक्त्वा धनवती तमादाय ससुता, दिवमुद्गत्य श्रावस्त्या उपवने च त निक्षिप्य अजिनात्रया सहातिरस्यत् ।

एतस्मिन्नेवान्तरे वानमर्त्तान् रजयन् दूरागतो राजा प्रसेनचित् उदाराकार लक्षण ईस्तिप्रबलेपपन्नमपि प्रियवद तं राजपुत्र दृष्ट्वा सकौतुक तमुपसृत्यानुयुक्त-तत्कुलनामधामाऽतिप्रीत स्वभवन् नीत्वा तच्छीलशौर्यादिगुणवरावदो भरीरथ-यशोऽभिधा निनकन्यार्मनायाग्नत्यापि जायाग्नस्य तस्य अपतिप्रीमपि^१ पतिग्री चकारेति तद्विनोदाय धात्रा मृष्टया मूर्तिमत्या लक्ष्म्या इव तथा महार्हविभवो नरवाहनदत्तस्तत्र चिरमरस्त ।

१ 'क्षेमप्रियमत्रण् च' । २ न शब्दच्छोककलहृगायावैर०' इति टस्य निपेधे अण् । ३ 'स्तम्बराक्तोरिन्' 'ब्राह्मि-सयोरिति वच्यम्' । ४ 'जनेप्रहिराम-मभरिश्च' इत्यत्र चात्कुम्भिरि । ५ 'हरतेर्हतिनाययो पशौ' । ६ वातशु-नेतिलशर्षेणु'—इत्यादिना लृच् । ७ 'रज्जैर्गो मृगरमणे नलोप' । ८ शक्तौ हस्तिकपाटयो' । ९, प्रियवशे वः खच' । १० अत्रिद्यमानो जायाग्नस्तिलको यस्येत्यनायाग्नस्तस्येति बहुव्रीहि, न जायाग्नोऽनायाग्न इति त-पुरणो वा । जाया हन्तीति जायाग्नस्तस्यापि अनायाग्नस्येति विरोध । जस्य = पितु अयः शुभावहो विधिरत न हन्तीति जायाग्न स्तस्येति परिहार (निजजन्मना पितु समृद्धिकरस्येति तत्त्वम्) 'लभते जायाप-योष्टक्' । ११ 'अमनुष्यकर्तृके च' अविद्यमाना पतिग्री पागिरेखा यस्या सा अपतिप्रीति बहुव्रीहि, न पतिग्री इत्यपतिप्रीति तत्पुरणो वा । अत्रत्यो विरोध द्वितीयस्य पतिग्रीशब्दस्य पातीति प = रक्षरस्त तिरनुबन्धि आरकन्दन्ते इति पतिगो द्वेषिण ताः हन्तीति पतिग्न शत्रुघाती (मूलविभुनादि-पाक्) तस्य स्त्री चकारेण व्युत्पत्त्यावपेय ।

अपैशदा लोकलोचनानन्दवर्षिणि रजनীরमणे प्राचीदिग्बधूसुखमण्डने, मानि-
नीमानसूण्डने, निरभ्रनिर्मलप्योमदर्पणे भगीरथपशोवक्त्र इवामृतदीधितिं
दिग्भामिनीभालविन्दाविन्दाखुदिते सति, कौमुदीसुधाधौते हृद्यंमे, प्रियया सह
तदिच्छयाऽसावसावीत् । सेवितापानलीलश्च सोऽभ्यन्तरं गतो भगीरथपशोयुक्तः
शयनीयकं भेजे । तत्र च तस्यां प्रियायां सुप्तायां मुसविनिद्रकोऽसावकस्माद-
च्चिचिन्तत्, 'भगीरथपशःप्रीतिसम्पदः मामिह रमयन्तीत्यन्या मामकीना
भामिन्यो न स्मरयन्ति । सर्वकपो विधिरेवात्र हेतुः । ललाटंतपनिप्युरासरां
तक्षिर्वि वाचयितुमात्माहितविश्वविश्वंभराभारभुजैर्हमोऽपि वाच्यैर्मः । स एव हि
शुनिन्धैय-स्तरिन्धैय-स्तनैन्धयानप्युप्रंवर्यैर्महामहिमशालिनाम् "आश्वभक्तिगुणं
मुष्टिन्धैयान् करोति । प्रियैरानपि च प्रियेभ्यः पृथक् करोतीति "कृतिंकरे काले
द्विपन्तैषो अपि मत्प्रियंकराः सचिवा मरभूत्यादयो भक्तो प्रियोजिताः नाहमघाव-
ध्यस्य दुःखस्य अन्तैर्गैः । सर्वास्ववस्थास्वस्मसुसग्या चतुरो गोमुत्तोऽधुना
"दूरग इति न सोऽपि वर्तमानौद्विग्न्यान्धंतममपूर्णपाणिन्धने" जीवनाप्वनि
"इरंमद इव मां मार्गं निर्दिशति" ।

एतच्चिन्तयन्नेव स निद्रान् मधुरं मृदु च हा ! दुःखमिति कयाचिन्नायैवो-
दीरितं यचः शुभाच । शुखा च तद् दीप्तप्रदीपे स्वकीयजनैस्सुगेऽप्यसंस्तुत-
जनदुर्गेऽत्र भवनेयावदितस्ततोऽवलोकयति तावद्रवाशान्तरनदानां तनैर्तमोऽ-
पहं नायां दिव्यं सुररचन्द्रं परयद्यपि शेषमत्रमपर्यस्तदर्शनोत्सुकताङ्गशा-
पहतद्रुपाकृष्टनयनो दोलायमानचेताः क्षणमतिष्ठत् । एतस्मिन्नेवान्तरे गवा-

१. आख्याने रोचना'वित्यस्याप्रवृत्तिः (नोक्ष्यन्तापूर्वकस्मृतिविपर्ययीभवन्ती-
त्यर्थः) । २. 'सर्वकृलाभकरादिषु षट्' । ३. 'अमूर्त्यल्लाटयोर्' (सितपो.' । ४. संज्ञायां
मृतपृष्ठि०' । ५. 'गनेः गुपि वाच्य' 'अथ टिडा वाच्य' । ६. 'वाचि यमो प्रते',
'वाच्यमपुरन्दरौ च' । ७. 'वातशुनीतिल०', 'ति'यनभ्यदस्य' । ८. 'पटोपारीत-
रोपमंस्थानम्' । ९. 'नामिकास्तनयोष्माधिष्टो.' । १०. उप्रंवर्यैर्मदपाणिन्धमाथ' ।
११. 'कर्नरि भुव' मिपुत्तुक्तौ' । १२. 'नाडीमुष्टयोश्च' । १३. 'हेमप्रियमद्रेऽण्
च' । १४. वष्टप्रठममये, 'मेघतिभयेषु कृप्र.' । १५. 'द्विपन्तरयोस्तापेः'; 'ग्राचि
हस्व' । १६.-१७. 'अन्त्यादन्ताध्वदूर०' । १८.-१९. 'उप्रन्वर्यैर्मदपाणि-
न्धमाथ' । २०. 'अमनु' (कनुंके च' । २१. 'मुदुरोराधिष्ठरते' । २२. 'अपे-
वलेशतमघो' ।

ज्ञात् सा दिव्या स्त्री प्रदशितनिजपाणिपल्लवतल्लना 'इत एहि' इति सूचक-
विरहितवर्णसङ्घाटमङ्गुल्याऽससकेतत् । तद्बलोक्य समुत्तदयितान्निवासभवनात्
स्वैर निर्गत्य तदिव्ययोपितमुपागतवति समुत्के तस्मिन्नित्थ साऽशब्दादिष्ट
'हा मदनमञ्चुके, अन्यहृदयकौटुम्भ पतिं प्रशसन्ती त्व हतासि' तदाकर्ण्य
स्मृतप्रिय, प्रञ्चलद्विरहवह्निर्नरवाहनदत्तस्ता दिव्यभामिनीमभाणीत्, 'सुभगे,
प्रियकरणेनानेन रूपेण सुभोगमायुक् मा दर्शनमिह ददती का त्वमेतौदशी दुर्सद
सहस्रानाप्रर्णानिचमर्मस्पृणौ' वाचा मा विस्माययसि । कुत्र वा त्वया मदीया
प्रिया मदनमञ्चुका समवलोकिता ? किमर्थञ्च पुनजनकामप्रसूत्व ममोपनिपद'^१
अवलोक्यसे एतत् सर्वं सविस्तर श्रावय' इति । एतन्निशम्य सा त तन्नितिड
निशि ततोऽनिदूर नीत्वा, 'मदनाशंभोग्, शृणु सर्वम्' एवमुक्तत्वेत्थ वक्तुमारभत ।

अस्ति विविधप्रतिभितशिल्पनिर्मितप्रतिमित्यत्रलिहंप्रासादपुष्करावत्या पुरि
प्रातिकूलिकपृतनामरित्कूलमुद्रुजोदध्य^२ इवायोध्य, प्रत्यह^३ खौरिम्पचपात्रपाचित
नर्मस्पचपायमम्पादिनाशनायिताशितभवे, सपत्न्यासूर्यम्पश्यदंरमुस्तविधुविधु^४-
न्तुदाहन्तुद, मन्दुरानददपरिमिततुरङ्गम मितंमोऽपि कुलायिकापरिपालिता-
गणितकूचनक्षत्रु मामगं विहृङ्म, जनमेर्षये इव द्विपन्नागसहतापि भुजङ्गभीर,
मैर्यङ्करभृष्टदृग्भगदंरं पुरन्दरं, सद्गुणप्रोभोगोऽपि सब्रंविचार, शत्रुशीर्षवाती,^५

१ 'कर्मणि समि च' इति सम्पूर्वकाद्दन्तेरण टकारश्चान्तादेश । २ शकौ
हस्तिकपाटयो' । ३ 'आद्यपुमगस्थूलपलितनम्रान्धप्रियेषु च्यर्थेष्वचौ कृच करणे
रुपुन्' । ४ 'कर्तारि भुव खि'णुच्छुक्त्यौ' । ५ 'त्यदादिपु दशोऽनालोचने कच' ।
६ 'सत्सूद्विपदुह०' । ७ 'समानान्ययोश्चेति वक्तव्यम्', दृढशत्रुतुपु । ८ 'अप्र
प्रामाभ्या नयतेर्णो वाच्य' । ९ 'स्पृशोऽनुदके क्तिन्' । १० 'जिह्वचि०' ।
११-१२ 'सत्सूद्विप' । १३ 'भजो ण्वि' । १४ 'वहाभ्रे लिङ्' । १५ 'उदि कूले
रुजिवहो' । १६ 'मिथोदध्यौ नदे' । १७ 'परिमाणे पच' । १८ 'मितनखे
च' । १९ 'आशिते भुव करणभावयो' इत्यनेन भावे खच् । २० 'असूर्य
ललाटयो'- । २१ 'विष्वरूपोस्तुद' । २२ 'गमे सु'प.वाच्य' । २३ 'गापो
ष्टक्' । २४ 'खच डिद्वा वाच्य' । २५ 'एजे खश' । २६ 'येपति
भयपु कृच' । २७ 'भगे च दारे' इति काशिका' । २८ 'पू सर्वयोदारि-
सहो' । २९ अन्यत्रापि दृश्यते इति वक्तव्यम्' इति ड । ३० 'सर्वत्र
पञ्चयोरुपसह्यानम्' । ३१ 'कुमारशीर्षयो'णनि' ।

राजधराजवर्चस, भग्न्याराधनपिङ्गल पिङ्गलगान्धारो नाम विद्याधरेधर ।
 मित्रेशोरपि समवासरगुरुजनशुभाशी, सत्य-शीलतनुच्छन् स वेदविदामूर्षि
 धर्मसूत्रच्छिदां मूर्, इन्द्रियसयैताम् 'अग्नेः अपि कामादिपङ्कगंरिपुधू,
 सद्बाल्यमानागणितजनोपकृतिसंस्थोऽपि शस्य', सर्वसाधुर्कारी अनेजोविभिरपि
 बन्धुव्यवहारो, प्रातःप्रायी, स्यण्डिलशायी, क्षीरप्रायी ब्रह्मवादिनाम् आदेशानु-
 सारम् अग्निशोमयोजी, सोमयोजी च भूत्वा स्येनविद्वैतब्रह्मविदादिषु प्राज्या-
 ज्ययोजिप्रिविधाग्निर्कर्मकृत^३ अग्निवित्तोमैमुह्यातिमवाप । तस्मादेवं समाराधन-
 प्रसन्नस्य हुतादो वराद् विजावा^४, निजोपजीविप्रज्जाजनकामदुर्बृत्ते सर्वसत्त्वाभि-
 लष्यमाणशर्मणोऽपि^५ ब्रह्म्यादां सुशर्मणस्तस्यासन्तानताधिप्रशाम^६ प्रतान् प्रभा-
 वतौनामा कन्याहम् । एकदाचापावपुरे स्वामिन्नहृदयमानिनो^७ निजमर्खी वेगवती
 द्रष्टुमहमगमम् । किन्तु सा कापि घनैवतिनी तपसि स्थितेति तामप्राप्य
 तन्मातु पृथिवीदेव्या मुख्यात्वधिप्रायां मदनमश्रुकामप्रथितां ज्ञातवती अत
 तामबलोकयितुमप्रायाता । सा च खद्विरहविपुराऽनशनकृशा, पाण्डुरधूमरा,
 बद्धकवेणी, स्वद्व्युणगायनी, तद्दु सद्गु गितोदधु विद्याधराधीशकन्यावृन्देन
 परिवारिता, तत्र स्वरूपपरिचयं मद्यमददादिति विद्याप्रभावादिदानीं स्वामिह

१. 'राजप उपसत्यानम्' । २ 'क्विप् च' शान् इत्० इतीत्यम् ।
 ३ 'आशास कायुपधाया इत्व वाच्यम्' । ४. 'इत्समन्तनाड्यु च' ।
 ५-६ 'उत्तरस्वर०' । ७. 'गमादीनाभिति, वक्तव्यम् । ८. 'उक् च गमादीना-
 मिति वक्तव्यम्' । ९. 'राज्ञोप' । १० 'स्य क च' । ११. 'माधुकारिव्युव-
 सह्यानम्' । १२. 'सुप्यजातौ गिनिरस्ताच्छीन्य' । १३. 'कर्त्तव्यमाने' ।
 १४-१५ 'व्रते' । १६ 'बहुत्वाभीक्ष्ये' । १७ 'द्रष्टुणि वद' ।
 १८-१९. 'हरणे यज' । २०. 'कर्मण्यन-दात्वायाम्' । २१. 'आहृत्पूर्वादिषु
 संज्ञायामुपसह्यानम्' । २२ सुकर्मणामन्त्रपुण्येषु कृत्वा । २३. 'अग्नी च' ।
 २४ 'गोमे सुग' । २५ हुतमप्तीति हुताद् अग्नि तस्य, 'अशोऽनले ।
 २६ 'अन्येभ्योऽपि हरयते ; 'विड्बनोरनुनामिकम्प्यार' । २७ 'उपगमे
 च मशायाम्' । २८ 'दुह क्त्वाप' । २९ 'ब्रह्म्ये च । ३० दृ हिमायाम्
 अस्मान् 'अन्येभ्योऽपि०' इति मनिनि 'नेट्वरि कृति' । ३१ अनुनामिरस्य
 पि० इति दीर्घ, 'मोनो धातो' । ३२ 'मन', 'वदद्मानिनोश्' । ३३ 'व्रते' ।

स्थित विज्ञाय त्वदानयनाय त्वत्प्रियतममन्या तामाश्वास्य तदर्थसिद्धये तवाम्या-
शमाशु समोशुनास्मि । किञ्चित्त्वह प्रेमिनैरमन्य त्वामन्यचिन्तानिमग्नमवलोक्य
'हा दु खम्' । इत्युक्त्वात्वदीयस्त्रिमन्या साऽनुशोचिता । एतन्निशम्यास्युत्कण्ठितो
वासवदैतजस्ता जगाद् यद्मयि कृपालुश्चेत् तदा अदृष्टं जन्मतिकरेणोपलब्ध-
साक्षात्कृतिस्वम्, यत्र मे प्रिया मदनमञ्जुका वर्तते तत्र नीत्वा, मा तद्वियुक्त्य-
पारपरिखापारद्विधान कुरु । [इति सोपपदकृत]

एतद्राकण्यं तमोदाय खमुत्पतन्ती प्रभावती विद्वेगन मार्गेण ज्योतिष्मत्या
निशि गन्तु प्रववृते । यान्ती चैकत्र ज्वलन्तमग्निमवलोक्य, करधृतं नरवाहनदत्त-

हस्ता, सत्प्रदक्षिणा कुर्वाणा, प्रौढा सा, युक्तवैशोद्वाहविधिं

मदनमञ्जुकापहारे निर्वातितवती । नभस्तलादुज्जतावनता पृथिवीम् आशी
(निष्ठा निर्देश) विपगतिसदृशी सरित, अत्रङ्कपान् पर्वतान्, अन्यानि

च कौतुकानि पदे पदे प्रियममु दर्शयन्ती समुत्पतन-

क्रमेण चातिदूरमाजगाम । तत्र चाकाशगमनध्रान्ते नरवाहनदत्ते पिपासी,
व्योममार्गादवतीर्य चन्द्राशुधवलाम्भस सरस समीपे वनान्ते चैकस्मिन्तमवा
तारयत् । तत्र पीताम्भस, क्षीणवैदध्वकान्तेस्तस्वाधितैर्कान्तलतोर्णुतैर्हरमणीय
कानने, कान्तासम्भोगलालसा समुत्पन्नवतीति नरवाहनदत्तेन हठादर्थिता प्रभावती
कृताश्रमा मदनमञ्जुका चिन्तयन्ती कृच्छ्रादनिच्छया सम्भोगे प्रवृत्ता तस्मै
स्वाभिप्राय सूचयन्ती कथामिमामकथयत्—

आसीत् पुरा पाटलिपुत्रे काचिद् दुर्नर्द्धयितैकसूनुरतिरूपवती पूर्णधना

१ 'आत्ममान स्वथ', विन्यनव्ययस्य' । २ आङ्पूर्वकाच्छ्रुयते क्त,
'श्रीदितोनिष्ठायाम्' इतीडभावे 'जोदितश्च' इति न, यजादित्वात्सम्प्रसारणे 'हल
इति दीर्घ' आगतास्मीति भाव । ३ आत्मानप्रेमिनर मन्यते इत्यर्थे 'आ-ममाने
स्वथ' 'इच एकाचोऽम्प्रत्ययवथ' । ४ 'इचएकाच'— । ५ 'सप्तम्या जनन्',
ह्यापो संज्ञा० । ६ 'पञ्चम्यामजातौ' । ७ 'अन्यत्त्वपि दृश्यते' इत्यत्र
अपि शब्द-सर्वोपाधिव्यभिचारार्थ । तेनात्र परिपूर्णत्वात् खन्धातोर्दे टाप ।
८ दृशे कनिप्' । ९ 'डे च विज्ञायसी विहादेशो वक्तव्य' । १० 'निष्ठा' ।
११ कर्तरि क्त' । १२ 'निष्ठायामग्यदर्थे', 'अियो दीर्घान्' । १३ 'श्र्युक्त
किति' । १४ कर्णतिर्णुवद्भावो वाच्य' तेन एकाच्त्वाच्चेत् । १५ रदान्या
निष्ठातो न पूर्वस्य च द' । १६ दु गतौ, चे 'दुग्वोर्दोषश्च' विधवेत्यर्थ ।
१७ 'पूजो विनाशो', निर्धनेत्यर्थ ।

घनीका । समुच्छ्रनेरामवासना सा चात्मतोपायानुनिशं परपुरपसङ्गत्यै 'पुत्र, मोदकांस्तेप्रातरानेतास्मीति' शून्यभवनप्रहीणं सुतं समाश्रास्येतस्ततो याति स्म । यतो ह्यन्यहर्मुग्धं सा मोदकानानीय बालकाय ददाति स्मेति स तदाशया गृहेऽनूचेतास्तूष्णीमतिष्ठत् ।

एकदा विस्मृतिप्रशान्तमोदकाननानीयमाना सा मोदकान् याचमानाय बालकायाकथयत्, 'पुत्र, अहं तु स्वकामुकरूपमोदकमतिरिच्य नान्यं मोदकं जाने । तन्निशम्यास्यासक्तयाऽनया मदर्धं मोदका नानीता इति बीताश्रामनाशा-ऽवैशीनस्वान्त स तिशुर्निरसुस्मंजातः' ।

इत्थं हे प्रिय, त्वया सह सर्म्भताऽहं सुतरां त्वा स्वीकरोमि चेन्मयैव त्वम्-द्रमाय कृताश्रामाय अपीदानीं वृक्षणाशया मदनमश्रुकाया कुमुममुकुमारं हृदयं परिस्केन्दीकृत भवेदिति प्रतिस्तन्व्याहं दयितमप्यशून्यैर्दयितं मदनमश्रुका- त्वां नाभिलषामि । प्रभावस्येत्यमुक्तो नरवाहनदत्तस्तस्या- (समागम) आरित्रीदार्यं शृशं प्राशंसत् । नवनवाश्रयनिर्माणकौशलञ्च विधेरनुचिन्तयन् 'यत्र मदनमश्रुकाऽऽस्ते तत्र मां नयेति' च पुनस्तामप्रव्रीत् । तच्छ्रुत्वा प्रभावती तमादाय स्योममार्गंगापाण्डुरं प्राप्य खेहेन विना "निर्वाणोन्मुर्त्ती शीपप्रभा रक्षित्री खेहेनेव, ग्रीष्मे "शुष्कजीवनां नदीं प्रावृट् वृष्टिपूर्णेव विरहाधिशामा", शुष्यत्तनुं मदनमश्रुकां तेन सङ्गमयामामेति शर्वरीशर्वरीशयोरिव तयोः सङ्गमोऽन्योन्यानन्दाय समपद्यत । तत्रोन्नावपि मौ प्रभावती-प्रभावोपनतानि मुपैकानि पलान्यन्यानि स्वादिष्टभोग्यानि" पाभुजा

१. स्त्री । २-३. 'ओदितश्च' । ४. 'स्वादय ओदित, अत दूह परि- तापे धस्य 'ओदितश्च' इति निष्ठानाथे दून । ५. 'विभाषाऽन्यवर्षस्य', 'हल', 'शयोऽस्पर्श' । ६. 'अयोऽनगादाने', 'स्य विभाषा', 'सगने'यर्थ । ७. ओमश्च ऐदने, 'स्वरतिसूति-इति घट्कत्वात् 'स्य विभाषा, 'ओदितश्च' तस्यासिद्धत्वात् 'निष्ठादेशः य वस्वरग्रन्थयोर्द्विविधु मिदो वाध्य' । ८. 'परिःःःःः प्राच्यभरतेषु' । ९. 'प्रतिस्तन्धनित्तन्धी च' । १०. 'दिवोऽवित्रिगीशायाम्', अर्चोणकान्तमिति भाय । ११. निर्वाणोऽवाते' । १२. 'शुष ६' । १३. 'शयो म' । १४. 'पयो व' । १५. 'भोग्य भक्षणे' ।

ताम् । तद्विद्याबलेनैव च मदनमञ्जुकामपहाय न कोऽप्यन्य प्रेप्तीमेवपि जनेषु
द्रष्टु तमशकत् ।

प्रातः काले विरहकृशयास्तस्या एकश्रेणीं मुञ्चन्त निजप्रियमयमर्षपरवशा
मन्मन्मञ्जुका जगाद, 'क्षीव^३ मानसवेगे हते एवैषा हर्षोत्फुल्लनेत्रेणार्थपुत्रण
तदमृक्समुन्नहरतेन मोक्तव्या, मृताया ममैषा मया सहैवमेव बद्धा वा दग्धव्यति
समधिकदुःखनुज्ञया मया विज्ञमासीत् किन्त्वसावग्निपर्वते वेगवत्या निःश्लोऽप्य
दृष्टेन प्राणो न म्लान इति विदितमेव भवतस्तथापि जीवयेव तस्मिन्नद्यैषा त्वया
मुक्तेति हीणया मे मनो दोदूयते । साध्या पत्न्येधमुक्तो नरवाहनदत्तस्तामि ध
सान्द्रयञ्जुवाच, 'विद्या समासाद्याचिरादेवामु शत्रु हत्वा पूर्वतदभिलाषवित्तं
कृतकृत्य शान्तचित्ता त्वा करिष्यामीति खेद् मा गा' । एव मदनमञ्जुका
समाश्रास्य नरवाहनदत्तो वैद्याधरे पुरे उवास । प्रभावती च ध्यातस्वविद्याप्र-
भावत प्रातनरवाहनदत्ता स्वयमर्तहितैव तदीयमेवमप्रतर्ज्य रूप कृतवता यत्त
द्रूपेण एयानोऽपि रात्रपुत्रो नि शङ्क यथासुख विविधान् भोगान् भुञ्जानस्त
प्रासादक्रे तथापि, इय मदनमञ्जुका वेगवत्या वयस्येतीमा वित्तीकृतनिजमखी
सरयैवचित्तीभूता प्रभावती, निजसखीमिव सर्वथा परिवर्तति, एवञ्च 'अय
भिन्तीकृतसकलसपन्नस्वान्त प्रच्छन्नोऽनङ्ग इव मूर्तौ, नरवाहनदत्त' एत सर्वं
जानाना आपादपुरवासिनो मानसवेगत, तद्ग्रहस्यमुद्गाटयन्तो निजकर्त्तव्या
नृप्य^{१०} जग्मु ।

एकदा पारस्परिकवार्ताप्रसङ्गेन मदनमञ्जुका, मानसवेगतकृतस्वापहरणवृत्तान्त
निगदितवती यल्ललितललनालुब्धो^{११} गृध्यागुधितो^{१२} मानसवग^{१३} क्षुधितो हर्षक्षो

१ 'स्य पूर्वस्य', प्रस्तयोऽन्यतरस्याम् (स्यै शब्दसघातयो, सधीभू
तवपि जनेषु इत्यर्थ) । २-३ अनुपसर्गात् फुल्ल क्षीवकृशौल्लाघा' ।
४ 'उत्फुल्लसम्फुल्लयोरुपसङ्ख्यानम्' । ५ 'नुदविदोन्दनाप्राहीभ्योऽयतरस्याम्'
आदितो निष्ठावाम्' । ६ 'श्रयुक किति', न ध्याएयापृमूर्च्छिमदाम्' ।
७ वित्तो भोगप्रत्यययो' । ८ मित्त शकलम्' । ९ 'न ध्याएयापृमूर्च्छिमदाम्,
'राज्ञोप' । १० 'ऋणमाधमर्ष्ये' । ११, 'लुभोऽविमोहने' गार्ध्वं लुब्ध' ।
१२ उदुपधाभावादिकर्मणोरन्यतरस्याम्', शब्दिकरखेभ्य एवैष्यते', (गुधित
परिवेष्टित इत्यर्थ । गुध परिवेष्टने, दिवादि) । १३ वसतिक्षुधोरिट्' ।

हरिणीमिराभिभूय स्वमायया मामवहृत्य क्रूरकर्मभिर्भाषयन् यावदेवानुचुहृ-
 यिपति तावदेवामपिनेन, समुद्रधनामिना, एलजिह्वेन,
 मदनमञ्जुकायाः भक्तजनाशितैवान्छितेन, भैरवाकारेणाऽविभूय भगवताभैर-
 (स्वापहरणवृत्तान्त') वेण सहुङ्कारं प्रधेपित 'किमियं विद्याधरेन्द्राणां भारिषक-
 वर्तिनो भार्याऽस्मासु स्थितेष्वेवं परिभूयते' ? भगवतेत्य-
 मुक्त पापो मानसवेगो मुखाद् रक्तं घमघ्नान्यां क्लेशितो निपतितवा । तनस्ति-
 रोहिते देवे, निर्झुपिततद्भुङ्कारभयशल्य, जगदयासाधामन, स मयि श्रौयां-
 क्षितृनो निजगेहं गत । अन्त पुरचेत्र्यश्च तदानीमतिर्भाता, वियोगविहृवां, प्राण-
 त्यागोन्मुखीं मामुपगत्य मनुस्फीताभिर्वाग्भि सान्त्वयन्त्य एवमुक्तवाचो यत्पुरा
 पूर्तचरित्रां काब्जिद्रूपवतीं मुनिकन्यामवलोक्य काममोहितो हटात्तामपहरन्नयं
 मानमयेगस्तदन्धुभि शशो यदनिच्छन्तीं परनारीमभिजिगमिष्येते मूर्धां शतधा
 विद्रलिन्यतीति बलादयं परदारान् गन्तुं नैव शक्नोत्यतो मा भैषी, देवादेशे-
 नाचिरमेव ते भर्षा मह सद्गम सैम्भावित इति प्रमोदिता' भव । एवमुक्तरतीष्वेव
 तामु तन्वमा वेगयती मामाश्वासयितुमिहागत्येतो गता एषां प्राप्तेत्यत परं न
 किञ्चित्ते निगूढम् ।

तदनन्तरमेव ज्योत्स्नासितैर्वर्षैरमला चान्द्री तनुरिय स्वकीयेन सांभ्येन दर्श-
 नेनामृतेनेय मां विञ्चन्ती हुरामनोऽभ्य साध्वी धायी पृथ्वी देवी तर्पयाम्येत्थं
 मामपरोधितवती यन्मद्दुहितुष्वेगयत्या अग्रारिमन् रागे पिनुकल्पितो भागो
 वर्तते । सा च, स्वकीयेन भर्षां परलोतेति एदीया मयी । अतरतद्वनमाग्मीयं
 स्व समाकलय्य समुपभुञ्जाना 'शत्रुहस्तनिपतिता तदसं कथमह भुञ्जीय' इति
 विचारपरा शुभोदकं परित्यक्ताहारमाग्मान मोषेत्तर । स्वविद्यायन्तेन मयमेतद्-

१. 'मूयस्तिनितिक्षायाम्' । २. 'अजे' पूजयाम्' इतीति 'नाञ्जे पूजा-
 याम्' । अञ्जु-विशेषणे इति चौरादिकाद् जे 'निष्ठायां सेटि' इति जिलोप ।
३. 'निष्ठाशीङ्' 'आदिकर्मणि निष्ठा बलक्या' 'विभागा भागादिकर्मणे' ।
४. 'स्त्रिंश क्त्वादिप्रयोगे' । ५. 'तनिपति-' इति षट्कार्यादिनेषु प्राप्ते 'द्वितीया-
 ध्रितानीतपतित-इति निर्देशादिट्, कृत्तयादीनामीदृशेन 'यस्य विभागेऽयस्या-
 निग्यत्वाद्देट्' । ६. 'इन्निष्ठायाम्' । ७. स्त्रय स्त्री निष्ठायाम् । ८. 'पूरध' ।
९. 'निष्ठायां सेटि' । १०. 'उट्पथात्-' इति यभाविक्किप्राभावे गुण ।

हमवगे^१ तुम्यद्भावितथमभिदये । एवमुक्त्वा सशपथं सुतामम्बद्वीदीप्तैरेहभाव-
याऽहमवस्थोचिताहारं कारिता । त्वया सहागत्यैष भ्राता वेगवत्या पराजितस्त्व च
रक्षित । अत परं न किञ्चिद्दहं वेत्ति । बौद्धमेतत्किन्तु यन्नैराशयञ्चान्ताक्रान्तस्वा-
न्तापि वेगवतीसिद्धिम् अम्लिष्टविरिब्धं तद्देवतवचश्च स्मरन्ती स्वत्प्राप्त्याशा
संलम्बान् प्राणान् प्रवृष्टाहं न पर्यत्याहम् इति महानुभावाया प्रभावत्या प्रभा-
वाद् नृशत्रुसङ्घटेऽप्यत्र मम प्राणपरिज्जटो मयोपलब्धस्त्वमिदानीम् । तथापि
मदोये स्वान्ते कष्टमेतच्चिन्तया वर्तते यत्प्रभावत्या अनुपस्थितौ तव तद्रूपे विनष्टे
काऽऽश्वयोर्दशा स्यादिति ।

इत्थमुद्घुषितैर्बाक्यां मदनमन्त्रुका परिसान्त्वयति नरवाहनदत्ते तत्र
तिष्ठति, प्रभावत्याञ्च स्वपितुर्भवन संमर्षवन्त्या तदनभ्यर्णतया विनष्टतद्रूपं नर-
वाहनदत्तं कमपि तत्र स्थितं पारदारिक मत्वैरुदा सर्वोऽपि राजकुलपरिजनो
भयाद्राजकुलं गत्वा न्यवेदयदिति भयभीता वार-
नरवाहनदत्तस्य निग्रहः यन्तीमपि मदनमञ्जुकामपवार्यं स्वन्नलान्वितो राजा
मानसवेगो नरवाहनदत्त पर्यरिविष्टत् । तदानीमेव
तन्माना पृथिवीदेवी सत्वरं तत्रागत्य राजानमब्रवीत्, 'पुत्र, नायं पारदारि-
कोऽपि तु परिपीतस्मीतश्चैतसकलशास्त्रकलाकलापक्षीरसागरावगाहनोद्भूतामृत
यदा श्रुतेक्षीर, दान्त, प्रशांताऽऽम्बान्त^२, सर्वदादृष्टदृष्टतनूरह, विद्याधरैरुचिमत

१. अत्रगच्छामि । २ 'श्रो दितो निष्ठायाम्' । ३ 'क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलम्-
म्लिष्टविरिब्धफाष्टवाढानिमन्थमनस्तम सत्काविम्पष्टस्वरानायासश्रोपु । ४ म्लिष्ट-
मविस्पष्टम् तद्विलम्बम्, स्पष्टमि यर्थ । ५ विरिब्ध स्वरस्तेन स्पष्ट
स्वरमित्यर्थ । ६ संलम्बान् मसक्तान्, निष्ठा नत्व निपातनात् । ७ 'धृषि
शस्ती वैया ३' । ८. 'दृढ स्थूलबलयो' । ९ 'प्रभो परिऽड' । १० 'कृ-
ह्नयो क३' । ११. 'धुषिरविशब्दने', इत्यनेन अविशब्दने घुष्ठा रञ्जुरित्यादावेष-
निपेधेऽत्र शब्देन प्रस्तीकृताभिप्रायाधे इट । १२ अर्द्धतिरिह गत्यर्थकस्तेन
समर्षवत्यामित्यस्य 'अर्द्धे मन्त्रिविभ्य' इतोऽग्निपेधे मगतप्रत्यामित्यर्थ ।
१३- 'अभेधाविपूर्णे' । १४ 'रोरध्वयने उक्तम्' (अधीतमित्यर्थ) । १५ 'श्वन
पाठे' (सुपञ्जुग्धम्) । १६-१७ वा दान्तशान्त'— । १८. दृष्टमत्वर
सधुशाऽऽस्वनाम् । १९. हृषेतोमसु ।

पवित्रं, धर्मराजात्मनो नरवाहनदत्त इदानीं निवभार्यामुपायात् । जामाता चायमस्माकम् इत्येतद्विद्यावलेनाह सर्वमपगच्छामि । माग्नेयमुष्णं अनुपसं पानौमर्षं प्रप्यानस्वेदो, नातिप्रदक्षो, मानसवेगो जगाद, 'त्वया महेहादित 'स्यत मयाऽविदितं शशुरितीदानीमय निर्दयं दित, निर्दिष्टं शस्त्रैरिद्धतोऽवसितोऽन्धापान' मितं मन्वादां पुरो वा निर्दिष्टं समबलोद्धितं स्यात् ।' एतद्विशम्य जामातृश्रेहतो मात्रा पुनरभिहितम्, वैद्याधरे लोकेऽधर्मो न लभ्यतेऽतोऽत्र विद्याधराणां वा धर्माधां मभा वर्तते तत्प्रधानस्याग्ने प्रसन्नोऽयं अनुपस्थापनीय । तेनैव हि यं समुचितो निर्णयं प्रदत्तो भवेत्स शोभतेतराम् । मातृश्रेतोत्तरवच एतद्विनि गौरवात्तन्मानसवेगेन प्रतिपन्नं किन्तु यद्वा त तत्र नेतुमादेशोऽनूत' इति धुनिकनिकायोतैत्सातादशत्रिपोन्मत्त इव हृद्विद्यातकुन्ताघातसमसजातामपः नरवाहनदत्तस्तोरणस्तम्भमुत्पाट्यागणितास्तत्रायान् मृत्यानतर्दीत् । इतस्य चैत्रस्य हस्तादसिमेकमाहृष्य दिव्यपराक्रमं सोऽन्यानपि जघन्यास्त्रिजमन्युबद्धिदशपान्तकप्रधानंकार्यत् । नरवाहनदत्तीयमेतत्पराक्रममत्रलोच्य मानसवेगो दिव्यया निवविद्यया बद्ध भार्यानुगतश्च त तां सभामनपीत् इति भेरीमहाशब्दसमाहृता इतस्तत शब्दकारा विद्याधरा सुधर्माया देवा इव समागत्य सग्निलिप्ता । विद्याधरं परिवृत्तस्तद्रात्रो घायुषधो रससिंहासनं अनुपाविष्ट इति दृष्ट्वा दुष्टो मानसवेगस्तदग्ने स्थित्वेत्थमग्रपीत्, 'माग्योऽपि स्वसुरन्त पुरे चारित्रविष्यमहोऽयं वष्य' इति । एतद्विशम्य राज्ञा स्वाभियोगे प्रयुत्तरीतुमुक्तं आमुक्तो वीरो नरवाहनदत्त प्रत्तवानुत्तरमेतत्, 'सा एव मभा यत्र तस्यो भवत् ; स एव च तस्यो यो धर्मं वदेत्, स एव च धर्मो यत्र सत्यं स्यात् ; तदव च तस्य सत्पदनिर्मुक्तं प्रतीयेत । अहं ह्यत्र मायया बद्धो भूमौ च स्थित । मात्प्रतिरादो मानसवेगश्च मुक्तं ध्यायने चोपविष्ट इत्ययमपि यावच्छात्रनाशस्थितो, विद्यादस्तावत्तापनवस्थितः ।

१. 'अपचितध' । २. 'प्याय पो' । ३. सोपमर्गस्य प्यादेशो न ।
४. 'हादोनिष्टायाम्' । ५. 'यतिस्वतिमास्यामिति चिति' । ६. 'शाच्छोरन्यतरस्याम्' । ७. आहृपूर्वकस्य प्याय, अन्धूसो (अर्धयो) प्यादेशोऽतोऽत्र अन्धार्पानेऽन्धूप मितं प्रसिद्ध इत्यर्थः । ८. 'एतानेर्दि' । ९. 'दा ददो' ।
१०. 'अव उपसर्गात्' । ११. अनुपूर्वशाहदाने जे 'इति' । १२. धृत् धातो 'पुमास्था-इतीत्यम् । १३. पशुदान इत्यस्य जे 'जनमन्यनां मशालो' ।
१४. 'अदो जग्धिर्त्यसिद्धिति' ।

वायुपथ एतदाकर्ण्य तमपि मोचयित्वा, मानसवेगमपि क्षितावुपावेशयत् ।
 तत सर्वेषु शृग्वस्तु नरवाहनदत्तोऽभ्यधाद् यदनेनाहत्य समातीता स्वभार्या
 मन्ममञ्जुकामहमत्र प्राप्तवोक्षेत्तदा कस्य शुद्धान्तो-
 नरवाहनदत्तस्य मुक्ति मया ध्वसित ? अस्या स्वस्त्रा चाह वगवत्या मम
 पत्न्या मदनमञ्जुकाया रूपेणाभ्युपगत्य स्वकीयो
 भर्ता विहितक्षेत्तदा का मे प्रेक्षणीयचारित्र्यापराधिता ?

एतत्सर्वमाकर्ण्य राजा वायुपथोऽनीत्, 'भविष्यन्महोदयो महामाय धर्म्यं
 वदतीति नायमधर्मकलकपङ्केनाङ्कनीय । एवमुक्तोऽपि मानसवेगो मोहान्धोऽ
 धर्मात्त यदा न्यवर्तत तदा धर्मानुरोधिनस्तस्य सन्नद्ध
 मानसवेगस्य परिभ्रम सैनिको महान् सन्नोभ समजायत । तत्रत्यदिव्य
 कन्यका विलोक्यशरवाहनदत्तश्चाचकथत् यन्माया
 विहाय मया सह युध्यस्व, एकेनैव च प्रहारेण भित्तौयुर्भूत्वा क्षतविक्षत क्षितौ
 निक्षमे युद्धकलानिष्णातम्य, नैकदा जन्यनिहतसपत्नासुकसरित्प्रतिस्नोतस्य
 मम पौरुषञ्चापलोकस्य । एवमन्योन्यसमुपनातम्लहेषु विद्याधरेषु सभान्तरस्था
 त्सहसैव विदीर्णस्तम्भाद्भैरववपुरजननिभो व्याप्तान्वरो, विनिहुततरणि, विद्युत्त
 तातरत्प्रदीप्तलोचनाचि, प्रलयमहामेघ इव देव एक आविर्भूय 'न कथमपि
 भावित्रिद्याधरचन्द्रार्तिन कुण्डलेऽत्र पराभवे भवदिति' गर्जन्मानसवेगमुत्थाप्या
 धोमुन्वीचकार । नरवाहनदत्तञ्चाद्यु भुजाभ्यामादाय सरत्तणार्थमृष्यमूकपर्वत
 परिर्दूल प्रापत्य तत्रैव च त स्थापयित्वा तिरोदधौ ।

इथमपनीते ततो नरवाहनदत्ते शांते च विद्याधरसम्भ्रमे वायुपथ स्वैरपरैश्च
 सहित स्वहर्म्यमाचगाम । मानसवेगोऽपि च हर्षविपादाङ्गुलिता मदनमञ्जुका
 पुरस्कृत्यापादपुर प्रत्यावृत्तवान् ।

सुसुदु खयोश्चक्र विधिविधानानुमूलमनिर्वाध परिवरिवृत्तीति । तत्रैव च

- १ 'निष्ठायामथ्यर्थे' भियो दीर्घात्' । २ 'वा क्रोशदैन्ययो' ।
 ३ 'निनदान्या स्नाते कौशले' । ४ मन्त्रायाभावात् 'सूत्र प्रतिष्ठातम्' इयस्य
 प्रत्युदाहरणम् । ५-६ विकुशमिपरिभ्य स्थलम् ।

प्राग्निनां धीरखपरीष्टिरिति धिजयलक्ष्मीमारिलैष्ट', शिष्यमुपैक्षित एकोऽपि नर-
वाहनदत्तस्तैस्तैर्दारैः संयोजितो सुहुसुहुर्वियोजित' ।

अर्थरुद्रा श्लष्यमूकाद्रिमधितृत्तं तं प्रभावती समागत्योत्तरती यन्ममामसि-
धानात्पापं चिकीर्षुणा मानसवगेन भवान् सभां नीत इत्येतद्विज्ञाय विद्याप्रभावेण
भैरवदेवाभिर्भावविडम्बनं कृत्या तत्पापपारान्मया द्विवेगो भयानिह समानीतः ।
एतद्वि समिष्ट-सिद्धक्षेत्रम् इति यल्लवतां विद्याधराणामपि मते', विदिते, जुष्टे,
रक्षिते चात्र गिरौ केषामपि भायाप्रपन्नो न प्रभवति । ममापि विद्याभिभयो
नात्र प्रसरतीति कथं त्वमत्र यन्याहारेण वास्वमीति मे दुःखम् ।'

एतदुक्तवत्या प्रभावत्या सह कालं प्रतीक्षमाणो नरवाहनदत्तो मदनमद्भुत-
ध्यायैस्तत्रोवाच । तत्पर्यन्तासन्ने पवित्रे पश्यामरमि सखी । स्वाहूनि फलानि
मूलानि च पप्सु । मृगमांसोपदंशश्च तीरतरपनिर्तः सरसं मुगन्धि च पयः
पर्षी । एवं तत्र निवसतो रामाश्रमानालोक्यतश्च तस्य मनो विनोदार्थं प्रभावती
यत्किञ्चिद्रामायणवृत्तान्तमयणंयन् यदिदं मस्मिन्निश्रीतस्य, रामस्य तार्यः
सह तस्मिन्ने कृतोऽजम् आमितैम् ; इदं तस्य भुर्त्तम् ; इदञ्च यातैम् इत्यादि ।
एवमत्र कतिचिद्दिनानि स्थितो रामोऽब्धि यद्द्रवा विमानीकृतलंकेश्वरोऽनेनैव
पथा विमानेन जानकीमानिन्ये । एवमेव भवानपीह कश्चिन्कालं स्थित्वा गतो
मदनमद्भुतमप्यतीत्यादिकथयन्त्या तथा सह गर्जित्वत्तं सहमितैव नियमप्र-
वाहनदत्तो दिनानि निनाय । (निष्ठानिर्देशममाति')

एकदा धनवत्यजिनायत्यापुभे विद्याधर्यौ—याम्यां स गन्धर्वपुरान् धायस्त्री
प्रापितो भगीरथयदासं परिणयतिस्म-द्विवोऽवनीयं पश्यत्या' गुम्बानी तमुपजग्मतु ।
स्वकीयया सत्या प्रभाषत्या सह तत्र अजिनायत्यां मिलितायां धनवती नर-
वाहनदत्ताय प्रास्तावीत्, 'एषा अजिनायती प्राह् मया वाचा मुग्धं दत्ते'षावप्राभ्यु-
दयेनापुनैषा स्वया परिणेनत्येति' । एतद्दनवतीवाक्यं प्रभावती नरवाहनदत्ताय
सग्रीस्नेहादनुमुमुदाने इति धनवती पथाविधि यमेश्वरायाजिनायतीं ददाना
नित्रविद्याकल्पितदिस्यमभारं सुतोद्गाहमद्रलोप्यं निर्वर्ण्यम्येष्टुर्नरवाहनदत्तं

१-२. 'गत्यर्थाद्धर्महरितपरीष्टस्यागवगत्रनरदधीरितिभ्यध' । ३ त्रिदिवा
श्वेहनमोषनयो, 'वीत' लः' । ४. 'मतिपुष्टिदुजायैभ्यध' । ५-७ ततोऽधिहरणे
च धीभ्यगतप्रत्ययानायेभ्य' । ८-९. 'नपुमके भवे ल' । १० मुपजोर्ध्वनिप् ।

वभाषे, 'पुत्र, यत्र-तत्र-चिरं स्थातुमसाप्रतम् । मायावी हि विद्याधरवर्ग इत्य-
धुना सभार्यस्त्वं निजपुरीं कौशाम्बीमुपडौकस्व । अहमपि निजसूनुना चण्डसेनेन
सह तत्रैवागमिष्यामि । धनवतीत्यमुक्त्वा दिवमुद्ययी । प्रभावत्यजिनावत्यौ च
नरवाहनदत्त नभसा कौशाम्बीं प्रापयामासतु ।

इत्थं कौशाम्ब्या उद्यानेऽवतारितो नरवाहनदत्तस्तत्रत्यै सर्वैर्जनेरदर्श-
त्यतिभाग्यशालिनो वय ये दिष्ट्या राजपुत्र पर्याम इत्थं युवाणाना यूनां जरताश्च
समन्ततो । महान् कोलाहल समजनिष्ट । नगरोपकण्ठे समुनिषेदिवास^१ त
शुश्रुबान् वत्सराजश्चाधाकाण्डसुधासारसंसिक्त् इव वामवदत्तया, पद्मावत्या, रत्न-
प्रभादिभिर्वर्धुभि, यौगन्धरायणादिभिर्मन्त्रिभि, कलिङ्गसेनया, गोमुखादिभिश्च
सह प्रीम्नेऽध्वगो इदमिव तमुपेयिष्वान् । तत्र वत्सेशो देव्यौ च निजसुतं चिराद्
ददृशिवत्सैस्तमालिङ्गयामन्दानन्दं विविदिवासं समुच्छूलदूर्मिवात्सल्यसागरमिव
विविशिवासं हर्षकण्ठकितेवङ्गेषु प्रोतमिव त भोक्तु-न शेकु । ततो मिलितेषु तेषु
सर्वेषु प्रवर्तमाने महोत्सवे, मिद्विद्याप्रभावत सर्वमवगत्य मानसवेगस्य स्वप्ना,
नरवाहनदत्तस्य पत्नी वेरावती, व्योममार्गेण तत्रावतीर्य निजपतिश्चध्रुश्चशुरकृत-
पादानतिर्नरवाहनदत्त जगाद, 'भवदर्थं दुर्बलीभूता सर्वा विद्यास्तपोवने साध-
यित्वा कल्याग्निस्तवान्तिक् पुनरहं प्राप्ता । एतदभिधाय सा प्रभावत्यजिनावत्यौ
सखावभिगत्य तान्यामाह्लिष्टा यावत्ताभ्या तत्रोपवेश्यते तावदजिनावती माता
धनवत्यपि तैस्तैर्विद्याधराधिपै समाच्छादितव्योमतलैरिव तडलैर्युतै सह तत्रैवा-
जगाम । ततस्तस्या सुतो महामुजो वीरश्चण्डसिंहस्तदन्धुर्मितगति, प्रभावत्या
पिता पिङ्गलगान्धार पूर्वप्रतिपन्नसभापतित्वो वायुपथस्तथा वज्रप्रभेग पुत्रण
सह राजा हेमप्रभो गन्धर्वदत्तया सुतया सहितो गन्धर्वराजस्तथा चिन्नाङ्गदेन
युक्तस्मागरदत्त, एते सर्वे तत्रोपगता सपुत्रेण वत्सराजेन च सम्मानिता यथो-
चितामनेपूपाविशन् ।

नत्रैव सर्वेषूपविष्टेषु ससु पिङ्गलगान्धारो राजा सदसि तिर्धन्त जामातर
नरवाहनदत्तमुवाच, 'देवादिष्ट स्वचक्रवर्तिन भवन्त पश्यन्तोऽतिस्नेहवशात्सर्वे

१ 'जीर्यतेरतृन्' । २-३ 'मायाया सदवपयुव' । ४ उपेयिवानना-
श्वाननुचानश्च' । ५-७. विभाषा गमहनविदविशाम्, 'दशेष' । ८-९ 'ल्ट
शतृशानचौ' ।

वयमिह समबहिता समाहयिता । नियतग्रता, दिग्भ्रजानवती, दधानाऽञ्चस्यम्, बसौना कृष्णात्तिनम्, स्वामभिरक्षन्ती सर्वदोषुक्ते । विद्याधरोत्तमवन्दनीया, सिद्ध-
विद्या सावित्री साक्षाद्गवनीवेयं ते श्वधूर्धनवतीति त्रदीयकार्यमिद्धा न मन्दह-
स्तथापि यदह वस्मि तत्परमाकर्णय 'अत्र हिमाचले विद्याधराणां स्थितेर्द्धी भार्गी
वर्तते, उत्तरो दक्षिणश्च । कैलासादयोर्दक्षिण, तत्परतश्चोत्तर । तत्रैवोऽमितगति
रत्तरभागाधिपत्यार्थमिदानीं तप्तमुदुधरतपा परितोपितेन शङ्करेणोक्तो यच्चक्र-
वर्तिनरवाहनदत्तस्ते समाहितं साधयिष्यतीत्यय तवान्तिक्मुपयान । इदानीं
तत्रैवसिंहासने सुभासीन मन्दरदेवालयो दुर्मतिमुण्यो राजा वर्तते । स चैवं
बलवान् यदवाप्तविद्येनापि स्वया विजेतुमसाध्य । यस्तु दक्षिणभागे गौरिसुण्ड
इति विश्रुतो राजा वर्तते सोऽतिदुर्जयो दुरात्मा च । स च विविधमाया विद्वेत्ती,
विदितस्य तव शत्रोर्मानसवेगस्य परम मुह्यदिति यावद्य स स्माधितस्तावद्य मे
कार्यं सेत्स्यति । अतस्त्वमचिरेणैव सोत्कर्षं महाविद्यायलं साधय । विद्वल्गान्धा-
रेणेत्यमुष्णं धनवस्थप्यनुमुमुदे । विद्यामिद्वपर्यमीश्वराराधनार्थं यथानिर्दिष्ट
सिद्धश्रेष्ठं गत्वा तत्रसाक्षात्प्रकर्षावाप्तये च समादिष्टो नरवाहनदत्तः । एतस्मिन्नेव
प्रसङ्गे चित्राद्भोऽश्वती, 'देव, मिलिता इमे सर्वे राजानो भयन्तमभिरक्षन्तीति
सर्वेयामप्रयायी एष विजय क्रियताम् ।

इत्थं तैरुक्तं कृतनिश्चयो महाविद्यायलम् अर्जमित्यैव नरवाहनदत्तो विहित-
माङ्गलिकक्रियोऽमितगतिप्रज्ञाकृतिपतोत्तमनिब्रिकामारुह्य षष्पान्तपवनोद्गतमाग-
राम्भोनिर्भनजयलैः परिश्रुतो नभ रथगयन् अणादेव गन्धर्पपतिविद्याधरेश्वरधन-
धया च सिद्धश्रेष्ठपर्यतस्मान्नीयत । तत्र च विद्वेरादिष्टप्रतस्तीर्थजलैराग्मान
पर्वमानो हयिषा शिवं यजमान, स्थण्डिलमधिशयान, सर्वदा त्रिविधान् भोगान्
भुञ्जानोऽपीन्द्रानीं पल्लवृत्ति कुशांण, हरानुभावेनैव च तपोविमान् निश्रान्, ह्योम-
चराधिपतिपरिवृतम्नं सर्वधातृतरक्षो रक्षोभिरक्षोभितहृदयो दिवानिशमाम्ब्रित
शङ्कराराधनापारयन्तमतपमीन् ।

१ हय गती, समागता इत्यर्थः । २-३. आग्नेपदवात्पदान्त्; 'माने
मुह्' । ४. लक्षणहृत्सो द्विषाया । ५. 'ईदात्' । ६ 'विदे शतुर्थशु' ।
७ 'ती सन्', 'लट सदा' । ८ पूज्यो ज्ञानम् । ९ 'तास्तीत्यथोवचन
शक्तिषु चानम्' ।

तथा तपस्यन्त तमतिसमुत्सुका पञ्च विद्याधरकन्यका मदनपरवशा मिथ
समय चक्रुर्यत् अयमस्माभिर्मिलिताभिर्भुगपत्पतिर्वरणीयो विवाहश्चानेन दरणीय
इति । यदि चैकामुना सह पृथग्विवाह कुर्यात् तदा सर्वाद्रोहिणीं तामुद्दिश्य
शेषाभिरसिप्रवेशो विधेय । तमत्रलोक्यैव दिव्यकन्ययासु तामु क्षुभ्यन्तापु, तद-
वाहिनिपयक व्रतं च धारयन्तीषु तत्राकस्मात्तपोवने महोत्पाता प्रादुरभवन्,
तथाहि-पतिव्यता शूराणा गतिं बोधयन्ति उच्चैस्तमतरुन् मनुन्मूल्यन्महारीद्रो
वायुर्वगौ । किमत्र भवेदिति भयादिव भूमिश्चकम्पे । भीतावशाशदानार्थमिवाद्रि-
सानत्रोऽन्वमिपत । हे विद्याधरा प्रभुममु रक्षत । रक्षत ॥ इति षट् इवानभ्र
नभस्तलं घोरघोषमकरोत् । किन्त्वेव भूतेऽप्युत्पातसम्भ्रमे नरथाहनदत्तोऽर्हन्त^१
भगवन्त त्रिलोचन ध्यायन्ति^२कम्प एव तस्थो । अनिष्टाशङ्किनो गन्धर्वराजविद्याध-
रेश्वराश्च सावधाना सन्नदाश्च^३ द्विपद्भ्यस्तमवन्तोऽवस्थितवन्त । व्याधूतलता-
तीक्ष्णकोटिलङ्गानि वनानि अहितागमशसिन उत्पातान् भर्त्सयन्ति इव सिंहना-
दान् सुमुञ्च ।

अन्येषुश्चाकस्मात् आकारो बह्वान्ताम्बुदमेदुर घोरनाड विद्याधरबल-
मदश्यत । धनवती च तदानीं स्मृतनिजविद्याबलेन सर्वं विज्ञाय सुन्वद्भिर्जर-
द्विश्च विभ्रुगुप्त्यमानेन मानसवेगेन सहाय गौरिमुण्ड समा-
मानसवेग— यात इत्यभ्यधात् । तदानीमुद्गूर्णविविधायुधान् सर्वान् विद्या-
युद्धम् धरान् प्रति समानसवेगो गौरिमुण्डोऽभ्यधात् । काय मानव ।

ए च वयं युचरा इति तद्गृह्याणा युष्नाक दर्पमहमिह ह्येनेव
अपनेतो भयार्मीतिवादिन ते निरार्कशिणुश्चित्राद्गोऽपि श्रेधादभ्यद्रवत् ।
गन्धर्वाधीश्वरो राजा सागरदत्तस्तथा प्रचण्डदोर्दण्डो धायुपथ, पिङ्गलगान्धार-
श्वेते मर्धे विद्याधरेश्वरमहारथा परतेजोऽसद्विष्णव सबला सिंहा इवाभिगर्जन्तो
द्विपदद्विपमनोभीर्ति प्रचनिष्णव समुन्मादिणु मानसवेगमभ्यधावन् इति चित्रा
द्गदात्रय सेन्यरेणुवनाकीर्णे, शस्त्रवालातडिल्लते, निपतदसृग्गुनि तस्मिन् घारे
सनरदुदिने सत्ररिणव शोणितासवमम्पूर्णं प्रकीर्णशत्रुशिरोरक्ति महायागनिर
चन्तु । कत्रन्धमकरसङ्कीर्णा, बहूदायुधपद्मगा, मिलन्मेदोडिण्डीरा रधिरापगा

१. इह्धार्वो शत्रुकृच्छिणि' । २ 'अर्हं प्रशसायाम्' । ३ द्विपोऽमित्रे' ।
४ 'सुजो यत्सयोगे' । ५ 'वृन्' । ६ 'अलकृन् निराकृन्'—

प्राप्तन्त । एवं प्रवृत्ते भयानकयुद्धे स्यान्नुना^१ महत्तमैरन्येन गौरिसुण्डेन स्मृता, पृगंराधनसम्प्रीता गौरी विद्या साक्षात्त्रिनेत्रा, त्रिशिखायुधा च शैविर्भृगु-
जिज्ञून् नरवाहनदत्तीयान् प्रवीरान् भूमुहत् इति समुपलब्धयोगे भृगुगौरि-
सुण्ड प्रधाप्य प्रस्तु-क्षिप्नु नरवाहनदत्त बाहुयुक्तायाह्वयत् । इन्द्रयुद्धे च नर-
वाहनदत्तबाहुविद्धोऽर्जुनी, मायायी, तमी, गौरिसुण्ड स्मृतनिजविद्यायत्नेन त
हन्तुं बाहुभ्यामादाय स्वमुद्ययौ विन्दु धनवतीविष्ठावलाभ्यितं नरवाहनदत्तं
हन्तुमदाक्युपन्नुन्मौदी सोऽग्निपरंते तं चिक्षेप । द्वेषी^२, मानसवेगोऽपि च निज-
श्रीदिणो^३ऽर्ध्यापातिनध तस्मिन् गौमुद्यादोन् आदाय निक्षेपी, स्वमुत्पति^४दुर-
नास्थया दिष्टु प्रास्थित । एवमुत्पिस्तास्ते धनवतीप्रयुक्तया रूपिण्या विष्ठायाऽव-
तारिता पृथक् पृथग्भूमौ स्थापिता 'विवेकिन' मिद्वकार्यं, 'एलापिनं, रामुप्रैमो-
यिन, प्रमारियदास्कं च निजप्रभुं कुशलिनं भयन्त दोग्रं प्राप्स्यथ एवमुत्पथा
तिरोद्धथ्या च तया मृशमाधामिना । एतेनाग्नाभिजितमिति विद्यया समा-
नमरंगो गौरिसुण्डो यथागतं तस्मात्तस्मात्प्रगृहानगात् । 'नरवाहनदत्त मिद्व-
कार्यं क्षीघ्रं समेप्यति, न तस्य किमप्यनितं भाति' इति धनवायाऽम्बुदीरिते
मनि विदग्भिभगरते चित्राद्वादयोऽपि स्वानि स्थानानि जग्मु । धनवाप्यपि
स्वमुत्तामजिनादती सपत्नीभि सहितामादाय स्वगृहं ययौ ।

इतोऽभ्यमूयको, विनागो च मानसवेगो मदनमञ्जुवामागम्य प्रललाप, 'तय
पतियुद्धे हत इतीदानीमहमेव ते गतिरतरथं मां भज' । एवमुक्त्वा सा
तत्पुरस्थायिन्यपि तत्परिवा^५दद्या^६ ह्यस्मीत्यमुवाच, 'मग्मपि तस्य^७ निन्दितेषु
देवसुरचितस्य तस्य दिग्द्यो^८ न कीऽपि समुदपयोति नूनं स एव यो
विनाशक इति' ।

१. 'गताजिह्वय म्नु' । २. 'भ्याजति' मूढे चकाराद् भयनेरपि म्नु ।
३. 'प्रक्षिप्यिष्वित्ते क्तु' । ४. 'शमिन्दशब्दो पितुन्', नोदत्तोपदेशाद्येति
वृद्धिनिर्षयः । ५. उपपूर्वात्मदे अलंकारादिमूढेण इत्युक्तयो 'या सरपोऽग्नि-
याम्' इति पितुनपि । ६-८. ममृचानुहपाद्— ९. 'वो कपलमहत्परमम्'
विष्ठातीत्यर्थः । १०. 'क्षये च स्प' अत्र चकाराद्वापि, विष्णवेण दोग्रभाशात्पिन-
मित्यर्थः । ११. 'श्रे स्वयुद्धमपवदय' । १२-१५. 'निन्ददिग्द्वि सतादविना-
शपरिक्षिपपरिस्टपरिवादिभ्याभावात्सोऽपि युम्' ।

इतो नरवाहनदत्त तच्छ्रुणा वह्निपरंते ह्यिष्यमाण कश्चिद्विव्य पुमान्
 तत्राग्रहीत्, रक्षित्वा च त मन्दाकिनीतट निनाय । तत्र स नरवाहनदत्तेन
 'को भवान्' इति पृष्ठो जगाद, 'देव, भवेन भवद्रक्षणार्थमिह
 नरवाहनदत्तस्य प्रेषितोऽमृतप्रभनामा विद्याधराधिपोऽहम् । त्वदग्रे चाय
 वर-सहायकावाम्नि तन्निवास कंलासाद्रि । अत्र समाराधितशिवस्त्व शिष्यं
 निविन्नमवाप्स्यसीति पृष्टि, तत्र त्या नयामीति तत्क्षणमेव त
 तत्र प्रापय्य तमामन्त्र च यथागतमगमत् । सम्प्राप्तकंलासो नरवाहनदत्तोऽपि
 च तत्राग्रस्थतप सन्तोषितगणपत्यवाप्ताभ्यनुज्ञो गिरिजापतेराश्रम प्रविश्य नियम-
 क्षामो द्वारस्थ नन्दिन ददर्श । कृतप्रदक्षिण चैन स्वकीयोक्त्या सदयो नन्दीत्यमभ्य
 नन्दयत्, 'सिद्धकल्पस्त्वमिदानी सञ्जात । अधुना ते विष्णा प्रशान्ता इती-
 हस्थस्त्वमाभगवत्तोपणात्तपस्यति' । नन्दिनेत्यमुक्तो नरवाहनदत्तो द्रव शङ्कर
 देवी पार्वतीञ्च व्यायन्ननिलाशन उग्र तपश्चकार । तेनातिनुष्टो भगवान् भवा
 भगवत्या पार्वत्या सह दत्तदर्शनं प्रह्व तमेवमादिशत् 'वत्स, प्रीतोऽस्मि ते । सर्वं
 विद्याधराणा चक्रवती, निनाकोशकं कर्दर्यं कम्पनं, निनानुजीविनानन्दवर्धनश्च
 त्वमधुनैधि । सर्वातिशयिन्य सवा विद्या, विद्यागर्धनस्य विद्याधरमणनस्य
 च ते प्रादु प्यु । अस्म प्रभावाच्छ्रुणा चमायिता निपूदिता च भूया । शत्रुशत्रं
 रच्छेद्योऽभेद्यश्च त्व रणे चक्रमणान्^१ 'स्यायुक्तोऽश्विलान् घातकरिपून्^२ धातुको भव ।
 शत्रुशक्तिस्मपत्तिलुष्टाके^३ त्रयि दष्टे निचौन प्रतल्पाका, कापुररुपकुटाका वराका
 शत्रवस्त्वच्छरणभिक्षाका भवन्तु ।^४ अन्यथिनो, जयिनश्च ते विपत्तिणा क्षयिण्यो
 विद्या न तवशियन्ते । गौरी विद्या चापि त्वदायसा भविष्यति' । गौर्यां सह
 तस्मै वरमित्थ दत्त्वा ब्रह्मनिर्मित प्रविनि चक्रवर्तिमहापद्मविमान, दयानुनिभक्त

१ 'देविकुशोश्चोपसर्गे' । २ 'चलनश-दार्थादकर्मकाणुच्' । ३ 'अनुदा
 सेतश्च हलादे' । ४ 'जुचन्कर्म्यद् द्रम्यसृष्टिज्वलशुचलपपतपद्' । ५ 'जुध-
 मण्डार्थेभ्यश्च' । ६ 'उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यप्पर' । ७ चमायीविधूनने, 'न य'
 इतिनिषेधाच्चयुच । ८ 'सूददीपदीचश्च' । ९ 'जुचङ्कर्म्य' । १०-११ लपप
 तपदस्था'० इत्यादिना उक्त्वा नलोकावपेतिपष्टीनिषेध । १२ 'जल्पमित्तुङ्क-
 लुप्तवृड पाकन्' । १३-१४ 'निदक्षिवि०' इत्यादिना इति १५ 'प्रचोरिति' ।
 १६ पुनपुसकोभयलिंगता । १७ 'सृष्टिगृह्णितदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाम्य
 आलुच्' (आद्यास्यरचुराचदन्ता) ।

जनहैरानुहरो विजयमृदयालये धृदालये नम्रं प्रददद । सतः 'किमादितामी'ति
तदाशाष्टहमालव इव सविप्रहाः सर्वा विद्यामन्व्याविरभूयन् ।

इत्थं नरवाहनदत्तोऽप्राप्तमिद्विवरो, निजविजयनिःसंशोदानुः परमेश्वरो प्रणम्य
तदभ्यनुज्ञातो दिव्यं पद्मविमानमधिरस्य मिद्वचारणोऽप्रीतामितगीतः प्रथमममिन-
गनेऽङ्गपुरमंजं पुरमागतवान् इति तत्र सद्गुरमितगति' म्यनिवेशं तं मध्विवेरय,
कृतानिष्याय यगितनिजमिद्वये च तममै कृतप्रणतिरैदाहरवि नरवाहनदत्तोपायनी-
कृतमुलोचनारयस्सुतो दाहतामन्वभयत् । नरवाहनदत्तोऽपि चापरविद्यापर-
लक्ष्मीमिव प्रेमपाशमेहं तामवाप्य मधुर्धाहस्तदहस्तग्रवानर्पात् ।

अपरद्युर्वप्रुरीयाम्थानवतिनं नृवचक्रवर्तिनं नरवाहनदत्तमग्यरतलाद्गतीयं
आसुमैर, भार्गुर्कार्तस्वरमयगोष्णीपरिवेष्टितशितोभागोऽभट्टर-मेदुराष्ट्रवरः,
विदुर इव राजकुलनीतिविदुरः, षडः पुमान् यद्वाङ्गतिरेवं म्यजिज्ञपत्, 'देव,
अहं प्रमागतः पौररचिदेवाग्यश्चक्रवर्तिप्रतीहारो जिन्वैरैस्य धीमनः सेवार्थमिह
आगतवरः' । एतदाकर्ण्य मयं कृतं प्यकार्णहृद्यो नरवाहनदत्तोऽभिनगनेमुग्मैश्चन ।
तेन च देव, मायमेतदिति विज्ञप्तरनं स्वच्छृण्वे म्ययोजयत् ।

अथ विद्याप्रभावतः सर्ववृत्तमाकलय्य वेगत्रयादिभिस्तपवीभिः सह धन-
यती, निजांशयंमन्तोपितलगित-याज्यैः, श्रानुभावाप्यारितनिजदुर्दंजदूढ,
तामुतशण्डमिहद्य, क्षीप्रैर्भायोऽपि विनक्षो घायुपथान्वितो राजा विद्वल्लगान्धारः,
कमेण मागरदत्तेन श्मेराननशेमप्रभादिभिध सह चित्रद्वन्द्वे एते सर्वे समागय्य
चक्रवर्तिनस्तस्य पादयोनिपेनु । सोऽपि च श्वभूगौरादाहनयायाधरणी प्रणम्य
समागतसर्वशुभोशांशुः स्वागतेन सर्वान् सम्मानयामास । धनयती चापि जामा-
तृशुभोदकमिच्छुरैर्नीभिस्तमयञ्जयत् । ततो विज्ञापितान्मिमिद्विदृष्टान्ताग्ने चण्ड-

१. 'कृषां लानीति 'मृगयादयश्च' इत्यांशादिकृदप्रत्यये माधु । २. 'गौहो वाप्यः' ।
३. 'दाधेट्मिनादयश्चः' मद्रुः गियत इत्यर्थः । ४ दारः बाहम् (दारशब्दः पुंनपुंसकोमलिङ्गः) दाता च, तेन दारमिद्व, न वर्णोऽप्यो- दारदांता यस्मादेवं भूतोऽपि या दान्तामन्वरभयशिययं । ५. रिन् वन्धने ।
६. धेट् पाने । ७. 'मृग्यद' क्मरच्' । ८. भङ्गभासनिशे पुरच्' ।
९. 'विदिभिदिदिद्वे कुरच्' । १०. इप्नमजिगर्भियः षण्च्' । ११. 'गय्यरध' ।
१२. 'जानुक्क' । १३. 'पञ्जयदता यट्' । १४. 'नेमिद्विगिगय्यरधुक्क- दिमदीपो रः' । १५. 'मनाशंयनिच उः' । १६. 'रिन्दुरिष्यु' ।

सिंहादय सर्वे नितरा प्रमुमुदिरे । पार्श्वोपसर्पितपत्नीनेन चक्रवर्तिना च 'मदी-
यास्ते सचिवा ऋ वर्तन्ते' इति पृष्ठा धनरती 'मानसवेगेन चिंसास्ते मया
सुसरक्ष्य विद्याप्रभावेण पृथक् पृथक् स्थापिता इत्यभिर्दधिमत् पर्यंतोपयत् ।
ततो वत्सेशानुतो रूपिणीं विद्यामादिश्य तान् सर्वानानाययत् । तत्र समाजग्मीन्,
पृष्टकुशलात् पादलेर्मांश्च तान् सर्गान् 'विभिन्नपरिच्छिन्नित्वा^१०तिभिरगणितसुसु-
दु खनामहिभिर्भवद्विरियन्तो दिवसा क्षातिवाहिता इत्येकैकं पृच्छन् वक्तु चादि-
च्छत् इति गोमुख आदावेव निजकथा वक्तुमारभत—

'देव, तदानीं द्विषा मानसवेगेन चिंसा मा कापि देवी हस्तयोर्गृहीत्या
समाश्रास्य च दूरेऽरण्ये स्थापयन्ती तिरोदधे । तदानीमतिदु खितोऽहमापातत-
स्तुष्णं प्रपातत स्वदेह परित्यक्तुं धृष्णगभवम् । तच्चावलोक्य कोऽपि तापसस्त
दानीमुपेत्य 'गोमुख, मैवम्, सिद्धार्थं वन्दौहजनमन्दार स्वप्रभु त्व पुनर्द्रव्यमि'
इत्युक्त्वा न्यजारयत् कस्त्य कथञ्च तद्वेत्सिति पृष्टश्च स शिवचेत्र स्वरीयाध्रम
मा नीत्वा कृतातिध्योऽत्रवीत्, 'कुण्डिनाख्यपुरीयो नागस्वामी नामा द्विजोऽहम्
पितरि स्वर्गते तत पाटलिपुत्रक गत्वा विद्योपादानार्थं जयदत्तमुपाध्यायमुपा-
सदम् । किन्तु शिष्यमागोऽपि न यदाहमचरमप्यत्रिद तदा सर्वे छात्रा मामु-
पाहसन्नित्यवमानग्रस्तोऽह विन्ध्यवासिनीं प्रस्थितो मध्येमार्गं वनोलकाभिध
पुरं प्रापम् । तत्र च भिक्षार्थं प्रविष्टाय मह्यमेका गृहिणी गृहादेकस्माद्विद्यया
सहैकं रत्नकमलं प्रादात् । तद्गृहीत्वा यावदहमपरं गृहं प्राप्नोमि तावन्मामव-
लोक्य तत्रत्या गेहिनी, 'हा धिक्' । भवान् योगिन्या विप्रलम्भितो यतो हि
तया रक्षाञ्जय्याजेन तुभ्य नरहस्तोऽय प्रदत्त इति पश्येत्थमदर्शयत् । एतदा-
कर्ण्य यावदह वीचे तावन्न तदगुजमपि तु नरपाणिरेवेत्यतिभीर्हरह तस्यक्त्वा
त पादयो पतित्वा 'मात, तथा कुरु यथाह प्राणिमीति तामवोचम् । तन्निशम्य
सा मामादिशत् 'इतो योजनत्रय गच्छ । तत्र करभके ग्रामे देवरक्षितनामा
द्विजोऽस्ति । तस्य गेहे साक्षात्सुरभिरत्तमा कपिला वर्तते साऽद्य शरणं प्राप्त त्वा-
मस्या निशायामवश्य रक्षिष्यति । तयेत्यमुक्तो भीलुँकोऽह तस्मादावन् दिनक्षये
करभग्रामे तस्य द्विजन्मनो गेहं प्राप्य प्रविष्टस्तत्र कपिलामवलोक्य कृतप्रणामो

१-२ 'आहगमहनजन'—इत्यत्र 'भाषाया धात्रु कृष्णमिजनिनमिभ्य' ।

३ 'सासहिवावहिचाचलिपापतीनामुपसंख्यानम्' । ४ स्वपितृपोर्नजिह्व' ।

५ 'श्वन्घोराह' । ६-७—'भिय कुक्लुक्नौ' ।

यावदेव देवि, भीहैक्षेऽहं तव शरणं प्राप्तोऽस्मीत्यवोचम् तावदेवान्याभि मह
 तर्जयन्ती मा योगिनी मन्मांमरधिरार्थिनी नभोमार्गेण तत्रागात् । तामरुलोक्ष्य
 स्यावैर-जद्रम-रक्षणेधुरी मा कपिला निजचतुरमप्ये मां सन्निवेशयारिलं निजा
 ताभियोगिनीभिर्युष्मा मामार्थात् । प्रातस्तु मा तामु गतामु कपिला मामवोचत्,
 'पुत्र, अद्याहं स्वामभिरक्षितुं न शक्नोमीतीतिः पद्मपोजन्यामेकस्मिन्नरूपरथनि-
 वालयेऽधुना भूतशिवो नामोत्तमो यौवावसानुगामी दीवो घनंते सोऽसौकां रात्रिं
 शरणागतं त्वां रक्षिष्यतीति तां नमस्कृत्य ततः प्रस्थितोऽहं समशस्तभूतशिवः
 समाधिततत्पदरणोऽतिष्ठम् । रात्री च तत्रापि ता योगिन्यस्तथैशागमद्विति
 सोऽन्तर्गृहं मां प्रवेशय त्रिशूलहस्तो द्वारस्थो योगिनीनिर्भरमपत् तां सर्वां
 जिह्या च मामादिशत् । प्रातश्च सोऽपि मामग्नधात् यद्महद्वत् परं पुनस्या-
 मभिरक्षितुमहं न शक्नोमीतीतो दक्षसु योजनेषु सन्ध्याशास्त्राप्यं ग्रामे वसुमनि-
 नामा त्रिप्रोऽस्ति तदन्तिकं त्वं यज । तत्र तेन तृतीयस्यामस्यां निति मुरक्षितो
 मुक्ते भविष्यसि । इत्थं तेनोक्तो विहिततप्रगामस्ततोऽनुप्रस्थितः किन्वप्यनो
 द्वेष्यांमन्ध्याधाममनवात्सम्यैव मे मप्येऽप्यं मूर्खोऽस्तं गत इति नमं पृष्ठतः
 समुदितास्ता योगिन्यो मामागतवारम्माद्विष्टुद्रुद्रया यावत्समुत्थाप्य विहायमा
 यान्ति तावत्तामां पुरोऽन्या अपूर्वा योगिन्यः परापतद्विति ताभिस्मह तामाम-
 पूर्वादिने युद्धे सम्प्रवृत्ते तायां हरतादेरस्मिन्नरिनिर्जने देवं पतितमग्रापावृत-
 द्वातेण 'प्रसिद्ध' इति अन्त प्रवेशं दददिवैक महामन्दिरमपरयम् । ईरवह च
 पलासमानन्तत्र प्रशिरय नारीशतसमावृतामद्भुताशारां प्रभया प्रदोषप्रश्रुतिता
 मद्नुक्त्वाया मृष्टां महीपधिमिव गुध्रमेकां नारीमपरयम् । समाश्रानेन च
 मया चगापृष्टा माऽभापत यद्दं मुनिप्राण्या यद्विनी तापादेरमिह स्थिता यौ ।
 मर्त्यायशापशान्तये च मानुष मद्र समादिष्ट इत्यदाश्रितप्रसक्तं मां भाग्य ।
 पुरमुक्त्वा मा क्षिप्रं मानुषायेरयाज्जाविताभिर्दामं भिरंग्राह्यपानैरवाचारयदिति
 नया यक्षिष्या मह समुपं वतिचिद् दिनानि तत्राहमागम् ।

१. 'सुहृत्तपि वाच्य' । २. 'स्येशभागविगह्यो परत्' । ३. 'दश यद' ।
 ४. 'रात्रयदमूर्ख' । ५. 'आश्रमाभाभुर्विष्टुतोमि' । ६. 'दन्धे-योऽपि तरदो'
 इत्यत्र दशिमह्यं त्रिप्यन्तरोपमं प्रहायम् । तेनात्र दू भयेऽस्मात् त्रिपि धातोर्द्विषं
 इत्यर्थः । ७. 'किन्वविप्रच्छपायतस्तुष्टुपुत्रीणां दापोऽमःप्रगा' ।

एतदा सा स्वरं मामित्यमग्रशीत् यदिदानीं क्षीणदापाऽहमितो ब्रजामि ।
मप्रयादाच्च समवाहदिव्यज्ञानं प्रथी, सिद्धभोगो निर्भयस्तपस्वी त्व भविष्यसि ।
इहस्थं किन्तु त्वं मध्यम पुर मा दाक्षी । एवमुक्त्वा तिरों-नूताया तस्या समु-
त्पन्नर्षीतुकोऽहं मध्यम पुरमारूढस्तुरङ्गमेकमदर्शम् । तदभ्यर्णं चरगितश्चाश्वेन
तेन सुरेणाभ्याहतं क्षणादस्मिन् दिवालये स्थितमात्मानमपश्यम् । तत
प्रभृत्यत्रैव स्थितोऽहं क्रमात्सिद्धिं गत इति मनुष्यस्यापि मे अगतस्त्रिकालज्ञान
वर्तते । सिद्धयश्च सर्वस्यापि क्लेशबहुला इति त्वमिहास्त्व सर्वप्रतिभू, विभुः,
शम्भुस्तवाप्यभीष्टमिद्धिं विधास्यतीति ।

ज्ञानिनेत्यमुक्तोऽहं त्वत्पादमासितक्षातास्थस्तदाश्रमे एतावन्ति दिनान्य-
नैपम् । स्वमनिदिष्टमावत्कसिद्धिश्चाद्य र्धाश्वव कथाचिद्विन्या खिया गृहीत्याऽ-
हमिहानीत इत्येप, देन, मदीयो वृत्तान्त ' ।

एतमुक्त्वा तूष्णीकामासीने गोमुखे नरवाहनदत्ताग्रे मरुभूतिरवोचत्, 'मान-
सवेगेन तदानीं क्षिप्त मा कापि देवता निजपाणिभ्यामादाय दूरे चाटया विन्यम्य
तिगोऽभवत् । अतिदुःखार्तस्तदाह मरणोपायचिन्तया भ्राम्यन्नदीपरिक्षिप्त-
माश्रममेतन्नलोकितवान् । तत्र च गत्वा तं प्रविश्याह शिलातले समुपविष्ट
ज्वलद्रेत्र पटाल तापममेकमदलोक्य तमुपागतं वृत्तनतिविहिततन्मूर्त्तौ करवम्
कथञ्चेमामानुषी भूमिं दिव्यपद्मरहितोऽप्यायात् इति तेन पृष्टं सर्वं तस्मात्कर्ण-
यम् । तत्राकर्ण्य, 'मुष स त्वं मामानमधीरोऽधीरिव वर्धी । प्रभोवार्त्तां स्त
ज्ञास्यसि । नत पर यत्कृतुं क्षम स्यात् तत्तया करणीय'मित्युवाच । एत भाव-
त्स्वार्त्ताजिज्ञामया तत्र मयि स्थिते ता नदीं क्षानु विन्या खिय समाजग्मुरिति
तापसो माम्ब्रूवत् यत्तामा श्रान्या एतस्यास्तदत्थापितवस्त्रमान्य । तेन च त्व
प्रभोवार्त्तां ज्ञास्यसि । तच्छृत्वाऽहं तत्रैवाश्रयम् । हतप्रसना च सा शरीरविपत्तो-
न्नमना माम्ब्रूवात् नरवाहनदत्तस्य दात्तामादाय निजवामसी गृह्णाणेति'
तापमनोना चाशोचत्, 'नरवाहनदत्तो ह्यद्य हरमाराधयन् क्लामपर्वते वर्तते

१ 'ध्यायते सम्प्रसारण्य' । २ 'युतिगमिजुहोतीनां द्वे च' । ३ 'भुव
सञ्जान्तरथो' । ४ 'विप्रसभ्यो इवसशायाम्' । ५ 'मितइवादिभ्य उपसत्प्रानम् ।
६ 'ध कर्नाणि ह्रन्' । ७ 'दात्रीशसुयुचस्तुतुद'-इति ह्रन् 'तितुप्रतय'-
इतीडभाव ।

कपिपयैरेव च दिवमै स विद्याधरसम्राट् भविष्यति । इत्थ तच्छयसस्तवात्सा
वनिता विमुक्तशापा दिव्या भार्या समपद्यत । तथा साक च सा तापनस्तस्यौ ।
अहमपि च चिन्ताविविप्रत रुधनसज्जातत्वसमागमास्थस्त्रये न्यवमम् ।

गतेषु कपिपयदिवसेषु सगर्भा सा दिव्या स्त्रा भ्रूण प्रसूयावोचत् 'भार्य,
त्वत्सद्गत्या मम शाप शान्तः । पुनरपि मध्येप्सा चेत्तदा तण्डुलै सहैतन्मम
गर्भं ध्यात्वा श्मशाने समशान । एवमुक्त्वा प्रयाताया तस्या स तापस्तप्त
ण्डुल तद्गर्भं ध्यात्वा प्सात्वा च खमुत्पयैनामन्वगात् । अहमपि च सर्पदुलालि
त्यलक्षित्रं स्वस्तियवित्तं, पवित्रं सिद्धसिक्त्य तद्विज्ञाय पाकभाण्डाद्गन्धिनपद्मय
मभक्षयमिति यत्राहमष्टीव तत्रैव काञ्चन समपायत । एवं कुर्वन्नहं भ्राग्यश्लेक
पुर प्रापम् । तत्र च देशयागृहे निवसतो मे एका कुट्टनी छलाद्वमन कारितवर्ताति
वमतो मे मुखाद् भास्त्रपद्मराननिभे उभे प्राग्भुक्तमिक्त्ये निरगच्छताम् । निर्गते
एव च ते कुट्टन्या तयोपात्ते भक्षिते चेत्यतेन नष्टा मदीया हमसिद्धिं सा कुट्टनी
अगृह्णात् । तेनातिग्नानोऽप्यहं सर्वं तच्चन्द्रार्धशिखरस्य शिवस्य विधानमवधार्या
पारस्याकूपारस्यैव ससारस्यास्यापरिमित बहुच्छलं च विद्यायातिविद्यत्रं प्रा
प्तये तपसा देवीमाराधयितुं चण्डिकागृहमागच्छम् ।' त्रिरात्रोपोपिन च सा स्वप्ने
देवी मामादिशत् यत्त्वदीयं स्वामी सिद्धकाम सत्वात् इति गत्वा त परय ।
तदाकर्ण्य प्रबुद्धोऽहं प्रातः कयाचिद्देव्येह त्वपादमूलमानीत । एतावती, द्व
मद्याया कथा' । (पूर्वकृदन्तसमाप्ति)

इत्थं कुट्टनीविडम्बनरूपं मीधोर्मरुभूतेर्दत्तमाकर्ण्यं शत्रुतरुन्मूलनवैषुर्न
स्वलो नरवाहनदत्त सपार्श्वगो जहास । हरिशिखश्च तत् इत्थमानीया कथां
वक्तुम् धारभत्—'भीष्मेणै शत्रुणा मानसवगेन तथा
उत्तरकृत्प्रत्यया प्रास्तं मामेका देवता समादायोज्जयिन्यामेत्प्र मुरक्षित
न्यधात् । तत्र चाहमतिदुःखितो निशागमे दह त्वैकतुमि
च्छन् श्मशाने काष्ठैश्चितामारचयम् । तत्राग्निं प्रज्वाल्य पृत्यन्तं मामागामिनैमप्यर्थं

१ अतिलूधूसूखनसहचर इत्थं । २ पुत्र सञ्जायाम् ।

(पूर्वकृदन्त-समाप्ति)

॥ उत्तरकृदन्तप्रत्यया ॥

३-४ 'कृवापात्रिमिस्वदिसाप्यशुभ्यं दण्' । ५ भीमादयोऽपादाने ।

६ 'समानकर्तृकेषु तुमुन्' । ७ 'भविष्यति गम्यादय' ।

ज्ञातुं पर्याप्तस्तालनहनामा भूताधिपतिरभ्यधात्, 'मा बद्धिं प्रवेष्टुं पृष्णुहि । नैप कालस्ते मर्तुम् । तव प्रभुरद्यापि प्राणिति । अत पूर्णसिद्धिकाम त दर्शकस्व नून प्राणान् धारयेति' । तेनेत्य भ्रूणाश्लिवाहितोऽह तव संयोगाय देवाप्रे तपस्यन् स्थित कयाचिदेवतयेहानीत ।

हरिशिखेनेत्यमामकथायामुक्तायामन्यैरपि चोपवृणितेषु क्रमादात्मवृत्ता न्तेषु, नरवाहनदत्तऽमितमतेगिरा धनवती प्रेर्य सप्तभ्यस्तेभ्यस्त्वमचिवभ्य सर्वा विद्या अदीदपदिति सर्वेऽपि तेषु विद्याधरी मानसप्रेगगौरिमुण्डवध भूतेषु 'अधुना स्वशत्रून् परानित्यास्माक प्रमो^१दायो भव' एव शुभेऽहनि धनत्रयोक्तो नरवाहनदत्त शिरोरान्मिष शत्रुर्षार सद्योऽपसारयितुं गोविन्दकृटात्प, गौरिमुण्डपुर प्रति स्ववलप्रयागारम्भमादिशत् । अत स्फारीभवच्छत्रार्त्रिद्याधरयत्मकालोऽहितशत्रु विनाशरूपमकृतुनीनाशमानाश समदश्यत् । नरवाहनदत्तोऽपि च शत्रुसद्वाहन "स्यदापशानंशालिनीं स्वकीयश्रेणुकामारुह्य, सर्वांश्च स्वभार्या चक्षेपु सनारोह्य, चण्डसिंहादिभ्यु च पुर सरेषु नभक्ता विजयाय प्रतिष्ठमानोऽध्वनि धनवतीं निरे तमासाद्य स्त्रीकृततदचो मातङ्गपुरावाहवाह्याद विद्याधरेशयगारिमुण्डमानसवगयो एक दूत व्यमर्षयत् । अन्येषुश्च सर्वान् दारान्^२ मातङ्गपुरे सस्थाप्य दिव्यै रात्रभि सह गोविन्दकृत् सम्यगभ्यपेययत् । तत्र च प्रतिभटक्रोधैवाय निर्गतौ गौरिमुण्ड मानसवगयौ, चण्डमिहादयोऽग्रत प्रत्यगृहन् । प्रवृत्ते चोभयत सगररागरेके सङ्ग्रामे, पतसुभटपादप, सप्तदुधिरनिर्हर स गोविन्दकृटाद्रि शुशुभे । शूराणा जाप्रिताद्यर आहवकालो रक्ताबीर्द विलसत्खड्गलतानिहो जृम्भते स्मेति रणे एव दुर्जननिर्चौर्यैमिव सम्मुखागत मानसवेग स्वयमेव युद्धविशेषाध्यायो^३ नरवाहन

- १ 'पर्याप्तवचनेष्वल्पर्येषु । २ 'शकृत्पज्ञाग्ल' इति तुमुन् । ३ 'काल समयवेलासु तुमुन्' । ४ तुमुन् णुलौ क्रियामा क्रियार्थायाम्' । ५ 'भाव वयनाब्' । ६ अण् कर्मणि च । ७ 'पदरुचविशस्पृशो घष्' । ८ 'सुस्थिरे' । ९ 'भावे' । १० स्फुरतिस्फुल्यो धनि' इत्याकार । ११ 'स्यदो जवे' । १२ घञि 'नोदात्तोपदेश' इति न घृद्धि । १३ 'दारजारौ कर्त्तरि णिलुक् च' । १४ 'श्रवोदैधौघप्रथयहिमथया' (क्रोधवर्धनायेति भाव) । १५ 'अकर्त्तरि च करके सज्ञायाम्', 'घञि च भावकरणयो । १६ 'श्रवोदैधौघ' । १७ 'परिमाणाट्याया सर्वेभ्य' दुर्जनराशिमिवेत्यर्थे रारयेकत्वेन समुदामिना परिच्छित्तिरर्थाङ्गम्यतेऽतश्चिनोते परिमाणाट्यायां घञ् । १८ 'इत्थ' ।

दत्तोऽभ्युत्पन्नं तच्छणमेव च भग्नशिरखा^१ केशेषु समाकृत्य पाप्मनस्तस्याकृत-
नीशार शिरोऽसिना चिच्छेद । तद् दृष्ट्वा प्रकुपितमुद्ये कृतमरोक्ष प्रधावित च
गौरिमुण्ड केशेषुऽकृत्य गृहीततदग्निधुग्मोऽध्रे भ्रामयित्वा शिलाया पातयन्ननुगन्ध-
मिन् तमभितिष्ठानतामनयत् ।

एव गौरिमुण्ड मानसवेगयोर्हृतयोराश्रितसर्द्रावे च शोषे भीते तद्वले, गगनस्था
सर्गे सुरा साधु साध्विति ध्रुवन्तो विद्याधरधायस्य चक्रवतिनस्तस्योपरि पुष्पवृष्टि
कुर्वन्तो निजसमदभाव प्रकटीकृतवन्त । इत्थ निजविजय-
मदनमञ्जूकावाप्ति विभार्वगौरवमनुभवन्नरवाहनदत्तस्तैस्तै स्वकीयोक्षांय-
सहायकनृपतिभि सह तर्पस्तावेन कृताभिलाषस्य गौरि-
मुण्डस्य राजधानी प्रविश्य, तत्सम्बन्धाना विद्याधराधीशाना प्रणतिपूर्णहृदयसौज-
न्योद्गार^२ मृश शसन् अनभीशोःकारं रक्षोःकरपरिग्रह, पुष्पनिकरकराणा तेषा
पूजोपहार प्रतिपन्नान् ।

ततो निहतसकलसपत्नराज्यावाप्तिकृतसमुसवे नानादिदेशसमागतागणित
विद्याधरोद्गीयमान निजविजययश सस्तावे^३ छन्दोगकृतसस्तावनिर्व^३ धृष्यन्त त
सम्राज धनवती समुपेत्य 'देव, गौरिमुण्डस्य गन्धर्वविद्याकृतापूर्वसस्तवा, त्रैलो-
क्यसुन्दरी आत्मनिकानाङ्गी कन्याऽस्ति ता त्वमुपयच्छस्व । एवमुक्तो राजा ता
तत्रानाट्य तदहन्येव तामुपयेमे । प्रातश्च वेगवती प्रभाव यौ सम्प्रेयापाठपुरान्म
दनमञ्जूकामानायकदिति तत्रानीता सा तत्रपरिभाषकमानसदेगवधोत्पत्तर्हर्ष
निर्भरमानसा शूर स्वपति विरहात्ते सम्प्राप्यानिर्वचनीय समदमन्वभवत् ।
नरवाहनदत्तोऽपि च चिरो सुस्तस्यै सर्वा विद्या दद्या प्रभाषता सम्प्रे य भगी-
रथयशसमप्यानाट्य गौरिमुण्डपुरोद्यानयता सर्वाभिर्नार्याभि सह कृतपानादि
त्रिविधलालाप्रस्तार^४ चिर चिक्र उ ।

१ निष्प्रावरणम् । २ 'उपसर्गे इव' । ३. 'अभितिस स्तन शब्द
सज्ञायाम्' । ४ 'समि पुद्गुव' । ५ 'धिणीभुवोऽनुपसर्गे' । ६ 'वौ धुधुव' ।
७ अबोदोर्निय' । ८ 'प्रे दुस्तुव' । ९ 'निरभ्यो पूर्वो' ।
१०. 'उन्नोर्प्र' । ११ 'कृषान्ये' । १२ 'यने समिस्तुव' इत्यनेनाधिररणे
वप् यने इत्यर्थः । १३ सत्पुतिमिव । १४ 'प्रे खोऽयज्ञे' ।

एकदाऽऽस्थानगतिन चक्रवर्तिनमुभौ विद्याधरचारौ समागत्य विज्ञप्तवन्तौ
यद् देव, आवामितो धनवतीगिरा मन्दरद्वस्य विस्तारनात्र चष्टा ज्ञातु गताम्
भूम् । तत्र चास्थानगतोऽनुभूयमानविद्याधरैश्वर्योद्ग्राह
मन्दरदेवपराजय शङ्करायाभ्यामावाभ्यामेव स द्रुवत्राकर्णितो यन्नरवाहन-
दत्तेन विद्याधरश्रीसंग्रह कृत्वा गौरिमुण्डादयोऽखिला
परिणयेन शारा इव पर्य्यायिण निहता इत्यस्माभिरुद्भवन्नरिर्नपिच्य एषोऽत्र
न्याय । तदाकर्ण्य दिने, नत्रच्छन्नावितस्ततोऽष्टन्तौ कृतनिशोर्पशायौ च सर्वथाऽ-
नुमिततच्चिकीर्षावावामिह देव विज्ञप्तुमागतवन्ता ।

द्विषञ्चैवायागतचारमुखादेतद्राकर्ण्य कोपाकुलीभूता नरवाहनदत्तमभाऽनि-
लाहता पद्मिनीव मञ्जाता । चित्राङ्गदस्य वाङ् निजवलयनिस्वनै स्वप्रभोर्युद्धा
देशमिवाभारगयताम् । क्रुधा श्वमतोऽमितगतैर्वृत्तसि समुत्फलन् हार 'वीर,
उत्तिष्ठ, उत्तिष्ठ इति वदशिव प्रतिवर्भा । करेण सशङ्क भूमि ताडयन् पिङ्गल
गान्धारो वैरिनिवाद्यचूर्णनोपक्रममिव व्यधित । वायुपथस्य मुखे कोपेनारोपिता
चापलतेव त्रिद्विपामन्ताय पदमादधे । सक्रुद्धश्चण्डसिह पाणिना पाणि सम्मर्द-
यन्नेवमह शत्रून् निर्मिमन्थिपामीत्यभिदधद्विजालक्षयत । सागरदत्तस्य बाहुर्व्योम्नि
सूच्यन्ता हस्तास्फालनचन्यशान्न रिपुमिमाह्वयत । नरवाहनदत्तस्तु कोपान्द्रोऽपि
प्रकृतिस्थ एवानाकुलस्तिष्ठन् अज्ञाभ्यर्तैव महता महत्त्वलक्षणमिति सूचयन्
शत्रु तेषु रात्रायै निश्चिन्वान सच्चिदान्वितो भार्याभि सह विमानमाख्य गोवि
न्कृत प्रतस्थे । सर्वे गन्धर्वरात्रिद्याधराधिपा अपि चेन चन्द्र प्रहा इव
परिवार्य सह जग्मुरिति धनवत्या पुर सरन्या नरवाहनदत्तो हिमाचलमानाद्य
सितपद्मोच्छ्रिततच्छत्र, समुल्लसद्सचामर सम्राहूपयुक्तमुपयनमिमादाय समुपस्थित
महावर एक प्रापत् । तत्र 'अत्रवतिन्, अत्रताऽस्मिन् सरसि द्यातव्यमि ति वायु
पथनोक्तस्तत्र स्नातुमत्रातरत् । तदानीं विद्या वागुद्भूयधमसूचयत्-यदत्र सरसि

१ 'प्रथने वावशब्दे' । २ 'उदि ग्रह' । ३ 'सभि मुष्टौ' । ४ 'परि
न्योर्नीणोर्गृताश्रेषयो' अश्रेषो यथाप्राप्तकरणम्, तत्रार्थे घञि, न्याय ।
५ 'परावनुपात्यय इण' । ६ 'व्युपयो शेते पर्याय' । ७-८ निवासचित्ति
शारारोपसमाधानेष्वेवादेश क', एकर निवासेऽन्यत्र समृद्धेऽनेनैव घञ् । वैरिनिनाय
इयत्र 'सपे चानौत्तराधर्ये' इति वा घञ् ।

अचक्रवर्तिनः. खानं न सिद्धयति । अतोऽद्य प्रभृति त्पदीयं चक्रवर्तिनं मिदं सञ्जातेम् । तदारुण्यं जलाम्यन्तरे प्रविष्टश्चक्रवर्ती धीताञ्जनारगददा, शिथिलितकेशपाशाः, अद्भुतसंस्कार्दवाससश्च प्रिया परयञ्जन्त-पुरैः सहान्नुधौ पाथस्पतिरिव चित्रीड । तदानीं तस्मात्सुरसः समुत्पतन्त्यः पतन्निपङ्क्तयः, प्रत्युद्गतानां श्रियां रसना इव प्रतिबभुः । तत्रत्यानि विक्रमितान्यपि कमलानि च नरवाहनदत्तावरोधवधूवदनाम्भोजलावण्यविजितानि इव जलोर्मिषु निममज्जु । तत्र कृतस्नानश्च तस्मिन्नहनि तस्यैव सरसस्तटेऽसौ सपरिच्छद् उपास । सभार्यासचित्रश्च नर्मकथालापैस्तत्रैव स्थितोऽन्येषु प्रातर्निमानस्थ सबलस्ततः प्रतस्थे । मार्गे च वायुपथस्य पुरमवाप्य तदनुरोधेन तं वामरं तत्रैव निनाय । अपरेषु. स तत्पुरीयोद्यानादिविहारार्थं गतो हेमसिक्कतिलसरित्तटोद्यानविहारिणीं सौम्यसंलापमनोरमामपरामिय रमा वायुपथस्वसारं वायुवेगयशोनाम्नीमपश्यत् । सापि चागतं तं वीक्ष्य तदारक्तचित्तेन तेन व्यावस्माद्यो समाश्रित्य ततोऽन्तर्दधे इति संलक्षितत्रिलक्ष स, हेत्पन्तरपराद्भुर्लीं तां मत्वा निजाथासमागतवान् । ततो गोमुखवैदग्ध्यवशेन राज्ञः सहस्थेन मरुभूतिनाऽप्रगतेऽखिले वृत्तान्ते तन्मन्त्रण्या वायुवेगयशश्चित्तं जिज्ञासुर्गोमुखस्तत्पुरमयासीत् । वायुपथश्चाकस्मात् पुरं द्रष्टुमिवागतं तं प्रीत्या सत्कृत्यैकान्ते नीत्या जगाद् यद्वायुवेगयशानाम कन्या मदीया भगिनी वर्तते । सा च सिद्धैर्भाविनी चक्रवर्तिपत्नी उक्ता । प्राभृतरूपाञ्च तामहं चक्रवर्तिने नरवाहनदत्ताय दित्सामि तत्र तव साहाय्यमपेक्षते । वायुपथोन्निमेतामारुण्यं गोमुखोऽभ्यर्चनीत्, यद् यद्यप्यस्माकमेव प्रभुररिविजिगीषया प्रस्थितस्तथापि मनुचितं यत्तदावच्छ्रयं साधयितुमहं प्रयतिष्ये । एवमुक्त्वा तमामन्व्य प्रचलितो गोमुखोऽभ्यर्चनां विनैव सिद्धं कार्यं नरवाहनदत्ताय न्यवेदयत् । अन्येषुश्च तमेवार्थं वायुपथे विज्ञापयति धीमान् गोमुखो राजानमयवीत्, 'देव, वायुपथोऽयं तव भक्त इत्येव यद् दधीति तत्त्वया नूनं कर्त्तव्यम् । एवमुक्तस्तथेति प्रतिपन्नो राजपुत्रो वायुपथेन दत्तामनिच्छन्तीमपि तदनुजां स्वीचकार । तदानीं विज्ञाह्यमाना साऽजोचत् 'अकामयमानाऽप्यहं भ्रात्रा मदीयेन, दीये इति मदीयेन्मिन् कर्मणि लोकरपाला यूयं साक्षिणः' इति । श्रुवन्त्याश्चैवं तस्यास्तद्वचो, वर्तमाने तत्रत्ये वायुपथान्त पुराहनागारोबिष्टे, न कोऽप्यन्य शुधाव । गोमुखश्च सिन्धु

१. 'कर्मव्यतिहारे णच् छ्रियाम्'; 'णचः छ्रियाम्'; 'न कर्मव्यतिहारे' ।
२. 'अभिविधौ भावे ङ्नुण्' ।

तच्छुचा तद्वाक्याशयं बुभुक्षुरितस्तनोऽभ्रमदित्येकान्तेऽग्निप्रवेशं कर्तुमुद्यताश्र-
तस्त्रो विद्याधरकुमारिका ददर्श । तेन तथाऋणस्य कारणं पृष्टाश्च ता वायुवंगयश-
ङ्कन समयोत्तह्ननरूपात्मावंप्राह तस्मै तद्धेतुं निजगद्गु । तदाकर्ण्य गोमुखो राज्ञ
समीपं गत्वा नरवाहनदत्ताभ्यस्पर्शं तन्मयवेदयत् । तच्चाकर्ण्य विस्मितो राजा
ता कुमारिका रक्षितुं वायुवंगयशस्तां प्राथितः सखे सह तत्र गत्वा पुरं प्रज्वालित-
तानलाश्चतस्रं कुमारिकां पश्यन् वायुपथराजाऽनुजया निजगद्, देव, एपेका
कालकृतपते सुता कालिका नाम, द्वितीया च विद्युत्सुखारमना विद्युत्सुजा तृतीया
चैषा मन्दरस्य सुता मतङ्गिनी, चतुर्थी च पद्मप्रभा नाग्री महादृष्टसुता, पञ्चमी
अहह्वेति वयं पद्म सिद्धचेत्रे तपस्यन्तं भवन्तं मारमोहिता मिथं समयं व्यदध्म
यत्पद्मभिरस्माभिरयमेव प्रियं पतीकरणीयं । भित्तया च न कयाचिदप्यात्माऽस्मै
समर्पणीया । कुर्वन्त्याश्च तथैकस्यामन्याभिः सञ्चीद्रुहं तामुद्दिश्य बह्विं प्रवष्टय ।
एतन्मयभीताहं पृथक् परिणयं नैच्छुमनुनापि न तुभ्यमाम्ना समर्प्यते इति
लोकपालसाक्षिणि मदीयेऽस्मिन् समयं सर्वां एता मम निर्वरा सस्त्रीरपयम्यैताभिः
सहाहं निरुद्धावोच्छ्रयवता भवताऽनुग्रहणीया । इत्थं तयोक्ते मरणरिक्ता
कुमार्यं परस्परं समाश्लिष्यन्त्यस्तुतुषु । राजा चापि निरतिशयं जहर्ष । तपिन-
रोऽपि च तं सर्वमवगत्य तत्क्षणे तत्रागतास्तस्मै नरवाहनदत्ताय यथादिधि सर्वा-
स्ता ददुरियेव पद्मं मजाप्लावविद्याधरात्मना समनस्य वत्सेशसुतं परं माहा-
त्म्यमुपगतवान् ।

एतत्तत्र ताभिः सह चिरं वर्तमानं नरवाहनदत्तं हरिशिख्यं सनापति
रेकद्रोवाच्च, 'देव, शास्त्रज्ञोऽपि भवान् कथमनुनां समुल्लङ्घितनीतिनियमो विप्र-
हावसरोऽनर्वप्रप्रहाय कामाय भोगप्रसरावपरं ददाति ? कं मन्दरदेव जेनु
त्वदीयो यात्रोद्योगं क्वचयन्ति दिनानि इहान्तं पुरं सह ते विहार ? हरिशि-
ख्ये चमुक्तो महाराजो जगद्, 'हरिशिख्यं युक्तमुक्तं भवता किन्तु न मेऽत्र
कोऽपि भोगायोद्योगः । अथ हि भाषाप्राप्तिकरोऽधुनाऽरिमं दसहायक इति

१ आकरोऽवन्योऽग्रं । २ अविवाहिता, नौ रूधान्य' इत्यनेन धान्यं
एव घञ् विधानादिह 'प्रदृष्टनिश्चिगमथ' इत्यप् । ३-४ 'उदि श्रयतिर्यातिरू-
ह्व' । ५ 'विभाषाविरुप्लुवो' (गजाप्लावा गजगामिनी) । ६ 'अव प्रहो
वर्षप्रतिवन्धे' । ७. 'पुंसि सज्ञाया च प्रायेण' इत्यधिकरणे घ ।

मयाऽभिनन्दितः । अद्यैव च प्रप्राहवन्नो वणिजः स्वकीयत्रयसिद्धये इव विमुक्त-
 प्रप्राहाश्वा मदीयसैनिका अरिपरिभौवाय, निजविजयमिद्धये च साधयन्तु । एतमु-
 च्यन्तं राजानं शशुरो मन्दरोऽवदत्, 'देव, दूरदुर्गमभूमिष्ठोऽयं मन्दरदेवोऽसि-
 द्धचक्रवर्त्यङ्गसर्वरत्नेन न केनापि जेतुं शक्यते । अयं हि देवमाय-महावीरमुर-
 रक्षितद्वारदेशायां त्रिशीपांख्यगुहायां सुरक्षितो वर्तते । तत्र च देव, चक्रवर्तिरत्वं
 चन्दनपादपो वर्तते । तस्य च तरोर्निकटं न शम्भोत्यचक्रवर्ती जनो गन्तुम् इति
 त्वं तं स्वाभीष्टसिद्धये समाराधय । मन्दरादित्थमाकर्ण्य निराहारो निष्प्रोवारो
 यतप्रतो नरवाहनदत्तो रात्रौ तं चन्दनतरुं गच्छन् सुदारुणेभ्यो विष्णेभ्यो विप्रा-
 स्यमानोऽपि तस्य तरोर्मूलमवाप्य निजद्वोत्तुङ्गवेदिकं महारत्वं तं सोपानैरभ्यास्त्य
 यवन्दे । तेन चातिप्रसन्नस्तत्तरुः 'चक्रवर्तिन्, अयमहं ते सिद्धश्चन्दनवृक्षः,
 स्मृतमात्र एव चाहं त्वां सन्निधास्ये । त्वमधुनेतो गोविन्दकृटं ध्रज, तत्रान्या-
 न्यपि रत्नानि ते सेत्स्यन्ति येनाचिरमेव ते मन्दरदेववज्रयनिर्धेयः । रात्रावेवम-
 शरीरिण्या वाचोक्तो नरवाहनदत्तोऽतिहृष्टस्तथेत्युक्त्वा सिद्धिमान्, दिव्यपाद-
 पकृतप्रगतिर्निजकटकमायातस्तां निशां नीत्या प्रातरास्थानेऽखिलेभ्यः साधित-
 चन्दनतरुवृत्तान्तमाचख्यौ । ततः सर्वाभिः स्पदयिताभिः सर्वैर्निजसचिपादिभिश्च
 सह सम्मन्य मन्दरदेवदर्पं विजेतुकामश्चन्दनतरुप्रतिपादितान्यरत्नसिद्धयै दिव्येन
 विमानेन गोविन्दकृटगिरिं समाससाद्र ।

तत्र चैकदाऽऽस्थानमण्डपगतं चक्रवर्तिनं नरवाहनदत्तं व्योममागंणामृत-
 प्रभसंज्ञको विद्याधरो, यश्चाग्निपर्वते दानुत्तिसमेन भैयाद् रक्षितवान् आसीत्,
 समागत्य दत्तनिजर्परिचयः सप्रतिस्वीकृतराजातिध्यादरातिशयः प्राप्सवीत्, 'देव,
 दक्षिणदिग्बर्ती मलयारूढो महागिरिरस्ति । तत्रैकस्मिन्नाश्रमे वामदेवनामा महान्
 श्रपिरस्ति । स त्वां कस्यचित्कार्यस्य हेतोरेकाकिनमाह्वयति' इति तेनाहमिह
 प्रेषितः । ध्वञ्च मदीयः पूर्वाजितः प्रभुरित्यहमिहायातः । तदेहि, तस्य मुनेर-
 न्तिकं शीघ्रं सिद्धयै साधयावः । तेन विद्याधरेणैवमुक्तस्तत्रैव भायाः सेनाश्च
 संस्थाप्य तथेत्यभ्युपगत्य नभोमागंणं क्षिप्रं मलयाचलमवाप्य वामदेवमभ्युप-
 गतो जरसा पाण्डुरं, प्रांशुशरीरं, नैश्रुहृहस्फुरत्तात्कमणिदुग्मम् विद्याधरेन्द्र-

१. 'प्रे वणिजाम्' । २. 'रस्मौ न' । ३. 'परी भुवोऽवहाने' । ४. 'एरच्' ।
 ५. 'वृणोतेराच्छादने' । ६. 'प्रहृष्टनिखिगमध' । ७. 'भयादीनामुपसंख्यानम्' ।
 ८. 'एरच्' ।

रक्षस्थान, समुहसज्जगलतम्, सिद्धिसाहाय्यहेतो महागण हिमाद्रिमिवावलोच्य
तन्मुनिचरणा वन्दे । सोऽपि च प्रदर्शितायातिथ्यादरो राजानमेवमभाषत,
'पुरा, पुरारातिना कामरूपेण दग्धोऽपि त्व रत्या तोपितेन शम्भुना सर्वविद्याध-
रेन्द्राणा चक्रवर्ती विनिमित्त । मम चैतस्मिन् गम्भीरान्तर्गुहान्तरे आश्रमे
विविधानि रत्नानि सन्ति, मदादिष्टानि तानि साधयित्वा एव गृहाण । एव
सिद्धस्य ते मन्दरदेवो जेतव्यो भवेदेतदर्थमेव गिरिशाय्या त्वं मयेह समाहूत ।

तेन मुनिनेत्यमुक्तो नरवाहनदत्त प्रहृष्टस्ता गुहा प्रविश्य विधिततत्रत्य-
विघ्नौघोऽभिधान्त मत्तगनेन्द्र दृष्ट्वा प्रदत्ततन्मुखमुष्टिप्रहार, दन्तस्थापितपादौ
लाघवेनैव त मत्तगजेन्द्रमारोह । तदानीमेव 'साधु, सिद्ध चक्रवर्तिनस्ते महा-
हस्तिरत्नमित्यपाऽशरीरिणी वाणी गुहामध्यादुदभूत्' ततोऽहीन्द्राभ खड्गमेन-
मवलोक्य स तत्खड्गरत्न चक्रवर्तित्वलक्ष्म्या केशपाशमिवाग्रहीत् । यत्र 'साधु भो
जेत खड्गरत्न ते सिद्धमि'त्यशरीरिणी वामभूयो गुहाभ्यन्तर समुदभूत् । तत
स चन्द्रिकारत्न, तदनन्तरञ्च कामिनीरत्नमेव पिष्वसिनीनाम्ना प्रसिद्ध विद्यारत्नञ्च
सोऽमाधयत् । इत्थ साधितकार्यकालोपयुक्तमाहात्म्यप्रदरत्न स गुहाया निर्गत्य
तस्मै वामदेवर्षये सिद्ध सर्वं प्रशशसति प्रीता मुनिस्त सिद्धमहाचक्रवर्तिरत्न
जगाद, 'पुत्र, केशशोत्तरपार्श्वस्थित मन्दरदक्खमुना एव विनि योनित्मन्त्रान्
श्रिय भुङ्क्ष्व' इति ।

तेन मुनिनेत्यमुक्त सिद्धस्याया नरवाहनदत्त कृततन्मुनिस्तैव, जन्तु
प्रभेण सह व्योम्ना प्रस्थायाह्वाय गोविन्दकूस्थ श्वश्रुवा महाप्रभापत्रया धनव
त्याऽभिरक्षित स्वशिरि प्राप । तत्र गृहीतविष्टैश्च पृच्छद्भ्यो जनेभ्यो वाम
देवर्षिदर्शनम्, तदादेशेन गुहाप्रवेशम्, रत्नाना सिद्धिञ्च सर्वं दाशसेति वाद्यमान
तूर्वा नृपद्विद्याधरीवस्तत्र महोत्सवाभिनन्दितो जनोऽनायत ।

परेद्युविजयाशसिनि लग्ने द्विजेभ्य प्रदर्शितादर, कृतमद्गलो ब्रह्मनिर्मित
शर्वदत्त किमानमास्त्र मन्दरदेव विनेतु ससैन्यान्त पुरसमन्वितो नरवाहनदत्त
सेनापतिहरिशिखादशानुविधायिभिश्चण्डसिंह पिङ्गलगान्धार वायुपथ विद्युत्पुत्रादि
भिनिजानुचरै सह रणाय प्रतस्थे इति प्रचलद्विद्याधरसामन्तचैव सनाच्छङ्गगगने

१ ऋदोरप । २ 'वभासनयोर्विष्टर' । ३ 'प्रहृष्टनिक्षिगमश्च' ।

४ वशिरण्योऽपस्रन्यानम्' । ५ द्वित्वप्रकरणे के कृजादीनामिति वक्तव्यम्' ।

तत्तेजोनिहृतप्रभः प्रभाकरो लज्जयेत् निममज्ज । ततो देवपिंगणमुनेषितं
दिव्यान्ननोद्यानं गण्डशैलमतिऋम्य स्फटिकापाण्डुरत्विष्य कैलासभूभृतो मूलम-
वाप । तत्र च मन्दाकिनीतीरि स्थापितनिजसेनापरिच्छदं तं विद्याधराधिपधीमान्
मन्दर उवाच देव, अनेऽविधेन कैलासप्रैस्यं समुह्यद्भ्याप्रतो गन्तुं न योग्यम् ।
हरास्पदस्यैतस्य हि लहनेन विद्या नश्यन्तीत्यस्य त्रिशीर्षगुहामुत्तरेण गन्तव्यम् ।
सा च गुहा देवमायाभिधानेन राज्ञाऽभिरच्यते । स च राजाऽतिहसः इति
तमजिह्वा पुरो गमनमयोग्यम् । मन्दरेणैवमुदितो धनरात्या चानुमोदितो नर-
वाहनदत्तस्तं वासरं तत्रैव स्थितः आदौ सामप्रयुक्तये कृततत्कृत्योपज्ञौपाय देव-
मायाय दूतं प्राहिणोत् । देवमायश्च किन्तु सान्ध्वेन तच्छासनमप्रतिपद्यमानो
युद्धाय ममनस्यत् । अतोऽपरेद्युस्सन्नद्धैस्तैस्तैः स्वकीयराजैः सह स चक्रयतीं
तं देवमायारिषांसं समूलमुम्भूलयितुं प्रतिप्रायात् । देवमायोऽपि च तस्मै
बुद्ध्या योद्धुं सन्नद्धो वराहवज्रमुष्टजादिभूरिभूपतिसमन्वितोऽभ्युज्जगामाभ्यभिन्नम्
इत्युभयसेनासङ्घातसमाच्छादिताम्बरदिङ्गलभूरिशिर श्रेणिरकार्पणीपगः मनी-
रगर्जनो घोरो रणघनागमः समजायत । तत्र चण्डमिहो देवमायस्याप्रयोधं
सेनान्यं वराहं जघान । अमायिना नरवाहनदत्तेन मायी देवमायश्च शरैः मयैधो
रणे मूर्च्छितो बद्धोऽक्रियत । बद्धे च तस्मिन् वज्रमुष्टिमहायाहुप्रभृतिभिः सह
तस्मैन्यमभज्यतेति विमानस्था. 'साधु ! साधिरिति स्वार्नैवन्तो देवा विजयिन
स्तस्य जयस्वैन चतुः । अथ संयतानीतं तमाश्वासननिर्गदैः सान्धयित्वा नर-
वाहनदत्तः ससैहं देवमायमनुगृह्यामुद्यत् । सोऽपि च तद्वाहुजितो वज्रमुष्टवा-
दिभिः सार्द्धं प्रणतस्तस्य शासननियमान् प्रत्यपद्यत ।

अर्थेऽप्रवृत्ते संप्रामनिवृत्तिमूच्यकोणाघातनिष्कारे^{११}, शान्ते चोभयसैन्याहव^{१२}-
हवे^{१३}, व्यपगते च तस्मिन्नहोरात्रे, प्रातरास्थानमायातो देवमायोऽर्धाश्वरेण तेन
त्रिशीर्षगुहाघ्रायं पृष्टो यथातथ्यमेवमज्जयत्, 'देव, पुरा विद्याधरवराधिते भिष्म-

१.-२. 'घमथे क्विधातम्' । ३. 'व्यधजपोरनुपसर्गे'; अप्; अत उपमर्गे
घप्ति, उपजाप । ४. 'घमपोश्च' इति अत्रो घस्लादेशः । ५. 'व्यधजपोरनुपसर्गे'
इत्यप् । ६.-७. 'स्वनहमोर्वा'; घप्, पचे अप् । ८. 'नौ गदनदपटम्बन' ।
९. 'मंघोद्धौ गणप्रशंसयो'; मबलमित्यर्थः । १०. 'यमः समुपनिविपु च' ।
११. 'कणो बोणायाध' । १२. 'आहि युदे' । १३. शब्दे; 'भावेऽनुपसर्गस्य'
इतिह्यतेरप्सम्प्रसारणञ्च ।

साम्राज्ये कैलासस्य दक्षिणोत्तरे द्वे पार्श्वे अभूताम् । तत्र सयमपूर्वकृततपस्तुष्टेन शम्भुना ऋषभार्यश्चक्रवर्ती भवितुं प्रदिष्ट । स च जातुत्तरं पार्श्वं गच्छन् कैलाशमुदलङ्घयदित्यध्वस्थितहरक्रोधेणाद् भ्रष्टविद्यो दिवोऽपतत् ।

ततः स देवाज्ञादोऽपि तदानीम् अर्जुनादो, निर्निगदोऽपि समाकण्ठितकाननपतत्रि-श्वापदनिनादो निर्निगदोऽपि श्रुतिविपर्याकृतसशिष्यमुनिगणनिर्गदोऽस्युष्टेण तपसा पुनर्हरमाराध्य सन्तुष्टात्तस्मादुभयो पार्श्वयोश्चक्रवर्तित्वमयाचदिति पिनाकभृत्तस्योत्तरदक्षिणोभयपार्श्वगमनसौलभ्याथ कैलास भिक्षा महागुहा-विवर चजे । एव विद्म कैलाश समुद्रिभ्र 'भगवन्नेतन्मदीयमुत्तरपार्श्वं मानु-पागम्यमिति गुहयाऽनया पार्श्वं तत्तेपा गम्य सञ्जातमिति 'देव, तथा कुरु येन मदीयैषा मर्यादा न भिद्येत' । कैलासेनेत्य विज्ञप्तो हरो दिग्दन्तिदृग्विपाहीन्द्र-गुह्यकान् रत्नकान् गुहाया स्थापयामास । दक्षिणे विद्याधरेश्वरम् महामायम्, उत्तरे चापराजिता चण्डिकां कालरात्रिं स्थापयन् कृतगुहारज्ञो हरो महारत्नानि समुत्पाद्य तत्र व्यवस्थामादिदेशयदिय द्विपार्श्वी सिद्धरत्नस्य चक्रवर्तिनः सद्गतामा सवाराणां तदनुज्ञातानां राज्ञाञ्च गम्या भविष्यति, नान्येषाम् । श्यञ्चे इत्यनादिष्टवति समये समये विद्याधरीसार्यमाणवीणाप्रक्षेपणमाकर्णयैस्तत्रप्रभक-साम्राज्य कुर्वन्नपि दर्पमूलकर्षणानिव निजप्राणान् वज्रिणे ददौ । एष च त्रिशीर्षा-ख्यगुहाया अस्या भागसो या च युष्मादृष्टैर्विना धनजनमर्दैरन्यैरगम्या । तस्य चैतद्गुहाद्वाररक्षिणो महामायस्य कुले कालानुक्रमेण जातोऽहं देवमायनामा । मम जन्मनि दिव्या सरस्वती सप्रमदाय सप्रमदाय मदीयजनकाय व्याजहार यद्विद्याधरेषु जातोऽय मृधे रिपुभिर्दुर्जय । यश्चामु जेष्यति नूनं स चक्रवर्ती भविष्यतीति । तेनास्य स्वामिनाऽमुनाऽनुवर्त्येन प्रभुणा च भाव्यम् सोऽहं त्वया जितोऽतो भवान् कैलाशोभयपार्श्वकचक्रवर्ती प्रभाववानस्माक प्रभुरिति त्रिशीर्ष-गुहामेतां तीर्त्वा निजबलवशीकृत शोपाहितसमाजमत्र स्वसमर्जमुदजेनेव समर्जितु ।

१. 'यम समुप०' । २ नितराम् अदनम् म्याद् 'नौ ण च' तद्रहितो निरशन इति भाव । ३ 'नौ गदनद०' नि शब्द इत्यर्थ । ४. 'नौ गदनद०' निगादो, वचनम् । ५ 'कण्ठो वीणायाश्च' । ६. 'नित्यं पण परिमाणे' । ७. 'मदोऽनुपसर्गे' । ८. सपत्नीकाय । ९ 'प्रमदसम्मदौ ह्ये' । १०. 'ससुदोरज पशुषु' (समज पशुनां सङ्घ, उदज पशुनां प्रेरणम्) । ११. अज गतिचेपणयो इत्यस्माहोत् ।

देवमायेने यमुक्तश्चरती जगाद् यद्वयमद्य गुहाद्वारमासाद्य तत्र धमाम
 प्रातः कृतसम्बिधयश्च ता गुहां प्रवेष्टास्म' इति । एवमुक्त्वा नरवाहनदत्तोऽभ्यो
 न्योर्षद्वैराद्वैसम्मिलितैः सर्वैः रात्रिभिः सह तत्र गत्वा गुहाद्वारमावसन् निरालोका
 न्तभांगा पुञ्जीभूतकल्पान्तघनतामिस्त्रामिव स्थिताननकेंन्दुररिमप्रवेशां तां गुहा-
 मालुलोके । द्वितीयेऽह्नि कृततःसपयो ध्यातोपनतसद्गसहाय , सपरिच्छद स
 चन्द्रिकारत्नेस्तत्रत्यतमासि, चन्दनेन चाह्निद्विपात्, हस्तिरत्नेन दिग्गजान्
 खड्गरत्नेन च गुह्यकान् , अन्यै रत्नैरन्यान् विघ्नैश्च निवार्य सेनया सहामुमुत्ती-
 र्णवान् । ततश्चोदग्द्वारेण विनिर्गच्छति तस्मिन् , 'चक्रवर्तिन् , रत्नप्रभावात्तमा-
 हात्म्येन त्वया गुह्येय तीर्णंति' दिवो वागुदभूत् । अथ धनवती देवमायश्च त
 प्रभुमूचतुर्देतद्गुहाद्वारे सर्वदा कालरात्रि सन्निधत्ते, सा चामृत निहीर्षुणा
 दानवेन्द्राणा वैधकारिणी विष्णुनाऽमृतमन्थने पूर्वमुत्पादिता । सैषा गुहामेतां
 रक्षितु शक्तेः समादिष्टा येन यथोक्तैस्त्राहशैर्विनाऽभ्यो न कश्चित्तेत् इति ।
 चक्रवर्ती सिद्धरत्नस्वच्छ गुहामिमा तीर्णवान् इत्येषा विनयसिद्धये त्वयाऽप्रत्यम-
 र्चनीया । एव धनवती देवमायोक्तस्य तस्य नरवाहनदत्तस्य वासरस्तत्रार्क्षपीत् ।
 कैलासोत्तरसानयश्च समासन्नममामरधिरोचिता इव सन्धारणा भराजन्त ।
 राक्षस्तस्य सर्वं बल समुपलब्धबलस्तमोर्षेणो गुहागृहरूप सद्यो वैरमिव स्मरेत्ता-
 दानीमावृणोत् । श्रायसाङ्गेनघनोरस्कभूतादिगण कालरात्रिक्रोधाद्गुर इवाविर्ब-
 भूयेति क्षणेनैव नरवाहनदत्तमतिरिच्य सर्वं तस्सैन्य क्षीतलीभूतापर्षन नि मञ्ज
 सज्जे । तदवलोक्यानर्चादुर्मनायमानकालरात्रिजृम्भित तस्पर्यमपगत्य नरवाहन
 दत्तस्तद्गुहाद्वारोपप्रघेणस्थतत्रत्यभूष्टदुर्षर्ष निघे-त्तरूपलभिर्भ्रमांनुत्प्रिम पक्तिप्रमण-
 लपुष्पैस्तामर्चयन्थि तुष्टाव, 'देवि, त्व हि प्राणिनां प्राणदात्रि, तेषां सञ्जीवनी
 चेति त्रिभुवन स्वमेवाश्वासयामि । दुष्टदुरितद्गुमस्तम्यैर्दुर्षर्षे-परिर्षे पाणिदुर्गा
 स्वमेवेति जगदुत्पत्ति स्थिति नाशहेतवे तुभ्य नम । त्रिन्विरथ स्तुतापि यदा

१ 'ह सम्प्रसारण्य न्य-पुपविपु' । २ 'आह्नि युद्धे' । ३ 'हनय यथ ।'
 ४ 'मूर्तो घन' । ५ 'उद्धनोऽशयाधानम्' । ६ 'अपपनोऽहम्' । ७ अगा-
 रैकदेशे प्रपण प्रपाणक्ष' । ८ 'उपपन्न आधय' । ९ निपो निमित्तम् (ममा-
 रोहपरिणाहवन्त इत्यर्थ) । १० 'द्विबत कित्र' 'क्षत्रेर्मन्त्रियम्' । ११ 'स्तम्ब
 क च' १२ 'करणेऽयोविहपु' । १३ 'परो ष' ।

कालरात्रि सा न तुतीप तदा स्वमूढापहारेण स तामार्चिचिपद् इति स्वशिर-
 श्छेत्तु समुपात्ताऽहानोद्ध^१ तुष्टा देवी तत्क्षणमवोचत्, 'पुत्र, साहस मा कार्षी ।
 एपाऽह ते सिद्धा अचिरेणैव तवैतद्गल प्रकृतिस्थ भवतु । विनयञ्च त्वमाशु
 प्राप्नुया । एव तस्यामभिदध^२यामेव सर्वं तद्वरवाहनदत्तवल् पत्यै^३द्वसुसप्रबुद्ध
 मिव सञ्ज्ञानमिति सर्वास्तद्गार्या, वयस्या, अन्ये विद्याधराश्चावाप्तसमानन्दैयव-
 श्चक्रवर्तिनस्तस्या मीयजनरर्चणं दत्तविशिष्ट त प्रभाव मुहुर्मुहुः प्राशसन् । वीरो
 नरवाहनदत्तश्च तद्वाना विहिताहारपानाद्यावश्यकक्रियोऽनुभूततद्गात्रिप्रियस्वैष^४,
 कालरात्रि प्रातर्विदिनाऽनाधिरम्यर्च्यं पँशोधिगाम्भीर्यंतिधिर्विस्वविद्याधरानिरुद्धा
 ध्वान धूमशिल प्रतिप्रायात् इति मन्दरदेवीयप्रधानेन तेन सह चक्रवर्तिनस्तस्य
 तादृश जन्यमजनि यत् सर्वतो ष्योम, रत्नमयमिव, मही च शूरमूर्धमयीव,
 आहवह्वथ 'जहि जहीति जहि, मा जहिहि, जहीहि, जहाहि इत्युग्रवीरवाक्यमय
 इयाभवत् । आपायकाल प्रवर्तमाने एव सेनयोरेभयोर्युद्धे चक्रवर्ती, धूमशिल युद्धे
 वद्व्या शान्तधूमशिलोद्रेकमग्निदग्धेन्धनमिव कृत्वा निजशासन प्राहयामास ।

द्वितीयोऽङ्गि चाप्रतो योद्धुमायान्त मन्दरदेव चारेभ्यो ज्ञात्वा किञ्चिद्दूर
 गतोऽग्रे घुराचगणसैन्य उच्चिति, रचितव्यूहमग्रत समागत तमवलोक्य स्त-
 पशीथराण्यककारितप्रतिव्यूहरचनो नरवाहनदत्तोऽरेर्वलमन्यधावत् इति प्रलय
 कालोद्वेलालधिबुभितलौवानुकारिणोरेभयो सेनयोराहवो भयावहोऽवर्तत ।
 एकतश्चण्डसिंहाद्या महारथा, अन्यतश्च काञ्चनदष्टार्यप्रभृतयश्शूरा युध्यन्ते
 स्मेतिविद्योभितपुलचमाभूत्प्रकम्पितत्रैलोक्योऽवलोक्यो विचानृम्भे सग्राम ।

तत्र सर्वविद्याधरसैनिकानाम् अग्रेसर्याय युध्यमानसस्य नरवाहनदत्तस्य
 प्रथमत स्थिन्ना प्रतियुध्यमानस्य मन्दरदेवस्य च, परस्पर भीर्षङ्गारम् आनोश-
 ताम् 'अलमेवकार' पलायितेने ति न्यङ्कारपूर्वकम् अरिवेद^५ प्रहरताम्, यौवैद्वेद
 माहतानाञ्च सैनिकाना निर्भरभरितसकलत्रिभुवनोदरो महानुदभूद्गणारवै^६ । त च

१ 'सघोदौ गणप्रशसयो' । २ 'परेक्ष घाह्यो' । ३ 'द्वितोऽधुच्' ।
 ४ 'यनयाचयतविच्छप्रच्छरभोनह' । ५ 'स्वो नन्' । ६ 'उपसर्गे घो कि'
 ७ 'कर्मण्यधिकरणै च' । ८ 'विभाषाऽग्रे प्रयमपूर्वेषु' । ९ 'कर्णण्याकोरो कृन
 खमुन' । १० 'अन्यथैवकयमित्यसु सिद्धाप्रयोगश्चेत्' । ११ 'कर्मणि दशिविदो
 साकत्ये' । १२ 'यावति विन्दनीवो' । १३ 'विभाषाङि दप्लुवो' ।

प्रलयकालविजृम्भितमहाभैरवाट्टहासभैरवमारवभाकर्यं रणरसेन षड्विक्रमोमात्र
 कवचेन प्रेर्यमाणो विजृम्भितातिभीषणभ्रुकुटिमङ्कटायमानललाटभित्तिर्नरवाहन-
 दत्तोऽमर्षदष्टदन्तच्छेद, उत्पाततडिङ्गतानुकारिणा कृपाणेन कौशिकदरिसैनिकान्
 समूलघात निहत्येतरान् पादघातम् अवधीत् । चण्डमहेनापि च दुष्यमानेषु
 प्रतिभटेषु द्वावानलावलीढद्रुम इव तत्प्रोधानलापलीढ कश्चिदूर्ध्वशोर्षमशुपत्,
 अन्यो हस्तप्रोह गृहीतोऽत्रकनार्शमनशात् ? कच्चिच्च स सरित्पूरो द्रुममिव समूल
 कापमकपत् । इतरत्र जीवर्ध्नाह गृहीत्वा महोपलमयोधन इव रुक्षपेर्षमपिनत् ।
 कारार्थं च बद्धोश्च कौशिकदनेपोपमपुष्पात्, पृतनानिष्काम^१, यष्टिप्रोहेम्, अस्यैपे-
 गोर, वीरप्रतिपेप केशप्रार्द्ध^२ सुष्यमानानन्यान् द्वयहृलोत्कर्षमच्छिनत् ।

इत्थ घोरे तस्मिन् रणेऽभिधावितश्चण्डसिंह काञ्चनदङ्गेण भीमया गदया
 मूर्ध्न्यभिजघ्ने इति गदाहतिर्पतित त दृष्ट्वा धनवती विधाषलेन शपकोभे सेने
 निश्चेतने अकार्षीत् । नरवाहनदत्तो मन्दरदेवश्चेमावेवोभौ तदानीं सचतनापतिष्ठ
 ताम् । इत्थ धनवतीं तदानीं क्रुद्धा जगद्रीणि-लूनि-धूनेन समामभेमां वीक्ष्य दिष्ट
 देवा अपि हुद्गु । मन्दरदेवश्चाथ चक्रवर्तिनरवाहनदत्तमेकाकिनं दृष्टोद्गृणांशुध-
 स्तमम्यधावत् । अतो नरवाहनदत्तोऽपि विमानादवतीर्योक्त्वात्तरङ्गरसो जवात्सं
 प्रतिजग्राह । मन्दरदेवश्च तदानीं मायया जयमिरुद्धन् मदोन्मत्तमातङ्गरूप षके
 इति विधातिशोतिशाली नरवाहनदत्तोऽपि तज्जनै स्वमायया मुमहस्तिहाकृति-
 रहरयत् । चणानन्तरञ्च मुक्तमातङ्गवपुषा मन्दरदेवेन परित्यक्तसिंहाकृतिर्नरवाहन-
 दत्तो सुष्यमान साक्षाजयमिव खड्ग मन्दरदेवस्य कराद् युक्त्याऽहरत् इत्यप-
 शास्त्र बाहुभ्यां सुष्यमान मन्दरदेव गृहीतगुण्फो नरवाहनदत्त शितौ निपात्य

१. पुंसि सहायो ष' प्रायेण', छादेर्षेऽद्गुपसर्गस्य' । २ 'समूलाकृतजीवेषु
 हनकृन्प्रह । ३ 'करणे हन' । ४. 'कष्वे शुविपूरो' । ५. 'हस्ते बर्तिप्रहो' ।
 ६ 'उपमाने कर्मणि च' । ७ 'निमूर्च्छमूलयो कृ' । ८ 'समूलाकृतजीवेषु' ।
 ९. 'शुक्लचूर्णरुद्धेषु पिय' । १०. 'अधिकरणे षन्ध' । ११. 'स्वे पुण' ।
 १२ 'अपादाने परोप्यायाम्' । १३ 'द्वितीयायाच' । १४ 'अपगुरो णमुलि' ।
 १५ 'परिष्क्रियमाने च । १६ 'समासतो' । १७. 'प्रमाटे च' । १८. द्विवो
 (त्त्) । १९ 'ऋत्वादिभ्य विन् निष्ठावद्वाच्य' । २०. 'विक्रिदादिभ्योऽङ्'
 (चमारहिताम्) ।

तद्ब्रह्मोविन्ध्यस्तचरण, समाकृष्टकेशोऽसिना विद्विपस्तस्य शिररद्धेतु धावदुदपुङ्ग
 तावदेव मन्दरदेवी, नाम्ना, कन्या तत्स्वसा तमभ्युपेत्य तद्विशासनं निवारयन्त्य-
 ब्रवीत्, 'तपोवनस्थस्त्वं दृष्ट्वैव प्राङ्मया भर्ता कल्पित इति राजन्, मदीयं
 भ्रातरं निजश्वशुर्यमिमं ना वधी । तथेत्थमुक्तो नरवाहनदत्तो मन्दरदेवमुवाच,
 'विद्याधरेदा, त्वमनुना मया मुक्त इति रणे शूराणां जयपराजययो प्रतिष्ठाचाञ्च
 लयमवधार्य मा लज्जिष्ठा । राक्षेत्थमुक्तो नातिप्रहृष्टिर्मन्दरदेवो जगाद, 'बाहवे
 स्त्रिया रक्षितस्य गर्हितेन मदीयेन जीवनेनेदानी किमिति वनस्थस्याह पितुरभितकं
 यामि । त्वमेव चात्रस्यश्चक्रवर्ती निर्मित इत्ययमेवार्थो

मन्दरदेवस्य मदीयेन पित्राऽप्यसूच्यत । इत्यमुक्त्वा कृतप्रस्रियैतौ
 तपोवनगमनम् मानिनि मन्दरदेवे, सयदवस्रौतौ, गगनस्थेषु च देवेषु
 प्रवृत्तायां चक्रवर्तिविजयोपलक्षितमहर्षध्वनिर्कीर्ति-
 स्तुतिसङ्गीर्ता धनवती निज सुतमुभे सेने च स्वशक्त्या सचेतनयति स्मेति
 सुसप्रतिबुद्धा इव सर्वे ते सचिवादयो द्विपन्तं विजितमवगत्य नरवाहनदत्तमभिन-
 नन्दु । काञ्चनदद्वाद्यश्च मन्दरदेवीया राजानस्तस्य शासनं जगृहुः । इत्यमवा-
 त्तशर्वाचलोभयपार्श्वसम्पन्नरवाहनदत्त परा मुदमापन्नोऽरिविजयोत्सवाहततार-
 तूर्यं, प्रजासचिवराजवृन्दवन्दिता रिपुप्रतापमिव मधु पिबन्ननुभूतनिजप्रियजन-
 समर्ज्याभिपुश्यानन्द शय्यातलमलमकरोत् ।

प्रातश्चासी चक्रवर्ती सम्पादिताहर्मुखक्रिये, निजबलान्वितोऽभ्युत्थायाप्र-
 गामिन काञ्चनदद्दस्य वचनात् कैलाससानुतो विमलसंज्ञकं मन्दरदेवीय पुर
 प्रयानु समुद्रोपितनिर्जग्ज्येन्द्रो^१ बभूव । तत्र गत्वा चामितगतिं राजानं
 मन्दरदेवस्य राज्येऽभिपिच्य काञ्चनदद्वादीन् तदीयान् महीभृतश्च तस्मै समर्प्य
 स्वीकृतनःकृतंपारेचयो नवोदया बभूव कैलाशोत्तरदिक्पाश्र्वलक्ष्या समाश्लिष्टो
 मर्हद्दियु तत्पुरीयोद्यानेषु रममाणो विद्याभरमहीचितां चक्रवर्तिस्वमासाद्याप्य-

१. 'ह्लाद-' इति योगविभागात् किन् इत्थ । २. 'स्यागापापचो भावे' ।
 ३-४ 'ऊतियूतिज्जितिसातिहेतिकीर्तयश्च । ५ 'श्रुयजीपिस्तुभ्य' करणे । ६. स्या-
 गापापचो भावे' । ७. 'मम्पदादिभ्य' क्विञ्चक्य' । ८. 'सङ्गायो समजमिपद्०',
 'अजे क्यपि बीभावो नेति वाच्यम्' । ९ 'कृञ' श च' । १०. 'प्रजयजोर्भावे
 क्यप्' । ११ 'इच्छा' । १२ परिषर्यापरिसर्यामृगयाटाटणानामुपसंख्यानम् ।

धिरप्रमुखाद्यौ मन्त्रिभिवारितोऽपि मुराध्रपविद्याधरालङ्घ्यन्मिद्विदिगांपदा
 तत्र गन्तुं प्रवृत्ते इति नारदस्ततोऽभ्युपेत्यैवमभाषत, 'नीतिज्ञस्यापि तेऽविषयो-
 घमोऽयं दर्पेण कैलामोन्मूलनेर्हस्य दशास्यन्येय, राजन्, अयुष्म । शर्वेण हि
 ते विद्याधरेन्द्रताऽऽदिष्टा न सुरेन्द्रतेत्यर्कचन्द्राम्यामपि दुर्लङ्घ्यो मेरुर्नतेऽति-
 क्रान्तिविषयः । विद्याधराणां भूमिर्हिमवान् हि त्वया विजित इति देवभूमौ मेरौ
 दुर्महं मुक्त्वा शिवमिच्छता भवता मन्दरदेवस्यास्मन्नमंश्वः पिता द्रष्टव्यः'
 नारदमुनिरेवमुक्त्वा तथेति प्रतिपद्यं तं चक्रवर्तिनमामन्य यथागतं जगाम ।

इतश्चक्रवर्ती, देवमायाच्युतमृषमस्य तथा ह्यत्रिहृत्तनाशं स्मरन् दुदृश्या
 सरं विमृश्य परित्यक्तदेवभूमिविजयोपलब्धिस्वाहृतीतिविनिवर्ण्यं तपेवमस्थितं
 तमकम्पनं राजपिं द्रष्टुं, निर्विकल्पकममाधिजागराप-
 नरवाहनदत्तस्यान्य-
 कन्यापञ्चकप्राप्तिः नृजावत्तपोवनमवापत् । ददर्श च तत्र जटावलकल-
 धारिणं, द्वन्द्वदुःखभिर्द्वि-विदारिणि, ब्रह्मज्ञानोपलम्भा-
 प्रभाशीलैः, कूर्पामात्रैकधनैः, विविधशास्त्रवेदां कुर्वन्निः, मुनिजनैरपामिनं
 महाद्रुममिव वृत्तद्विजोपासनेमकम्पनम् । उपमृष्य च तत्र धैर्येण तपस्विनोऽग्न्य
 पाद्वेन्दना चकार । वृत्तातिथ्योऽन्नावपि च राजपिंसं जगाद, 'राजन्, इनमाध्र-
 ममागच्छता स्वया समीचीनमाचरितम् । भाविनी चाग्र महती ते वेदेनै ।
 समुल्लङ्घ्येममाध्रमं गच्छते च ते "सम्बलिसम्पत्तयो महर्षयो नूनं शपेरन् । तं
 चक्रवर्तिनं राजपांवेवं ध्रुवति गृहीतमुनिवृत्तस्तपेवने तिष्ठन् स्वया पुमायां
 मन्दरदेव्या सहितो मन्दरदेवोऽपि तत्र पितुरन्तिरमामन्नाद् । नरवाहनदत्तश्च
 तं हृष्टा कण्ठेऽग्रहीत् । अथ भ्रात्रा ममुपागतां मन्दरदेवैर्मण्डलैश्च राजपिरिक्मप-

१. 'काम्यश्च', 'अ प्रत्ययान्' । २. 'गुरोश्च हल' । ३. 'विदुःप्रावप्रशदी-
 नामिति वाच्यम्' तेनेह किर्नाट् । ४ 'जागर्तेरकारो वा' । ५. निदादिवाद्ङ् ।
 ६ भेदनम्, दूरीकरणम्, । ७. 'प्रतिवर्णमनुबन्धे' इतिभाष्यप्रयोगात्किञ्चि-
 याहुलकाद्वोप्य' । ८. 'ऋपेः सम्प्रसारणम्' । ९. 'निन्तिवृत्तिश्चिद्विचर्यथ' ।
 १० 'श्यासप्रथ्यो युच्' । ११. धदन्तरोरयमंगन्दृष्टि, अतो दधाने 'कान-
 धोरमगं', टाप् । १२. 'घट्टिवन्दिदिदिभ्यधेभिवार्यम्' । १३. एगम्, एगमार्थस्यनिदे-
 रग्रहणात् । १४. ज्ञानम् । १५. मम्पदादिषु 'सिद्धपां'यते ।

नस्वभ्राजमुवाच 'राजन्, दिष्टया पराश्रिमन्तरेणैव मदभीष्टसिद्धिं सञ्जाता यद्विरावस्मिन् कृतासिकं मा त्वं समुपलब्धवान् । मन्दरदेशीयं मम सुता दिव्यया वाचा चञ्चलितो महिषी भवितुमुक्तेति मयाऽपितामिसा त्वमुपयच्छस्व । राजर्षिवेदमुक्त्रति तदा नजा तगाद, 'इह मम वयस्या चतस्रः कन्या वरन्ते एका तासु काञ्चनदङ्गना केनकवयाप्या । द्वितीया च वाग्निह्वस्य सुता कालवती । तृतीया दीर्घदृष्टस्य तनुजा क्षुता । चतुर्थी च पोरराजस्य पुत्री अम्बरप्रभा । विद्याधरेऽकन्यानां तासामहं पञ्चमीति वयं पञ्च पूर्वं तपोवनं आर्यपुत्रमिममत्रलोक्य मिथं समयं व्यदध्म यदस्माभिः सममेवायं भर्ता कर्तव्यः । पृथक् तु येन भवेद् 'अन्वनिस्तस्या शठया भूयाद्' इति तामाक्रोशन्तीभिः अन्याभिरासाऽऽशु हन्तव्यः । अतस्तासां सखीनां परिणयं विना स्वकीयोपयमनं कृत्वा तसमयोद्धवने नाप्रर्णामिकां कर्तुमहमिच्छामि । एवं तयोक्तस्तपिताऽकम्पनस्तेषामपि चतुःकन्यापितृणामाकर्णणां कृत्वा यथातथ्यं तेभ्यस्तत्क्षणं वर्णयित्वा करणीयमपृच्छत् इति कृतार्थमन्यास्ते स्वकन्यां समानीय सह मन्दरदेव्या नरवाहनदत्ताय परिणयं तासां दानमनुमोदितवन्तः ।

इत्थं परिणीतान्यकन्यापञ्चकश्चक्रवता बहूनि वत्सराणि सपरिच्छिन्ने राजभोजन-पय पार्श्वदिग्भ्यो महताऽऽनन्देन तत्र स्थितस्त्रिसप्त यमृपीन् प्रणमन् देवमायेनाकम्पेन चोचे, 'राजन्, प्राकृतां ऋषभकादयः नरवाहनदत्तस्य चञ्चलितो ऋषभाद्रावभ्यपिच्यन्तेति त्वमपि स्वमहाभिदे कार्यं ससेनापरिच्छदस्तमेव राजाभिषेचनगिरिं गन्तुं परं परयाऽनया प्रार्थप्रार्थनो भव । एतद्देवोद्भूतया देव्या प्यापि अनुमोदितमिति नरवाहनदत्तोऽकम्पनेन सहान्या नपि कृपीन् नञ्चा शुभेऽहनि तस्मात्प्रतिष्ठमानोऽमितगतिप्रदं स्वशासननिष्ठं सर्वविद्याधरेश्वरैस्त्रिशीपाप्यगुहाया उत्तरं द्वारं प्राप्य सम्पूजितकालरात्रिस्त

१ 'परेषां' इति वैकल्पिक्युक्तभावक्तिनि तीपसह०-इति वट् ।
 २ 'धात्वर्थनिर्देशे णुत्वलक्ष्यः' । ३ 'आक्रोशे नञ्चनि' । ४ 'पर्यायार्हो णोऽपिणु णुच' । ५ 'व्यासध्र-चो युच' । ६ 'त्युट् च' । ७ कृत्यत्युगे बहुलम् । ८ 'कमणि च यन सस्पशात् कर्तुं शरीरसुखम्' । ९ राजा अग्निपिच्यतेऽस्मिन्नित्यर्थ 'करणाधिकरणयोश्च' । १० वा यौ' इत्यन्त्युटि वैकल्पिक्युक्त्वादेशाभावः ।

द्रुगुहान्तरं प्रविश्य दक्षिणेन निरन्तरदपं निर्गतयान् । देयमायेन धाम्यर्थितस्त-
स्मिन् दिने तदालयं पुन विध्रम्यान्पुः एकुरन्मयूखप्रकरभ्रान्तविनाशनविधि-
धमगिरिवाकरे कैलासे मन्निहितं हरमनुचिन्त्य गोमुग्रसखस्तददर्शनार्थं गतो
विहितद्वारस्यसुरभि-वृषभ-नन्दिप्रजतिरवलम्बिताभ्यन्तरसंघरो देवीसहितं वृषभ-
श्वजं दृष्टिगोचरीकुर्वंस्तस्पादयोः पपात । देव्याः शैलमुताया द्विः प्रदक्षिणञ्च
चकार । ततः, वत्स, त्वयंहागच्छता साधु कृतम् । अधुनेह कामावतोरस्य तेऽभद्रुरा
विद्या भरिन्पन्तीति मिदुर्लभमृषभाचलं गच्छ । तत्र एवं यथाकालमाशु महा-
भियेकमवाप्स्यसीति' देवेनेत्यमादिष्टश्चरती तथेति प्रतिपद्य कृतप्रणामो देयमा-
यस्य मन्दिरं परावृत्त्य देवीं मदनमञ्जुकामुक्ततत्त्वार्थनानन्दयत् ।

अन्येषुश्च सावरोधः समन्वितश्च विमानवरमारुदखैलोरस्यसद्रत्नोद्दरणप्रगर-
प्रभावाद्यनिकं, सर्वगन्धर्वत्रिधाधरचलान्वितोऽरिरस्महोरानाथो निजाधिताधरो
नरवाहनद्रत्नो निजतेजसा द्विभास्करमिव श्योमपदं कुर्वन्, सतोऽन्यजनमन-
सापि दुर्लभमृषभाचलं प्रतस्थे । अधिरादेव च तापससिख विशीर्णपुष्पैः, यातविधृत-
जटालतैः पादपैरुपलक्षितं तं गिरिं प्रापत् । तत्र च ते ते त्रिधाधराधिपाः कल्पी-
कृतवासुकिभवप्रभायमुर्विलयीकृतारिवर्गस्य भंगयतो निजप्रभोः प्रभावमदृशान्
दुर्लभैश्चानपि महाभियेकसम्भारान् ममाजहुः । आयदुश्चास्याभियेके प्राभृतपागवः
सर्वदिग्भ्यो दुर्लभसम्भारं भक्ता, स्वान्द्रोहरा विद्याधरा, "दुर्लभस्यानेऽपि तस्मिन्
स्थाने दुर्घर्षणाः", दुर्मर्षणाः, दुर्वोपनाः परया, सादेशावर्ष्यैर्द्वारिणो भीता जिताश्च
परिणः ।

१. 'अयनय । २. 'पुसि संज्ञायौ घः प्रायेण' । ३. 'गोचरस्यरवहमत्रभ्यजापण-
निगमाथ' । ४. 'अवे तृश्लोपम्' । ५. 'दृलथ' । ६. 'एनेर्दन्तेकेक्यका वाच्या' ।
७. 'अस्यायन्यायोशावगंहाराश्च' । ८. 'शालमानायः' । ९. 'अवहाराधारावाया-
नानुवसह्यदानम्' । १०. 'दंपदु सुपुः' 'उरसर्गात्कल्पमो', 'न सुदुर्भ्यां केषणा-
भ्याम्' । ११. 'निमिमोक्षियां सलबोरात्वं नेति वाच्यम्' । १२. 'एतो य च'
इत्यत्र पिङ्करणस्य भाष्येन इत्यर्थमनायरपकत्वात् 'अन्यतोऽप्ययमिति' ज्ञाप-
नार्थमेव भजतेषु 'चजोः'—इति कुर्यात् । १३. 'उरसर्गात्कल्पमो.' ।
१४-१५. 'दुर्लभसम्भारं भूकरोः', 'दुर्लभसम्भारोऽप्यर्थयोरिति वाच्यम्' ।
१६. 'जातो सुष्' । १७. 'भाषायौ रासिमुपिहरिषुपिभ्यो पुञ्वाच्यः' ।
१८. 'आवर्ष्यकापमर्ष्ययोर्गिनिः' ।

सञ्जाते च सर्वस्मिन्नभिपेकायोजने 'देव, महादेवीपदेऽत्रार्द्धासनेऽवर्यं
 कतमाऽभिपेक्ष्येति विद्याधरास्तमनुयुजिरे । तेन च मया सह देवी मदनमञ्जु-
 काऽत्राभिपेक्ष्येति राज्ञोदिने सर्वे खेचरा यावत्किञ्चिद्वि-
 ष्टपभाचले नरवाहन- चारयन्ति तन्तिस्तावद्गने गगनगम्या इत्थं सञ्जाता
 दत्तस्य गान्धर्व- यद् विद्याधराः, सशैल्यालम् । भूतिरियं मदनमञ्जुका
 महाभिपेकः न मर्त्या अपितु कामस्य भवप्रभोरेपाऽवतीर्णा रति-
 रिति नासौ मदनवेगतः कलिंगसेनायां जाता जाता ।
 देवैर्हि माययाऽपमिर्त्यं स्थापितः स गर्भ इति यस्तस्या गर्भो जाताः स इत्यक-
 संज्ञकोऽद्यापि धात्रा समपितो मदनवेगस्य पार्श्वे स्थित इति पुग सन्तुष्टहरप्रदत्त-
 वरानुसारेण मदनमञ्जुकैवास्यार्धासनाहां । एवमुक्त्वा निरतायामाकाशवाण्यां
 सन्तुष्टा विद्याधरा देवीं मदनमञ्जुकां प्रशशांसुः ।

अथ शुभेऽहनि विविधाभिपेकसम्भारसंयोजनव्यग्रे पुरोधसि शान्तिसोमे,
 समहृत्यनूर्यनादं संगीतसंलग्नासु च दिव्ययोपित्सु, श्रोत्रियत्रह्यधोवैर्ग्यासवतीपु
 च दशसु दिषु, मदनमञ्जुकाधिष्ठितवामार्द्धभागं नरवाहनदत्तं स्वस्तिवाचनपूर्वकं
 गगपन्यादीन् देवान् पूजयित्वा मन्त्रपावितैर्नानातीर्थसमानातीतशातकुम्भकुम्भ-
 तोयैर्महर्षयोऽभ्यपिञ्चन्निति बाह्याभ्यन्तरशुद्धेन तेन नाकनारीभिः परिग्राहिताऽति-
 क्रम्य वक्षो वर्तमाना पुष्पमालाततिस्तस्य वपुषि पतन्ती बहुस्रोता गङ्गेव वभौ ।
 अरणेन चाद्गरागेण निजप्रतापेनेव स भूपितस्समुद्रच्छद्मम्बुधिजलस्रातो
 भास्वानिव ददशे । आमुक्तमन्दरमालयो घृतोज्ज्वलवस्त्राभरणो बद्धदिव्यमुकुटश्च
 स शार्ङ्गो ध्रियं दिश्राय । महादेवीमदनमञ्जुका चाप्यभिपिन्ना दिव्यालङ्कारैरप-
 स्कृता शचीव शुशुभे ।

एवमवाप्तयथाभीष्टमहाचक्रवर्त्यभिपेचनो नरवाहनदत्तोऽत्युत्सुकः पितरं
 स्मृत्वा गोमुखादिभि सचिवैः समं सद्यो मन्त्रयित्वा सन्देहज्ज दत्त्वा, वायुपय-
 मादिश्यै, कौशाम्बीं गत्वा तातं देवीश्च समानेनुं प्रेषितवान् । वायुपयोऽपि
 चाचिराद् व्योममार्गेण तद्वगरीमवाप्य मन्त्रिभिर्देवीभिश्च सहितं कृतसमुचित-

१. 'कृत्याश्च' । २. विसृतिः 'किञ्चि सशायाम्'; न किञ्चि दीर्घश्च' । ३. 'अल-
 खत्वो. प्रतिषेधयो'— । ४. 'उदीचां माडो व्यतीहारे'; 'मयतेरिदन्यतरस्याम्' ।
 ५. 'समानकर्तृकयो' पूर्वकाले' । ६. 'परावरयोगे च' । ७. 'श्रपुकः किति' ।
 ८. न क्त्वा सेट् । ९. 'समासेऽनन्पूर्वे क्तवो ल्यप्' । १०. 'अनुदात्तोपदेश'— ।

सम्भारं यत्पराजं ददर्श । तत्रोपविष्ट कुक्षले च पृष्ट म जगात्, 'देव कंलादादि
 प्रापद्य नरवाहनदत्तं करणीयमुदित्वा गतेऽमृतप्रभनासि रिषाधराधिपे, स दूरे
 सर्वं मेनापरिच्छदं हित्वा, हित्वा च मनियमन्नतम्, विरिष्स्थानम् अहृत्वा-
 भहृत्वा च विरिषमत्तविप्रमातम्, तत्कालोचितरत्नपरिधानं परिवोर्यं दाहृ-
 माराधयितुं प्रारभे । स्थित्वा च तत्र ध्यानपरायणः सोऽनिशमरौदित्वा किमप्य-
 नशित्वाऽपि शम्भुशक्त्याऽनशित्वा न तपसि सौधिल्यमयाप । धुधित्वा, तृषित्वा
 चापीथं स समृद्धानिमृष्टं मृष्टित्वा^१ तस्मादरिदुर्जया रिषा अधीत्य,^२ समीगत्य
 च ततो बहुवृणान् स्वशत्रून् अविगणैद्य निशिनशरैश्च तान् प्रवेभिदप्य, प्रहस्य
 च मानमवेगगीरिसुण्डमन्द्रदेवादिकम्, ममवासविद्याधरमहाचक्रयतिपदो ऋषभे
 पर्वतेऽपुना मदेरीसचिदादिस्माशीय^३ राजन्, भवन्तं स्मरतीति तेन प्रहितोऽह-
 मिहायातः ।

यायुपथादेवभारमजोरक्षं धावं^४ ध्रावंतद्दर्शनलालम्पा शृशामुरकण्ठितो याम्-
 राजस्तारुणं तेनैव सह^५ इत्याम् आरुह्य तद्विद्यानां प्रभावतः दीप्रमेध भार्यासचि-
 वादियुक्ते व्योमसामांण दिव्यमृषभात्यं महा-
 नरवाहनदत्तस्य पारिवारिक- गिरिमन्वाप्य रिषाधरेन्द्रमप्यरथं, बहुपत्नीपरि-
 समागमः चारितं दिव्यमिहामनस्यं भूरितारायलीपरिवृतं
 दाशाहमनुकुर्यन्तं निजपुत्रमपरयत् । हृष्टैश्च च
 तदवलोरनमुधामारमंमिक्तः प्रोक्षामिनाशयो भूपतिश्चन्द्रोदयाम्भोधिभावरमर्त्रीष-

१. 'विभाषापः' । २. 'मृष्टमृष्टपुष्युपकिलशवदवम यया' इति विरये यया-
 दिव्याम्यप्रमारणम् । ३. 'अदातेध वित्' । ४. 'दधातेर्हि' । ५. 'जान्तनशा
 रिभाषा', इति नलोपो वैकल्पिकः । ६. 'विभाषा परेः' । ७. 'न क्त्वा सेट' ।
 ८. अभाने. कया । ९. नश्यते: 'रधादिव्यश्च' इति येट् । १०. यषतिधुषो
 रिट् । ११. 'तृषितृषितृषे' कारवपस्य' । १२. 'मृष्टमृदु' । १३. 'पवदुक्षोरविद्ध'
 इह मुक्ति कर्तव्ये दीर्घदादेशोऽसिद्धः । १४. 'वा ह्यपि' । १५. 'स्यपि लघु-
 पूर्वात्' । १६. 'सि निशारतगतयो; 'सिय.' इति दीर्घे आगप्य निशामं कृत्वा
 वेग्यथः । १७. 'आभोद्यये णमुल् च' । १८. इमतेऽनया इतीया शिविद्या,
 'मंजायां ममत्रनिपद०' इत्यादिना वपप् ।

कार । नरवाहनदत्तोऽपि च चिराद्वलोकितनिजवत्क , ससम्भ्रमास्तोक्त , मपरि-
च्छदस्तमन्यगादिति निजोऽसङ्गमारोप्य पित्रा, देव्या वासवदत्तया च अङ्गोपपीडम्
आलिङ्गितो भूयोऽप्यानन्दवाप्पाम्बुपुरेणाभ्यपित्यत । तत पद्मावती, यौगन्धरा-
यणाद्या पैतृकमन्त्रिणो मानुलो गोपालकश्च रगतैर्पं पय पायिताश्चकोरा इव सत्-
पण्या दृष्ट्वाऽमृतमय यथार्थकृतसत्कृतेस्तस्य वपु पपु । कलिङ्गसेनायाश्चापि
हृदये तदानीं निजात्मजाचामातृदर्शनसम्भवमुन्न समो । योगन्धरायणाद्याश्च प्रभु-
प्रसादानाप्तदिव्यत्वान्मस्मृतिमुत्तान् सुतानवलोक्य निरतिशयमानन्दधु मेजिरे ।
ततो दिव्याभरणभूषिता मदनमञ्जुला रत्नप्रभा ललितलोचना-ललारवती रत्नपूरिका
शक्तियशो भगीरथयशो-वेगवत्यनिनावती गन्धर्वदत्ता प्रभावत्यात्मनिका-वायुवेग
यज्ञ प्रभृतयस्तथा तत्सरय कालिकाद्याश्चतस्र सुलोचना एव मन्दरदेव्याद्या
अन्याश्चापि पञ्च प्रशस्ताङ्गना एता सर्वाश्चक्रवर्तिनरवाहनदत्तमहिष्यश्वशुरस्य
वत्सेश्वरस्य, पद्मावत्या वासवदत्तायाश्च पादान् प्रणेमु । ते चापि समुपनातहर्षा
वर्षाभिराशिषा यथौचित्य ता समवर्द्धयन् ।

अथ सान्त पुरे वत्सेशे यथोचितासनमध्यमध्यासीने, स्वसिंहासनमधितिष्ठति
च तूर्णाभाँव नरवाहनदत्ते, देवी वासवदत्ता तास्ता नव क्षुपा समवलोक्य
तासा कुलनामनी पृच्छन्ती मोमुदाञ्जने । वत्सेश्वरादयश्च नरवाहनदत्तस्य ता
दिव्या त्रिभूति परयन्त कृतार्थानात्मनो मेजिरे ।

अथैव प्रवृत्ते बन्धुसङ्गमहोत्सवे धीरो रचिरदेव प्रतीहार प्रविश्याग्रवीत्,
'देव, सज्जाऽऽपानभूमिर्देवान् प्रतीक्षते । तदाकर्ण्य विचित्ररत्नचपकाम्, त्रिकीर्णा
नेरुकुसुमाम्, त्रिविधवसनशकलसमाच्छादितमुखासवापूर्णरत्नशाम्, आपानभूमि
प्राप्य स्मरजीवितसर्वस्य, त्रिलाससचिनम्, अवरोधाङ्गनालज्जानिगडभेदक सीधु,
साधु, कान्ताधरोर्षदशम् आसेव्य दालातपेन समुत्फुल्लान्याताम्राणि च सरसा
सरोजानीव मधुनाऽऽरक्षसुरानि दधानास्ते सर्वे क्रमेणावस्थापिनयथावश्यक

१ 'सप्तम्या चोपपीडरधकर्ष' ।

२ 'अस्यतिवृषो त्रियान्तरे कालेषु' 'तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम्' ।

३ 'तूष्णामि भुव' ।

४ 'उपदशस्तृतीयायाम्' ।

पात्राश्याम्, समास्तीर्णवस्त्राम्, पाकविद्याभिन्नसम्भूतविशिधाहारिणीम्, तिरस्क-
रिणीपटापवारितमचिकाम्, नानाविधास्वाद्यराम् आहारभूमिं जग्मुः । तत्र च
स्वाद्युद्धारं विहितविशिधाहाराः, सन्ध्यया सहाधास्तगिरौ विधान्तेऽहम्करे तेऽपि
सर्वे शय्यागेहानुप्रवेशं विशाध्रमुः । नरवाहनदत्तश्च विद्याया निजवपुर्नानाकारं मर्त्य-
देवीनां वरममु संन्यधित । सायतस्तु निरतिशयलोत्तारकाम्, इन्दुवदनीं
कान्तां निशामिव मदनमश्रुकामादाय रमे । वस्त्रेश्वरोऽपि च सानुचरो दिव्यान्
भोगान् भुञ्जानोऽप्यासन्नन्मान्तर इव तां रात्रिं तन्नायत् ।

इत्थं नानाहारविहारान् कुर्वतां तेषां बहुषु दिग्सेषु प्रयातेषु भातिशयं
प्रीतो वात्सराजः स्वां पुरीं गन्तुकामो निजमुत्तमुपगत्य जगाद, 'पुत्र, क ष्यं-
भूतः सचेतनो यो दिव्येष्वंभूतेषु भोगेषु न रमते ।
उदयनस्य कौराश्वी- तथाप्यारमनीनजनुभूमिमोहो मानुषान् समाकर्षतीति
परावर्तनम् वयं स्वपुरीमिमः । इमाश्च पंचाधरीं धियं त्वं भुङ्क्ष्व,
न किन्वंतेष्वाम्भेन रयया वयं हातप्या. प्रत्युत
समायातेऽवसरे भूयः समाह्वतप्याः ।

अहृत्रिममेतत्पितुर्वचो निशम्य देवो नरवाहनदत्तो विद्याधराधिपतिं देवमाय-
माहूय वाष्पभरगद्गदया गिरा समादिदेश यद् अम्यान्वितः समविद्यादिस्नातो
निजराजधानीं प्रयातीति विविधमणिहेमभारमहस्रमस्त्राग्ने प्रस्थापय । रराभि-
नेत्यमादिष्टोऽतिप्रहो देवमाय उवाच, 'आत्मर्नवाहमेतन्मिदवापाकौशाग्निं मानुषो
गच्छामीति चक्रवर्तिना नरवाहनदत्तेन विशिधयस्त्रदिव्ययस्त्रालङ्कारादिना सप-
रिवारं पूज्यमानो वस्त्रेश्वरस्तरकालपुत्रगिरिहो द्रुतदातगुणोत्कण्ठितया, प्रगतिपूर्यं
नियत्यमानं पुत्रं मुहुर्मुहुर्वलोकयन्त्या रक्ष्या च देव्या वात्स्यरदत्तया मह दिव्यं
वहनं समास्तो यथाकथञ्चिन्नियुक्तपुरीं प्रदर्या । नरवाहनदत्तश्च मचिवानुगतो
गुरूनुमग्य वाष्पापमाणघञ्जुरन्धकारितमुग्गस्तमेवर्षभकं गिरिं प्रस्थागान् ।

१. 'स्वाद्युमि णमुत्' ।

२. 'विशिपतिपदिस्कन्दोऽप्याप्यमानासेभ्यमानयो.' ।

३. 'नाधार्यप्रत्यये ष्यये' ।

तत्र च स्वराजसेवा तिर्यक्कार गतेभ्य सेवकेभ्यो भ्रूसंज्ञेत भुवम्, निज-
ससदि नामप्राह समारयातेभ्यश्च नामादेश सम्मानसूचकवस्त्रालङ्कारादि ददान्,
मुखत कारमारयायमानैर्बाल्मचिर्बैगोमुखाद्यैरन्यैर्विद्याधरेन्द्रनिर्हैर्मदनमञ्जुक्या च
सह सान्त पुरो दिव्येषूपभोगेवर्णवभाव वर्तमानश्चिर समुखमुवास ।

इति कौमुदीकथाकलोलिन्या कृदन्तनिर्देशात्मक
एकादश कलोल ।

१ 'तिर्यच्यपवर्णे' (समाप्य गतेभ्य इत्यर्थं) ।

२ 'स्वाङ्गेऽध्रुवे ।

३-४ 'नाम्न्यादिशिप्रहो' ।

५ 'स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वो' । (मुखशब्दे 'आद्यादिभ्य उपसरयानम्'
इति सप्तम्यर्थे तसि तेन मुखत इत्यस्य मुखे सम्मुखे कृत्वेति भावः) ।

६ 'अन्वचयानुलोम्य ।

॥ इत्युत्तर-कृत्प्रत्यया ॥

समाप्ता चय कौमुदीकथाकलोलिनी

❀ समर्पणम् ❀

गुणान्नेन कृताऽऽर्प्ये, लिखिता च निजाम्ना ।
 सातवाहनभूपाय, प्रेषिता या कथा पुरा ॥ १ ॥
 नरवाहनदत्तस्य, माऽभिप्रेतारधिर्मया ।
 कौमुद्युद्योतमालम्ब्य, समानि पद्मभि कृता ॥ २ ॥
 गुणाद्व्यस्य कथा नून, तद्भूपेन तिरस्कृता ।
 दुर्गुणाद्व्यस्य मे सैषा, कथ यो रोषतातराम् ॥ ३ ॥
 काममेषा गुणाद्व्यस्य, विदुषां शब्दकामधुक् ।
 त्रिद्वारपाशसितोदस्ता, गौर्गन्द्रेच्छोचनीयताम् ॥ ४ ॥
 इत्थ चिन्तानिमग्नेन शयत्य मनीषिणाम् ।
 समर्प्यते प्रकृत्या ये, गुणदोषप्रियेक्यिन ॥ ५ ॥
 त एव गां गुणाद्व्यस्य, पाणिनीयमुपसकाम् ।
 शार्दूली मुषा दुहन्येना, प्रीणन्त्यथ पितृन्नु च ॥ ६ ॥

❀ मङ्गलम् ❀

नम्रमेह वरदवय गुरवे श्रमाभवाद्दक्षिणाय ।
 भ्रात्रे ममाद्यगुरवे, धीमुष्णादत्तविदुषे शान्त् ॥ १ ॥

❀ शुभन्पुरीति ❀

(समाप्तोऽर्थं ग्रन्थ)

परिशिष्ट

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ

(पूर्वार्द्ध)

प्रथम कल्लोल

(पृ १) गिरीन्द्रजाजानि = गिरीन्द्रना (पार्वती) जिनकी पत्नी है अर्थात् शङ्कर । अनुनाधितवती = प्रार्थना की । सुध्युपास्यम् = विद्वान् लोग जिनका उपामना करते हैं, उनसे । मध्वरि = मधु दैत्य के मारने वाले = विष्णु ।

(पृ २) अत्यारूढ्या-अत्यन्त घृष्टता के कारण । अनभ्यर्हित=अपूजनीय । धात्रश= श्रद्धा निम्न अत्र है = विष्णु । वरिवस्यापर = पूजा करने वाला अराधक ।

(पृ. ३) दृष्टनष्टा = पीटा के लिये दिसलाल देकर अदृश्य हो गई । जनुषा = जन्म ने । अधीती सर्वासु विद्यासु = अनूर्ण विद्याओं में पारङ्गम । विशाल = वर्ष्माणम् = शालवृक्ष के समान शरार वाले ।

(पृ ४) विदयं विदयम् = मन्पूर्ण जगत् ।

(पृ ५) स्वप्रौढ्या = अपना प्रतिभा से । विपन्नः = नर गया । हृदयं स्फुटितम् = हृदय का गति बन्द हो गई, क्लेश देहावसान हो गया । विद्याभिगृह्णू = विद्योपानन के लिये जचन्द लालावित ।

(पृ ६) विधुर = बुरा या निम्नका स्त्रा भर गई हो देमा पुग्ध । अविधुरस्थिती-
त्यादि—जहाँ पर विधर लोग नहा रहते थे पर वह जर्ण शीर्ण देसा को प्राप्त हा गया था । वह बहुत बडा था किन्तु उनका एक दो मजिले गिर चुकी था । उनमें रहने ने जोर भय न था पर छाने जार्ण हो चुके थे । जिनकी छने गिर पडा था उन पक्षियों या घोटों का पक्षियों या उन्का रक्षण उनमें न था । अहीनम् इत्यादि—जो न छोटा दिवा गया हो-जहाँ कोई रहता हो, या जहाँ पर बडे बडे साँद रहते हों पर निम्नके रूपर गिर पडे हों । जहाँ देवता नहा रहते थे । भित्तियों बहुत पुरानी हो गई थीं एवं उनके जोड अलग हो जाने के कारण मकान बहुत जर्जरित हो गया था । वह नामनात्र का घर था किन्तु क्रिमा भा निराश्रित की शरण देने में अमनथ था । वह कई वर्षों का पुराना था किन्तु उनमें वर्ष ही अकेले रहते थे । देवद्रुग्ध = देवताओं का पूजा करने वाला । समवाप्त.....

द्विगि—य अन्तर्गत नान्ति के रूप में द्विगि हा निष्ठा या अन्तर्गत रूप हा न द्विगि था। दारिद्र्यद्वारिद्र्य = दारिद्र्य का द्विगि या अन्तर्गत रूप में द्विगि रूप का द्विगि (वन) न था।

(१ ७) युद्धम् = युद्धिया वहीदा। परविन्दुम् = परान् नञ्ज वान् के वारण। यात्रा = दत्ताना न (दत् १७२ का युद्धया)। प्रागांवायाम् भवाय = इन राज्ञो आन्दे व ७ क्रानो (आभागे) हेत। विप्रहिम् = गारभातो नान्त्।

(१ ८) प्रमदपरवश = मन्वत हाति। अवग्रहकृत = वशी न इ ने व कात्।

(१ ९) मुत्तनुदस्य = मोपर उठे हुए।

(१ १०) बाह्याहवि = नुक दा धान् मर मर कर।

(१ ११) मधी = वनान् श्रुते में। कश्य = शानो उर पुग्य। पद्मरसरभ्यता सुपञ्जमु = वामरभित हो गये। कैलेय = शिलावन।

(१ १४) वामितेरया = वान के। मलमहकमाग्रम् = केवत् से वेदी। प्रायजादान् = प्रतिदा वा।

(१ १५) चन्द्रार्थं दावा = गला दरा का या ५६ देव। परिवुद्धि कैलेयके = चारो आर मोजन हुए कुष्ठो म। नेमनप्र = भाषा न। निशान्ति = पर। पारदारिका = व्यभिचार।

(१ १७) कतिस्कृत = वही वही से आया हुआ। कश्कान् = वीन वीन दा क्या क्या। निष्प्रायूहम् = निविप्र।

(१ १८) मप्यन्धाधु = अधेरे (मूय) कुपे व अन्त। पयस्याशरय = गग वा विन्धी भा प्रकार वा अपद वत्। अतिभवकान् = भास व कान्। धूर्तिवै = अग्रमन्त में।

द्वितीय कल्लोल

(१ १९) उद्ग = वत् मे। अनुप्रासादवातायनम् उद्ग्रापात् = मरुत के शिखी की ओर ऊपर दत्त।

(१ २०) वैमारिण = मरुत्। अनेता = निरराध। निमि = मरुत्। अवा कृतवर्षयूनि = उमरी बना पूरी करके। विशुनयति = शूनिन करता है।

(१ २१) दूनेन चेतसा = दुगा मन से। अनेहममनैषम् = कान्त्त मिया।

(१ २२) हर्षण = मिह। मिश्रभूटवमुद्रीणम् = मिश्रदेव का उद्गीर्ण कर शिवा।

(१ २३) घातवग = हरा मे दूट कर गिरा हुआ। समया = मनद। अनामकम् = इन्ने वट कर।

शब्दार्थ पर टिप्पणियाँ]

(पृ २०) चिरण्टी = युवति स्त्री । भ्रातृपुत्र = भ्राताका ।

(पृ २६) उपैनामन्या = इसके सामने दूसरा हुआ है । अन्वेन मर्त्या = इससे
बन्धन कृत्युलार में को न्हा । मासानुद्दिग्ध = वह महान हुआ ।

(पृ २७) शैषायुष्क = शेष आयु की ब्रह्मचारी रहकर व्यतान करने वाला ।
सिंहो = सिंह और सिंहिनी । आदायचर = लट् चलने वाला ।

(पृ २८) व्यायुक्तिकायाम् = एक टमरे के ऊपर चल मानने का काम में ।
वशा = हस्तिनी । स्वप्नक् = स्वप्न देखने वाला । सम्पन्न विरक्तस्येति = यद्यपि म
हान्तरन्तर कियों से युक्त हू निर भा य संपूर्ण न्तरि मत्त उमा प्रसार रमणोर
न लाला देने पर विरक्त व्यक्ति को अत्यंत कोमलता स दर का न आया लगता हो ।

(पृ २९) उद्धन्धिन उपस्करते = जिने अत्यन्त मन्धिन फूलों के मापक
में नि । तले मन्धिन हो जाता है । प्रका प्रकार अत्यन्त से मूल भा विज्ञानों के
स । रङ्गकर उनके गुणों को प्रकाश कर लता है । सानुशय = रक्षाताप या ग्लानि स
युक्त । प्राधानी = प्रधानता । हीनाहार = मोहन छोटकर । सयतव्याहार = नीत होकर ।

(पृ ३०) इत इत = महा से चलकर । अननुभूताशनायोदन्य = जिने भूत-प्याम
न लता हो । तुभुक्तावापान = भूत के टर करने वाक ।

(पृ ३१) आम् = हों । भगवन् अधारय = आप नर इस शपनोक्ष के
काम था । आप को यह मुक्त अवश्य देना था—अर्थात् इस रूप में आप को मेरा उद्धा
अवश्य करना था । न को वास्यायसूयिष्यति = इसका कौन निन्ता न करेगा ।

(पृ ३३) स्वजवेन आस्थ = अपने वेग में गल्ल का गति को भा निररुद्ध
करन बाल घोड पर सवार हाकर । अभङ्गुर समये = अत्यन्त शुभ लग में । धरा
तुरापाट् = दृष्टी का इन्द्र (राजा) । सायुगीन = मग्न करने में अत्यन्त प्रबाण ।
महाध्वाध्वनीन = महावाक्ता का पथिष्ठ (मृत्यु को प्राप्त) । वीतासुदेहम् = जिसके शरीर
से प्राण निकल गये हों (मृतक) ।

(पृ ३४) शरीरस्त्रदाससम् = जिसके शरीर से बस्त्र खिन्क गया था ।

(पृ ३५) लूनपत्तनीनपत्तीव = जिसके पर काट लिये गये हों ऐसे वृद्ध पशु-
का तरह । तस्मै राज्ञे राष्यमान = उम राजा के विषय में शुमानुभ पूछा गया । याथा
कथाचेन = तिम किन्ना तरह (बजा कठिनाइ से) ।

(पृ ३६) व्यनीयत = शिथिल किया गया । बलयी = बन्ध से युक्त । भूपतये
अचाट्रीव = राजा ने सातक को एक मनोरमक कहाना करने के लिये प्रवृत्त किया
(बन्ध) अन वह बोला । एव द्रुवाणाय सगतकायानुगृणन् नृपति = इस प्रकार
बोलने वाल सपनक को प्रो-माहित करता हुआ राजा ।

(पृ ३८) सा असुरमुता अभिलापावज्जनाय मे समपद्यत = उम दानव-बन्धा
न मुक्त धोता दिया ।

(५ ३९) आत्रन्दिवीभ्यः = उहाँ ने रोने की आवाज आ रही है' इति उक्तम् ।

(५ ४०) साक्षिकः = सति (योग) में चन्दने बाण = अघातोहा । वृत्तुगाय
मन्यमानः = तिनके की तरह कुछ मननता हुआ ।

(५ ४१) हस्तेकृत्य = विवाह काये । अन्तःसात्रा = अन्तर्गत । अर्पितत-
मिषः = वह गत विना वर ।

(५ ४२) सात्राकरोत् = उमरे अधान कर दिया (उसे दे दिया) । अनन्य-
सन्ततेः = जिनके बोध दूसरी मन्तान न थी । स्वापतेयम् = धन ।

(५ ४३) सजायाजातः = रक्षा और पुत्र के सहित । क्वच्य ष्व = प्राण बाण हा ।
पेद्गपर्यमादिदेशः = इन भाव की (बात की) आशा दा । अभिप्रेणयितुम् = मेना पर
आजना करने के लिये । राजन्वती = जिनमें सुन्दर राजा हो । अभिप्रेणयिष्या = मेना
सेवर चढाई करने की इच्छा ।

(५ ४४) राजसेनिः = राजसेन का पुत्र । गृहाणेमममिमस्यसेरस्य...स्यम्
(गृहाण + इमम् + असिम् + अमि + असे + अस्य) = इन लक्ष्यार की ली, हमरी
महापता के कारण तुम्हारे शत्रु लक्ष्यता पराजय नहीं कर सकते । अत्रशस्तेर्म = जिनके
बोर्ड पाव न हुआ हो । सुषिरान्तरम् = दूसरा शिष्ट । अनवाप्तपधानप्योत्तरा =
मनुजित उत्तर न पाकर ।

(५ ४५) आमुरायणी = अनुवन्द्या । विनारदिशा = कृष्णता मे । तुरापाट् =
रुद्र । रते प्रति = रति की प्रतिनिधि (रति के समान) । म...जटयः = अन्धकार
शक्तिगणी व्यक्ति के अतिरिक्त उमे बोर्ड दूसरा सरलपूर्वक नहीं कर सकते ।
प्रतिश्रुत = प्रतिष्ठित । प्रतिवाचिकः = प्रति मन्देश (मन्देश का उत्तर) ।

(५ ४६) प्राप्स्यंश्वय = बन्धन के द्वारा अनुकूल काये (बन्दी करके) । कामंजम् =
मन्देश सुनने के पश्चात् करने योग्य काम । अद्रमः = लक्ष्ये विरते बन्धु । मितद्रम =
हाथी । अनालोडितमन्त्रिगालोडितः = मन्त्रा का बतों पर ध्यान न देना हुआ ।
उपरीणयन् = बीणा बना कर गाना हुआ । असयन् = लक्ष्यार में मारना हुआ ।
सुहितः = मनुष्ट ।

(५ ४७) अरक्षुगाय अरक्षोच च विनीतवचनम् = गाँवने उत्तर और विनय
करन शील कर । आर्जवाद्वा = लक्ष्यार के बनीभूत । एसाद्दम् = लक्ष्यार शब्दों के
जाग बन्दी । समवेत्य = पत्र होना । एनवाम् = शम्भो । गन्धर्वशिवाया...नाथ-
ते स्म = गन्धर्व शिवा का शान प्राप्त बन्धु दुर्बल और गव काम भूत पर मल दह
वाचन ली वि श्वर को ज्ञा मे मुने बीणा बनने की बन्धु का विदेश परिचय हो ।
उन्नामनम् = बध । उन्नमनम् = पुत्र लेना । अत्रागतानां स्वयननम् = अपने प्रान्तों
का मथा मोक्ष । सा...दीव्यत = अद्भुत प्रान्तों की बन्धु मल लक्ष्यार भी । आह्वय = मन्त्रम् ।
आह्वय = आह्वय विनीतवचनो हि (लक्ष्यार के वाक्यके महापार इति अर्थवर्णने

शब्दार्थ एव टिप्पणियाँ]

घन)। मा च प्रेव्यतेति = अपने माम और रक्त को हबिस्वरूप छाग का चर्को का तरह, चमकता हुआ तन्वार चाल मग्नारूपा अग्नि में मन गाले। बहुकृत्य = बर बार (बार बार)।

(पृ ४८) न *मयका (आश्चर्यमस्त्यस्मिन्नियाश्चर्य) = मैं वत्सेश को छुगा हूँ। इसमें कोई आश्चर्य नहीं। प्रतिष्कशम् = सार्थी को। इद वातप्रम्यामासितम् = इस स्थान में मृदा बैठे थ।

(पृ ४९) खलति = गथा। चुह्ल = चिमथा (निमका औरों ठाक न हों)। अवटीट = नक्षत्रिपग। तुन्दिभ = बला नामो वाला। दन्तुर = बडे और उन्नत गलों वाला। प्रजु = टग गों वाला। विप्र = नक्षत्र। यन् इतस्तत = इधर-उधर घूमता हुआ। गृहीती दृग्गवेशे = वपत् वेशधारा। असुक = वह।

(पृ ५०) शुचा नामनीश्वर = शोक के कारण अपने आप को न मभाल सारा परिकलिती तद्भावे = उमके भाव को मनन्य गया। वत्सेशे प्रसिता = वत्सेश के पाने के शिथे अयन्त उत्तुन।

(पृ ५१) सिमस्या सीमाया = सारा सामा के। सिमकेषु यामिकेषु = मव प्रहरियों के। अनुपदिक = अनुमरण करने वाला। उपगिरम् = पहाड के पाम। कणेहत्य = पेट भर सन्तोषपूर्वक। निर्नरीभूतशरीरा = दिव्यरूपधारिणा। अवशी भूता वशीभूता = वशा गन् के तान अथ है (१) बध्या (२) खो (३) हस्तिना। एक हा शब्द यहाँ तीनों अर्थों में प्रयुक्त किया गया है अर्थात् अवध्या, विषाधर का पहाड मैं अपना इन्द्रियपरवशता के कारण शक्ति होकर इस जन्म में हस्तिना हो गई थी।

(पृ ५२) सद्रुम् = रहने वाला। एखितुमना = (इय गती - गतुमना) जाह के लिए इच्छुक। पारिपन्थिक = चार। उपयका = पवन के आनयान का भूमि। पथा = ठाकरा वन। वल्ली पल्लीम् = सुन्दर सुन्दर बेलें और पत्त जिम्मे आस पाम वनमान थ इस प्रकार का अपने मिह मित्र का वस्ता के। समयया = पाम। समययाचकार = वन्य व्यतात किया चण्डमहासेनरूप्येण = चण्डमहामानेन के पाम से आये हुए।

(पृ ५३) मनुवपरिवृढ = मनुष्यों का प्रभु (राज)। वत्सेशमापृच्छय स्वगृह गमी = वत्सेश मे बिना होकर अपने घर जाने के लिए आहुक। तत्तदुचितपदेषु अधिहृत्य = यथोचित पदों का अधिकार लेकर। अधिकौशम्य्याम् वत्सेश = कीर्तावा के स्वामी वत्सेश ने।

तृतीय कल्लोल

(५ ५४) अधिकांशाम्बि = बौद्धाणां भेदः । सुमञ्जनविद्वज्जनम् = मञ्जन और विद्वानों का मन्त्रिण एवं उपाधि । ह्युद्वेजनप्रजापीडनकम् = दुःखन भेद प्रजापादरों का अर्थवन्ति । माचरम् = एक अध्याय का भाष्य विना परित्याग विधे (अर्थात् अध्याय सम्पूर्ण) । ममाङ्गम् = शिक्षावर्षादि सम्पूर्ण अर्थ पर्यन्त । औपविहनम् = उपदेशः ।

(५ ५५) उद्यतितचरम् = पदार्थ वा पद दिव्य है । सम्प्रद्वेषति = सम्प्रदान प्रदत्तः । अपहर्षणी विमर्शे = शोभा भावविमर्शों के साथ की हुई मन्त्रादि है । सौषर्यम् = उपदेशः । बहुविधि = अर्थवन्त इतिगत्याः । निश्चयचम् = निश्चयः । रथवृत्त्या = रथों का मन्त्रः ।

(५ ५६) शुभनिकार्यम् = सौभाग्यकारिण्य के लिये । वैवाप = पूजना । अट्टाटवा = शरणागत भन्ता जन्तः ।

(५ ५८) प्रयोधितचरी = त्रिमे पदार्थ का मे मन्त्रादिवा मन्त्रादि । प्राह्मिगिष्वा = प्रज्ञान कर्मा । प्रतिमगधान् = मन्त्र का भोग । आशुशुद्धिना = अर्थः भेदः । शान्ति-मिदम् = अर्थात् मन्त्र । पालित = अर्थवन्तः । द्ये = मन्त्र भेदः अर्थात् दन्तु जह जगत् मे पर वा चर दिव्य । आयतीगिये = मादहातः । उपानक् = भाष्या, चण्य भन्ता ।

(५ ५९) उपद्वरे = उपान्तः भेदः । हृदयाम्बान्ताम् = हृदय के दाम भेदः ।

(५ ६०) प्रथगा = उद्यतः । सादिन = अधारोदा । परत = पर वा और से । नैपण्यानाम् = पात्रालानाम् = कन्यान्तः = हृदय की भावना । बुध = मन्त्र । अधीय = लोको का मन्त्रः । घृहण = हाथियों की विद्या । द्वेषण = दोषों की निर्दिष्टनादत्तः । इत्यन्तः शोभा वा रथ गीतन का अर्थ अर्थवन्तः दन्तु । वात्र = अर्थवन्तः से परिपूर्ण, दीन मन्त्र वा अर्थवन्त म परिपूर्ण होकर बन हुद रथों का मन्त्रों से, रथ ग पने वाले दोषों म पर रथों के मन्त्रों से सम्पूर्ण माने भर गये ।

(५ ६१) शुभंयु = मन्त्रपूर्णः । पुरन्धी = दन्तः पुरन्धरः । म्वा = मूष्या = नखगुरादि म्वा । भोज्या = भोजिवः । सुमिष्वा = नैपण्यो, दास्यो । पालीश्वर्य = विचार कर । शान्ति... मोदकै = शान्ति, हृदय, वेदा मन्त्र, जन्तः, दूध काद कर बनाई कर, समुद्रा मन्त्रादि तथा मन्त्रः । यवागु = अर्थवन्तः, दन्तः, व लोको, शान्ति, शान्तुमा पदार्थः । शुभामुनतेमने = शान्ति, अन्वितः, बन्धी । शान्तिरिक्... श्रुतै = दास्य जगत् इत्यादि लोको अर्थवन्तः बाल्य विविध कर्तुओं तथा पर्याप्त वा परमुनियत परार्थों से लोको हुद तथा हृदय, मीन, इत्यादिना, धनिवः, कर्मा विधे मीन र व दि मन्त्रादि से पूरा भावना, उद्द, मूष, मन्त्र, जन्तः और मन्त्र की दास्यो से । उद्यमन्त्या... शाकै = अर्थवन्त मे मिलित पर अधिवर्तिग अर्थ, मन्त्रादि से भर करु... अर्थवन्त, शान्ति, म वा पदार्थ, कथुमा, शान्ति, मूषा, शान्तिरिक् (बन्धी), कुदन्त, वेदन्त, अन्तः ।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

इत्यादि अनेक शाकों से। स्वादिष्ट * * व्यञ्जनै = स्वादिष्ट भान, रोणियाँ, दहा-बड इत्यादि अवर्जनाय परम व्यञ्जनों से। स्वादुङ्कारम् = विना स्वादवाला वस्तु को भी स्वादिष्ट बनाकर। मूलकोपदशम् = मूल काट काट कर। अखिल भोजनादी = जब प्रातिभोज में खाना पाना समाप्त हो चुका।

(पृ ६२) प्रायुणिकान् = मेहमानों को। व्यतिकरम् = धम्ना को।

(पृ ६३) उचेलिमम् = बतलाना चाहिये कहना चाहिये। उपनिपकृत्य = प्रामाणिक मानकर। तनूनपाति = अग्नि में। मध्येकृत्य = मध्यस्थ बनाकर। निवचनेकृत्य = चुपचाप होकर। उपाजेकृत्य = दुबलता प्रकट करके अचानक विनम्र होकर। अपरिगणितशितानशित = खाने न खाने का ध्यान न रखत हुए कारिकाकृत्य = काम करके। अकृतोभय = निमग्न होकर। तन्त्रक सुव = नवान सूत्रों में बन् हुए पक्षों को भला भँति धारण करने वाला।

(पृ ६४) वार्तम् = कुशल मङ्गल।

(पृ ६५) महाबल = अत्यन्तशक्ति वा बहुत बल सेना। मागध = बचना करने वाला अथवा मगध देश का। मागधम् प्रशस्तिम् = मागधजन राजाओं का प्रशस्ति गान करत हैं। मागध होत हुए भा प्रशस्तिगान न करने वाले इम अध का प्रशस्ति में विरोध है निमग्न परिहार—मन्थदेन का राजा होत हुए भा अविगत अर्थात् अनिन्य (प्रशमनाय) कर्तव्य—यह अध करने पर है। वर्णका = गाउन की तरह का ढाला बस्त्रविशेष। वृषाकपायी = लक्ष्मी और पावता। अप्रायी = अग्नि का पला दसु की स्वाहा नामक कथा। मनायी = मनु का पला शतरूपा। काण्ड = धम्ना या जरीव (एक नाप)। पुरूप = पुरुष या पात्र अरलि का एक नाप (बद्धमुष्टि करो रश्मि सोऽलि प्रसूतं हुल)। वृषली = वृष (धम) की ग्रहण करने वाल का पला अथवा वृषल का पला। गोपी = गोपपला गायों की रक्षिना अथवा इन्द्रियों को बस में रखने वाला। अश्वपालिका = घोनों का रक्षिना एव चितन्द्रिय (इन्द्रियाणि हवानाहु)। वामोरू = सुन्दरा।

(पृ ६६) अवामोरभार्या = अवामा - (सल स्वभाववाला) उरु = कर + भार्या = स्त्रियाँ। देवमातृका = वर्षा के जल हा पर जावन निमर करने वाला (जहाँ पर प्राणियों या खेता आदि का काम वृषादि जलाशयों से न चलता हो)। अनासिका = बेकार बैठे रहना या विना नाक वाला। सुपदी = सुन्दर पैरों वाला। सदासी = चतुरस्र भे, सुक. १. सुद्वह्वर्यवर्षा = निममें बहुत से घृणिय और वैश्य हों। असद्वह्वर्यवर्षा = निममें बहुत भा अशिक्षित श्रष्ट कन्याएँ न हों। मन्दुरा वाहाम् = जहाँ पर पशुशाला में जानवरों से बँधे हुए बहुत से हाथी तथा अरबी या काशुला घोड बनाना थे। गृहपालित कर्णजाहाम् = जहाँ पर शालू हिरने सुरों से अपने कानों

का मूल भरी सुख्या रहा थी। शतश्रीती=सौ रूपों में सगरी दुर् (बहुवचन)। घटोत्ती=घट के समान बने-बने आसन वाली। अनह्वाही=गाय। राजमहिरी=राजमने का शिवो या भैंसें। प्रजा=बहुत पैदा होने वाला। अजा=बकरियों। दैपमणि=घोंटे के रत्ने की एक भीरा ('द्वयमणि' शिवे, अथ वण्डावने च कौमुदे' शिव विष) जो कि बड़ी शुभ मानी जाती है।

(५ ६७) पक्षपागम्रोडाभि=सुन्दर उरस्थ वाली घोड़ियों। द्विभ्रमेल्-
कामि=दो कड़ों के बदल में रागीदा दुर्। सदागतिसम्मुखीभि=सदागति (बहु
रथा हर समय समन) के लिये प्रस्तुत अर्थात् जो प्रतिकूल वायु में भा वेत्सुंर
हीट मरती थी या जो हर समय हीटने को प्रस्तुत रहता थी या जो मत्त +
अप्पी + अगति = चारों ओर समन के लिये प्रस्तुत रहता थी। अपरपति=
दूमरा पति या दूमरा मातृक। मदानभोगमयीभि=(म + दा + भोग + मयी)
प्रस्तुत मात्रा में दान और भोग करने वाली अथवा मदा + नभो (वायु) + मयी
अर्थात् हर समय वायु मत्त से बनी दुर् जैसी प्रताप होने वाला। ह्यी=घंटा।
अश्वपन्नवसमूहस्थ=पैसा रथ त्रिमूर्ति से घोंटे जुते हों। अलोका=रत्न-रथ।
सभयसामन्तलोक = त्रिमूर्ति माध-मध-ममन्त लोग मल रहे थे। नागानिभकचरी=
सौर व समान वाली प्रमाथिन चोरी। शोणीम्...शारीम् = उन उन रणों की महिरी।
शैनी = श्यामवृक्ष। शूरी = मिश्रभाषिणी। शूरीका = मिश्रित या दाग। गह = पति
करने के लिये रणदुर् बनता। महिरीयहभा = अपि घृपोत्पादिन = महिरीयहभा
= पैसा, शूरी-पारी = पैसों को जन्म देने वाला इस अर्थ की प्रकृति में विशेष है (शैनी
से महिरी में पैसा नहीं उद्वृत्त लिये या मत्त) इसका परिहार—महिरी = रानी तथा
शूरी = धम—इस अर्थ में है अर्थात् वे लोग रानियों के शिव हों हुए भी अत्यन्त
धर्मिय थे।

(५ ६८) प्रातिभेन प्रहसूत्रणेन = अदनी प्रविभा में प्रहसिदना करने के कारण।
उपनिषदा च गोष्टया = पाग-नाम बैठ कर की जाने वाला लोका में। गीतया च
गीतया = गाये हुए सुमधुर गान में या गाना में। सुवर्णमयेनालंकारेण = सुन्दर धमकीने
होने के लिये अथवा सुन्दर उरस्थ लक्ष्मीयुक्त से। प्रहृष्टेन हृदानुरोधेन = उत्तम
अभिप्राय के अनुरोध में (उत्तम लक्ष्मी के अनुरोध में यह अर्थ भी व्यक्त है)। प्रगाद्धेन
गुणेन = प्रमत्त कर देने वाले गुण में या प्रगाद्ध-गुण लक्ष्मी में। आर्णवीचिकीभि =
सूत्र में सूत्र वालों में अथवा आर्णवीचिक विद्याओं में। प्ररथानप्रवीचिकीभि = प्ररथान,
गाना उपनिषद् ही के उपदेशों को प्रस्तुत मात्रा में मानने वाली होने के कारण इन्हीं में
जैम बनी दुर् अथवा प्ररथान में (अदनी जैम-दात्रा में) वर्तमया (वैदिकी) के ही
उपदेशों को प्रस्तुत मात्रा में मानने वाली। साहित्यविप्रदिगीभि = गरीर भारत लिये
दुर् महिरी के समान। अविप्रदिगीभि = बन्धन करने वाली। अत्रगतयाभि =

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

(१) चिनके बच्चे नहा पैदा हुए (२) बकरियाँ । अनजातनयाभिः = (१) बकरियों से मिल
का बन्धायें (२) नाति से युक्त । निर्जरायुतनयाभिः (१) (नि + जरा + अयुत + नय) =
जिनमें जरा (काल का बन्धा) नामन राक्षसा का जैसा हजारों चालें न था । (२) (निर्जर +
अयुत + नय) जो देवताओं का जैसा मैकटों नातियों को जानता थी अथवा (३) (निर +
जरायु = गर्भारण + ननयाभि) चिनके बच्चे हो चुके ह । द्वयहीन = दो दिन की अवस्था
के । मासीन = एक महाने के । द्विसमीन = दो वर्ष के ।

(पृ ६८) जरती = वृद्धा । युवजरती = जो न युवना हो न वृद्धा ही हो पर
युवना होत हुआ ना वृद्धा जसा लगता हो । विश्वामित्र * त्रिविष्टपम् = विश्वामित्र
के द्वारा निर्मित त्रिशङ्कु के रहने के लिये कृत्रिम स्वर्ग । पुंगवा = बैल । गेहेनर्दिन* =
घर में नाँदने वाल अथात् घर में बैल हा नाँदत थ, पुरप तो इनने शर थे
कि घर हा मैं अपनी वीरता न हाट कर समाप्त में भा वारता दिखलाने थे ।
पात्रेसमिता* = पात्र में टाल जने वाल पदार्थ हा वर्तनों में रक्क जाते थे, मनुष्य
ऐन न थ जो कि काम कुत्र न करने हों पर खाने के समय घर में उत्स्थित हो जाते हों ।
द्वित्रभूमप्रासादा = दोमण्डिल निर्मितले महल । वैयाकरणखसूचयः = जिस वैयाकरण
में कुत्र पूछा जाय आर अभ्यास न होने के कारण वह प्रश्न को मुला देने के लिये
आवाज की ओर देखने लग उसे 'वैयाकरणखसूचि' कहते हैं । व्याकरणका* = जो
व्याकरण ज्ञान के कारण घमंड करता हो । मीमांसकदुर्दुष्ट्याः = दुष्ट वा कपट
मामामन्द ।

(पृ ६९) प्ररूढ * खट्वा = प्रगाढ निद्रा आने पर हा जो खनिया पर मोते हैं ।
खट्वाखट्टा = वैशादि अभ्ययन पूर्ण होने के पूर्व हा ऋक्षचर्यावस्था में जो खनिया में
मोने लगता है उसे खट्वाखट्टा कहते हैं । देवनाह्वणा = देवताओं की पूजा करने वाले
ब्राह्मण । ब्राह्मणध्रुवा = नामनात्र के ब्राह्मण, दुष्ट ब्राह्मण । देवाना प्रिया* = मूर्ख ।
दूणाश = दु साध्य । कालिक = चिरकाल में आया होने वाला । चेत्रिय = दूसरे जन्म
में अच्छा होने वाला । आमय = रोग । अगदङ्कार = वैश । भिषकपाशाः = कुत्सित वैश ।
तीर्थस्वांश = वीरों का तरह व्यवहार करने वाले शार्थों के पण्डे इत्यादि । आणक
कुलाल = कुम्भित कुलाल । कौशाम्बी सिद्धा = कौराम्बा में प्रसिद्ध । दानशीण्डा* =
बड़े बड़े दानी ।

(पृ ७०) नीरन्ध्रतगवाचैः = सारे गवाशों में व्याप्त । सौन्दर्यवञ्चिततापिच्छैः =
अपना शोभा के आग तमालनालिमा को भा तुन्द्र करने वाले । पिच्छातपत्रायमाण-
धवलतपत्रः = धवल आतपत्र के ऊपर काश्यों के पटने के कारण निम्नका धवलतत्र
मयूरपत्तों में बना हुआ जैसा प्रतात होता था । अश्रीत * कलापैः = खामो, पिभो,
निकालो, दो, इत्यादि कहने एक खाते, पीते, निकालने देते इत्यादि कामों से ।

चतुर्थ फह्योल

(५ ७१) सुधर्मान्वमेनमभमण्डपद्वयादगतस्य = (सुधर्मा + भवन् + इन्द्रम
 नानाव्यापकस्य) सुधर्मा = देवमा (इन्द्रमा) उम् । ३. इन्द्रम = इन्द्रके
 ५३ (उम् के सम्मान) राजतना के सम्मानगत । इन्द्रमा के सम्मान ममा के सम्मान
 मन्त्र के दृष्ट । अमण्डपम् उद्वेषितम् = अर्धे हो गया । अण्डप हो गया । ममा
 विद्या । मणीद्वया गिरा = अग्ने और प्रान्त वरी, इन दोनों में । कर्मा = काम करने
 वाप, नवम् । शेषधि = राजान, निधि । अवष्ट = मन्त्र ।

(५ ७२) चिरभूमिष्टम् = बहुत दिनों से भूमि में गया हुआ । धेर्जाभूतेषु धे-भि
 कृतसैनिकेषु = एव हा प्रसार म अक्षमाद म अविरोदाकार करने वाला, के म दूरे हो
 धि बहन ह । म री नर व्यवसाय के द्वारा अविरोदाकार करने वाला सैनिक उर
 पदि बंध कर रहा है ।

(५ ७३) गतता = हृदयों का समूह । अधीय = पाठी का समूह । पदिक =
 पैरस । धानुष्य = धनुषी । आमिक = मन्त्र का करने वाला । प्रायिक = मन्त्र का करने
 वाले । पारधधिक = परम का करने वाला । शाकीक = र्शिक (र्शिक) से प्रहार करने
 वाला । अग्यमित्रीण = (अग्ने + अग्निवा) मनु के भी । विराजन्त्य = सुगम
 राजा । भूपतिकुञ्जर = [कुञ्जर, कुञ्ज, कुञ्ज शब्दादि मन्त्र उद्घाटन मन्त्र का करने
 लिये मनु होन है । नक्षत्रम मनुद्वय शब्दादि] मन्त्र राजा । मर्मदा = मने
 दाहनाओं से मन्त्रमन्त्र बन करती ।

(५ ७४) शोवसीयसम् = मन्त्र स्य । प्राचीनिक = मन्त्रिक । आर्णविक =
 अनुद्वय । चन्द्राकृष्टाकरवालेन = चन्द्रधारा, दूर बहुत बड़ा मन्त्र स्य । प्राति-
 पथिक = चर्चानां के पर पर पर हर मन्त्र विम टालने वाला । स्वागतिक = स्वागत
 करने वाला । नेकप्यम् = पर प्रसार । कागुरस्य = बापर ।

(५ ७५) आरण्यक = मन्त्र आरणी का हाथी । मपघातरोम् = मन्त्र मन्त्र
 कर अदन्त पाठित निदा । अणुहरीण = पर मन्त्रो भर म निदे अणु म मन्त्र ।
 मन्त्रित " " मन्त्रित = मन्त्र मन्त्रे र्शिक कर । अवस्यन् = मन्त्र में मन्त्र कृष्ट वाला
 धा । प्रातिपौरविवा = दीप्य । महीममेवला = (मही + इन्द्र = मन्त्र) विन्दे
 चारों ओर समुद्र हो । महीमहीन = मही भर में पूजनीय ।

(५ ७६) परगु = मन्त्र, निगत ।
 (५ ७७) प्रातिद्वारिकम् = दरव द्वारवाले से मन्त्र जान वाला । पापितकम् =
 मन्त्र से मन्त्र । सुपगन्धि = मन्त्र में मन्त्र (मन्त्र) के लिये मन्त्र हो । इन्द्रमन्त्रिक =
 मन्त्र मन्त्र । इन्द्रिष्टम् = मन्त्र । ध्यातानुत्ति = मन्त्र बनने के द्वाारे मन्त्र

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

ला चुकी। निष्प्रवागि = बिल्कुल नवान। मनोहृत्य = मूत्र से भर, मन्त्रोप होते तक। अज्ञसा = वास्तविक वा तात्त्विकरूप से।

(५० ७८) वैतनिक = वेतनोपनीवा। वरिनक = वस्तुओं के मूल्य से चाविकोपानन करने वाले। सयाकुर्वन्नि = मोल ला जाने वाला वस्तु का बयाना करके। आपमित्यक व्यावहारिकै = किन्ना वस्तु के बदले में (In barter) प्राप्त वस्तु आपमित्यक कहलाना है अतः वस्तुओं के आदान प्रदान करने का व्यवसाय करने वाले। आपूपिक = पुत्र या मूलपुत्रा बँचने वाल। लावणिक = नमक बँचने वाले। गान्धिक = रत्न इत्यादि सुाम्भित पदार्थ बँचने वाले। कौटिल्य = घर में हा रहकर स्वतन्त्रतापूर्वक बढद का काम करने वाल। भ्राष्ट्रमिन्ध = भरभूना (भड होकने वाला)। भास्त्रिक = लोहार। शीर्षभारिक = शिर पर बोना होने वाले। वीवधिक = बर्ही पर सामान ला जाने वाले। निष्टय = चण्णाल आदि निष्टय जगि के लोग। दैष्टिक = जो भग्य को हा सब कुछ समझते ह। जनुपान्ध = जमान्ध। शमनसदन = यमपुत्र। प्रत्यप्र = ताया (नवीन, तादात्मिक)। साग्रहार = रानाओं के द्वारा ब्राह्मणों को दान हुआ माफा (भूमि) को अत्राण कहत ह, उनके समेत।

(५ ७९) अथथाकान्या = उदात्तानतापूर्वक। शरण्यु = शरणांतरक्षक। पार्श्वतीया = पास बैठा हुआ। प्रेष्ट = अयन्त प्रिय। जान्मिक = जन्म लेने योग्य है।

(५ ८०) अस्तुङ्कार = स्वाट्टति। घणी = कश्चारा।

(५ ८१) सार्वम् = सबके हितैषा। पुण्याहम् = गुभदिन। लोकमृणम् = लोकप्रिय चिह्नान् = चिन्ना जालों वाले।

(५ ८२) परदुःखदृश्य = दूसरों के दुःख को कठिनाई न समझने वाला। सिद्धावासमन्ववसिते = सिद्धावास के पास वतमान।

(५ ८३) मन्वुलिङ्गै = क्रोध प्रकट करने वाले। प्राभृताथम् = भैरव लिये। रिसया = मारन का रण्डा से।

(५ ८४) एतादृशरूपरूपा = इस प्रकार सुन्दर रूप वाला। कौतस्यादि = अमानस्थानादि। विशारदिमा = चातुर्य। विलाभिमा = वैदध्य। शराह = घालुक।

(५ ८५) अनुलितवन्निकम् = बहुमूल्य। अशिथियत् = चला गया। पीलुकुण = फले फल। निष्कुलाहृत = निनका छिलका निमाल दिया गया हो। आशितभव = भोजनवृत्ति। मि माशयिकम् = निश्चितरूप से, हममें कोई मन्देह नहा।

(५ ८७) बहुकर्तृकम् = बहुत से व्यक्तियों के द्वारा मग्नादित। पतितजम्भ = निमके दाँत गिर गये हों। शरीरकम् = तुच्छ शरार को।

(५ ८८) परिणीतपूर्विण = निमके पहले विवाह किया हो। सप्तसप्तिसप्तीन् = सात = घोडा सप्तसप्ति = निमके रथ में सात घोड जुते हैं (मूय) उसके घोड। कर्क ॥

२१। द्विरमनजननी = द्विरमन = मी + जन = मी (पद)। तचरद्विरचकथमु
 च्छा = मी के विराम इति।

(१ ८९) पीयूषस्यापि स्युः = चरद्विष्य मूल के सिद्धमत्र ही पद हों। विनाश-
 मपयन् = नष्ट हो गये। अकल्पयतिदेहायै = नष्ट करके दिये।

(१ ९०) अन्यप्राप्तुः = दूसरे के द्वारा जो न मह मरने वाला। अतिकर्मीक्रिय-
 माणम् = मरने वाला हुआ। अयदमुदिते = (अय = अय + अमुदिते = मरने के दिन
 के लिये)। अनामोऽनामा = निरुत्पत्त और मरने में अतिरिक्त कोई दूसरा। यमभमा =
 यम भ - मरने।

(१ ९१) संघातरात्रेषु = दूसरे मरने के लिये के पञ्चाशत्। माहेषम् =
 मरने। स्वापतेषम् = पानी। नादेशम् = (न + अदेशम्) अनादेश। दृष्टानम् =
 दृष्टान् मरने योग्य। यदुदा = धान्यम् = बहुत भा अनाज, अनेक बरान, बर
 मरने योग्य, बर मन अत्र। पञ्चनिष्क्रियाम् पञ्चमोदिकाम् = तीन-तीन पञ्चाशत्
 मरने योग्य पद। मामिकम् = मरने के लिये।

(१ ९२) विराट्प्रारण्यैर्भूमामानम् = वाणा व मरने के द्वारा जो बरान
 मरने अनाज मरने योग्य के गुणों में मरने। द्वितीयाभार्यस्य = दो पद वाला।
 भाषांमहायस्य = द्वितीयाभार्यस्य मरने के लिये। रायी = मरने के लिये।

(१ ९३) नानुसामीना = (न + अनुसामीना) मरने के लिये। जनन्या = जन
 के लिये (अनुसामीना मरने के लिये)। विदुमघनि = मरने के लिये। यीतर = मरने।

(१ ९४) अन्धघटकन्यापेन = अन्ध के द्वारा बरान मरने के लिये (अन्ध
 मरने के लिये)। मर्यै = (मर + ऐ) मरने के लिये। प्राप्तनिष्ठित =
 मरने के लिये मरने के लिये मरने वाला। अवघमघम् = मरने के लिये।

(१ ९५) कुपय = मरने। अनादीनयम् = (अनादीनय = मरने) निर्दोष के।
 नवादीनयम् = नवान मरने। मनमाऽऽपायी = जो मरने ही मन के अनुसामीना
 मरने। आचिकपुरोवायी = अनुसामीना मरने। मुनय = मरने के लिये।
 विनयमिव = मरने के लिये। कषय = मरने के लिये।

(१ ९६) मिथस्युषा = मिथस्युषा मरने के लिये। विषय = मरने। तद्विराट्प्रार-
 ण्यम् = मरने के लिये। चट्टम् = मरने, मरने। घातम् = मरने, मरने।

(१ ९७) क्यास = मरने के लिये। महाग्मगिष्टेन = बहुत बड़ी मरने के लिये। विमि-
 द्विरगिष्टेन = दो दो दो मरने के लिये। सैनिकैः = मरने के लिये।
 न विनिर्गमित = मरने के लिये। देविलेन देविलेन = मरने के लिये।
 धन्वदेवो = मरने के लिये।

(१ ९८) दिविपद्वनि = मरने के लिये।

शब्दार्थ एव टिप्पणियाँ ।

(पृ १००) मानवगव्या = मनुष्य का बोलना । पक्षिपेया पयस्विनी = ऐसा नदी किनारे बिनारे बैठकर पक्षु तक पाना पा मरन हों । पतत्री = पक्षी । पत्रीकरणीय = बाहन बनाना चाहिये ।

(पृ १०२) अञ्चन्ति = नात हँ । सम्यञ्च = भला भाँति पूजा करने वाल । अमुमुर्च्चाम् = उनके पूजा करने वालों में । अनुप्रिम = जो बोने से नहा प्रसुत अपने आप पैदा हुए हों । रत्नपर्याणिम् = रत्नरत्नित जाल-रत्न आदि मान में सुतोभन ।

(पृ १०३) वितथवादी = झूठा अमत्यवादी । प्राणती = नाता हुए (नावित) । सुखनाता = अयन सुखिना । निरानन्दधु = आनन्द का अनुभव न करने वाल ।

(पृ १०४) नैकनिरसूकर = (नाता वसव, प्राणा यथा न निरसव, एव अनिरसून् निरसून् करोषानि निरसूकर नवेषा निग्मूकरस्तथोक्त) वह एक को मार टालने वाल । सेर्म = (स + ईर्म) घावट ।

(पृ १०६) दुर्पामयावी = अहंकार का रोग (घनणा) । काल्य = ममव नामित (निर्धारित ममव तक रहन वाला) ।

(पृ १०८) दुर्हृद्वादिक्धूनि = शत्रुओं व हृदय में कम्पन । ऐन्द्रमहिके = इन्द्रो मव के उल्लभ में सम्पादित ।

(पृ १०९) जन्वु = जन्पति ।

(पृ ११०) सत्रा = माथ । अवसायप्राय = अस्तप्राय । असकौ = (असी) वह ।

(पृ १११) अनिर्वर्तित * हारा = (अनिर्वर्तित + नन् + अह + आहारा) उम दिन बिना भोजन किये । अनुकामीनत्वम् = स्वाधानता । वरवर्णिनी = सुन्दरी ।

(पृ ११३) पवित्रमपीलनि = पके फल । विस्रसा = वृद्धता । छायापस्किरमाण विष्किरकुले = नहीं पर छाया में पक्षी कुरेद रहे थ । अवयुत्यानुवादरूपेण = बाना या उदाहरण का रूप में । असाहसयत् = साहस किया ।

(पृ ११४) तूष्णीकामास्त = चुपचाप बना रही । अध्यन्तर्वेशमे = मकान के अन्दर । भक्तार्थशरावकमात्रम् = केवल आधा सकौरा भान । अपिदद्यात् सङ्गतिम् = कदाचिद् दयासागर, दानानाथ मुप गरीबिना के ऊपर दया करके मरे शिवकम से मेरा भेंट करा दें । सन्धेद्यन्ति = मन्देह करेंग ।

(पृ ११५) अस्मदशकदशकप्रपीडित = (अस्मद् + अशक = हिस्नेदार + शक डक मारने वाला) डक मारने वालों का तरह पाणित करने वाले अपने हिस्नेदारों से पीडित होकर) इतो व्याप्रस्ततस्तटी = शर शेर उधर खड्ड अर्थात् दोनों ओर भव ।

दृष्टादृष्टि = दृष्ट मात्र मार कर । केनादेति = शब्द पर दृष्ट कर । रधिरधुन्वाम् = रस की जग में । काकतालीयद्वान्न = भावमिन्द्र मायाका ।

(५ ११६) श्यावदन्ती (श्याव = भूत के) रूत के न गीरो बणा । अग्निद्वय
 यम् = इवन यद । विदुदेवायम् = अग्नि । अकाधमेषम् श्यादि = उत ग ११७ में
 के निमित्त निवे जाने बान्द यन्ति बान्द । पदकत्रमरशिषक = पदकत्र १६ ब्रह्मांड
 करने बान्द तथा निमित्त अथवा पदकत्र १६ ब्रह्मांड व न बान्द के निमित्त ।

(५ ११७) अघिलपर्याकरोनि = अघिल पर । अम्नकरोति = अग्नि के अम्न ।
 दानपद्मी = दानपद्मी या शमी बनी वा ५ ११७ । परिगुच्छमर्षागृह् = शिष्ट मारा
 मूल मूल गया हा । अग्निद्वयति = अग्नि हा । उभययस्याम् = उभय १६ दान
 पर अघधीनमरण = अघ हा बान्द न न बान्द हा ।

(५ ११८) द्वैयद्विक = अग्नि में अग्नि हा न बान्द । शुभगि = शुभ ।
 विगतामये = नीराग हो जाने पर । प्रतापधिना = प्रताप के बान्द । विरहृत्तानुभावा =
 विरहः मन्त्र । वृत्तानुभावाम् = भावने दुष्टा न बान्द ।

(५ ११९) यागा = योगना या गान्द ।

(५ १२०) ममोपयम = मेरा अम्न ।

(५ १२१) मयि प्रागति = मेरे अम्न ।

(५ १२२) अशुभं = अशुभ । आत्मतस्य = आत्मिक प्रमत्त । प्रापुशम् =
 अशुभ न

(५ १२३) प्रायाचक्षणाय = मना करने व न के निवे । पुमानुव = त्रिमते बान्द
 में हा । बानी मन्त्रान पुम्न हा । (पुमान् भुजो मन्त्र)

(५ १२४) दावा = मन्त्रे । वैधी = (विषयदाय इवम्) दानगना वी ।

(५ १२५) कष्टकालात् = कष्ट म । अपधि = कुमाग में ।

(५ १२६) गविष्ठिरेण = (गो = बान्द गवि + विष्ठि) अग्नी बान्द पर विष्टि
 बान्द (५ १२६) । द्विविज्ञान् = शक्ति, शिष्य । समय = परमदा । काम्यजन = शक्तमव
 देण होने बान्द ।

(५ १२७) ऐमदायनी = इमदी बान्द । बुधया = बुध्या । सौभागिनय =
 सौभाग्यल्लिनी आ वा पुत्र । वाग्धकिनेयी = दुराचारिणी आ बी पुत्र ।

(५ १२८) सतीवरवरत्रवाक् = सती व बान्द से उन्मत्त होने बानी बान्द ।
 सौर्धत्रिक = मना बान्द और लजना गीमो लोदिक बान्द है ।

(५ १२९) अप्यय = अम्न में उन्मत्त दान बान्द । मर्षातोषानि = मर्षाद के
 बान्द देवान् = बारी शिष्टाओं स आदे दुष्ट ।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

(पृ १३३) तादायनिना = उमके पुत्र के माथ । देवाना प्रियै = मूर्खों ने । वाचो युक्तया = नर्कपूग या बन्वाया हुए बातों के द्वारा ।

(पृ १३४) अयमयसमय = (अय - मासिक विधान) मय = पूग अर्थात् मासमय । पितुरन्तेवासी = पिता के पाम रहने वाला ।

(पृ १३५) हृद्य = प्रिय । विश्वजनीन = मानारिक व्यक्तियों के लिये क्लितकर । कपर्दी = शकर । परित्यक्तौपवस्त्रप्राशिष्य = (परित्यक्त + ओपवस्त्र + प्राशिष्य) छोटा पिया है उपवास के समय ब्रह्म करने योग्य यत्किञ्चिद् पदार्थ अथवा उपवास न ग्राह्य ममा पत्न्यर्थ निमने । सोम = पावना के महिन ।

(पृ १३७) परिज्ञातामुप्यकुलिक = उमक कुल को जान कर । सफलचरि = सफल चरने वाला । क्रौशशतिक = एक सौ क्रोश चलने वाला । ससुमहलीकम् = मौभाग्यगामिना एवं सुशाल पत्नी के माथ

(पृ १३८) पयकुशकण्ठक = पों में चुभन वाले कुशा ओर कौंड । पारेपयो-निधि = मनुज के उम पार । अश्रुतमानवपच्छद् = नहीं मनुष्यों का पारध्वनि न सुना पडता हो (शून्य) ।

(पृ १३९) अप्यक्षयति = देखन चरन । पन्काशी = नैदल । आदिवस यौवनिक = दिन भर में एक यौवन (८ माल) चलने वाला ।

(पृ १४०) पियम् = पिता से प्राप्त ।

(पृ १४१) भाण्डागारिक = भोपाध्यय । अधिकोपम् = बनाने में । सनाभी = पवदा भवभीत । सनाभीन् = मो-सन्धन्धियों को ।

(पृ १४२) सतीर्ष्य = नहपाठा । समानोदर्य = मने भार्द । दाहमय = कडा का ।

(पृ १४३) सुपन्धिवन्ध = सुगठिन अवयव सत्थान वाला ।

(पृ १४४) बद्धदस्य = बुरा बात बोलने वाल । समालोकितेदमीयैतद्गतय = इसरा ऐसी गति देखकर ।

(पृ १४५) वरटया सह = मिना के साथ । अभस्याश्वसितासु = (अभमि + आसु + अवसित + असु) पाना में गिरर शत्र प्राणों का अन्त कर दिया ।

(पृ १४६) प्रेमाश्रुकोष्णकाजलक्षिञ्जानना = प्रेमाश्रुत्वा शयदुष्ण थोड नल से निमका मुँह गाला हो गया हो । दक्षिणतारस्थ = दक्षिणा विनारे पर स्थित ।

(पृ १४७) तक्षीवृद्धभृतम् = उम दश के राता को ।

(पृ १४८) विविधपीलुवहे = विभिन्न फलों से युक्त । प्रवणम् = घना जाल ।

(पृ १५०) प्रतप्ताष्टापदसवर्णाधिववा = तपाये हुए सोने के समान बन वाल ।

(१ १५१) कादिनीकता = भवभङ्ग । उरग्या = कुण्ड से उद्वेग ।

(१ १५२) अग्यागारिक = पर के अग्य दा पाट्ट कादी में निरुक्त । भट्टकार
गरपञ्जन = पञ्जना का विना पा देने ।

(१ १५३) अपरपरता = मध्य मध्य स्थान पर पञ्जन व व ।

(१ १५४) विमकन्दलापम् = कन्दलाप की तरह बाण । विमुक्तारि = विमुक्त
नाम बाण । फरटी = हाथ । पारजयदृग् = हाथी का दृग् । कारस्करवृत्तत्रिभिरपथमा =
वृत्त में कारस्कर वृत्त पञ्चो ५ वृत्तों से । निष्प्रतिष्ठा = मरणा ।

(१ १५८) मस्वरी = रदामी ।

(१ १५९) कन्वा प्रायधित = रा ने म व दुस्वरदार व बाण अग्य
की ही मुनि स प्राप्त हो के म प्रायधित करने बाण ।

पञ्चम कट्टोल

(१ १६०) ग्राग्यपरपम् = गट्ट के ममान मंगलामी ।

(१ १६२) ग्राहापनिप्रतिज्ञ = भाष्प्रतिज्ञ करने व व । भाद्रमानुण = गान
मना व व ।

(१ १६३) अद्रारुवयस = गरीर स हविनी पर गवार । परिपणवदुपुर्मि =
व पुर्मो का परिपण व व देने बाणी । अज्ञातभानुष्य = भानुष्य = भानुष्य = भानुष्य
त्रिभु गनु त हो विभिन्नद्विरय = विभिन्न विभाओं से दा वि भाओं से आवे हुए ।

(१ १६४) दारितनायन = हाथी या हविनी । विप्रयोग = विप्र = वृत्त या उदा
उत्प्रे वा गारा अयन व ग मनायन दा प्रयोग । कापेप = गरी व व देने वा कुण्ड व
अवेदना । मजुलीयम् = (म कुण्डावम् अथवा मजुलीयम्) विप्र कुण्डना
व ही अथवा जो मने वदो व मजुलीय । जीहनिवाम = विना मजुलीय व र व
दा मजुलीय में रहना । बौलग्नेय = कुण्डा विप्रों की मजुलीय । द्विगुणा = विप्रों की
मजुलीय विप्रों में वृत्त अथवा म विप्रों का हाथ । गौधपु = व व देने व ।
ताहारपु = व व देने व । पुत्रतोपनि = मजुलीय या मजुलीय की
मजुलीय कापेपु = मजुलीयों का मजुलीय । गुणविषयेषु = वृत्त वा गुणों की वृत्त
का विप्रों । पुत्रिणिका = द्विगुणा अथवा भाद्र का वृत्त व व देने व । वामाया
वृत्ति = व व देने व ।

(१ १६५) वैषय्य = वृत्तों की वृत्त व व देने व । ग्राग्यमुण्ड =
वि । विप्रों के अथवा मजुलीय व । मृत्तितनायन = मजुलीय व व देने व ।
विगतवयम् = ग्राग्य विप्रों का वृत्त । मजुलीय (मजुलीय) के मजुलीय व व देने व ।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

कषाय कहते हैं, वह निम्में न हो अर्थात् निम्नो मूत्र वा नाशाकार हो गया हो उनको विग्नकषाय कहते हैं। **पौषेऽहनि**=जिस दिन पुष्य नक्षत्र था।

(पृ १६६) **रौचनिक**.....**वस्त्र**=उन उन रंगों से रंग हुए वस्त्र। **उपाशुश्लोक**=श्लेशों से स्तुति की।

(पृ १६७) **कार्णवेष्टकिक**=जिमके बानों में बालियाँ या Ear rings पटे थे।

(पृ १६८) **निरीतिवृषीवलखल्या**= निर + ईति = अतिवृष्टिवादि। खल्या = खलिहानों के नमूह) अर्थात् जहाँ पर किसानों के खलिहानों को (खता को) अतिवृष्टि आदि में से निम्ना ईति का भय न था। **वन्या** **तृप्या**=हाँ के जगलों का गोचरभूमि में पर्याप्त घास सुरक्षित था। **छचित्** **वाहस्पत्या**=करा ब्रह्म मार्गपत्य अग्नि चन्द्रा जा रही थी। अन्यत्र वाजपेय यज्ञ में वृहस्पति देवता के नाम पर आहुति छोटा जा रहा था। **दीयमानकाया**= व = ब्रह्मा, विष्णु, अग्नि, सूर्य) जहाँ पर उक्त देवताओं में से किसी एक देवता के नाम पर हवि प्रदान किया जा रहा था। **पठ्यमानध्राया**=हाँ पर लक्ष्मा के मन्त्र पढ़े जा रहे थे। **अभिपिच्यमानशतरद्रिया**=जहाँ पर अनन्त रद्राभिषय हो रहे थे। **जोह्व्यमान** "शुनासीरीया"=हाँ पर इन्द्र, मौन, उष, शुन (बासु), सार (आदित्य) इनके नाम का आहुति दा जा रहा था। **संक्रियमाण** "पुरोडाशा" (पुरोडाश = चूर्ण किये हुए चावलों से बनाया हुआ आहवनाय द्रव्य। जहाँ पर आठ कपालों से पुरोडाश प्रस्तुत किया जा रहा था। **सन्तोष्यमाण** "वाहन्या"=कम और अध्वं के पटने वाले विडान जहाँ पर सन्तुष्ट किये जा रहे थे। **कव्यापसारण** "पिन्या" देवताओं के निमित्त जो पदार्थ यज्ञ के काम में लाया जाता है उसे 'हव्य' कहते हैं, पितरों के निमित्त जो पदार्थ आहुति के काम में लाया जाता है उसे 'हव्य' कहते हैं। 'हव्य' अग्नि में जल जाता है पर कव्य (पिण्ड आदि) को पचल सनेन ल जानर निम्ना नग में प्रवाहित करते हैं या गीयों को खिला देते हैं, अतः कव्य के हवा देने से जहाँ यह सूचित हो रहा था कि पितरों का कार्य (आहुतिर्पण) हो चुका है। **बहरहः** "भूपा" (अहान = सर्वाङ्गपूर्ण + अहान = एक दिन में पूर्ण होने वाला वज्र) एक दिन में नमास होने वाले सर्वाङ्गपूर्ण यज्ञ के करवाने में अत्यन्त प्रयाग जो पुराने वेदश आचार्य उनके द्वारा जहाँ पर बहुत से रानाओं को यज्ञ करवाये गये थे। **अर्घ्यैः, पात्रियैः, दक्षिणीयैः**= अर्घपात्र एवं दक्षिणा देने योग्य। **धरणीगीर्वाणैः**=राजगणों के द्वारा। **यज्ञियैः**=यज्ञ करवाने योग्य। **आर्त्विजीन**=यजनान। **औद्भृक**=ईरों का नमूह। **पार्श्व**=तरमा चलाने वाले। **प्रकाण्डकाण्डीर**=बड़े बड़े धनुर्धारी (नात्र दाग चलाने वाले)। **कावचिक**=मन्त्र धारियों का नमूह। **औद्भृक्** "राजन्व्य"=उन उन देशों के क्षत्रिय। **कौशेयक**=रत्न। **दूरेत्या**=दूरवर्तिना। **लोहितवृहतिका**=गल ओडना। **अपरकाय**=एन शरार या शगर का ऊपर भाग। **आप्रपदीन**=गहना। **सर्वचमीण**=केल्लुल चमड का बना हुए वस्तु। **अनुपदीना**=जूता (उपानत्)।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

जहाँ पर भार्द, पिना या पिनाम्ह के भौतिक मर्वोच्छेद ऐश्वर्य (आनेश्वर्यम् = न ऐश्वर्यम् वरनात् तस्य भावः) का निर्देश किया जा रहा था। उरथ = उर्या (हड्डी) में पनाया हुआ। तैर्य = तीरों से आने हुए (अनिधि इत्यादि)। शारीरकीय = शारीरिक श्रीमान्-भावन इत्यादि ग्रन्थ। विरद्धभोजनीय = विरद्ध भोजन के मन्वन्ध में लिखे हुए (वैद्यक ग्रन्थ)। ताक्षशिलशिल्प = तक्षशिला में रहने वाले कारागारों की शिल्पकलायें। अध्याप्यमानः *सुभ्रम् = पाणिनि, तिस्त्रि एव शौनक के द्वारा रचिन कठों एव कलापियों तथा छगलिन और व्यास द्वारा प्रोक्त ग्रन्थों के पढ़ने वाले ब्रह्मचारा जहाँ पर पढाये जा रहे थे। सर्वप्रथम पाणिनि द्वारा रचिन व्याकरण वररुचि एव वरुड निर्मित ग्रन्थ जहाँ पर लिखे जा रहे थे। जहाँ पर शब्द सुरक्षित रक्त्ता जा रहा था। अश्वेदा बन रही थी। अग्नि प्रकलिन की जा रही थी। सामिधेय (सभिधा आधान करते समय पढा जाने वाला) मन्त्र पढा जा रहा था। बह्वृच एव अथर्वणि लोगों के धर्म अथवा आन्नाय ग्रन्थ जहाँ पर पढे जा रहे थे। शक्ति एव शिव के भक्तों की बार-बार स्तुति की जा रही थी। ऋषि प्रभाव से जहाँ पर शेर और गाय की शत्रुता का अभाव स्पष्ट हो रहा था। वहाँ-वहाँ शरद् काल में होने वाले मलेरिया आदि रोगों की दवा की जा रही थी। दूसरी जगह हेमन्त ऋतु, अश्वयुज, ग्रीष्म एव वर्षा तथा शरत्काल में बोये जाने वाले बीज और शरत्काल में होने वाली मूँग सुरक्षित रक्त्ते जा रहे थे। (ऋषि प्रभाव मे छहों ऋतु वहाँ सबदा उपस्थित रहने थे अन) एक हा समय छहों ऋतुओं में प्राप्त होने वाले फल जहाँ प्राप्त थे। गोमय में जुग और छप्पर का आँगन लीपा जा रहा था। जलसी के तेल से बना हुए दवा में मृग के चमटे की सुनला का उपचार किया जा रहा था। वहाँ-कहाँ द्रुव (एक नाप) से पुरोटाश नापा जा रहा था। दूसरी जगह बहने हुए नीम के रस को पात्र (अमत्र) में रोपा जा रहा था। आश्रम में बिलोये जाते हुए मट्टे (कालशेय गय) की ध्वनि आ रही थी। हँटियों में गौदुग्ध पकाया जा रहा था। भिक्षुक लोग अपने भिक्षात्र का रक्षा कर रहे थे। हेमन्त ऋतु में पके हुए फलों का सचय किया जा रहा था। बेर इकट्ठा करने वाले अपनी अपनी वहाँगियों में बेर ला रहे थे। पाठ सुनाने समय एक वाग अशुद्ध उच्चारण करने वाली मुनिकन्या शिष्यायें शुद्ध स्वर-वागोच्चारण का अभ्यास कर रही थी। नास्तिक, गुरुनल्पगामी एव चतुर्दशी इत्यादि अनप्याय के दिन पढ़ने वालों का निन्दा वा जा रहा थी। वहाँ कोयला बनाने के लिये लकटा, कड़ा छप्पर छाने के लिये मुज रक्त्ता थी। एक जगह जूते बनाने के लिये मूँच तय्यार ना जा रहा थी। यत्र च *आसीत् = जहाँ पर अरुमन्, पिप्पल, पलाश, व्रुषु शम्भूदि प्रकृतियों (प्राणिपदिकों) में हा, विकार (विकाररुक् प्रत्यय) द्विरुत्तरं देते थे किन्तु आश्रम के प्राणिवर्ग की प्रकृति में दोष विकार न लक्षित होना था। प्रत्यय का लोप आमन्क, महिर्ग, जनी, विदारी इन्हीं में होना था और मनुष्यों में विश्वासघात कभी नहा किया जाता था। खेतों के फलों में परिपाक के कारण धान, मूँग और उदद सूखे

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

समान माथे मार्ग पर दौड़ने वाला (मध्यमे गन्तुमिति माथो मार्गं - 'मथे विलोडने' इम धानु से वर्म में घञ, दण्डाकारो माथो दण्डमाथस्त धावताति तथोक्त) टण्टे के समान माथे ऊंचे मार्ग पर दोड़कर चढ जाने वाला । पारिपन्थिक = चोर । नि शस्त्र = बिना शस्त्र के (पाँसा या शिकारा हुत्त आदि के द्वारा) । वैशस्त्र = मृशुदण्ड । आक्रन्दिक = रोदन स्थान में पहुँचने वाला । आपूपिक = पुआ बेंचने वाला । लातगिक = नमन बेंचने वाला । किसरिक = नेमर बेंचन वाला । शालालुक = शालालु (इम शुग्धिन पदार्थ) बेंचने वाला । क्रयविक्रयिक = जिमा वस्तु को मोल लहर पुन बेंचकर ताबिका बनाने वाला । आपगिक = तत्राद्य द्रव्य । सामाजिक = समान का रक्षक [किंसा समान का नेता] । पारिपथ = सभा में रहने वाला, मेबर, समापति, उपसमापति इत्यादि । सामवायिक = तन्त्रा [जिमा सभा या मध का प्रधान] । पर्पिक = नेम बाण का सहायता से पशु चलन हैं बह पर्प कहलाना है उम काठ का सहायता में चलने वाला । सार्पिक = रा में तला हुद वस्तु । द्वैगुणिक = दुगुना करके लेने की आवश्यकता में देने वाला । वार्धुपिक = धान लने वाला (सूद खोर) । दशैकादशिक = ग्यारह रुने के लिये दम देने वाला । आन्न = अन्न पाने वाला, तिनके घर में अधिक अन्न हो । धन्य = धन पाने वाला, धना ।

(पृ १७८) गार्हपत्यगार्हपत्ये = गार्हपत्य अग्नि के द्वारा सम्पादित गृहस्थ क काम में । गार्हपत्ययोगनेमौ = (अप्राप्त वस्तु का प्राप्ति 'योग' कहलाना है और प्राप्त का रक्षा को क्षेम' कहत है) गृहस्थ का कल्याण । सर्वमिह स्वहस्त्यम् = सब हुद भागनाधान हैं अपने हाथ से हुद नहा किया जा सकता ।

(पृ १७९) सार्वजनीनता = सब का हिनैपिता । भाक्त = भात बनाने योग्य चावल या धान । स्थालीविलीय = बिने-नुने चावल । हरिकाथिक = सार्वान् का कथा काने वाला । वातिथेय = अतिथि सम्मान । नि सिक्कपथिरी = तर्पण मुसापिर स्त्रियाँ । पाथेध = नाग का भोजन । सुतद्गभ = पुत्र प्राप्त करने वाला, पुत्रवान् । सामयिकार्त वस्त्रान = यथासमय होने वाला ऋतुखान ।

(पृ १८०) पिष्टक = चाला वा मालपुआ (पिट्टा के धोल से धा में मैका भोज्य पदार्थ) । सापिप = रा में बना कोश भी भोज्य पदार्थ, पूरा, कचौडा आदि । औदश्विक = मट्टे से बनाया हुआ रागना इत्यादि या मट्टे में पनाया हुद वस्तु । दाधिक = इही से बना हुआ । पायस = दूध से बना हुआ सार इत्यादि । चूर्णी = मालपुआ । लावण = नमन मिलाकर बनाया हुआ (मठरा इत्यादि नमवान भोज्य द्रव्य) । औद्ग = दूध मिलाकर बनाये हुए चावल (तहरा इत्यादि) । मारोचिक = मिच मिलाकर बनाया हुआ । सैन्तिडीक = इमला के रस में मल्लन जनारदाना इत्यादि से बनी वस्तु । दाधिक = इही से खाने वाला । पायसिक = दूध से खाने वाला । शार्करिक = गकर से खाने

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

नन्दर ललाट वाला । गुण्य=इश्वर गुणों वाला । सुकृतिकप्रकृतिक=भयन्त पुण्यामा । चाग्मिनी=मधुरभाषिणी । षोडशिनी=मोल्ह वर्ष की । अवसरविन्दु =अवसर पाने वाला । पुत्रवल=पुत्रवान् ।

(पृ १८६) श्राद्ध =अन्यन्न श्राद्ध। उष्णक =शास्त्र काम करने वाला । निज विपुणता =अपने प्रियतम के वियोग से उत्पन्न व्याकुलता को प्रकट करने वाला विपुणता अर्थात् अव्यवस्थितचित्तता (यग्रता) । तूष्णीकामासीने =चुपचाप बैठ जाने पर । समुपारूढपक्षक = ३ ट-छोटे पर उग आने पर ।

(पृ १८७) वैहङ्गाद्गसङ्गभङ्ग कृत्वा =रक्षा का शरार छोड़ कर । विशङ्कटसङ्कट सङ्कटसङ्कटित =भयान्न आपत्तियों के समूह से घिरा हुआ । सौख्यशायनिक =सुख पूर्वक सोने को पूछने वाला । सौख्यतिक =सुखपूर्वक ज्ञान करने को पूछने वाला । उप्यमान-पल्पूल्यमान =बोये जाते हुए तथा काटे, मँडे और उमाये जात हुए । मौष्टीन चाणकीनै =मूग, धान, जव, तिल, गहू और चने के खन ।

(पृ १८८) द्वितीयाक्रियमाण =दो बार क्रिये जात हुए (दुबारा चोते जात हुए) । शम्वाक्रियमाण = (शम्ब शब्द का अर्थ है प्रतिलोम) अनुलोम चोता हुआ खन प्रतिलोम चोता जाता हुआ बीजाकृत =बाजों के ममेत चोता हुआ । इच्छुशाकट =जवा पैना होने वाल खन । शाकट =रैल । आनुब्रजमार्गोपरूढाजध्याविध्यै =ब्रज =चरवाहों के डेरे उनके पास या उनका ओर जाने वाल माग के आस पास भड-बकरियों के खाने योग्य जात हुए वनस्पतियों से युक्त स्थलों से । आशितङ्गवीन 'युद्धै =जहाँ का घान गायों ने चर ला है और जहाँ पर पहल गायें बैठता था ऐसा जगह स्थित बहुत बड भडों के समूह में वनमान मेडे जहाँ पर लड रह हैं या लगाने जा रह हैं । अविपट सोडै =दुग्धपान का शब्दा को न रोक सकने वाल भडों के बच्च जहाँ पर भेडों के दूध को पा रह ह । सञ्चाल्यमान प्रातीनै =नो बँलों से खाना जाता हुए गाटा के पाछ जहाँ पर किसानों के बच्च या मजदूर बैठे हैं । अनुगवीन समासमीनै =आन या कल प्रमूता होने वाल गाय का जहाँ पर गोपाल रक्षा कर रहे ह । गोगोष्ठतिष्ठदागवीनै =गायों के ठहरने का जगह जहाँ पर गाय चरने वाल गोपाल बैठे हैं । सद्वृहतिकै =मधु(भाषियों से । असद्वृहतिकै =चो चान्न न ओड हों ऐसे बच्चियों से । आनुगादिक =बाद में बोलने वाला । शयु =मर्यागाभिनिवेश अहयु =अहङ्कारा । दधिष्ट =शुन दूर । घहिष्ठा =बुन अधिक । वाद्य घहुपट्टन् =वाद्य विवाद्य करने वाल विद्वानों से कुछ कम विद्वान् एव कम चतुर । द्रव्य =अन्यन्न सुन्दर या योग्य । काकतालीया =आकस्मिक । सास-पदीन =सात पद आपस में बोलने स वा साथ साथ सात पद चलने से ।

(पृ १९०) बहुकृत्व =१३ बार । तद्दुमसद्नु =उस वृष पर रहने वाला । कर्णिल =बड बड बानों वाला । जच्चत् =इसता हुआ । कुहानानायिका =उलीकपनी या बनावग

नायिका । अर्शस = बवासीर रोग वाले । आनाहिभिः = मूत्रहृच्छ या कोष्ठवद्धता के रोगियों से ।

(पृ १९१) खोडः = जिमका एक आधा पैर बिगडा हो । आमयाविभ्यः = रोगियों के लिये । केशवाः = सुन्दर बालों वाले । अकैशावाः = विष्णु की भक्ति न करने वाले । अश्रीत पिबत मोदता = खाना पाना आनन्द उठाना । केशकाः = बाल मेंवारने में व्यामक्त ।

(पृ १९२) कौशलिकया = चतुरता से । चारित्रतः... विसा = चरित्र में मैं सबने बड कर हू अतः मैं अपने चरित्र से कभी विचलित नहीं होती इसा कारण आज तक मेरे चरित्र की विसा ने निन्दा नहीं की । मर्त्यत्रावसद्भिः = मृत्युलोक के मनुष्यों के साथ रहने हुए । तन्नाकुर्वन् = उसके अधीन वरते हुए । ससदास्यदास्यमानस्वकीयदुहितरम् = मद्रास्य (सत्र सुन्दरम् आस्यम् मस्या' सा चामी दास्यमाना या स्वकीयदुहिता तत्प्रहितम् = विवाह में दी जाने वाली अपनी सुन्दरी कन्या के साथ । सुखसुखेन = बड़े सुख से, सुख पूर्वक । यथायथम् = अवश्यतातुमार, मसुचित । द्वन्द्वम् = रहस्य ।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ

(पश्चाद्)

पष्ठ कल्लोल

(पृ १९५) गारणम् = निगल जाने वाल (दूर करने वाले) । वारणाननम् = हाथा के मुँह के समान मुँह वाल (गणेश) ।

(पृ १९६) वरुथिनी = मेना । रथ्यासकुले = रथ्या (मार्ग) + सकुले, रथ्य (घोड) + आमकुल । भुजङ्गजन = गणिनापति, धृत्वन ।

(पृ १९७) कल्पते = ममर्थ है ।

(पृ १९८) पितुरूप्य = पिता के पान से आया हुआ । अजित = चला गया हुआ । अजित = (अ + जित) जिसे कोई पराजित न कर सके ।

(पृ २०१) कामयमानोऽपि * * नात्रोच्यते = मद्गति चाहने वाला कोई भा पुत्र ऐसा रहा तो निमा ना सद्गति (मदिच्छा) को न प्राप्त होता हो । विनिमित्त्य = बदल कर ।

(पृ २०२) शुन्धन्तम् = सान परत हुए को । अश्वगोयुग = दो घोटे । अये = जाता हू ।

(पृ २०५) समुद्धृष्टि = भला भौति इ ला करो (जानो) ।

(पृ २०६) अभ्युपायम् = (अभ्युपलवन्) ममथ गया । परिमृद्धि = परिमार्जन कर गो (दूर कर दो) ।

(पृ २०७) अरक् = बोला । कृच्छे जातम् = जिस प्रकार वक्ष (घास) को अग्नि भरम कर देता है उमा प्रकार अपने वक्ष (कीड) न तुम मेरे ऊपर अपने शामन का अधिनार चमान हो किन्तु अवक्षे नर्थात् घाम न होने पर अग्नि का तरह अपने छोटे मे बाहर तुम मेरे ऊपर अपना बुरा शासन कैसे चमा सके हो । सैरिभ = भैया ।

(पृ २०८) वष्टमध्यकक्षा = वष्ट उठाना । सप्तकृत्व = सात बार । अद्भुत = दूर किया । एधि = इनो (हो जाओ) ।

(पृ २०९) विदाहरोतु = समझो । अप्रासीत् = पूरा कर दो । अजिहीत = चला (ला) गया (या) । अवेवेक् = अलग हो गया (वा) । अभ्याजिहीते = आ जाता । नेनिजानि = खान करूँ ।

(पृ. २११) प्राभुस्ति = जग गया । अदास्त = व्यतीत हो गई । क्षणदापि तदाऽ-
दास्त = इतने में ही रात्रि भी समाप्त हो गई (प्रातःकाल हो गया) ।

(पृ. २१२) विपूचिका = हैजा । नरकात् समुजस्यति = नरक से छुटाता है ।
यस्यति = प्रयत्न करता है ।

(पृ. २१३) अलिच्छत् = कम हो गया ।

(पृ. २१६) चिराय अशमत् = सब दिन के लिये शान्त हो गया (मर गया) ।

(पृ. २१९) सिनसवतुप्रासैः = पानी इत्यादि से सने हुए मत्तुओं के प्रासों से ।
नृकष्टमाष्ट = कष्ट का अनुभव नहीं किया । प्रयलाभिलाषातिनुन्नः = अत्युत्पन्न इच्छा
से प्रेरित । अनुनुन्नः = पीछे से हकेला जाता हुआ ।

(पृ. २२०) अत्र अत्रास्त = यहाँ रक्षा की ।

(पृ. २२१) कुकोट = कुटिलता की । उद्विजिष्ट = उद्विग्न हुई (हुआ) । प्रति-
स्किरिष्यामि = टुकड़े टुकड़े काट डालूँगा । समयस्यत् = प्रयत्न किया । तम् अजस्यत् =
उत्ते छुग लिया ।

(पृ. २२३) अभ्रुवम् = अभ्रुवम् = नश्वर शरीर नष्ट करने के लिये स्थिर हो गया ।
मिच्छति = कष्ट दे रहा है । अविच्छादीत् = चला गया । आज्ञिपम् = गया ।

(पृ. २२४) औमत् = गीली की ।

(पृ. २२६) अव्यचीत् = छल लिया । व्यौच्छत् = निकाल दिया ।

(पृ. २२९) अचकलत = दूर हो गया । जम्भयेत् = नष्ट हो जाय ।

(पृ. २३३) आन्वीप्यम् = अनुकूलता ।

सप्तम कल्लोल

(पृ. २३५) गालोडयमानः = बातों पर विचार करता हुआ ।

(पृ. २३६) नाव्यगद्गाम् नाव्यन्नपि = नाव से उतरने योग्य मन्त्रा उतरने के लिये
नाव चाहते हुए भी । कारण = बड़ से । दारणा = लकड़ी की । प्रत्यायिययिषा =
विश्वास दिलाने की इच्छा ।

(पृ. २३९) तद्गृह्याणाम् = उनके पक्षपातियों का । स्फाचयति स्म = बड़ा दिया ।
प्राज्ञीहयत् = भेजवाया । आज्ञहवन् = बुलवाया । पर्य्यप्यार्पुः = खट्टा हो गये ।
वस्तुगतिं निरचीचयत् = वास्तविकता वा निश्चय कर दिया ।

(पृ. २४०) अधीयजत् = वसित कर देना था । अशीशयत = तेज करता था ।
च्यलीलयत् = विलीन (नष्ट) करना था । लापयते स्म = सम्मानित (पूजित) होता था ।
उल्लापयते स्म = अभिभूत करता था । उद्वर्लीलयत् = वसित करना था, बोलता था ।

(पृ. २४१) अरिरिपति स्म = चले जाने की इच्छा की । सपचपयत = (सपदि +
अपचय) शीघ्र ही चला गया । महत्तराः = अन्त पुर के कर्मचारी वा कर्मचारिणियों ।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

(पृ २४२) अशिष्टुः = न सह मक्ता हुआ । प्रतीपिपया = जानने की इच्छा से ।
 ज्ञीप्सया = पूछित करने की इच्छा से । आत्मा समबुधूर्पि = अपने आप को छिपाया ।
 व्यधित्सि = किया ।

(पृ २४३) अनिनीपिष्ट = व्यनीत करना चाहा । मुमूर्षुः = मरणासन्न । पुरः
 औचिच्छिपीत् = नगर से निकाल दिया । क्रियासमभिहारेण = बार-बार । विरिक्सुम् =
 विशेषरूप से दुःखी करने वाले को ।

(पृ २४४) सिसनिप = प्रदान करने की इच्छा करो । अभ्यधिपेणयिपीत् = सेना
 लेकर घेर लिया । सहयुयुक्त्या = सहयोग देने की इच्छा से । संजिगंसमानैः = मिलते
 हुए । समीर्मुभि = बढ़ाते हुए । समापिपरीपिपत् = चारों ओर से भर जाने लग ।
 विभुशरणम् अविभक्त = परमात्मा की शरण में जाने की इच्छा का । सम्बर्ग्य = कवच
 पहन कर । ईर्णिययिपुः = ईर्ष्या द्वेष करने वाला । हस्तयमान-पादयमान = हाथ पैर
 चलाते हुए । स्वशरारशरैः = अपने तीव्र वाणों से ।

(पृ. २४५) तिवृंहिपया = मार डालने की इच्छा से । अभ्यबुभूषिष्टाम् = पराजित
 करना चाहा । तदादिदरिपया = उसके आदर करने की इच्छा से । अवाधात् = ध्यान
 दिया । अन्वजिष्टत्तु = अनुग्रह की । कालयति = समय सूचित करना है ।

(पृ. २४६) अतुष्टूपत् = स्तुति की । अन्वैपिपिपया = बूढ़ने की इच्छा से । अपिष्टु-
 च्छिपीत् = पूछने का इच्छा का ।

(पृ. २४७) उजिज्ञिपामि = परित्याग करना चाहता हू । प्रत्ता = प्रदान किये ।
 साकृतम् = अभिप्रायपूर्वक । जिघंसति = पाना चाहता है । यद्वित्सति तद्वयति = जो
 पाना चाहता है सो पाना है । यं सिसीपति तं सिनाति = जिसे बाँधना चाहता है उसे
 बाँध लेना है । यं मित्सति तं मीनाति = जिसे मारना चाहता है उसे मार डालना है ।
 यं शुशावयिपति त शवयति = जिसे भेजना (बसाना) चाहता है उसे भेज देता
 (बसा देना) है । पर्यटाद्ये = पर्यटन करता हू । परीपृच्छये = बार-बार पूछना हू ।
 पर्यवसेसीयते = भिड़ ही जाना है ।

(पृ २४८) अशाश्यते = पाना है । चलीकल्प्यते = समर्थ है ।

(पृ २४९) चेन्नीयमाणम् = बार-बार किये जाने हुए । वावश्ये = बार-बार चाहता हू ।
 प्रतिपनीपद्यमाने = स्बाकार कर लने पर । निजामारम् आर = अपने घर चला गया ।
 वावाश्यमानर्नाशिमाम् = जहाँ उल्लू शब्द कर रहे थे । रेरीयमाणशुकाम् = नहीं भेटिया
 शुरा रहे थे । रोह्यमाण * जगुक्काम् = नहीं गीदड़ हृद्धान्त हुए श्वर-उपर भाग रहे थे ।
 जेन्नीयमाण * गन्धाम् = जहाँ मुर्खों का चर्वों जल रहा थी और उत्तरी कच्चा गन्ध चारों
 ओर फैल रहा था । चित्पालोक * यन्धाम् = जलता हुआ चिना के प्रकाश में जहाँ पीपल
 की शाखा में बाँधे हुए घट दिखलाई पट रहे थे । संचेन्नीयमाण * अन्तरन्नाम् = इच्छा

होने हुए बहुत से गीदों के द्वारा खाये जाने हुए मुरों की ओंते जहाँ निवृत्त कर गिर रहा थीं । काष्ठायाम् = दिशा में । खक्षिप्रः = तुम्हारा बशवर्ती । जेगीयै = बार-बार दूर रहें । विदेधीयस्व = बार-बार करो । अत्रोक्त्यत = शब्द किया । चाकरयसे = बार-बार हम रहे हो ।

(पृ. २५०) अध्वश्रमयैत्यमा = मार्ग परिश्रम शान्ति । चेकीय्यमानः = पालन-पोषण किया जाता हुआ । शोश्याञ्चक्रे = दिन प्रतिदिन वृद्धि को प्राप्त हुआ । वेवीय्यमानेषु = दृके हुए । सेसिम्यमानानाम् = चहचहाने हुए । पम्पुल्यमानेषु = पक कर विशाग हो गये हुए । चञ्चूर्यमाणानाम् = बार-बार पुदकने हुए ।

(पृ. २५१) सरीसृजती = बार-बार उत्पन्न करती हुई । अपाप्रट् = बार-बार पूटा । वनीवञ्चीमि = छल कर रहा हू । जागृडि = ग्रहण करो, मानो । जगृडि = निन्दा करो ।

(पृ. २५२) अतोतोट् = अत्यन्त सन्तुष्ट हुआ । जाहमि = श्छटा करना हू । जरीगृधया = अत्युत्पन्न आकाशापूर्वक । अदरीदृश्यत = बार-बार देखा गया । स्वदूधहरीशाय-हरीभूत = तुम्हारे हृदयरूपा गुण में भोने वाला शेर हो कर । घरीमूर्तीति = वनमान है । अवर्षरीः = वरण किया (चुना) । अजघाः = अत्यन्त चाहा । स्वष्वागाथा = तुम्हारे पाने की बार-बार श्छटा । जगृहाम् = बार-बार की जाती हुई निन्दा । आत्मतोष्ट्या = अपनी अत्यन्त प्रशंसा । भोमोर्ति = मूर्च्छित हो जाता (ता) है । अधिजगृमीति = पानी (था) है । चतुरीति = भोजन करना (ता) है । दादयती = अत्यन्त दयालु होना हुआ । जाहृनि = परिचाय करता (ता) है । वेवीय्यन्ताम् = व्यतीत करो । अमुग्गयत = सुगी हुआ (हुआ) । गृहं गन्तुं सुमनायते = प्रसन्न हो कर घर जाने लगी (गी) ।

(पृ. २५४) वेदापयतिस्म = मनशाया । अथापयतिस्म = अर्थ बननाया । रूप-याञ्चकार = रूप देता । अहमयतिस्म = मुझने बहा, मुझे बननाया ।

(पृ. २५५) मद्यन् = नेनी श्छटा करना हुआ ।

(पृ. २५६) आश्वयिषम् = थाया । अश्वस्यन्ती = आम म तोप के लिये घोडा चाहती हुई । उद्वाग्पायमाण = आंसू निरालने हुए । ज्यापयता = श्छटा बनाने हुए । नेदयता = मनाप लाते हुए । द्वाघयता = बढाने हुए । व्यपादि = मर गया (था) ।

(पृ. २५७) पुत्रीयन् = पुत्र की श्छटा करना हुआ । पुत्रीयन् अन्तेवासिन = छात्रों को पुत्रवत् मानना हुआ । अवधायाम् = दिना परलोका । अप्रासादीयत् = महल में लंभे रहना था । सन्ततिकाम्यतः = मन्वान चाहने वाले ।

(पृ. २५८) यौवने = युवतियों के थाय । अपसवीयत् = मयला जैमा था । औदी-यन् = पला बनाना चाहा । बालिशः = मूर्ख । तिर्यञ्चन् = पशु पक्षियों की । सधाय-यति = महामा बना देता है । सधयञ्चम् = साथ चलने वाला दो । तिराययति = पशु-पक्षा आदि जैमा बना देता है । नाथहरिमिष = पशु की तरह । वंमति = कम या तरह व्यवहार करता है । रामायते = राम की तरह व्यवहार करता है ।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

(पृ २५९) क्षीरस्यन्=दूध पाने के लिये इच्छुन । अक्षनायामि=पाना चाहता हू ।
उदन्यामि=पाना पीना चाहता हू । दयताम्=नाओ । मादयताम्=मुझमे कदो ।

(पृ २६०) उपयन्तुम्=विवाह करने के लिये । अकलयन्=कटह करने लग ।
अटौक्विष्ट=गया । पतयति=पति के समान व्यवहार करता है (पति मालूम पड़ता है) ।

अष्टम कल्लोल

(पृ २६१) ततस्यति=टु सा होता ह । मेधायन्=हर वान को शाप्र समझता
हुआ । प्रीरज्यन्ति=दर्शा करने लगन हैं ।

(पृ० २६२) अनुरण्यत्=रात्रता का । द्रवस्यन्तो=अत्यन्त दुःसा होन हुए ।
मिपज्यन्तो=चिक्विता करन हुए । अभिष्णज्यताम्=परिचर्या (शुश्रूषा) का । ओर-
स्यत्=राजिशाला हो गया ।

(पृ २६३) भुरगित्त=धारण किया । निजह्वयम्=अपने घर । अक्षैपीत्=चला
गया । समरर्यन्ति=आरा चगन ह, आरा मे काग्ने ह ।

नवम कल्लोल

(पृ ६४) शुक्राय अतिष्ठत=रगन प्रर किया । राजसुते निष्ठमान =
राजसुत को निर्गेता मानना हुआ

(पृ २६५) चौर्थाय क्रममाण =चौ । वरन के लिये उमाहित होना हुआ ।
उपनिष्ठमानेन =नाने बाल (चौ पर जाता था) । सर्वम् अपजानाना =मर कर
प्रिपाना हुए उदायत =शोभा उहगना । अध्वकृत =अपमान दिया । स्व पतिम्
अपवदमाना =अपने पति का निन्दा करता हुआ ।

(पृ ६६) आक्रममाणे =आशन होने पर । तत्र नामान =मर समझता हुआ
(जानता हुआ) । वगिस्सुत सजानान =दरता हुआ समझता हुआ । मा भयन्त
आहसत =नम मर मन मारो । उपरद्विभ्ये =प्राथना रहँगा । उदाह्वर्माण =ना ता
हुआ । निरास्थत =निमाल दिया । उदनयत =बडा दिया । उपानयत =नीकर रख
लिया । नीताबुशनसमपि व्यतिगच्छन्ति =नानि में शुक से भा बड कर होता ह ।

(पृ २६७) प्रतारणे शिञ्जन्ते =ठा विद्या में ममर्ष होना चाहता है । अमेकान्
गर्धयन्ते =कर एक को ठाना (ने) ह । विकुरस्ते =विकार को प्राप्त होता है । अधि-
कुरस्ते =क्षमा करता ह । दु खिन उपवदते =दु खियों को सान्त्वना दता है । अपवदते=
निन्दा करता है ।

(पृ. २६८) तत्त्वं त्वं नयस्व = मारिकक बात का तुम निर्णय करो। तम् उप-
कुर्वाणः = उसकी सेवा (नौकरी) करता हुआ। आनुवानः = प्रान करता हुआ।
अस्थाने = अनुपयुक्त है।

(पृ. २६९) आगमयस्व तावत् = शोधना मत करो। माऽग्ने समृत = आगे मत
बदो। आमलभानि धतयामि = भौबले खाना है। प्रत्याशुभ्रूपत् = सेवा करता रहा।
तत्पोतोऽप्यरोहयत् = उम जहान ने चढ़ा लिया, उम पौन पर चढ़ गया।

(पृ. २७०) सम्प्रावदन्त = चिहाने लगे। यादसांपतिः = (यादम् = जन्जन्तु)
समुद्र। अभिचिचेप = नौचा दिखलाया, निन्दा की। उपारंसिपुः = शान्न हो चुके थे।
आरमन्तः = आराम (सुख) से रहने हुए। पर्यरंसिपुः = हर प्रवार गन्तु थे।

(पृ. २७१) नेनिग्धि = खान करो। अक्षान = भोजन करो। पर्यमूमुहन्त = परिपूर्ण
रूप से मोहित कर लिया।

(पृ. २७२) अपीप्यत् = पिलाया। अशीशयत् = सुलाया। पयोधौ आत्मा प्रत्य-
चेपि = समुद्र में बूद पडा।

(पृ. २७३) स्ववाणीवीणास्वनो स्थतायत् = अपनी वाणीरूपी बाँगा के शब्द को
फैलाया अर्थात् बोला या बोली। सत्त्वशीलो भूपतिना उदे = राजा सत्त्वशील से शोण।
संशोधितर्णेनापि = अनृण हो जाने पर भी। अधमर्णेन स्थीयते = ऋणी हू।

(पृ. २७४) अवागामि = अवगत हुआ (ममश पडा)। हितार्थं योष्यसे = उम्हारे
हित के लिये कहता हू।

(पृ. २७५) सिष्यताम् = जाओ। अभिव्यानक् = मरत की।

(पृ. २७६) उहामवृत्तिजनार्दनाय = दुष्टों का दमन करने के लिये।

(पृ. २७७) श्रीमता समगंसि = आप से मिला। हृदमवधिः = रचना। आत्म-
नाष्टमः = अपने ममेत आठो। आतपकृन्तौदन्यन्मृगारवैः = भूप से पाटिन होने के
कारण प्याने मृगों के शब्दों से। विशङ्कटाम् = भयानक।

(पृ. २७८) दुःखराजरोति = पीटिन करता है। समवातशशांश्वतीमंयोगश्चधि =
शशाकवती को प्राप्त कर लो।

(पृ. २७९) जातास्थः = उम बात पर विदवाम बरके।

(पृ. २८१) अक्षनायोदन्यानिर्पोहितान् = मृग-स्थान से पीटिन। शशममयस्यत =
निरन्तर प्रयान किया।

(पृ. २८२) रक्षिभिरपिष्टितप्रतौलीकाम् = चिमके मालों में सदस्य पहरेदार गटे
थे। सर्वे समुत्तन्ति = मर चाहते हैं।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

(पृ २७३) आकार्यते = बुझाना या रहा है । भुनक्ति = गालन करना है । अचरत = शास्त्रापूर्वक गना । बर्हिर्गर्हभद्रशनव्याघ्रचर्ममृगामिपाभिलापान् = मयूरपक्ष, हाथा, दौल, व्याघ्र तम और मृगानाम हूँदने वानों को ।

(पृ २८४) घृतोरिसक्तभीमरूप = उद्घृतभगवान् रूप धारण किये हुए । भिस्सा = भाति ।

(पृ २८५) प्राजीहयन् = भेजाया ।

(पृ २८६) तरुमाभृतमुचे कारम् = समग्रदो के सिधे अनभिप्रत (अग्रिन) अपने राजा का वानों को खूब बढ़ा-बड़ाकर एव उनके राजा (कर्मनेन) को निग्रकोटि का बनलाकर । वैदेशिक-नैदेशिक = विद्वेत्ता हूत ।

दशम कल्लोल

(पृ २८८) उज्जयिन्यवारुद्ध = उज्जयिना घेर ला गर । व्यतिघ्नस्यौ = एक दूसरे को मारता हुए । अससप्रामन्त = युद्ध किया ।

(पृ २८९) अजपत् = कहा । माहेयी = गण (वाना, पृथ्वा) ।

(पृ २९०) अमामोत् = बौध दिया । श्रेयस्काग्या = कल्याणामिलायिता । ध्रुतधि-प्रसाभिज्ञानै = शनधि के द्वारा दिये हुए (बतलाये हुए) परिचरों से ।

(पृ २९१) त्वन्निस्र = तुम्हारे अधान ।

(पृ २९२) अपस्कन्द = आक्रमण ।

(पृ २९३) अमायित = निरद्वन्द्व (मान-रहित) । उपारिण्यत = दोनों जानग ।

(पृ २९४) आयतामायत = विस्तृत अगोष्वा में आया । सम्मृति = नैवारा । पर्यर्षकार्पु = मन्थाना, अलवार इयादि पदनाथे ।

(पृ २९५) वरिवस्यन् = पूना करत हुए । फलमूलादि प्रतयन् = फल-मूलादि खात हुए । प्राप्नोतीह पुरा = पहले पाया था ।

(पृ २९६) तत्रागास्त = वहाँ गये । जहृपंतमाम् = अत्यन्त प्रमत्त हुआ ।

एकादश कल्लोल

(पृ २९७) हाप्यतिरस्यत् = कनी दिध गर (गना) । रहयति = छोड़ देना है (रता है) । क्वचिस्थितया भुवेलिभम् = क्वचि स्थित होना (शाप) ।

(पृ २९८) सुखाभास = गन्ध पूरा रहा (रही) । अनिनिर्विण्णा = अत्यन्त सिद्ध । पाण्या = प्रदन्तान, मन्थारिणा, माध्वा । पण्यस्त्रीव = वेदना का तरह । न मृपोद्यया तथा प्रभवनीयम् = वह असम्भन्हा हो सक्ता । उपलभ्या = अत्यन्त माध्वा उपलभ्या = प्राप्त य ।

(पृ. २९९) निर्गमे = निवृत्त पडा (पटी) । आचयेषु = जा मरने योग्य ।
 पीतमद्य इव = नषय वा पागल की तरह । समुपसार्येषु = वहाँ-वहाँ जा मरने थे ।
 निर्गद्यम् = नुक भाव मे । अनवद्यत्रिचेष्टिता = अनिन्दनीय कान करने वाला । आर्य-
 गृह्यः = मज्जनों वा पक्षपाता । गृह्यक्रमः = पालू शुक्र अथवा वृष । नगरगृह्या = नगर के
 बाहर स्थित । प्रणिसितव्याम् = पुम्बन-योग्यता । उपसर्गा = अभिधारण करने के लिये
 वृषभ के साथ उदगमन योग्य । वृषस्यन्ती = रैव की इच्छा करने वाली । चरदो =
 बोल (बोला) ।

(पृ ३००) सत्यवर्णाः = सत्य बोलने वाला । भामिनोभूर्यंगता = स्त्री होकर ।
 अतृतोद्यादीनवः = असत्य-भाषणरूप वृत्क (दोष) । धृत्विष्यमेखलाद्रैः = नृप के
 नेग्रन्ता धारण लिये हुए । विगतत्रिनीय = निश्चाय । अपरिमितकुप्याकुप्यधामा =
 (कुप्य = सुवर्ण, चाँदी मे भिन्न धन, अकुप्य = सुवर्ण-चाँदारूपी धन) जिसके घर में
 दोनों प्रकार का अपरिमित धन हो । प्रयोजितसम्भारः = उर्मवरो की निवृत्त करके
 विवाह वा सामान पत्र करने वाला । गृप्या = आकर्षक रूप वाला । रप्या = नु-दरी ।
 मरेय = एक प्रकार का मांस्य पदार्थ (मरिचा) । धृत्यकार्येणापि = कोश आश्रयता
 होने पर भी । अत्यध्यशक्तिः = जिसकी शक्ति सभी न क्षीण हो । राग्यश्रीशक्तियुग्य-
 वर्य = अत्यश्रीरूपी शक्ति में जोतने के लिये उत्तम वाहन (वृषभ) ।

(पृ ३०१) निस्त्राप्य = निर्लज्ज । प्रगाय्य = चोर । निराय्य = निवाम्भान ।
 आनाय्य = क्षिणाग्नि । साध्नाय्य = एक प्रकार का हवि (आहवनीय पदार्थ) । लुण्ठपाय्य =
 जिसमें वृष मे मोमपान किया जाय ऐसा वृष । आमाय्यसोमस्तोम = रान करने योग्य
 प्रचुर मोम । परिचाय्य = प्रतिस्थापन करने योग्य स्थल । धाय्य = वह वैदिक मन्त्र
 जिसको पठकर अग्नि में समिधा (लवटा) टाली जाती है । चिरय = अग्नि । अग्निचिरय =
 अग्नि का चयन, (अग्न्याधान) पवित्र अग्नि का स्थापन । गेय = सामगान करने वाला ।
 उपस्थानीय = उपस्थित (कण्ठस्थ) करने योग्य । प्रवचनीय = स्वाध्याय, प्रवचन ।
 अजर्य = जो कभी नष्ट न हो । निर्जराजर्यमद्भतिः = देवताओं के साथ जिसकी अशक्त
 मैत्री थी । व्यह्वलयन् = वाकुल हो गये ।

(पृ ३०२) व्योमवाह्यवह्या = व्योमयान से चरने वाली । घनाघन = कूर, मार
 मार कर गिराने वाला । आख्येय = जो गन्ता जा रहा था (गनने योग्य) । मनाग्
 वृग्यम् = धोटी देर ठहरना चाहिये । वृष्या = वृद्धि को देने वाली । त्रिधाः सयलपितुं
 प्रर्ष = वेदाओं को परिपुष्ट करने के लिये जानी (जाना) हू । अश्व्युपसार्ये = मरुदरी (सा) ।
 वेगवती = रती शक्तिपूर्वक ।

(पृ ३०३) अवेक्षकः = देखने वाला । लम्भकः = पाने वाला । सन्देदिहा-
 मरीमृजा-चेक्रियः = सन्देह को दूर करने वाला । यदारद = बार-बार बहना हुआ ।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

अपटे = लुटे में । तन्नित्तिप्तेर्ज्ञः = उसके लाल देने की बात को जानने वाला । पाट्टपट = बोलने वाला (पट नापके, चुरादि.) । उपचराचरः = बार-बार उपचार करने वाला । रमणान् = आनन्द उठाने वालों को । निलिम्पकल्प = देवताओं के तुल्य । परयम् = देखने वाले को । जिघ्रम् = मूषने वाले को ।

(पृ ३०४) वेद्यम् = जानने वाला । अनत्यायः = अनतिक्रमण । विद्ः = ज्ञाना । वितृद्ः = मारने वाला । धया = कन्या । वीणावादनपारय = वीणा बजाने में पारङ्गम । सातयः = सुखी । षोडशहायनी = श्यामा स्त्री (सोलह वर्ष की स्त्री) । सामीप्यसरकः = समापवर्ती । जीवकोऽयं भूयात् = ईश्वर करे यह चिरजावा हो । अनुगेत = आना ।

(पृ ३०५) तद्वचसा उपवीणयन्तीम् = उसके बहने से वीणा बजा कर गानी हुई । यद्बुक्षामा = अत्यन्त मनर्थ । स्वोच्छ्रायस्वर्गह्वाय = अपनी ऊँचाई में स्वर्ग का स्पर्धा करने वाला । भूमिष्ठपुञ्जिष्ठगन्धर्वकलामूर्तिः = पृथ्वी में शकटा हो गई हुई सन्पूर्ण कला की मूर्ति । तद्भाषसरयः = उसके भावों को जानने वाला (उसके भिन्न भिन्न भावों को एक एक करके गिन लेने वाला) । विष्णुगीतसद्भायः = विष्णुविषयक गीत लिने वाला ।

(पृ ३०६) क्षीधुपः = मदिरा पाने वाला । वत्सेशाशहरः = उदयन के अश से उपन्न (नरवाहनदत्त) । स्तम्भेरमः = हार्थी । राशया = आकाश में वतमान । निज-प्रजाऽनरत्करस्य = अपना प्रजा को पाटित न करने वाला । बहुकरस्य = कई काम करने वाले या जिसके राज्य में कई प्रकार के कर (Tax) हों । पुममुजा = लड़के के पश्चान् पत्नी होने वाला लड़की ।

(पृ ३०७) स्तम्भकरिः = धान, गहू या यव । कडङ्कर = भूसा वा पुआल । नाथ-हरिमिध = पशु की तरह । वातमजान् = मृगों को । रजयन् = आखिन् करता हुआ ।

(पृ ३०८) सर्वकपः = मन्त्री अपने बश में रखने वाला (सर्व रक्षितशाला) । ललाटन्तप = दुःसहाय । तन्नित्तिम् = उसके लेल को । शुनिन्धय-स्वरिन्धय-स्तनन्धय = बुद्धों और गदहों के बच्चे । उग्रम्पश्य = क्रूर-दृष्टि वाला । आढ्यम्भविष्णु = जो पहले निधन रहा हो किन्तु बाद में धनी हो चला हो । मुष्टिन्धय = हाथ चाग्ने वाला (प्रिय) शक्तिकर = दुःसम्पद । द्विपन्तपा = शत्रुओं को बह देने वाले । निद्राग्न = नींद तोड़ देने वाला ।

(पृ ३०९) वर्णसंघाट = वर्णसमूह । विरहितवर्णसद्घाटम् = बिना कुछ बोले । अन्यहृदयकपाटग्न = दूसरे के हृदय को दुःखा करने वाला । सुभगम्भावुक = सौभाग्य शाला । ममोपनिषद् = मेरी पार्श्ववर्तिनी । प्रतिभितशिल्पि = प्रतिभाशाली शिल्पकार । प्रातिचूलिक-अयोध्य = प्रतिद्विन्दियों की सेना रूपी नदी के किनारों को खोद फेंकने वाले उद्धव नामक नदी के समान जिसका कोई सामना नहीं कर सकता था । स्वारिम्पच-

पात्र = बड़े-बड़े पात्र । मखम्पचपायम = गर्म गीर । आशितम्भय = भोजन के दाग
 लुप्त । विभुन्नुद = राट । अरन्नुद = दुःख देने वाला । मितत्रम = हाथी । सामग-
 विहंगम = मानवेद गान करने वाले पक्षी । मुजङ्गभीरः = धूलों में उगने वाला । भूभृत् =
 राजा या पर्वत ।

(पृ ३१०) राजधराजवर्चसः = राजाओं को नष्ट करने वाला । राजप्रताप । ऊः =
 रक्षक । मूः = बंधने वाला । सद्बाल्यमान'शंस्थः = उच्चार के लिये विमर्श कर
 सस्थायै चर्त्ता भी । विन्तु वह बहुत ही शान्त था । श्येनचिद्रथचक्रचित् = जिम
 अग्न्याधार स्थलविशेष में श्येन के समान या रथचक्र के समान अग्नि का चयन किया जाय ।
 हुताद् = अग्नि । विजावा = उत्पन्न । अग्न्याद् = राक्षस । सुसार्म = मार टालने वाला ।
 आधिप्रशामः प्रतान् = मानसिक कष्ट की शान्ति को बढ़ाने वाला (वाली) ।

(पृ ३११) समाशूनास्मि = आरं हू । खदीपन्त्रियम्मन्या = अपने को तुम्हारा
 स्त्री मानने वाली । आशीप्रिपगतिस्वदीः = सौंप के समान देशों और तेज बढ़ने वाला ।
 एतौर्णुततर = लताओं से ढके वृक्ष । दूनदपितैकसूनुः = जिमका पति मर गया था और
 एक हा पुत्र था । पूनधना = जिमका धन नष्ट हो चुका था (निर्धन) ।

(पृ ३१२) समन्ना = सम्पर्क में आरं दुरं । शृक्काशा = निराश, हताश । परि-
 स्खन्दीकृतम् भवेत् = सूरज जायगा । प्रतिस्त्वया = प्रतिष्ठा या विश्वास में बंधा दुर ।
 अधूनदयितम् = जिमकी पत्नी गन न दुरं हो । शुष्कजीवना = (जावन = जल तथा
 प्राण) मरणामत्र ।

(पृ ३१३) प्रस्तीमेषु = जनमूह में । शीघ्र = मत्त । तद्मूर्खसमुच्च = उमके गून
 से माले (रगे हुए) । दुःखनुश्रया = दुःख से प्रेरित (मेरे द्वारा) । प्रिधमार्मत् =
 सोचा (गया) था । भिस्तीकृतसकलसपद्रस्वान्तः = शत्रुओं के हस्तों को टुट-
 टुकड़े कर डालने वाला । शृष्या = पाने की उबट अभिजाता (एता) । गुधितः =
 व्याप्त (वेष्टित) । ह्यँस = मिष्ट ।

(पृ. ३१४) निपुत्रित = निबल गया । शुभोदकं = (उदकं = भविष्य) जिमका
 भविष्य मंगलमय हो ।

(पृ ३१५) अग्लिष्ट = स्पष्ट । विरिन्ध = स्वर । समर्गवत्याम् = चली जाने पर ।
 तद्नभ्यर्णतया = उमके पाम में न होने के कारण (दूरवर्तिनी होने के कारण) ।
 पारदारिक = दूरगों की भिषों के माध दुर्व्यवहार करने वाला । स्फीनृत्त = मशनाम ।
 अमृनयशःशृनर्शीर = अमृत के समान बर्तितरुपी परा हुआ दूध । प्रदान्ताम्पान्तः =
 शान्तचित्त वाला ।

(पृ ३१६) अपचितः = पूजित । समुत्पन्नपीनामर्षप्रप्यानरवेदः = अथवा शोध
 के कारण जिमके शरीर में पत्तीना गिराने लगा । नानिप्रदुष्टः = जो आदत प्रत्र

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

न हो। आदितः = पहले ही से। दित = डुन्टे टुकड़े काग हुआ (दो अवलण्डने)। दितः = द्विभित्त किया हुआ, टेटा हुआ (दो छेदने)। अवसितः = मरा हुआ (पो न्तरमंगि)। अन्धापीने = (चापीन = कुर्वाँ) अन्धे कुर्दे में, गहरे या सूखे कुर्दे में। मितः = देखा हुआ (इनिन प्रक्षेपणे)। प्रत्त = दिया हुआ। आदेशः अनूत्तः = हमके बाद आदेश दिया। श्रुति "मत्त इव" = (धान = दिया हुआ। तत्मान - उसका दिया हुआ हमके दिये हुए आदेशरूपा विष दो कानला से पाने के कारण उन्मत्त। यावत्" स्थितः = जब तक यह भा भूमि पर न बठे तब तक हम दोनों का विवाद समुचित नहा।

(पृ ३१७) चितायु = निमरा आयु नष्ट हो चुकी हो। निष्पात = चतुर, दक्ष। प्रतिस्नात = खान किया हुआ। कुष्ठले = दुरे स्थान में। परिष्ठल = आनपान या चरों योग की भूमि।

(पृ ३१८) परीष्टि = मगशा। चिवण्ण = छुगया हुआ। इदं तस्य भुक्तम् = वहाँ पर उन्होंने भोजन किया था। सुत्वानौ = नवाने वाले।

(पृ ३१९) विविदिवांस = प्राप्त किया, अनुभव किया।

(पृ ३२०) माया विदत्त = माया बनने वाला। अर्जयिष्यन् = भविष्य में उजार्जन करता हुआ।

(पृ ३२१) समयचक्रु = प्रतिपा किया। तद्गृह्याणाम् = उनके पक्षपातियों का। निगकरिष्यु = माया देनेवाला। सद्धरिष्यव = धूमन किया हुआ। मिलन्मेदोडिण्डीरा = चर्बी निममें समुत्पन्न के रूप में था।

(पृ ३२२) स्थानुना = देने वाले वाले ने। अस्तु-क्षिप्नुम् = भवभान स्वन्दिनों को भगा देने वाले को। अभ्याघातिनम् = राँ ओर से प्रहार करने वाले को। आदाय विक्रापी = पवटकर नाने वाला। तत्परिवादिना = मर्जी निरस्कार करने वाली।

(पृ ३२३) विद्यार्घन = बेघा में के लिये अ सुसुख। प्रादु प्यु = आविभूत हों, मिद्ध हों (मिलें)। क्षमायिता = कुचल टालने वाला (क्षमाया विधूतने)। निपूदिता = टुकड़े टुकड़े कर टालने वाला। चडक्रमणान् = कुम्हिलनापूर्वक श्पर-उपर दौटने वालों को। स्थायुकान् = रिवग रहने वालों को। न तवेसिष्यन्ते = (त्व + सिष्यन्ते) तम्हार ऊपर प्रभाव न जमा करेगा। त्वदायत्ता = (त्वत् + आयत्ता) तुम्हारे अधान।

(पृ ३२४) सद्गु = देने वाला। अदारु = (अ + गारु - काष्ठ) जो काष्ठ न हो। दारु = देने वाला (दा धान के न प्रचय)। प्रेमपाशसेरुम् = प्रेम के दन्धन में बाँधन वाला को। मधुधारु = मटिरा पान करने वाला (धेन पाने से न प्रत्यय)। आसुमरः = आया हुआ। नीतिविदुर = ज्ञानि जानने वाला। जितवरस्य = जीतने वाल का (का)। आगस्वरः = आया हू। दुर्हृदन्दशुक = राटरूपा हड्डी मारने वाला। दीप्रप्रभावः = शतदन्ध प्रभावशाला। सर्वशुभाशसु = मवरा शुभ चाहने वाला।